Biekorf. Jaargang 74

bron
Biekorf. Jaargang 74. E. Vercruysse en Zoon, St.-Andries 1973

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bie001197301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. BIEKORF

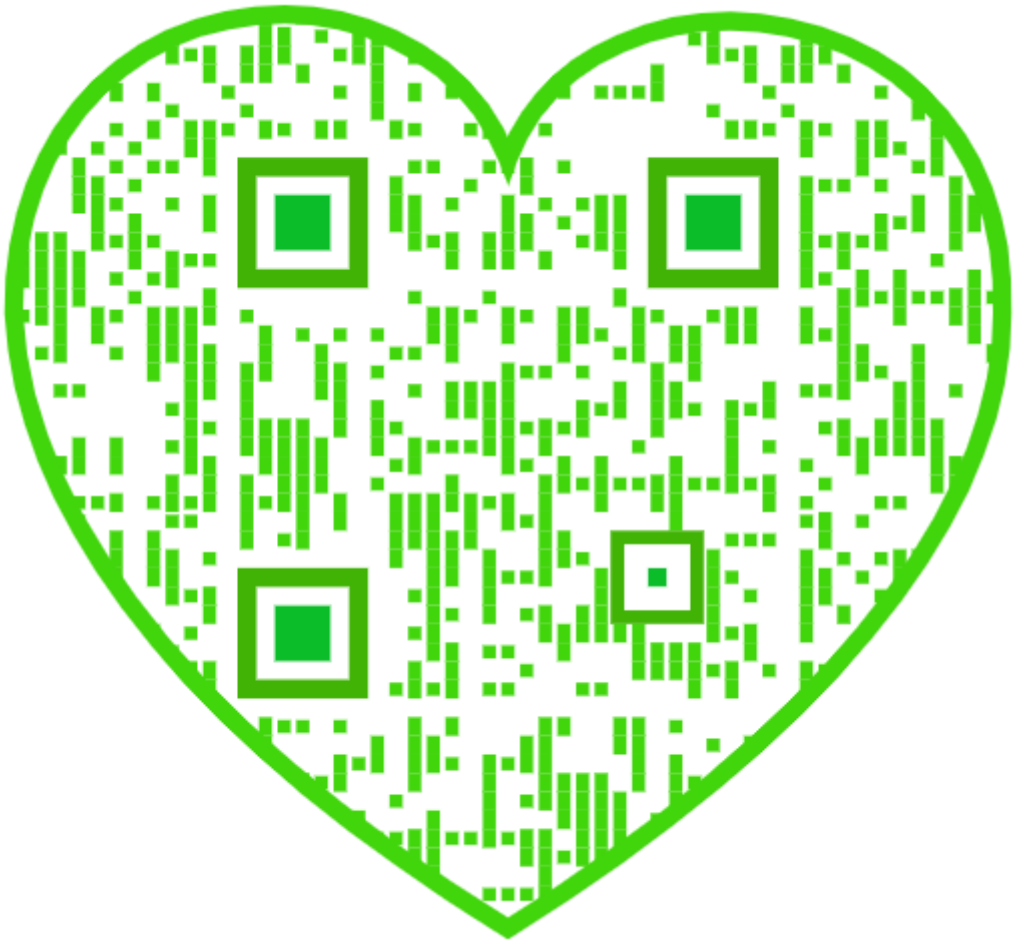

[Nummer 1-2]

Abdijen en kapittelkerken als laatste rustplaats van de Graven van Vlaanderen
879-1455

Van de prinselijke begraafplaatsen - zerken of tomben - van de graven van het Huis van Vlaanderen is er ontstellend weinig overgebleven. Zo we, startend met de laatste erfdochter van het Huis, Margareta van Male, door de 14e eeuw opklimmen naar de eerste Boudewijns, ontmoeten we geen enkel gaaf gebleven monument, zelfs geen noemenswaarde archeologische resten. De grafelijke tomben hebben het lot gedeeld van de abdijen en kapittelkerken die in de vernielingen van Beeldenstorm (1566-1578) en Revolutie (1789-1798) zijn ten onder gegaan. Doch ook reeds vóór die fatale periodes hadden sommige tomben uit de romaanse en vroeggotische periode bij verbouwing van kerk of kapel hun gaafheid ingeboet.

Op één na zijn al de begraafplaatsen van de Vlaamse landsheren bekend uit de literaire bronnen (kronieken, obituaria), uit grafische dokumenten, uit genealogische lijsten. Alleen de archeologie kan heden al te weinig medespreken.

En toch hadden onze oudste Vlaamse landsheren, zowel als alle heren van hun tijd, veel zorg besteed aan hun laatste rustplaats. Ze deden het uit aloude religieuze en kulturele traditie, met het graf werd immers een ‘eeuwige’ dodenherdenking verbonden en door fundaties verzekerd. Deze stichtingen hebben het lot gedeeld van de graftomben.

Margareta van Male, die een hertog Bourgogne-Valois (Filips de Stoute) huwde, luidt een nieuwe periode in die voor de kunstgeschiedenis en de archeologie bijzonder dankbaar zou worden. Haar eigen graf zou te Rijsel niet gespaard blijven, de monumentale graftomben van haar man en haar zoon, beide graven van Vlaanderen, konden uit de

storm van de Revolutie behoorlijk worden gered en zijn heden, in het Paleis van de Hertogen (museum) te Dijon, de oudste bewaarde grafmonumenten van onze landsheren. Driedubbel kostbaar, door het aandeel dat de Nederlandse beeldsnijders Claus Sluter en Claus de Werve in de uitvoering van die meesterwerken hebben gehad[1].

Op eigen bodem moet de inventaris luiden als een litanie van Allerzielen.

Van de drie Boudewijns en de eerste Arnulf, die vijf eeuwen in de kript van de Blandijnberg hebben gerust, kan de stad Gent zerk noch tombe meer aanwijzen. Een spijtig ongeval voor de hoofdstad van Oud-Vlaanderen, en dat juist voorviel in de tijd dat onze humanisten in latijnse verzen de abdij van de Blandijnberg sierden met de historische benaming 'Mausoleum der Graven van Vlaanderen'[2].

En in Sint-Omaars, waar drie Boudewijns, een Arnulf en een (kortstondige) Willem eeuwenlang in het aloude Sithiu (Sint-Bertijns) hadden gerust, is evenmin een spoor van grafstede terug te vinden.

Onder de drie prinsen die in de grafelijke kapittelkerk (geen abdij!) op de Burg te Brugge werden bijgezet, was er gelukkig één wiens gebeente als relikwie werd verheerlijkt en in een schrijn boven de grond bewaard, en in de fatale uren aan vernieling onttrokken. Zo werd Brugge de enige stad waar het Huis van Vlaanderen met authentieke archeologische resten aanwezig is.

De abdijen van Waals-Vlaanderen deden het niet beter. De stad Rijsel, die geen van de twee in de St. Pieterskerk opgerichte tomben heeft behouden, zag ook de cisterciënzerabdijen Marquette en Flines (bij Douai) met drie graftomben van het Huis van Vlaanderen tenietgaan.

De geografische spreiding van die (Verdwenen) grafmonumenten weerspiegelt de genealogische en feodaal-politieke lotgevallen van het grafelijke Huis. Het best bekijkt men de ligging van de betrokken abdijen (en kapittelkerken) op de rivieren:

Op de Schelde en bijrivieren liggen:

(1) Daarover: Aenne Liebreich, Claus Sluter, Brussel 1936. - P. Quarré La Chartreuse de Champmol, Dijon 1960. - Wat verouderd doch nog waardevol is het (minder bekende) werk van A. Germain, Les Néer landais en Bourgogne, Brussel 1909.

(2) A. Sanderus, Flandria Illustrata (1732), I 252-259.

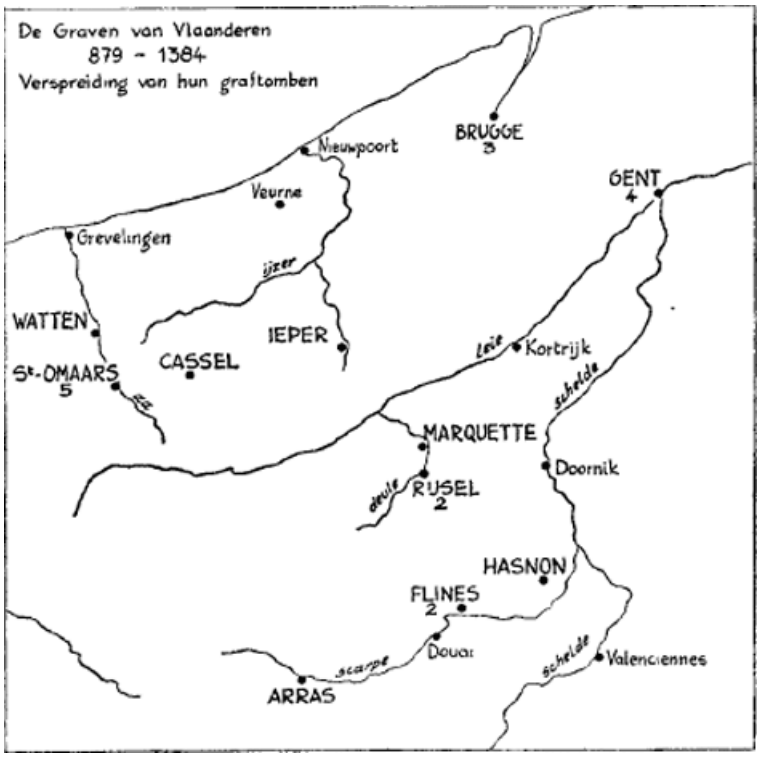

Geografische verspreiding
(Begraafplaatsen in KAPITALEN)
Opmerkingen.
De begraafplaatsen ten noorden van de Leie behoren tot Diets-Vlaanderen, met inbegrip van Sint-Omaars dat nog dietssprekend was toen onze oudste markgraven er in de St. Bertijnsabdij begraven werden.
Door hun stichtingen in Rijsel en Hasnon zijn Boudewijn V en VI de eerste graven die in Waals-Vlaanderen worden bijgezet.
Gent, met 4 oudste markgraven, komt na 1035 niet meer in aanmerking.
Brugge komt eerst in 1127 (Karel de Goede) aan de beurt en zal nog Margareta van de Elzas (1194) en Lodewijk van Crécy (1352) bijkrijgen.
De dochters van Boudewijn IX verleggen naar hun cisterciënzerstichtingen in Waals-Vlaanderen.
De numerische verhouding abdij/kapittelkerk is 15 contra 7.
Niet meegerekend zijn Clairvaux en Tirnovo (Bulgarije).

Gent (St. Pietersabdij);
Rijsel en Marquette (Deule);
Hasnon, Flines en Atrecht (Scarpe).
Op de Aa:
Sint-Omaars en Watten.

Tussen die twee rivieren komen alleen Brugge, Ieper en Cassel in aanmerking met hun kapittelkerk of proosdij.

Op de Leie zelf niets, hoewel Harelbeke de begraafplaats is geweest van de Voorgraven (‘Forestiers’).

De voorkeur voor de abdij als begraafplaats is allerminst eigen aan het Huis van Vlaanderen. Bij het stichten of bevorderen van klooster en abdij had de landsheer ekonomische en politieke belangen die zo groot konden zijn dat hij zelf, zoals Boudewijn II en Arnulf I, abt van de voornaamste abdij (St. Bertijns) van zijn graafschap werd. Hun eeuwig heil wilden de heersers daarenboven verzekeren door hun rustplaats op aarde te vestigen bij, voor of onder een koor van monniken, waar hun memorie tot de oordeelsdag in de dagelijkse liturgie zou voortleven.

Ook onze graven hebben soms een abdij (of kapittelkerk) gesticht als begrafenisplaats. Zo deed Boudewijn V te Rijsel (St. Pieterskerk); Boudewijn VI (van Bergen) te Hasnon op de Scarpe; Robrecht de Fries (onrechtstreeks) te Cassel; Johanna te Marquette bij Rijsel; Margareta van Konstantinopel te Flines bij Douai.

Voor 1200 zijn de uitverkoren stichtingen uiteraard benediktijnerabdijen. Na 1200 komt Citeaux aan de beurt in twee Waalse nonnenkloosters. Ter Duinen noch Ter Doest werden voor die eer aangezocht.

De tomben van het Huis van Vlaanderen munten uit, zoals gezegd, door hun grote verspreiding. Ook daarin ligt iets van de buitengewoon bewogen geschiedenis van het graafschap weerspiegeld. Een oogslag op onze naburen maakt dit duidelijk.

> De oudste landsheren van Holland-Zeeland lagen - vóór de vernielingen van 1580 - in een statige reeks van acht zerken en tomben in de abdijkerk van Egmond (bij Alkmaar). Met Willem I komt het klooster Rijnsburg (bij Katwijk) aan de beurt; alleen Willem II zal worden begraven in de Abdij van Middelburg (Zeeland), waar een fragment van zijn tombe is bewaard gebleven. Ook in de kerk van Rijnsburg zijn, tegen de koorwand, fragmenten van grafzerken

van Hollandse landsheren, o.m. van Willem I en zijn vrouw Aleid van Gelder, overgebleven[3].
Als begrafeniskerk van de hertogen van Brabant mag de Kapittelkerk (St. Pieters) van Leuven gelden waar, in koor en kript, de grafstenen van de oudste hertogen in 1929 werden ontdekt en hersteld. De oudste Godfried (met de Baard), begraven in de voormalige romaanse kerk van de abdij van Affligem, heeft in het koor van de nieuwe kloosterkerk (1940) een graf met grafsteen gekregen. De hertogen Jan I en Jan II werden in Brussel (Minderbroeders en St. Goedele) begraven, terwijl Hendrik II en Jan III in de cisterciënzerabdij van Villers werden bijgezet[4]. (De grafkelder van de hertogen van Brabant in de St. Goedele werd, zoals bekend, ca. 1610 uitgevoerd door de zorgen van de Aartshertogen).
De grote suzereinen deden het natuurlijk nog beter. Bekend genoeg is de abdijkerk van Saint-Denis bij Parijs die vanaf Dagobert de koninklijke abdij en begraafplaats is geweest van al de Franse vorsten uit de Huizen Capet en Valois.
Vanaf Edward de Belijder († 1066) tot de laatste Tudor werden de Engelse koningen, bijna zonder uitzondering, begraven te Londen in de Westminster Abbey, waar de kapel van Hendrik VII de bezoeker eens voor altijd leert wat Tudorgotiek betekent.

Hebben de ‘nationale’ vorsten in Parijs en in Londen in de middeleeuwen de concentratie van één groot mausoleum kunnen bereiken, de kleinere landsheren zijn bij gebrek aan ‘nationale’ hoofdstad en door dynastieke overwegingen regionalistisch verspreid.

Met de oude graftomben als kunstwerk gingen ook de originele inschriften verloren. Voor de epigrafie is dit een verlies dat ten dele wordt goedgemaakt door literaire bronnen. Grafschriften van prinsen deden - niet zonder varianten - de ronde bij de kroniekschrijvers. De chronologie in het grafschrift beperkt zich echter tot de sterfdatum, met bijvoeging soms van het aantal levensjaren. Naar het einde van de middeleeuwen wordt de epigrafie spraakzamer, om literatuur en retoriek te worden in de humanistentijd. Plaats en datum van geboorte ontbreken in de oudere epigrafie.

Zelfs in de Kronieken van Vlaanderen moet men de plaats en de datum van geboorte van de prinsenkinderen niet gaan opzoeken. Wel leren ze ons meestal in welk levensjaar een regerende graaf gestorven is, of hoeveel jaren hij geregeerd heeft. De plaats van de wieg was niet meldenswaard. De historische bijnamen: van Rijsel, Bethune, Ber-

(3) K. Ter Laan, Wdb. der Vaderlandse Geschiedenis 164, 490 ('s Gravenhage 1939).
(4) R. Maere, bij E. de Moreau, Histoire de l'abbaye de Villers, p 311 (Brussel 1909)

gen, Dampierre, Nevers, Jeruzalem, Konstantinopel, hebben niets te maken met de geboorteplaats van de naamdragers Alleen Lodewijk van Male maakt daarop een uitzondering Hij werd genoemd naar het Slot van Male waar hij in 1330 geboren werd; de grafelijke rekeningen zijn het die voor ons een overvloed van inlichtingen over die geboorte, de prinsenwieg en de doopplechtigheid hebben bewaard(5).

De Aartshertogen Albrecht en Isabella zijn de eerste Nederlandse vorsten die een officieel initiatief van archeologische inventaris en monumentenzorg hebben genomen. Ze beperkten zich niet langer tot een officieel historiograaf(6). De vernieling van monumenten, kunstwerken, bibliotheken en verzamelingen gedurende de beroerten - vernieling zonder voorgaande in onze geschiedenis - was een dure les. Om ook figuratief hun voorgangers in de Lage Landen te leren kennen zouden ze een genealoog-tekenaar aanstellen om al de afbeeldingen van de prinsen en landsheren van de oude Nederlandse provincies op te sporen, in kerken, kloosters en abdijen, in stad- en landhuizen, in privé verzamelingen. Ook afbeeldingen van beroemde Nederlanders en van mannen die zich in de Nederlanden verdienstelijk hadden gemaakt, stonden op het programma. De taak werd toevertrouwd aan de genealoog en tekenaar Antonio de Succa, een edelman van Italiaanse afkomst, die door nauwkeurigheid eerder dan door kunstvaardigheid zou uitmunten.

Succa heeft dan in 1600-1610 de steden en abdijen in Vlaanderen en Brabant bezocht om die dokumentatie bijeen te brengen. Ook bij partikulieren, verzamelaars van oudheden, ging hij aankloppen. Met pen en stift kopieerde hij in zijn schetsboek de frescos, de portretten op paneel, de figuren op grafmonumenten, de beelden van stichters en schenkers in kerkportaal en kapel. Ook zegels en medailles met portretkop en inschrift tekende hij na. Zijn dokumentaire schetsboek is bewaard gebleven en heeft voor de kunstgeschiedenis en de oudheidkunde een buitengewone waarde(7). Voor een aantal middeleeuwse kunstwerken en figu-

(5) Biekorf 1964, 161-167 (Rond de prinsenwieg te Male).

(6) A. Viaene. De historiograaf J.B. Gramaye. Zijn rondreis in West Vlaanderen 1608-1612 in Hand. Em. dl. 108 (1971), 319-330.

(7) M. Devigne in Annales du XXIV. Congrès de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique (Tournai 1921), p. 341-342. (Door nik 1927). - De kostbare 'Memoriaux' van de Succa, bewaard in de Kon. Bibliotheek te Brussel, nr. II 1862, zijn zo broos geworden dat ze sedert 1958 voor geen tentoonstellingen meer worden uitgeleend.

ren is zijn tekenwerk (o.m. van graftomben) de enige grafische getuige.

Op één feit moet hier nog de aandacht worden getrokken. De grafmonumenten zijn (waren) soms een paar en meer generaties jonger dan het ingesloten gebeente. Zo laat Filips van de Elzas omstreeks 1182 een verheven tombe oprichten op het graf van Robrecht de Fries († 1093) in de kript van de St. Pieterskerk te Cassel. Zo sticht Lodewijk van Male in 1369 het jaargetijde (met oprichting van de tombe) voor zijn grootvader Robrecht van Bethune († 1322), die een halve eeuw na zijn dood nog steeds 'voorlopig en voorwaardelijk' in de Ieperse proosdijkerk begraven lag. Filips de Goede - die zelf te Dijon zou worden bijgezet - laat in 1454 het monumentale graf van zijn overgrootvader, Lodewijk van Male († 1384), oprichten in de St. Pieterskapittelkerk van Rijsel. Zoals koning Filips II later de wil van zijn vader ten uitvoer brengt en de graftombe van Karel de Stoute, zijn betovergrootvader, in de O.L. Vrouwkerk te Brugge laat oprichten.

Begraafplaatsen en graftomben waren, ook in het Huis van Vlaanderen, een zuiver dynastieke en familiale aangelegenheid. De oprichting ervan ging uit van de familie, die ze ook bekostigde. Land noch standen werden daar ooit bij betrokken. Voor de abdijen waren de grafelijke zerken en tomben uiteraard een zakelijke titel (op inkomsten van de fundaties) en een eretitel, maar daardoor ook een titel voor de graaf om in het beheer van het kloostergoed mee te spreken.

Naar prinselijke traditie werd het stoffelijk overschot van de oude dynasten in een edele huid (hertevel) ingenaaid, in de latere periode gebalsemd en in een loden kist gesloten. Ook sommige graven van Vlaanderen hebben, bij testament, hun gebalsemd hart aan een tweede instelling geschonken[8]. Daar kreeg het dan, in een loden urne gevat, een eigen funerair monument van bescheiden of (in het einde van de middeleeuwen) soms van pralerig formaat.

Het volgende overzicht beperkt zich tot de eigenlijke grafstede van de regerende graaf of de regerende gravin[9]. De

(8) Biekorf 1963, 321-328 (Harten in lood). - Als algemene werken over grafplastiek en 'grafkunst' zijn belangrijk: E. Panofsky, Tomb Sculpture, Londen 1964. - Henriette s'Jacob, Idealism and Realism A Study in Sepulchral Symbolism. Leiden 1954.

(9) Voor de chronologie volgen we het standaardwerk van E. Strubbe: De chronologie in de Nederlanden, Antwerpen 1960, p. 391-395. Voor de genealogie: L. Vanderkindere, La formation territoriale des principautés belges I 284-345. E. Warlop, De Vlaamse adel voor 1300. Handzame 1967. - Over de grafschriften bestaat tot nu toe geen globale kritische studie. Een aantal teksten werd in 1955 bijeengebracht in de (gestencilde) studie: 'Sepultures et monuments funéraires. Les comtes de Flandre' door Ir. R. Mullie. - Dom N.-N. Huyghebaert hoogleraar te Leuven, danken we oprecht voor de vriendelijke mededeling van bibliografische gegevens.

familiale en dynastieke verbondenheid moet echter uiteraard enkele graftomben van naastbestaanden ter sprake brengen.

Als terminus ad quem staat 1384: het sterfjaar van Lodewijk van Male; zijn monumentale graftombe in St. Pieters te Rijsel is echter eerst in 1455, door de zorgen van hertog Filips de Goede, tot stand gekomen.

Lijst van de begraafplaatsen

Boudewijn I de IJzeren - 879

Door abt Fulco van Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars in monnikspij begraven 'in het klooster' (plaats niet nader bepaald). Zijn hart en ingewand worden in de Sint-Pietersabdij te Gent bijgezet. (Cart. van Sithiu; Delaplane I 82).

Sint-Bertijns opgeheven en vernield in 1791-1799. - Geen sepulkrale overblijfselen.

Boudewijn II de Kale - 918

In de kript van de St. Pietersabdij op de Blandijnberg te Gent begraven, in de Mariakapel.

Als lekenabt van Sint-Bertijns zou hij in deze abdij worden begraven. Zijn echtgenote Elftrudis, dochter van Alfred de Grote, wenste nevens hem begraven te worden. De monniken van St. Bertijns wilden echter geen vrouw in hun klooster toelaten, ook niet voor begraving. Daarop wendde Elftrudis zich naar de Gentse abdij. Daar werd zij nevens Boudewijn bijgezet in de Mariakapel.

De grafelijke kript op de Blandijnberg

In de grafkelders onder het oratorium van de abdij werden, na Boudewijn II, ook bijgezet:
in de Mariakapel: Arnulf I met vrouw en dochter;
in de St. Laureinskapel: Arnulf II en zijn vrouw; Boudewijn IV met de Baard.

Boudewijn II de Kale (Balduinus calvus) als 21e abt van Sint-Bertijns en begraven in de kript van de St.-Pietersabdij op de Blandijnberg te Gent. Naar een tekening uit een 15e eeuws handschrift van de abdij (Heden Bibliothèque Municipale, Saint-Omer). - H. De Laplane, Les abbés de Saint-Bertin I 91 (Saint-Omer 1854).

Vernield in de beeldstormerij van 1566. Een spoor van de rustplaatsen van deze oudste prinsen van Vlaanderen is niet meer terug te vinden.
Als enig dokument blijven enkele tekeningen van Arent van Wynendaele, uitgevoerd een zestal jaren (1560) vóór de vernieling.
Een schilderij op planken, afkomstig uit de St. Laureinskapel (bewaard in het Byloke-Museum te Gent), werd in 1602, naar het schetsenboek van Chr. van Huerne, door de Succa nagetekend(10).
Sanderus (1641) geeft een reeks grafschriften naar een perkamenten Codex Blandiniensis. De abdijkerk geeft hij in gravure weer, anticipatief, naar de houten maquette; het gebouw werd maar voltooid in 1719-29.
Marcus van Vaernewyck heeft de oude abdijkerk en de kript gekend vóór de vernieling. De Mariakapel had negen pilaren, zegt hij, en sommige Graven van Vlaanderen 'ligghen daer begraven inden inganck in een simpel sepulture naer haerlieden hoocheyt'. Uit deze notitie van een ooggetuige weten we dat onze eerste landsheren daar lagen onder hun oude grafstenen of platte zerken. Hun opvolgers hadden er geen 'verheven' tomben of praalgraven laten oprichten. Ook Oudegherst (die de Gentse abdij heeft gekend vóór de vernieling) spreekt van kleine zerken of grafplaten *(lame)* met een epitaphium.

Arnulf I de Oude - 965

Hoewel lekenabt van St. Bertijns, werd Arnulf begraven in de Gentse abdij. Met zijn vrouw Alisa (Aleydis) lag hij in de Mariakapel van de kript op de Blandijnberg. Hun twee kleine zerken droegen een grafschrift. In dezelfde kapel lag hun dochter Lutgardis. - Zie Boudewijn II.

Als begraafplaats is Brugge niet in aanmerking genomen, hoewel Arnulf er het St. Donaaskapittel op de Burg had gesticht. Was die stad (zonder abdij) nog niet voldoende veilig? en nog geen centrum van grafelijk domein?

Boudewijn III de Jonge

Zoon van Arnulf I. Overleed (mederegerend) in 962, vóór zijn vader, te St. Winoksbergen.

Begraven in de St. Bertijnsabdij. Oudegherst (die deze abdij kende) zag er ca. 1540 zijn kleine zerk met opschrift(11).

Boudewijns weduwe, Mathildis († 1009), zal begraven wor-

(10) M. Deruelle. De Sint-Pietersabdij te Gent. Archeologische studie Gent 1933, p. 106-117. - Ph. Kervyn de Volkaersbeke. Les églises de Gand II 219 (Gent 1860).

(11) Mémoires des Antiquaires de la Morinie t. 23, p. 490. - Epigraphie du dép. du Pas-de-Calais, t. 5, fasc. 3bis.

den in de kript (Mariakapel) van de St. Pietersabdij te Gent, nevens Godfried van Ardennen, haar tweede echtgenoot. Zie Boudewijn II.

Arnulf II de Jonge - 988

Begraven in de St. Laureinskapel in de kript van de Blandijnberg. Nevens hem zijn vrouw Suzanna (Rosala), doch ter van Berengarius, koning van Italië. Zij lag er onder een kleine zerk. Beide zerken droegen een grafschrift. Zie Boudewijn II.

Boudewijn IV met de Baard - 1035

Begraven in dezelfde St. Laureinskapel als zijn vader, Arnulf II. Onder een effen zerk. Nevens hem zijn vrouw Odgiva († 1030).

N.B. - Judith van Vlaanderen († 1094) die in de abdij van Weingarten (Württemberg) begraven ligt nevens haar tweede echtgenoot Welf van Beieren, was geen dochter van Boudewijn IV, noch van Boudewijn V, zoals vroeger werd beweerd: zij stamde uit het Huis van Normandië. Zie daarover Biekorf 1959, 33-39.

Boudewijn V van Rijsel - 1067

Begraven midden in het koor van het door hem gestichte St. Pieterskapittel te Rijsel.

Omstreeks 1360 werd de St. Pieterskerk herbouwd; bij die gelegenheid werd op Boudewijns graf in het hoogkoor een tombe opgericht, blijkbaar door de zorgen van graaf Lodewijk van Male.

Die tombe was drie voet hoog. Door de tekenaar de Succa wordt het ligbeeld ca. 1620 beschreven als volgt:

'De graaf ligt met gevouwen handen, het hoofd op een kussen; de haren zijn lang en op het voorhoofd samengebonden met een lint; hij is in vol harnas, met dolk en zwaard; zijn schild is Oud-Vlaanderen (Flandre ancien: gegeerd, niet de leeuw); zijn voeten rusten tegen een leeuw'. Succa noteert dat vroeger daarbij zijn kapelaan was [(12)]

(12) E. Hautcoeur. Documents liturgiques et nécrologiques de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille, p. 319-320 (Rijsel 1895).

afgebeeld, gezeten aan het voeteinde. Het oudfrans grafschrift luidde:

> Chy gist très haux, très noble et très poissans princes Baudewins li Deboinnaires, jadis contes de Flandres, li onzimes, qui funda ceste eglise, et trespassa l'an de graces 1067. Dites un Pater noster pour s'ame.

Deze beschrijving en de tekening van de Succa zijn de enige dokumenten betreffende die graftombe uit de 14e eeuw, die in 1763 zou verdwijnen. Aanleiding daartoe was de herbevloering (in marmer) van het koor. De tombe van graaf Boudewijn was zo versleten dat de kapittelheren besloten een nieuw monument op te richten in nieuwe stijl (rokoko). Het gebeente werd voorlopig (en onliturgisch!) geplaatst in de altaartafel. Op verzoek van het kapittel ontwierp de Brugse beeldhouwer Pieter Pepers een nieuw marmeren mausoleum; wegens de hoge kosten werd zijn ontwerp niet uitgevoerd. Het gebeente van Boudewijn werd dan terug geplaatst, onder een zwartmarmeren grafplaat, midden in de nieuwe marmeren koorvloer. Bij deze gelegenheid werd een plechtige uitvaart gecelebreerd, in aanwezigheid van de vertegenwoordigers van Lodewijk XV, van de Ruwaard van Rijsel, van stads- en kerkraad. In de grafplaat was het wapen van Oud-Vlaanderen gegraveerd en een inscriptie roemde graaf Boudewijn als Regent van het Koninkrijk en stichter van het Rijselse kapittel[13].

In die vernieuwde toestand werd het graf dertig jaar later vernield samen met heel de St. Pieterskerk en de kapittelgebouwen: gedurende dezelfde Revolutiejaren zou ca. 1800 ook de St. Donaaskerk te Brugge worden afgebroken.

> Boudewijn van Rijsel was gehuwd met de Franse koningsdochter Adela die zich, na zijn dood, terugtrok in de Abdij van Mesen waar ze in 1079 overleed en in het koor van de kloosterkerk begraven werd. Haar tombe met ligbeeld (uit eikenhout of uit steen?) wordt op verschillende wijze beschreven door de wapenherauten[14]. De geschiedschrijver H. Terrier deed in 1890 opzoekingen in de kript van de kloosterkerk van Mesen; hij vond er enig gebeente en fragmenten van een doodkist uit de 16e eeuw[15].

(13) Biekorf 1969, 183-184.
(14) J.B. Bethune. Epitaphes et monuments des églises de la Flandre p. 234. (Brugge 1897-1900).
(15) H. Terrier. Histoire de l'ancienne abbaye des Messines, p. 23-24, 38. (Ieper 1912).

Boudewijn VI - 1070

Door zijn huwelijk met Richildis tevens graaf van Henegouwen; vandaar ook de naam Boudewijn van Bergen *(Balduinus Montensis)*.

Begraven in de St. Pietersabdij o.s.b. van Hasnon-op-de-Scarpe, door hem heringericht en begunstigd(16).

Richildis in 1085 begraven in dezelfde abdij.

De abdij Hasnon vernield in 1795.

Arnulf III - 1071

In de strijd voor de opvolging verslagen door Robrecht de Fries en gevallen bij Cassel 22 febr. 1071.

Onder de regering van abt Herbert begraven in St. Bertijns. (Delaplane I 160).

Robrecht I de Fries - 1093

Bouwer van het jachtslot Wijnendale waar hij, volgens de traditie, overleden is op 12/13 oktober 1093.

Begraven in 1093 te Cassel in de St. Pieterskerk, een kollegiaalkerk door hem gesticht (1075, na zijn overwinning bij Cassel in 1071) en begiftigd (kapittel van 20 kanunniken, 1085).

Na de kerkbrand van 1131 tijdelijk bijgezet in de Hospitaalkapel van Cassel. Graaf Diederik laat de kerk herbouwen. In 1181 keert Robrecht terug naar de St. Pieter, in de verruimde kript en krijgt een mausoleum van Doorniks steen(17).

(16) J. Dewez. Histoire de l'abbaye de St. Pierre d'Hasnon, p. 92-94; 125-128 (Rijsel 1890). - L. Vanderkindere. La chronique de Gislebert de Mons, p. 3-5 (Brussel 1904). - Cottineau I 1380. - Over tombe en grafschrift: Maloteau de Villerode, Recueil des anciens tombeaux, épitaphes et sculptures... des églises des Pays-Bas. (Douai, Bibl. Munic. ms. 966, p. 11, 13, 19).

(17) De graftombe van Robrecht was een eeuw jonger dan de begravene; ze werd hem bezorgd door Filips en/of Margareta van de Elzas. Beschreven in de 15e eeuw: ‘Au mitant estoit une tombe de marbre eslevée de pied et demy de hault, et dessus figure de Robert le Frison, conte de Flandre, vestu d'un long sayon, le heaulme clos en la teste armez de hauber, ung grand escu sur luy’. (E. Marchal, La sculpture et les chefs-d'oeuvre de l'orfèvrerie belge, p. 121; Brussel 1895). Vgl. Bulletin de la Commission Historique du Dép. du Nord, t. 33, p. 131. - P.J. De Smyttere, Les collégiales de Cassel, p. 45 ss. (Hazebrouck 1878). - L. Devliegher. De kerkelijke romaanse bouwkunst in Frans-Vlaanderen, p. 79 (Overdruk uit Bull. Com. Monumenten en Landschappen XI, 1958). - Zie ook E. De Coussemaker in Bulletin Com. Flamand II, 1862, p. 357-359.

In 1787 werd de bouwvallige St. Pieterskerk gesloopt. Met de nieuwbouw werd begonnen in 1789. Toen het kapittel in 1790 werd ontbonden was de kript reeds herbouwd.

Door de revolutionairen werd in 1795 de graftombe van graaf Robrecht vernield, het gebeente uit de loden kist weggegooid. In die beenderkist lag een gouden medaille met de wapens van het St. Pieterskapittel, waarschijnlijk een herinnering aan een translatie van het gebeente(18).

Een fragment van het ligbeeld werd in 1849 teruggevonden en in het stedelijk museum geplaatst; verder beschadigd in het bombardement van mei 1940; nu ondergebracht in het heringerichte museum (Oude Landhuis). Een afgietsel van dit fragment bevindt zich sedert lang (1878) in het Museum van de Hallepoort te Brussel. - Plannen om een kopie van heel (?) de graftombe te plaatsen in de nog bestaande kelder van St. Pieters (1969) zijn niet tot uitvoering gekomen.

Robrecht II van Jeruzalem - 1111

Begraven in de Sint-Waastabdij te Arras. Tot de hervorming (Cluny) van dit klooster had hij bijgedragen. Uit Meaux (Seine-et-Marne), waar hij in dienst van de koning gevallen was, werd hij overgebracht naar deze Artesische abdij en er op 6 okt. 1111 in het koor begraven(19).

> De graftombe met ligbeeld, geheel uit zwart toetssteen, was ingewerkt onder een boog in de muur van het koor, bij de juitgang naar het kloosterpand; op de flank van de tombe prijkte het wapen van Vlaanderen(20).
> Bij de onttakeling van de abdij in 1795 verloren gegaan.
> Zijn vrouw, Clementia van Bourgogne (hertrouwd met de hertog Godfried I van Brabant) werd in 1133 begraven in de benediktines-

(18) D. Tack. Mont-Cassel historique, archéologique et pittoresque, 2e édition (Hazebrouck 1931), p. 49; 63-64. - Vgl. F. Vandeputte in Annales Emulation 17 (1875) 243-244. - Minder goede informatie bij Ch. Verlinden, Robert le Frison, p. 166 (72e aflevering Werken Univ. Gent, 1935).

(19) F. Vercauteren. Actes des comtes de Flandre. Introduction p. XVII (Brussel 1938).

(20) Recueil des Antiquités et aultres choses plus remarquables quy se retrouvent en l'église de St. Vaast d'Arras. Bibliothèque d'Arras, ms. 191" place="foot">[Quicherat, 708], p. 529. (Handschrift van Dom Pronier, supprior van St. Vaast, anno 1600). Mededeling van D.N. Huyghebaert.

senabdij van Burburg, in een zijkapel bij het koor. (J. De Coussemaker, Cartulaire Bourbourg I 19-28, vermeldt haar belangrijke schenkingen aan die abdij). - Grafzerk vernield in 1792.
Een van hun jong gestorven zonen, Willem († 1109) lag begraven in Sint-Omaars (St. Bertijnsabdij), onder een *bedekking van mozaiek*. Fragmenten van dit (door Dehaisnes I 354 beschreven) merkwaardige mozaïek zijn bewaard in het stedelijk Museum van Sint-Omaars[21].

Boudewijn VII Hapkin - 1119

Begraven bij zijn voorvaders in de abdijkerk van St. Bertijns, op 19 juni 1119. - Gekwetst terugkerend van een gevecht bij Eu (Ponthieu) was hij, onderweg naar Wijnendale, gestorven te Roeselare, 26 jaar oud. Gehuwd ca. 1110 met Havisa (Agnes) van Bretagne; geen kinderen.

Een tiental maanden voor zijn dood had hij in St. Bertijns, in tegenwoordigheid van de groten van het graafschap, de monnikspij ontvangen uit de handen van de befaamde abt Lambrecht. Hij werd bijgezet nevens het mozaïekgraf van zijn jonge neef Willem. (Delaplane I 188).

De tombe door Martène in 1717 vermeld en beschreven naar Iperius (Chron. S. Bertini) als een hoge en prachtige tombe van verguld brons met een kruis, moet zeker een monument uit latere tijd geweest zijn[22].

Geen overblijfsel.

Karel van Denemarken - 1127
(Karel de Goede)

Begraven te Brugge in de oude Burgkerk (kapittelkerk St. Donaas) in dewelke hij op 2 maart 1127 werd vermoord.

De strijd om het lijk van de vermoorde graaf wordt door de memorialist Galbert van Brugge gelijktijdig en uitvoerig beschreven.

Vierentwintig uur na de moord staat de abt van St.-Pieters-Gent vóór de Burgkerk in Brugge: het lijk van de graaf zal hij, met de toestemming van proost Bertulf, naar Gent meevoeren. Graaf Karel zou aldus zijn plaats hebben gekre-

(21) G. Helleputte in Bull. de la Gilde de St. Thomas et de St. Luc, IV, 1877-79 p. 189-190. - J. Lestocquoy. Les mosaiques de Saint-Bertin au musée de Saint-Omer, in Mémoires Acad. d'Arras, 3e série, t. XV (1937-40), p. 154-157).

(22) E. Martène. Thesaurus novus anecdotorum, t. III (Parijs 1717), col. 613-614.

gen in de St. Pieterskript bij de eerste Boudewijns. Rond de lijkbaar ontstaat echter een vinnige twist tussen de proost en de kapelanen van de kerk. Het volk steunt het verzet van de kapelanen, en de abt keert met lege handen naar Gent terug[23].

Graaf Karel blijft in St. Donaas in een voorlopige tombe; wordt dan (21 april) in een hertevel genaaid en in een kist gesloten. Zijn eerste grafstede krijgt hij in het koor van de kapittelkerk, waarschijnlijk vóór het hoogaltaar. Tot 1350 (en mogelijk heel wat later) heeft hij daar gerust. Van die graftombe is niets bekend. Reeds vóór 1560 ligt het gebeente in een rijve die nu eens de bovenkapel, dan weer de sakristie als bewaarplaats heeft[24]. De Burgkerk wordt in 1800 afgebroken. De relikwie gaat dan in 1804 over naar de St. Salvatorskerk waar ze heden, gesloten in een nieuwe rijve (in 1884 naar aanleiding van de beatificatie van de Graaf), bewaard wordt in een zijkapel van de noordelijke kooromgang.

Willem van Normandië - 1128

Begraven in St. Bertijnsabdij te Sint-Omaars, ten hoofde van het graf van Boudewijn VII Hapkin.

Op zijn tombe (uit de 13e eeuw) lag hij in maliënkolder, met gesloten vizier, het zwaard in de hand, het lichaam bedekt met een groot schild, twee engelen aan zijn voeteinde. Zijn wapen: een roos in cirkel liggend op acht stralen van een ster. (Naar de tekening van de Succa ca. 1610 uitgevoerd in St. Bertijns)[25].

Geen overblijfsel.

De Brugse historicus Olivier De Wree (Vredius) publiceerde

(23) James Bruce Ross. The Murder of Charles the Good, Count of Flanders, New York 1960. Vooral pp. 139-140, 217-219, 245 vlg. - over de ikonografie van Karel de Goede, zie de belangrijke studie van J.M De Smet in Album English, vooral pp. 128-138 (Brugge 1952).

(24) A. Duclos. De geschiedenis van den zaligen Karel den Goeden 215-221 (Brugge 1884). - M. Cloet. Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616), p. 146 245, 333. (Brussel 1970; Kon. Vl. Academie, Klasse der Letteren, jg. XXXII, nr. 67).

(25) Die tekening is bewaard in de Bibl. Nationale te Parijs, collection Moreau, t. 51, fol. 114: ‘plume et lavis de dom Ch. De Witte’. - Over de tekening van de Succa, zie Bull. Soc. Ant. Morinie, t. 10, p. 596-597: Ch. Revillon, Dessin du tombeau de Guillaume Cliton. - Over het grafschrift: A. Pentel Supplément à l'epigraphie du Pas-de-Calais, in Bull. Soc. Ant. Morinie, t. 18, p. 80 (volgens de hss. van E. Le Pez, monnik van St. Vaast). - Zie ook Dehaisnes I 355-356.

Grafmonument van Willem van Normandie (Clito) in Sint-Bertijnsabdij (naar de tekening van 1639; zie blz. 22)
Oudste grafelijk monument waarvan een grafisch dokument is over geleverd. - De graaf in volle malienkolder, ook halskraag uit malien In het schild het embleem van de abdij.
Grafschrift: ‘Hic iacet Guill[ielmu]s comes Flandrie: filius Roberti ducis Normanie qui obiit ann[o] D[omi]ni. M.CC.XXVIII.’

in 1639 (in zijn *Sigilla Comitum Fladriae* p. 14; Brugge 1639) een gravure met de graftombe en grafschrift van Willem van Normandië, naar een tekening van Jacob-Filips de Hannon, prior van St. Bertijns. De tekening werd hem toegezonden door de geleerde archivaris van de abdij, Dom Guillielmus De Whitte.

Diederik van de Elzas - 1168

Diederik, gestorven te Grevelingen, werd begraven in de nabijgelegen augustijner proosdij van Watten, waarschijnlijk in het koor.

De kerk van de proosdij onderging (wegens oorlogsfeiten en brand) twee verbouwingen in 1460 en in 1478. De grafstede van Diederik werd dan overgebracht naar de naburige St. Andrieskapel. Daar werd de oorspronkelijke oude grafsteen (die geen opschrift droeg) in de grond geplaatst; in de muur van de kapel werd een nieuw grafschrift aangebracht.

Dit latijnse grafschrift van ca. 1462 werd door de kroniekschrijvers (Le Boucq, Meyerus) opgetekend, en meermaals herdrukt. Het bevat feitelijk het oudste literaire getuigenis over het overbrengen van de H. Bloedrelikwie naar Brugge(26). Hier volgt de vertaling ervan.

'Hier ligt begraven Heer Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen, die viermaal het Heilig Land bezocht en, vandaar terugkerend, bloed van O.H. Jezus Christus met zich heeft medebracht en aan de stad Brugge geschonken, en nadat hij Vlaanderen gedurende veertig jaren kloekmoedig had bestuurd, overleden is bij Grevelingen in het jaar O.H. 1168'.

De oude proosdijgebouwen verdwenen door plundering en brand in 1579.

N.B. - Graaf Diederik had zijn laatste jaren doorgebracht in de proosdij van Watten, een grafelijke stichting die hij zeer heeft vooruitgeholpen. Zijn zoon Filips hield alsdan zijn verblijf niet ver van hem, in het grafelijke jachtslot Ruhout (Rihoult), gelegen tussen

(26) A. Hermand Notice historique sur Watten, in Mémoires Soc Ant. Morinie IV (1837-38), p. 83 (grafschrift naar het hs. van Hendricq). - Over het grafschrift zie vooral: N. Huyghebaert, Het grafschrift van Diederik van de Elzas te Watene, in Sacris Ecudiri X (1958), 399-412. En daarbij aansluitend: L. Danhieux, De oudste getuigenis over het H Bloed te Brugge, in Biekorf jg. 60, 1959, 281-282.

Arques en Clairmarais[27]. Gedurende zijn levensavond was graaf Diederik ingenomen door een uitzonderlijke kultus voor de doden van zijn stam. Hij pelgrimeerde in 't ronde naar de grafsteden in Lo (Willem van Ieper), in Cassel (Robrecht de Fries), Sint-Omaars (Boudewijn Hapkin en Willem van Normandië), en ook naar de abdij van Burburg waar zijn tante Clementia begraven lag. Zijn echtgenote, Sibylla van Vlaanderen, was intussen in Jeruzalem overleden en begraven[28]. Een vijfde reis naar het H. Land en haar graf zou hij niet meer ondernemen. In zijn laatste levensdagen heeft Diederik misschien het kleed van de reguliere kanunniken van Watten aangenomen.
Gravin Sibylla, dochter van Fulco van Anjou, verbleef sedert 1158 in Bethanië (bij Jeruzalem) en wijdde zich toe aan de ziekenzorg in het hospitaal dat haar familieleden daar hadden gesticht. Zij werd begraven in de St. Lazaruskerk van Bethanië[29].

Filips van de Elzas - 1191

Overleden 1 juni 1191 te Akko (Palestina) gedurende de derde kruistocht. Eerst bijgezet in de St. Niklaaskerk-buitende-muren van Akko[30].

Door de zorgen van Mathilde van Portugal, zijn tweede vrouw, overgebracht naar de cisterciënzer moederabdij Clairvaux (bij Bar-sur-Aube). (Datum van translatie niet bekend). In deze abdij heeft gravin Mathilde een kapel gesticht waar Filips werd begraven en waar zij later zelf zou worden bijgezet (in 1218).

Die kapel van Filips en Mathilde was gelegen op de hoek van het grote kloosterpand, bij de infirmerie. In de latere geschiedenis van Clairvaux stond die kapel bekend als '*chapelle de Flandres*'. (In een beschrijving in 1517). In de Franse archeologie bekend als 'chapelle de comtes de Flandre'. Bij verbouwing afgebroken in 1718-1740[31].

Enig overblijfsel is een fragment van een zwartmarmeren grafschrift van Mathilde (bewaard te Troyes?)[32].

(27) In de oorkonden noemt graaf Filips dit slot zijn *domus, cappella, palatium*. DF XIII 979.
(28) A. Viaene. Vrome levensavond van graaf Diederik, in Biekorf 1969, 310-311. - Vgl. E. Rembry, Saint-Gilles II 27-29; 373 (Brugge 1881).
(29) N. Huygebaert. Une comtesse de Flandre à Béthanie, in Les Cahiers de Saint-André, XXI, 1964, nr. 2. - Over die stichting in Bethanie zie St. Runciman, A History of the Crusades, II 361 (Cambridge 1954).
(30) H. van Werveke in NBW. IV, 1970, kol. 320.
(31) M.A. Dimier. La chapelle des comtes de Flandre à Clairvaux in Annales du Comité flamand de France, t. 45, 1954, p. 151-156. - De kerk was in 1819 geheel verdwenen: DHGE, 1059 (J.M. Canivez).
(32) Arnauld, Voyage archéologique, p. 205 (Troyes 1843).

Margareta van de Elzas - 1194

Zuster van graaf Filips; gehuwd met Boudewijn V van Henegouwen (= Boudewijn VIII van Vlaanderen).

Margareta overleed in het kasteel van Male. Na een korte bewaring in de kerk van Sint-Kruis werd ze bijgezet in de grafelijke burchtkerk (St. Donaas) te Brugge(33). In deze kerk bleven de doden van het Huis van Vlaanderen niet aard- en nagelvast. Margareta kwam er, bij het hoogaltaar, Karel de Goede vervoegen en bleef er ongemoeid gedurende anderhalve eeuw. Op 17 juni 1352 werd haar tombe verplaatst naar de noordzijde van het altaar. In haar centrale plaats liet graaf Lodewijk van Male toen zijn vader, Lodewijk van Nevers, bijzetten en een (verder te beschrijven) tombe oprichten.

Het grafmonument van Margareta verdween in 1741 bij het ophogen van de koorvloer.

Dit monument met ligbeeld en rijk beeldhouwwerk werd ca. 1610 ter plaatse afgetekend door de Succa en is in zijn schetsboek bewaard gebleven(34).

Boudewijn VIII († 1195) werd begraven in de St. Waldetrudekerk (Sainte-Waudru, vroegere abdijkerk) te Bergen, in de kooromgang bij de andere graven van Henegouwen(35). - Geen overblijfsels.

Boudewijn IX van Konstantinopel - 1205

Gedurende de vierde kruistocht verkozen tot Keizer van Konstantinopel en er gekroond (9 en 16 mei 1204).

De Byzantijnen, in opstand tegen de Latijnse (Westerse) Keizer Boudewijn, verbonden zich met de Bulgaarse tsaar Ivan II Kalojan. Boudewijn werd verslagen bij Adrianopel en gevangen genomen (14 april 1205)(36).

(33) Margareta had in 1190 in die kerk zeven kapelanijen (septem aequales de gremio chori) gesticht aan het altaar van de apostelen Filips en Jakob; zie [J.F. Foppens] Compendium chronologicum episcoporum brugensium, Brugge 1731, p. 211, 235. - Vanderkindere, Chronique de Gislebert de Mons (a.w. p. 298) noteert drie gestichte prebenden.

(34) Afbeeldingen bij Dehaisnes I 382 (de Succa); J. Gailliard, Inscriptions funéraires (St. Donat), p. 35-37; Annales Emulation I (1839) p. 190. - Een tekening van de tombe (nevens het hoogaltaar) in Kon. Bibli. Brussel, hs. 7205, f. 47. - Het grafschrift op loden plaat ook in Miraeus-Foppens, Opera diplomatica I (1723), p. 295.

(35) Chronique de Gislebert de Mons, ed. Vanderkindere, p. 330. - Zie ook DHGE, t. Vl (Parijs 1932), col. 1406 (= F. Baix). - Th. Bernier Dictionnaire... du Hainaut, p. 346 (Mons 1879).

(36) W Prevenier in NBW I (1964), kol. 232.

Boudewijn werd opgesloten in een vestingtoren van de stad Tarnovo (Tirnovo), de hoofdstad van het tweede Bulgaarse koninkrijk, gelegen op de Jantra. Zo wil het een aloude traditie in Bulgarije. In die toren werd de graaf gedood, van een begraafplaats gewaagt die traditie niet.

In de oude middeleeuwse binnenstad van Tarnovo op de Carevu-heuvel, op de zuidelijke punt van de vesting (Frenkhisarpoort), staat de *Boudewijntoren* bij dewelke nu de toeristen uit Oost en West het tragische lot horen vertellen van Boudewijn van Vlaanderen(37). Niet zonder een (veeltalig) toemaatje van idyllische en griezelige bijzonderheden.

Johanna van Konstantinopel - 1244

In het koor van de kloosterkerk van Marquette bij Rijsel - een nonnenklooster o. cist. (Reclinatorium S. Mariae) - lagen gravin Johanna en haar echtgenoot, Ferrand van Portugal begraven. Zij waren de stichters van het klooster(38).

Ferrand († 1233) werd eerst in zijn residentie te Orchies bijgezet, daarna overgebracht naar Marquette waar Johanna een grafmonument (verheven tombe in wit en zwart marmer, met ligbeeld) voor hem in het koor liet uitvoeren.

Johanna overleed in Marquette en werd er begraven. Haar verheven tombe met ligbeeld en beeldjes daaromheen stond midden in het nonnenkoor(39). Haar tweede echtgenoot, Thomas van Savoye, die haar vijftien jaar overleefde, werd in 1259 ook in de kloosterkerk van Marquette begraven.

Het beeldhouwwerk van die tomben werd bij de plundering in 1566 fel beschadigd. Bij de Succa geen tekeningen uit Marquette. Geen overblijfselen na de opheffing en afbraak van het klooster in 1795.

> In dezelfde kloosterkerk lag ook begraven Willem van Dampierre, oudste zoon van Willem van Dampierre en Margareta van Konstantinopel, die enkele jaren (1246-1251) als mederegent de titel van

(37) C.J. Veyrenc. Bulgarie (Guides Nagel), p. 205-208 (Geneve 1966) - Over de legende van Boudewijn en zijn talisman (H. Kruisrelikwie) zie Biekorf 1957, 316-317: De kapelaan van Boudewijn en het Kruis van Bromholm.

(38) Th. Luykx. Johanna van Constantinopel, Antwerpen-Utrecht 1946 p. 283-284, 347. - Cottineau II 1769.

(39) Dehaisnes I 190, 382. - Bulletin Com. Hist. du Nord, t. 34, p 238. - C. Spriet. Marquette et l'abbaye... du Bon-repos de Notre-Dame (Parijs 1890).

graaf van Vlaanderen had gedragen. Zijn weduwe, Beatrijs van Brabant († 1288) werd ook in Marquette bijgezet. Als Vrouwe van Kortrijk begunstigde zij de cisterciënsernonnen van Groeninge met een hart-urne, die in een marmeren graftombe in het koor werd opgesteld. De loden doos met de inhoud is heden te Kortrijk (St.-Michielskerk) nog bewaard[40].

Margareta van Konstantinopel - 1280

Stichteres van de abdij van Flines (cisterciënsernonnen) op de Scarpe, bij Marchiennes.

Zoals haar zuster Johanna grote weldoenster van de kloosterstichtingen van de regel van Citeaux. Door het Kapittel van deze Orde werd een algemeen jaargetijde voor haar, in al de huizen van de Orde, vastgesteld op 10 februari.

Op 16 februari 1280 werd Margareta bijgezet midden het nonnenkoor van Flines. Boven haar graf werd een verheven tombe met ligbeeld uit toetssteen opgericht. Haar mantel was versierd met de wapens van Vlaanderen en Henegouwen. De beeldjes rondom haar tombe waren reeds in de 16e eeuw verdwenen.

De Dampierres in Flines

De abdijkerk van Flines is in het einde van de 13e eeuw een echt mausoleum van de graven van Vlaanderen. Het wapen van de abdij was het wapen van de graven van Vlaanderen. Na 1280 liggen daar begraven:

1. Margareta in het koor, en in een kapel van de kooromgang haar echtgenoot Willem van Dampierre († 1231).
2. Mathilde van Bethune († 1263), eerste echtgenote van Gwijde van Dampierre, moeder van de latere graaf Robrecht van Bethune.
3. Blanca van Sicilië († 1269), eerste echtgenote van Robrecht van Bethune; ze werd aldaar begraven in 1271.
4. Gwijde van Dampierre († 1305), zoon van de stichteres Margareta, graaf van Vlaanderen[41].

In Flines lagen ook begraven: Jan van Vlaanderen, zoon van graaf Gwijde, proost van St. Donaas en kanselier van Vlaanderen, later ook prins-bisschop van Luik († 1290);

(40) M. Gastout. Béatrix de Brabant, dame de Courtrai, p. 63-64, 203-204 (Leuven 1943).
(41) E. Hautcoeur. Histoire de l'abbaye de Flines, p. 79, 413-419 (Rijsel 1874). - J. Blanpain in DHGE t. 17 (1971) 492-496. - Dehaisnes I 384

Willem van Vlaanderen, bisschop van Kamerijk († 1296), een neef van de Dampierres.

Al deze grafmonumenten zijn in 1795, bij de vernieling van de abdij van Flines, verloren gegaan.

Belangrijke grafische dokumenten erover zijn bewaard in het meermaals genoemde tekenboek van de Succa. Daaruit werden de 'Mémoriaux de Flines' reeds in 1874 door Mgr. Hautcoeur gepubliceerd(42).

Gwijde van Dampierre - 1305

Begraven in Flines bij het Drievuldigheidsaltaar. Zie voorgaande.

Deze graaf had eerst zijn begraafplaats gekozen in het Klarissenklooster Beaulieu bij Oudenaarde, een stichting van Isabella van Luxemburg, zijn tweede echtgenote(43). Ten slotte heeft Flines van de Dampierres het gehaald op een stichting waaraan Gwijde zeer gehecht was. Op 15 april 1299 had hij zijn testament in Peteghem-Beaulieu opgesteld en laten zegelen o.m. door zijn zonen Robrecht en Willem. (Rijsel. Archives du Nord B. 449/4181)(44).

Graaf Gwijde lag op zijn verheven graftombe in beeld, in ridderharnas, met het wapen van Vlaanderen over hem. De tombe was rondom bezet met gebeeldhouwde personages(45).

Robrecht III van Bethune - 1322

Overleden te Ieper en er begraven voor het hoogaltaar in de oude proosdijkerk (latere kathedraal) van Sint-Maarten. Zijn verheven graftombe werd aldaar opgericht door zijn achterkleinzoon Lodewijk van Male. De Sint-Maartenskerk was amper zes jaar kathedraal van het nieuwe bisdom Ieper geworden toen de graftombe van graaf Robrecht in 1566

(42) Hautcoeur, a.w. in bijlage: Mémoriaux de Flines. - Over de Succa's tekeningen zie ook: Quarré-Reybourbon, Les Mémoriaux d'Antoine de Succa in Bull. Com. Hist. Nord, t. 23, 1900, p. 43-61. M Devigne in Biographie Nationale 24, 233-236.

(43) A. de Ghellinck. Cartulaire de l'abbaye de Beaulieu, p. 7 25 33 (Brugge 1894). - Obituarium van de abdij, in Handelingen Oudh Gesch. Kring van Oudenaarde dl. 4 (1912), 32-102.

(44) Met codicille van 4 mei 1304, gezegeld te Wijnendale (ibidem nr. 4437). Zie Catalogus van de tentoonstelling 'France-Belgique' Rijsel 1958, nr. 156

(45) Hautcoeur a w. 418-419. - Dehaisnes I 384.

door de beeldstormers van het Westland werd vernield. Een loden kist met gebeente ligt nog heden in die grafplaats.

De 650e verjaardag van Robrechts dood (St. Lambrechtsdag 17 sept.) zal te Ieper worden herdacht door het plaatsen en inhuldigen van een grafzerk op de historische plaats in de St. Maartenskerk. (Aangekondigd voor 18 maart 1973). Een waardig gedenkteken, dat stijlvol de grafsteen komt vervangen die vroeger de verdwenen graftombe aanwees.

Twee ooggetuigen hebben ons iets medegedeeld over de graftombe, die Egmont, gouverneur van Vlaanderen, een paar jaren vóór de vernieling, nog in ongeschonden toestand heeft gezien(46).

> Onze eerste zegsman is de wapenheraut Cornelis Gailliard die ca. 1550 de Ieperse proosdijkerk heeft bezocht en de tombe in het hoogkoor beschrijft als volgt:
> 'Dese tombe is van touchesteen verciert met marbre; zijn figure onder een tabernacle van albastre, in t'harnas, cranselet met cleene rooskens an zijn hooft (ghelijc de graeve, te Brugghe, van Loo, te Fremineuren), met een rieme onder zijn schouders daer zijn zweert anhangt, ende noch een ketene commende uut zijn slincker borst, daer zijn poignaert an hanght; den schilt op zijn waepenzweert; met blooten hoofde, lanck haer crunckelende'.
> Langs het ligbeeld liep het grafschrift:
> 'Chy gist noble et puissant prince de bonne memoire Robert comte de Flandres qui trespassa lan de grace 1322, au mois de septembre, le jour St. Lambert, pries pour s'ame a Dieu'.
> Een franse versie van de beschrijving noteert uitdrukkelijk dat er rondom de verheven tombe gestaan hadden 'aultrefois... petites personaiges, mais elle sont perdues'. De graaf droeg een lange mantel van het frankisch type *(saion)* die onderaan in bladwerk was uitgeknipt. Het schild over hem was 'ung grand escu de Flandres'(47).
> De tweede getuige is Jacob Marchant (Marchantius) van Nieuwpoort (1537-1109) die reeds in 1567 een compendium van de geschiedenis van Vlaanderen had gepubliceerd en in 1596 een tweede editie in de Plantijnse drukkerij te Antwerpen liet verschijnen. Als jongeman had hij de graftombe in Ieper gezien; in zijn *Flandria* van 1596 (p. 247) betreurt hij de vernieling ervan. Zijn tekst (in vertaling) luidt:
> 'Graaf Robrecht overleed te Ieper in het Zaalhof dat hij had gesticht en waar hij gaarne verbleef. In die stad werd hij begraven in de St. Maartenskerk voor het hoogaltaar; zijn albasten ligbeeld lag op een verheven tombe van toetssteen. Er is heden [1596] geen spoor daarvan overgebleven(48). De tombe werd ten tijde van de

(46) Over de blijde intrede (1563) en het verblijf (1567) van Egmont te Ieper, zie Biekorf 1969, 56; Westvlaams Archief I (1939), 28-34.

(47) Bethune, Epitaphes et monuments, a.w. p. 195

(48) 'Cuius lam nullum vestigium'. (Flandria p. 247). - Over de toestand van de grafkelder in 1929, zie Biekorf 1929, 197-199; 272-273.

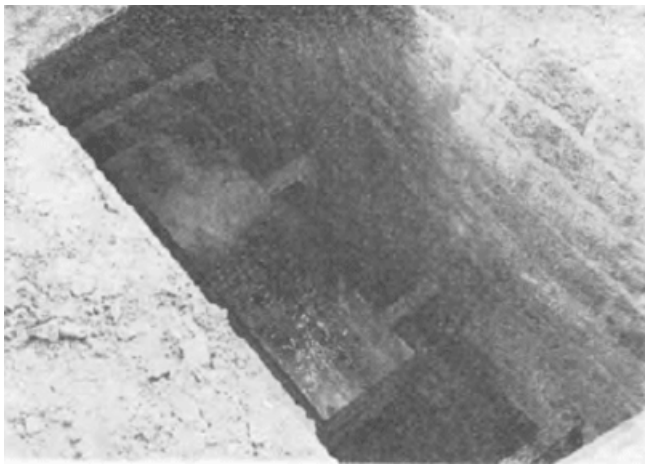

De grafstede van Robrecht van Bethune in de St. Maartenskerk te Ieper
Foto L. Devliegher

Nota over de plaatsing van de nieuwe grafsteen

Op vraag van de h.D. Merlevede, voorzitter van de Jef Lesage kring te Ieper, die het initiatief nam tot de 'Leeuw van Vlaanderen-herdenking' in deze stad, werd op 12-13 februari 1973 een klein onderzoek verricht in het koor van de Sint-Maartenskathedraal. Het doel was de juiste ligging van het graf van Robrecht van Bethune vast te stellen. Het graf bevindt zich in het midden van het hoogkoor en meet binnenwerks 272×88-100 cm. Langs binnen is het materiaal Atrechtse zandsteen die aan de buitenkant met baksteen bekleed is. In het graf bevinden zich vier ijzeren staven waarop een kist gestaan heeft. In een houten kistje, daterend van na de eerste wereldoorlog (- ook toen werd het graf geopend -) lagen enkele beenderen waarvan een loden plaat getuigde dat ze van Robrecht van Bethune afkomstig waren. Op 13 februari werden deze beenderen, door toedoen van deken K. Dewilde, in een nieuw zinken kistje gesloten en opnieuw in het graf geplaatst waarboven op 13 maart een nieuwe zerksteen geplaatst werd.

beroerten stukgeslagen door de benden gespuis die dan ook de bibliotheken en gedenktekens van de adel hebben vernield'.

De voorwaardelijke bijzetting te Ieper

Voor graaf Robrecht is de plaats van zijn begraving eerst onzeker geworden toen hij de zestig naderde en, door het beruchte verdrag van Athis (1305), Waals-Vlaanderen aan de Franse kroon zag overgaan. Tevoren was er geen twijfel: zijn plaats was voorbehouden te Flines, het Mausoleum van de Dampierres. Daar lagen zijn grootouders en zijn ouders. Daar lag ook zijn jong gestorven (eerste) vrouw, Blanca van Sicilië († 1269), in de hun voorbehouden Sint Filips en Jacobuskapel[49]. Bij testament van 27 aug. 1299 schonk Robrecht van Bethune een som van 200 pond aan de abdij Flines voor het onderhoud van een kapelaan die dagelijks een mis zou lezen in die kapel, waar zijn vrouw was bijgezet en waar hij zelf wenste begraven te worden[50]. Door de 'cessie' van Waals-Vlaanderen aan koning Filips was Robrecht territoriaal van de begrafeniskerk van zijn stam afgesneden.

Zijn laatste wil werd echter, bij de begraving te Ieper, uitdrukkelijk vastgelegd in de akte van 1 okt. 1322 waarbij de proost van St. Maartens de verbintenis aangaat het stoffelijk overschot van graaf Robrecht vrij te geven zodra Douai en Rijsel naar het grafelijk huis terugkeren en de weg naar Flines vrij wordt[51]. In afwachting werd te Ieper geen graftombe opgericht.

De Waalse kasselrijen (Rijsel, Douai en Orchies) keerden feitelijk terug naar Vlaanderen, nog geen vijftig jaar later. De gelegenheid van de territoriale rekonstitutie van het graafschap viel, zoals men weet, onder de regering van Lodewijk van Male, bij het huwelijk van zijn dochter Margareta met Filips van Bourgondië (19 juni 1369). De koning liet alsdan Waals Vlaanderen naar het graafschap terugkeren. Door deze retrocessie - een sukses voor graaf Lodewijk - lag Flines weer in Vlaanderen zoals voorheen en de wens van graaf Robrecht kon worden uitgevoerd. Lodewijk van Male zou echter het stoffelijk overschot van zijn overgrootvader in Ieper laten rusten en hem daar een grafmonument bezorgen.
Kort na de retrocessie sticht Lodewijk op 22 nov. 1369 in de Ieperse proosdijkerk een eeuwig jaargetijde 'over onsen voorder

(49) Hautcoeur, Histoire de... Flines, a.w. p. 417-419.
(50) Hautcoeur, Cartulaire de l'abbaye de Flines I, 1873, p. 378 (Parijs 1873).
(51) Hautcoeur, Cartulaire de Flines, a.w. p. 534.

van goeder ghedinckenesse mijn here Robrecht, grave van Vlaendren, die in de vorseide kerke begraven leight'. Die dienst zal worden gevierd: op Sint-Lambrechtsdag (sterfdag van Robrecht) de vigiliën en 's anderendaags de mis 'wel ende solemnelike'. In dezelfde akte van 1369 sticht Lodewijk een jaargetijde voor hemzelf, te verrichten gedurende zijn leven als een H. Geestmis daags na Sint-Katelijnendag, en na zijn dood te stellen op zijn sterfdag. De stichting bezet hij op huizen en erven gelegen te Hoogstade. Wegens achterstel in de uitbetaling van de rente te Hoogstade zal zijn schoonzoon Filips in 1386 moeten tussenkomen. De oorkonde van 1386 noemt daarbij graaf Robrecht 'lequel gist ou cuer de la dite eglise'[52].

De oprichting van de verheven graftombe van graaf Robrecht te Ieper in 1370-1380 is het werk geweest van Lodewijk van Male die, als laatste Dampierre, zeer gesteld was op de funeraire luister van zijn stam. Mogelijk heeft Ieper het behoud van Robrechts grafstede te danken aan het dietse gevoel van graaf Lodewijk die, eigenaardig genoeg, zijn begrafeniskapel in Kortrijk liet oprichten om ten slotte in Rijsel begraven te worden. (Zie verder).

- Nota over Robrecht van Cassel († 1331).
Deze jongste zoon van Robrecht van Bethune - berucht door de betwistingen met zijn neef, graaf Lodewijk van Crécy - werd bij de verdeling van Vlaanderen heer van Waasten. Hij werd begraven in de abdijkerk (nu parochiekerk) van Waasten, in het midden van het koor. Hij kreeg er een verheven tombe van gepolijst marmer; het ligbeeld was van albast en vertoonde een ridder in vol harnas, over hem het grote schild van Vlaanderen met uitgetande boord[53]. Zo wordt in 1521 de tombe beschreven door de wapenheraut Jacques Le Boucq. Ook deze tombe is in de beeldenstorm (1566) verloren gegaan[54].

Lodewijk I van Nevers - 1346

Kleinzoon van Robrecht van Bethune. Gevallen op 26 aug. 1346 in de slag tegen de Engelsen geleverd bij Crécy (Ponthieu; bij Abbeville). Het lijk van graaf Lodewijk, teruggevonden in een gracht *vol riet,* werd door koning Edward III voor de begraving overgevoerd naar de naburige

(52) E. Feys-A. Nelis. Les cartulaires de la Prévôté de Saint-Martin à Ypres II (1884), p. 436-437; 460. (Uitg. Soc. d'Emulation, Brugge).
(53) P. de Simpel. Les seigneurs et dames de Warneton, p. 72 (1954; partikuliere uitgave).
(54) Over de ontdekking van de tombe in 1923 zie: L. De Wolf in Biekorf 1924, 193-214; A. van Zuylen van Nyevelt in Hand. Em. 67 (1924) 135-138, 222-223 met afb.; F. Beaucamp in Bulletin Com. Hist. Nord t. 32 (1925), 243-266.

abdij van St. Rikiers (Saint-Riquier, het oude Centulum). In 1352 door zijn zoon, Lodewijk van Male, overgebracht naar Brugge en geplaatst in het koor van de grafelijke kapittelkerk vóór het hoogaltaar[55]. De daar opgerichte tombe was van zwart toetssteen met albasten ligbeeld.

De tombe van Lodewijk van Nevers (alias Lodewijk van Crécy) onderging verscheidene verplaatsingen. In de 15e eeuw werd ze van het midden naar de zuidzijde (tegen de balustrade) van het koor verschoven. Met de toestemming van het Hof te Brussel werd de tombe in 1741 uit het koor verwijderd en geplaatst in de St. Carolus Borromeuskapel (noordzijde van het koor); de reden van die verplaatsing was het ophogen van de koorvloer. Op de plaats van de tombe werd in de nieuwe marmeren vloer een gedenkplaat met opschrift aangebracht.

In 1785 kreeg de St.-Caroluskapel een nieuwe vloer: voor bisschop Brenart en het kapittel was dit een gelegenheid om, weer met toestemming van het Hof, de tombe (die er vervallen uitzag), definitief af te breken[56].

Tot in 1792 werd jaarlijks, op de sterfdag van graaf Lodewijk (26 augustus), de graftombe (en na 1785 de gedenkplaat in het koor) versierd *met lis en riet*[57]. Op die dag werd ook het jaargelijde gecelebreerd dat graaf Lodewijk van Male voor zijn vader in de St. Donaaskerk gesticht had.

Van de graftombe zijn verscheidene tekeningen bewaard uit de 17e en 18e eeuw[58].

Lodewijk II van Male - 1384

Overleden in de St. Bertijnsabdij te St.-Omaars 30 januari 1384.

Begraven in de kapel van O.L. Vrouw van de Tralie (N.D. de la Treille) in de voormalige kapittelkerk (St. Pieter) te Rijsel. De graftombe aldaar eerst opgericht in 1455

(55) Zie boven onder Margareta van de Elzas.

(56) P. Beaucourt, Tableau fidèle des troubles... en Flandre, p. 60-61 (Brugge 1972). - A. Pinchart. Archives des arts, sciences et lettres I 127; II 142 (Gent 1860 en 1863). - E. Rembry. Le culte de S. Charles Borromée à Bruges, p. 37-38 (Brugge 1901).

(57) Biekorf 1950, 238.

(58) Tekeningen in: Mémoriaux van de Succa; in Hs. 7205 (f. 49) van de Kon. Bibl. Brussel (addenda bij Sanderus). - Afbeelding bij Gailliard, Inscriptions funeraires I 36 (ook van de gedenkplaat).

door de zorgen van zijn achterkleinzoon, hertog Filips de Goede[59].

Lodewijk van Male zelf was gesteld op funerair vertoon[60]. Zijn vader, graaf Lodewijk van Crécy, had hij in 1354 uit de St. Rikiersabdij (bij Abbeville) naar Brugge laten overbrengen en hem voor het hoofdaltaar van de grafelijke kapittelkerk St. Donaas) onder een verheven tombe laten bijzetten. Voor zijn voorvader Boudewijn V, stichter van de Rijselse kapittelkerk, had hij, bij het herbouwen van die kerk, omstreeks 1360 een nieuwe graftombe in het hoogkoor laten oprichten. (Zie onder Boudewijn V). Bij de kapittelkerk van Kortrijk stichtte en bouwde hij de 'Gravenkapel' die oorspronkelijk als begrafeniskerk voor hem en zijn gemalin was bedoeld. Toen zijn enige dochter in 1369 in de echt trad met de Bourgondische hertog Filips was de bouw van die kapel juist begonnen. Het beeldhouwwerk van de nissen en de beschildering was in 1372 reeds gevorderd[61]. Op de muur in die nissen stonden de gravenfiguren geschilderd ten voeten uit, in de heraldieke stijl van het wapenboek, in volledig stamreeks van Liederik tot Lodewijk van Male. Dit schilderwerk, een verheerlijking van het Huis van Vlaanderen, moet ook worden bekeken in het geheel van de stichting: de gravenfiguren vormden een funerair geheel met de (ontworpen) graftombe[62].

In 1374 heeft Lodewijk de beeldhouwer Beauneveu ontboden in verband met de graftombe zelf. Tot uitvoering

(59) Dehaisnes I 185. - E. Hautcoeur. Histoire de Saint-Pierre de Lille II 123-126; III 416 Rijsel 1897). Het grafschrift bij Hautcoeur, Documents I 238-248). Hetgeen Lodewijks dochter, Margareta van Male, in brabançonne au moyen âge in Annales Soc Archéol. de Bruxelles 13 (1899), p. 310-330.

(60) Daarin kondigt hij de eeuw van Bourgondie aan. De Dampierres hadden een aanzienlijk fortuin. De inventaris van Robrecht van Bethune opgesteld bij zijn dood te Kortrijk is daarover leerrijk. (Dehaisnes, Documents I 238-248). Hetgeen, Lodewijks dochter, Margareta van Male, in 1405 aan juwelen en kostbaarheden zal nalaten is overweldigend, de loutere opsomming ervan beslaat, in moderne editie, 35 quarto-bladzijden kompakte druk. (Dehaisnes II 855-890).

(61) Zie daarover de belangrijke kritische en geillustreerde studie van J. De Cuyper, De Gravenkapel van Kortrijk, in De Leiegouw IV, 1962, p. 5-54; hier vooral p. 31-36. - L. Devliegher, De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Kortrijk (= Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 6. - 1973).

(62) Over de opkomst en ontwikkeling van de genealogische verheerlijking op en rond de graftombe, zie H. s'Jacob, Idealism and Realism A Study of Sepulchral Symbolism, p. 86-87 (Leiden 1954).

daarvan is het echter niet gekomen. Toen de graaf in 1384 overleed was er nog geen tombe in de Gravenkapel en zou er geen komen.

De graaf had immers, daags voor zijn dood (30 januari) zijn testament veranderd: niet meer in Kortrijk, doch in Rijsel wilde hij begraven worden. Er was heel wat gebeurd tussen zijn twee testamenten van 1381 en 1384. Kortrijk had aktief de rebellie van de Gentenaren gesteund en er, na de nederlaag van Westrozebeke (november 1382) hard voor geboet(63). De wonden geslagen door de Bretoense furie waren begin 1384 nog lang niet geheeld. De brutale repressie van de rebellen, uitgevoerd door de grafelijke baljuws, was in 1383 nog volop aan de gang(64). In zijn versomberde levensavond heeft Lodewijk zich van Kortrijk en van de dietse kasselrijen afgewend, hij ging meestal verblijven in Rijsel en in St.-Omaars, waar hij overleed.

De verkiezing van Rijsel hangt blijkbaar samen met O.L. Vrouw van de Tralie, alstoen een van de grote Maria-heiligdommen in Vlaanderen(65). Niet alleen de persoonlijke devotie van de graaf heeft daarin meegesproken, doch ook de ambitie om te rusten in een druk bezochte bedevaartkerk, naar het voorbeeld van andere prinsen.

In zijn uitverkoren Rijselse kapel heeft graaf Lodewijk lang op een graftombe moeten wachten. Zijn dochter Margareta, hertogin van Bourgondië, had enkele maanden vóór zijn dood de eerste steen gelegd van de Bourgondische begrafeniskerk van Champmol bij Dijon (20 aug. 1383). Zijn schoonzoon, hertog Filips wijdde zijn aandacht en fondsen aan die nieuwe Kartuize, die door het beeldhouwwerk van Sluter en de Werve een grote naam is gebleven. Toen Filips

(63) J. De Cuyper. De krisis in het kapittel van Kortrijk op het einde van de 14e eeuw, in De Leiegouw II, 1960, behandelt bijzonder p. 171-192 de Bretoense furie en haar verwoestingen in Kortrijk einde 1382.

(64) Over die repressie (verbeurdverklaring en terechtstelling) zie de baljuwrekeningen in Jehan Froissarts Cronyke van Vlaenderen, ed. N. de Pauw, II, Gent 1906 (uitg. Kon. Vl. Academie): over Kortrijk, p. 317-334; Oudenaarde, p. 410-434; Ieper, p 287-289, 298-302. Voor Brugge: J. De Smet, De repressie te Brugge na de slag bij Westrozebeke, in Hand. Em 84 (1947), 71-118. Zie ook De Cuyper, De krisis... p. 169 (voetnoot 3).

(65) H. Vandamme. Notre-Dame de la Treille, Rijsel 1914-19920. - J.E. Drochon. Histoire illustrée des pèlerinages français, p. 86-90 (Parijs 1890). - E. Lotthé, Les églises de la Flandre française, a.w. I 101-103. - De plaats in het hoogkoor van de St. Pieter was ingenomen door de graftombe van graaf Boudewijn V.

Inzetsel:
Medaille van O L Vrouw van de Tralie met buste van Boudewijn V.
Graftombe van Lodewijk van Male in de St.-Pieterskerk te Rijsel. Naar de tekening van 1790.
Links van de graaf, op het voorplan, zijn dochter Margareta van Male.
De 24 beeldjes rondom zijn figuren uit de genealogie Vlaanderen-Bourgondie.
Opgericht in 1455.
Verdwenen in 1795.

in 1404 overleed was zijn praalgraf te Champmol (met enkele van de pleurants) voltooid[66].

Toen Filips de Goede in 1419 aan het bewind kwam had hij twee graftomben op zijn dynastieke programma: deze van zijn vermoorde vader en deze van zijn overgrootvader Lodewijk van Male.

In 1443 heeft de Grote Hertog de tombe van zijn vader in Champmol laten uitvoeren[67]. Toen deze was voltooid heeft hij, in 1454, het jaar zelf van het Gouden Fazantfeest, een akkoord gesloten voor de uitvoering van de graftombe van Lodewijk van Male. Dit werd een 'royaal' grafmonument van Doorniks steen, merkwaardig door de bezetting met beeldwerk uit verguld gegoten koper (de drie ligbeelden en de 24 beeldjes daaromheen)[68]. Met dit beeldwerk zijn de namen van de boetseerder Jean Delemer en de Brusselse kopergieter Jacques de Gérines verbonden[69].

Dit schitterende monument is in 1792-95, bij de afbraak van de Rijselse kapittelkerk, verloren gegaan. Het is tamelijk goed bekend gebleven door de tekening van de Succa (1620) en vooral door de gravures uit 1790 die A.L. Millin, conservator van de Bibliothèque Nationale, in zijn belangrijke reeks *Antiquités Nationales* (Parijs 1800) heeft opgenomen[70]. In 1640 had ook Sanderus een tekening van de graftombe laten maken, bestemd voor het (niet verschenen) derde deel van zijn *Flandria Illustrata*[71].

Op de tombe lag de graaf in voile wapenrusting, zonder helm, doch met grafelijke hoed. Schuin aan de gordel hangt

(66) P. Quarré. La Chartreuse de Champmol, p. 10-12 (Dijon 1960). - H. David. Claus Sluter tombier ducal, in Bulletin Monumental, 1934, p. 409-433. - Zie ook het boven aangehaalde werk van Aenne Liebreich.

(67) Quarré, La Chartreuse a w. p. 16-17.

(68) Hautcoeur, Histoire a.w. (zie voetnoot 59).

(69) Over die grafbeelden, zie [F. van Molle] Tentoonstelling van koperen kunstwerken uit Noord en Zuid (Gent 1961), p. 62-64 (met bibliografie). - Een kwitantie van de kopergieter de Gérines (voorschot van 500 gouden kronen) voor de tombe is bewaard (origineel perkament) te Rijsel, Archives du Nord B. 2018/61.359. Gedateerd 17 dec. 1454.

(70) Deel V van de Antiquités Nationales (Paris, an VII) brengt p. 55-69 de beschrijving van de kapel en het grafmonument, met 4 koperplaten. Millin had geen vrede met de gravure van Montfaucon (1729), hij liet de tombe in zijn bijzijn hertekenen. Daar de beeldjes (van de grafelijke dynastie) van massief koper waren, gingen ze bij de nationalisatie snel naar de smeltkroes, hoe interessant ze ook waren voor de kunst- en kostuumgeschiedenis, zo noteert de Parijse conservator in 1800

(71) G. Caullet. De gegraveerde... tekeningen voor Sanderus' Flandria Illustrata, p. 46 (Antwerpen 1908).

het grote schild van Vlaanderen; ook over heel het borstpantser is de leeuwfiguur in het koper uitgewerkt.

De graaf ligt tussen zijn echtgenote, Margareta van Brabant, en zijn dochter, Margareta van Male (die aan zijn linkerzijde ligt en op de gravure blz. 35 op het voorplan ligt).
Margareta van Brabant werd in 1371 door de graaf uit Male verwijderd ten gevolge van een familiedrama dat geen pardon heeft gekend(72). Ze werd overgevoerd naar het graafschap Rethel, waar het kasteel Château-Ragnault haar werd toegewezen. Brabant noch Vlaanderen heeft ze meer teruggezien. Ze overleed op het genoemde kasteel (april 1380) en werd begraven in de naburige kerk van Braux (bij Mézieres). Graaf Lodewijk, zo bezorgd om zijn talrijke bastaardkinderen, zo bezorgd ook om zijn eigen uitvaart en begraafplaats, had in zijn testamenten geen woord meer over voor zijn echtgenote(73). Eerst na zijn dood werd gravin Margareta, door toedoen van haar dochter en haar schoonzoon Filips van Bourgondië, nevens haar gemaal bijgezet in de Rijselse kapittelkerk(74).

Margareta van Male - 1405

Erfdochter van Lodewijk II en van Margareta van Brabant.

Gravin van Vlaanderen, Artesië, Franche Comté, Nevers, Rethel en heerlijkheid Salins. Door haar huwelijk (1369) met de Franse koningszoon Filips hertogin van Bourgondië. Bewind over haar graafschappen van 1384 af gevoerd door de hertog.

Overleden te Arras. Begraven bij haar ouders in de Rijselse kapittelkerk.

De laatste erfdochter van het Huis van Vlaanderen werd begraven niet in het koor van de Kartuize die haar echtgenoot had gesticht bij Dijon en waar hij begraven lag, doch in de St. Pieterskerk te Rijsel-in-Vlaanderen. Wei knielt ze

(72) Over die verhouding en het drama (en de lokale legenden daarrond) zie A. Viaene, De legende van de opgesloten gravin, in Biekorf 1950, 187-189

(73) De gravin wordt met genoemd in Lodewijks laatste testament. (De Cuyper, De krisis... a w. p. 14). Hun dochter en hertog Filips hebben de plechtige uitvaart bezorgd in de St. Pieters, waarvan de nieuwbouw in 1384 genoeg gevorderd doch niet voltooid was (Hautcoeur, Histoire de St Pierre, a.w. II, p 40). Die langdurige verbouwing verklaart misschien ten dele de vertraagde oprichting van Lodewijks graftombe.

(74) Bij die driedubbele graftombe in de genadekapel werd door Filips van Oostenrijk (de Schone) ca. 1500 een glasraam geplaatst voorstellende een Nood Gods met Lodewijk, zijn vrouw en zijn dochter in geknielde houding. (Hautcoeur, Documents liturgiques a.w. p. 323-324).

met hertog Filips als stenen votiefbeeld in het kerkportaal van die Kartuize. Op de graftombe binnen was haar ligbeeld niet voorzien. Een overvoering naar Dijon is niet ter sprake gekomen. Als Vlaamse prinses en laatste erfdochter zou ze in een Vlaamse kapittelkerk begraven worden(75). Zo beschikte het haar gemaal, hertog Filips, en zo werd het uitgevoerd door haar in Dijon geboren zoon, Jan zonder Vrees.

A. Viaene

De 'Gewierookte' Staten van Vlaenderen

Aansluitend bij de nota in Biekorf 1972, 56.

De bewieroking van de Hoogmogende Souvereine Staten op de verjaardag van patriottische Revolutie te Gent in 1790 kreeg, na het herstel van het Oostenrijks gezag, inderdaad nog een staartje in de pamfletten.

De Gentse Collatie (Brede Raad) was in maart 1791 hersteld door de Oostenrijkse minister Mercy d'Argenteau op voet van de Concessio Carolina van 1540. Hoe fel daarna de spanning bleef tussen de provinciale Staten en de stedelijke magistraat blijkt uit het volgende pamflet van 8 bladzijden octavo dat in april 1792 te Gent verscheen en de despotische gedragingen van de Staten in zijn satirieke titel aanklaagt:

'Het Magistraet ende Collatie van Gent, werkende om van het Volk af te weiren de schulden die *de gewierookte, gescepterde en gekroonde Souverainjens* gemaekt hebben, gedurende hunne godelooze, bloedstortende en vraekroepende Regeeringe'.

Wordt de graaf of de Souverein van Vlaanderen verjaagd (zoals met de Keizer gebeurd was), dan behoort het gezag aan het volk dat zijn vertegenwoordigers (d.i. de leden van de Collatie) kiest. De Collatie vertegenwoordigt dan de souvereiniteit, en niet de Staten die onwettelijk zijn opgetreden als Souverein en zich zelfs, in die pretentie, in het koor van de kathedraal lieten bewieroken.

- Zie Bibl. Gant. V 391. V. Fris, Bibliographie Hist. Gand II nr. 454.

C.B.

(75) Deze schatrijke Margareta heeft een gelukkiger leven gekend dan haar in het Rethelse kasteel opgesloten moeder. Ze resideerde afwisselend in haar Vlaamse, Artesische en Bourgondische residenties, alsook in Conflans, in Parijs (hotel d'Artois), in Dijon zelf, en mocht nog daarenboven te Germolles een persoonlijk kasteel bouwen dat tegenwoordig - gelegen op de Route der Bourgondische kastelen - weer hersteld wordt. Zie ook boven, voetnoot 60. - Toch waren er ook grote schulden in het Huis van Bourgondie. Bij de dood van Filips in 1404 legde Margareta 'de sleutels op het graf' van haar gemaal om met haar eigen bezit niet in zijn schulden betrokken te worden. Zie Biekorf 1931, 344.

Terra Sigillata
Geneesmiddel, aardewerk en Verfstof

In Biekorf, 1971, nr. 5-6, p. 192 verscheen een nota over Terra Sigillata als geneesmiddel gevolgd door het artikel van J. Pieters in Biekorf, 1971, nr. 7-8, p. 247.

De bijdrage van G. Vlieghe-Steps over 'Terra Sigillata in oude geneeskunde' in Biekorf, 1972, nr. 9-10, p. 303-305 verscheen gelijktijdig met de studie van Prof. H. Brunsting, getiteld '*Terra Sigillata*' in Westerheem, orgaan van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, jg. XXI, nr. 6, dec. 1972, p. 252-268. Deze bijdrage kan beschouwd worden als een status questionis van dit onderwerp en wordt afgesloten met vier pagina's bibliografie.

In archeologische kringen is de Terra Sigillata doorgaans alleen bekend als de verzamelnaam voor het Romeinse rode luxe-aardewerk met glanzend oppervlak en al of niet versierd met reliëfs en voorzien van het pottenbakkersstempel. De termen 'Samisch aardewerk' of 'Arretijns' aardewerk zijn de oudere benamingen voor dit aardewerkprodukt.

> Prof. Brunsting kon uitmaken dat de term Terra Sigillata als aardewerknaam in de Nederlandse literatuur pas voor het eerst voorkomt in 1823 bij de archeologen Westendorp en Reuvens.
> De belangrijkste algemene standaardwerken over de t.s. zijn:
> H. Dragendorff, Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik, Bonner Jahrbuch, 96, 1895.
> F. Oswald en T.D. Pryce, An introduction to the study of terra sigillata. London, 1920 (Gregg Press reprint, 1965).
> F. Oswald, Index of potters' stamps on terra sigillata, 'samian ware'. Margidunum, 1931. (Gregg Press reprint 1964).
> F. Oswald, Index of figure-types on terra sigillata, 'samian ware'. Liverpool, 1936-37. (Greeg Press reprint, 1964).
> Mrs. Hartley van de universiteit van Leeds (Eng.) bereidt een nieuwe 'Index of potters' stamps' voor die de 'Index' van Oswald zal vervangen.

Een mooie collectie terra sigillata kommen en bekers afkomstig van het laat-Romeins grafveld van Oudenburg werd in 1972 in bewaring gegeven aan het Gruuthusemuseum te Brugge[1].

Prof. Brunsting gaat het oorsprongsgebied na van de rode

(1) Zie: Catalogus Schatten voor Brugge. Aanwinsten stedelijke musea 1966-1972, p. 126-141.

bolusaarde bij de Antieke auteurs die berichten dat de Lemnische aarde niet alleen werd gebruikt voor het vervaardigen van vaatwerk maar wel in de eerste plaats werd aangewend als geneesmiddel en als verfstof. Tot ver in de 19e eeuw was de bolusaarde als geneesmiddel hier en daar in Nederland nog bekend.

De bijdrage van Prof. Brunsting is rijkelijk geïllustreerd met afbeeldingen van gestempelde bolus-pastilles (16e-18e eeuw).

Het is niet onze bedoeling een uitgebreide samenvatting te geven maar het zal de lezer voldoende duidelijk zijn dat het hier een belangrijke studie betreft zowel voor de archeoloog als de volkskundige.

Volledigheidshalve wijzen wij er nog op dat er naast het rode Romeinse t.s. produkt ook nog sprake is van een Duitse 'Terra Sigillata' uit de 17e-18e eeuw bestaande uit een witte bolusaarde en voorzien van stempels. Een voortreffelijke studie daarover, met eveneens uitgebreide gegevens over de t.s. als geneesmiddel, verscheen van de hand van Jozef Horschik(2).

De Terra Sigillata blijkt dus zowel belangrijk te zijn voor de studie van de oude en moderne ceramiek als voor de studie van de volksgeneeskunde.

Merkwaardig is dat niet alleen de benaming t.s. terugkeert als soortnaam maar we zien hetzelfde verschijnsel met de term *Terra Nigra*. Bij het 'Gallo-Belgisch' aardewerk kennen we nabootsingen van t.s. en inheemse typen die bekend staan onder de naam *Terra rubra*. Zo komen er ook 'Gallo-Belgische kommen, potten en schotels voor in zwarte of grijze kleur, de zgn. Terra Nigra. Ook op deze rode waar en Terra Nigra komen stempels voor.

Het beste werk over deze 'Belgische Waar' is nog altijd de studie van Dr. J.H. Holwerda(3).

Naast deze Gallo-Romeinse Terra Nigra bestaat er ook hier een laat-middeleeuwse tegenhanger. Dit produkt, gebakken

(2) J. Horschik, Die deutschen Terra-Sigillata-Gefäsze des 17. und 18. Jahrhunderts und ihre Siegelmarken. In: Keramos, 33, 1966, p. 3-55.

(3) J H. Holwerde, De Belgische Waar in Nijmegen. Nijmegen, 1941 In de terra nigra en tarra rubra bestaan echter veel gradaties. Voor beide soorten raadplege men thans vooral ook: S.J. de Laet, A. van Doorselaer, P. Spitaels en H. Thoen, La nécropole gallo-romaine de Blicque (Henegouwen). Brugge, 1972, 2 delen en de studies die daaraan vooraf gingen verschenen in Helinium, 1964 e.v.

in een reducerend milieu, werd in Keulen vervaardigd in de 15e-17e eeuw en wordt eveneens 'Terra Nigra' genoemd[4].

Deze gelijkaardige terminologie voor aardewerksoorten uit totaal verschillende perioden kan alleen maar verwarrend werken. Aan de nomenclatuur van de aardewerksoorten wordt de laatste tijd dan ook veel aandacht besteed[5].

Tot slot nog een kleine aanvulling op de studie van Prof Brunsting.

Naast de Romeinse t.s., de Duitse met t.s.-inscripties en de pastilles met t.s. stempels zijn er ook nog een paar Delftse apothekerspotten bekend met t.s. opschriften.

In het Rijksmuseum Kröller-Müller te Otterlo wordt een klein cilindrisch apothekerspotje bewaard met het inschrift T TERR SIGILL[6]. De pot is gemerkt V Duyn. Dit is het merkteken van Johannes van Duyn[7] die op 20 sept. 1763 de Delftse plateelbakkerij 'De Porceleyne Schotel' kocht en werkzaam was tot in zijn sterfjaar 1777. Volgens Jkvr. Dr. C.H. de Jonge[8] is onder zijn leiding het beste Delfts van die tijd gemaakt. Het mag Brugge tot eer strekken dat het Gruuthuse-museum een achttal potten bezit voorzien van het merk van J. van Duyn[9].

De opschriften op deze potten zijn steeds in het Latijn gesteld. Hierop zijn slechts twee uitzonderingen en ook hier dient Brugge vermeld. De ene is een Delftse stroopkan met inschrift 'S van Moerbae' (siroop van moerbeien, Sirupus Mororum) in de verzameling van Dr. D.A. Wittop Koning, de ander, een karafje voor aromatisch water in het St.-Janshospitaal te Brugge met inschrift 'A. Penninckwater'[10]. Het Latijns voorvoegsel A voor Aqua (water) bleef echter gehandhaafd.

(4) G Reineking-Von Bock, Steinzeug Keulen, 1971, nrs. 332-334.
(5) J M. Petit, Colloque sur le vocabulaire technique de céramique en archéologie. In: Laboratoire de Recherche des Musées de France, Annales, 1971, p 74-79
(6) D A Wittop Koning, Delftse apothekerspotten. Deventer, 1964, p 156
(7) Zie voor de merktekens van J. van Duyn R.L. Delenne. Dictionnaire des Marques de l'ancienne faience de Delft. Parijs, 1947, p. 126 en 198. Op p. 256 schrijft Delenne abusievelijk dat Van Duyn de fabriek kocht op 28 sept. 1764.
(8) C H. de Jonge, Oud-Nederlandsche Majolica en Delftsch Aardewerk Amsterdam, 1947, p 326.
(9) V. Vermeersch, Gids Gruuthusemuseum. Brugge, 1969, p. 146-147 nrs 1411-1418
(10) D A Wittop Koning, De oude apotheek. Bussum. 1966, p 100.

De Terra Sigillata kwam niet alleen voor als simplicia maar ook als composita of samengesteld geneesmiddel. (zgn. confecten). Dr. D.A. Wittop Koning vernoemt een dergelijk confect uit het eind van de 17e eeuw, de Confectio Hyacinthi[11]. In dit preparaat werden een tiental aromatische planten verwerkt en daarnaast nog: rood koraal, armenische bolus, terra sigillata, os de corde cervi, schrapsel van hertshoorn en ivoor, muskus en amber, blad goud en bladzilver, saffier, smaragd, topaas, parelen en hyacint. Het werd gebruikt om zich te beschermen tegen vergif en besmetting. Gelet op het grote aantal edelstenen lijkt ons dit een kostbare onderneming geweest te zijn temeer daar in die tijd de 'pis van den henghst' als even probaat middel werd aangprezen[12].

J. Pieters wees er reeds op dat in al de oude farmacopee- en het recept van de t.s. voorkomt.

De farmacopee is een door de overheid uitgegeven officieel handboek met voorschriften voor de bereiding van geneesmiddelen en de vereisten waaraan deze moeten voldoen. W.F. Daems en L.J. Vandewiele wijdden daar een aparte studie aan[13]. In 1961 verscheen, verzorgd door Dr. Wittop Koning, de 'Facsimile of the first Amsterdam Pharmacopoeia 1636', Nieuwkoop, 1961. De 'Trochisci Terrae Sigillatae' (t.s. koekjes) worden daarin behandeld op p. 76.

Het ontwerp van deze farmacopee werd gemaakt door de bekende amsterdamse medicus en burgemeester Nicolaas Tulp. Deze Amsterdamse farmacopee beleefde vele herdrukken waaronder 'De nieuwe Amsterdamsche Apotheek' uit 1795 die de rij afsluit.

In de stamboom van de farmacopeeën volgt daarop de eerste 'Nationale' farmacopee, de Pharmacopoea Batava uit 1805, die ingevoerd werd tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806). In deze farmacopee komt het recept van de t.s.-pastilles niet meer voor, wel nog de 'Bolus Armenia'[14]. De Pharmacopoea Belgica uit 1823, afgeleid van de Pharm. Batava, vermeldt eveneens de Armeense bolus[15].

(11) Ibidem,p. 67.
(12) C. Vlieghe-Steps, o.c. p. 304
(13) W.F. Daems en L.J. Vandewiele, Noord- en Zuidnederlandse stede lijke Pharmacopeeen. Mortsel/Joppe, 1955 Idem, Nog over Noord- en Zuidnederlandse stedelijke Pharmacopeeen. in Pharmaceutisch Tijdschrift voor Belgie, jg 33. 1956, nr. 1, p. 10-13.
(14) Pharm Batava, 1805, p 21 'Argilla ex luteo-rubra, tactu pinguis et laevis, linguae adhaerens'.
(15) Pharm. Belgica, Den Haag, 1823, p. 12.

De Pharm. Belgica werd ingevoerd op 12 juli 1821 (Staatsblad 1821, no. 7) en bij K.B. afgekondigd door Willem I Art. 4 van de verordening luidde:

> 'Voor ieder dier geneesmiddelen, hetwelk bevonden wordt ondeugdzaam, bedorven, vervalscht, of niet overeenkomstig de Pharmacopoea Belgica bereid te zijn, zal verbeurd worden eene boete van 6 gulden'.

Hieruit kunnen we besluiten dat de t.s.-pastilles in de 19e eeuw niet meer legaal verkriigbaar waren hoewel ze tot eind 19e eeuw nog als geneesmiddel werden gebruikt[16].

Terra Sigillata in de volksgeneeskunde

Vanaf dit moment zou men het gebruik kunnen rekenen tot de volksgeneeskunde: de wetenschap heeft het verworoen maar het leeft nog steeds voort. Zo gaan de volksremedies dikwijls terug op oude middeleeuwse recepten (bijv. van Albertus Magnus. Paracelsus, e.a.) en berusten niet op de ondervinding van het volk zelf. Zoals de keukenrecepten werden ook de geneesmiddelrecepten mondcline doorgegeven of opgetekend. De terra sigillata werd aldus een 'Huyslieden Medecijn'. De bewoners van het platteland waren dikwijls niet in de geleeenheid om de chirurgijn, apotheker of arts te raadplegen ofwel kon men deze niet betalen.

Zo mag de betekenis van de geneeskundige volksboeken zeker niet onderschat worden[17].

> De Pharm. Belgica uit 1823 gold voor het Verenigd Koninkrijk. Deze uitgave vormde na de scheiding van Noord en Zuid de basis voor de Pharmacopoea Neerlandica van 1851 en de Pharm. Belgica Nova van 1854. De tweede uitgave van de Pharm. Belgica Nova verscheen in 1885, de derde in 1906 en de vierde in 1930.
> Bijvoegsels bij deze uitgaven verschenen in 1892, 1896, 1912, 1940, 1951 en in 1955. De vijfde uitgave werd in 1962 uitgegeven op losse bladen. Thans ziin we zover dat in Belgie op 4 juni 1969 de 'Europese Farmacopee' bij wet werd goedgekeurd. Deze farmacopee, waarvan deel I verscheen in 1969, wordt uitgegeven onder directie van de Raad van Europa[18] en is geldig voor de zes lid-staten van de E.E.G. terwijl Zwitserland zich eveneens heeft aangesloten bij

(16) H. Brunsting, o.c. p. 261.
(17) Zie: A G. Homblé, Geneeskundige Volksboeken. in: Oostvlaamse Zanten, jg. 47, 1972, nr. 4-5, p. 122-138 met interessant glossarium.
(18) De Europese Farmacopee verscheen in het Engels en Frans, de twee officiele talen van die instelling. De Nederlandse uitgave werd uitgegeven door het Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin.

deze overeenkomst. Engeland, als nieuw lid-staat van de E.E.G., zal weldra volgen.
Volledigheidshalve dienen wij nog te vermelden dat in 1952 reeds een 'Pharmacopea Internationalis' verscheen onder toezicht van de Wereldgezondheidsorganisatie. Om tal van redenen heeft deze Internationale Farmacopee de nationale farmacopeeën in de landen van de Raad van Europa niet kunnen vervangen. Uiteraard zijn in deze farmacopeeën geen recepten meer te vinden van terra sigillata of aanverwante produkten; het merendeel van de behandelde stoffen en preparaten zijn van anorganische oorsprong. Toch komen nog wel preparaten voor van biologische of plantaardige oorsprong. Zo bijvoorbeeld de Arabische gom, een vloeistof afkomstig van de takken en stam van de Acacia Senegal, een Acaciasoort van Afrikaanse oorsprong[19].
De geneesmiddelen zijn naar hun herkomst te verdelen in plantaardige, dierlijke en delfstoffelijke. De plantaardige en dierlijke waren vroeger sterk in de meerderheid. Wij hebben de terra sigillata leren kennen als een geneesmiddel van delfstoffelijke of minerale herkomst maar nu schijnt er ook een zgn. Lemnische aarde bestaan te hebben van plantaardige oorsprong. Dit geneesmiddel was herkomstig van de vruchten van de Apebroodboom (Adansonia digitata), een boom die groeit in Senegal, Ethiopië en Madagascar. Het binnenste van de vrucht, een lekkernij voor de apen, is veer vlezig en broos en kreeg in Europa de naam van 'Lemnische aarde'[20]. De naam is gebleven, ook nog nadat Prosper Alpin had gewezen op de vegetale oorsprong en het herkomstgebied Ethiopië in plaats van Griekenland.

Terra Sigillata koekjes en apebroodjes, het begint inderdaad meer te lijken op een bakkerswinkel dan op een apotheek[21].

Toch is dit weer niet zover bezijden de waarheid vermits de bolus lang verkrijgbaar is geweest in de kruidenierswinkels. De apothekers en de kruideniers hebben eeuwenlang het monopolie betwist van velerlei produkten. Volgens D.A. Wittop Koning kwamen reeds in 1300 te Brugge apotheker en kruidenier naast elkaar voor. De 'crudenare' is hier dan vooral de groothandelaar in kruiden en specerijen. Pas eind 16e eeuw en begin 17e eeuw komen de bepalingen die een duidelijke scheiding willen aanbrengen tussen het kruideniers - en het apothekersbedrijf. Zo bepaalde een ordonnantie uit 1624 te Middelburg (Zld): 'Item dat hier voortaen geen Cruydeniers, Drogisten en Kraamers ofte andere, hun d'Apo-

(19) Europese Farmacopee, 1969, deel I, p. 131.
(20) Zie: Dorvault, L'Officine ou répertoire genéral de Pharmacie Pratique. 16e ed. door Ed. Defacqz, Parijs, 1923, p. 439.
(21) Ik dank hier mevr. A. Michiels-De Smet, apothekeres te Gent, die mij zo welwillend haar documentatie ter inzage gaf.

thecarye niet volcomentlijck verstaende, eenige medicijnen, Laxativen ofte Vomitiven ofte eenige andere Compositien de Pharmacy aengaende, mogen maecken of vercoopen'[22].

De kruideniers worden hier dus uitgesloten. Dit neemt niet weg dat de apothekers in die stad nog in 1663 tot het kruideniersgilde behoorden[23]. In de door R. Bijlsma[24] gepubliceerde inventarissen van Rotterdamse kruideniers, daterend uit de jaren 1610-1620, treffen we onder de opgesomde goederen onder meer rode aarde en bolus aan. Dit kan zeer goed betrekking hebben op Lemnische en Armeense bolus. Nog in 1693 liet het Collegium Medicopharmaceuticum van Haarlem de kruideniers weten dat het verboden was saffraan, kreeftsogen[25], sennebladen en maankoppen of slaapbollen[26] te verkopen[27].

De kruideniers kunnen de bolus overigens ook verkocht hebben als verfstof in plaats van als geneesmiddel. De verfstoffen behoorden toen namelijk ook tot hun assortiment. Zelfs nu wordt de rode en witte bolus nog als verfstof gebruikt. Tijdens de middeleeuwen werd de bolus veelal gebruikt als fixeermiddel voor het verguldsel. Ook de hoger genoemde saffraan werd daarvoor soms aangewend[28].

Naast de terra sigillata bestond er ook nog een *terra rosa,* een rode oker herkomstig van Pozzuoli bij Napels[29].

In 17e eeuwse Engelse teksten wordt de 'bole Armoniack' vermeld, terwijl in de 18e eeuw de lemnische aarde een vervangmiddel van de Armeense aarde werd genoemd[30].

(22) W. Stoeder, Geschiedenis der pharmacie in Nederland. Amsterdam, 1891, p. 60-61.
(23) W. Stoeder, o.c. p. 123.
(24) R. Bijlsma, Oud Rotterdamse 'Cruydenierie', Rotterdams Jaarboekje, 1912.
(25) Kreeftogen zijn lensvormige kalkachtige steentjes, die bij paren tussen de binnenste en de buitenste maagwand van de rivierkreeft aangetroffen worden en vroeger in de geneeskunde werden aangewend.
(26) De maankop of slaapbol is de vrucht van de Papaver somniferum Nog in de 20e eeuw werden deze door de moeders aan lastige kinderen gegeven.
(27) W. Stoeder, o.c. p. 145.
(28) D.V. Thompson, The materials and techniques of medieval painting. New York, 1956, p. 107-108.
(29) D.V. Thompson, o.c. p. 99
(30) R.D. Harley, Artists' Pigments 1600-1835. A study in English Documentary Sources. Londen, 1970, p. 108.

Het ‘De Mayerne manuscript’ vermeldt de Armeense bolus als imprimitura of gronding voor schildersdoek[31]. Nog in de 19e eeuw werd de rode bolus gebruikt bij het verdoeken van schilderijen[32].

De rode bolus, een ijzerhoudend aluminiumsilicaat, wordt nog op verschillende plaatsen in Europa aangetroffen en staat nu bekend als ‘rood vergulsel’[33].

Heeft de ‘Lemnische’ aarde reeds lang afgedaan als geneesmiddel dan leeft ze toch nog enigszins voort als verfstof.

Als begripsaanduiding voor het Romeins aardewerk dient aan de naam Terra Sigillata sterk de voorkeur gegeven te worden boven Samisch of Arretijns aardewerk omdat het niet op een bepaald fabricatiecentrum wijst[34].

Als zodanig is het begrip dan ook niet meer weg te denken uit de archeologische literatuur[35].

Drs W.P. Dezutter

Medecijn van den honich
Naar een 17de eeuws handschrift

Hoezeer men in de 17de eeuw ook gesteld was op het gebruik van honing - vooral als geneesmiddel - dan blijkt ook uit een vrij nauwkeurige gebruiksaanwijzing en beschrijving[1] dat men hem, niet zómaar, benutte.

Aan de therapeutische eigenschappen twijfelden de mensen uit die tijd niet. Maar, er werd duidelijk onderscheid gemaakt in de toepassingswijzen en toepassingsmogelijkheden; er werd gewezen op de eigenschappen van de honingsoorten (witte, gele, roodachtige).

(31) J A. van de Graaf, Het De Mayerne manuscript als bron voor de schildertechniek van de Barok. Mijdrecht, 1958.
(32) R.H. Marijnissen, Dégradation, Conservation et Restauration de l'oeuvre d'art. Brussel, 1967, deel I, p. 195.
(33) R.J. Gettens en G.L. Stout, Painting Materials. Londen, 1966, p. 98
(34) H. Brunsting, o.c. p. 264.
(35) Na het afsluiten van de kopij verscheen nog: A.G. Homblé, Nog over Terra Sigillata in Biekorf, 1972, p. 349-350. H.J. Calkoen, De bolus bij Vermeer's ‘Liefdesbrief’. Westerheem, 1973, I, p. 28-29 als reactie op de bijdrage van Prof. Brunsting.
(1) R.U.G. - Handschriftenkabinet, nr. 389. - Zie ook onze mededeling in Biekorf 1972, 102-103.

Onze aandacht gaat vooral naar de eigenaardige details over het nutten van ‘zeem’ door oud of jong, bij 't warm of koud seizoen, over de bereidingswijze van honingmede, over het gebruik van bijenwas.

Honing werd als ‘buitengewoon’ aanzien voor ‘oude koude lieden[(2)]. Voor jonge lui maakte men een restrictie. Deze volkse kennis werd zelfs vastgelegd in een zegswijze:

> ‘De afgaende ouden, en kouden
> worden met honigh onderhouden;
> Maer ionck, en heete bloet
> En is honigh niet wel soo goet.’

Voor een paar maanden gaf een doorwinterde imker nog de volgende raad: zuivere honing (niet aangelengd met water) is voor babies te zwaar. Kinderen en jonge mensen regelmatig - vooral niet té veel - honing laten nutten; zoniet worden ze té geweldig. Elke morgen een dessertlepel honing gebruiken is goed voor ouderen. Dat zuivert het bloed. Is dit nog een overblijfsel van vroegere overleveringen?

Deze stelregel is duidelijk terug te vinden in de tekst: ‘de oude en swacke lieden worden door het gebruijck van den honigh gevoet, verquickt en gesteerckt... ververst het bloet... Daerom gebruijckt ook de verstandige hovenier des morgens eest een weinich honigh...’

- Om het lichaam lang in goede ‘dispositie en gesontheijt’ te bewaren, zalve men het: ‘van buiten met ‘goede oly’, van binnen met ‘goede honigh’. Door deze toepassing is het lichaam gebalsemd en ‘bevrijt voor veel siekten en accidenten’.
- Uit de honingsoorten verkoos men duidelijk de ‘witte honigh’ (lentehoning) voor de ‘Apoteeck’:

‘...die is bequaem om te vermengen met koelende medecijnen... Witte maeghden-honigh ingeslickt of in wijn of bier gesoden, en ghedroncken is goet voor...’

- Al de kwaliteiten die toegekend werden aan honing werden eveneens aan de honingmede toegeschreven.
- Naast een gebruikelijke bereidingswijze van ‘mede’ hier te lande, vindt men er ook een uit Polen, Moscovien, Hongarien.

(2) heet, jong, zomer - koud, oud en winter worden steeds met elkaar in verband gebracht.

- Een bizondere aanduiding is de verwijzing naar het nadeel van honinggebruik in de ‘heete somertijt’.

‘...omdat als dan de gal bij de menschen op het meeste domineert... want door honing wordt de gal vermeert... en de hete kortsen ontstoken...’

- Het volgend voorschrift wekt wel de indruk van een stimulerend middel of ‘drug’ uit de 17de eeuw.

‘...om couragie te verwecken, honigh met peper en wat saffraen vermengen en inslicken...’

Hier volgt nu de tekst uit het handschrift

Medecijn van de honich

Oude koude swacke lieden, is den honigh veel nutter, en gedienstiger dan de ionge lieden, die heet van naturen zijn, daerom is het spreeckwort: De afgaende ouden, en kouden, worden met honigh onderhouden, maer ionck, en heete bloet, en is honigh niet wel soo goet.
De oude en swacke lieden worden door het gebruijck van den honigh gevoet, verquickt en gesteerckt, verkrijghen daerdoor goet voetsel, goet coleur, en goet bloet, verwaermt de maghe, drijft urijn af, doet water lossen, is subtijl en doordringend. Maer lieden die heet van nateur sijn, als die veel honich ghebruijcken bij de selve verandert de honigh haest in bitter galle.
De witte honich behoort in d'Apoteeck want, die is bequaem om te vermengelen met koelende medecijnen, maer de geele of rootachtige honigh gebruijckt men tot geene medecijnen.
Alsmen honigh wilt ghebruijcken moet men die eest, in wijn, of water opsieden, en afschuijmen, dat hij klaer wort, want de rauwe honigh ghenut, blaest het lichaem op, en indien die te overvuldigh eet, veroorsaeckt hoest, en t'opbraken uyt de mage.
Democritus(3) ghevracht sijnde hoe men sijn lichaem lange konde in goede dispositie en gesontheijt bewaren en onderhouden, heeft haer daerop geantwort, alsmen t' lichaem van buyten met goede oly, en van binnen met goede honigh salfde, dat was een arcumine (?) voor de mensch, daer door het lichaem als gebalsemt, en bevrijt voor veel sieckten, en accidenten.

Daerom gebruijckt oock de verstandige hovenier des morgens eest een weijnigh honigh, de wijl de mage, dat wat hij eest geniet, het selve ter stont na de senuwen en aderen sent, en alsoo t'geheel lichaem door verspreijt daer door het selve, als van het edelste van alle kruyden, en bloemen door de bijen vergadert, verfraijt, verquickt en versteerckt wort, en voor veele ghebreken het lichaem bevrijt, en bewaert.

(3) Democritus: Grieks wijsgeer uit de 5e en 4e eeuw v.C. - Grondlegger van de atomistische natuurfilosofie. Belangrijkste Griekse denker voor Plato.

Witte maeghdenhonigh ingheslickt of in wijn of bier gesoden, en ghedroncken, is goet voor de quade borst, voor verstoptheijt, voor de steen en drijft urijn. Het opent en lost fluijmen. Het maeckt stoelganck. Het voet wel. Het steerckt de oude koude man. Het steerckt de lenden. Verwerkt couragie. Het maeckt een goet coleur, en ververst het bloet. Alle dese deught heeft oock *de mede* aen haer alsmen die drinckt of alsmen honigh gebruijckt.
Honigh heeft die vrucht, dat alle dinghen daer in worden bewaert voor rotten, en bederven, want men daer in alle wortels, vruchten, en kruijden kan confijten, of bewaren.
Van honigh maeckt men mede, alsmen een kan honigh, acht kannen water, en een loot sout laet samen sieden, en wel schuijmen, als t'geklaert is kan men daer in hangen een papier, daer allerleij lieffelijcke kruijden in sijn, als kaneel, nagelen, peper, etc. Dan is die seer angenaem om te drincken.

Im Polen, Moscovien, en Hongarien doet men tot een kan honigh ses kannen regen, of rivier water en het selve is lieffelijcker, en ghesonder als goede wijn om te drincken.
Men moet dit oock aenmeercken dat men in de heete somertijt hem wacht de spijse met honich te versoeten of dat men als dan geen of weijnich honigh gebruijckt, om dat als dan de gal bij de menschen op het meeste domineert, en de hoverhant heeft als oock in heete sieckten, en koortsen, want door honigh wordt de gal vermeert, en de heete kortsen ontsteken.
Voor donckere oogen is honigh een treffelijcke medecijn.
Voor een onsuyver hooft van schilfer, luysen, en neten moet men honigh daer op smeeren met sal gemma.
Voor pijn, voor suijsen, en singen der ooren moet men waermen honigh met sal gemma in d'oor links geven; voor de benaude borst, voor den hoest en voor de longer sucht is den honigh lieffelijck, en angenaem om te ghebruijcken.
Om couragie te verwecken moet men honigh met peper en wat saffraen vermengen, en inslicken; het helpt de ruytter te peert.
Die flauwhertigh, machteloos, swack, en kout van complexie sijn, die worden door den honigh gesteerckt, verquickt en verfraijt.
Honigh wederstaet fenijn, suijvert de wonden, treckter fenijn uyt.
Aaengaende het was dat van den honigh wort ghescheyden, is oock tot veele dingen goet in de medecijn.
Voor de lanckdurige hoest leyt men was op het vier en laet de was door een trechter in den hals gaen.
Was dient wel tot alle salven, en plaijsters om de wonden te genesen. Was maeckt rijp de gheswellen, verdeijlt, verweeckt, suvert en geneest. Was op vesch water gesmolten, en bereijt, en als een plaester op de borst geleijt in brandende kortsen, verkoelt seer.

G. Vlieghe-Steps.

‘Valckenaes’

Aansluitend bij Biekorf 1972, 318.

In 1552 bracht het valkengeld/hondenbrood/opperjagergeld in het Land van Dendermonde - geschat op 2 gr. per bunder, door de boeren te betalen - 168 p. 9 sch. parisis op; waarvan 7 p. verschuldigd door de Abdij van Zwijveke en 3 p. door het Klooster van Tussenbeke (Serskamp)[1].

In 1641-49 werd deze cijns door ‘de prochie’ St.-Gillis- Denderbelle-Zwijveke afgekocht:

> ‘Item alsoo Guilliamme de Meyer, woonachtig tot Wetteren, pachter van het valcken ende opper jaeghergelt den vi^{en} meerte 1643 was gecommen om binnen de selve prochie omme te gaen totter inninghe van trecht daertoe staende / ende meyer ende schepenen geconsidereert hebbende tgone tselve soude moghen importeren / ende de groote fastigue die d'insetenen daermede wort aengedaen / hebben metten selven de Meyer daerover int geheele accordt ghemaect van de twee verschenen jaeren, te weten 1641 ende 1642, voor de somme van neghen guldens eens (...) xxx sch.’[2].

Een zelfde bedrag - 15 sch. per jaar - werd voor 1643 en '44 betaald aan Gillis Claessens ‘als ontfanger’, voor '45 aan Jaecques Claijs pachter, voor '46 en '47 aan Franchoys de Coninck ‘d'actie hebbende van Jaecques Claes’, voor '49 aan ‘sieur de Coninck ontfanger vanden oppervalckenier van Vlaenderen’[2].

Later komt deze post niet meer voor. Wanneer dit recht werd afgeschaft, is ons niet bekend.

Mogen we te dezer gelegenheid herinneren aan een andere ‘afkoop’?

Van 1680 werd door ‘de prochie St.-Gillis Zwijveke’ aan de Capucijnen van Dendermonde een aalmoes, ‘vier stucken meel met het backen’, geschonken ‘in redemptie van den ommeganck van houd, boter ende voordere noodzaekelijkheden’. In 1777 schrapten de verificateurs deze uitgave; maar de vierschaar verzocht de hoofdschepenen van het Land van Dendermonde deze te mogen behouden, ‘naementlyck ten aensien vande geringe hunne ingesetenen die uyt eene eerelycke schaemte somwijlen accordeerden ofte gaven meerder als hunne staet ofte conditie toelieten’. Dit verzoek werd ingewilligd[2].

M. Bovyn

(1) RAG-Staten van Vlaanderen, nr. 7687.
(2) RAG-St.-Gillis-bij-Dendermonde, Prochierekeningen. St.-Gillis-Zwijveke en Denderbelle vormden één heerlijkheid, op basis van ‘van tiene zesse’ was door Denderbelle 10 sch. verschuldigd.
(2) RAG-St.-Gillis-bij-Dendermonde, Prochierekeningen. St.-Gillis-Zwijveke en Denderbelle vormden één heerlijkheid, op basis van ‘van tiene zesse’ was door Denderbelle 10 sch. verschuldigd.
(2) RAG-St.-Gillis-bij-Dendermonde, Prochierekeningen. St.-Gillis-Zwijveke en Denderbelle vormden één heerlijkheid, op basis van ‘van tiene zesse’ was door Denderbelle 10 sch. verschuldigd.

Aan en rond het IJzerhekken
Vertelling van Mories van de Boneveste

Onze zegsman, de tachtig nabij, wel wat sukkelachtig en schoorvoetend maar nog heel helder van geest, vertelt ons met veel genoegen over zijn geboortestreek langs de Buiten Boninveste te Brugge, thans door de nieuwe Ringlaan ten oosten van de stad ingenomen.

De bruggedraaier

‘Zo ge weet het nu hé, wij woonden schuins over het IJzerhekken halfwege de Kruispoort en de Gentpoort, 't IJzerhekken was de brugge over de Gentse vaart bij de ‘vermondinge’ van de ‘Koppeure’ (Coupure), je weet wel he, de Koppeurevaart die van uit de Gentse vaart voorbij 't Hoogstuk, de zandarmerie en de Prekerstrate naar de Reie aan de Molenbrug loopt. 's Avonds wierd die brugge al de buitenkant door een ijzeren hekken met een groot zwaar maalslot, van te tienen tot 's nuchtens te vijven afgesloten. Alzo waren de zuiderse boeren wel verplicht met hun beerwagen door de Kruispoort of Gentpoort te rijden om de beerbiljetten aan de portier af te geven(1). Teofiel Merre, de latere bruggedraaier uit onze reke, was met het sluiten van 't IJzerhekken gelast.

Tei was schoenmaker van stiel en maakte alzo ruwe schoen die tegen een duw kosten en slijk en sneeuw verdroegen. Overdag zat hij in zijn houten kotje rondom in venstertjes bij de brug, zodat hij links en rechts de schepen zag afkomen. Schoenlappen was bruggedraaiers tweede stiel, wel ja! g'hadt daar Meiere aan de Koppeurebrugge en Freetje aan de Prekersbrugge en Kloetje aan de Kruispoorte enne... allemale schoenlappers binst hun vrije tijd in 't houten wachtkotje aan de brug.

Maar Fielozeen, de bruggedraaier aan de Gentpoorte, deed wat anders als bijverdienste, hij was... laat ons zeggen loodgieter om niet te zeggen Potjedek of ketellapper. Elk die een melkpulle, een pot of een panne, een soepeketel had die leekte kwam ze daar bij den hoop zetten om te soederen, bij zo verre

(1) De beerputten in de stad werden toenmaals geledigd overnacht door zuiderse boeren om als bemesting te worden gebruikt.

dat ze buiten 't wachtkotje bleven staan. Binnen in zijn kotje onderhield de bruggedraaier een klein vuurketeltje met bakkerskolen en schuifdeurtje, Filozeen maakte alzo gebruik van de gloeiende bakkerskolen om zijn ‘boet’ te verwarmen om te soederen.

Van in zijn kotje zag de bruggedraaier de schepen van ver aankomen. Zohaast een schipper aan de Kruispoorte of de Gentpoorte op de hoorn tuitte liet onze Tei Merre vallen dat valt en spotterde naar de brug aan 't IJzerhekken. Met een hulpe gingen ze aan het draaien, elk aan het uiteinde van de ijzeren wrange die met een vierkant gat op de pot van de ‘pievow’ in de brugge paste.

Eenmaal de brugge weer toegedraaid werd ze met een keten aan de ‘gardekor’ vastgelegd, ba ja, 't was niet genoeg toe te draaien, de brugge moest op de mate van de strate weer pas liggen voor 't verkeer.

Lange wachten aan die brug? O neen! in tien minuten was heel dat spel geklonken en heel veel verkeer aan 't IJzerhekken was er niet, maar zoveel schepen als er waren moesten er toch doorvaren en dat duurde wat.

Maar er was gewichtig verkeer en dat wil veel zeggen, ja, ja de kommandant van 't Piottenkazern(2) die te Assebroek woonde kwam dagelijks over de brugge naar 't kazern op de veste gegaan. Zie je hem daar gaan: groot gebouwd, fieksman met een gekrulde moestas tot aan zijn oren, een kepie met gouden striepen en een kort blauw manteltje dat bij elke marschstap, zwierig open- en toeplooide. 't Was goed te zien: 't leger gaat voor, ‘gardevoe!’ aan de kant!

Gebuurte en gebuurs

Waar wij woonden? 'k Moet zeggen dat wij daar gelijk op een eiland tussen twee waters woonden: vóór ons de Koppeure en de Gentse vaart die naar 't Fortlapin en de Oostende vaart loopt, achter ons huis 't Vaartje allee 't Sint Trudoleitje dat van Assebroek over Sint-Kruis naar Damme loopt. Dat afwateringsvaartje is de stadsgrens van Brugge, zodat wij wel Bruggelingen waren, maar alzo een beetje van achter de garskant. Gelukkig kwamen wij al over de brugge van 't IJzerhekken, langs de Koppeure subiet in stad.

(2) De kazerne van het 4e Linie bij de Kruispoort. (Piot: infanterist)

Hoeveel huizen daar stonden? Zo heel juiste kan ik dat niet zeggen, want dat waren eigenlijk twee reken huizen; onze reke van tien huizen stond langs de Buitenboneveste, op de Madeleneparochie naar de Gentpoorte toe, g'hadt dan al de anderen kant het hoveniersland van de aannemer Nuytens en zijn grote boeie waarin 't bouwmateriaal in 't droge stond. Wel Nuytens - zijn broer was de oudere bruggedraaier - heeft de tweede langer reke van twaalf of vijftien huizen naar de Kruispoorte toe gezet langs de Buiten Kazernveste op Sint-Annaparochie, als klein jongetje heb ik ze weten bouwen.

Wat later heeft een Wale van Verviers op de open plaats tussen de twee reken het ijsfabriekstje gebouwd. Ge kent toch nog die grote zware ijsblokken wel een meter lang? Het water werd in twaalf metalen vormen ineens in de ‘risservar’ van de ijsmachine gezonken om te vervriezen, die lange ijsklompen lagen in de ijskelder op fijne latten bewaard om per speciale kabionette en een koppel peerdjes aan herbergiers, beenhouwers en patissiers te leveren. Van tijd tot tijd kwam er ook wel een mens in grote alterasie om een keteltje ijsklompjes gelopen voor een zieke in nood, 'k gelove dat het voor ‘'t vier in den buik was’.

Wacht een keer, wie woonde er in onze reke langs de Boneveste? 'k ga ze moeten opnoemen zoals ze mij te binnen vallen: Sistje Balbaard leurde met stoofhout-stokjes een hand lang gekapt - al proper in bondjes gebonden om de stoof te ontsteken. Sistie kende al de kloefkappers van het omliggende, voor een kleinigheid kocht hij de kloefafval: al ingesnoekte brokken om in zijn boeitje tot stoofhout te kappen. Bij zijn gebuur kloefkapper, Fikken de Boekster, was hij alleszins thuis. Als Sistje wel verkocht had ging zijn wijvetje met de wit verlotte stoopkanne om twee liters bier bij Klimme den Akster, een kafeetje enigte huizen verder.

Klimme had haar bijname *den Akster* niet gestolen, er was daar altijd volk en alleman was er welkom, zowel een voerman in passante, als een hovenier of de werkman uit het geweste. Klimme had vooruit en vooral tijd om te klappen en 't laatste nieuws te vernemen, en dit was ook het enigste kafeetje.

Neffens Klimme hadt ge het winkeltje van Mietje Millekam, ge kost daar nu een keer alles kopen: o'er (onder) halve cens gemalen koffie en een cens suiker om de zondagachternoene een goed kommetje koffie te drinken, een klute vreemde boter.

Ja zelfs ellegoed voor baaitjes en rokstjes, lijnwaad en samooize voor schorten. Langs de andere kant van 't winkeltje had Mietje een grote stamineekamer, alzo het meest voor kaartspelers, want er was daar een kaartesosseteit die nu en dan een soepeetje hield met het beurzetje. Allee dat was ander kalandieze dan bij Klimme den Akster, maar ze had ook te doen met Boheemsters die ze liever verloren dan gevonden had.

Bohemers en pompstatie

Dat zwerversvolk van Bohemers had binst de meifoor de open plaats tendend de lange reke, de Kruispoorte toe, in kwartier genomen. Dat was wat te zeggen, een echte peste voor 't gebuurte, ge moest je daarvoor zwichten en goed 't vrouwvolk met de lange wijde rokken tot op de grond in 't oog houden.

Mietje Millekam heeft meer dan eens in haar winkeltje maar aardig gevaren. Een Boheemster zette haar half open kaba op de dis: ‘Vrouwtje een kwart kilo koffiebonen, neen geen zak nodig, giet de koffiebonen maar in de kanne hier in de kaba, ik moet ze seffens gebruiken en kom dan direkt betalen’. Maar eer dat Mietje de smalle koperen schepper in de hoge blikken koffiedoos gestopt had was onze Boheemster, zo rap als de weerlicht, naar buiten gespotterd en bijkans 't hoekje om. Mietje ging 't geld reklameren en 't wijf zei onnozel weg: ‘Wat zegt ge? Koffiebonen in een kanne? Kijk, hier staat nog de kaba met de kanne op de trap van onze wagen.’. Mietje zag nu ineens, maar te laat, dat een losse bom half verdoken in de kan zat.

't Mannevolk was nog onbeschaamder: schurdig gekleed, met zak en sikkel op de rug, liepen ze langs de graskanten over 't vaartje, op zoek naar eten voor 't peerd maar de sikkel sloeg meer in een klaverstuk dan in gars. Hoveniers en boeren klaagden bij de zandarmerie dat hun vruchten gestolen en de kiekens gedund waren, alzo werden de Bohemers gedwongen hun ‘roelotten’ ergens elders op te slaan.

Dicht bij Millekams stond de bloemmolen van madam Callewaert. Deze weduwe wrocht met knechten en een koppel peerden. Ze hield ook ganzen in 't vaartje, die beesten zijn stijf gewarig, zo gewarig als een hond: als ze kwetteren zijt zekers dat er verraad is, 'k ga je dat later vertellen.

In mijn kinderjaren, 't kan 1905 zijn, wierden de stoomtramriggels tussen de bomen en voorbij onze reke tussen de Gentpoorte en de Kruispoorte langs heel de Buitenveste gelegd. Dat was de lijne Brugge - Aardenburg al over Sinte-Kruis en Moerkerke, maar de Kruispoortebrugge werd te licht bevonden en de Gentpoortebrugge was juist daarom al vroeger vernieuwd. De waterpomp wierd rechtover 't Piottekazern voorbij de lange reke huizen gezet, daar lagen ook de wissels op die open gebleven plaats en de machinist kwam er zijn kolen en brieketten kuisen. Al de kinderen marbelden en speelden tussen en op de riggels, geen wonder dat de machienist aantijden tuitte eer hij aan de huizenreke toekwam en toch is er een jongetje verongelukt maar... het was gevallen van een aangekoppelde wagen met kolen. In het najaar lagen soms acht of tien wagens met suikerbieten aangekoppeld.

's Avonds wisten wij precies hoe laat het was, want de laatste tram kwam rond negen uur naar de ‘dippo’ te Assebroeke gereden.

't Vervolgt

M. Cafmeyer

De monumentale doopvont van Zedelgem

Op de vraag in Biekorf 1972, 320.

Een grafische reproductie (van vóór 1800) van deze doopvont is me niet bekend. De oudste reproductie vormen, meen ik, de twee buitentekstplaten die in januari 1825 werden gepubliceerd door het Gentse tijdschrift *Messager des sciences et des arts* II, 1824-25, p. 437-438. Deze twee platen werden getekend door de Brugse tekenaar Rommel en uitgevoerd door de Gentse litograaf Kierdorff. Ze vertonen 1. de doopvont, één zijde volledig, en 2. de gebeeldhouwde fries van de drie andere zijden.

De Brugse bemiddelaar voor de tekeningen was Jonker Joseph van Huerne, op aanvraag van A.F. De Bast, secretaris van de Messager.

De reproductie had succes. Ze leverde onmiddellijk het model voor de doopvont op een ‘nationaal’ schilderij. Een Gents artiest (Geirnaert?) wijdde alsdan zijn talent aan een groot historisch doek voorstellend de plechtige doop te Gent van Arteveldes zoon Filips, waarbij koning Edward van Engeland peter was. (Eigenlijk: per procuratie één van de peters)! Is dit schilderij met de Zedelgemse vont nog ergens in een museum bewaard gebleven?

C.B.

Mengelmaren

Kinderspelen, zegswijzen en aftelrijmpjes te Lombardsijde

Enige maanden geleden kwam het ‘Oostends Woordenboek’ van de pers. Dit reeds tot een ‘klassieker’ uitgegroeid standaardwerk omvat o.a. tal van liederen, aftelrijmpjes, schootrijmpjes, zegswijzen en volksspreuken. En toch kan 't niet ontkend worden dat ook een stadscentrum als Oostende op dit gebied heel wat minder ‘rijker’ is dan bijv. het landelijke Lombardsijde. Dank zij mijn moeder en haar drie zusters[(1)] kon ik mijn lijst aftelrijmpjes nog verder aanvullen.

Liedjes bij het touwspringen

1. In de kloare moane
   die wilt bestoan
   woar dat de jonge meisjes
   met de knechtjes goan
   (meisjesnaam) is zo jong van joaren
   om met *(jongensnaam)* te willen voaren
   dingelingeling van hoepsasa
   hoep - sa - sa.

2. Vis - vis - wollevis (walvis)
   die vannacht gevangen is
   van een, van twee, van drie.

Aftelrijmpjes

1. Roe - roe - rompot
   drie petatten in één pot
   één voor vader
   één voor moeder
   en één voor roe - roe - rompot.

2. Eén - twee: de kat gaat mee
   de hond blijft thuis in het achterhuis
   piep zei de muis
   met zijn pootjes
   over kruis

3. Otje - potje - veugelkotje
   otje - potje - paf
   de boer zit in het graf
   de boerin haalt hem eruit
   het is een dikke vette puit.

(1) Biekorf 1965, 16; 1971, 179-180, 387; 1972, 55-56. - Bachten de Kupe 1972, 118-120.

4. Zand, zand, schoon wit
   zand, tien centiemen
   voor een mand, en doet
   er nog een schepje bij
   t's al profijt voor mij.

5. Achter mijn ore
   zit er een vlooie
   pakt hem, krabt hem
   en gij zijt verlost.

6. Het gaat regenen
   en het gaat waaien
   Pietje gaat naar de kaaie
   Pietje gaat naar de Bassin
   en hij valt er in.

7. Een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht
   soldaat op de wacht
   soldaat op de post
   en gij zijt verlost.

8. Achter het Engels huizetje
   lag een hoopje kak
   het mannetje van het huizetje
   heeft dat opgera(a)pt
   tel me twintig, veertig,
   zestig, tachtig, handerd
   en gij zijt af.

*Om een vriendje '**uit te lachen**'.*

Jantje, jantje, poepsoldoat
die hele dagen in zijn hemde stoat
en in zijn bloot gat
rond de stad
met zijn cahier
rond de plee
en alle meisjes lachen ermee.

*Tot een klein kindje, dat op zijn '**potje**' zit*

Hier in deze cel
maakt men 'saucissen zonder vel'
en als men wilt kakken op zijn gemakken
moet men je handen
aan je kaken plakken.

*Bij het zien van een '**rosten**'.*

Rostekop, in d'helle gedopt
tien jaar in het zwijnekot.

Jonge moeder, die haar kindje '*dank je*' wil aanleren. nadat iemand
bijv. het kindje met een snoepje heeft bedacht
Danke, zie het hondje
mijn stertje (staartje) is van
mijn koentje (kont - achterste)
danke zie het katje
mijn stertje is van mijn gatje.

Moeder tot een nukkig kind.

Pist op een blauw steentje
tot dat gij blij zijt!

Schoolkinderen tot een pruilend kind.

Jantje krijst, jantje lacht
t'is de mode, t'is de mode
Jantje krijst en Jantje lacht
t'is de mode van Parijs.

Tot kind dat school had verzuimd.

Ietje, petietje, is altijd ziek
heel de week
heel de week
ietje, petietje is altijd ziek
heel de week
maar's zondags niet.

Nieuwpoort 1973
Jacques Beun

Waarom Geluveld onder het bisdom Doornik bleef 1559

't Was in de tijd dat de nieuwe bisdommen - Gent, Ieper, Brugge - werden opgericht en afgebakend. Geluwe en Geluveld hadden beide heel de middeleeuwen door behoord tot het bisdom Doornik. Nu werd de nieuwe grens getrokken tussen het nieuwe bisdom Ieper en het (gereduceerde) bisdom Doornik. Bij de afbakening westelijk van Menen kreeg Doornik de keus tussen *Ghelue* en *Ghelevelde* (zo was toen de officiële spelling in de Doornikse kanselarij). Doornik verkoos de langste naam in de mening dat hij met de grootste parochie samenging. En zo kwam prochie *Gelue* (Geluwe) - veruit de grootste parochie van de twee - terecht in het bisdom Ieper, en *Ghelevelt* bleef bij Doornik. (Pasture-Jacques, Description des paroisses, nota uit de 18e eeuw, p. 145).

Die vertelling schijnt alleen in de Doornikse kanselarij te zijn opgetekend. Voor Slosse, die veel in het bisschoppelijk archief van Doornik heeft gesnuisterd, is die optekening onbekend gebleven.

Het eigenaardig 'geval Geluveld' werd overigens goed opgemerkt. Geluveld ligt anderhalf uur dichter bij Ieper dan Geluwe. Slosse zelf noteerde in 1901 (Rond Kortrijk I 366) dat Geluveld 'bijna grenzend aan de bisschopsstad Ieper, onder de

vlaamssprekende parochies van het bisdom Doornik het verst was afgelegen van de bisschopsstad Doornik'. In vogelvlucht bekeken komen in-

derdaad alleen Izegem en Ingelmunster in aanmerking als verstafgelegen Vlaamse parochies in het bisdom Doornik.

Slosse wijst overigens op een andere anomalie: Geluveld, een 'verwezen *veld* van of nevens het weeldige Geluwe' grenst niet aan Geluwe omdat er een 'splete van Wervik' tussenligt, een afgespleten gebied van niet meer dan tien meter breed.

Op de kaart (1700) van het bisdom Doornik bekeken ligt Geluveld in een uitgesproken bocht ten noorden van de Leie; samen met Hollebeke en Houtem lag het 'op de uitkant' van het bisdom.

Op één bijzonderheid mag hier nog de aandacht worden getrokken. Onder het oud bisdom Doornik behoorde Geluwe tot het dekenaat Kortrijk, Geluveld tot het dekenaat Roeselare. In 1559 ging Geluwe (samen met Dadizele en Ledegem uit het Kortrijkse dekenaat) over naar het dekenaat Waasten (waarin toen ook Beselare, Moorslede en Passendale uit het dekenaat Roeselare werden opgenomen). Geluveld maakt in 1559 ook een ongewone beweging: uit het dekenaat Roeselare gaat het over naar het dekenaat Kortrijk (om later naar Menen-Wervik over te gaan). Dekenale omschrijvingen hebben mogelijk in Geluvelds kerkelijke verkaveling meegespeeld.

A.V.

Memoriaelboek van Claesman

Misschien kan het volgend nog van enig nut zijn voor de vraagsteller D.M. die in Biekorf 1972, 127 de vraag naar voor bracht of er nog een exemplaar van Claesmans 'Memoriaelboek' bewaard wordt.

Op het Stadsarchief te Brugge berust een handschrift - een fors register - van dit Memoriaelboek van Otto Claesman, onder de titel:

'Memoriael Bouck van alle de Wetten ofte Magistraten deser Stede van Brugghe beghunnende vanden jaere 1272 tot dato deser midtsgaders van eenighe remarkabel saecken inde voorseyde jaeren voorghevallen, nau-keurich bijeen vergadert door D'Hr. Otto Claesman proprietaris deser. Anno Dni 1670'.

P.S. Leuven

Seizoenuitwijking naar Marquise (N.-Fr.)

Tijdens de tweede helft van de 19e eeuw trokken arbeiders uit Pittem en Egem naar Marquise, een industrieel stadje gelegen op de Slack, tussen Calais en Boulogne. Ze gingen er werken in de ijzergieterijen of '*ijzerforgen*'. Verscheidene Egemnaren zijn daar overleden. Zijn er nog andere gemeenten vanwaar de inwoners dergelijke zware seizoenarbeid gingen verrichten naar Marquise? Nu de Westvlaamse sjouwer een standbeeld gaat krijgen, zou het passend zijn die metaalarbeiders uit de vorige eeuw niet te vergeten.

V.A.

Kleine verscheidenheden

BABIN. - Baviaan (Papio), grote aap in Afrika en Arabie. Op hun reis naar de Sinaï in 1470 komen ridder Anselm Adornes en zijn Brugse gezellen voorbij in Kairo (Alkaire). In deze stad zien ze papegaaien en leeuwen ‘ende wij zaghen ooc babinen, hebbende t'aenschijn ghelijc een mensche, hebbende thaer lanc van den hoofde toot up de borst, staende ghelijc een hontxkin’. (Tvoyage ghedaen te Synay, redactie R. De Doppere, 1491 in Hand. Em. 41, 1873, 160). - Vgl. baubijn en baubyn in de mnl. en eng. Reinaert (Oxford ED. I 606). Naar mlat babewinus (1295), bobinus (Baxter-Johnson); ofr. babouin, eng baboon Mnl. babin na 1500 verdrongen door baviaen, baviaenken (Kiliaen 1599), vormen die reeds in 1476 waren overgenomen als bavian (later pavian) in het hd. (Kluge-Mitzka s.v. pavian).

BACCOGHE. - Platboomd vaartuig op binnenwateren. In gebruik te Sint-Omaars en ommeland (Pas-de-Calais). De stadsrekeningen van Sint-Omaars vermelden in 1430 een *baccoghe* in dienst van de plaatselijke Sint-Bertijnsabdij. In 1525 is de baccoghe in gebruik voor houttransport en vormt blijkbaar een eenheid van ‘lading’ (hoeveelheid); de rekening vermeldt ‘chincq baccoghes de bois’. (Godefroy I 545). In de lichtelijk gewijzigde grafie *baicoghe* verschijnt dit vaartuig in de rekening van 1586. De evolutie naar *bachove* (men denke aan galge-galve bakstogen-bakstoven) schijnt zich eerst in de 17e eeuw te voltrekken De term *bachove* en de zaak (rivierschuit) leven heden nog in St.-Omaars en ommeland; door W. Beele (in Naamkunde IV, 1972, 282) opgetekend in het huidige dialekt van de wijken Haut-Pont en Lyzel als benaming van een breed en plat vaartuig, vooral gebruikt voor het vervoer van allerlei goederen op de Watergangen (watergands). Justin de Pas beschreef in 1914 (A travers le vieux Saint-Omer, p. 201) de *bacove* van zijn stad als volgt: ‘De bacove in de oude teksten is een groot platboomde houten vaartuig met een spitse neus; het wordt wordt voortbewogen hetzij aan boord met een vaarboom, hetzij voortgeduwd vanuit de oever bij middel van een over het schip vastliggende dwarsboom (*à la drome*, d.i. op dreef). Daarnevens is de *escute* in gebruik, een kleiner en smaller vaartuig, spits aan beide einden. Deze kleine schuit wordt ook soms “op dreef” voortbewogen, meestal echter wordt ze in gang gehouden door de *escuteman* die aan het achtereinde rechtstaat en naar alle zijden, in 't water en tegen de kanten, een *scipspriet* hanteert om vooruit te komen’. Zulk een lange stok met spriet werd in Ieper in 1324 ook gebruikt door de ‘backens’ om hun bacscip te besturen; zie Biekorf 1962, 255. - Baccoghe is samengesteld uit *bac* en *cogghe:* twee namen van vaartuigen. Bac, mnl bacscip: platboomd vaartuig, dat reeds in 1292 als mlat. *baccus* op de Reie te Brugge voorkomt (C. Wyffels, De rekeningen van de stad Brugge, I 342; Brussel 1965), blijkt daar te zijn ingezet voor het onderhoud van de waterlopen en waterleidingen. De rekeningpost betreft een uitgave van 3 lb. 4 sc. voor de fontein op het Zand, voor het Speitje ‘et pro bacco in Roya’. - Over bacscip en backene ww. te Ieper, in 1308-1328 zie Biekorf 1964, 95. De term *backen* ww. wordt in de franstalige leperse stadsrekeningen van 1308-1318 onvertaald overgenomen: ‘une nef en quoy on bake...; une neif que la ville a fait achateir pour backen’ De term leek de stadsklerk onvertaalbaar. - Op te merken dat mnl *cogghe* in de wdbn. (Verdam III 1677, Godefroy II 294) te exclusief als zeeschip wordt bepaald; dit blijkt reeds uit Stallaert s.v. cogge.

DECLOOT. - Bladlood voor dakbedekking. In 1520 betaalt de stad Axel aan Lievin vander Speyen ‘lootghietere wonende te Ghendt’ een som van 4 pond ‘van 18 steenen 2 ponden decloots’ te hebben geleverd, door de ‘scaelledeckers’ verbezigd in het dakwerk op de nieuwe toren van het schepenhuis. (Stadsrek. 1519-20; Jaarb. Vier Ambachten 1939-40, p. 225). Een *steen* was 6 à 7 pond (gewicht). Vgl. decklooden (Rotterdam 1641) in WNT VIII-2, 2726. - Lood werd verhandeld per slecke, rolle en soeghe: ‘7 slecken loods (1481 Brugge); een rolle loodts (1530 Oudenaarde); een soeghe loots 1563 Biervliet). Samenstellingen zijn: rolleloodt, tafelloodt, buuseloodt, in de bouwrekening (1530-1536) van het stadhuis van Oudenaarde.

GARSERYE. - Vette werde, bilk. De Costume van Burburg bepaalt anno 1615 (13, art. 14) het volgende: ‘Ende ghebruijckende garserye ofte vet-gars, sullen d'hoirs van den usufructuaris vermogen 't selve gars te volbruycken midts doodt van den overleden’. Ook de Costumen van Veurne (1615; 33, art. 15) en Poperinge (1620; 6, art. 8) regelen de verpachting van ‘gherserye ofte vette weyden’. De Ligger van het leenhof van Merckem, anno 1772, p. 133 (RAB.) noemt: ‘diversche stucken garserye ende een weinigh zaeylandt’. - Gelijktijdige varianten zijn *garsinghe* en ghersinghe. Geen pachter mag ‘eenighe garsingen brekene sonder consent van synen huys-meester’: Costume van Burburg 1615 (16, art. 10). Een ordonnantie van 1548 regelt de aanvragen voor schadevergoeding in verband met ‘landen, vruchten, ghersinghen’. (Plac. van Vlaenderen I 687).

GHEMOST. - In bouwwerk. Met mos gestopt, de naden en reten van timmer- of metselwerk. Het bestek voor de hersteling van de St. Lenaartsbrug (en spei) in 1398 bespreekt: ‘de ventelen te maken als groot als zy te voren waren, dats te wetene alle de posten 15 dumen viercante, ende die wel ghemost ghepeict ende ghetinghelt’. (Stadsrek. 1498, f. 57). Mos en teer wordt in 1408 bij sluiswerken voor de Watering van Lapscheure-Moerkerke in rekening gebracht: ‘Van mosse ende van tarer dat tusschen den tinghelen (regels) ende den planken gheleyt was’. (La Flandre I 441). - De bouwrekening van de nieuwe klokketoren van het schepenhuis te Axel biedt in 1520 de volgende uitgaafpost: ‘Item Joos Pit sceepmakere ter Hole (bij Axel) van dat hy met synen ghesellen heeft gheterret, ghemost ende ghedicht den vloer vander voorseider torre, voor pec, stoffe ende handghedade tsamen 26 sc. par.’ (Stadsrek. 1519-20. Jaarb. Vier Amb. 1939-40, p. 225). - In juni 1545 zou de nieuwe ‘chisterne’ ofte waterput van de stedelijke Tresorie in Brugge, gemaakt door meester Cristiaan Sixdeniers ‘stede matsenare’, in gebruik worden genomen. Een drieledige commissie inspecteert het werk en brengt het volgende verslag en advies uit: ‘dat zy bevonden hebben den gront ende zytmueren van dien goet, recht ende dicht zynde, nemaer de tonghe of duergaende muer van den zelve chisterne die ghemest es met roode brycken in moste, naer huerlieder vroedom ende experiencie die zy daerof hebben, met goede noch uprecht wesen zal voor de zelve chisterne omme goede watere thebbene, uut cause van der moste daerinne gheleyt, ende betere zoude wesen de zelve roode steenen vast in tarrast ghemast te zyne zonder most, dan metten zelven moste, want in de zelve most metter tyt beestkins groyen ende also vulichede daer uute comt, twelcke tchisterne watere corrumpeert ende bederft’. (Feriebouck Tresorie 1542-56; La Flandre II 320). - Tarrast = tras.

GHETROCKEN GOUT - Zeer dun geplet goud, verwerkt in draad

voor fijn borduurwerk (paramenten) en zijden kleding; gouddraad. Bij gelegenheid van de intrede van de jonge koning (later keizer) Karel in Valladolid in 1518 werd een steekspel gehouden en ‘die cleedinghen waren al meest ghemaect van ghetrocken gout ende ghetrocken silver, ende met gheslaghen fijnen goude van veel diveersche manieren overdeckt...’ (Exc. Cronike, 1531, II, f. 5^{v}). In 1549 betalen de zusters van het Sioenklooster te Kortrijk een som van 6 lb. 6 sc. gr. ‘om sypers gout, ghetrocken gout met noch ander gout ende selver’ bestemd voor hun borduur- en paramentwerk. (Biekorf 1957, 360; 1959, 296). Het uiterst dunne ‘ghetrocken’ goud werd ook om de zijden draad gewonden om als ‘massieve’ gouddraad bij 't borduren te worden verwerkt. (Vgl. ofr. or trait o.m. bij de Laborde, Glossaire 413).

ROETSEEL. - Zout per schip ingevoerd uit La Rochelle, de haven gelegen op de Atlantische kust (dep. Charente-Inf.), grote uitvoerhaven van de zoutwinningen op de kust van Aunis en Saintonge. De zoutverkopers waren, volgens het 15e-eeuwse stadsrecht van Nijmegen, gehouden de verschillende zoutsoorten met een vaantje aan te duiden. De ordonnantie luidt: ‘Item en sal nyemant eenich salt in sinen scepe of in sinen huyse hebben, dat beys salt is of roetseel off van coutasschen gesooten, hij en sall daer upp of daer bij setten een veenken...’ (Krom en Pols, Stadsrechten van Nijmegen, p. 24). - Over La Rochelle (*Rutseele*) als exporthaven van de wijn uit Poitou, zie Biekorf 1972, 375. - *Beys salt* is het *baeysout*: het veel ingevoerde zout uit ‘de Baye’, d.i. de baai van Bourgneuf (bij de Loire-monding); zie daarover Biekorf 1970, 123

TEEKENSCHELLE. - Alarmklokje. Op 23 sept. 1490 werd te Brugge ‘de schelle ghehangen in den tor vaan de halle, ende dat beteekend een teekenschelle, omme als de vianden commen up de stede van Brugghe, omme dat te slane, ende van boven te kennen te ghevene’. (Boeck van Brugghe 372). - Benaming ook voor een kerkklokje (koorklokje?). De kerkrekening van St.-Jakobs te Brugge noteert in 1501 een uitgave van 10 gr. ‘van een coerde om de teekenschelle’. (Reg. I. Rek. 1501, f. 77^{v}). In beide gevallen gaat het om een kleinere signaalklok.

STYLLAERS - Kooplieden van de Duitse Hanze die hun gildehuis en faktorij hadden in Londen. De Hanzeaten worden in de 15e eeuw dikwijls genoemd ‘the merchants of the Steelyard’. Ze hadden hun Londense Gildhall uitgebreid over een aangrenzende eigendom: de Stolehof alias *Styleyerd*, en het hele Hanzeatische Huis werd genoemd *Staelhoff* of *Styliard*. (Salzman, English Trade 336 242; vgl. Oxford ED. X 785, XII 16). Dit verklaart de tekst van de Kroniek van Dujnkerke (ed. Piot, p. 848) die in 1597, handelend over het edikt van keizer Rudolf, spreekt van ‘de Duutsche cooplieden de welcke men naempt styllaers ofte van tstaelhof’. - Het *stalhof* in Gent, door MnIW VII 1918 aangehaald uit de Kroniek van Despars, heeft niets te maken met de Hanzeaten. Bij het naschrijven van de Excellente Cronike (f. 65^{v}) over de grote brand van 1377 heeft Despars de plaatsnaam Staelhof veranderd in Stalhof.

VONTECLEET. - Bekleding van de doopvont bij de liturgische wij ding van het doopwater op Paaszaterdag. Deze bekleding was in gebruik vóór het concilie van

Trente en wordt nog beschreven in de inventaris van de paramenten der St.-Salvatorskerk te Brugge anno 1563.

Deze inventaris noemt: ‘t'Vontecleet met vyf gordels’ om het kleed rond de vont te bevestigen. Een nadere beschrijving luidt: ‘Een cleet met linen fringen, dat men te paesschen hanct rontomme de vonte’ (Uit kerkarchief, medegedeeld door K. Verschelde in zijn monografie De Kathedrale van S. Salvator, p. 297-298). - Vgl. de samenstelling *vontehuwe:* vontkap, houten deksel op doopvont (1563 Diksmuide; Biekorf 1961, 319). - Van andere aard dan het *vontecleet* is het ‘roodt leeren kleedt om over de vonte te legghen’: een bedekking voor dagelijks gebruik te Zarren in 1623. Zoals ook de bekleding in de parochiekerk van Beerst waar in 1638 worden aangekocht ‘zijden lakens dienende tot maken van een behancsel an de vonte’. Dezelfde doopvont krijgt in 1681 ook een roodlederen bedekking waarin ‘metaele naeghels ende gros lindt’ zijn verwerkt. (Weale, Egl. Dixmude 197 200 483), - Behoort het *vontecleet* van paaszaterdag tot de lokale Brugse woordenschat of komt die term ook elders voor?

WATERSTOOP - Een (meestal zilveren) waterkan of waterkruik. Bij het huwelijk van de dochter van Jacob van Artevelde in 1340 zenden de burgemeester en schepenen van Brugge als bruidsgeschenk ‘twee nappen met voeten ende twee waterstopen vergoud’, kostende 102 pond. Drie jaar later kwam de bruiloft van Arteveldes zoon en de Brugse wethouders bedachten hem ook met zilveren vaatwerk, zoals blijkt uit de uitgaafpost: ‘Vermarien Sriken van j waterstoep van j stope, j nap ende waterpotkin al zelverin dat ghepresenteerd was Jacobs zuene van Artevelde doe hi huwede, 87 lb.’ (SAB. Rek. 1343-44, f. 123). - Onder het vaatwerk van de Prioressenzolder in het Sint-Janshospitaal bevindt zich m 1402 ‘een zelverin waterstoop’. (SJH Inventaris s.a.). - De waterstoop heeft een handvat of oor en een tuit om uit te schenken. Onder het keukentin van het St.-Janshospitaal te Brugge bevinden zich in 1384 ‘zesse waterstope’. (Rek. 1382-84 annex). - De waterstoop (en ook de wijnstoop) als schenkvat houdt niet immer een stoop (inhoudsmaat) in; Brugse inventarissen bepalen uitdrukkelijk: ‘5 thenin stope elc van enen stope’ (1384); ‘twee stoopen elc van 2 stoopen twee vierendeelen’ (1446), zoals boven in 1343: (een zilveren) waterstoep van j. stope’. - Met onze mnl. waterstoop stemt overeen ofr. broc, waarover Gay I 222 en Havard I 405, met afb. - Vgl. meng. water-stop, alsook *stope* (drinkpot) en *stop* (emmer), vaten met varië rende inhoud. Vooral bekend als draagbaar liturgisch wijwatervat: holiwaterstop (1419), haly waterstop (1426); een Engelse ordonnantie verbiedt in 1486 de invoer van *halywater stoppes*. In 1552 blijkt zulk een wijwatervat uit geelkoper (latoen) te zijn. (Oxford ED. X 1023 1045) De term is overgegaan en leeft voort in het ingebouwde wijwatervat, de *stoup* in kerk en kapel (waarover Cook, Mediaeval Parish Church 191-192). - Over de stoop als inhoudsmaat zie MnlW VII 2211

EGGREMONT. - Aigues-Mortes (Gard) bij Nîmes, de 13e eeuwse kruisvaarthaven van koning Lodewijk IX. De lezing ‘t'Eggremont boven Avengon’ komt voor in de 15e eeuwse tarieflijst der strafbedevaarten van de stad Dendermonde. De lijsten van Gent, Aalst en Geraardsbergen spellen resp. Eggremort, Eggermoort en Aigremort. (Van Cauwenbergh, Pèlerinages 227 230 234). De naam van deze (nog heden zeer bezienswaardige) stad ontmoetten we tot nu toe in geen vonnissen van stedelijke schepenbanken. - Is de wvl. familienaam *Eggermont* in verband te brengen met deze stadsnaam?

A.V

Vraagwinkel

Katte

Volgend tergrijmpje opgetekend te Tielt in 1920:

Seven
wil-je mijn katte weven,
'k zal je zeven
stuvers van d'elle geven.

Wat is *katte* in dit versje? In 1920 was *katte* in wvl. te lande nog algemeen gebruikt voor ‘pels’, en wel de soms lange en smalle halspels door vrouwen gedragen. Een katte was echter een pels en, voor zover ik weet, nooit een *weefsel*?
L.B

Sultan van Osman op toneel

De Brugse bisschop Mgr. a Precipiano gaf op 12 februari 1689 de toelating volgend toneelstuk op te voeren: *Den haedt ende nydt verweckt tot strydt door den Sultan van Osman* Wie was de schrijver van dit toneelstuk dat te Brugge opgevoerd werd in dit jaar en waar werd het uitgegeven?
J.G

Maansoldaten

Vanwaar die naam die in sommige pamfletten uit de jaren 1789-1790 voorkomt om het leger van de Patriotten aan te duiden?
B T

Refectiemeester

De stad Poperinge had in 1542 (en vroeger?) een ambtenaar genaamd refectiemeester, hij was de man van de stadswerken (wegen en waterlopen), toezichter en boekhouder. Komt die benaming ook in andere steden voor?
H.D.M

Stadspensionaris De Wulf

Op 23 juli 1810 werd te Gent de boekenverzameling verkocht van Jac. Phil. De Wulf, de Oostendse stadspensionaris die zich zo verdienstelijk heeft gemaakt door de uitgave van de ‘Generalen Index’ op de vijf plakkaatboeken van Vlaanderen (1766). In de catalogus van de veiling staat vermeld een reeks van tien delen (handschrift)

in folio over rechtswetenschap. Is die reeks in een openbare bibliotheek terug te vinden?

G.B.

[Nummer 3-4]

Het stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge

Op vrijdag 29 juni 1973 wordt het stedelijk Museum voor Volkskunde officieel voor geopend verklaard. De rij huizen, Balstraat nrs. 27-41, waar de volkskundige collectie werd ondergebracht, waren eertijds in gebruik als de Godshuizen van de schoenmakers. De Balstraat (fra. rue de la Balle) heette in de middeleeuwen Balcstrate en wordt voor het eerst vermeld in 1398, jaar waarin de straat gekasseid werd(1).

De straatnaam werd afgeleid van de familienaam Balc(2).

Geschiedenis van het gebouw

Vanaf de Middeleeuwen tot in de Moderne tijden ontstonden er te Brugge en in andere steden verschillende instellingen voor de ziekenverzorging (gasthuizen, leprozerieën), de armenzorg (‘Mensae pauperum’ of ‘Armentafels’) en voor de hulpverlening aan de ouden van dagen (Godshuizen). Een godshuis bestond uit een reeks huisjes, meestal met een kapel erbij, die door bejaarden kosteloos konden bewoond worden. Een afzonderlijke woning werd ‘husekin’, ‘camer’ of ‘rentekin’ genoemd(3).

Dergelijke stichtingen konden uitgaan van private personen maar ook van ambachten en neringen om invalide, verarmde of bejaarde leden te helpen. De godshuizen der

(1) L. Gilliodts-van Severen, Inventaire des Archives de la ville de Bruges; inventaire des chartes. Table analytique par E. Gailliard, Brugge 1883-1885, p. 380 en L. Gilliodts-van Severen, Inventaire, introduction, Brugge, 1871, p. 458.

(2) J de Smet, De Brugsche straatnamen in 1399 in het cynsboek van den disch der Brugsche O.L.-Vrouwkerk. Gidsenbond Brugge, 1945, p. 33 (Overdruk uit Feestbundel H.J. van de Wijer, Leuven, 1944, deel I, p. 331-363).

(3) A. Maertens, Gids der Brugsche Godshuizen. Brugge, 1940, p. 17 Vgl. J. Penninck, Brugse Godshuizen. St. Andries, 1970, 47 pp.

schoenmakers[4] ook 'Schoenmakersrente' genoemd, werden door de stad Brugge aangekocht en op bijzonder goede wijze gerestaureerd[5].

Het gebouw, daterend uit de 17e eeuw, bestaat uit acht eenlaagshuisjes waarvan de panden 27 en 29 voorzien zijn van puntgevels terwijl de andere langsgevels dakkapellen vertonen. In 1904 werden in de langsgevels 31-41 vensters aangebracht[6].

In tegenstelling tot vele andere godshuizen (in totaal waren er te Brugge 76) kennen we de juiste stichtingsdatum niet. Te oordelen naar de bouwstijl moet dit in de 17e eeuw geweest zijn, in ieder geval worden deze ambachtshuizen nog niet vermeld in de registers der 'zestendeelen' uit 1580[7]. Bij akte verleden voor Mr. J. van Caillie, notaris te Brugge, dd. 4 sept. 1820, werden de acht huizen in volle eigendom gegeven aan de Maatschappij 'De Schoenmakersknechten'. Dit bleef zo tot 1857. Bij K.B. van 29 sept. 1857 werden de huizen in bezit gesteld van de Burgerlijke Godshuizen van Brugge met de verplichting ze te laten bewonen door arme schoenmakerswerklieden. Vanaf 1 jan. 1904 hebben de Burgerlijke Godshuizen deze huizen zelf beheerd en werd beslist ze op gelijke voet van de andere godshuizen te stellen[8]. De acht afzonderlijke huizen, met gemeenschappelijke binnenplaats, werden bewoond door echtparen ouder dan 65 jaar. De wet van 10 maart 1925 bepaalde de oprichting van de huidige Commissies van Openbare Onderstand. Zij vormen een samensmelting van de Burelen van Weldadigheid en de Burgerlijke Godshuizen.

Thans werden de huizen door een gang onderling verbonden terwijl de tuin eveneens toegankelijk zal zijn voor het museumpubliek. Het museum, dat bestaat uit zes expositiezalen,

(4) Zie voor het schoenmakersambacht te Brugge: J. Gailliard, De ambachten en neringen van Brugge. Brugge, 1854, p. 129-139. R. Duyck, Het schoenmakersambacht te Brugge, deel I en II, in: Brugse Gidsenkroniek, maandelijks orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring, jg. 6 1973, nr. 2 en 3.

(5) L. Devliegher, De huizen te Brugge, deel II, Tielt - Den Haag 1968, afb. 13 (toestand vóór restauratie). Idem bij G. Michiels, Icono grafie der Stad Brugge, Brugge, 1968, deel III, afb. 32.

(6) L. Devliegher, op. cit. p. 44.

(7) L. Gilliodts-van Severen, Les registres des 'Zestendeelen' ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580. Brugge, 1894. Deze registers, opgemaakt voor elk van de zes stadswijken of 'zestendelen' geven een opsomming van alle huizen en gebouwen en hun eigenaars in 1580.

(8) Gegevens archief C.O.O. Brugge.

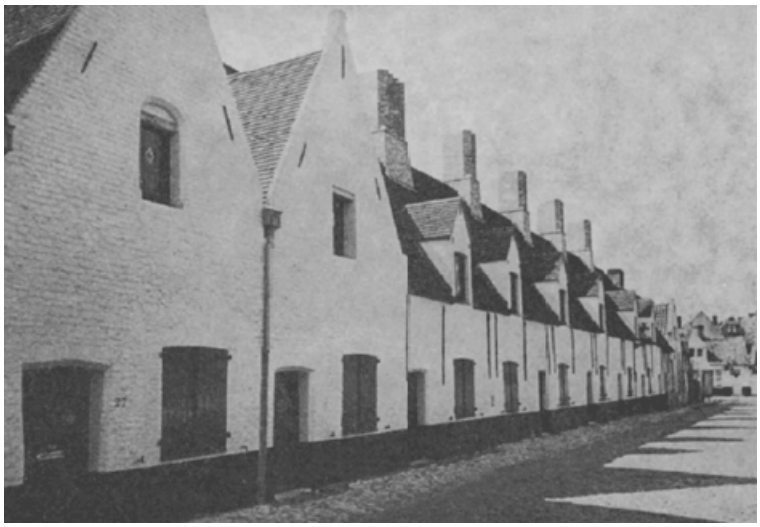

De godshuizen der Schoenmakers, thans Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge. Opname mei 1973, na de restauratie.

Jantje van Pardoens Lange jaren sloeg hij vanuit een zoldervenstertje de mensen gade die over de Katelijnevest naar de Katelijnepoort trokken.

vormt naar uitzicht, door zijn nauwkeurige restauratie, een mooi voorbeeld van de godshuizen terwijl binnen tevens een aangenaam tentoonstellingskader ontstaat. De restauratie geschiedde door aannemer A. van den Dorpe naar de plannen van architect L. Viérin.

Het ontstaan van de museumcollectie

Het ontstaan van de huidige verzameling hangt nauw samen met het ontstaan en de werking van de 'Bond der Westvlaamsche Folkloristen' te Brugge. In tegenstelling tot vele andersluidende berichten konden wij nagaan dat deze Bond werd gesticht in december 1936 onder impuls van apotheker Karel de Wolf. Per 1 jan. 1937 begon de feitelijke werking terwijl de statuten verschenen in het Staatsblad van 22 okt. 1938. De stichtende leden, waarvan de namen in het Staatsblad verschenen, waren: Paul Allossery, Walter Bossier, Omaar Daveloose, Karel de Wolf, Guillaume Michiels, Jules Pollet, Egied Strubbe, Evarist Vanheulenbrouck en Antoon Verwaetermeulen.

De basis van de collectie werd gelegd door de organisatie van een grote 'Folklore-tentoonstelling' in de Concertzaal in de St. Jacobsstraat die duurde van 27 maart tot 11 april 1937[9]. Deze tentoonstelling bevatte meer dan het huidig stedelijk Museum aan het publiek kan tonen. Vele medewerkers en bruikleengevers vertrouwden na afloop van de tentoonstelling hun voorwerpen toe aan de Bond die naarstig op zoek ging naar een permanente expositieruimte. Dit vormde de kern en het vertrekpunt.

Op 1 juli 1939 werd het museum voor Westvlaamse Folklore geopend. Het vond een onderkomen op de eerste verdieping van de Halletoren in de zgn. schermzaal. Dit zou zo blijven tot 9 februari 1973, datum waarop de eerste voorwerpen werden overgebracht naar het nieuwe museum in de Balstraat. Gedurende het laatste anderhalf jaar was het museum echter niet meer toegankelijk voor het publiek.

Tijdens de oorlog werden de voorwerpen opgeborgen in

(9) J. de Smet, Brugsche Folklore. Een bezoek aan de tentoonstelling. Biekorf, jg. 43, 1937, p. 93-96. - Maarten Lanchals, Een folklore tentoonstelling te Brugge. Het Woensdagblad. Onafhankelijk weekblad voor Brugge en omliggende, jg. 2, nr. 13, woensdag 31 maart 1937, p. 1-2 A.V.(erwaetermeulen), Het Folklore-Museum. De Standaard, vrijdag 23 april 1937, p. 5.

de kelders van het Rijksarchief. Pas op 6 november 1948 kon het museum heropend worden[10]. In 1950-51 dien den de voorwerpen weeral tijdelijk opgeborgen te worden wegens de uitvoering van herstellingswerken in de Hallegebouwen[11].

De eerste conservator van het museum, een onbezoldigde functie, werd Guillaume Michiels die deze taak op zich nam van 1937 tot 1952. Daarna werd hij opgevolgd door de betreurde Maurits van Coppenolle (1910-1955).

De belangrijke aangroei van de verzameling van het Museum gedurende de laatste twintig jaar is te danken aan de volharding van de Bond die, onder leiding van hoofdman Prof. Egied Strubbe en zijn opvolger Hervé Stalpaert - en door de onvolprezen toewijding van conservatrice Magda Cafmeyer - de belangstelling voor het Museum van het Brugse Volksleven heeft gaande gehouden en door een grote verscheidenheid van aanwinsten heeft verrijkt.

Op 1 juli 1973, na precies 34 jaar, zal het museum opnieuw opengesteld worden voor het publiek, maar nu in een aangepast kader. Bij gemeenteraadsbesluit van 16 febr. 1973 werd de collectie van de nog steeds actieve Bond van Westvlaamse Volkskundigen overgedragen aan het Stadsbestuur van Brugge nadat het Schepencollege daartoe in principe reeds had besloten op 24 nov. 1972.

Het huidig museumbezit

Het museum bestaat uit een zestal expositiezalen.

Zoals dit in geen enkel museum het geval is kan ook hier niet heel het museumbezit worden tentoongesteld. Het Musée de la Vie Wallonne te Luik exposeert 2 % van zijn totaal museumbezit, in 1930 was dit 5 %[12]. Vanuit zuiver museologisch standpunt beschouwd zijn de reserves even belangrijk te noemen als de expositiezalen.

Voor de opstelling van de voorwerpen werd gekozen voor een fifty-fifty formule die bestaat uit drie reconstructies van een ‘levend’ interieur en drie zalen met geëxposeerde

(10) M. van Coppenolle, Pleidooi voor het museum van Westvlaamse Folklore, in: Westvlaanderen, maart 1954, p. 61-63.
(11) H. Stalpaert, Folklore Musea. Biekorf, LII, 1951, p. 115.
(12) Een duidelijke evolutie van rariteitenkabinet naar een wetenschappelijk verantwoorde presentatie. Zie: Guide du Visiteur, Luik 1958, p. 1,

voorwerpen in vitrines. Zo kan men achtereenvolgens een oude keuken, een oude kruidenierswinkel en een herberg zien. De drie overige zalen tonen de meest diverse voorwerpen zoals: een collectie verlichtingsapparaten, patacons, brillen, strijkijzers, ex-voto's, pijpen, tabak- en snuifdozen, Brugse kant, devotionalia, drukblokken, merklappen, enz. De mooie verzameling koekplanken en patacons kon nog worden aangevuld met exemplaren uit de reserves van het Gruuthusemuseum. In totaal bezit het museum 344 patacons (schildjes in plaaster ter versiering van gelegenheidsgebak) en een respektabel aantal koekplanken van 103 stuks[13].

Inmiddels werden ook reeds enige schenkingen ontvangen en ging het Stadsbestuur over tot belangwekkende aankopen. Zo kon onder meer het alaam aangeworven worden van de laatste kopersmid en de laatste kuiper van Brugge.

Op deze wijze zal het museum kunnen uitgroeien tot één van de belangrijkste centra van de stedelijke en landelijke volkskunde naast de musea van Antwerpen en Gent die resp. in 1956[14] en 1962[15] hun definitieve bestemming kregen.

Het museum in de Balstraat is uiteraard niet geschikt om landbouwwerktuigen en voertuigen te herbergen. Toch bezit het reeds heel wat op dit gebied. Het stadsbestuur van Brugge heeft dan ook plannen om deze voorwerpen te bestemmen voor een nog op te richten Landbouwmuseum met duidelijke streekfunctie. Hierbij gaan de gedachten uit naar het oude leenhof 's Heer Boudewijnsburg, een hofstede op Assebroek die men nu de ‘Zeventorens’ noemt en waar men de bekende duiventoren nog steeds kan bewonderen.

De huizenrij in de Balstraat vormt een eerste fase aangezien het museum nog zal uitgebreid worden met twee toonzalen (Balstraat 43-45) en verder zal doorlopen tot op de hoek Balstraat/Rolweg alwaar de oude herberg zal terug opgebouwd worden. Deze herberg zal toegankelijk zijn

(13) Een studie over de patacons en koekplanken wordt voorbereidt door schrijver dezes.

(14) [A. Viaenel Heropening Volkskundemuseum Antwerpen, 7 april 1956. Biekorf, LVII, 1956, p. 221. De officiele heropening vond eigenlijk plaats op 29 maart 1958. Zie: F. Smekens en W. van Nespen, Beknopte gids museum voor Volkskunde, Antwerpen, 1958, p. 7.

(15) M. Broeckhove, Plechtige opening van het nieuw museum voor Volkskunde te Gent op 9 sept. 1962. Oostvlaamse Zanten, jg 37, 1962 nr. 6, p. 213-219.

voor de bezoekers gedurende de openingsuren van het museum. Een museale dienstverlening op intemationaal niveau! Ook de aanwezigheid van de Educatieve Dienst ten behoeve van de Stedelijke Musea geeft ruimte voor een optimale, aan hedendaagse eisen beantwoordende museumwerking.

Het museum heeft niet alleen een educatieve maar ook een wetenschappelijk taak. De voorwerpen dienen geïnventariseerd, gecatalogeerd en bestudeerd te worden. De materiële bewaring dient verzekerd (conserveren) terwijl men tevens de verzameling moet doen kennen (tentoonstelling, geleide bezoeken, publicaties). Op de eerste verdieping van het museum werd dan ook een atelier voorzien waar kleine herstellingen en onderhoudswerken kunnen uitgevoerd worden (houtwormbestrijding, reinigen metalen, solderen).

Behalve dit restauratieatelier bevindt zich daar nog de kleine volkskundige bibliotheek waar tevens de fotografische documentatie zal worden ondergebracht. Eveneens bestaan er plannen om een Dienst voor Volkskundige Opzoekingen aan het museum te hechten.

Een belangrijke taak voor de museumconservator blijft altijd nog het uitbreiden van de verzamelingen, (schenkingen, bruikleen, ruil, aankoop). Op de verdieping werden dan ook vier reserveruimten voorzien die zullen ingericht worden met vitrines zodat men ze kan beschouwen als semi-toonzalen. Hierdoor vermijdt men dat de reserveruimten vervallen tot ordeloze opstapelingen.

Een volkskundig museum dient de afspiegeling te zijn van het volksleven in een bepaald, wel-omschreven geografisch gebied. De tentoongestelde voorwerpen en de gegevens over de niet-materiële traditie (sprookjes, sagen, legenden, liedjes) mogen in ons geval niet buiten de Westvlaamse grenzen gezocht worden. Het Groot Brugge anno 1973 lijkt ons het meest geschikte onderzoeksterrein voor een Stedelijk Museum waarbij mag gehoopt worden op de ruime belangstelling van de bevolking. De volkskunde is de studie van de traditionele gemeenschapscultuur en dit betreft zowel de geestelijke volkscultuur als de materiële.

De ligging van het nieuw museum is toeristisch gezien bijzonder gunstig. Tegenover het museum treft men het kantcentrum aan terwijl de Jerusalemkerk daarbij aansluit. De St. Annakerk, met zijn prachtig barok interieur, het Gezellemuseum in de Rolweg en de molens op de Kruisvest,

vormen alle aantrekkingspunten op slechts 5 min. gaans van het Museum.

De aanwezigheid van het Stedelijk Museum voor Volks kunde in het St. Annakwartier zou wel eens kunnen bijdragen tot het herontdekken en herwaarderen van deze cultureel actieve wijk[16].

Daarnaast vormt het Museum op zichzelf, als studiecentrum, een belangrijke instelling ter bevordering van de wetenschappelijke beoefening der volkskunde.

drs. W.P. Dezutter,

Adjunct-conservator bij de Stedelijke Musea, afd. Volkskunde.

Halverwegen Vlaanderen-Rome
Een Tirools 'Nazareth' op de Fernpass-Route

Op 5 oktober 1503 neemt aartshertog Filips, vorst der Nederlanden, te Innsbruck afscheid van zijn vader, koning Maximiliaan en begeeft zich met groot gevolg op de terugreis naar de Nederlanden via Ulm. In Tirol loopt de route in het Inndal langs de Zirlerberg naar Nassereith om dan noordwaarts, over de Fernsteinpass, op Lermoos en Reutte af te dalen.

De Nederlandse ridder Antoine de Lalaing reist in het gevolg en noteert in zijn dagboek dat men te 'Nazareth' *(Nassereith)* zeer slecht logeerde. Op een halve mijl van Nazareth bereiken de reizigers de bergengte, gelegen tussen twee kastelen: het oostelijk staande kasteel heet Sigmundsburg. Deze bergengte, aan de voet van de 'mont de Vernacque' (Wanneck-berg), ligt, naar men zegt, juist halfweg tussen Vlaanderen en Rome *(le demi-chemin, comme on dit, de Flandre à Rome):* zo noteert onze zegsman. (Gachard, Voyages des souverains I 324).

De opmerking van Lalaing wijst op de bekendheid van de Rome-route over de gunstige (lagere en minder lang ingesneewde) bergpassen van Westelijk-Tirol. Van Mainz liep die route over Speier en Ulm, met Alpenovergang (via Nassereith-Nauders) over de Finstermünzpass naar Merano en Trente, en verder naar Rome. (De grote handelsroute Augsburg-Innsbruck-Venetië liep over de Brenner).

De weg over Tirol was gedurende de wintermaanden meestal langer en beter toegankelijk dan de westelijke Alpendoorgangen (Mont-Cenis, Saint-Bernard, Gotthard). Vanuit Brabant bood die 'duytsche' route zekere voordelen, o.m. de afstand. Toch reisde Brabant in meerderheid en Vlaanderen (graafschap) algemeen over 'den vrancschen wegh duer Savoye over sint Bernaerds berch'. Oorlog en pestziekte dwongen somtijds die keuze te wijzigen.

C.B.

(16) Gedurende de periode van 1 maart tot 30 September is het museum *iedere dag* geopend van 9.30 tot 12 uur en van 14 tot 18 uur Gedurende de periode van 1 okt. tot 28 febr.: iedere dag, behalve de dinsdag, van 10 tot 12 uur en van 14 tot 17 uur. Alle Groot-Bruggelingen krijgen gratis toegang.

Het hoogaltaar van de Duinenabdij te Koksijde

De goede betrekkingen van Elias, abt van de Duinenabdij te Koksijde (1189-1203), met het naburige koninkrijk Engeland zijn niet aan de aandacht van de historici ontgaan(1). De abt, die met bouwplannen van een nieuwe abdij rondliep, maakte gebruik van zijn goede naam overzee om zich aldaar allerlei bouwmateriaal aan te schaffen, stenen, hout en namelijk een merkwaardige steen voor het hoogaltaar van zijn kloosterkerk. Zo stipt Adrianus de But aan(2).

Waarin de merkwaardigheid van deze steen bestond, zegt de kroniekschrijver niet. Meer bijzonderheden brengt ons Carolus de Visch, blz. 47 van zijn *Compendium chronologicum* (Brussel 1660): 'Deze steen was 15 voeten lang, 6 breed, vaalgroen van kleur, op een merkwaardige manier bewerkt en met zoveel zorg gepolijst, dat hij als een spiegel blonk. De vorsten en groten, die deze streek bezochten, verzuimden het niet de Duinenabdij te gaan bezoeken om de altaarsteen te zien; enkele wilden zelfs hun naam in de zijden van het altaar laten beitelen; waarvan de allerlaatste niemand minder was dan keizer Karel V. Deze steen bleef op het hoogaltaar van de kerk tot aan de verwoesting van de abdij door de Geuzen, wanneer hij naar onze schuur ten Bogaerde werd gebracht, waar enkele kloosterlingen alsdan vertoefden. Maar ook deze schuur werd later door de Geuzen verwoest; de steen, door de brand stukgemaakt, ging heel verloren'.

Deze weinig opgemerkte passus van het *Compendium* verdient ongetwijfeld enkele woorden toelichting, daar hij ons het een en ander over de verdwenen abdij leert kennen.

Eerst over de schrijver van het *Compendium* en zijn bronnen. Deze worden door de Visch zelf in zijn Woord vooraf *(Praefatio ad lectorem)* opgesomd: *primus omnium Joannes Brando,* eerst vooral Joannes Brando, de overbekende kroniekschrijver; dan *Adrianus Butsius,* de prior de But; dan

(1) J. De Cuyper, Elias van Koksijde, zesde cistercienzer abt van Duinen, in Cîteaux in de Nederlanden, VII, 1956, blz. 34-44.

(2) 'Insuper lapides et ligna pro novo claustro et nova ecclesia inchoanda abbas Helias illuc acquisivit, praecipue magni altaris saxum admirabile'. Uitg. [F. Vandeputte]. Cronica et cartularium, Brugge, 1864, blz. 36.

nog een andere Adriaan, slechts supprior, *Adrianus Mestdagh, supprior monasterii,* die schreef rond 1618 en waarvan de werken aan de Spanjaard Chrysostomus Henriquez werden uitgeleend... en nooit terugkeerden; eindelijk een derde Adriaan, *Adrianus Mueleman*, een Bruggeling door een vroegtijdige dood in 1659 weggerukt. Wie van deze vier kroniekschrijvers zou de Visch over de kurieuze steen van abt Elias hebben ingelicht?

Wat de But over de steen zegt hebben wij boven overgeschreven: veel is het zeker niet. Adriaan Mesdagh heeft er vermoedelijk nog minder over gesproken want Henriquez rept er geen woord over(3). De paragraaf over het hoogaltaar, waar hij het over keizer Karel V en over de verwoestingen door de Geuzen heeft, kan de Visch dus slechts uit Adriaan Mueleman hebben overgenomen.

Jammer genoeg zijn de werken van Mueleman, namelijk zijn kroniek van de Duinen, zijn *annales satis curiosi*, niet bewaard gebleven. Maar, in een ander boek, waarin hij het leven en de werken van zijn voorganger een eerste maal heeft samengevat, merkt de Visch op dat ook de bekende Jezuiet geschiedschrijver Jaak Malbrancq (1579-1653) de *annales* van A. Mueleman ter inzage heeft gekregen en gebruikt: *ex quo non pauca deprompsit R.P. Jacobus Malebrancque*(4).

Welnu, in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, onder de signatuur Hs. 767, wordt er een handschriftje bewaard van een tiental bladen, waar de schrijver van de *De Morinis* allerlei nota's verzameld heeft over de 'Morienenabdij' van de Duinen(5). Onder het lemma '*de Lapide accepto ex Anglia*' ontdekken wij de bron van het verhaal van Karel de Visch. De tekst luidt (in vertaling) als volgt:

> 'In het jaar 1200 ontving Helias, abt van de Duinen, een overgrote en fijn bewerkte steen uit Engeland ten geschenke. De abt bestemde deze steen, van vijftien voet lang en zes voet breed, voor het hoogaltaar dat hij te gelegener tijd in de nieuwe kerk zou oprichten. De steen was van een vaalgroene kleur, buitengewoon fijn

(3) Chrys. Henriquez, Fasciculus sanctorum Ordinis Cisterciensis, I, Brussel, 1624, blz. 159. Over het werk van deze Spaanse cistercienser, gestorven te Leuven in 1632, zie A. Viaene, Thomas Dunensis martyr, in Album M. English, Brugge, 1952, blz. 437-444.

(4) Bibliotheca scriptorum S. Ord. Cist., Keulen, 1656, blz. 6.

(5) Bovenaan door een 18e eeuwse (?) hand aangetekend: 'Chronique de l'abbaye des Dunes, trouvé dans les papiers du Père Jacq Malbrancq'.

> afgewerkt en glanzend als een spiegel. Talrijke prinsen zijn naar het Duinenklooster gekomen om er die steen te bezichtigen, in de zijkanten ervan lieten ze dan hun naam inkerven, de laatste die dat liet doen was keizer Karel de Vijfde. Na hem werd dit aan; niemand meer toegestaan. Na de verwoesting van het Duinenklooster [1578] is de steen in een brand vergaan, hij was immers overgevoerd naar de grote schuur van Ter Duinen [Ten Bogaerde] die in 1592 door de Geuzen uit Oostende werd afgebrand'(6).

De auteur van het fragment '*de Lapide accepto*' wordt, jammer genoeg, niet aangeduid. Het verhaal is ongetwijfeld *satis curiosum* en moest de Visch het niet uit Mueleman hebben overgenomen, dan ziet men niet goed in waar hij het elders zou hebben gevonden.

Deze herinneringen over de altaarsteen van abt Elias zijn ook de enige getuigenis die wij bezitten over een bezoek van Keizer Karel V aan de Duinenabdij. Wanneer heeft deze gebeurtenis plaats gehad?

Zo we de *Itineraria* van de keizer inkijken, vinden wij er geen enkel verblijf in Koksijde in aangetekend; doch zij sluiten dit bezoek zeker niet uit, wel bieden zij hier minstens drie mogelijkheden toe. - 1. In juli 1520 reist de jonge keizer door Vlaanderen. Op 5 juli is hij te Oudenburg, op 6-8 juli te Duinkerke(7). Na een korte reis naar Grevelingen en Calais is hij, op 18 juli, weer te Cassel, de 19-20 juli te Ieper(8). Gedurende deze maand juli kan hij dus heel goed de abdij met een bezoek hebben vereerd. - 2. In mei 1522 vergezelt hij de Engelse koning van Brugge naar Duinkerke; de 23 mei is hij te Nieuwpoort, op de 24 te Duinkerke(9). Zou hij, bij zijn terugkeer de befaamde abdij in de Duinen niet hebben bezocht? - 3. In de zomer van

(6) 'Anno 1200 D. Helias abbas Dunensis ingentem et politissimum lapidem ex Anglia dono accepit habentem in longitudine quindecim pedes, in latitudine sex, quem pius abbas destinabat summo altari in nova ecclesia suo tempore constituendo. Erat coloris viridis subobscuri, curiose admodum elaboratum et instar speculi splendens. Multi principes ejus videndi gratia ad monasterium Dunense venere, suumque nomen lateribus dicti lapidis incidi curaverunt, quorum ultimus ad id fieri curavit Carolus V imperator, post quem nulli alteri id concessum. Idem lapis destructo monasterio Dunensi incendio periit, translatum ad grangiam Dunensem que anno 1592 ab Ostendanis hereticis combusta fuit' (f° 3, nr. 9).

(7) P. Gachard, Collection des voyages des souverains des Pays-Bas, II, Brussel, 1874, blz. 27.

(8) P. Gachard, op. cit., blz. 28. Over het verblijf van Karel V te Ieper, zie Biekorf, XV, 1904, blz. 62.

(9) P. Gachard, op. cit., blz. 32.

1545 reist de keizer opnieuw door West-Vlaanderen: op 29 juli bezoekt hij Ieper, 's anderendaags Roesbrugge en St. Winoksbergen. Op 4 augustus, terugkerend uit St. Omaars, houdt hij zich op te Veurne[10]. Geen weg kon de vorst dichter bij de Duinenabdij brengen, zodat de abt hem voorzeker dringend is komen uitnodigen...

In ieder geval is het hoogstwaarschijnlijk onder het bestuur van abt Robrecht Le Clercq (1519-1557) dat het keizerlijk bezoek aan de Duinen plaats heeft gehad. De Visch heeft de nauwe betrekkingen van deze prelaat met het Hof terloops aangetekend: *Aulicis familiarior quam ulli ex predecessoribus fuerant*[11]. Trouwens heel de familie Le Clercq stond bekend voor haar gehechtheid aan de Keizer, aan wie zij overigens haar voorspoed grotendeels te danken had[12].

Van abt Le Clercq weet de Visch verder nog te vertellen dat hij aan de luister van zijn kerk grote sommen heeft besteed; hij liet een prachtig tabernakel voor het Allerheiligste opbouwen; het priesterkoor en de zijkapellen liet hij met marmeren zuilen versieren *(summum altare elevavit et marmoreis columnis ornavit*[13]. Deze laatste zin is nogal verrassend: zou Le Clercq dan het altaar van abt Elias hebben laten verwijderen? of liet hij het met marmeren kolommen omringen? De Visch ontkent uitdrukkelijk de eerste hypothesis: de steen bleef op het hoogaltaar tot aan de verwoesting van het klooster door de Geuzen *(perduravit autem hic lapis in summo altari templi Dunensis, usque ad monasterii destructionem per haereticos)*. Maar dit is een glosse van de schrijver: de bron zegt enkel dat de steen, na de verwoesting van de abdij, naar ten Bogaerde werd overgebracht, waar hij, in 1592, door het vuur werd vernield.

N. Huyghebaert, O.S.B.

(10) P. Gachard, op. cit., blz. 383-394. Over het verblijf van de keizer te Veurne is er, jammer genoeg, geen woord te vinden in E. Ronse, Jaerboeken van Veurne en Veurneambacht door Pauwel Heinderycx, Veurne, 1853-[1861], ook niet in Gh. De Boom, Les voyages de Charles Quint, Brussel, 1957.

(11) Compendium chronologicum, 94.

(12) A. van Langenhove de Bouvekercke, Les de Clerc, seigneurs de Bouvekercke, Arras-Malines, in Recueil de l'Office général. hérald, de Belgique, VI, 1957, blz. 69-96; - A. Dubois, L'abbaye des Dunes à Coxyde, in Annales Féd. hist. arch. de Belgique, Congrès de Courtrai 1953, II, blz. 140 en pl. VIII. - Over abt Le Clercq (al. De Clerck, de Clerc, enz.), zie Monasticon belge III, 408-409.

(13) Compendium chronologicum, 94.

De volksmuziek in West-Vlaanderen

Het lijdt geen twijfel dat de volksmuziek in West-Vlaanderen momenteel een hoge bloei bereikt. De cijfers liegen er niet om. In 1969 heeft een enquête aan het licht gebracht dat er zowat 200 harmonie- en fanfarekorpsen bestaan(*). Kleinere formaties met beperkt repertoire, zoals trommelaarskorpsen of show-bands, zijn niet inbegrepen. De meest recente gegevens bij het Provinciebestuur tonen aan dat 91 van bovenbedoelde 200 muziekkorpsen geregeld deelnemen aan de provinciale tornooien(**). Daar worden zij, door een jury van buiten West-Vlaanderen, naar gehalte gerangschikt in de derde, tweede, eerste afdeling, uitmuntendheid of ere-afdeling. Er zijn 47 harmonies en 44 fanfares, een interessante verhouding als men rekening houdt met de specifieke kenmerken van beide types waarover hier niet wordt uitgeweid.

De geschiedenis van de blaasmuziek gaat zo ver in de oudheid terug dat men haar oorsprong hoort verbinden aan de huisdeugden van de Olympische goden, een klaar bewijs dat men het niet goed weet. Toch kan men uit de aard der dingen afleiden dat er al heel vroeg een opdeling in de genres is gebeurd. Het tokkelinstrument en de fluit verschillen immers grondig van de krachtige hoorn. Men kan zich bezwaarlijk een herdersknaap voorstellen die zijn zachte dieren daarmee zou hebben geboeid; onvermijdelijk waren deze op de vlucht geslagen. De funktie van de hoorn behoort tot de epiek, en wie dat betwijfelt moet het Roelandslied raadplegen.

Men neemt aan dat het koperen blaasinstrument zijn ontstaan te danken heeft aan de imitatie van een natuurlijk model: de schelp, de kinkhoorn, de hoorn. De prehistorische jager die een schelpdier de punt van het beschermend omhulsel afsloeg en blazend de weke spijs te voorschijn haalde, deed tegelijk een muzikale ontdekking. Zegt men. Hoe zijn nazaten eeuwen later lid geworden zijn van een blaasmuziekkorps (in het Duits ook Blechmusik) is een wijdlopige vraag die door Paul Van Ostaijen in zijn ‘Boerencharles-

(*) Inventaris van het verenigingsleven in West-Vlaanderen. Uitgave 1969, Provinciebestuur, Brugge.

(**) De betrokken rangschikking verschijnt jaarlijks in het Jaarverslag van de Provinciale Dienst voor Cultuur, Brugge.

ton' niet overtuigend is beantwoord. Een stoot met de hoorn of met de klaroen is niettemin een krachtiger vorm van bewijs dan een dun toontje uit een herdersfluit.

In elke oorlog hebben de krijgers het op prijs gesteld de tegenstrever oorverdovend te vermurwen. (Het procédé heeft later ingang gevonden op onze voetbalvelden). Klassieke schrijvers leren ons dat men daarbij met zwaard of lans op de schilden sloeg en onder luid geschreeuw op de vijand instormde. Zo gebeurde het nog in deze eeuw bij de primitieve volksstammen voor men de heren aan betere wapens heeft geholpen. Nog in de eerste wereldoorlog werden de piotten naar de loopgrachten gebracht met het bloedeigen muziekkorps aan het hoofd. Het korps ging echter, nog vóór de derde frontlinie was bereikt, op zij staan en liet beleefd de helden door; het moest namelijk later nog spelen. Kopermuziek en legerkorpsen blijken nauw met elkaar verwant, al sinds de Janitzaren indringend musiceerden vóór de poorten van Wenen. Strauss heeft daarover later walzend zijn woede gelucht. Slechts Schotse soldaten maken een uitzondering op deze koperen discipline; zij houden het bij hun doedelzakspelers. Dat het bij hen gebeurt met behulp van fluiten heeft te maken met hun zuinigheid vermits zij zelfs de wind in zakken bewaren.

De oorsprong van de volksmuziek kijkt nadrukkelijk in die krijgshaftige richting. Zij wil imponeren, niet smeken om gehoor maar dadelijk iedereen overstemmen. Zij gedraagt zich dan ook het best in openlucht. Onze onderwijzer in het derde leerjaar heeft ons ooit verbluft met het verhaal van het Gildemuziek uit Brugge dat namelijk tijdens een zaalconcert erin geslaagd was het twee meter hoog kruisbeeld van boven het podium naar beneden te blazen. Dit was nochtans uitgesproken een katholiek muziekkorps maar zijn muzikale eigenliefde ging daar onmiskenbaar boven het geloof der vaderen. Er werd niemand gekwetst maar iedereen was sterk onder de indruk. Zonder onvriendelijk te willen zijn tegen welk muzikant dan ook, mag hier overigens niet worden verzwegen dat de benaming 'fanfare' zou afgeleid zijn van het oud-Spaans 'fanfa', wat betekent opschepperij, eertijds inderdaad een typisch militaire deugd.

In onze gewesten is de evolutie van de blaasmuziek in het verenigingsleven interessant om volgen. Voornamelijk in de 19e eeuw, en al heel vroeg, is ervoor een basis gelegd, enerzijds technisch dank zij de toepassing van de ventielen

op de trompet (vanaf 1818) en de uitvindingen van de Dinantees Adolf Sax (1814-1894), anderzijds socio-cultureel omdat deze formule van samenspel, in navolging van de militaire muziekkapel, blijkbaar de verbeelding heeft aangesproken van sociale of politiek gedetermineerde groepen.

Als men de lijst overloopt van de hierboven bedoelde 91 harmonie- en fanfarekorpsen uit de provinciale rangschikking, bemerkt men dat de oudste stichtingsdata reeds opklimmen tot 1806 (Lichtervelde, De Zwaan, en Izegem, Stadsfanfaren). Ook in de Hollandse tijd worden maatschappijen gesticht (1828, Hooglede, De Verenigde Vrienden) of al meteen na de onafhankelijkheid in 1830 (Wervik, Grote Harmonie). Van de 91 zijn aldus ongeveer de kleine helft reeds vóór 1900 ontstaan, vrij regelmatig verspreid over elk decennium hoewel men afdalend naar het plaatselijk detail bindingen kan ontdekken met bijvoorbeeld de schoolstrijd.

Ook een blik op de eigenaam van de korpsen loont de moeite. Sint-Cecilia spant de kroon met momenteel 27 naamdragers. Zij laat een paar mannelijke heiligen ver achter zich (Sint-Jan, Sint-Jozef, Sint-Joris). Uitdrukkelijke verwijzing naar de eigen streek komt eerder zelden voor (De Leiezonen, De Leievrienden, Woudfanfare, Poldergalm). De politieke of sociale herkomst is vrij gemakkelijk herkenbaar (Katholieke Burgerskring, Leo XIII, Vooruit, Arbeid), ook de relatie tot bijvoorbeeld een patronage (De Jongelingskring, Muziek der Congregatie). In arbeiderskringen is de verwijzing sprekend (Kunst na Arbeid, Vermaak na Arbeid, Gildemuziek). Vrij talrijk zijn ook de korpsen die opzien naar de idee van de kameraadschap, soms met een tweede thema als epitheton ornans (De Verenigde Vrienden, De Kunstvrienden, De Goede Vrienden, De Eendracht, De Ware Vrienden, Eendracht en Vrijheid, Kunst en Eendracht, Eendracht en Kunstliefde, Onder Ons enz.). Het Vlaams motief komt slechts één keer voor (De Vlaamse Vrienden) en dan nog valt te bezien of hiermee oorspronkelijk een strijdmotief bedoeld is geweest. Een glimp van humor flitst door in De Geniale Jongens, maar ook dat is een uitzondering.

Verscheidene muziekkorpsen hebben bij een of ander jubileum hun geschiedenis te boek gesteld. Men vindt er breedvoerig het beeld geschetst van hun ontstaan en opgang. De materie blijft het bestuderen waard, al is het patroon van de motivering ongeveer overal gelijk: letterlijk een zéér

feestelijke noot brengen in het leven van de gemeenschap waartoe men behoort, al dan niet met affirmatie van de levensbeschouwelijke voortreffelijkheid, plaatselijk meteen een bron van soms jarenlange rivaliteit(*).

De onderneming blijft zwaar. Elke maatschappij staat voor grote uitgaven (dirigent, uniform, verplaatsingen, partituren enz.). Er dient tijdig gezorgd voor de aflossing, dus voor de opleiding van jongeren die daarvoor heel wat uren achter de lessenaar moeten gaan zitten. Het muziekonderwijs heeft links en rechts filiales opgericht wat het probleem iets vereenvoudigt. Maar de inspanningen blijven enorm. De overheid en de private sponsors helpen waar ze kunnen. Gelukkig zit de muzikale mikrobe diep in het Westvlaams bloed. Bij de tornooien alleen reeds worden, over een cyclus van vijf jaar, zowat vierduizend spelende leden betrokken.

G. Gyselen

Bijlage

KLASSERING van de harmonies en fanfares in West-Vlaanderen naar aanleiding van hun deelneming aan de provinciale tornooien (toestand op 31 december 1972).
- Stichtingsjaar in de kolom links.

I. *Ere-Afdeling*

1947	Aalbeke	- Harmonie Eendracht.
1870	Avelgem	- Koninklijke Harmonie De Verenigde Vrienden.
1920	Brugge	- Koninklijke Scoutsharmonie Sint-Leo.
1926	Dadizele	- Koninklijke Fanfare Ridder Janszonen.
1922	Harelbeke	- Harmonie Vooruit.
1828	Hooglede	- Fanfare De Verenigde Vrienden.
1922	Izegem	- Koninklijke Harmonie Leo XIII.

(*) Voorbeeldige monografieën werden o.m. geleverd door: Jozef Delbaere & Raphael Van Tieghem: Geschiedenis van de Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia te Rumbeke, Rumbeke 1965;
Kanunnik Jozef Brys. Honderd Zeventig Jaar Muziekleven te Tielt, en in 't bijzonder: Geschiedkundige Kroniek van de Harmonie 'De Goede Vrienden', Tielt 1966,
Dr. juris Michiel De Bruyne: Honderd Jaar Koninklijke Stadsharmonie van Roeselare en haar bijdragen tot het cultureel leven in de Rodenbachstad, Rumbeke 1967.
Zie verder ook het algemeen werk van de bekende melomaan Adelson Vermander: Volksmuziekkunst in harmonies en fanfaren, Poperinge 1959.

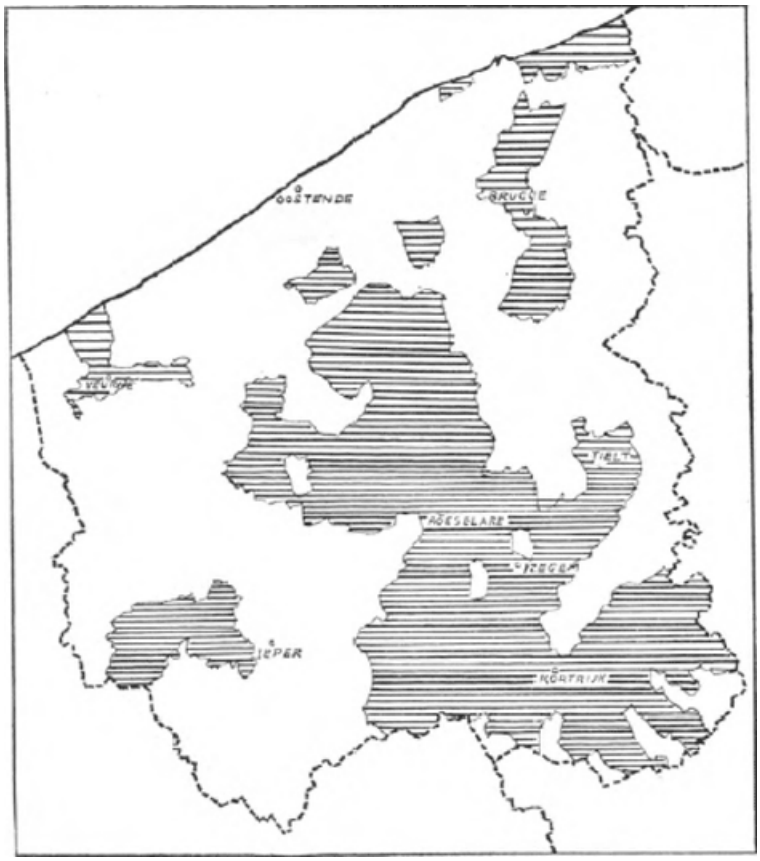

DE VOLKSMUZIEK IN WEST-VLAANDEREN
Geogratische spreiding van de muziekkorpsen
Toelichting bij het kaartje:
Alleen de gemeenten waar een gerangschikt muziekkorps werkzaam is zijn *horizontaal aangestreept*
Dit betekent geenszins dat in de andere gemeenten geen korpsen zouden bestaan. Zij zijn echter niet in kaart gebracht omdat zij niet voorkomen in de provinciale rangschikking zodat wij met ingelicht zijn over hun huidige werking en hun artistiek gehalte. Het tornooireglement van de Provincie West-Vlaanderen is streng i.v m. met opstellen van leden-muzikanten; dit kan een verklaring zijn voor bepaalde afwezigheden.
Eens te meer treedt op dit kaartje een zekere gelijkenis naar voor met het verloop van het ekonomisch leven in de provincie. De spreiding valt dikwijl ssamen met de ekonomische groeipolen De ledige vlekken langs de kust worden verklaard door de intense seizoenarbeid die weinig vrije tijd laat De polders, de Westhoek, sommige gemeenten in het Houtland en tussen Leie en Schelde laten ook in andere domeinen verstek gaan. De uitstraling van instellingen voor kunstonderwijs o a. te Roeselare, Izegem en Harelbeke is onmiskenbaar, ook reeds in het aantal korpsen per gemeente (zie hiervoor de lijst van de korpsen).

1853	Izegem	- Koninklijke Harmonie der Kongregatie.
1806	Izegem	- Koninklijke Muziekmaatschappij Stadsfanfaren.
1922	Koekelare	- Fanfare Sint-Joris.
1920	Kortrijk	- Koninklijke Harmonie Kunst na Arbeid
1848	Lauwe	- Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia.
1869	Ledegem	- Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia
1806	Lichtervelde	- Koninklijke Fanfare Sint-Cecilia (De Zwaan).
1907	Marke	- Fanfare Sint-Jan.
1904	Menen	- Harmonie De Plicht.
1867	Roeselare	- Koninklijke Stadsharmonie.
1923	Roeselare	- Koninklijke Harmonie Het Gildemuziek
1865	Rumbeke	- Harmonie Sint-Cecilia.
1919	Sint-Eloois-Winkel	- Harmonie De Kunstvrienden.
1851	Tielt	- Koninklijke Harmonie de Goede Vrienden.
1828	Waregem	- Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia.
1830	Wervik	- De Koninklijke Grote Harmonie.
1873	Wevelgem	- Koninklijke Harmonie De Eendracht.
1911	Wevelgem	- Harmonie Eigen Schoon.
1891	Zwevegem	- Koninklijke Fanfare De Ware Vrienden.

II. *Uitmuntendheid*

1881	Bellegem	- Harmonie Sint-Leonardszonen.

1872	Diksmuide	- Koninklijke Fanfare Katholieke Burgerskring.
1952	Eernegem	- Fanfare De Ware Vrienden.
1835	Geluwe	- Gemeentelijke Harmonie Sint-Cecilia.
1862	Gits	- Koninklijke Harmonie Deugd en Vreugd
1884	Harelbeke	- Fanfare Eendracht en Vrijheid.
1894	Heule	- Fanfare Sint-Cecilia.
1908	Ingooigem	- Koninklijke Fanfare De Eendracht.
1923	Lauwe	- Harmonie Vrij en Blij.
1912	Lendelede	- Harmonie Kunst en Eendracht.
1948	Roeselare	- Fanfare De Verbroedering (Beveren).

1931	Vichte	- Fanfare Sint-Cecilia.
1842	Zarren	- Fanfare Sint-Cecilia.

III. *Eerste Afdeling*

1850	Beselare	- Harmonie Sint-Cecilia.
1927	Beveren-Leie	- Koninklijke Fanfare De Leievrienden.
1926	Bissegem	- Koninklijke Harmonie Jong en Moedig
1892	Brugge	- Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia.
1894	Desselgem	- Fanfare De Leiezonen.
1844	Diksmuide	- Fanfare De Eendracht (Esen).
1888	Gistel	- Koninklijke Harmonie Eendracht en Kunstliefde.
1921	Gullegem	- Fanfare Kunst Veredelt.
1899	Gullegem	- Koninklijke Fanfare Sint-Cecilia.
1872	Handzame	- Fanfare Sint-Cecilia.
1870	Ichtegem	- Koninklijke Fanfare Sint-Cecilia.
1932	Ingelmunster	- Harmonie Kunst Veredelt.
1952	Jabbeke	- Fanfare Sint-Cecilia.
1911	Koekelare	- Harmonie Sint-Cecilia.
1950	Koksijde	- Gemeentelijke Harmonie.
1869	Kortemark	- Fanfare Sint-Cecilia.
1879	Lichtervelde	- Koninklijke Fanfare De Burgersgilde.
1928	Moorsele	- Harmonie Concordia.
1945	Moorslede	- Harmonie Slijps.
1921	Roeselare	- Harmonie Door Strijd naar Kunst.
1878	Rollegem-Kapelle	- Fanfare De Kunst is ons Vermaak.

1926	Tielt	- Koninklijke Harmonie Vermaak na Arbeid.
1869	Torhout	- Koninklijke Harmonie De Jongelingskring.
1923	Vlamertinge	- Koninklijke Fanfare De Vlaamse Vrienden.
1923	Wervik	- Kon. Kristen Werkersharmonie Onder Ons.
1918	Wevelgem	Fanfare Arbeid.

IV. *Tweede Afdeling*

1959	Aartrijke	- Fanfare Hoger Op.
1880	Anzegem	- Fanfare De Eendracht.
1927	Ardooie	- Koninklijke Muziekmaatschappij Sint-Cecilia.
1868	Beerst-Keiem	- Sint-Cecilia.
1901	Blankenberge	- Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia.
1876	Brugge	- Koninklijke Harmonie (‘Poldergalm’ (Dudzele).
1900	Brugge	- Koninklijke Fanfare Sinte Cecilia Steenbrugge.
1923	Deerlijk	- Koninklijke Fanfare Sint-Cecilia.
1904	Elverdinge	- Koninklijke Fanfare Sint-Cecilia.
1863	Heestert	- Fanfare Sint-Cecilia.
1905	Kachtem	- Fanfare Vrede en Eendracht.
1929	Knokke-Heist	- Harmonie Willen is Kunnen.
1908	Knokke-Heist	- Koninklijke Fanfare Sint-Cecilia.
1925	Meulebeke	- Muziekvereniging Vreugd in Deugd.
1825	Moorslede	- Koninklijke Harmonie De Verenigde Vrienden.
1843	Oostkamp	- Koninklijke Fanfare De Eendracht.
1831	Poperinge	- Koninklijke Poperingse Harmonie Sint-Cecilia.
1945	Sint-Denijs	- Harmonie De Verenigde Vrienden.
1923	Sint-Eloois-Vijve	- Koninklijke Fanfare Hoger Op.

1822	Veurne	- Koninklijke Harmonie Sinte-Cecilia.
1902	Waregem	- Koninklijke Fanfare De Geniale Jongens

V. *Derde Afdeling*

1927	Houthulst	Koninklijke Woudfanfare.
1898	Menen	Koninklijke Volksharmonie Sint-Jozef.
1876	Staden	Koninklijke Gemeenteharmonie De Verenigde Vrienden.
1922	Tielt	Harmonie De Volharding.
1957	Woumen	Fanfare Hoger Op.

Handelsverkeer Brugge-Kortrijk-Rijsel
Per militaire konvooien
1590

Ook na de herovering van Sluis door de Spaanse troepen (aug. 1587) bleef de kasselrij Kortrijk blootgesteld aan de strooptochten van de gecommitteerde vrijbuiters uit Oostende en Vlissingen. Het Brugse Ambacht (Vrije) kocht zijn veiligheid af tegen het betalen van een zware contributie. De vrijbuiters gingen dan, gedurende die rampzalige Farnesejaren, opereren in de niet-contribuerende kasselrijen (Veurne, Ieper, Kortrijk). Vooral die van Kortrijk en Ieper hadden het te ontgelden. Zo onveilig waren er de wegen dat een plakkaat van 31 december 1588 voorschreef dat ‘op alle aerdestraten’ moeten worden afgekapt en verwijderd ‘de bomen ende alle andere elsen’, en dit aan weerszijden op een breedte van 40 roeden, in al de Vlaamse kasselrijen, vooral waar de vrijbuiters ‘hunnen loop ende cours hadden’[(1)].

De onveiligheid van de wegen wordt geïllustreerd door de omweg die de Brugse wetheren in juni 1590 volgen om, over Gent en Kortrijk, de stad Ieper te bereiken waar de Vier Leden van Vlaanderen trachtten samen te komen. De delegaties van Brugge en het Vrije reizen veilig naar Gent door ‘contribuerend’ gebied. In Gent sluiten ze aan bij de Gentse delegatie; voor hun veiligheid op de baan Gent-Kortrijk ‘hadden zy genomen groot convoey van soldaten uyt 't casteel van Gent’. Toch worden ze bij Sint-Eloois-Vijve besprongen door *Vlyssenaers* (vrijbuiters uit Vlissingen) ‘zoo datter van beyde zyden dooden waren ende gevangen’. Onder de gevallen militairen behoorden drie Spaanse kapiteinen die vanuit Kortrijk met hun mannen het konvooi uit Gent waren tegemoetgegaan. De Vlaamse raadsheren konden ten slotte, ontsteld maar voltallig, op 25 juni het trefpunt Ieper bereiken[(2)].

(1) Augustijn van Hernighem in de ed. Nederlandsche Historie (van zijn Cronycke van Ypre) II 125 (Gent 1867; uitg. Mij Vlaemsche Bibliophilen). I. Diegerick. Inventaire des... Archives de la ville d'Ypres VI 286-287 (Brugge 1864). - Over de vrijbuiters van Oostende, Sluis en Vlissingen in de Vlaamse kasselrijen, zie onze mededeling in Biekorf 1959, 401-406 (met bibliografie); coll. 1969, 254.

(2) Van Hernighem a.w. II 164.

In het Brugse Vrije zelf versomberde nog de toestand toen op 26 oktober 1590 het versterkte Oudenburg door de Oostendenaars werd overvallen en ingenomen. Daardoor kontroleerde het 'roofnest Oostende' al de sterkten tussen Brugge en de IJzer, uitgezonderd Blankenberge.

De gepriviligieerde Brugse wolstapel (Spaanse wol) geraakte in een moeilijk parket. De Rijselse saaiwevers keken uit naar veiliger wegen voor de toevoer van de onmisbare Spaanse wol. In januari 1590 richt Jean Willemin, koopman te Rijsel, een brief aan de Brugse magistraat betreffende stapelrecht en woltransport. Het normale verkeer in de wolhandel in Vlaanderen is onmogelijk geworden (zo schrijft hij) 'à cause des presens dangers de chemin' zodanig dat, tussen Rijsel en Brugge, geen transport kan doorgaan 'sans force de convoy'.

Jean Willemin had daarbij de armen niet gekruist. Van de Raad van Financiën had hij de toelating gekregen om 200 balen wol uit Sevilla over het Sas-van-Gent naar Rijsel over te brengen. Aan Brugge zou hij het gewone stapelrecht voor die wol betalen. Nu had hij vernomen dat de Brugse schepenen protest hadden aangetekend omdat hij hun toestemming niet had gevraagd. Dit protest betoogde o.m. dat zelfs aan kooplieden van de Spaanse natie, eigen burgers van Brugge, die afwijking niet werd toegestaan, vooral omdat van de oude stapelrechten alleen de Spaanse wolstapel nog is overgebleven. Veel was dat ook niet meer: nog 2.000 balen tegenover 30.000 vóór de beroerten.

De Raad van Financiën achtte het onzinnig de wol uit Spanje, ingevoerd over Sas-van-Gent, te laten doorvaren naar Gent, waar ze dan moet worden overgeladen op kleine schepen om Brugge te kunnen bereiken, en vandaar per wagen (en onder militair geleide) naar Rijsel te worden vervoerd. Deze transportkosten liggen achtmaal hoger dan het vervoer Gent-Rijsel in de 'groote ghedecte schepen vande vrye schippers van Ghendt'. Daarom is het redelijk aan de Rijselse wolkopers toe te staan de Spaanse wol in te voeren over Gent, en zelfs over Frankrijk - via de haven van Rouen - mits betaling aan Brugge van het verplichte stapelrecht[3].

(3) L. Gilliodts-van Severen), Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges III 316-326 Brugge 1905).

De inneming van Oudenburg, waardoor heel Binnen-Vlaanderen openlag voor de Oostendenaars, had voor gevolg dat de militaire posten en konvooien in het Ieperse en op de banen Gent-Kortrijk en Brugge-Kortrijk werden uitgebreid(4).

Het konvooieren op de baan Brugge-Kortrijk-Rijsel wordt in november 1590 toevertrouwd aan kapitein Marconelle en zijn kompagnie; zijn opdracht omvat reis en vervoer in beide richtingen, koopwaren en kooplieden (en reizigers) te voet en te paard.

> De standplaats van kapitein Marconelle is Zwevezele.
> Ieder maandagmorgen vroeg moet hij (of zijn luitenant) op post zijn te Steenbrugge met 60 (en zo nodig meer) man. De kompagnie konvoieert tot in Izegem, en vandaar tot in Kortrijk. Hier verlaten ze het transport en ontvangen hun konvooirecht.
> Ieder donderdag en vrijdag moet de kapitein op post zijn te Izegem of Ingelmunster, volgens afspraak met de voerlieden. De kompagnie in aantal zoals boven. De donderdag worden beesten en reizigers gekonvoieerd; de vrijdag is het de beurt aan de wagens met koopwaren en de kooplieden te voet en te paard. De soldaten mogen het konvooi eerst verlaten te Steenbrugge. Deze regeling was afgestemd op de Brugse vrijdag- en zaterdagmarkt.
> Het konvooieertarief ziet er uit als volgt:
> 1. wagen met twee paarden, enkele reis, 3 gulden; met drie paarden, 4 gulden; met vier paarden, 5 gulden.
> 2. reiziger te paard, koopman of anders, 20 stuivers.
> 3. reiziger te voet, man of vrouw, 5 stuivers.
> 4. lastpaard met pakken of graanzakken, 8 stuivers; bij terugkeer naar Kortrijk zonder last, 4 stuivers.
> 5. een os, 8 stuivers; een koe, 6 stuivers; een schaap, 2 stuivers; een varken, 2 stuivers; een vaars, 3 stuivers; een kalf, 3 stuivers.
> De personen die de dieren begleiden zijn vrij van konvooigeld.
> Dit tarief was in nov. 1590 te Brugge opgesteld in overleg met de kooplieden van de stad(5).

Die toestand zou nog tien jaar voortduren, tot aan het beleg van Oostende (1601). In 1592 onderhouden stad en kasselrij Kortrijk een wacht van 60 man te voet en 20 te paard om, in een drietal brigades, door de streek te patroeljeren. In 1594 worden ‘sterkten’ aangelegd te Sint-Eloois-Vijve, Tielt en Emelgem: vanuit die standplaatsen, die de baan Brugge-Kortrijk en Gent-Kortrijk flankeren, trachtten de garnizoenen de incursies van de vrijbuiters af te wenden. Die politiemacht was belangrijk. Tielt onderhield

(4) Feys-Vande Casteele, Histoire d'Oudenbourg I 314-320 (Brugge 1873)
(5) Gilliodts, Cart. Estaple III 330-331.

een garnizoen van 100 man, hetgeen voor een open stad niet overdreven was[6]. In 1590 organiseert Oudenaarde (stad en kasselrij) een politiemacht van 30 man, aangevoerd door een kapitein, tot verweer tegen de vrijbuiters. (Aud. Meng. V 163).

De durf van 'de rebellen van Vlissinghe ende van Axcele' wordt geïllustreerd door de uitdagende overval van het kasteel van Wakken op nieuwjaardag 1591, terwijl de kasteelheer, Antheunis van Bourgogne, vice-admiraal van Vlaanderen, op post was in Duinkerke. Het kasteel, waar veel Wakkenaars hun beste have hadden geborgen, werd heel uitgeplunderd. (Biekorf 1967, 52-54).

De saaiweverij van Rijsel en Armentières werd inmiddels met Spaanse wol bevoorraad uit Calais, waar wolimporteurs van de Spaanse natie zich hadden gevestigd. Mits betaling van de stapelrechten aan Brugge mocht de wol rechtstreeks van Calais naar de textielsteden in Waals-Vlaanderen worden vervoerd, zonder het interimaire tolbureel van Sint-Omaars aan te doen: een punt waarover Brugge ten strengste waakte[7].

Gedurende die jaren 'van zwarte ellende' op het platte land van de kasselrijen Brugge, Kortrijk en Ieper, werd Rijsel de feitelijke wolmarkt waar de grondstof, ingevoerd over Calais en Rouen, verhandeld werd, met erkenning en vereffening van het Brugse stapelrecht.

Brugge zelf was 'nu frontiere' geworden, zo treurt Zeger van Male in 1590. De stad telde echter nog zakenmensen die de mogelijkheden van een frontierstad inzagen en van de koning licenten wisten te verkrijgen waardoor een zekere handel met de 'vijand' in Zeeland mogelijk werd: uitvoer van fusteinen en saaien (in beperkte hoeveelheid) en van brandhout uit de bossen van het Vrije; invoer van vis, kalk en potas[8]. Deze door paspoorten beschermde handel met kleine boten op de 'Vlaemsche Stroom' dekte een dankbare smokkelhandel die als kompensatie mocht gelden voor de onveiligheid van de verkeerswegen in Binnen-Vlaanderen.

A. Viaene

(6) A. Viaene. De vrijbuiters van Sluis in de kasselrij Kortrijk 1585-86 in Handelingen Gesch. Oudh. Kring Kortrijk, N.R. XIII, 1934, p. 290-292

(7) Gilliodts, Cart. Estaple III 335-336: brieven uit 1592.

(8) Rekest uit 1594, bij Gilliodts, Cart. Estaple III 337-338.

Dichter Gezelle na ‘de kaakslag’ van 1896

In het *Gedenkboek Guido Gezelle* schreef A. Viaene een artikel onder een vrijwel gelijkluidende titel[1]. De inhoud die ons hier bezighoudt komt op het volgende neer: Gezelle was diep gegriefd toen hem (Staatsblad 1.2.1896) voor zijn *Tijdkrans* de vijfjaarlijkse Staatsprijs voor Nederlandse letterkunde niet werd toegekend. Hij voelde dit aan als een kaakslag hem toegediend door ‘het vrijzinnige en hollandofiele “Gentse” flamingantisme’[2]. Van de weeromstuit of als verweer denkt hij bijna onmiddellijk (lees: na een paar maanden) aan een wederoprichten van de Sint-Luitgaardegilde, wat evenwel onmogelijk bleek door de weigering van A. Duclos, hierin bijgetreden (tot Gezelles ongenoegen) door Mgr. Waffelaert zelf. Een en ander heeft de dichter teleurgesteld, gegriefd, gekrenkt.

Nu is het treffend dat Gezelle gedurende diezelfde zomermaanden zo weinig gedichten heeft geschreven[3]. Er was o.m. op 2 februari nog *Doce nos orare* (bevat strofe 4 een reactie op de mededeling in het staatsblad?); op 19 april komt *Hoe weet gij 't dan zoo wel?* Maar eind april, na *Het Gers,* lijkt de schrijfactiviteit in poëticis tot augustus-september ongeveer stil te vallen. Ziehier in getallen hoe de maandproduktie over 1896 er uitziet: januari 2 gedichten, februari 7, maart 5, april 5, mei 0, juni 1 (gelegenheidsgedicht), juli 1 (zielgedichtje), augustus 5, September 20, oktober 21, november 4 en december 12. Daarbij komen voor 1896 nog 37 eenheden die zeker of waarschijnlijk tot dit jaar behoren, samen: 120 gedichten waarvan 90 naar *Rijmsnoer* gingen[4]. Naast het stilliggen vanaf mei valt onmiddellijk de plotselinge opvlucht van September in het oog.

Heeft dit verschijnsel te maken met Gezelles humeur? Is het een levende illustratie van het vers: 'k Zal mij van te dichten zwichten zoo 't mijn hert niet wel en gaat? We zou-

(1) A. Viaene, Gezelle en de ‘Akademische kaakslag’ van 1896, in Gedenkboek Guido Gezelle, De Leiegouw, jg. XIV, afl. 3, 1972, bl. 317-324
(2) A. Viaene, a.w bl. 322.
(3) Men leze onze chronologische dundrukuitgave, Standaard Uitgeverij, 1971, het kalenderjaar 1896 van bl. 1354 tot 1450. De precies gedateerde lopen tot bl. 1432, waarop de andere volgen naar de beginselen uiteen gezet in onze Verantwoording.
(4) Zie in zoeven genoemd boekwerk de tabellen bl. 1626-1627 (vergelijk met de uitslaande grafiek achteraan).

den geneigd zijn te denken van ja en beiderzijds te gaan argumenteren. Enerzijds de diepte van Gezelles gegriefdheid af te meten aan dit verstoord stilzwijgen, anderzijds de drijfveren van zijn reactie (richting Sint-Luitgaardegilde) naar waarde te bepalen, de draagwijdte van zijn woorden in de gevoerde correspondentie te schatten[5], kortom duidelijke tekenen van 's dichters menselijk karakter te onderkennen.

Zonder te veel gevaar voor vergissingen kunnen we alvast tegen het scherm van Gezelles verstoordheid de volgende gedichten lezen: *Stille!* (2.8.96) (inzonderheid strofe 2), *Ik ga* (11.10.96), *Herteloozen* (1886-96), *Ontferme 't U* (1896), *Vuistrecht* (4.1.97), *Non sia ver* (27.1.97), *Excelsior* (10.5.97), *Pedagogen* en Semel *desipisse* (allebei 1897?). Ze komen alle voor - behalve Excelsior dat in *Laatste Verzen* verscheen - in *Rijmsnoer* en verraden alle een glimp van de gevoelige, kritische, gramstorige en veerkrachtige man.

Men kan een vraag stellen betreffende bovengenoemde 37 eenheden die wèl tijdens 1896 werden geschreven, maar bezwaarlijk onder een bepaalde maand onder zijn te brengen. Werden ze niet precies in mei, juni of juli geschreven en verzwindt die productiviteitsstilstand dus niet in het niet? Ik beperk me tot een algemeen antwoord dat stoelt op Gezelles praktijk sinds *Tijdkrans* (1893). Van 1894 af dateert hij nagenoeg altijd zijn belangrijker gedichten. Van de 147 gedichten in het corpus van *Rijmsnoer* bleven in de oorspronkelijke uitgave van 1897[6] slechts 12 eenheden onvoorzien van een dagtekening[7]. We mogen aannemen dat Gezelle zijn verzen zou gedateerd hebben, met het oog op een nieuwe bundel die hij al voorzag. De beschrijving van een uitgebreider onderzoek terzake laat ik hier achterwege: het zou de overzichtelijkheid van mijn artikel niet bevorderen.

Laten we dan maar aannemen dat Gezelle in zijn woede en ongenoegen gedurende die maanden, de poëtische pen wat heeft laten rusten. Als het maar - uitsluitend - vanwege die woede en dit ongenoegen was! Er is immers een

(5) A. Viaene, a.w. Bijlagen, bl. 322-324.

(6) Rijmsnoer om en om het jaar van Guido Gezelle, gedrukt te Rousselaere, bij Jules de Meester, 1897.

(7) Zie onze dundruk bl. 76. Onder het corpus verstaan we de Voorhang en de Maanden: de Voorhang bevat 6 evenals de Maanden 6 ongedateerde gedichten (de datering van Het getouwe, bl. 184 is één drukfout). Let wel: Baur heeft in zijn dundrukken dateringen bijgevoegd of bijgewerkt.

omstandigheid die deze korte lyrische inactiviteit een totaal ander uitzicht geven kan: zijn uitgave m.n. van *De Cornicke van Brabant* voor de Academie dan nog wel[8].

Het was een niet onaanzienlijke opdracht: een lijvig handschrift ontcijferen en het, voorzien van het gewenste wetenschappelijk apparaat, persklaar, ('drukveerdig') maken. Het werk besloeg bij de uitgave 235 bladzijden (Voorbericht 23, tekst 144, alfabetische lijsten: Woorden en wen dingen 41 en Namen en zaken 25 bladzijden). De opdracht werd hem verstrekt ter zitting van 20 juni 1894[9]. het boek verscheen A. Siffer, Gent 1896. Twee jaar later bijgevolg. Maar Gezelle had er amper een half jaar over gedaan. Zijn handschrift moet 'drukveerdig' geweest zijn in november 1894[10]; bij de zitting van 19 december 1894 'beslist de vergadering tot de uitgave'[11].

Weg onze onderstelling betreffende 1896! De zomermaanden van dit jaar kunnen hooguit bezet zijn geweest door correctiewerk op de *Cornicke*. In welke stemming Gezelle dit werk verricht heeft weten we niet precies. Het zal wel geen vrolijke zijn geweest. In februari, meer bepaald de 28ste, schrijft hij aan de bestendige secretaris van de Academie een vrij korzelig en onheus briefje, waarin hij 'op vrij scherpe wijze voor de eer bedankt' om als jurylid voor de prijsvraag te zetelen[12]. De kaakslag brandde na! Nochtans, zetelt hij opnieuw tijdens 1897 en 1898, maar dit is hier niet aan de orde[13]. Eveneens in een brief (d.d. 5 juli 1896) spuide Gezelle zijn machteloze woede tegen zijn Academie-genoten uit de jury met bitse scheldwoorden als 'vrijdenkers, vrijmetselaars, neo-Hollanders die het goede, het vrome, het heilige haten' en die hem op de koop toe nog een financiële loer hadden gedraaid ook[14].

De storm luwde nochtans. Het succes dat hij met *Tijd-*

(8) Henne van Merchtenen's Cornike van Brabant (1414) uitgegeven op last der Academie door Guido Gezelle werkend lid dierzelfde instelling, A. Siffer, Gent, 1896.
(9) Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde (voortaan: VMKVA), A. Siffer, Gent, 1894 bl. 178-181. - C. De Baere, Guido Gezelle als lid van de K.V.A.T.L. in VMKVA, 1960, bl. 89-136; voor 1896 bl. 106-107.
(10) VMKVA, 1894, bl. 356 (zitting van 21 november: De Baere geeft a.w. bl. 106, foutief 24 november).
(11) VMKVA, 1894, bl. 422.
(12) C. De Baere, a.w. bl. 103-104.
(13) C. De Baere, a.w. bl. 136.
(14) A. Viaene, a.w. de hele brief in bijlage, bl. 324.

krans boekte bij de Biekorvers en andere vrienden (denk b.v. aan Pol de Mont) lenigde veel leed. Of had zijn veerkracht het gehaald op zijn Achilles-wrok? Zon hij op een zoete weerwraak d.m.v. een andere, nóg betere bundel? Omtrent deze vragen worden we weinig wijzer uit de gepubliceerde brieven van die tijd[15]. Maar *Rijmsnoer* komt tot stand. En dit is, m.i., zijn antwoord.

Op 10 September 1896 ontwerpt Gezelle de titel[16] en vanaf September gaat de dichterlijke produktiviteit met een ruk de hoogte in, naar een volstrekt maximum in zijn leven, nl. 34 gedichten voor de maand januari 1897. Ziehier trouwens de aantallen voor de volgende maanden: februari 16, maart 2, april 14, mei 19, juni 8, juli 2, augustus 0... Merkwaardig is intussen dat 7 februari reeds 48 bladzijden - tot en (deels) met *Festina* - 'drukveerdig' liggen[17] en vervolgens dat de gedichten geschreven vanaf half februari geen plaats meer vonden in *Rijmsnoer* maar bijna alle, anno 1901, door de erven Gezelle in *Laatste Verzen* werden gebundeld. Enkel *Spaman* van 21/22.4.97 kwamen precies op de valreep nog in *Rijmsnoer* terecht[18] Het ziet er dus naar uit dat halfweg het jaar de hele bundel persklaar lag. De pauze van augustus (géén gedichten) zal een tijd geweest zijn van verklarende noten en drukproeven.

Van toornige opmerkingen naderhand ontwaren we nog een flits in een Franse brief aan minister Schollaert d.d. 24 juli 1898. Vrij vertaald: Je moet chauvinist zijn zoals bepaalde flaminganten om dit verhaal, m.n. Een dure Eed, goed te vinden of schoon[19]. Aan dezelfde minister had Gezelle op 3 november 1897 een 'afdruksel' (lees: exemplaar) van zijn *Rijmsnoer* gestuurd, onder hoofs en dus binnensmonds gemompel van het 'goed onthaal genoten door zijn *Tijdkrans*'. Door wie *Tijdkrans* zo goed onthaald was liet Gezelle en laten wij in het midden[20]. Voorts, zoals

(15) Jubileumuitgave van Guido Gezelle's Volledige Werken, deel XVII en XVIII (Brieven I en II). - Misschien komt er meer licht in de zaak wanneer Chr. D'haen klaar komt met de publikatie van Gezelles andere correspondentie.
(16) Jub. X (Rijmsnoer II), bl. 200 en 238. We moeten Baur op zijn woord geloven; we doen het gaarne.
(17) Jub. XVIII, bl 223.
(18) Overloop het chronologisch geordend jaar 1897 in onze dundruk vooral de omgeving van Spaman bl. 1516.
(19) Jub. XVIII, bl. 225
(20) Ibid., bl. 224.

Gezelle de eerste vijf delen van zijn nieuwe Roeselaarse uitgave bij J. de Meester aan de Academie ter zitting van 21 november 1894[21] had aangeboden, zo zal hij het ongetwijfeld gedaan hebben met zijn 5.000 verzen dikke *Rijmsnoer*. In de zoete hoop op de eerstvolgende Vijfjaarlijkse Staatsprijs? Beslist.

Inderdaad met *Rijmsnoer won* de dichter, opnieuw in concurrentie met Virginie Loveling, én de eer én de 5.000 frank honorarium. Maar het gebeurde postuum. We schreven immers 1903[22].

Het leven kan grappig zijn. Soms. Na de dood.

K. de Busschere

Maansoldaten in 1790

Op de vraag in Biekorf 1973, 64.

Deze spotnaam betreft de snelle ontbinding van de regimenten die met veel tamtam door de Patriotten gedurende de revolutiemaanden van 1790 waren op de been gebracht. De slag bij Dinant (22 sept. 1790) maakte korte metten met dat ongeoefende Patriottenleger dat er snel gekomen was en nog sneller verdween. Een echt '*Maanleger*' (Armée de la Lune, in de pamfletten). Generaal de Chaudelot, een lorreins edelman in Oostenrijkse dienst, deed heel de veldtocht van 1790 mee. In zijn dagboek noteerde hij later - na het beleven van vele veldtochten - zijn indruk over die wonderbare vervluchtiging van het Patriottenleger. Het was geen terugtocht, het leek een escamotage: bij de opmars door Brabant en Vlaanderen ziet hij geen leger meer, de Patriotten in uniform smelten weg naar de zee toe. Soldaat en officier trekken naar huis, en staan in burgerkleren met hun familie in de deur naar de volgende colonne te kijken alsof het hen niet aanging. Een énig militair gebeuren in oude en nieuwe militaire geschiedenis! zo noteert Chaudelot die toen ook de benaming heeft opgevangen: 'ce qui fit dire que les Patriotes étaient sortis de la lune et étaient rentrés dans la lune'. (Bulletin CRH. 89, 1925, 1-35). In de Legende Aurea, het spotschrift op de Patriotten door Jan van Hese anoniem uitgegeven in de 'Maanstad' *(Lunaepoli)* anno 1791, worden de Patriotten ook soms *lunatici* genoemd. De benaming blijkt wel te zijn opgekomen einde 1790, bij de snelle ontbinding van het leger der Verenigde Belgische Staten en het herstel van het Oostenrijks gezag.

C.B.

(21) VMKVA, 1894, bl. 349. - Rijmsnoer werd met aangeboden eind 1897, VMKVA, 1897.

(22) Het verslag over de Vijfjaarlijksche Wedstrijd (Tijdvak 1895-1899) verscheen eerst in 1903. De keurraad had voor de toekenning met minder van vijftien keren moeten zetelen. - Jub X (Rijmsnoer II), bl. 220

Tempeliersgoed te Anzegem
Met aantekeningen over de oude parochie

In de jaren 1200 (de juiste datum is onbekend) hadden de Tempeliers een ‘goed’ te Anzegem. Na de suppressie van deze ridderorde (1312) gingen hun bezittingen over naar de Hospitaalridders (latere Orde van Malta).

Het Anzegemse Tempelgoed hing af van de Tempel van Saint-Léger (bij Pecq, Doornik), gelegen onder de kommanderij van Haute-Avesnes (bij Aubigny, Pas-de-Calais). Omstreeks 1565 werd het goed van Anzegem geïnkorporeerd in de nieuwe kommanderij van Caestre bij Hazebroek.

Bij de Tempelhoeve behoorde oorspronkelijk een kapel; einde 16e eeuw bestonden huis en kapel niet meer. In 1778 stond nog een kleine hoeve in Anzegem als oude Tempelhoeve bekend[1].

In Saint-Léger zelf was in 1690-1728 de voornaamste hoeve het Tempelhof: *Le Temple*, bekend als een oude nederzetting van de Tempeliers, omvattende 70 bunders land. Er was daar toen nog een kapel waar wekelijks drie missen werden gelezen[2]. Tot op heden is een gotieke gevel op de *ferme du Temple* bij de kerk overeind gebleven[3].

Over de parochie zelf brengt een klein register, dat in het archief van het Kapittel der Doornikse kathedraal gelukkig is bewaard gebleven, de volgende bijzonderheden.

De parochie omstreeks 1720

Heer van Anzegem is de abt van Sint-Pieters (Blandijnberg) te Gent, die ook patronus (begever) was van de pastorie en groot tiendheffer. De pastoor heeft zijn deel in de tiende overgelaten aan de abt van Gent in ruil voor een pensioen of kanonieke portie.

Het pastoorshuis stond tot ca. 1690 dicht bij het kasteel,

(1) H. Hosdey, La Belgique monastique, in Messager des sciences his toriques 1894, 347-348. - E. Mannier, Commanderie de Caestre, Ordre de Malte, in Mém. Soc. Hist. Dunkerque XVI, 1872, 206-219.

(2) A. Pasture - F. Jacques Une description des paroisses du diocèse de Tournai (1690-1728), p. 115-116. (Brussel, Kon. Commissie voor Geschiedenis, 1968).

(3) L. Cloquet. Tournai et Tournaisis 400 (Brugge 1884). Moderne gidsen spreken (ten onrechte) van overblijfselen van een ‘kasteel’ dat aan de Tempeliers heeft toebehoord.

en dus een kwartier van de kerk; omstreeks 1720 werd een nieuwe pastorie gebouwd bij de kerk.

De Sint-Janskerk heeft een hoge toren. De parochie is uitgestrekt en gelegen aan het uiteinde van het bisdom Doornik. In de richting van Waregem strekt ze een mijl ver, en een anderhalve mijl in de richting van Wortegem en Elzegem; deze drie parochies liggen onder het bisdom Gent. De oppervlakte mag op 1000 tot 1200 bunder worden geschat, doch ongeveer de helft is bosgebied.

De pastoor heeft een kapelaan. Het aantal kommunikanten bedraagt nagenoeg 1500[4].

Kasteel en hofsteden

Op een kwartier van de kerk staat het mooie kasteel van *Hemstroot* (Hemsrode), een belangrijke heerlijkheid met ruime rechtsmacht, eigen baljuw, wet en rechtspraak. Dit kasteel werd in 1660 herbouwd door Mr. Nicolas Du Jardin, geboortig van Breda. (In 1767 staat een Mynheer Caters als Heer van Emsrode bekend)[5].

> N.B. De oudste vermelding van deze heerlijkheid komt voor in het 'Rentebouck van Ansighem... vernieudt ende ghemaeckt... int jaer 1556'. (RAGent, St. Pietersabdij, reg. nr. 409). Een paar rubrieken van dit boek noemen als begrenzing: *tgoedt theemstroode* (al. thymstrode). De spelling blijft ook later zeer gevarieerd: Emsrode, Emselrode, Temsrode[6]. In de kaart van het graafschap Vlaanderen (pars media) door Nicolaes Visscher gegraveerd te Amsterdam in 1650 staat het kasteel met de naam *Heemstroot*. Uit de Amsterdamse kaarten zijn de namen overgenomen in de Franse kartografie; de kaarten 'Diocèse de Tournay' uitgegeven te Amsterdam (bij Mortier ca. 1700) en te Parijs (bij Hubert Jaillot 1725; een verbetering van de kaart van Sanson) herhalen de vorm *Heemstroot, Hemstroot*. En zo doen ze ook voor de andere Anzegemse plaatsnamen[7].

Het kasteel van Anzegem werd in 1900 eigendom van de

(4) Pasture-Jacques a.w. 115-116.
(5) Pasture-Jacques a.w. 115. - Aud. Mengelingen IV 376. - L. Slosse, Rond Kortrijk I (1898-1903), p. 11.
(6) De Flou, Top, Wdb. V 876-877.
(7) De Doornikse kanselarij werkte op de Franse en Frans-Hollandse kaarten die de situatie en de spelling van de Amsterdamse edities van 1650 e.v. reproduceerden. Alleen de kaart van Jaillot (Parijs 1726) is een herziene en verbeterde editie, dankzij de medewerking van Bernard Cappellier, pastoor van Saint-Léger (1725); de verbeteringen betreffen de situatie, niet de namen

gravin de Limburg Stirum, door erfenis van haar tante, mevrouw de Courtebourne-de Thiennes.

De parochiale beschrijving van 1720 noemt de twee grote hofsteden die een eigen naam hebben: het hof *van der Schaghen* en het *Goet Termoite,* beide gelegen in de richting van Waregem. De andere hoeven hebben geen eigen naam.

Nog op Anzegem ligt de heerlijkheid van *Landerghem* met een gelijknamige molen op de weg van Ingooigem. De bovengenoemde kaarten duiden twee molens aan, hetzij in tekening, hetzij met dubbele M.

> N.B. - Het goed *ter Schaghen* verschijnt als Heerlykheid *vander Schaeghen* in de 16e eeuw (DF. XIV 128). Latere teksten spreken van ‘palend west an *de schaeghe* (1649)’; ‘Ontfanckbouck vande heerlichede van *Schaegen* in de prochien van Anseghem, Tieghem enz. (1690)’. Als familienaam komt van der *Scaghe* reeds voor in 1372 in de kasselrij Kortrijk[8].

De beschrijving eindigt met de vermelding van de kapel van *Hebs Cruyce*, gelegen op Anzegem, Vichte en Ingooigem. In deze kapel werd, krachtens een fondatie, wekelijks een mis gelezen.

De kanselarij van Doornik volgt trouw de spelling van de bovengenoemde landkaarten: *Hebs Cruyce*. De Flou (XV 1165) heeft die vorm nergens ontmoet in zijn dokumenten, hij kent echter wel *Upscruyse:* ‘kapel en wijk te Ingooigem’. Bewijsplaatsen zijn: 1713 ‘de plaetse t'opscruijsse; de straete loopende van Upscruijsse naer het Cruijswatere’; 1760 ‘de Capelle van Upscruijsse’; 1763 ‘de wyck van t'opcruijsse’.

> De officieel (in de Posterijen) erkende gehuchten van Anzegem waren in 1872 (met aantal inwoners/huizen) de volgende:
> Kruisweg 452/92; Weedries 292/77; Gyselbrechteghemhoek 263/62: Sint-Jansknok 163/37; Haentjeshoek 250/47; Hemsrode 207/43; Zilverberg 772/150; Diepgrond 647/132; Speldoorn 390/79; Hondsnest 69/11.

Anzegem (plaats) telde 147 inwoners in 25 huizen. Landergem, Steenbrugge en Winterken worden in 1872 niet als ‘erkende’ gehuchten opgegeven.

A. Viaene

(8) F Debrabandere. Studie van de persoonsnamen in de kasselrij Kortrijk (Handzame 1970), nr. 1783. Een heerlijkheid van der Schage kwam ook in Roeselare voor.

Uit oude kook- en keukenboeken
Pottagien

Zoals men nu de 'hoofdschotel' het hoogtepunt van de maaltijd noemt, zo was destijds de *pottagie*, d.i. de in een pot toebereide spijs, moes of brij, het 'principaelste' van een maaltijd bij de burgerij.

Ook was de simpele erwten- of bonenbrij, hét 'pot-eten' van de eenvoudige lui.

De reden waarom 'pottageriën'(1) zo belangrijk geacht werden in de voeding van onze voorouders, was niet alleen omdat 'pottagiën' goed de honger konden stillen, maar ook omdat ze als gezond en voedzaam werden aanzien: 'daer den mensche synen honger aen soeckt te blussen, ooc de ghesontst, ende vande meeste voetsel'...

In de oudste Nederlandse kookboeken vinden we vlees-, vis- en andere neutrale pottagiën.

Waar we op het eerste gezicht denken aan bereidingen waarin uitsluitend een bepaalde vlees- of vissoort als voornaamste basisingrediënt werd verwerkt, ligt de verklaring van deze benamingen bij de eetgewoonten en bij de kerkelijke voorschriften van vroeger.

Men noemde '*vlees-pottagiën*' deze die op vleesdagen mochten genut worden. Hierbij horen ook de bereidingen waarin 'hamelen- of capuynensop' als bijzonderste grondstof verwerkt waren. '*Vis-pottagiën*' die ook zó genoemd worden in de betekenis van 'magere pottagiën', - een spijs voor magere dagen -, voor vastendagen, mochten op 'visdagen' gebruikt worden.

In het Franse kookboek van 1651 door François Pierre de Lavarenne worden alle bereidingen geklasseerd in drie grote hoofdstukken:

- gerechten voor de vleesdagen;
- gerechten voor de vleesdagen, buiten de vastentijd;
- gerechten voor de vastentijd.

De volgende recepten waren duidelijk bedoeld voor de degelijke burgerskeuken. Kalfsvlees en kapoenen behoorden tot de 'delicatessen' van de Vlaamse keuken. Karper was een exquise specialiteit, die alleen bij grote gelegenheden werd opgediend.

(1) Potagerien verzamelnaam voor pottagiesoorten (analoog mel apothekerien).

Recepten voor allerlei potagie 1510-1612

Om een maniere van potayge. - 1510.

Neemt calfvleesch ende jonghe hoenderen, dye ontleet in stucken Dan doet dit stoven in eenen pot met swinen smoute ende vleesch sop. Dan neemt broot. Dat set te weycke, daer na doeghet doer eenen stramijn. Hier doet ghimber inne en anders gheen cruyt. Maer doeges hier eenen goeden deel inne. Als dese potayge aldus bereet es, so neemt verjuis ende stekelbesien. Dat doeter dan oppe ende es ghemaect(2).

Pottagie van Carper te maken. - 1605.

Neemt den Carper, snijt hem so ghy wilt, en(de) freyt Aiuyn en Boter, doet die inden pot met de Boter, ende doeter by Wijn, Sout, ende Azijn, ghy moechter ooc wel Specerie by doen, Laet den Carper stoven tot dat hy genoech is, ende dient hem met lanck sop(3).

Vlees-pottagiën(4)*. - 1612.*

Pottagie van Capuynen oft Hamelensop.

Neemt ontrent een pint hamelen, oft capuynen sop, dat niet te sout en is, settet op een coolvier, om alleenskens te doen sieden, in een coperen panneken, clopt twee doyeren van versche eyeren cleyn, met wat van tselfde sop, ende als tsop by naer op seu is, doetter de eyeren in, ende met eenen het sap van een Limoen, min oft meer, naer dat men het suer begeert: by faute van limoenen, verjuys. Laetdit altijts veeren tot dat het genoech is, naer discretie, neempt dan een schotel met dunnekens gesnipt broot, ende giet het daer over.

Pottagie van afval van Kiekenen.

Neempt hane-kammekens, cloottiens, poottiens, kopkens, halskens, maechskens, leverkens, capt het wat onder malcanderen, alst eerst wat opgesoden is, doet het dan in eenen pot, ende stooft het met wat sop, wat boter, oft vet, maar luttel, doetter by wat vleescruyt, cleyn gescherft, doetter

(2) Uit: Het eerste Nederlandsche gedrukte kookboek, Brussel, Thomas vander Noot, c. 1510.
(3) Uit: Bijvoegsel Medecijnboec, door D. Christophorum in Nederlantsche Tale overghesedt door C. Carolum Battum. - 1605.
(4) Uit: Koocboec oft Familieren Keukenboec, gemaect door M. Magirus, - Loven 1612.

wat verjuys by, naer goetduncken: inden tyt van Druyven, oft stekelbesien, mocht in plaetse van verjuys, d'een

oft d'ander gebruycken, ende een weynich foulie daer by, laetet stoove naer discretie, is wonderlycken goet, namelyck savonts, want het verlaeyt niet. Van 'tsout en sprecke nievers niet: moet overal by gedaen worden[5].

Hoemen suyckerey-pottagie maecken sal.

Neempt het opperste ende beste vande suyckereye, schoon gemaeckt synde, siedtse in schoon water, tot datse bycans genoech is: neemptse dan uit, laetse staen verleken, doetse dan in eenen pot met wat olie en water, oft die wilt in plaetse van olie hamelensop, met wat Boter, oft ander sop, doetter by wat Peper, Saffaraen, ende wat corenten, ende stooftse daer mede. In plaetse van corenten doender sommighe verjuys by: maer door haer bitterheyt is beter met corenten[6].

Andere pottagie van Beet, Bornagie ende Buglosse[7].

Neempt beete, bornagie, ende buglosse, ende andere cruyden, scherftse cleyn onder malcanderen, doet het tesamen in eenen Pot, oft ketel, laet het op het vier staen, het sal van selfs vochticheyt bybrenghen, ende wanneer het niet genoech en waer, doetter hamelen oft capuynen sop by, ende wilt men ooc wat amandelen cleyn gestooten, wat loock oft ayun isser seer bequaem by gedaen, oft ooc in den tyt jonghe netelen, ende wat onrype druyven, oft stekelbesien, ende wat peper: sommighe eten dit voor *lepel pottagie*, sommighe laetent meer versieden oft stoven[7].

Ander seer goede Pottagie.

Neempt alderhande goede cruyden, als eersten uitspruyten, captse, oft scherftse onder malcanderen, sedtse op het vier in hamelen, oft capuynen sop met wat Boters, Gember, ende een cruymken, oft ooc wat gheraspt

(5) Bijna geen enkele bereiding spreekt over toevoeging van zout Verondersteld wordt dat iedereen weet dat zout naar ‘discretie’ moet toegevoegd worden. Op de tafel zelf is overigens het zoutvat steeds aanwezig.

(6) Om een scherpe of bittere smaak van een gerecht iets te milderen gebruikt men nu een klontje suiker. Destijds werd door toevoeging van krenten de smaak minder bitter gemaakt.

(7) Buglosse. Anchusa officinalis L. = Wilde raap of ossetong. Zie L. Vandenbussche, Onze volkstaal voor kruiden en artsenijen, p. 100-101 (Menen 1955).

(7) Buglosse. Anchusa officinalis L. = Wilde raap of ossetong. Zie L. Vandenbussche, Onze volkstaal voor kruiden en artsenijen, p. 100-101 (Menen 1955).

broot, ende boven alle vergheet niet wat looc daerinne tedoen, cleyntiens mede ghesneden, laet het sieden, tot dat het u duncke genoech te wesen.

Ander pottagie van Cardoenen.

Neempt cardoenen, maecktse wel schoon, siedtse een walleken op, laetse verleken, snytse dan in cleyn stuckens, ende neempt hamelen oft capuynen sop, doetse daer in, met wat merch, verjuys, peper, ende wat gheraspt broot: is seer goet ende confortatief.

Vis, en de andere neutrale pottagiën.

Hoemen een eyken Lombaerts maeckt.

Neempt ses doyeren van versche eyeren, cloptse wel cleyn, met wat waters, ende daer onder wat Wyns, een cleyn roomerken van elckx, doetter dan wat roosewaters by, ende een virendeel van het beste suycker, ende settet so in een schotele op een koffoir(8) met vier, roert het altoos, tot dat het beghint dick te worden: ende als ghy merckelycken siet, dat het stolt, dan is het genoech, neempt het dan af, ende dient het ter tafelen.

Spaensche pap.

Tot eenen pot melckx, neempt acht doyeren van eyeren, cleyn gheclopt, twee oncen blomme van rys, ses oncen suycker, vant beste, ende als sy ghesoden is, ende in schotelen gerecht, mach mense bestroyen met fyn suycker.

Pottaggie van ghesouten Kampernoellien.

Sett de camernoellien te weycks, den tyt van acht uren, maer verandert dickmael van schoon water: 'tleste water sy lauw, ende proeft, oft sy ontsouten syn, met den vingher: ontsouten synde. snytse in cleyn stucxkens, doetse in eenen pot, met olie daer by, naer discretie, vande beste diemen vinden can, doetter by een weynich ayuns, cleyn gestooten, oft gehackt, laetse soo stooven van langherhant, met wat peper, canneel, ende saffaraen, ende als het bynaer volcomentlyc sal ghestooft wesen, doetter een weynich amandel melck by, ghemengt met wat verjuys, ende een handsvolleken gedroocht cruyt, met wat corenten, ende laet het dan voorts stoven, dient het dan ter tafelen, met wat suycker, ende canneel daer over.

(8) Koffoir: komfoor.

Pottaggie van Eerten en Boonen.

Neempt versche Eerten, ende Boonen, doetse uit de hauwen[9] in eenen pot, met wat vande beste olie, ende wat saffaraens daer by, ende soo veel waters, datse twee vingheren meer als bedeckt

(9) Hauwen: peulen

syn, ende als sy bynaer sullen ghecockt wesen, neempt de helft uit, ende stootse in eenen Mortier met wat van groen cruyt, ende roert het dan met wat van tselfde sop, ende siedtse dan wederom altemael tsamen, ende dient het soo warm ter tafelen.

Pottagie van herte Eyeren.

Neempt Eyeren hert gesoden, vier oft ses, naer discretie, snytse in cleyn stucxkens, doetter vele corenten by, ende wat wyns ende waters ende boter, stooft het al tesamen.

Pottaggie van Slacken.

Suit de slacken eerst in lauw water te weyck legghen, ende wel styf ruyssen ende wassen, datter gheen sant oft vuylicheyt meer ontrent en sy, ende dan doetmense in een ander potteken, oft ketelken, met vers lauw water, soo datse twee vingheren onder het water blyven, soo laet mense sieden lansamelyc, houwende het potteken dicht ghestopt, tot datmen siet, datse al uit de huyskens comen syn: neemptse dan metten een Vispaen uit het water, ende captse, maer dat tamelyck groot, doetter dan by wat olie, peper, sout, canneel, saffaraen, wat gedroocht cruyt, verjuys, ende soppekens van loock gestooten, oft ghebroken, ende laetse voorts sieden int selfde water, noch ruym een quartier urs, ende dan dient mense met hun sop ter tafelen, ende is wonderlyck exquies.
G. Vlieghe-Steps

Westvlaamse zantingen
(Vervolg van 1972, blz. 306)

S

SAVEL. Een savel, een spèzer ophebben. ‘W'hadden weer een savel, een spèzer op’, d.i. we waren beschonken. De Panne 1970.

- De Bo geeft: een savel aanhebben (dronken zijn).

SCHA. De scha in de bate slaan: een verlies inhalen, verlies en winst tegen elkaar doen opwegen. ‘Ik hên 'n goên foernisseur te Tielt, zo da'k de scha kan in de bate slaan’. Midden-Vlaanderen.

- Bij De Bo: ‘scha voor bate’ (schaverbate) d.i. vergoeding van een verlies door een winst; met als voorbeeld: ‘een koe scha voor bate zetten’.

SCHAARS. Met moeite rijp (met bijbetekenis van: 't zou beter nog wat rijper zijn). ‘Die druiven zijn nog maar schaa(r)s’. Poperinge. Nieuwkerke (Ieper) 1972.

- Bemerk dat de r niet uitgesproken wordt, zoals ook De Bo opmerkt; dus: *schôs*, zoals wvl. *bôs* (baas), ttz. met een lange ô-klank.

SCHEE. In de visserstaal: de ledige haring: mv. scheên. De Panne 1971.

- Niet bij De Bo. Vgl. scheeharing (Bly 80).

SCHEEF GAAN. ‘Eet dat vlees maar op, je zult er niet van scheef gaan’. Ramskapelle-N. 1971. Syn.: ‘je zult er u niet aan verbruiken’.

- Niet bij De Bo.

SCHELLEVIS. Een uitbrander, een berisping, in de uitdr. ‘een schellevis hebben of krijgen’. Ik hoorde een vrouw tegen haar man zeggen: ‘'k zou nie geren hên da'j è schellevis hêt’. De Panne 1971.

Een woord dat wel ontleend schijnt aan het bargoens van de schippers. Zou daarin geen herinnering aan ‘schelden’ zitten?

- Niet bij De Bo.

SCHÈNJAARD. Een schènjaard; een schènjaard van 'n vent: een armzalig uitziende slungel, 't vel over de benen. - Ook gezegd bv. van een boom die bijna gans van zijn takken beroofd is. Poperinge en heel de Westhoek 1971. - Vgl. met schaaiaard: een lange opgeschoten kerel, echter zonder de bijgedachte van armzaligheid dat in ‘schènjaard’ ligt.

SCHERMEN. In het paarwoord ‘schermen en schartelen’. ‘Elk schermt en scharrelt om 't meeste te krijgen’. Ramskapelle en elders 1971.

SCHIKKIG. Fatsoenlijk, meegaand. Bv. ‘een schikkig vrommens’ Westhoek passim. - Niet bij De Bo.

SCHIPWARE. Kruidenierswaren. Ramskapelle-N. 1973 en elders. - Woord dat dateert uit de tijd dat die waren met de *schepper* of *schippe* uit de bak genomen werden waar ze lagen. Vandaar *schepwinkel*, d.i. kruidenierswinkel (De Bo geeft ook schopwinkel, schipwinkel). Woorden die natuurlijk aan 't verdwijnen of reeds verdwenen zijn, ten gevolge van de gewijzigde ‘distributie’.

SCHOFFELWOORD. ‘Ik kan tegen geen schoffelwoord’, d.i. tegen een korte, bitsige aanspraak. Heule 1964.

- Niet bij De Bo.

SCHOLE. ‘'k Peisde van dit of dat te doen, maar geen schole!’: daar was geen kwestie van, geen apprentie van. De Panne 1971.

Vanwaar die vreemde betekenis van school? Niet bij De Bo.

SCHOP. ‘Zijn schop afkuisen’, d.i. vertrekken, weggaan. Westouter 1971. - Vgl. de spa vagen (sterven) bij De Bo, en de uitdr. ‘als de spa geveegd is’: na de begrafenis.

SCHOPPEN. Gehoord te Ramskapelle N. over gemeentewerklieden die de naam en faam hebben niet te gehaast te zijn bij 't werk: ‘ge zoudt ze verder schoppen of dat ze gaan’.

SCHORE. In de uitdr. ‘lijk 't peerd voor de schore’. Een weduwnaar met vier kinderen huwde met een weduwe eveneens met vier kinderen. Buiten alle verwachting kwamen die acht kinderen buitengewoon goed overeen. Dat werd als volgt uitgedrukt: ‘ze zorgden voor elkaar lijk 't peerd voor de schore’. Ruiselede 1971.

Heeft deze *schore* iets te maken met: ‘stut, staak die iets ondersteunt tegen het omvallen’ dat De Bo bij schoor(e) aanmerkt? Of is het een verdraaiing van de Veunambachtse spreuk: ‘Ze springen voor hun meester lijk 't peerd voor de spore (: spoor)’, waarvan de betekenis zeer duidelijk is?

SCHRANZEN. Kwetsen, afschaven. Wanneer men meubels in een huis of kamer binnendraagt bestaat altijd het gevaar dat men muren

of deuren kwetst: dat is *schranzen*. ‘Opgelet van zo weinig mogelijk te schranzen’. Ramskapelle N. 1970.

- Er schijnt wel een verband te liggen met de eerste bet. die De Bo geeft van het w. *slinzen:* met de tanden afschroden en eten. Vgl. ook schrenzen in Loquela, alsook schransen voor Klein-Brabant door Schuermans (blz. 601) opgetekend met bet. ‘met de tanden afknauwen of afschaven gelijk de kinderen doen wanneer ze groen fruit eten’. (Door Schuermans verder toegelicht in Bijvoegsel s.v. schrantsen).

SCHREEP. Juist van pas, nipte. ‘Er was (voor dat kostuum) niet veel stof over: 't was schreep’. Ook: ‘er was niet veel tijd over, 't was schreep’. Harelbeke 1964.

Bij De Bo in de bet. van: bleek, schraal. Een schreep kind. Die man was schreep, maar toch kloek. Vgl. Loquela: ‘ze kwamen schreep toe om hunnen pacht te betalen’: met rooie, met moeite. Alsook schreep en schrepel bij Vandale: schraal, mager. - Zou de betekenis komen van: datgene waarvan men 't overtollige heeft afgeschreept?

SCHREPEN. Op een schrepen zijn: dicht bij iets zijn. ‘'k Ga nie beweren, dat dat kind onwijs is, maar 't is lijk ip een schrepen’, d.i. op 't kantje boord van onwijs. Oostrozebeke 1971.

Zie schreep (uitspr. schrip). Houdt verband met schrap, schrep, d.i. nauw, schraal (De Bo), en met voorgaande.

SIFTEUR. Vrijer. Gehoord in de grensstreek Nieuwkerke-Westouter-Kemmel. Een vervorming van fr. *serviteur*, dat met de betekenis ‘minnaar’ in de ndl. rederijkerstaal in gebruik is in de 17e eeuw (J.B. Houwaert, 1621).

SLAG NA VAL: ‘'t Is slag na val’, d.i. het is een treffens, een passens, een lukkens, 't is een lukslag. Poperinge en heel de Westhoek.

- Een voorbeeld nog. ‘Hoeveel krijg je daarvoor, vier of vijf frank?’ - ‘Het is slag na val!’.

- Niet bij De Bo; vgl. echter ‘slag of val’ in Loquela.

SLAGSEULTJE. Zo noemde men het seultje waarmee men vroeger water sloeg. Steenkerke. Ramskapelle N. 1971.

- Niet bij De Bo, die wel de seule noemt onder ‘water slaan’.

SLAGWATER. In de uitdr. ‘slagwater klappen’ (Westhoek 1971), naar analogie van ‘slagwater regenen’ (stortregen) door De Bo vermeld. Vgl. Loquela: ‘Zij stonden daar wel een halvure lang slagwater te koutene’ (Izegem). ‘Als ze aan 't kouten is, ze kout slagwater’. (Kooigem, Ieper).

SLAPEN. ‘Slapen lijk de muizen in 't meel’, d.i. met een oog open, nooit volledig in slaap, zoals de muizen doen die op alle onraad bedacht zijn. Syn. dummelen, in een dummeling zijn. De Panne 1971.

SLINGEREN. ‘'k Was ziek da'k slingerde’, d.i. zo dat ik waggelde, niet op mijn benen kon staan. De Panne 1971.

SLINGERZIEK. Zo ziek dat men niet recht meer kan gaan, maar slingert langs de weg. ‘'k Voelde me slingerziek als ik die twee tanden had laten trekken’. De Panne 1973.

- Niet bij De Bo.

SLUTS. Slap. ‘'k Voel mij al zo sluts of 'n tetting’. Beveren-IJzer 1972. - Tetting, elders terik (aardworm).

SMOORDONDER. Na een onweer: ‘'t was van die echte smoordonder, ge kost niet zeggen waar dat het zjuuste zat’. Ramskapelle N. 1972.

- Niet bij De Bo.

SMOUTLIK. Achtervoegsel - lik: de samenstelling daarmee gevormd drukt het begrip uit van stof, massa, lichaam. Twee op die manier gevormde woorden werden mij medegedeeld door Jozef Van Ryckeghem, gewezen onderpastoor te Leisele: *brandlik* (of brandlijk), bet. branding, brandstof; *smoutlik* (of smoutlijk), bet. smouting, zalf.

N.B. - *lik* wordt uitgesproken zoals *blik*. Ik heb de indruk dat we hier hetzelfde suffix hebben als in *huwelijk*. - Niet bij De Bo.

SNELLAARD. ‘'t Is een snellaard!’ Wordt geringschattend gezegd van iemand die alles behalve ‘snel’ is in de wvl. betekenis van het woord (d.i. mooi, knap, flink). Het gaat hier vooral over een morele appreciatie. Ramskapelle N. en elders in de Westhoek 1973.

- Niet bij De Bo. Vgl. snelderke (Loquela) en: ‘'t is ne snellen, 't is 'n snelle’ in zuidwvl.

SNIKKEREN. Zagen, zaniken: ‘'t helpt niet van te snikkeren’ Ramskapelle N. 1964.

- Bij De Bo in bet. van: met een mes grof bewerken, snijden (van de wind), afdingelen (op de prijs). Lokalisering bij Schuermans s.v. snikkelen, snikkeren.

SNOT. ‘Elk moet daar z'n snot niet over steken’, d.i. niet iedereen moet dat weten. Ramskapelle N. 1965.

Is ‘snot’ hier een nevenvorm of een afkorting van snoet?

- Niet bij De Bo.

SNOTTEVIES. Humeurig, zeer lastig van karakter: ‘d'er was geen kot mee te houden, ze was snottevies’. Damme 1971.

SPAARMALIE. Een gesparig mens. Ramskapelle N. 1972. Het woord heeft niet noodzakelijk de pejoratieve betekenis die De Bo eraan geeft: nl. gierig mens. Een *spaarmalie* is iemand die niet nutteloos geld uitgeeft maar alles goed bedisselt. Mijn zegsvrouw (°1904) zei me dat ze dat woord uit de mond van haar moeder heeft geraapt die uit Varsenare afkomstig was.

Over die benaming ook, in verband met de plaatsnaam *Spermalie*, zie de mededeling van F. Debrabandere in Biekorf 1971, 285-286.

SPANADER. Van de spanader snijden. Te Heule gehoord in deze vorm: ‘hij is van de spanjaard niet gesneên’: hij kan niet goed praten.

- Vgl. van het *lam* Gods geslegen zijn (in heel zuidwestvl.).

SPEK. ‘Dat is spek aan m'n hielen’. Westouter 1971. Elders kaf aan m'n hielen. - Niet bij De Bo.

SPEKKEGELUK. ‘'t Is hier spekkegeluk’ zegt men wanneer het krap zit, wanneer men alles goed moet uitfijneren (d.i. uitrekenen) om effen toe te komen. Wulveringem 1973.

SPINNEN. Uitplanten. Saladeplanten en andere groenten, wanneer ze een zekere grootte bekomen hebben, *spint* men. Poperinge 1972.

L. DEVLOO

De bevolking van Wervik in 1724

Het oud stadsarchief te Wervik heeft een aantal bundels met statistische gegevens over de Wervikse bevolking. Het gaat telkens om belastingsrollen: bundergeld, rechten op het gemaal, enz. Het zijn dikwijls moeilijk te ontcijferen dokumenten, nooit pasklare afschriften, maar kladwerken die hier en daar wel bijna volkomen onleesbaar geworden zijn als gevolg van slijtage van het dokument en het gebruik van bleke inkt. In feite zijn het telkens volkstellingen. Hun aan wezigheid zou toelaten het bevolkingsaantal telkens na te gaan, evenals de samenstelling van de gezinnen, over een zeker aantal jaren. Er zijn echter talrijke hiaten in de dokumentatie. De pointings- en zettingsrollen (bundergeld) zijn ongeveer voor de helft aanwezig tussen 1600 en 1725, maar hier zijn degenen niet aangegeven die geen zetting betaalden: er zijn ook acht kohieren voor de hoofdelijke belasting tussen 1690 en 1740.

Het dossier OSAW 170 is ook zo'n telling, gedaan voor het vaststellen van de ‘moulage’, of recht op het gemaal, in 1724. Het bevat de opname, gedaan in mei van genoemd jaar, van de gehele Wervikse bevolking en deze opname is volledig voor gans Wervik benoorden de Leie, Wervik-Zuid van de stad afgescheiden geweest zijnde door het Verdrag van Utrecht in 1713. Na 1713 bleven gemeenschappelijke belangen bestaan voor de beide Werviks: kerk, brug, dis. Maar de administratie zelf was gescheiden en, bijgevolg, eveneens de belastingsheffing.

De telling werd geboekt in vijf afzonderlijke deeltjes: een kohier van 61 bladzijden behelzende de stadswijk, waarin begrepen was het landelijk gedeelte van Wervik tussen Leie, Hogeplankebeek en ongeveer de Komenstraat, en verdere kleinere kohieren voor elk van de vier grote hoeken van Wervik-Buiten: de Leibeekhoek, de Geluwehoek, de Kapellehoek en de Kruiseikhoek.

Het grotere kohier, dat zeer goed bewaard is gebleven, dit betreffende het stadsgedeelte, begint met het volgende opschrift:

Ommeschrijvinge van de moulage voor den jaere 1724 gedaen door d'heeren Phle Frans' Desales, voorschepen, ende Pr. Claeis, greffier, der stede ven Wervick, van alle de persoonen groote ende cleene, bevonden binnen de selve stede, gedaen den 22^{e} en 23^{e} meij 1724.

Dit eerste gedeelte zou ons een goed overzicht van de stad hebben gegeven ware de indeling minder sommair gebleven. Er zijn slechts de volgende vermeldingen van de stadsindeling, indeling die

misschien wel teruggaat op de oude indeling van de stad in gebuurten, namelijk voor de Dis, de aanwijzing van notabelen, enz. (cijfers verwijzend naar de bladzijden):

1. *De stede beginnende aen de brugghe*.
19. *De straete genaemt de Hoijevaertstraet*.
25. *De straete genaemt Cortevlamінckstraete*.
28. *Den Steenackere*.
40. *Vanden Steenackere naer de Cruuce*.
53. *Voor de kercke*. (tot het einde blz. 60).

De kohiertjes van de buitenwijken of 'hoeken', zoals ze genaamd zijn, geven alleen de namen van de wijken zelf, zonder verdere indeling:

62. De *Leijebeek houck*, waarvan de opname werd gedaan door de reeds genoemde voorschepen Desales en door de schepen Bonifacius Willaert,
68. De *Gulwe cant*(on), opgenomen op 16 mei door schepen Guilliaeme Ferrant, die het stuk heeft ondertekend, en misschien nog door een andere schepen. De namen van de opnemers zijn niet meer te lezen, daar de hoofding van dit gedeelte bijna volledig verdwenen is,
73. De *Cappelle houck*, opgenomen op 8 juni (?) door schepenen Emanuel de Poortere en Joannes Sombaer,
77. De *Kruiseikhoek*, aangegeven als *beginnende de Cruicheke straete van oosten ende alsoo tot de straet vanden groten meulen, loopende tot de houden hondt*, op 16 mei opgenomen door de schepenen Hijpolite Ghesquiere en Ignatius van Elslande. Dit kohiertje is eveneens goed beschadigd aan de bovenkant en is niet best leesbaar meer.

De uitslag van dit soort telling hebben we samengevat als volgt.

Wijk	**aantal gezinnen**	**aantal personen**	**gemiddeld per gezin**	**dienstboden**	**weduwengezinshoofden**
Lerbeekhoek	60	295	5	50 = 17 %	7 = 12 %
Geluwehoek	63	300	5	31 = 10 %	6 = 9,5 %
Kapelhoek	48	214	4,5	16 = 7,5 %	10 = 21
Kruiseikhoek	51	259	5	21 = 8 %	5 = 9,8 %
Wervik-buiten	222	1068	4,8	118 = 11 %	28 = 12,6 %
Stadswijk	467	1464	3,1(1)	54 = 3,7 %	64 = 13,7 %
Totalen	689	2532	3,7	172 = 6,8 %	92 = 13,4%

In het totaal van 2532 inwoners is één cijfer twijfelachtig. Wegens de beschadiging van de bovenrand van blz. 79 (recto van het 2e blad van het kohiertje Kruiseikhoek)

(1) waarvan 13 in specifieke landbouwbedrijven..

is het niet met zekerheid uit te maken uit hoeveel personen de bovenaan staande familie bestond: er kon alleen uitgemaakt worden dat het gaat om het ge-

zin van een weduwe en, met inachtneming van de enkele bewaarde lettertekens en van de omvang van het gegeven, hebben we het cijfer 4 geteld voor dit verder onbekend gezin.

Met 1464 eenheden hield het stadsgedeelte bijna de twee derden van de Wervikse bevolking in, waarbij wij verwijzen naar hetgeen hiervoren gezegd is over de omvang van dit stadsgedeelte dat op verre na niet volledig bebouwd was en, alhoewel in mindere mate, nu ook nog niet. Deze stadswijk kwam derhalve nagenoeg overeen met het oude keurgebied (Keurstok) van Wervik benoorden de Leie

Samenstelling van de gezinnen

De ganse bevolking omvatte 689 gezinnen of hetgeen men in de kohieren voor gezinnen heeft doen doorgaan. Het valt immers onmiddellijk op hoe gering de gemiddelde samenstelling is van een gezin in het stadsgedeelte in vergelijking met de gezinnen op de Wervikse buiten: 3,1 tegenover 4,8 met een gemiddelde van 3,7 voor het gehele gebied.

Dit schrijven we toe aan de volgende oorzaken en toevallige omstandigheden. Het zijn de buitenwijken die het grootste aantal hofsteden hebben met dienstboden. Elf ten honderd van de bevolking op de buiten staat in rechtstreeks dienstverband, terwijl dit in de stad maar 3,7 ten honderd is, en zelfs minder dan 2,9 indien geen rekening gehouden wordt met de dienstboden uit de enkele onomstreden landbouwbedrijven gelegen in het landelijk westelijk gedeelte van de ‘stad’. Wat het op dit gebied kan betekenen een groot hof te bedrijven in die tijd blijkt uit het geval van Elslande, waarvan kwestie hierna. Er dient ook rekening mede gehouden dat de thuisblijvers talrijker waren op de buiten dan in de stad.

Bejaarde landbouwers, misschien ook weduwen en weduwnaren, die hun bedrijf staakten, gingen rentenieren naar de stad. Dit geeft dan een verklaring voor de in de stad ruim voorkomende één- en tweepersoonsgezinnen: jonggehuwden en oudere éénzaten en paren. In de stad vinden we 64 weduwen-gezinshoofden op de 1464 inwoners, of 5,5 ten honderd, terwijl in de buitenwijken er slechts 28 weduwen-gezinshoofden te vinden zijn op 1068 bewoners, weze slechts 2,6 ten honderd, nog niet de helft van het andere cijfer. Wat we vaststelden voor de weduwen mogen we aannemen ook bestaan te hebben ten opzichte van de weduwnaars, maar hier is het niet mogelijk in veel gevallen het onderscheid te maken tussen weduwnaars en vrijgezellen.

De manier waarop de tellers zijn te werk gegaan heeft ook, ons inziens, invloed gehad op de aanrekening van elk afzonderlijk gegeven. We zijn overtuigd dat de tellers van het stadsgedeelte dikwijls inwonende familieleden als afzonderlijke gezinnen hebben aangetekend, terwijl deze van de buitenwijken de onder één dak wonende gezinnen meestal samen hebben aangegeven, zoals bij voorbeeld, op blz. 68 in de Geluwehoek: *Jacques Bliek, weduare, 2 kinders, Fransis Bliek woonende met Jacques Bliek, en zijn huivrauwe* (5). Voorschepen de Sales en griffier Pieter Claeis, of was het de zaak van de griffier alleen? - blijken het wel anders te hebben gedaan, zo

bvb. blz. 35: *Frans' Wicquaert, sijn huisvr^e^ en drie kinders* (5), onmiddellijk gevolgd door *Marij Cathelijne Wicquaert* (1), en, op blz 39, *Jan Flameng en sijn huijsvr^e^ en sijn dochter* (3), op de voet gevolgd door *Pieter Ignaes Flameng* (1). Het is wel mogelijk dat deze mensen telkens afzonderlijk woonden, en dit zal in sommige gevallen ook wel zo geweest zijn, maar we hebben te veel dergelijks gevonden om niet eerder tot de tegengestelde overtuiging te zijn gekomen.

Bevolkingsaangroei

Wat nu het aantal inwoners betreft: de 2532 mensen van 1724 komen van 2172 in 1693. Dit betekende een aanwas, in 31 jaar, met 16 à 17 procent. In 1813 waren er reeds 4451, nogmaals een verhoging met 76 % over 89 jaar. Op 31 december 1967 was de bevolking van Wervik gestegen tot 12.750 (jaarverslag stadsbestuur over 1967), dit geeft, bijna twee en half eeuwen later, meer dan vijfmaal de bevolking van 1724. Hieruit blijkt dat Wervik een gestadige en nog regelmatjge aangroei van zijn bevolking heeft gekend, aangroei die geaccentueerd was door een lichtjes progressief percentage. We vinden tussen

1697 en 1724, gemiddeld 11,3 eenheden per jaar meer, of 4,8 per duizend,
1724 en 1813, gemiddeld 21,6 eenheden per jaar meer, of 6,2 per duizend,
1813 en 1967, gemiddeld 53,9 eenheden per jaar meer, of 6,3 per duizend.

We kunnen hier, het zou te veel worden, de opgave niet doen van al de in de telling genoemde personen. Slechts 'n paar vermeldingen dan, die ofwel relevant zijn, ofwel nog met het huidige Wervik te doen hebben. Vooreerst weze aangemerkt dat we te vergeefs gezocht hebben naar het Oudemannenhuis of Dis. Het is te veronderstellen dat er geen inwonende ouderen waren in die tijd.

Een paar bekenden

Blz. 17: *Pieter de Burghgrave, scholmeester*, die als éénzaat vermeld is, wonende waar we het voor het gissen hebben, mogelijk in de Nieuwstraat, want er zijn nog slechts 14 namen alvorens de telling belandt in de *Hoijevaertstraet*, maar er zijn er reeds zowat 120 aan hem voorafgegaan sedert men van de *brugghe* vertrokken was. Het gaat in elk geval om de te Passendale geboren en voor Wervik befaamde schoolmeester-geneeskundige-rederijker-kroniekschrijver, die ons een dagboek heeft nagelaten dat grotendeels werd afgedrukt in het Wervikse Parochieblad in 1953-54. Petrus Jacobus de Burchgraeve, zoals hij zich zelf noemde, was waarschijnlijk nog niet lang te Wervik. Hij trouwde er met Joanna (Maria) Josepha Verhaeghe (haar aanspraaknaam was dus waarschijnlijk Maria) op 8 januari 1725 en de eerste mededeling in zijn dagboek betreft de Ommegang van 1725, enkele maanden dus na zijn huwelijk. Zijn vrouw was de dochter van *Frans, die sone was van P/ieter/e welcke P/ieter/e sone was van Marijn*. Het lijkt zowat in miniatuur de weergave van een

afstamming zoals men er in de Bijbel ziet en het toont meteen aan dat de mensen in de 18e eeuw hun afstamming beter kenden dan wij het nu nog algemeen doen. Op hun manier deden onze voorouders aan familiekunde en we mogen met lof spreken over de succesvolle betrachtingen van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde (V.V.F.) om de mensen van thans opnieuw vatbaar te maken voor dit zinvol maatschappelijk samenhorigheidsgevoel.

Blz. 23, zowat halfweg de opgaven van de Ooievaarstraat, vinden we de *dochter vande w^e^ Grijson ende Marij Magdaleene de Cat* aangetekend. Deze dochter was dan Maria Magdalena Gryson, de stichtster van de *Papschole*, het wezenhuis in de Ooievaarstraat, stichting die, na haar dood, aanleiding heeft gegeven tot een jarenlang familiegeschil en thans nog aanleiding geeft tot betwistingen.

Grote gezinnen

Op *den Steenacker* zijn er zowaar 99 aantekeningen alvorens we terechtkomen *vanden Steenackere naer de Cruuce*. Hier blijkt meteen dat er onder de opgaven van de Steenakker nog andere straten begrepen zijn, misschien wel de Molenstraat en omgeving. En het eigenaardige is nu dat we, blz. 41, *madame de prieuse van t' gasthuijs met elf religieuzen en een maerte*, aangetekend vinden, voorafgegaan door *myn heere Claeis, capelaen, en een maerte*, en gevolgd door *w^e^ Guilliame Doyen* (dit was een pottebakkerswijf) *en een dochtere*, niet op de Steenakker zelf, waar ze altijd geweest zijn, maar *vanden Steenackere naer de Cruuce*. Hoe de tellers mogen te werk zijn gegaan weten we niet, mogelijks, zoals hiervoren gezegd, per wijk of gebuurte, en het is alsdan te veronderstellen dat de noordzijde van de Steenakker niet tot de Steenakkergebuurte heeft behoord, maar tot de gebuurte van de *Cruuce*. Alhoewel we, dit moeten we hier onmiddellijk aan toevoegen, in de 17e eeuw, in gelijkaardige dokumenten, het hospitaal steeds onder de rubriek Steenakker hebben zien staan.

Met de opgave van het hospitaal, dat 13 leden telde, hebben we meteen het hoogste cijfer gezien dat in 1724 te Wervik bekend is voor een gezin, als we tenminste de hospitaalgemeenschap als dusdanig mogen beschouwen. Er was nog slechts één enkel ander gezin dat het cijfer 13 naast zijn inschrijving verdiende. Blz. 66, in de *Leijebeeke houc*, zien we *d'heer Jan van Elslande, drie kinders, twee cartons, drie cnapen, twee maerten, een schaepherder en koijerder* geboekt. Deze van Elslande was blijkbaar een weduwnaar, anders had de samenstelling van het gezin alles overtroffen te Wervik. Er waren dus negen dienstboden nodig op zijn boerderij. Oste Nollet eveneens in de Leibeeke hoek, had er zes: *eene maerte, 2 cartons, eenen cnaepe, enen schaepherder en eenen koijerder*. Maar Nollet, eveneens een weduwnaar met drie kinderen, had thuis zijn zuster om hem te helpen in het bedrijf. Met hun allen te samen was dit een gezin van elf leden.

Maar een echt groot gezin, uitsluitend bestaande uit ouders en kinderen, was dit van Rogier Verbeeke, in de Geluwehoek. Met

zijn vrouw en negen kinderen was dit elf. Blz. 78 vinden we dan nog een ander groot gezin van elf leden. Spijtig genoeg is de naam van het gezinshoofd, door beschadiging van de bovenrand van het blad, niet meer aanwezig: ..... *Guilliaeme* ..... *acht kinderen, .. cnaepe*.

Komen we nu tot een overzicht van de samenstelling van de gezinnen volgens de beschikbare gegevens, dan verkrijgen we de volgende tabel:

Wijk	**Gezinnen van... personen**												**Aantal pers. gez.**	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	13		
Vanaf de brug	16	43	35	13	12	12	4	1					136	427
[illegible]	8	11	11	9	4	2							45	131
Korte [illegible]	4	7	5	1	3	2							22	64
[illegible]	15	23	26	11	10	5	4	1	2				97	317
naar de Kruise	16	37	23	18	6	7	3					1	111	337
vóór de kerk	3	17	16	10	4	7							57	187
in de stad	62	138	116	62	39	35	11	2	2	1		1	468	1463
[illegible]	2	9	10	6	10	9	6	4	1	1	1	1	60	295
[illegible]	4	5	11	13	10	7	5	4	2		1	1	63	300
[illegible]		6	12	6	14	4	1	4	1				48	214
[illegible]		3	5	15	10	8	6	2			2		51	259
[illegible]	6	23	38	40	44	28	18	14	4	1	4	2	222	1068
[illegible]	62	138	116	62	39	35	11	2	2	1		1	468	1463
Totaal	68	161	154	102	83	63	29	16	6	1	4	3	690	2531

Ovenbuur als woning

Nog iets dat we willen aanstippen. Een dergelijk document betreffende de hoofdelijke belasting is uiteraard niet bestemd om andere gegevens te verstrekken dan gezinnen

met hun samenstelling. Niettemin treffen we sporadisch enig ander gegeven aan, dat licht werpt op de levenswijze van onze voorouders. Zo zien we dat, in het huis van de vrouw Valerien de May, met twee kinderen, huis dat gelegen was naast dit van de Wwe Doyen, de pottebakster op de Steenakker, en twee huizen verder dus dan het Hospitaal, er nog 'sekeren Jaecques' is, 'woonende *int overbeur ofte inde camere van achter*'. In andere dokumenten troffen we eveneens mensen aan die woonden in een onvenbuur, en we mogen veronderstellen dat dergelijk gebouwtje alsdan wel niet meer dienstig zal geweest zijn in zijn oorspronkelijke bestemming.

Dit zijn dan enkele sosse aantekeningen die we konden maken bij het nakijken van dit inderdaad hoogst interessant Werviks archiefstuk.

J. Roelandt

Aan en rond het IJzerhekken
Vertelling van Mories van de Boneveste
Vervolg van blz. 55

Hoveniers aan de overkant

Hoe wij bachten onze reke over 't vaartje gingen?... Er lag wel een brede brugge naar de ‘mestzate’ maar wij gingen langs een smal krom brugstje, ge kont er met moeite een kortewagen over voeren, dagelijks moesten we langs daar om melk naar de ouderwetse herberge en boerderij *Altebij*, en dat was reeds Assebroek.

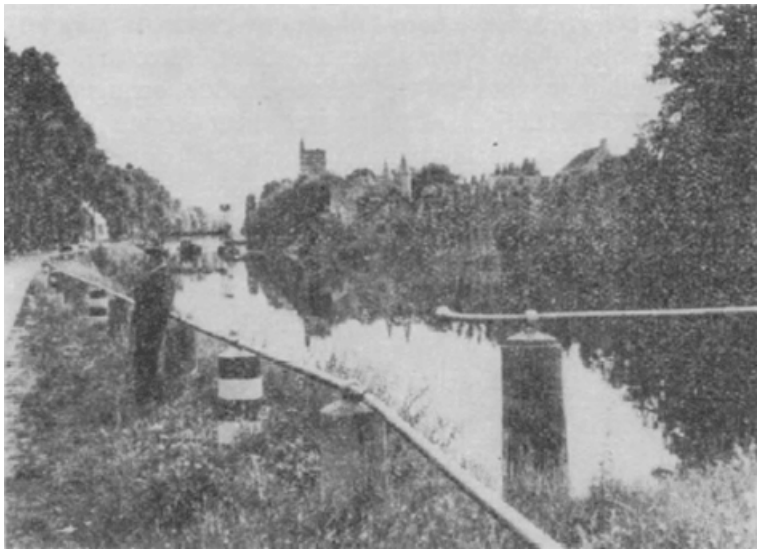

Aan 't IJzerhekken met zicht op de Gentpoort

Langs de Zandstraat lagen de twee grote bolbanen alwaar hoveniers en stadslieden 's zondags kwamen bollen, de hoveniers waren alleszins vaste klanten. Nu op een late winterse avond zei de baas nog heel bezettig tegen een goed geladen klant: ‘Zeg maat, 't is baldonker, opgepast voor 't vaartje!’ maar de hovenier zei hakkelend ‘Tut, tut! dat God bewaart is wel bewaard’, en hij disselde rechte naar

't vlotgars, 't vaartje in. Ja maar 's avonds was het geen lachedingen in die tijden, helledonker en geen lanteerns op straat, alzo met een stuk in jen krage naar huis sukkelen, meer dan een moest zich hier en daar aan boom of stake vasthouden. Kwestie weet je gij waarom dat ze *Altebij* zeggen? Dat was in oorlogstijd en de generaal zei tegen zijn soldaten: ‘'t Is hier al-te-bij om Brugge te beschieten’.

Langs de overkant van het vaartje, zowel te Assebroek als op Sinte-Kruis was het al bilk en hovenieringe met hier en daar een doeningstje. Lewie Verstraete, die neffens de ‘mestzate’ woonde, had daar ook een boerderijtje, maar Lewie (beter als *'t Zotje* gekend) was liever marsjang in oude peerden. Hij liet het versleten goedje een week of drie in de bilk lopen totdat ze genoeg bekomen waren om op de markt verkocht te worden. Zo Lewietje was nog zo zot niet als dat zijn mutse stond, ge gaat gaan horen wat voor streken dat hij inhad om een oude ezel aan de man te brengen. 't Beestje kost zijn stijve poten bijkans niet meer verzetten, maar 't Zotje goot hem een emmer kleine levende palingen naar binnen. Allee 't beetje kost hem niet meer houden van de kriewelende paling in zijn buik, hij stond te trippelen en te dansen op de markt en de ongedurige oude ezel werd voor een redelijke prijs verkocht. Lewietje bofte nog: ‘Wadde? ikke, een bedrieger? dat is kommersie, wie naar de markt gaat moet goed zijn ogen opendoen en zijn beurze gesloten houden, dat hangt van hem af als hij zich laat foppen waar hij staat’.

Manse Verstraete, zijn wijf, een fel vrouwmens, deed ook kommersie maar op heur manier. Met Pietje de knecht en drie of vier aaneengebonden geiten trok ze de stad in om halt te houden voor de deur van vaste klanten, meest burgers die verse geitenmelk verlangden, dat was medesiene tegen de tering. Een voor een werden de geiten daar voor de deur gemolken en Pietje zorgde voor de uitgemolken geiten. Pietje was een oude jonkman die effenaan zijn zuur gewonnen centen verdronk, liefst uit de ‘jeneverflessetute’ en daarom Pietje Tuut-tuut genoemd werd. De baas, 't Zotje, spoog er ook niet in, maar Manse zat daar niet verlegen mee, zij gerust, ze was dat drinken mansvolk goed baas. Zij stekte de man bij de nekke en in een daai perdoefde zij hem de peerdestal in: ‘Daar zie! ge gaat hier algauw were nuchter zijn!’ ze was immers overtuigd, peerdezeke dat maakt nuchter.

De stort in de buurt

Lijk of ik al zei, de mestzate lag dicht bij Verstratens, juist neffens de gazeketel die op de scheiding van Assebroek en Sinte-Kruis stond. Daar kwamen ze de ‘vuilkarren’ storten, dichtbij was er stalling voor zes of zeven peerden die door Feliks, een stadswerkman, bezorgd werden. Feliks bewoonde aldaar een getimmerde barakke, kapte de vuiligheid uit de mestkarren (groen geschilderde driewielkarren), rakelde de stenen in een put en de reste bleef op een hoop rotten en verteren tot bloemenmest.

Hoe hoog dat die mesthoop wel lag? Ho! dat kost soms huishoogte boven bilken en hovenieringe uitsteken, kijk 's nuchtens als de zon er op scheen zagen wij den doom uit de mesthoop stijgen, en in zomerse avonden dampte hij al evenveel. 'k Vergete nog te zeggen dat de vuilkarmannen ook gelast waren om de zondagvoornoene de bijzonderste Brugse straten met berkebezems op te ruimen. Ge verstaat het wel hé? Zaterdagmarkt geweest en al die voermanspeerden door de straten... juist daarom werd het zondagmest apart vergaard om duurder te verkopen. Een keer dat de storting genoeg verteerd was, voerde Feliks ze per driewielkar naar de barkadene van de Gentse vaart rechtover het Piottenkazem bij 't IJzerhekken om ze op de kogge te laden met bestemming voor de bloemist te Steenbrugge.

Wat verder voorbij de mestzate, midden het hoveniersland, stonden nog twee doeningen dicht bij malkaar, gelijk een soorte van een vervallen goed, langs de buitenkant afgesloten en hoog opgetrokken, ‘*de Mote*’ dat ze zeiden, met een dreve tot op de Maalse steenweg. Al de overkant van de Zandstrate maar dicht bij het vaartje hadt ge de vervallen bouwazie van 't gewezen wollefabriekstje. Ze hadden er werkmanshuizetjes van gemaakt die meer leeg stonden dan bewoond en heel de reke werd de ‘*sukulastrate*’ genoemd. Eerlijk gezegd niemand kost het daar lang uithouden, want 't spokte in die Sukulastrate, ja, ja spoken. Dat spel begost als het 's nachts op de kerktoren van Sinte Kruis twaalve sloeg: potten en pannen gingen aan het kletsen, smijten en slaan om zot te worden, bij zoverre dat 't wijf van Tuurten uit de Meers ziek geworden is van schrik. In alle geval het zat niet pluis in de oude bouwazie totdat eindelijk iedereen die vervallen huizinge schuwde.

Stallingen van de stadsdiensten

Ja't, dat was de oostkant van ons gebuurte. Van zelfs ga'k nu naar de westkant over de Gentse vaart binnen stad, langs de Binnen Boneveste (Bonin). Wel, van aan de Koppeure tot aan de Gentpoorte zagen wij niets anders als stallingen en bergplaatsen: g'hadt daar de lichte koetsepeerden van de *korbijaars* voor de begravingsdienst, en verder de grote zware peerden voor de ruimdienstketels, de beerkarren dat we zeggen. Ja, ja, de stalknecht had meer dan zijn pluk, wat peist je dan, bovendien moest al het koperwerk waarmee de garelen bekleed waren blinkend schoon gekuist worden. Het onderhoud van de koperen buizen boven de beerketels was het werk van de stadsbeerknechten. 'k Zie nog die stoet door stad rijden: Monk Pattijn reed vorenop met 't machientje om de beer uit te zuigen, daarachter volgde de groene beerketel met koperen buizen. Dat was een hele ceremonie eer dat het spel begost, in de beerketel zat er een kijkglazetje en ze riepen aantijden: ‘Ouw! Stop!’ of anders zou het gespeersd hebben, 't emmertje hing onder de ‘desarze’ voor 't losmaken of sluiten van de buizen.

De honden van de nachtwacht

Maar als kind keek ik nog liever naar de honden dan naar de peerden. Je rappeleer je nog wel dat er in stad voor de oorlog van veertiene nachtwakers met een hond rondgingen? Ze bewaakten vooral de huisdeuren waarop een plaatje met hondekop vastzat, de bewoners aldaar waren verassureerd. Nu overdag stonden die waakhonden ook langs de Binnen Boneveste in gemetste stenen hondekotjes, elk midden 'n twee meter hoge griljaze neffens de stallingen. Zie, die honden kenden 's avonds beter hunder uitgangsure als wij per orlozie. Potverblomme dedju! was me dat een klauwieren en springen, huilen en bassen! alleman wist hoe laat het was: ‘Hurkt een keer! 't is achte, de nachtwakers komen om hunder honden...’.

't Vervolgt

M. Cafmeyei

Mengelmaren

Nederlandse spellingiana
1750

Martinus Antonius Fraats, een geboren Amsterdammer, stond als pastoor ‘aan de Statie in de Slijksteeg’ te Hoorn van 1731 tot 1767. Als kanselredenaar genoot hij een grote faam. In 1750-1751 liet hij 180 Meditatiën over ‘De Lydende en Stervende Jesus’ verschijnen te Amsterdam bij H.W. van Welbergen. Dit keurig gedrukte werk bedraagt drie delen in-4 van elk 60 meditaties (Dl. I: 42 lim + 624 + 8 pp.; Dl. II: 16 lim. + 620 + 8 pp.; Dl. III: 20 lim + 660 + 8 pp.). De illustratie bestaat uit 9 buitentekstplaten (kopergravure). De kerkelijke approbatie is getekend door F. Scheppers, deken van de St.-Pieterskerk te Leuven.

Dit werk, dat ook in het Zuiden ruime bekendheid verwierf, verdient enige aandacht vooreerst omdat J.C. van der Loos in zijn biografie van M.A. Fraats (NNBW. VI 518-519) wel de kleine geschriften doch niet dit grote drieledige werk van de Hoornse pastoor vermeldt. Daarenboven brengen de liminaria - naast de talrijke latijnse en nederlandse lofdichten - een voorbericht dat o.m. de spelling van de gedrukte meditaties motiveert.

Reeds in het (eerste verschenen) Deel III deelt de Amsterdamse uitgever het volgende mede.

De auteur heeft zelf geen proef kunnen lezen, zo schrijft de uitgever, daardoor heeft hij zich niet stipt ‘aan eene Spellingwyze kunnen binden’; hij had overigens verklaard ‘in 't zamenstellen zyner Meditatiën, zich aan geen' vasten trant van spellinge gebonden, maar die gevolgt te hebben die hem eerst uit de penne is gevallen: zo dat het den lezer niet vreemd moet schijnen, indien hy den Autheur in deszelfs manier van spellinge hier en elders niet gelijkvormig vind. En vermits alle Leezers omtrent dat onderwerp niet van den zelven smaak of verkiezinge zyn, belooven wy ons zelfs uit deeze verscheide Spellingwyze, die echter alom op goede gronden steunt, meêr genoegen der Taalkundige Leezeren, dan of de Autheur zich al te eigenzinniglyk (gelyk men zulke Schryvers vindt) aan eenen trant had gebonden, die aan hem alleen behaagde, en aan veelen mishaagen mogt. Want dogh onze Moedertaal, die men thans regelmatig agt, heeft nog dit gebrek, dat ook de geagtste Schryvers in hunne spellingwyze niet overeenstemmen, en dat de eene zich aan regelen bind, die de andere omverre werpt’.

In de Voorreden van het (laatste verschenen) Eerste Deel handelt pastoor Fraats zelf over zijn praktische spelling in dezer voege:

‘Een' kieskeurigen en eigenzinnigen trant van spellinge hebben wy niet gehouden, maar zulk een gebruikt, die ons eerst uit de penne vloeide... Bij voorbeeld: Hier zal de Leezer vinden *magt, kragt, geslagt, knegt,* en elders: macht, kracht... enz. Nu eens: *Leeven, beeven, weezen:* dan eens: Léven, béven, wezen enz... De Klinkletters of Vocaalen hebben wy doorgaans met de zelve Letter verdubbelt en zelden met de [e] als *maat, naam, huur, zuur,* en niet maet, naem, huer, zuer... Wij verkozen liever *beedelen* en *bedeelen* te stellen, en

dus den Leezer in twyfel te brengen, of'er van almoesvraagen, dan wel van mededeelen word gesproken'.

E.N.

Levereter

Men weet dat tijdens de gevangenschap van keizer Maximiliaan te Brugge begin 1488, de gehate schout Pieter Lanchals, op 15 maart van hetzelfde jaar in handen viel van de oproerige Bruggelingen. Sinds 2 februari reeds waren steeds hogere sommen beloofd voor zijn aanhouding en tenslotte werd hij, door verraad, aangetroffen in een huis ter Carmersstraat.

De blijdschap te Brugge was ongelooflijk, en zodra het nieuws zich verspreidde, knalden overal vreugdeschoten, 'ende gheluyt van allerande trompetten ende claroenen, trommels ende fijvers, dat mer noch en hoorde noch en zach'. (Despars, Cronijcke van Vlaenderen IV 382).

De kinderen op straat riepen met luider stem: 'Mer Pieters Lanchals, die grooten leveretere, es ghevanghen' (ibidem). Hij werd naar de markt geleid onder de beledigingen van het gepeupel en men riep 'leveretere' naar hem.

Reeds op 5 maart was op de grote markt te Brugge een paskwil gevonden met de volgende tekst (Despars IV 331):

> 'Joncheer Hans Rans, die marcgrave van Antwerpen,
> Meester Thibaut Barradot ende Mer Pieter Lanchals,
> Metsghaders ooc Roelant de Febeure,
> Hebben tzamen *gheten die levere*...'.

Op te merken dat in de derde regel van die paskwil de familienaam Febeure (al. *Febvre*, uitspr. *Fevere*) rijmt met *levere*.

Wat steekt er achter deze eigenaardige belediging? Werd lever eten beschouwd als beschamend of bedoelde men wellicht symbolisch dat Pieter Lanchals toen hij nog schout was, nogal wreed was tewerkgegaan? Hij had immers in deze hoedanigheid een nieuwe pijnbank laten maken voor Brugge, naar het model van deze van Brussel 'ten aldergruwelicsten ende rigoureusten dat mueghelick was', waarvan hij trouwens de eerste 'klant' zou zijn.

R.V.B.

Zantekoorn

Met zand rondgaan. - 'Komen er hier ook misschien gasten rond met zand?' - Wordt gezegd wanneer in een bepaalde familie een van de kinders geen uitwendige gelijkenissen vertoont met zijn ouders. Geh. te Gullegem 1964.

Na 'n lastig karwei. - Wanneer een zwaar werk achter de rug is en goed geslaagd (bv. een feestmaaltijd die veel voorbereiding vroeg), dan hoort men:

> 'De leute is gehouden

't kind is in de kerke
en z'n naam is Jantje’.

- Uit de mond van mevrouw Malysse-Vandermeersch, Kemmel 1932.
L.D.

Historie van Vlaenderen door Boschman

Op de vraag in Biekorf 1972, 319.

Het handschrift nr. 139 van het fonds Goethals-Vercruysse in de Stadsbibliotheek van Kortrijk draagt op zijn rug de titel: 'Forestiers en graeven van Vlaendere door P. Boschman Predickheer' De inhoud ervan is de 'Vlaemsche historie beginnende van Liderick tot in 1468'. Het schrift is uit de 17e eeuw.

Op grond van dit handschrift - waarin een latere hand de naam van 'pater Boschman predickheere tot Gendt' heeft toegevoegd, heeft Ph. Blommaert in 1861 de naam Boschman in zijn 'Nederduitsche schrijvers van Gent' opgenomen als auteursnaam. En meer nog: voortgaande op de einddatum van de Historie situeert Blommaert de auteur Boschman 'op het einde der vijftiende eeuw'.

De notitie over Boschman en zijn Kroniek of Historie werd in de akademische uitgaven overgenomen: Biographie Nationale (1867), Leven en werken der Zuidnederlandsche Schrijvers (Gent 1900). Ook in het Biogr. Woordenboek van Frederiks en Vanden Branden is Boschman binnengedrongen.

Prof. V. Fris heeft er in 1907 (Bibliographie de l'histoire de Gand, p. 80) op gewezen dat pater Boschman of Bosmans niet anders is dan de kopiïst of de eigenaar (in de 17e eeuw) van een der handschriften van de *Kronijk van Vlaenderen* die in 1839-1840 door Blommaert en Serrure werden uitgegeven.

A.V.

Pattyn - De Patin in Geluwe

Op de vraag in Biekorf 1972, 320.

Bij keizerlijk diploma van 5 december 1735 werd Karel-Filips Pattyn, zoon van Pieter en de Gryson Joanna, in de adelstand verheven met de titel van burggraaf, en de familienaam werd *de Pattyn* en weldra *de Patin*. Zijn vader, gestorven te Bikschotel in 1735, werd aldaar begraven onder een zerk met de eenvoudige naam *Patin*. - Over het geslacht Pattyn schreef Emiel Huys een belangrijk hoofdstuk in zijn *Geschiedenis van Gheluwe*, p. 371-376 van de tweede editie (Kortrijk 1937); in de eerste editie (Kortrijk 1891) worden p. 283 de bronnen van die stamboom opgegeven.

Karel-Filips Pattyn (Ieper 1687-Gent 1773) was opgeklommen tot de hoogste staatsambten: raadsheer van de Hoge Raad te Mechelen, raadsheer van de Keizerlijke Geheime Raad, Regent van de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen. Als rechtsgeleerde had hij grote faam verworven, vooral door zijn aktueel werk over 'De vry zeebevaringhe' *(Mare liberum)* dat in nederlandse versie in 1727 te Brugge werd uitgegeven. De franse versie ervan verscheen in hetzelfde jaar te Mechelen. In dit werk verdedigde hij de Oostindische Compagnie van Oostende die door keizer Karel VI was opgericht (F. de Pauw, in Nat. Biogr. Woordenboek I, 1964, 743-745).

Radsheer de Patin bewoonde enige tijd het gewezen Prinsenhof te Gent, en hield ook verblijf te Geluwe, in zijn kasteel *Ter Beke*, dat in 1781 door zijn zoon Frans-Willem werd verkocht.

C.B

De eerste kermis in De Moeren 1842

De dorpskermissen waren destijds even onontbeerlijk voor de gewone buitenmens als het ‘smout’ op de boterham. De kleine grensgemeente De Moeren, sedert de fusie als zelfstandige gemeente opgedoekt, voerde deze traditie in op zondag 2 oktober 1842. Er kan bezwaarlijk betwisting ontstaan nopens haar oorsprongdatum wanneer wij het dichtwerk onder de ogen krijgen dat verscheen in het ‘Advertentieblad van Veurne en omstreken’ op 9 oktober 1842 een pennevrucht uit God weet wiens brein ontstaan. - Voor de geschiedenis van het droogleggen van de Moeren verwijzen we naar de belangrijke werken van L. Quarré-Reybourbon (1893) en M. Dolez (1907).

Kermis en mastklimming

Wat bloeit gy zoo willig en lacht my zoo aen
O najaer, wat baerd gy ons zegen.
Reeds hebben de landslien den ougst ingedaen
En echter lacht alles hun tegen.
Deez streek was voorheen een moerasch, eenen poel
En nu steeds behoorlyk in ieders gevoel,
Doet zich tot zelfs oorsprong bewegen.

'T was zondag, men stelde een vreugde-feest in
Waer by menig-een zich liet vinden.
Voor de eerstmael in plichtigheyd 'n kermisbegin
Waer elk sprak verrukt tot zyn vrinden:
Ziet hier welk een vreugd in 't weleer dorre zand
Tot prysreiking is er een klem-pers geplant,
Met pryzen voor die het beminden.

Een zwerme van volk, wederzyds hier geschaerd
Verçierlykt deez feest naer verwagting.
De klank van het snaerspel met bastoon gepaard
Doorgalmend deez streek in weêragting.
De straten met rytuigen, zonder geduld
Met kleene, met groote, was elk om vervuld
En allen met vreugde betragting.

De kermis in Moëre, voor de eerstmael geçiert
Geeft heugnis aen die haer bestelden.
Zie, hoe men zoo roemryk een kermisfeest viert
Men kan geenen lof genoeg melden
Aen de edele borst die weleer zyne woon
Hier plaetste met kommer en offer ten loon,
Door beschaving maekt beemden en velden.

A. Dawyndt

Joos van Ghistele, de grote Voyagier
Nota over zijn afstammelingen

Uit de Kroniek van Axel (ed. A. de Mul, p. 115) kunnen we de mededelingen in Biekorf 1970, 117-118, 306-307, verder aanvullen.

Ridder Joos had twee dochters: Ysabeele en Margriete. Bij zijn dood in 1516 waren beide dochters weduwe met elk zes kinderen.

1. *Vrouwe Ysabeele (Elisabeth) van Ghistele:* de oudste, was gehuwd geweest met Mer Dierick van der Gracht, 'heere van Huele, van Wervicke ende Steenhaeltre'. Hij was overleden in 1505. Hun kinderen waren:

drie zonen: Wouter, Joos en François;

drie dochters: Gheerardine, Marie en Antoinette.

Bij de dood van haar vader (1516) werd Vrouwe Ysabeele zelf Vrouwe van Axel. Haar zoon Wouter werd heer van Heule.

2. *Vrouwe Margriete van Ghistele*, ook weduwe in 1516, was gehuwd geweest met Ridder Jan van Hellemont, hoogschout van 's Hertogenbosch. Hun kinderen waren:

vier zonen: Jan, Joos, François en Gheeraert;

twee dochters: Margriete en Walburga.

Margriete van Hellemont 'hadde ghetraut den heere van Hare, Joncker Willem Dobbelsteyn, waerbij zou hadde eenen zone, gheheeten Joncker Dierick'. (Kroniek, p. 116).

De Kroniek gewaagt niet van een derde dochter, genaamd Marie, die volgens andere bronnen (Biekorf t.a.p.) met een heer van Culemborg was getrouwd en in Gelderland woonde.

A.V.

Restauratie van glasramen
Een ekonomische metode in 1661 te Gent

Op 24 mei 1661 ging de Gentse wethouder Justus Billet, samen met zijn kollega Olivier Weesaert, ontvanger van de stadswerken, de opgefriste kapel van het schepenhuis der Keure nazien. Uitstekend werk, zei Billet: zo helder en net als de kapel nu is, het kan niet beter! En hij noteert verder in zijn Politye-Boeck (Memoriaal; ed. E. De Busscher, p. 109): 'En ik zei tegen Weesaert dat slechts één iets me mishaagde, en dat was die mooie kapel nog te zien met vuile, donkere en brokkelige glasramen. Ik stelde hem dan het volgende voor. Daar in de twee zijramen zijn vooral de bovengedeelten, boven de blazoenen van Keizer Karel en Keizerin Elisabeth door restauraties bedorven. Vervang er de stukken gekleurd glas door wit Frans glas: dat brengt het volle daglicht in de kapel. De stukken geschilderd glas kunnen dan worden verwerkt in een volledige restauratie van het middenraam, met de gepaste kleuren. Zo krijgen we drie mooie, heldere en goed herstelde ramen, die ieder bezoeker zullen voldoen. En bovendien zouden we nog fragmenten van gekleurd glas overhouden, genoeg om nieuwe schade te herstellen gedurende acht à tien jaar'.

Die profijtige raad van raadsheer Billet werd blijkbaar gevolgd.

Zijn ekonomische metode was zeker niet alleenstaande. In oude glasramen heeft zulk restauratiewerk met aangepast oud materiaal meermaals sporen nagelaten.

E.N.

Bloysche roede

Op de vraag in Biekorf 1968, 255.

Eigenaars uit Vlaanderen hadden tot ca. 1800 zeker af te rekenen met de 'Bloysche roede' als landmaat in Zeeland: Walcheren, Zuid- en Noord-Beveland; en - aan de hand van Ghijsen, Wdb Zeeuwse Dialecten 795 - mogen we aanvullen met Oost-Tolen, St. Philipsland en Oost-Schouwen. In Zeeuws-Vlaanderen zelf gold de Gentse roede van 3.854 m. terwijl de Bloysche roede 3.617 m. inhield.

In de *Pacht-Tafelen*, bij Anthony de Later te Middelburg gedrukt in 1649, geeft de anonieme auteur C.F.E. verscheidene berekeningen voor het omzetten van Bloysche in Schoutse mate en omgekeerd In de 'Tafel van de Landt-Roeden' staat de Bloysche roede als standaardmaat tegenover de Amsterdamse, Rijnlandse en Schoutse roeden. In die vergelijkende Tafel wordt Brabant betrokken met de maten van Antwerpen en Brussel. Geen Vlaamse maten worden erin opgenomen, hoewel Westelijk Zeeuws-Vlaanderen exclusief met de Gentse maat rekende en zal blijven rekenen tot na 1800.

E.N

Beertje op zijn best

'T BEERTJE. Volkskundige Almanak voor 1973. Uitgegeven door de Bond van Westvlaamse Volkskundigen. 84 blz. geïllustreerd. Prijs 75 F (P.C.R. 4512.63 Bond Westvl. Volkskundigen Brugge).

Beertje XXXII in zijn nieuw keurig pak begint met een In Memoriam van Ere-Rijksarchivaris Jos. De Smet die, met zijn geestige spreuk: 'Ik ben geen folklorist' jarenlang, midden zijn onmetelijk historisch werk, steeds de eerste klaar was met zijn volkskundige bijdrage voor Beertje. (H. Stalpaert). - Hoe Sint-Michiels, vóór zijn huidige expansie, er uitzag en door de dagen ging gedurende de 'middeleeuwen' van de jaren 1900-1930 wordt op boeiende wijze vastgelegd door Magda Cafmeyer, naar de vertelling van Farielde uit de 'Prins Albert'. De bladzijden over de lokale spellewerkschool zijn een bijzonder kostbaar document. - Sluis en Kadzandin-Vlaanderen zien hun rijkdom aan gebak en gebakvormen uit grootmoeders tijd beschreven in exacte en ontroerende bladzijden door Emiel Buysse. - Uit oude familiepapieren deelt G. Franchoo een belangwekkende greep bezweringsformules mede. Herinneringen uit Sint-Baafs (G. Devos), kurieuze draailiederen (H. Demarest) en een weldoende wandeling door van volkskundige uitgaven en geschriften van hier en elders (H.S.) besluiten een Beertje dat door ieder volkskundige als een stuk 'goed gezelschap' wordt onthaald.

B.

Duurte van de granen in 1557

Op het laatste blad van het perkamenten Disregister van Ruiselede, geschreven door Jan de Brune, notaris en klerk van kerk en dis (armenzorg) van Ruiselede, leest men de volgende verzen op de schaarste van de granen in 1557.

> ‘Int jaer 1557, men mach 't verhalen,
> tcoorne acht scellynghen groote moest elc betalen
> den avot
> met ghereeden ghelde sonder falen,
> ende de taerwe thyen scellynghen tvat, dat was ons lot
> Ende zes weken daer naer
> versaecht zo Godt
> dat men de rogghe om neghen groote gaf, dats claer,
> ende de tarwe om 19 scellynghen, al blyfven wy bot.
> Laet ons peynsen altyts ende eenpaer
> om dat bedructe myserabele jaer.
>
> Boonen, Even, Gheerste, Vitsen ende Cruudt
> aten de meynschen int ghemeene met de beesten.
> Dat was swerelts juudt [vreugde]
> al over luudt,
> laet ons dies ghedyncken
> al zonder te maken veel feesten’.

Deze miserie, rijmkonstig beschreven door de Ruiseleedse notaris (Fragmenta I 51), wordt bevestigd uit de kronieken en de geschiedenis van duurte en hongersnood. De *Chronycke van Nederlant* (ed. Piot, 137-138) vermeldt dat de duurte begon in oktober 1556. In dit jaar ‘omtrent bamisse, soo werdt tcooren alsoo diere ende sloech soo op met volder schueren, dat het vercocht werde dry guldens de viertele, ende bleef soo durende *tot over d'jaer in den ooghst*’. De marktprijs ging de hoogte in gedurende de harde winter van het voorjaar 1557: een viertel koren gold 4 guldens en 6 stuivers op Palmzondag; 5 g. 2 st. op Paasavond; 8 gulden op 4 juni (vrijdag voor Pinksteren). In Mechelen en in Vlaanderen kostten koren en tarwe twee guldens meer dan te Antwerpen. De nood was zo groot ‘dat op vele plaetsen broot gebacken werdt van haver, gerste, boonen, eerten, vitsen ende bockwey, dwelck men niet half genoechsaem om gelt en conste cryghen. Soo datter menich mensch van honger stirff... Maer het beterde allenskens omtrent den ooghst’

De omvang en achtergrond van dit ‘myserabele’ jaar 1557 wordt met heel wat bijzonderheden beschreven door L. Torfs (Fastes des calamités publiques I 187-191; Doornik 1859). De schaarste liet zich zelfs, en heel scherp, voelen in de havens van Noord-Holland (Hoorn. Enkhuizen) die hoofdplaatsen van de graanhandel waren.

C.B

Kroniek van het Huys van Pitthem in Brugge

De gebouwen van het Huys van Pitthem in de H. Geeststraat hebben heel wat geschiedenis meegemaakt eer ze, in 1834, het Bisschoppelijk Paleis in het nieuwe bisdom Brugge zijn geworden. Na de verbouwing door Bisschop van Susteren werd het Huys achtereenvolgens priesterseminarie (1740), gevangenis (onder de Conventie, 1793), militair hospitaal (1806).

In 1659 is het Huys van Pitthem de residentie van de Spaanse gouverneur. Vóór dit Huys wordt op 16 mei 1659 de wapenstilstand (tussen Frankrijk en Spanje) uitgeroepen die tot de vrede van 1660 zal leiden.

Enkele weken later, op 20 juli 1659, arriveert te Brugge de graaf de Salazar ‘als gouverneur vande stadt, wel verstaende over de militie, want de gouverneurs en hadden te Brugghe anders niet te commandeeren; ende [hy] was oock superintendent van West-Vlaenderen ende was mede generael vant gheschut ende ginck woonen int huijs van Pittem by sint Salvators kercke’.

Later blijkt het Huys te zijn bewoond door de hoogbaljuw van Brugge. Op 3 aug. 1673 komt graaf de Monterey, op dorreis van Gent naar Oostende (militaire inspectie), daar logeren.

Op 12 juni 1682 is het de markies de Grana, gouverneur-generaal, die op blitz-inspectie met klein gevolg, komend van Oostende, gaat ‘logieren tot den hooghballieu int Huys van Pittem ende deede aldaer sijne eijghen costen sonder dat hy nerghens wilde gaen eten’ Hij bleef niet langer dan twee dagen.

- Uit het Handschrift (Rare Geschriften) van Jacques Inbona. p. 120 122 309 465. Vgl. Chronycke Wydts III 712 795. - Voor de bouwgeschiedenis van het Hof van Pittem, zie L. Devliegher, De huizen te Brugge, II 124-125 ‘Reeks Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen. 2’.

E.N.

Verzen van Warden Oom

In verzen leerde de jonge Edward Vermeulen de taal hanteren waarmee hij, als Warden Oom, zou aan 't vertellen gaan ‘uit ons volk, voor ons volk’. Het vers van zijn jeugd en studietijd was voor hem bekoring en leerschool, en inwijding ook in de passie voor woord en taal die hem bij de verkenning en uitbeelding van het volksleven steeds zou bezielen. In een keurige bundel werden nu een veertigtal gedichten samengebracht en op uitstekende wijze toegelicht. Met een ‘Voorwoord’: bescheiden benaming voor een benadering van de man en zijn werk die zeer verrijkend is. Een waardevolle uitgave, bijzonder aanbevolen.

- Edward Vermeulen (Warden Oom). *Volkse Verzen*. Ingeleid en toegelicht door M. Vermeulen. 1973, Eigen beheer. 108 blz. met buitentekstplaat. Prijs: 100 F. bij bestelling te storten op P.C. 4154.08 (M. Vermeulen, Lo-Pollinkshove).

A.V.

Kleine verscheidenheden

AFHEYMEN - Afheimen, afsluiten, omheinen. - Een kontrakt betreen eigendom op de Hoogpoort te Gent anno 1494 bepaalt dat de nering van de goudsmeden zal 'moghen tharen coste doen afheymen met eenen thune of ghelente eenen tamelijcken ganc ende voetwech' om een uitweg (servitude) te bezorgen aan de 'cnape vande neeringhe' die hun (af te sluiten) huis bewoont. (SAG. Acten en contracten, keure 1493-94, f. 33^{v}). - Vgl. afheiminge bij Stallaert I 51 (een brabantse tekst uit Tienen) en MnIW III 284 s.v. heimen = heinen (Verdam wijst erop dat *heimen* van een heel andere oorsprong is dan *heinen*) Zie ook WNT VI 477 en Suppl. I 538 op *afheimen*.

BLAETKIN - Dim. van blaet: een soort van havik. Een artikel in de leenverheffing voor Wouter van der Gracht, heer van Heuie, opgesteld 7 januari 1503 (n.s.) luidt: 'Malin van Schouvelde (houdt) een leen ende es een oude muelewal ligghende inde prochie van Huele, noort vander spittaelmuelene, ligghende ten reliefve van eenen roode blaetkine'. (RAK. Inventaris Colens, reg. 204, f. 118). In zijn testament van 31 okt. 1372 laat de Gentse ridder Ywein van Vaernewyck aan 'Gillis, minen valkenere, eenen grooten blaed'. (Vad. Museum IV 358). - De blaet (ofr. Ianier; dim. laneret) was afgericht voor de patrijzenjacht (lage vlucht), ook voor de jacht op kwartels. Hij gold als de minste onder de 'edele' vogels; wordt nog in een plakkaat van 1545 genoemd samen met 'sperrewaerts, valcken, havicken, blaten'. Zie Stallaert I 255. - Kiliaan (1599) geeft *blaet* als verouderd (vetus flandricum): een eigen middelvl. term? Blaet is nog opgenomen in de wdbn. van Mellema en d'Arsy (1634). In de vertaalwdbn. (Vercoullie, Gallas) gelijkgesteld met kwartelvalk, blauwvoet. - In denombrementen komt de jachtvogel als feodale verplichting meermaals voor. Het Leenboek van de Burg van Brugge noemt onder de verplichtingen o m. 'eenen sporware (sperwer) telken sint Jansdaghe (24 juni) te leverne' aan de graaf of aan zijn 'uppervalkenare van Vlaendren'. (Biekorf 1947, 178). Het gezworen landmeterschap van Oost-leperambacht staat in 1391 'ten verlieve, als het verandert, met enen roden valke'. (Biekorf 1966, 8).

CRAMMEN. - Geborsten of gebroken aardewerk aaneenhechten met dun metaaldraad dat door vooraf gemaakte gaatjes wordt getrokken - In 1400 betaalt het Sint-Janshospitaal te Brugge een som van 6 sc. 'van teelen ende teelen te crammene'. In 1402 luidt de uitgaafpost 'Item van teelen ende teelen te crammene int hospitael ter sieker behouf, 26 sc.' (SJH. Rek. 1400, f. 36v; 1402, f. 58^{v}). Het Hof van Schoeringe te Zuienkerke brengt in 1446 een uitgave van 13 sc. in rekening 'van teelen te crammene'. (SJH. Rek. 1446, f. 119^{v}). - In een vlaams liedfragment uit de 15e eeuw weerklinkt een straatroep 'Platelen cram ic'. (Ts. Leiden 25, 31). - MnlW III 2042 kent *crammen* alleen i.v m. varken (ringelen) en dijk (versterken). - WNT VIII-2, 85 verklaart krammen o.m. als 'aardewerk binden'. - Zie verder s.v. telen binden.

LAPPERSHUUSKEN - Getimmerd huisje, meestal opgesteld bij een brug, waar een schoenlapper zijn bedrijf in uitoefende - In 1545 staan te Gent, tussen den Hoorn en de Nieuwbrug 'drye hauten huusekens, lappershuuskens geweest hebbende, staende

alle drie deen neffens dander thenden de Nyeustrate by der Nyeubrugghe, tusschen de brauwerije den Hoorn ende de voorseide Nyeuwerbrugghe'. (SAG. Ac-

ten en contracten 1545-46). - Ook in Brugge stonden in 1580 enkele ‘schoenlappershusekins’, o.m. bij de Carmersbrug, bij de Snaggaertsbrug, aan de Nieuwe Gentweg. Het voornaamste stond echter op de Vrijdagmarkt. Of in al die huisjes in 1580 nog lappers aan 't werk waren is niet zeker. Het langst schijnt het huisje op de Vrijdagmarkt te hebben standgehouden.

PLANEERNE, - Bindwerk. Door persen effen en glanzig maken. Vóór het inbinden werden de perkamenten bladen of vellen ‘geplaneerd’. Uit de kerkrekening van St Jakob te Brugge anno 1495 (Reg. I, f. 16) de volgende uitgaafpost: ‘Item betaelt heer Jan Wilt ter cause vanden nieuwen passibouc van stoffe, van scrivene ende van planeerne ende bindene, by accoorde van prochipape ende keercmeesters al tzamen 10 sc. gr.’ - Een kroniek van het Ursulinenklooster Jerusalem te Venray vermeldt in 1500-1535 een ‘Heer Kerstlen van sint Truiden, planiere der boeken’. Verdam VI 412 verklaart de term planiere, planeerre (planeerder) als: ‘hij die uitvlakt, uitwist, schoonhoudt’. - Vgl. mlat. planare i.v.m. boek (codex) bij Gregorius van Tours: ‘libri planati pumice’: boeken met puimsteen gladgewreven. (Niermeyer, Lexicon 805). - Als technische term is *planeren* overgegaan naar de behandeling van papier; met bet. papier door lijmwater (planeerwater) halen om het gladder te maken. (WNT XII-1, 2238).

SLAGHSTAL. - Stal waarin het slachten wordt uitgeoefend. In het O.L. Vrouwegasthuis te Geraardsbergen wordt in 1463 aangebracht: ‘eene balie in den slaghstael om de runderen aen te hangen’. (Devos, Inventaris 340). - In verband met slachten kent Kiliaen (1599) slacht-bancke en slacht-huys.

SPYCWAERDER. - Meester van de graanschuur (mnl. spiker); mlat. granarius, frumentorum custos , vgl. spijckermeester. - In een oorkonde van 27 okt. 1398 verschijnt ‘Jan Vergheloot, spycwaerder van den clooster van Sinte Bertins’ als procureur bij een regeling van de vlastiende met de mannen van Lissewege-ambacht (Cart. St. Bertin, ed. D'Hoop, 200). - Eigenaardig is de afkorting spyc- uit spiker (mlat spicarium, plaats waar de aren bewaard worden, ofr. espier). De benamingen van de oude kloosterofficies hebben een lange evolutie (en slijtage) meegemaakt; nevens spycwaerder stelle men b.v. de zeer verspreide vorm *kellewaerder* voor kellerwaerder, kelrewaerder (keldermeester).

TEELEN BYNDEN - Aarden schotels krammen. De boursier van de Duinenabdij noteert in 1565 de volgende uitgave voor het Neerhof te Koksijde: ‘Betaelt voir eerden teelen, 36 sc. p. Voir tbynden vande teelen, 4 sc. p. Item noch van oude teelen te bynden, 2 sc. 3 d. p.’ (ASB. Fonds Duinen, Bourserie 1565, f. 47). Uit deze posten mag worden afgeleid dat nieuwe aarden schotels ook preventief werden gebonden - Vgl. boven s.v. crammen. - Een *telebinder*, zuid-oostvl. teelembendere, is lemand die gebroken telen en potten herstelt. (Teirlinck III 134; Gent 1908). - In de Antwerpse Kempen met dezelfde betekenis *talloorewever* iemand die talloren weeft, d.i. allerhande gebroken potten, telloren enz. plakt en met ijzeren krammekens aaneenmaakt. (Cornelissen, Antw. Idioticon 1219; Antw. 1899). Reeds in 1250 worden mlat. reparatores ciphorum vermeld. - De term heeft standgehouden in overdrachtelijk *teilbinden*, d.i. lang wegblijven, z'n tijd met klappen slijten: ‘g'hebt weer een teil moeten binden!’ Vandaar *teilbinder*, babbelaar. (Kempen en Brabant,

bij Schuermans 717). - Vgl. *teilenbinder* lijmer en krammer van teilen, in WNT XVI (1934) 1370.

TRAILDE - Smeedwerk Afsluitsel in ruitvormige afwerking voor een tabernakel; tralie. In 1424 wordt Jan de Smet betaald door het O.L Vrouwegasthuis te Geraardsbergen : ‘van de trailde te maken die in den amaris (kastje in schrijnwerk) staet daer tsacrament in es, ende van de raye die te voren staet, ende van den lamptyser die in den koer hanct’. (Devos, Inventaris 320) - De smeedijzeren tralie als afsluitsel van het tabernakel blijkt in de 15e eeuw ook elders in voege te zijn, o.m. te Menen in de St Vedastuskerk waar in 1463 de volgende posten in de kerkrekening (bij Rembry-Barth IV 560) voorkomen ‘Item betaelt Willem van den Venne, smet, wonende te Curtricke, van den yserin traelye te maken an tsakermentshuus, 8 lb. p. - Item betaelt Maercx van Ghestele, pointere (schilder), wonende te Curtricke, ter cause van dat hy vergult heeft de yzerin traelge ant sakermentshuus’ - In de eigenlijke tralie (mlat cancelli) liggen de spijlen kruisgewijs (schuin) over elkaar.

TOELGE - Traanolie In 1564 verbruikt in de keuken van het St Godelieveklooster te Gistel, samen met olijfolie (van kool- of lijnzaad) Een uitgaafpost van 1564 luidt: ‘Van 4 stoop toelgen ghehaelt bi cruken te 8 s. den stoop, comt 32 sc. (Rek. 1564, kopie p 3). - Toelge als visnaam staat in het toltarief van het Zwin anno 1350 . ‘Rochen of toelgen of hayen, 1 d. par’ (ZVl. Bijdragen V 48). Ook ofr. kent de visnaam *toil* een toltarief vernoemt in 1285 als gedroogde vissen ‘gauberges, toils, meilus’. (Godefroy VII 734). Vgl. MnlW VIII 441 over de visnaam en VIII 525 s.v. toillie waar de term met betr traan wordt aangehaald uit Hohlbaums Hansisches Urkundenbuch (I 158 , Halle 1876) in de volgende artikel van een toltarief (ca. 1300): ‘Van elken vate olien, toillien ende sardeynsmoute, vanden vate 12 d. sterling’.

VERDURE - Wandtapijt met groenwerk, plantenmotieven, bos- en parkscènes; verduretapijt. Onderscheiden worden grote en kleine verdure (d.i. grootbladige en kleinbladige v), het groenwerk is soms bevolkt met klein gedierte (slak, vogel, kleine roofdieren.). In verdures met boslandschap van groot formaat komen ook exotische dieren en fabeldieren voor - Vóór 1500 staat *verdure* in de volgende mnl teksten. In 1472 vertoeft Karel de Stoute in Brugge voor onderhandeling met Engelse gezanten betr. het intercursus, vandaar een extra uitgave voor de stoffering van het stadhuis. ‘Betaelt Colaert de Labye ter causen van den huere van zekeren tapytse verdure daermede de camere van de weesen behanghen was daer de ambassadeurs van Ingheland ende zekere ghedeputeirden van de lande van Vlaendren up t'entrecours vergadert hebben gheweest’. (SAB. Stadsrek. 1471-72, f. 121^{v}). - Tot de boedel van Jan van Melle, poorter van Gent, in 1477 verkocht in het St. Jorishof, behoren o m. ‘62 ellen tapijts, al verduert, noch 29 ellen verduere; 19 ellen verduere, een stic tapijts metten twaelf maenden, groot 8 ellen ende een halve’. (SAG. Stadsrek. 1476-77, f 327^{v}-328). - In 1498 ontvangt ‘Willem Winnaert, tapijtsier wonende te Brugghe’ een som van 85 ponden par voor levering van ‘vichtich ellen verduren by hem... ghemaect’ voor rekening van het Brugse Vrije; dit omvangrijke veduretapijt werd door de magisrtaat aangeboden aan de aartsbisschop van Besançon die, als raadsheer van de aartshertog, zekere diensten aan het Vrije had bewezen. (J. Versyp Tapijtkunst te Brugge, p. 165 , Brussel 1954). - Na 1500 komt de belangrijke levering van verduretapijten in 1507 door de Brugse ‘lechwerkere’ Jan Saillié voor de nieuwe schepenkamer van het Vrije, te weten ‘600 hellen tapijtserie verdure verwapent

metten wapenen van Vlaendren ende van den Vrijen daer mede schepenen camere
van se

crete de bancken ende siegen gecleedt, bedect, ende behanghen zijn' Daarbij komt nog 'een cafcoencleet van der zelver verdure' met het wapen van de jonge prins Karel. - Een handelscontract in 1569 afgesloten door de Brugse tapijtwever Fransois van der Muelne betreft een levering van 600 ellen tapijtwerk 'in cleene verdure'. (Versyp a.w. p. 182-183, 216). - Talrijker zijn uiteraard de franstalige teksten die bestelling en levering van verduretapijten aan de Bourgondische hertogen betreffen. Een bestelling van Filips de Goede in 1459 noemt een volledige kamerbekleding 'toute emplye de bosquailles et de verdure'. (Havard IV 1532). Bijzonder belangrijk zi|j de leveringen aan Karel de Stoute: in 1466 verifieert Pieter Bladelin voor zijn meester een levering van 'huit pieces de tappicerie de verdure' door de Brusselse tapijtwever Jehan le Haze. Deze verduretapijten waren van het genre *Millefleurs* Op 30 april 1467 wordt door de hertog te Brugge een nieuwe bestelling bij dezelfde Brusselse wever uitgegeven 'pour une Chambre de tappisserie de verdure semee de plusieurs reinseaulx'. (Volledige teksten daarover bij F. Deuchler, Die Burgunderbeute 109-110; 171-179; met afb. van de in Hist. Museum te Bern bewaarde verduretapijten). Ook in Brugge kocht Karel de Stoute in 1467 'une couverture de lyt de verdure' van 6 ellen lang en 5 ellen breed. (Versyp a.w 157). In 1469-70 wordt door dezelfde hertog een hele reeks verduretapijten ('verdure à fleurs de diverses couleurs') gemaakt te Middelburg-in-Vlaanderen door Brictius de Backer en Melchior van de Wede. Uit de rekeningen (ARBrussel, Rekenkamer) blijkt dat de jonge tapijtateliers van Middelburg bijzonder aktief waren vóór 1477 had Willem Hugonet, opvolger van Pieter Bladelin, een serie van 10 stukken 'verdure à fleurs de diverses couleurs' laten weven met zijn initialen en wapen, een 'cafcoencleet' en twee banccleden (banquiers) waren eveneens in 'tapisserie de verdure'. Al deze stukken waren in 1477 in handen van Maarten Lem te Brugge. (J Duverger in Artes Textiles VI 19-22). - Ook het Franse hof bestelde Vlaamse verdures: in 1494 telt koningin Anna van Bretagne onder haar tapijten 'neuf pieces de tappicerie de grosse *verdure de Flandre*, non garnie'. (Gay II 380). Een inventaris te Marseille in 1559 vermeldt '5 pièces de tapisseries de Flandres à verdures, vieilles, tendues aux murailles' en in 1673 zal de inventaris van Molière ook optekenen 'une tenture de tapisserie *verdure de Flandres*' (Havard IV 1533). - De naam *verdure* is zeer verbonden met de stad Oudenaarde *(verdure d'Audenarde)* die met alleen tapijten maar ook haar tapijtwevers naar Frankrijk heeft uitgezonden, waar ze tot de oprichting van ateliers in Beauvais, Parijs, Aubusson (Felletin) hebben bijgedragen. De oudste taalkundige getuigen van *verdure* in Oud-Vlaanderen liggen echter in Brugge, Gent en Middelburg. Dat soort 'groenwerk' was evenwel van oudsher in Brussel gemaakt waar Jan Clockaert in 1399 'in een *gruen tapite* enen wapenscilde' uitdoet om het te vervangen door het wapen van Johanna van Brabant. (Duverger a.w. p. 25). - In een belangrijk werk (Histoire de la tapisserie à Audenarde, 1938) biedt A. Hullebroeck een geillustreerd overzicht van de evolutie van de Oudenaardse ateliers van de 15e tot de 18e eeuw. - Talrijke musea en kastelen in Belgie en in Frankrijk bezitten verdures uit de 16e en vooral de 17e eeuw. Het Gruuthusemuseum te Brugge bezit een verduretapijt (fragment) afkomstig uit het Paleis van het Vrije te Brugge (16e eeuw; nr. 1170) en een Oudenaardse verdure met bosschage (nr. 1175). Het oudste bewaarde verduretapijt (een stuk van 3 meter hoog bij 7 meter lang) werd door Karel de Stoute verloren aan de Zwitsers in 1476 (bij Grandson, waar hij zijn 'goed' verloor) en is nu een archeologisch topnummer in het Museum te Bern.

A.V.

Vraagwinkel

Sterte

In april 1868 werd te Nieuwpoort nabij de haven een nieuwe ‘Signaalpers’ geplaatst. De oude signaalpers diende immers verplaatst te worden ten gevolge van de ontwikkeling van de jonge badplaats langs het strand, nl. door het bouwen van het Hotel-Kursaal, het Pavilion de l'Yser, en de grote residentie van de heer Benjamin Crombez, eigenaar van de gronden van Nieuwpoort-Bad. De oude pers heette *de Sterte* in de volksmond. Vanwaar die naam?

A D.R

Voorstad Dixmude

Een toneelmaatschappij, genaamd ‘Vrije werklieden der voorstad Dixmude’, was bloeiend in 1870 (en vroeger?) en ging alsdan vertoningen geven ook buiten de stad (o.m. te Nieuwpoort en Veurne). Wat omvatte die zogenaamde ‘Voorstad’?

J.N

Beiaardier te Oostende

In 1736 is François Douchelet (Dauchelet) beiaardier te Oostende Herhaaldelijk wordt hij naar Nieuwpoort geroepen om er de herstelde beiaard te proberen. Heeft Douchelet in meer andere steden gespeeld?

F.P.

Filiers-bloem

In de Oostvlaamse gemeente Nazareth werd nog in 1796, onder het Directoire, de toenmaals zeer populaire tragicomedie *Cobonus en Peccavia* opgevoerd. Van 21 april tot 25 oktober werd dit stuk zestienmaal gespeeld door de redenrijke kunstbroeders van de *Filiers-bloem*, die de hl Hilarius voor patroon had. In filiers-bloem meen ik een literaire (retorikale) vorm van oostvl. *flierblomme* (vlierbloem) te mogen zien? De botanica levert geen andere uitweg Ook de andere toneelgilden van Nazareth droegen botamsche namen (Wyngaerd-rancke; Roose broeders). Of ligt de uitleg elders?

V.E

Poperinghevaert

Wie is de Hollander die ca. 1750 in Poperinge woonde en zou hebben voorgesteld de vervallen Poperinghevaert op eigen kosten (met eigen kapitaal) te herstellen, op voorwaarde van een jaarlijkse taks te mogen heffen?

J D

Kortrijk-Heule

Tussen de stad Kortrijk en prochie Heule schijnen oudtijds bijzondere betrekkingen te hebben bestaan. De Handboogschutters van Kortrijk gingen jaarlijks hun meischieting verrichten in Heule; de processie van Heule kwam tot in de stad. Werd er nog meer buurschap gehouden? En kan dat wijzen op een oude territoriale toestand of verhouding?

K.V

Vaste prijzen

Wanneer is die formule gebruikelijk geworden? Op winkelpanden in de jaren 1890 kwam ze reeds voor. Overgewaaid uit Frankrijk of uit Engeland?

P.C

Priemdonker

In Breskens en Kadzand hoort men 'priemdonker' gezegd met de betekenis: pikdonker. (Wdb. Zeeuwse Dial. 750) Mag bij dit priem gedacht worden aan middelned. *primetyt*, d.i. de vroege morgen, 'prime' zijnde het vroege morgenofficie in de kerk?

C.B

Kantwerkstersfeest

In Rijsel vierden de kantwerksters jaarlijks begin mei hun feest, genaamd 'Fête du Broquelet' en de feestelijke maandag was '*le Broquelet*'. Die benaming zou overeenstemmen met 'Klosjesfeest' of 'Boutjesfeest'. Zijn er soortgelijke benamingen bij onze kantwerksters in gebruik geweest?

L V

Huiswijn

Grootmoeder zaliger zorgde altijd voor een provisie 'wijn van rabarber', zelf gemaakt met rabarber uit eigen lochting, en in champagneflessen bewaard Welke andere soorten huiswijn waren dan nog in gebruik? Ook vlierbessen waren voor huiswijn goed

J V B

Sanderyn

Een kluchtspel door sommige dorpsgilden ca 1780 opgevoerd draagt als titel: 'Bon Jan en Sanderyn' Was dit spel een boertig overblijvertje van het rederijkersstuk 'Lanseloot en Sanderijn'? Ik zie met waar die literaire naam Sanderyn elders zou vandaan komen.

G B

Herdruk van Reyniers Historie

De Potter vermeldt (Vlaamsche Bibliographie 673) een herdruk van de ‘Historie van 't oude Clooster, Capelle ende Bedevaert van den H Antonius Eremijt, Eer-tyts opgerecht neffens de stadt van Belle in Vlaendre’ door prior Pieter Reynier te Ieper uitgegeven in 1629 Waar en wanneer is deze herdruk verschenen? De Potter zegt: ‘zonder naam van drukker of jaar’, en noteert dat het werkje 188 blz. telt, formaat 16°. Zijn Bibliographie omvat de periode 1830-1890

P C

Perpetuane

Welk soort stof was ‘perpetuane’ die als kleerstof in inventarissen uit de 17e-18e eeuw voorkomt?

G P

[Nummer 5-6]

‘Den troost der armen’
Bibliografische verkenning van een populair remedieboek 1702-1930

Op de naam van een Kortrijks auteur, sieur Guilliame Simons, staat een remedieboekje dat gedurende de 18e eeuw in Zuid en Noord een buitengewone verspreiding heeft gekend, en dat nog in 1930 bij Snoeck te Gent werd herdrukt.

Exemplaren van vóór 1700 zijn niet bekend. De oudste bekende edities staan op 1702 en 1712, het jaar van de oudste bekende kerkelijke goedkeuring. In die uitgave van 1712 spreekt de auteur van de harde winter van 1709 als van een feit dat vers in ieders geheugen ligt(1).

De persoon van Simons is alleen bekend door en uit dit boekje(2). Zijn naam staat niet in de titel, op de keerzijde echter tekent hij met naam en toenaam de opdracht ‘Aen de Edele, Wyse ende voorsienige Heeren, myne Heeren Burgmeester ende Schepenen der Stede van Cortryck’(3). In de Voor-reden laat hij horen dat hij in die stad gedurende 21 jaar ‘arm ende ryke uyt charitate altydt heeft gedient door syne Remedien’. Hij is man van recepten, van zalven vooral, hetgeen wijst op de geneesheer. Dat hij tot tweemaal toe - in de Voor-Reden en in het berijmde bericht Tot den Leser - de ‘onwetentheyt der Chirurgiens’ aanklaagt, be-

(1) Over die harde winter van 1709, zie de mededeling van L. van Acker in Biekorf 1972, 329-331. - Latere edities van Simons' boekje laten het jaar 1709 wegvallen om het te vervangen door de jongere harde winters van 1793, 1799 en 1803.

(2) Als sterfjaar van Simons wordt (zonder enige verwijzing) het jaar 1678 opgegeven door de Kortrijkse stadsbibliothecaris J. Bethune, in de Catalogue Descriptif van de tentoonstelling ‘Courtrai à travers les âges’ (1902), p. 60.

(3) Een uitzondering maakte de Gentse uitgave van S. Somers 1780; zie de lijst onder Gent. - In veel herdrukken is de getekende opdracht weggevallen en wordt het traktaatje anoniem. Daardoor kreeg het een plaats onder de anomemen. Zie J.V. de le Court, Dictionnaire des anonymes et pseudonymes, p. 342 (Brussel 1960).

vestigt zijn hoedanigheid van geneesheer die wil ‘genesen sonder snyden’[4].

Deken De Bo heeft Simons' boekje gebruikt voor zijn Westvlaamsch Idioticon (1873) en Kruidwoordenboek: hij citeert een Antwerpse uitgave van 1712. Deze datering stemt overeen met de kerkelijke goedkeuring van 29 juni 1712, getekend door de bekende Joannes Verslype, pastoor en deken van Kortrijk, en ‘Keurder der Boeken’. Deze goedkeuring zal in veel 19e eeuwse edities herhaald worden. In andere edities prijkt de goedkeuring van de Brugse aartsdiaken A.F. van Tienevelt (19 juli 1765) of van de Brugse vikaris J.F. De Gryse (niet gedateerd; ca. 1790).

In een paar lokale voorbeelden van de auteur duikt zijn stad Kortrijk op. Met zijn zalf behandelde hij met goed gevolg ‘een Lantsman tot Moorzeele nevens Cortrijck, die een vallinge gehadt heeft in 't jaer 1711’, en ook ‘een eerlijck Borger der Stadt Cortrijck’ die van dezelfde kwaal genezen werd[5].

Het remedieboekje van Simons was bestemd voor de mensen.

In deel I is de zalfmeester aan het woord, in 6 artikels. Bijzonder uitvoerig is art. 1: ‘*Om te maeken den Balsem*’. In die 20 bladzijden - meer dan een vierde van 't boekje - berijdt Simons zijn stokpaardje: de balsem.

> De volgende artikels behandelen de zalven:
> Art. 2. Tot het maeken van bruyne Salve, zeer dienstig tot Plaesters en Ciroonen.
> Art. 3. Om te maeken Salven om de quaede Zeeren in het Hoofdt.
> Art. 4. Om te maeken Salven tot Verbrandtheyt, etc.
> Art. 5. Om te maeken goeden Tritum.
> Art. 6. Om te maeken de groene Salve particulier om gequetste schenen, en daer die gebruykt wordt, en zal geen quaet vleesch op de wonde komen.

Deel II is gewijd aan 41 ‘Verscheyde Remedien dienstig tot het genesen van vele Quaelen’.

Deel III brengt, in niet meer dan 3 bladzijden, enkele aanwijzingen: ‘Hoe de voorschreven Salven gebruykt worden tot het cu-

(4) De taak van de chirurgijn bepaalde zich, zoals bekend, tot het behandelen en verbinden van uitwendige letsels en wonden, en het aderlaten. Rond die grenzen bestond eeuwenlang spanning tussen geneesheer (de man van diagnose en recept) en de chirurgijn.

(5) Blz. 15 van de Brugse editie van 1723. - Deze passus strookt met met het (ongedokumenteerde) sterfjaar 1678 door Bethune opgegeven. Uit de oudste edities blijken de genoemde 21 jaren van Simons' bedrijvigheid te liggen in de periode 1690-1712, en mogelijk was de auteur in 1723 nog in leven.

reren van de *quaelen der Beesten:* gemerkt dat de lichaemen der Beesten in vele dingen zijn over-een-komende met de lichaemen der menschen'.

De delen I en II voor de mensen worden gedurende meer dan twee eeuwen herdrukt zonder andere verfrissing dan een scheutje nieuwe spelling of de vervanging van een bastaardwoord. Een paar recepten vallen weg, enkele nieuwe treden in de plaats: een vernieuwing die door de drukker gaarne in de titel van de herdruk wordt ingeschreven. Een merkwaardige uitgestotene is de 'Remedie voor de witte Heylige' (blz. 54 in 1723), de huidziekte die door De Bo als *witillige, witille, wittiligzeeren*, werd opgetekend.

Deel III voor de beesten wordt in sommige herdrukken van de 18e eeuw aangevuld, blijkbaar naar aanleiding van de veeplagen in die periode. De Brugse druk van 1765 brengt op blz. 62 'eenige geapprobeerde Remedien voor de Hoorn Beesten'. Onderaan deze aanvulling staat (blz. 65) het volgende:

'Dese bovenschreven Remedien zijn nu onlangs gevonden door *Lenaert van de Poel*, Mareschal en Peerde-meester, residerende en woonachtig binnen de Prochie van St. Nicolaes Lande van Waes, door welke Remedien vele Hoornbeesten genesen worden, en geapprobeert door de Hooft-Schepenen van den selven Lande'.

Een Gentse uitgave van S. Somers en Weduwe uit 1775 meldt zich aan als een 'lesten druk van nieuws overzien en vermeerderd met veeie Remedien voor Menschen en Beesten, door *Gerard Baron van Swieten*'. De naam van de befaamde (toen pas overleden) lijfarts van keizerin Maria-Theresia in de titel moet wel een dankbare aanbeveling van het boekje geweest zijn. Dat die leerling van Boerhaave, hoofd van de medische fakulteiten in Wenen, iets met die aanvulling van Simons' remedies te maken had, is meer dan twijfelachtig.

De volgende lijst brengt gegevens bijeen over edities van Simons' remedieboekje die in Zuid-Nederland verschenen zijn[6]. Een voorlopige lijst die voor heel wat aanvullingen zal vatbaar zijn[7].

(6) Over de edities in Holland en Zeeland, zie voetnoet 12.

(7) Gebruikte atkortingen · BG. F. Vanderhaeghen, Bibliographie Gantoise, Gent 1858-1869 - Van Heurck, Livres pop. = E. van Heurck, Les livres populaires flamands, Antwerpen 1931. - Cat. = Catalogue van Heurck 1931.

Van de 26 bijeengebrachte nummers zijn er slechts zeven in de titel gedateerd; deze zeven drukken liggen tussen 1702 en 1765. Na deze laatste datum kennen we geen gedateerde herdrukken meer[8].

De overige 19 herdrukken konden we alleen benaderend (tussen [] aangegeven) dateren, naar de bekende produktiejaren van de drukkersfirma.

De rangnummers die op sommige edities voorkomen zijn onsamenhangend en willekeurig. De gedateerde Gentse druk van 1720 meldt zich aan als *VI. Druk*, de Dendermondse van 1752 als *XIII. Druk*, terwijl een Gentse uitgave van 1746 eveneens *XIII. Druk* in de titel heeft. Dit voor de gedateerde uitgaven. De Antwerpse Colpyn-drukken (ongedateerd) die als *XI*. 40e en *XLI*. Druk verschijnen zijn een duister geval. Sommige rangnummers schijnen alleen de produktie van de firma (en voortzetting) aan te duiden.

Op te merken dat de kerkelijke approbatie van 1712 tot in de late negentiende eeuw mede wordt herdrukt.

Simons' remedieboekje. blijkt ook in Frans-Vlaanderen zeer verspreid te zijn geweest, de co-produktie van de Antwerpse druk van Martinus Verdussen met de Duinkerkse drukker Labus wijst daarop. Het boekje werd zelfs in 1892 niet voorbijgezien door de Rijselse dokter-historicus Faidherbe in zijn verdienstelijke monografie over de geneesheer in Vlaanderen[9].

Bibliografische lijst

Gent

- D.O.M. Den Troost der Arme, inhoudende veel lichte ende souvereyne remedien tegen verscheide zieckten, wonden, gezwellen, en andere qualen des lighaems van den mensch. Door ondervindinge goedgekeurt, tot grooten dienst en troost van alle behoeftige menschen, welkers qualen ongeneeslyk schynen te wesen. Seer dienstig in alle familien ende hospitaelen. Gent, 1702[10].
- D.O.M. Den troost der Aermen; Behelsende lichte ende souvereyne Remedien, Tegen verscheyde Sieckten, Wonden, Geswellen,

(8) Op de tien zuidn. edities van de collectie Van Heurck (1931) waren slechts twee drukjes gedateerd: Gent 1720 en Dendermonde 1752. (Catalogue nr. 1064-1074).

(9) A. Faidherbe. Les médecins et les chirurgiens de la Flandre avant 1789. Rijsel 1892.

(10) De datum 1702 opgegeven door F. De Potter, Geschiedenis van Kortrijk IV 346 (Kortrijk 1875); Faidherbe, Les médecins... p. 329.

en andere quaelen des Lichaems van den mensch. Door de ondervindinge goet gekeurt... Seer dienstig in alle Familien en Hospitalen. V. Druck. Door den Auteur vermeerdert met nieuwe remedien voor menschen en beesten. - Tot Ghendt, By Cornelis Meyer, op d'Hoog-poorte in 't gekroont Sweert. [1712]. - Klein 8°, 64 pp. - BG. III 70.
Approbatie: Kortrijk 29 juni 1712.
- Den Troost der Armen. VI. Druck. Gent, J. Eton, 1720. Cat. van Heurck nr. 1068.
- Den troost der Arme... ende Hospitaelen. Den XI. Druck. Door den Autheur op een nieuw oversien, verbetert en vermeerdert, met veel nieuwe remedien soo voor Menschen als voor Beesten.
Tot Gendt gedruckt ten koste van den Autheur. - Men vindtse te Koop t'Anwerpen By Andreas Paulus Colpyn op de groote Merckt in de Pauw. [17**].
Met opdracht aan de magistraat van Kortrijk en de approbatie van 29 juni 1712.
Van Heurck, Livres pop. 145, met afb. van titel; Cat. nr. 1069.
- Idem... Men vindtse t'Antwerpen by de Wed. van Andreas Paulus Colpyn op de groote Merckt... [17**].
Cat. Van der Straelen (1884), nr. 3222.
- Den Troost der Armen... XII. Druck. Door den Autheur vermeerdert, met nieuwe Remedien voor Menschen en Beesten. Tot Ghendt, by Michiel de Goesin, 1739.
Klein 8°, 70 pp. - BG. III 225.
- Den Troost der Armen... XIII. Druck.... en Beesten. Tot Ghendt, by Michiel de Goesin, 1746.
Klein 8°, 70 pp.
- Den Troost der Armen... Tot Gendt, by Jan Meyer [1750].
Approbatie van 1712. - Cat. van Heurck nr. 1067.
- Den Troost der Armen... Tot Gend, by de Weduwe van Jan Meyer [1775].

Klein 8°, 64 pp. - BG. III 366.
- D.O.M. Den troost der armen, behelzende ligte ende Souvereyne Remedien... Door Sr. Guilliame Simons, in dezen lesten druk van nieuws overzien en vermeerderd met veele Remedien voor Menschen en Beesten, door Gerard Baron van Swieten. Tot Gend, by de weduwe Servaes Somers, in den Salamander [1780].
Klein 8°, 64 pp. - BG. IV 22. - Deze editie is de enige mij bekende editie die de naam Guilliame Simons in de titel heeft[11].

(11) Over van Swieten, zie NNBW X (1937) 1005-1006. Zijn traktaat over de ‘militaire ziekten’ werd in 't nederlands vertaald en herdrukt o.m. te Brugge in 1765 door Joseph van Praet, die in hetzelfde jaar een franse versie van het werk uitgaf. Zie Dr. De Meyer, Analectes médicaux II 273 290.

- Idem... IX. Druck. Servaes Somers en Weduwe [1770-1780].
B.G. VI 192.
- Idem. Bij Bernard Poelman, 1788. Gedrukt op 2000 exemplaren BG. IV 344.
- Idem. Gedrukt (?) door Gimblet.
In de fondscatalogus van de Gimblets 1789-1791.
- Idem. L. van Paemel (1817-1845), ca. 1835.
De Potter, Vl. Bibliographic 262.
- Idem. Bij J.B. Poelman (1824-1862), ca. 1840. Met de (verder te vermelden remedies naar de veearts van de Poel).
B.G. V 170.
- De nieuwe Troost der armen, of onwaardeerbare schat van ligte en souvereine remediën tegen verscheidene ziekten, wonden, gezwellen en andere kwalen van 't menschelijk lichaam. Door de ondervinding goedgekeurd, en in 't licht gegeven tot grooten dienst en troost van veel behoeftige menschen, wier kwalen ongeneeslijk schijnen te wezen. Tweede, verbeterde druk, met een bijvoegsel, en eenige remediën voor peerden en hoornbeesten. Gent, Snoeck du Caju en Zoon, 1878.
Uitgave in-24 (formaat van Snoecks almanak), 72 pp.
De Potter, Vl. Bibliographie 262.
- Idem. Nieuwe uitgave Snoeck-du Caju, 1882.
De uitgave Snoeck bleef op de markt en werd nog ca. 1930 herdrukt. (Van Heurck, Livres pop. 146).

Brugge

- D.O.M. Den Troost der Armen; Behelsende lichte ende Souvereyne Remedien, tegen verscheyde Sieckten, Wonden, Geswellen ende andere Quaelen... ende Hospitalen. Den Lesten Druck Door den Autheur vermeerdert met nieuwe Remedien voor Menschen en Beesten. Hier zijn noch by gevoeght verscheyde kostelijcke Remedien tegen het Flurisin en Siatika, die door den Autheur achtergelaeten zijn, en noyt ten zy in desen Druck gedruckt zijn gheworden. Tot Brugghe, by Andreas Wydts, Stads-drucker inde Breydel-straet 1723.
155 × 95 cm, 64 pp. Prijs: 7 groote.
Met de approbatie van Kortrijk 29 juni 1712.
Exemplaar te Brugge, Stadsbibliotheek.
De in de titel aangekondigde *Byvoeghsels* omvatten: voor de mensen p. 55-58, tegen het *Flerecijn* en het *Ciatica;* plus (p. 60-61) een zalf ‘Voor het Flerecijn van de Peerden’.
- D.O.M. Den Troost der Aermen... en Hospitaelen. Desen laesten Druk vermeerdert met eenige nieuwe Remedien voor Peerden ende Hooren-beesten, mitsgaders eene Tafel der selve. Tot Brugge, By Joseph van Praet, Drucker 's Landts van den Vryen [1765].

D. O. M.

DEN TROOST DER ARMEN;

Behelſende lichte ende Souvereyne

REMEDIEN,

TEGEN VERSCHEYDE SIECKTEN, WONDEN, GESWELLEN ENDE ANDERE QUAELEN DES LICHAEMS VAN DEN MENSCH.

DOOR DE

Ondervindinge goet gekeurt, tot grooten dienſt ende trooſt van veele behoeftige Menſchen, welckers Quaelen ongeneſelijck ſcheynen te weſen.

Seer dienſtigh in alle Familien, ende HOSPITALEN.

DEN LESTEN DRUCK

Door den Autheur vermeerdert met nieuwe Remedien voor Menſchen en Beeſten.

Hier zijn noch by gevoeght verſcheyde koſtelijcke Remedien tegen het Fluxiſin en Siatika, die door den Autheur achtergelaeten zijn, en noyt ten zy in deſen Druck gedruckt zijn geworden.

Tot BRUGGHE, by ANDREAS [illegible], Stads-drucker inde Breydel-ſtraet. 1723.

Titel van de herdruk, Brugge 1723.

Klein 8°, 68 pp. De auteursnaam in de opdracht (verso van titel). Met een approbatie: 'Actum tot Brugge den 19. July 1765. A.F. Van Tienevelt, Archidiaconus Librorum Censor'.
Cat. van Heurck nr. 1070. - Exemplaar in part, verzameling Brugge.
- Den Troost der Armen... Dezen duk is vermeerdert met eenige nieuwe remedien voor peerden en hooren-beesten. Brugge by Vander Haegen, Boekverkooper, Suvée-straet [ca. I860].
12°, 64 pp.. - Met de approbaties van 1712 (Kortrijk) en 1789 (Brugge). Het bijvoegsel brengt 4 bladzijden nieuwe remedies 'voor de Hoorn-beesten, door welke vele genezen zyn' (p. 53-57).

Antwerpen

- Den Troost der Arme... De XLI. druk. [Gent en] Antwerpen 1702.
- Den Troost der Arme... Antwerpen 1712.
In de bronnenlijst van De Bo, Westvl. Idioticon 1873.
- Den Troost der Aermen... Tot Antwerpen by Martinus Verdussen [1750] en men verkoopt-se tot Duynkercke by Guilielmus Labus, vertaelder en drucker van Z. Doorl. Hoogheyd den Admirael.
12°, 66 pp. Met de approbatie van 1712.
Annales Com. Flamand de France I, 1853, 304.
- Den Troost der Armen... Den XIV. Druk. Antwerpen, bij E. Everaerts [1712?]. 12°.
Met approbatie van 1712. Cat. van Heurck nr. 1064.
- - Antwerpen, G. De Crom z.d. Klein 8° vierkant.
Cat. van Heurck nr. 1072.
- - Antwerpen, J. Thys, z.d. 16°.
Cat. van Heurck nr. 1074.
- Troost der armen... Met het byvoegsel. Antwerpen, J.H. Herleyn, [ca. 1860], 16°. Prijs 0,50 fr.
De Potter, Vl. Bibliographie 262.

Brussel

- Den Troost der Armen... Brussel, J.B. Jorez, 1767.
Cat. van Heurck nr. 1073.

Dendermonde

- D.O.M. Den Troost der Armen,... Seer dienstig in alle Familien ende Hospitalen. XIII druk. Door den Autheur vermeerdert, Met nieuwe Remedien voor Menschen en Beesten. Tot Dendermonde, by Jacobus Ducaju, gezworen Boekdrucker, 1752.

Exemplaar 12°, 68 pp. in de verzameling (1890) van E. Beekman

te Hamme. J. Broeckaert, Dendermondsche drukpers nr. 62 (Dendermonde 1890).

Duinkerke

- D.O.M. Den Troost der aermen... tot Duynkercke by Guilielmus Labus, vertaelder en drucker van Z. Doorl. Hoogheyd den Admirael. - Zie onder Antwerpen, 3°.
Ook in Nederland kende het boekje en ruime verspreiding. In Middelburg Z. werd het nagedrukt 'na de copye van Ghendt' in 1726, 1731 en 1736. Amsterdam staat uiteraard aan het hoofd met 17 edities, Dordrecht telt 14 edities(12). Van Heurck bezat een editie van Rotterdam, P. De Vrees 1711; ook deze stad moet het boekje meermaals hebben nagedrukt.

De titel van het remedieboekje sluit aan bij de zeer verspreide 'troost-boekjes' van de vrome Consolatie-literatuur uit de zestiende eeuw. Het traktaatje *Der Sielen Troost* kende 11 drukken gedurende de periode 1502-1587, en van de latere *Troost der Zielen* van Blosius zijn acht nederlandse edities bekend tussen 1675-1750. Ook de *Troest der Sondaren* kende een half dozijn nederlandse herdrukken(13).

Het postinkunabeltje *Der Siecken troost* (NK. nr. 3984) is echter geen medisch traktaatje, doch een vrome 'onderwysinghe om ghewillichlick te sterven' en behoort eveneens tot de stichtelijke literatuur.

De *Troost der Armen* is, in zijn titel, ook verwant met *Het Schat der Armen* van Heyman Jacobi, die zelf zijn titel ontleende aan *Le Tresor des povres* van Arnaldo de Vilanova (maistre Arnoult de Ville nove), een vulgarisatie van de Salernitana(14). Zoals ook het *Thesaurus pauperum* van Petrus Yspanus, dat als eerste Antwerpse druk (1476) van Dirk Martens bekend staat.

Opmerkelijk is dat de volksremedieboekjes meestal een nadruk leggen op hun caritatieve bedoeling. Heyman Jacobi noemt zich o.m. 'medelydend Hert van menschlievendheyd', en ook zijn latere uitgever handelt, alleen 'uyt

(12) J. Homblé, Geneeskundige volksboeken, in Oostvlaamse Zanten, jg. 47, 1972, p. 126. Dit artikel bespreekt (pp. 127-138) de geneeskundige inhoud van Simons' boekje, met kruidkundig glossarium.

(13) J. Cornelissen. Over Consolatie-literatuur, in Med Neder. Hist. Instituut Rome, Vl, 1926. - Bibliotbeca Catholica Neerlandica s v. - A. Troelstra. De toestand der catechese in Nederland, p. 218-219 (Groningen 1901).

(14) Over Het Schat der Armen van Heyman Jacobi, zie Biekorf 1969, 88-89. Vgl. Van Heurck, Livres pop. p. 145.

liefde tot synen Even-Mensch’. Guilliame Simons spreekt zijn menslievendheid uit in dicht en ondicht, en verbindt dit edele gevoelen met een hartgrondige hekel aan de ‘onwetentheyt der Chirurgiens’. In zijn Sluyt-Reden vraagt hij dat iedereen die de deugd van zijn remedies heeft ondervonden ‘mijnen naer-volger wilde wesen in arme menschen, (om hen) soo veel gy kont, uyt caritate te helpen’.

A. Viaene

Bijlage
Guilliame Simons Tot den Leser
1712
(naar de Brugse druk van 1723)

Myn opset is ô Vriendt, die sult dit Boecxken lesen,
Te leeren hoe men kan, die Quaelen heeft genesen:
Eylaes! hoe menigh mensch is door d'Onwetentheyt
Der Chirurgyns geraeckt in groote Swaerigheydt.

Den eenen had de vorst in handt of voet gekreghen,
Den ander was gequest door Nagel, Mes of Degen,
Een schroomelijck Geswel vol Etter en vol Brant,
Of ander Accident in Aensicht, Voet of Handt,

Had menigh ander Mensch op 't onvoorsiens bevangen,
Men liep, men sond, men riep om hulp met groot verlangen.
Den Regel generael werd in het werck geleyt,
Terstont daer werd Gesneên of Corosijf bereyt.

Hier wert'er een de Teen of Vinger afgesneden,
Daer den geheelen Voet, de Hant of ander Leden.
Wat eene droeve saeck voor alle Vrauw of Man,
Die sonder wercken niet den kost bekomen kan.

En is't oock niet gebeurt, dat na seer luttel dagen
Veroorsaeckt is de Doodt! den Dooden sal 't niet klaeghen.
Dees dingen zijn geen konst, dit is zeer licht geleert,
Die anders niet en kan, wort niet met recht geëert.

Dit is de waere konst, genesen sonder snijden,
Dit is't hetgeen ick doe, en wilt het niet benijden.
Godt Lof tot deser uer alles is wel vergaen
Met de Remedien, die in dit Boecxken staen.

Gebruyktse vryelijck voor u, voor ander Menschen,
Die zijn in pijn en angst, die naer genesing wenschen,
En schroomt dees Salven niet, s'en zijn niet pijnelijk,
Sy zijn van groote Deught en onwaerderelijck.

Pagadoren als indraagsters van panden Brugge 1728

Pagadores heetten de betaalmeesters van het Spaanse leger dat in de XVIde eeuw onze streken bezette(1). *Pagadors* noemde men bij ons ook de tussenpersonen die als tolk en afrekenaar optraden wanneer de taalvreemde soldaten van dit leger hier hun inkopen deden. Naast de vervorming in de volksmond tot *pagadder* (voor een niet-volbloed Antwerpenaar, voor een kleine jongen, vaak met ongunstige bijklank) heeft *pagador* in onze taal ook de betekenis gekregen van: geldschieter, hij die tegen onderpand geld in leen geeft(2). In dit verband werd deze naam ook gegeven aan de mannen of vrouwen die voor anderen naar een leenbank trokken om er hun panden te belenen of te lossen, zonder dat de ware eigenaars van de verpande goederen daarbij bekend werden. De tekst uit 1728 die hier in bijlage gegeven wordt, betreft de indraagsters van de Brugse Berg van Charitate, een sedert 1573 bestaande stedelijke armenleenbank(3). Zij worden er *pagadors* of *pagadoren* genoemd. Ook de voor een vrouwelijke *nomina agentis* typische vorm *pagadoorighe* komt erin voor(4).

Dragers en draagsters van panden zijn er in onze leenbanken niet van meet af aan geweest. Volgens Pauwel de Genellis, de ‘conciërge’ van de Berg van Charitate die dit verzoekschrift opstelde, zou het Brugse schepenkollege rond 1660 voor het eerst een aantal beëdigde pagadoren hebben aangesteld. Op deze manier konden ook zij die zelf niet naar de Berg konden komen of zich niet bekend wilden maken -

(1) Over een beruchte Spaanse *pagador* leze men: A.W. Lovett, Francisco de Lixalde: a Spanish Paymaster in the Netherlands (1567-1577), in: Tijdschrift voor Geschiedenis, LXXXIV (1971), pp. 14-23 , en over de *pagaduria* van het Spaanse leger: G. Parker, The Army of Flanders and the Spanish Road. 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries’ War, Cambridge, 1972, passim.

(2) C. Kiliani Etymologicum Teutonicae Linguae, sive Dictionarium Teutonico-Latinum, Utrecht, 1777, dl. II, p. 853; L-L. De Bo. Westvlaamsch Idioticon, Brugge, 1873, p. 819; J. Cornelissen en J.-B. Vervliet, Idioticon van het Antwerpsch dialect, dl. III, Gent, 1903, p 933; Woordenboek der Nederlandsche Taal, dl. XII, 1, 's Gravenhage-Leiden, 1931, kol. 147-148.

(3) Zie hierover onze in de ‘Historische Uitgaven’ van het Centrum ‘Pro Civitate’ te verschijnen studie.

(4) Cfr. A.V., Vrouwelijke beroepsnamen, in: Biekorf, LXXIII (1972), p. 172.

in tegenstelling tot de Bergen van Barmhartigheid gebeurde de belening er niet anoniem - voor hun in pand gegeven goederen krediet verkrijgen. Met verloop van tijd werden ook in de Bergen van Barmhartigheid dragers en draagsters aangesteld. Met het oog op het goede verloop van hun werkzaamheden werden voor hen reglementen uitgevaardigd(5). Een telling uit 1788 geeft de namen van de dragers en draagsters in de elf Bergen van Barmhartigheid van de toenmalige Oostenrijkse Nederlanden. Daaruit blijkt dat vooral vrouwen dit volks beroep uitoefenden: er waren bijna dubbel zoveel draagsters als dragers(6).

Niemand anders dan de beëdigde dragers of draagsters mocht panden van partikulieren aannemen, ze naar de leenbank dragen, ze er te gelegener tijd weer gaan lossen en voor deze diensten een kleine vergoeding aanrekenen, evenredig met de waarde van het beleende pand. Deze indragers dienden aan hun huis een bordje op te hangen waardoor hun bezigheid bekend werd. Toch was het hen ten strengste verboden als het ware een eigen leenbank open te houden. Normaal mochten zij de hen toevertrouwde panden dan ook niet langer dan twee etmalen thuis bewaren. In geen geval was het hen toegestaan zelf tegen interest te belenen of een hogere vergoeding te vragen dan reglementair voorzien was. Teneinde goed te weten welke panden zij dagelijks te belenen en te lossen hadden, dienden zij de gegevens daaromtrent nauwkeurig bij te houden. Kontrole daarvan door de ‘intendant’ van de Berg van Barmhartigheid was altijd mogelijk.

Dat er in de XVIIIde eeuw in het bedrijf van de pagadoren of indraagsters van de Brugse Berg van Charitate allerlei misbruiken waren binnengeslopen, blijkt uit de hier volgende tekst. Van de achtentwintig pagadoren die dagelijks panden indragen, acht de ‘conciërge’ er slechts acht

(5) Rijksarchief te Brugge, fonds Stad Brugge, no. 729: Reglement pour les porteurs et porteuses assermentés des gages du Mont-de-Piéte de Bruges (26 febr. 1762, kopie 16 dec. 1808); Algemeen Rijksarchief te Brussel, fonds Bergen van Barmhartigheid, no. 6: Réglement concernant la conduite et les fonctions des employés aux Monts de Piété (20 febr. 1792), vooral art. IV, XII, XIII en XIV; ibid., no. 7, pp. 132-144: Reglement additionel pour les porteurs et porteuses (9 febr. 1776).

(6) Algemeen Rijksarchief te Brussel, fonds Koninklijke Raad van het Gouvernement, no. 606, doss. 44: Tableau comprenant le nombre des porteurs et porteuses jurés des Monts de Piété des Pais-Bas.

capabel ende getrauwe, en van deze zijn er drie die niet eens kunnen lezen of schrijven! Ergerlijk is ook dat veel indraagsters van slecht gedrag zijn of zelfs in dronkenschap hun werk plegen te verrichten. Sommige houden geld achter of verkopen - onder het mom ze te hebben verloren - de pandbriefjes door aan anderen dan de eigenaars van het in pand gegeven goed. Doordat sommige van andere steden met grote aantallen panden komen aandraven, wordt de mogelijkheid voor de Brugse *gemeene aermen* zelf van de gratislenende Berg van Charitate gebruik te maken in het gedrang gebracht.

Daar al deze wantoestanden in het gedrag van de pagadoren niet bevorderlijk zijn voor de goede werking van de Berg van Charitate en geenszins stroken met de bedoelingen van de stichters ervan, vraagt de Genellis het Brugse schepenkollege daaromtrent een ordonnantie uit te vaardigen. Van maatregelen in deze zin hebben wij in de *Secrete Resolutieboucken van tCollegie van Schepenen* (Stadsarchief te Brugge) geen spoor kunnen vinden. Maar zijn verzoekschrift toont ons toch levendig niet alleen hoe het bedrijf van de pagadoren rond een leenbank georganiseerd was, maar ook tot welke misbruiken het aanleiding kon geven.

Paul Soetaert
Aspirant N.F.W.O.

Bijlage

Pauwel de Genellis, 'conciërge' van de Berg van Charitate te Brugge, verzoekt het schepenkollege om maatregelen in verband met de misbruiken van de pagadoren in deze leenbank. 4 maart 1728. (Stadsarchief te Brugge, fonds 'Mont de Charité', diverse stukken, 1700-1789, origineel op papier).

> Dheer Paulo de Genellis, als conchergier van den Waerachtighen Bergh van Charitate, verthoont aen de heeren President en de Gouverneurs van den selven Bergh het naervolghende ten eynde van debvoir te doen tot het becommen van het Collegie deser stede een Reglement ofte Ordonnantie, naer het welcke een ighelick schuldigh saude syn te reguleren, nopende de beleeninghen en de lossinghen soo tot faciliteyt als tot voordeel van den armen deser stede emmers voor de gonne die verobligiert syn hunne goederen te beleenen, de welcke notoirelick volghens d' intentie van de fondatueurs, als oock volghens d' intentie van den Collegie, voor alle vremde van andere steden behoorden geprefereert te worden.

't Is ter dier oorsaecke ende andere redenen soo men verneempt, dat d' heeren van den Collegie deser stede inde jaeren 1660 ofte daeontrent syn gedient geweest in eede te stellen ses a seven pagadors ofte pagadoren, omme de goederen van het gemeente deser stadt te beleenen ten regarde van de gonne die selfs niet en desireerden te commen ofte bekent te syn, eenigsints connende lesen ende schryven tot connen hauden conternotitie van de pandekens die sy dagelickx voor particuliere commen te lossen, Ten welcken effecten sy moesten doen den eedt soo men verstaet, van in den Bergh niet te beleenen eenigh vremt ofte gestoolen goedt dan alleenlick van persoonen hun bekent, sonder hemlieden name te moghen publicq maecken, ende dat sy aen de eygenaers ghetrauwelick over te tellen het gonne sy op hun beleende pandekens hadden ontfanghen, daerenboven dat sy voor het beleenen van ider pandeken ofte voor het lossen van diere, wesende onder de 20 schellinghen grooten niet meer van de eygenaers en vermoghen te proffyteren, dan een blancke[7], ende van de gonne boven de 20 schellinghen tot de twee ponden grooten een stuyver[8] van ider pandeken.
Daarenboven dat sy der vercoghte pandekens ontfanghende den overschot den selven getrauwelick aen de proprietarissen van hun vercochte goet sauden over tellen, alles op den salaris als voorseyt, Sonder dat deselve pagadoors ofte pagadooren daegelickx meer vermochten te beleenen dan vierentwintigh pandekens, te weten voor den middagh twaelfve ende naer den middagh twaelfve, omme daerdoore niet te beletten de beleeninghe van de particuliere de gonne die commen met hun eyghen goet in persoone.

't Is nu soo dat met het verloop van tyd en veranderinghe van cassiers ende officialen van den selven Bergh de pagadooren soodanigh syn aengewassen tot een nombre van achtentwintigh, sonder de gonne die nogh voor particuliere beleenen ende nochtans voor pagadoors niet bekent en syn, Onder dewelcke veelderleye syn die gheen ander goet en beleenen als van Sluys, Ostende, Nieuport, Duynkercke, Ipre ende andere plaetsen, voorts veelderleye die niet en connen lesen noghte schryven, oock van geheele sleghte conduite, tot sooverre dat sy door dronckenschap, ende door dien sy niet en hauden conternotitie van de pandekens die sy lossen, daegelickx niet alleene en commen te lossen contrarie panden, nemaer selfs van het goet van de ware proprietarissen achterhauden, ofte van het gheldt, het gonne sy van het beleent goedt hebben ontfanghen, mitsgaeders aen de eygenaers niet over en leveren de briefkens om alsoo hunne onreghtveerdigheyt niet te connen achterhaelen, dat op pretext dat sy deselve verlooren hebben ende noghtans deselve briefkens aen ahdere persoonen engageren voor gheldt.
Allesints, niet alleene tot een confusie ende disorder van den Bergh, nemaer selfs tot eene droefheyt ende sensibelen interest van den gemeenen aermen deser stadt, die in de plaetse van secours te ghe-

(7) Een *blancke* is een munt ter waarde van anderhaive groot.
(8) Een *stuyver* is een munt ter waarde van twee groten.

nieten volghens de loffelicke intentie van de fondateurs by middel van sulckdanighe pagadooren, niet anders als interest en syn lydende.
't Is oock onlanghs voorgevallen dat met het overlyden van Anna de Vos ende Marie Maes, corts naer malckanderen gewesen pagadoors, niet hebbende connen lesen nochte schryven in hemlieden zieckte de distributie van hunne briefkens, hebben gegeven contrarie aen de waerachtighe eygenaers tot confusie van den Bergh voor soveele dat men niet de waerheyt segghen magh dat den selven Bergh daerdoore in den tydt van dry maenden is omgekeert geworden, door het lossen ende beleenen ten eynde dat een igelick soude ghevonden hebben hun eyghen goet ende door welcke confusie het gemeente is lydende, alsoo sy by faute van tydt niet en connen gedient worden.
't Is oock waer dat door Marie Strymeersch, ghewesen fameuse pagadoorighe, de gonne den Bergh onlanghs heeft verlaeten, groote confusien syn voorgevallen, door dien sy ten meerderen deele alle de persoonen voor wien sy hadde beleent, hadde achtergehauden goet, ofte van het beleente geldt, oock achtergehauden de briefkens tot confusie van den Bergh ende droefheyt van veel aerme persoonen, ende sy daerinne behoorlick worde voorsien dusdanighe disorders ende quaede exempels noch daghelickx staen te vermeerderen.
Men wilt oock wel te kennen gheven dat den grooten nomber van pagadoors ende onbequaeme persoonen teenemael prejudiciabel syn aen den ghemeenen aermen deser stadt, voor sooveele de particuliere hun eyghen goet niet en connen brengen om te beleenen, om dies sy hun meester maecken met hunne saeken van de rolee, ende alsoo menighe aerme persoonen hun gebroght goet doen beleenen, ende deselve afpersen den salaris naer hun discretie.
Men laet oock staen dat by middel van soo groten nomber van pagadooren, die inbrenghen alle vremde goederen, het aerm gemeente van dese stadt seer dickwils niet en can gedient worden ende verobligiert syn te gaen naer den Bergh van Barmhertigheyt tot hunne schaede.
Welcke respective pagadooren doordien hemlieden loon oock niet en is getauxeert, ider eygenaer doen betaelen naer hun goetduncken. Omme in alle het gonne voorschreven geremedieert te worden, tot secours van den gemeenen aermen deser stede heeft hy, Genellis, als cassier van den selven Bergh in afquitinghe van synnen eedt ten aencommen van syn offitie gedaen, hem genecessiteert ghevonden van alle het gonne voorschreven aen UEd. te verthoonen, ten eynde dat daerin door den Collegie saude moghen worden voorsien

Lyste van de pagadoors die daghelickx den Bergh syn frequenterende tot lossen ende beleenen van panden voor particuliere persoonen:

1. Pieternelle de Cock.
2. Marie Mulders.
3. Petronelle Goignee.
4. Isabelle Lamaire.
5. Marie Lagace.

6. Anna van der Pitte.
7. Joanne van der Meersch.
8. Anthonette de Raes.
9. Ida du Chatel.
10. Anthonette Lodders.

11. Barbel François.
12. Barbel Bauwerlynck.
13. Petronelle Neveux.
14. Anna Coopmans.
15. Joanne Sablé.
16. Clara Relle.
17. Catharine Relle
18. Marie Forneuille.
19. Petronelle Pierens.
20. Catharine Morel.
21. Joanne Lé.
22. Anna Cauelaers.
23. Marie Anne Bollaert.
24. Catharine de Stable.
25. Marie van de Leene
26. Lenine Maes.
27. Franchoise Brims.
28. Anna de Backere.

Lyste van de pagadoors die men oordeelt capabel ende getrauwe te syn:

1. Petronelle de Cock.
2. Isabelle Lamaire, getrauwe, maer can nogh lesen nochte schryven
3. Marie Mulders.
4. Anna de Backere.
5. Joanne Lé, getrauwe, maer can nogh lesen nochte schryven.
6. Franchoise Brims.
7. Petronelle Goignée, getrauwe, maer can nogh lesen nochte schryven
8. Anna Coopmans.

Pattyn - De Patin

Aansluitend bij Biekorf 1972, 320; 1973, 117.

Charles-Philippe Pattyn, in 1735 in de adelstand verheven met de titel van burggraaf, is niet de zoon van Pieter en de Gryson Joanna, maar wel van Pieter en zijn eerste echtgenote *Theresia de Smidt* of *de Smedt*.

Charles-Philippe werd gedoopt in de Sint-Maartenskerk te Ieper op 19 april 1687.

Zijn vader, Pieter Pattyn, hertrouwd met Joanna Gryson. Dit huwelijk werd gesloten in de Sint-Maartenskerk te Kortrijk op 22 januari 1697. Uit dit tweede huwelijk had hij geen kinderen.

- Zie daarover: La familie Pattyn ou de Patin à Ypres, in Le Parchemin nr. 145 (jan.-febr. 1970).

Baron Bonaert

Waarschootslaken

Op de vraag in Biekorf 1971, 319.

Bij P. Lansens (Belgie's Geschiedenis, p. 481; Brugge 1862) vind ik de volgende nota over dit weefsel:

‘De fabrieken bleven [in de 18e eeuw] in Brabant en Oostvlaenderen nog in zekeren welstand, omdat hunne grove voortbrengsels, doorgaens *Waarschootslaken* genaemd, van eene eerste noodzakelykheid waren; dewyl zy sterk gezocht werden om schippers-kleederen te maken’.

De auteur zegt niet uitdrukkelijk dat dit laken naar de parochienaam Waarschoot werd genoemd, voor hem was dit klaarblijkend.

J.H.

De ‘Psalm’, een gedicht uit de ‘krisisperiode’ in Rodenbachs leven (1879-1880)

De ‘Psalm’ van Albrecht Rodenbach werd, in zijn bekende, driestrofige versie, door F. Baur gedateerd in 1879-1880, met voorkeur voor het eerstgenoemd jaartal. Dezelfde biograaf dateerde een vroegere versie, in vijf strofen, in het jaar 1877[1]: toen zou Berten het geschreven hebben als ‘gezang’, in te lassen in de bewerking die hij (wellicht samen met enkele vrienden) maakte van het drama ‘Philippine van Vlaanderen’ van Desiré Delcroix[2].

Deze laatste datering verdient voorbehoud, want de genoemde toneelbewerking werd reeds op 10 en 24 September 1876 te Roeselare opgevoerd door de Sint-Jansgilde, samengesteld uit Roeselaarse kollegestudenten onder het vaderlijke oog van surveillant Victor Lanssen[3].

De genoemde, vrij onbekende vijfstrofige voorganger van ‘Psalm’ was, blijkens een eigenhandige notitie van Rodenbach, geïnspireerd door de (driestrofige) ‘Schweizer Psalm’ van Leonard Widmer (1806-1869) op muziek van Jozef Mehul[4], muziek die Rodenbach ook behield voor zijn bewerkte tekst[5]. Om zoiets mogelijk te maken, bleef hij trouw aan het metrum van het Zwitserse voorbeeld, doch overigens werd Bertens vijfstrofige ‘zang’ veeleer een origineel gedicht dan een vertaling[6].

De eerste ‘Psalm’-versie wezen hier volledig geciteerd[7], met versnummering door ons:

(V. 1) God onze Heer, gij zijt d'Heer der Heren,
(V. 2) Gij draagt de wereld op uw hand;

(1) Verzamelde Werken Albercht Rodenbach, -ed. F. Bauer, dl. II, Tielt, Den Haag, 1957, p. 163, 342-343.
(2) Zie over die bewerking de vage mededehngen in: F. Baur, Albrecht Rodenbach, het Leven, de Persoonlijkheid, Tielt, Den Haag, 1960, p. 218
(3) Zie F. Baur, o.c., p. 200-201, en F. Rodenbach, Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterie, Amsterdam 1909, dl. I, p. 161.
(4) Verz. Werken, p. 342.
(5) Zie Ferd Rodenbach in: A. Rodenbach, Gedichten, herziene uitg, door F. Rodenbach (met inleid. door C. Verschaeve), dl. I, Tielt, 1930, p. 117.
(6) Widmers tekst in: Verz. Werken A. Rod., -ed. F. Baur, dl. II, p. 342-343.
(7) Ibid

(V. 3) Lacht ge op een volk het bloeit vol eren,
(V. 4) 't Straal van uw oog stort het in 't zand.

(V. 5) God onze Heer, eertijds loecht ge op Vlaanderen:
(V. 6) 't Bloeide en was groot op land en zee,
(V. 7) Ten heilgen kamp voerde het zijn vaandlen,
(V. 8) Koningen schonk Vlaanderen den vreê.

(V. 9) God onze Heer, schouwt op onze schanden:
(V.10) Vlaanderens Maagd slaapt in haar vaan,
(V.11) Hier wilt men 't kruis uit hare handen,
(V.12) Ginds doemt men haar in uwen naam.

(V.13) God onze Heer, wilt 't jong diet aanhoren:
(V.14) Wij zagen Vlaandrens schande en nood,
(V.15) En hand in hand w'hebben gezworen:
(V.16) 'Voor Recht en Eer' kamp tot der dood.

(V.17) Lijk 't Gildenheir langs de Leielanen,
(V.18) Wij knielen neder voor 't gevecht:
(V.19) Sterk onzen Bond, zegen die vanen,
(V.20) Zegen ons Roer, zegen ons Recht.

Enkele verzen komen wellicht beter over met wat toelichting. Vers 7 zinspeelt op de Vlaamse deelname aan de middeleeuwse Kruistochten. Waarschijnlijk zijn de verzen 11-12 een aanval tegen de twéé vijanden waartussen de katholieke flamingant Rodenbach een wig zocht te drijven: de antiklerikale 'geuzen' der XlXde eeuw, en het Vlaamsvijandig geestelijk gezag. Allicht zullen de vertolkers der Roeselaarse Sint-Jansgilde op 10 en 24 September 1876 het 'ginds' uit vers 12 verduidelijkt hebben met een teatraal armgebaar in de richting van het Klein Seminarie...

Die 'eerste versie' van 'Psalm' werd opgenomen in 'Een Vijftig Vlaamsche Liederen' (nr 27), in 1877 uitgegeven door retorikaleerling August Ghequiere[8].

Op 11 mei 1879 verscheen in 'Rond den Heerd', het Brugs weekblad o.l.v. priester Adolf Duclos, waaraan Rodenbach al enkele keren had meegewerkt[9], het prozagebed '-Voor Vlaanderen!', overgenomen uit een afzonderlijk gedrukte publikatie uit de Roeselaarse drukkerij van Julius de

(8) Zie A. De Meulemeester, De Persoonlijkheid van Hendrik Delbar, Superior aan het Klein Seminarie te Roeselare, - Rollariensia, dl. III, 1971, p. 48-50.
(9) Zie A. Viaene, Pol de Mont Medewerker aan 'Rond den Heerd' 1876-1879, - Biekorf 1957.

Meester. De auteur is niet vernoemd. Na een Latijns motto ('Consolamini, consolamini populo meus, cito veniet salus tua...')[10] volgde een lange tekst, die o.i. verwantschap vertoont met Rodenbachs vijfstrofig gedicht. Die verwantschap is soms van tekstuele aard (in welk geval we hieronder *kursiveren)*, en om ze duidelijk te maken volgt hier de tekst, met inlassing van verwijzingen naar Rodenbachs hierboven aangehaalde verzen, (zinswendingen die daarentegen verwijzen naar Rodenbachs definitieve 'Psalm' van 1879-1880 worden *in vetjes* gedrukt):

Voor Vlaanderen!

God, onze Heer, Gij (V.1) die de volkeren schept, die ze doet *bloeien* (V.3) en groot worden of ze verbrijzelt in uwe gramschap, slaat uwe oogen op een volk dat u eens lief was boven alle anderen, en nu knielende ligt *in het zand* (V.4)! Hoe lange nog zult gij van ons *uw aangezichte keren?* Heeft uwe geeselroede ons nog niet genoeg gestraft of moet dit oude volk geheel en gansch verdwijnen van der wereld en uitgeroeid worden om vergeten te zijn of gedoemd bij de komende geslachten? Neen, o Heere, 't is Gij die de steun zijt der volkeren en die ze *redden* kunt op den boord van den afgrond!

Het geloove onzer vaderen, dat zoo kinderlijk vaste stond, verdwijnt maar altijd verdwijnen, met zijne zuivere zeden en christene gebruiken. Men tracht het te dooven overal met een mantel van onverschilligheid!

Men leeft alsof er noch God noch eeuwigheid en ware, en een zwerme van zonden stijgt alle dage als eene zware donderwolk ten hemel op!

Men doet meer: men vervolgt u, mijn God, men lastert uwen name en uwe H. Kerke in vuile bladen, men verjaagt u schandelijk uit den huize, uit het openbaar leven, uit het bestier (V.11) en zelf uit het herte der onnoozele kinderen, die de toekomst zijn!...

O mijn God!... was het om zoo *diepe te vallen* dat Gij dat volk gezegend hadt en bemind? Gedenk wat het was in vroegere tijden, en, zoo wij onweerdig zijn der verzoening, dat der vaderen getrouwheid en grootheid voor ons spreke! Gedenk, o lieve Jesus, dat er onder hen duizende en duizende de marteldood gestorven zijn, verre van hun land om uwen name en 't heilig graf (V.7)! Gedenk dat zij altijd getrouwe kinderen waren uwer H. Kerke! Gedenk dat zij zuiver waren en kuisch boven alle andere volkeren, en dat er rond uwen throon eene reie van heiligen knielen die in Vlaanderen geboren werden, en op wier beenderen zovele euveldaden geschieden! 'Parce populo tuo!' Heb medelijden, Heere, met uw volk! Geef weder ons kersten geloove, onze zuivere zeden en den vrede die wij verloren hebben! Geef weder onzen eigenen aard en zeden, onze grootheid van vroegere dagen [Gij aleene kunt het, Jesu, en door ons zelven en kunnen wij niets.

(10) Uit het Adventsgezang 'Rorate'. Vert.: 'Vertroost u. vertroost u, mijn volk uw heil is op komst'.

> Het kwaad is machtig in ons land en ontrolt ten allen kante zijne zwarte bannieren! En daarom bidden wij, en daarom willen wij ons scharen onder het vaandel van Jesus-Christus, en strijden voor U, mijn God, voor uwe H. Kerke, en voor ons vaderland *tot der dood* (V.16). *Versterk* (V.19) onzen wille, verlicht ons verstand en zuiver onze inzichten lijk gij weleer de lippen van den propheet hebt gepuurd met eene brandende kole! *Zegen* onzen kamp en *onze vanen* (V.19), zegen onze wapens gelijk gij weleer het volk van Israël en onze vaderen hebt gezegend voor den slag (V.19). Dit vragen wij U uwe oneindige liefde en bermhertigheid en bij het bitter lijden Jesu-Christi, onzen Heere, Amen.
> Sinte Luitgaarde, zuivere maagd en patroonesse, bid voor ons.
> Sinte Godelieve, gij vlaamsche roozebloem onder de doornen, bid voor ons. Karel de Goede, martelaar van recht en waarheid, bid voor ons.
> Sint Aarnout, St-Jan van Waasten, onnoozel kindeken Achas van Thorhout, Sinte Goedele, St-Idesbald van den Dune, Sint Wouter van Brugge, Sint Garembert van Wulpen, Gelukzalige Jooris, Gheeraart, H. Rembert en gij allen die bloemen zijt, gegroeid in onze streke en verplant nu in een beter vaderland, bidt voor ons.
> Sint Eloy, Sint Amand, Sint Baafs, Sint Lieven en gij allen die het geloove aan onze vaderen bracht, bidt voor ons.
> Heilige Maria, gij die alles kunt op het herte van Jesus, van wie het al moet komen, gij bijzonderlijk, bid voor ons, bid voor Vlaanderen.

In dit 'Voor Vlaanderen!' is dezelfde gedachte ontwikkeld als in Rodenbachs gedicht van 1876: het XlXde-eeuws Vlaanderen is ziek, en kan slechts herleven door een wedergeboorte van zijn religieuze middeleeuwse glorie. Het prozagebed ontkoppelt deze gedachte echter van de historische kontekst ('soldatengebed' om overwinning tegen de Fransen) en stelt ze daardoor - veel uitdrukkelijker dan Rodenbach in 1876 had 'gesuggereerd' - in aktualiteitsverband. Opvallend is, dat Rodenbachs (zeer korte) verwijzing naar Vlaanderen *stoffelijke* bloei van weleer (V. 5,6,7) geheel is weggelaten, en dat zijn reeds uitvoerige evokatie van het heerlijk *religieus* verleden nu volstrekt overheerst. In die zin is de bijgevoegde lijst aanroepingen van Vlaanderens heiligen zeer begrijpelijk, evenals de instemming van 'Rond den Heerd', het blad der Gilde van Sint-Luitgaarde.

Het gebed vertoont sporen van de groeiende Schoolstrijdpsychose. Wie het geschreven heeft, zal wel moeilijk te achterhalen zijn. Wil men de zaak als een Roeselaarse aangelegenheid beschouwen, dan kunnen de Klein-Seminarieleraren Alexis de Carne en Victor Lanssens geldige kandidaten zijn. Ze stonden heel zeker in kontakt met de 'Rond den Heerd'-groep. De binding tussen die groep en drukker Julius de

Meester - die in december 1878 Rodenbachs ‘Eerste Gedichten’ had uitgegeven - werd nog nooit bestudeerd, maar ze is lang niet denkbeeldig. In oktober 1878 vindt men De Meesters zaak aan de Zuidstraat aangeduid met de benaming ‘In Sinte Luitgaarde’[11]. De drukker (^{o} Roeselare 4 januari 1857) was toen goed 21 jaar (Albrecht Rodenbach was een paar maanden ouder).

Rodenbachs definitieve ‘Psalm’-versie van 1879-1880 was zoveel als een antwoord op dat prozagebed (dat hij o.i. onmogelijk zelf kan geschreven hebben: van hem is geen regel proza van zó religieus-skrapuleus kaliber bekend).

Het verband tussen ‘Voor Vlaanderen!’ en ‘Psalm’ zal duidelijker blijken, als men het laatstgenoemd gedicht vooraf even vergelijkt met 's dichters eigen ‘gezang’ van 1876. Er zijn nog drie i.p.v. vijf strofen, en precies de religieus-getinte verzen zijn weggelaten...

> De eerste strofe bleef ongeveer ongewijzigd. Van de tweede strofe behield Rodenbach de (profane) verzen 5-6, terwijl de lange klacht over de religieus-morele ontaarding (Str. 2, v. 7-8; str. 3 en 4) kompleet wegvalt.
> De nieuwe verzen 3-4 van de tweede strofe-anno 1879/80 vervangen overigens de genoemde godsdienstige verzen en strofen door inlassing van een nogal ‘ruwe’ politiek-ekonomische eis.
> De laatste strofe der nieuwe versie brengt een koppeling van str. 4 (vers 13) uit het oude gedicht, met een inhoud van str. 5 uit datzelfde gedicht, waaruit ook al het ‘knielen’ verdween...

Bij die herwerking moet Rodenbach zich laten leiden hebben door het prozagebed ‘Voor Vlaanderen!’, wat blijkt uit enkele (onbewuste?) ovemamen. ‘Keert gij uw blikken (aangezichte)’, ‘red’ en ‘diepe val’ kwamen niet voor in het gedicht-anno 1876, maar wel in het gebed ‘Voor Vlaanderen!’.

De kerngedachte van ‘Psalm’ - bede om opbeuring uit het verval - is overigens dezelfde als die van ‘-voor Vlaanderen!’ (waarin ze explicieter was verwoord dan in 't ‘Gezang’ van 1876). Het gaat echter niet om religieus-moreel, maar politiek-ekonomisch verval.

Een opmerking in de rand: het slotvers uit de nieuwe ‘Psalm’ lijkt weggeplukt uit het ‘Deutschland, Deutschland über Alles’ van A.H. Hoffmann von Fallersleben (1798-1874), geschreven in 1841.

(11) In het Roeselaarse weekblad ‘De Mandelgalm’ van 5 okt. 1878.

Hier volgt, pro memorie, die ‘Psalm’[12]:

God, onze Heer, Gij zijt de Heer der Heren,
Gij draagt de wereld op uw hand;
Lacht ge op een volk, het bloeit in roem en eren,
Keert Gij uw blikken, 't stort in 't zand.

God, onze Heer, Gij loecht weleer op Vlaanderen;
Toen was het machtig, schoon en fier,
Kluisters en juk, het sloeg ze ruw aan spaandren:
‘Vrijheid en Nering!’ klonk het hier.

God, onze Heer, wil 't jong geslacht aanhoren;
Red Vlaanderen uit zijn diepe val!
Zegen den eed door allen trouw gezworen:
Vlaanderen, Vlaanderen boven al!

Deze definitieve ‘Psalm’ betekent, vergeleken met het ‘Gezang’ uit de toneelbewerking van 1876, méér dan een verstechnische verfraaiing. Hij lijkt een reaktie op de, naar Rodenbachs smaak, ‘verkwezelde’ versie die de auteur van het prozagebed uit zijn eigen verzen had gebrouwen, en wellicht reageerde Rodenbach in 1879-1880 meteen ook tegen zijn eigen vroegere binding met de Luitgaardebeweging[13].

Het gebed ‘Voor Vlaanderen!’ kan wellicht een bewijsstuk vormen voor de mogelijke stelling, dat de flamigantische priestergroep uit het bisdom Brugge de ontwakende studentenbeweging langs puur religieuze paden heefd willen maneuvreren. Het schijnt in elk geval geen lang leven te hebben gekend. Rodenbachs driestrofige eindversie werd daarentegen ‘de vrome, innige-diepe Psalm, die het gebed is geworden van de Vlaamse knapenschap’[14].

Met zo'n ‘innig-diepe’ Psalm heeft Rodenbach-biograaf F. Baur blijkbaar geen raad geweten, want in zijn evokatie van 's dichters religieuze en morele krisisperiode krijgt het gedicht geen plaatsje. Het zou misschien kunnen, als men de ‘Psalm’ mag interpreteren als de niet zó ‘vrome’ reaktie op versie-1876 en gebed ‘Voor Vlaanderen!’.

Jozef Huyghebaert

(12) Uit: Verz. Werken A.R., -ed. F. Baur, dl. II, p. 163.
(13) Zie over A.R.'s distanciëring van zijn klerikaal-flamingantische vormingsjaren: F. Baur, A.R., het Leven..., p. 304 e.v. Over hetzelfde probleem, meer i.v.m. met A.R.'s taalpartikularisme: J. Huyghebaert, Albrecht Rodenbach en Fideel Vion over ‘Taalparticularisterij’ 1878-1879, - Rollariensia dl. IV, 1972, p. 5-57 (vooral p. 51-57).
(14) Aldus geformuleerd in: H.J. Elias, Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte, dl. III, Antwerpen 1964, p. 136.

Een Iepers klokje uit 1669 in de Franse Auvergne

Toen we nog piepjong waren, vertelde men ons dat, met Witte Donderdag, de klokken van onze kerken en al de andere, de Roomse bedevaart deden en er de zaterdag voor Pasen terugkeerden, met paaseieren. Daar we gedurende deze dagen geen klok hoorden luiden en, in de kerk zelf, de ratd zijn knarsend geluid gaf in plaats van de rinkelende bel, ook dat wij de zaterdag de paaseieren vonden, waren wij braaf genoeg het vertelselke voor waar te nemen. De paaseieren waren derhalve bewijskrachtig genoeg en, in elk geval was dit gedeelte van de legende waar, tot ons jolijt en als beloning van ons geloven.

Een ander stukje waarheid uit de Romereislegende van onze klokken is dat ze ook wel reisden, al was het dan niet naar Rome, en dit tot scha en schande van onze voorouders. We kunnen immers sommige van onze klokken terugvinden in andere plaatsen dan degene voor dewelke ze gegoten werden en tot in verre landen toe(1).

Klokken waren immers oorlogsbuit. Ze werden aangeslagen ten bate van de invallende legers, en het gebeurde wel veel dat steden en dorpen dan hun klokken moesten inkopen en daartoe genoodzaakt waren leningen uit te schrijven, leningen die, generaties lang, de stads- en dorpslasten bleven bezwaren(2). Zoals bvb. te Wervik, alwaar men, in 1645, leningen aanging, t.t.z. renten verkocht, om de klokken terug te kopen van de Franse bezetter(3), en die, dan nog onder dwang van de toenmalige regering en van Baron Bonnaert, Auditeur van de Rekenkamer, gelast met het ‘couleeren’ (nazien) van de Wervikse stadsrekeningen en die meteen het stadsbeleid had te kontroleren, slechts van 1753 af werden terugbetaald, beter gezegd, van dure leningen à 5 t.h. omgezet werden in beterkope leningen à 4 en 3,5 t.h.(4).

(1) Zie o.m. A. Viaene, Een Vlaamse klok in Denemarken, in Biekorf XL (1934), blzz. 160-162 en XLI (1935), blzz. 194-197; A. Viaene, Een Vlaamse klok te Portofino, in Biekorf XLII (1936), blzz. 31-32.

(2) Over de klokken als buit van de artilleriemeester bij de verovering van een stad en de ‘afkoop of redemptie’ van klokken, zie Biekorf LIX (1958), blzz. 312-313; LXIII (1962), blzz. 57-58.

(3) Oud Stadsarchief Wervik 35bis, Stadsrekening Wervik in afschrift, f°s 9-10.

(4) Algemeen Rijksarchief Brussel, Oostenrijkse ‘Conseil Privé’, Bundel ‘Administration de la ville de Wervick’, en id. Rekenkamer 38603, Stadsrekening Wervik voor 1753, kap. 9: Van creatie van nieuwe renten uit kracht van permissie (sic) en octrooi van H K. & K H., gedepeschert te Brussel op 10 octobre 1753, tot remboursement...

Zo iets dus, als hier te lande gebeurde, lang vóór 1940, met de konvertering van de leningen tot 4 t.h.

Later nog moest het kostelijke klokkenbrons dienen als 'gun-metal', om er bronzen kanonnen mede te gieten. Dit was o.m. het geval in de periode van de Franse Revolutie.

Zo een verdwaalde Vlaamse klok - laat ons maar zeggen, klokje - ontdekte Antoon Viaene, redakteur van dit Tijdschrift, tijdens een vakantiereis door de Auvergne, in September 1971. In Auzon, thans een klein maar pittoresk bergstadje - de Larousse, 1960, geeft 1.115 inwoners aan - en toch kantonhoofdplaats in de Haute-Loire, arr. Brioude, en met een merkwaardige *Collégiale Saint-Laurent*, noteerde hij, uit een brochure er over, 'Cloche, avec inscriptions flamandes. 1569'(5). Nog kon hij enkele woorden van het klokje opnemen, o.m. *Maria de Bundere, van Werveke, Pietersonelle, dher Ja.ous Natren*, samen met de afmetingen: ongeveer 30 cm. hoog met de kop erbij, en 24 cm doormeter. Ze was opgehangen als sakristiebel.

We dachten te doen te hebben met een klokje uit een of ander Werviks Mooster of gesticht, klokje dat uit Wervik kon verdwenen zijn in 1578, voor Wervik 'het' rampjaar, tijdens de meedogenloze strijd tussen Staatsen en Malcontenten in de Leiestreek. De medegebrachte namen gaven echter geen het minste uitzicht op enige opheldering nopens de herkomst.

De bereidwillige tussenkomst van Prof. Gabriel Fournier, van de Universiteit van Clermont-Ferrand - hem betuigen we hierbij onze innigste dank voor zijn onbaatzuchtige hulp - liet ons toe te besluiten dat het niet om een Werviks klokje ging, maar wel om een klokje afkomstig uit de kloostergemeenschap Maria ten Bundere, te Moorslede. Tevens dat het jaartal 1669 (en niet 1559) is. De tekst die Prof. Fournier ons mededeelde, samen met een door zijn zorgen gemaakte foto, hierbij als illustratie, luidt als volgt en is, alhoewel niet volledig duidelijk, dan toch voldoende richtinggevend:

> SAN MARIA DE BUNDERE A V R IO PIETERNELLES .669 VAN WERVEKE ENDE DHEER JACOUES LATREN

Het klokje heeft fraaie randversieringen en het draagt

(5) B. Craplet. La collégiale Saint Laurent d'Auzon, blz. 17 (Le Puy 1962).

twee beeltenissen: een staande O.L. Vrouw, de handen gevouwen, en een staande St. Jan Baptist, met een lam in de armen.

Eerw. Zuster A. Barbaix, uit het genoemde Moorsleedse klooster, heeft ons dan verder geholpen, en ook haar moeten wij bedanken voor haar naarstige opzoekingen[6].

Het klooster Maria ten Bunderen werd gesticht vóór 1269, als passantenhuis onder de aanroeping van O.L. Vr. Hemelvaart, op een plaats 'ten Bunderen' genaamd, oost van het dorp Moorslede, en gelegen tegen de heerweg van Rijsel

Het Iepers klokje uit 1669 in de kollegiaalkerk van Auzon (Auvergne)

naar Brugge, over Menen, Roeselare en Torhout. Tijdens de godsdienstberoerten moesten de zusters hun klooster ontvluchten in 1566 en 1578, de tweede maal voorgoed. Ze kwamen uiteindelijk in 1587 te Ieper terecht, alwaar de gemeenschap bleef bestaan tot haar afschaffing in 1783. Zusters van het onder Jozef II opgeheven klooster gingen in 1785 opnieuw naar hun oude bakermat, Moorslede, om er het bestuur waar te nemen van een pas gestichte armenschool, en dit groeide dan uit tot de thans bloeiende en wijd-

(6) Van haar hand verschijnt in juli 1973 een geschiedkundige studie over haar klooster, 'Zeven eeuwen ten Bunderen', 620 blzz., verkrijgbaar door overschrijving van de som van 550 fr. op de girorekening 412.95, O.L. Vrouw ten Bunderen, Moorslede.

vertakte kloostergemeenschap, hier in ons land en in missiegebieden.

De klok waar het om gaat is dus, blijkens het jaartal 1669, uit de Ieperse kloostertijd van Maria ten Bunderen. In 1666 woonden de nonnen op het Sint-Jakobskerkhof en richtten alsdan een kapel op. Het lijdt dan ook geen twijfel dat het klokje van 1669 dat te Auzon teruggevonden werd, voor deze kapel bestemd was.

Het eigenaardige is nu dat er blijkbaar twee identische klokjes bestaan. De dubbelganger is thans in het klooster te Moorslede, waarschijnlijk na 1783 medegenomen uit Ieper. Het opschrift van het klokje te Moorslede, dat eveneens de beeltenis draagt van Johannes de Doper met het lam is:

> SAN MARIA DE BUNDERE A - V - R IO PIETERONELLES VAN WERVEKE - ENDE DHEER JAECQUES LE TREN. 1669.

zodat beide opschriften gelijk zijn, met dit verschil dat het jaartal niet op de zelfde plaats zou staan (?).

IO mogen we wel lezen als de afkorting van Joffrauwe. Het aangekondigde werk van E. Zuster Barbaix geeft een foto van het Moorseelse exemplaar.

> *Pieteronelle* (Pieternelle) *van Werveke* was een Iepersei weldoenster van genoemde kloostergemeenschap. Ze was de Wwe van een J^{r} Frans van Walscappel, en mag wel behoord hebben tot de gekende Ieperse familie van Werveke, waarvan vele leden tot de Ieperse Magistratuur hebben behoord of als rechtskundigen bekend geweest zijn. Deze familie van Werveke kan afstammen van het oud Wervikse herenhuis. We weten bvb. dat een Wouter, heer van Wervik, ontvanger was van de Spijker te Ieper (1237-1277)[(7)] en we hebben een Wouter van Wervik gevonden in dec. 1280, als gevolmachtigde van de graaf van Vlaanderen[(8)]. De laatst gekende rechtstreekse heren van Wervik, die naam dragende, waren bijgevolg in die tijd grafelijke ambtenaars en dit is dan een goed precedent voor de latere openbare en rechtskundige functies door de afstammelingen van het geslacht later in Ieper uitgeoefend. Wijzen we er ook nog op dat de Ieperse familie van Werveke het zelfde wapen droeg als de oude heren van Wervik: van goud, met de schuinbalk van keel en met zes rozen van keel, zoomsgewijs.
> Een juffrouw Catarine de Carpentier, Wwe van Mr. Pieter van Waelscappel, te Ieper, is bekend als recht hebbende op een jaarlijkse rente van 15 £ en 4 gr. verschuldigd door de stad Wervik, wegens geld geleend in 1645, geld dat nodig was om de redemptie van de Wervikse klokken te bekostigen (2), en op 9 november 1656 is een Wwe Waelscappel, uit Ieper, samen met Mr. Frans de Carpentier,

(7) E. Warlop, De heren van Wervik tot 1300, in De Leiegouw, dl VIII (= 1966), o.m. blz. 390.

(8) Ch. Piot, Inventaire des Chartes des comtes de Namur, nr. 133 blz. 137.

kanunnik, en een Mr. Joris de Carpentier, advokaat Ieper, betrokken door de baljuw van de Wervikse heerlijkheid Kruiseik, die hun onder deze heerlijkheid gelegen goed liet aanslaan(9). Deze Carpentiers behoorden tot een uit Wervik afkomstige familie.

Aldus heeft de klok waarover we het hebben, die uiteindelijk bleek geen Werviks stuk te zijn, dan toch iets met Wervik te maken.

De tweede op de klok vermelde naam, die waarschijnlijk op beide klokjes nog slechts onduidelijk voorkomt, hebben we niet thuisgekregen. Voor deze naam zijn er drie lezingen, waarvan de doopnaam wel degelijk op Jaecques teruggaat, terwijl voor de familienaam we respectievelijk NATREN, LATREN en LE TREN hebben. We mogen veronderstellen dat het gaat om peter en meter van de klokjes in kwestie.

Hoe nu het klokje in Auzon is geraakt blijft een raadsel. Noch in Moorslede, noch in Auvergne weet men daarover iets mede te delen. We mogen aannemen dat de klok tijdens de Franse Revolutie aangeslagen werd om als geschut te worden hergoten, of ook nog dat ze verkocht werd als 'nationaal goed'. De geringe omvang en gewicht van het klokje, mogelijk mede zijn artistieke waarde, kunnen hebben toegelaten dat het 'gered' werd en - langs welke omwegen? - in het hart van de Auvergne is terechtgekomen.

J. Roelandt

Kerkdieverij in Brugge 1680

Een zeventienjarig meisje, erkend als geestesgestoorde, bleek in 1680 de schuldige te zijn van een reeks diefstallen in de Brugse kerken. Als minderjarige in ziekelijke toestand ontkwam ze aan de zwaarste straffen die kerkroverij beteugelden. De Brugse memorialist Jacques Inbona noteerde daarover het volgende in zijn gelijktijdig dagboek.

'Op den 15. lauwe 1680 soo wiert ghevanghen eene dochter de welcke in sinte Jacobs kercke vanden hooghen aultaer hadde ghestoolen het crucificx ende in sinte Gillis kercke een tappijt, ende hadde oock tweemael ontcleedt in sinte Donnaes kercke de ghestoelten vanden bisschop ende meer andere kerckedieften, waerover sij wiert ghecondamneert int eerste van februari 1680 om op het steen ghegeeselt te worden met den strop aenden hals, ende wiert alsdan gheleijt voor drye jaeren int rasphuijs, ende alsdoen ghebannen voor thien jaeren uuijt het graefschap van Vlaenderen, ende dit ter oorsaecke dat sij maer 17 jaeren oudt en was ende wat los van sinnen'.

- Uit het Handschrift (Rare Geschriften), p. 434.

(9) Rijksarchief Brugge, Ieper Scab. 348, Cruyseecke, f° 31r^{o}, Inventaris van processtukken, enz.

De bouw van een spinschool te Blankenberge in 1772

Alhoewel de visserij te Blankenberge in de loop van de 18e eeuw een merkelijke aangroei kende, heerste in de kuststad toch nog heel wat prangende armoede. Vele faktoren speelden hierbij een rol.

Vooreerst was daar de onzekerheid van het visserijbedrijf: al te onguur weer hield de kleine platboomde schuiten werkloos op het strand 'de gonne ten tijde vanden winter niet en connen vaeren tot den vischvanck ter oorsaecke van hunne cleinijgheijt'(1). Gevolg van dit nietsdoen, waren de 'baldaedighheden ende excessen' der vissers aan wal 'met drincken ende schincken in de tavemen'(2) zodat de zuur verdiende centen in de herbergen bleven.

Verder beroofden de talrijke ongelukken op zee vele families van hun broodwinner: manschappen sloegen over boord(3) of ganse schuiten vergingen. Daamaast was er nog het harde leven op zee dat veel vissersmaats vroegtijdig knakte en tot minderwaardige bezigheden aan wal verplichtte: 'De knegtjens van Blankenberg beginnen reeds van elf en twaelf jaeren, onder hunne vaders ofte meesters de zee te beploegen; en een man van vyftig jaer, is zoodaenig afgemat en gebroken, dat hy ter zee geen dienst meer konnende doen, zich alleenelyck met breyen en boeten van netten, en andere bezigheden tot de visschery kan geneeren... Ik vertoon aen myne lezeren die elendige lieden in den ouderdom van veertig jaeren, door de koude uytgemergelt en opgeëten, styf van gevrichten, met bevrooze heupen en voeten, grys, en kael van hoofde met roode loopende oogen, jigtig en veeltyds gebrooken in de edelste deelen van hun lichaem...'(4). In de beschrijving is zeker wel enige over-

(1) R.A.B., Oud archief Blankenberge, nr. 17, fol. 372^{v}.

(2) Ibidem, idem, fol. 79.

(3) Ibidem, idem, nr. 18, fol. 38^{v}: 'Rapporteerde Pieter Hasaert stierman dat op hedent (30 november 1767) Pieter Maertens eene van sijne maets met hem vaerende bij onghelucke uijt sijne schuijtte gesmeten was ende verdroncken...'.
Fol. 147, 24 november 1772: 'Rapport ontfangen van Cornelis Cop stierman als dat den voorlede nacht sekeren Martinus De Vos eene van sijne maets is bij onghelucke uijt sijnne schuijtte gevallen ende verdroncken...'.

(4) Biekorf, LXII (1961), blz. 199

drijving geslopen doch zij laat niettemin de benarde toestand van de vissers aanvoelen.

Deze en nog andere faktoren hadden voor gevolg dat armoede, leed en miserie als een kontinue dreiging boven de Blankenbergse vissersbevolking hingen.

Voor de dismeesters, belast met de armenzorg, groeide die bijstand der behoeftigen werkelijk uit tot een al te zware last. Zo tenminste hielden ze het in 1772 voor aan burgemeester en schepenen bij wie ze op hun beurt hun nood gingen klagen 'dat het onmogelijck was iets te connen voorder distribueren'(5).

We weten echter dat de dismeesters, vóór ze zich tot de wereldlijke instanties richtten, samen met de pastoor en 'diversche principaele borgers' naar een oplossing hadden gezocht.

De bouw en de uitrusting van een spinschool in de stad was hun idee en voorstel tot de bestrijding van die toenemende armenzorg. Een realistische aanpak van het probleem mogen we zeggen: de armsten der ingezetenen in de spinschool het spinnen aanleren om dank zij deze kleine bijverdienste het karig, wisselvallig en onzeker vissersinkomen aan te vullen en derhalve ook op die manier het aantal behoeftigen in de stad te drukken.

Maar zoals altijd en overal was de wil er wel doch de geldmiddelen reikten slechts tot het scheppen van een fonds... voor de aankoop van vlas! Zo kwam het dat de dismeesters de realisatie van hun ontwerp aan het Blankenbergs stadsbestuur voordroegen t.t.z. 'eene suffisante plaetse tot houden de gemelde schoole, het coopen van wielen ende voordere accessoiren...'.

Burgemeester en schepenen waren niet blind voor de stand van zaken in hun stad en zegden onmiddellijk hun steun toe aan het projekt. Op 1 juni 1772 beslisten ze het oud stadsweeghuis tot spinschool om te bouwen en te zorgen voor de nodige uitrusting.

Uit het lastenboek(6) blijkt dat de aannemer Simoen Vernieuwe het weeghuis ombouwde tot een eenvoudig doch funktioneel schoollokaal van 8,23 m op 6,58 m. Met vier ramen in de zuidgevel en drie in elke zijgevel van 0,75 m was het beslist een klaar en luchtig spinhuis. Het dak 'à la

(5) R.A.B., idem, nr. 18, fol. 135.
(6) Ibidem, idem, fol. 135-136.

mansarde' werd bedekt met 'hollandsche pannen en brabandtsche veusten': sedert 1756 immers was alle nieuwbouw of verbouwing te Blankenberge met een strooien dak ten strengste verboden[7]. Aan de noordkant was verder 'een steene vertreck' voorzien. Tenslotte zette schildersbaas Donaes De Pape het allemaal nog eens flink in de verf[8].

Voor de verdere uitrusting van de spinschool beschikken we slechts over een paar losse gegevens. Jan Moor leverde de eerste spinnewielen 'ende voordere toebehoorten'[9]. Kort daarna kwamen daar nog 'eenen scheirmolen ende een weversgetauwe' bij[10] en in 1790 noteren we opnieuw een bestelling van spinnewielen[11].

Als lesgever in het spinnen wordt aanvankelijk Jan Du Plat en later (in 1790) een zekere Pieter Van Heijghen vermeld[12].

Tot hier de aanwijzingen over de spinschool te Blankenberge. Hoelang dit spinhuis bestaan heeft, kunnen we slechts vermoeden - waarschijnlijk heeft het in de 1ste helft van de 19e eeuw, toen de mechanisatie het traditioneel handwerk verdrong, alle betekenis en zin verloren.

R. Boterberge

Reyniers 'Antonius-historie' in herdruk

Op de vraag in Biekorf 1973, 128.

De twee boeken (van de Ieperse editie van 1629) werden omstreeks 1880 heruitgegeven door Ignace De Coussemaker zonder enige aantekening. (Monasticon Beige III-1, p. 23).

De opgave van Knuttel (Ned. Bibl. Kerkgeschiedenis, 1889) is foutief, ook voor de plaats.

Dewachter, Repertorium II 321 blijkt de herdruk te hebben ingezien; zijn opgave is: Brugge, Karel Beyaert [rond 1879]. 2 delen 125 en 178 biz.

De herdruk is zeker niet gedateerd. Draagt hij een nieuw Imprimatur of herhaalt hij alleen het Imprimatur van de originele uitgave?

A.M. - C.B.

(7) Ibidem, idem, nr. 17, fol. 81^{v}: 'Alvooren dat niemant wij hij sij en sal vermooghen te doen decken ofte repareren met stroij eenighe daecken van huijsen, stallingen...'.
(8) Ibidem, idem, nr. 164, fol. 9.
(9) Ibidem, idem, nr. 163, fol. 9.
(10) Ibidem, idem, nr. 165, fol. 14.
(11) Ibidem, idem, nr. 178, fol. 19.
(12) Ibidem, idem, nr. 166, fol. 14 en nr. 178, fol. 19

Ajuin en knoflook
Kruidenremedies uit de zeventiende eeuw

Bij de toenemende belangstelling voor natuurgeneeskruiden en het gebruik van plantaardige geneesmiddelen is het interessant te weten dat in de 17de eeuw deze beide keukenkruiden veelvuldig werden gebruikt, maar vooral als genezend en zeifs als geneeskrachtig bekend stonden(1).

'Ui' en 'look' kennen nu nog een gastronomische glorie. Ze hebben de grote eigenschap sommige gerechten specifiek te aromatiseren.

Onze moderne kruidenboeken en recente werken over volkse geneeskruiden(2) wijzen tereoht op de verborgen deugden van deze verwante tuinkruiden of groenten(3).

Knoflook, gekend om zijn typische doordringende geur en niet minder sterke smaak, werd lang miskend omwille van de minder aangename geur die hij aan de adem bedeelt. Het wordt nu nog aanzien als preventieve remedie tegen longaandoeningen en griep; in onze streken als regelaar van de bloeddruk (bloeddrukverlagend middel) en ook als kalmerend middel voor maagkwalen.

Voor ajuin is ons vandaag nog het gebruik van rauwe uien, ajuinloof, gebakken uien, ajuinsap, uiensiroop, compressen van gebakken uien, compressen met rauwe uien en uien als haarmiddel (tegen haaruitval), bekend.

Merkwaardig is het feit dat onze voorouders zoveel belang hechtten aan het tijdstip van het planter en oogsten van beide gewassen. Dit had schijnbaar een invloed op de sterkte van de toegeschreven geneeskracht.

Voor Gentenaars is de volksspreuk nog levend: 'voor goed te zijn moet '*adjuun klappen*', d.i. goede ajuin moet droog zijn, de buitenste pellen of schellen moeten ritselen.

(1) R.U.G. - Handschriftenkabinet, nr. 389. - Zie ook onze mededeling in Biekorf 1973, 46-49.
(2) Zie bv.: - L. Vandenbussche, rustend apotheker, met medewerking van Dr. P. Braeckman, apotheker, hoogleraar aan de Universiteit te Gent. Gebruik van Farmaceutische en Volkse Geneeskruiden. Menen, 1972. - A. Dinand Boek der Geneeskruiden, bewerkt naar 'Taschen buch der Heilkrauter' door Rinke Tolman. Laren N H - z.d.
(3) Ajuin, Ui · Allium Cepa (L). - Knofloik: Allium Sativum (L.). Beide Lelieachtigen.

Tekst naar zeventiende-eeuws handschrift

Aiuijn

Wilt in Januarij, februarij, en in de maert gesaijt sijn, in goede wel gheeffende aerde, en in den April moet men die ordentlijck verplanten. Aiuijn wast beter ghesayt in het afgaen van de maen contrary andere kruyden die liever wassen, in het groijen van de maen ghesaijt.

Medecijn

Aiuijn is krachtiger in 't afgaen, dan in 't wassen van de maen.

- Sap van aiuijn in de neus opghehaelt suyvert de hersenen, en treckt veel taye slijm uyt het hooft.
- Sap in de ooren ghedaen verdrijft het suysen en singhen der ooren.
- Sap met asijn in de neus gedaen stilt het bloeden uijt den neus.?
- Sap van aiuijn doet het haer wassen en suijvert de ooren die vloijen van etter en materie.
- t' Sap van Aiuijn met asijn vermenght verteert de spenen.
- Aiuijn maeckt appetijt; weeckt den harde buijckt.
- Aiuijn met sout op de wratten geleijt treckt die met de wortel uijt.
- Aiuijn des morgens met sout en broot gegeten is een boeren Thiriac(4), en is goet voor de quade lucht.
- Aiuijn ghebraden en gegeten is goet voor de benouwde borst, t'lost fluijmen, t' suijvert de maghe, en het stilt de maeghspijn, t' verwe(e)ckt den buijck, en drijft d' urijn, en verweckt venuslust.
- Aiuijn ghebraden en opgheleyt is heel goet voor de verbrantheijt.
- Aiuijn in stucken ghesneden en eenen nacht in water gheweeckt, en ghedroncken drijft af de buijck wormen van de kinders.
- De buijtenste schel ghebrant, of onder de heete asschen ghebraden, en met een weynich olij van roosen in d'oor ghedruijpt stilt de verouderde hooftpijn.
- t' Pit uijt den Aiuijn ghedaen en wederom ghevult met Thiriac of mitridaet(5) en Citroensap, dan t' gat weder toe ghestopt en

(4) Thiriac, theriac: ‘Dezen naam geeft men aan verscheiden mengsels, die tegen het vergif zijn, en kwaadaardige ziekten. In de Theriak komen verscheidene middelen (voor)....’. Volgens het ‘Huishoudelijk Woordboek’ van Chomel, Leiden 1743, zie Biekorf 1971, 171), deel II, blz. 1111-1112.

(5) Mitridaet: ‘is een tegengift, als een slikbrokje, bestaande uit een zekere hoeveelheid van zevenenveertig Drogerijen, zonder de Wijn of Honig te rekenen. Zij draagt haren naam naar haren uitvinder Methridates, Koning van Pontus en Bithynien, door Pompejus overwonnen.... Zij is zeer goed voor koude ziekten der Hersenen, voor alle Ingewanden, en zelf de Geledingen, gelijk ook voor de Pest, vergiften en beten van vergiftige beesten, waar in ze ondertussen wijkt voor Theriac...’ Chomel, a.w. I, blz. 601.

onder de heete asschen ghebraden, dit sap dan uijtgeperst en de genen te drincken ghegeven die de pest aenkomt en in t' bedde wel waerm toe ghedeckt en daer op ghesweet. Indien hij daer op sweeten kan, dese remedie tegen de pest en heeft haer 's gelijcke niet.

Knofloock

De knofloock is een treffelijcke medecijn en Thiriac, sij wil met de nieuw(e) maen gheplant sijn van kleijne klijsters[6], en om groot te worden moet mense, in het eerste opkomen de puncten boven afbreken, of met voeten treden, dan gaet het sap in de bolle(n).
Knofloock is goet en droogh in den 3. graet; de roose boom heeft groote vreught aen den loock, daerom plant men se wel bij een.
Loock en sal niet sterck van reuck sijn, alsmense plant in t' afgaen van de maen, en alsmense optreckt in 'tlaetste quartier van de maen met de nieuwe maen ghesayt, of de klijsters in most[7] geweeckt, dan wertse goet van smaak.
Medecijn
Loock met versche butter de kinderen te eten gegeven of een pleijster van loock op den navel gheleijt doot de wormen in den buijck.
Loock nuchter gegeten is so goet als thiriac.
Loock sout en asijn als een salf doot luijsen en neten.
Loock gegeten verweert alle quade sucht in t'lijf.
Loock in brandewijn gheleijt, en ghedronken stilt de pijn in de darmen en lenden.
Loock met centaurea[8] in wijn ghesoden, gedroncken, is goet voor de watersuchten.
Loock in asijn ghesoden en in de mont ghehouden, geen beter remedie voor de tantpijn, die van koude is ontstaen.
Loock met Coriander[9] in wijn gesoden en ghedroncken is goet voor pijn in de lenden, en voor die met pijn haer water maken.
Die van t'graveel gequelt sijn, en haer water niet wel en konnen maken vinden groote baet door t'gebruijck van de knofloock.
De asschen van knofloock in quade open gheswellen ghestroijt geneest.
Geen fenijnige dieren en beschadighen de gene die knofloock ghebruijcken.

Knofloock in het begin van de meijmant met meijboter[10] gegeten alle morghen, dit seijtmen sal den mensch t'gheheele jaer door bij goede dispositie, en ghesontheijt onderhouden.

(6) Klijsters . bijbol of bolknop.
(7) Most: sap gewonnen bij het persen van vruchten, inz. druivensap dat nog niet (geheel) gegist is.
(8) Centaurea . waarschijnlijk duizendguldenkruid. Ook Dodoens prees de geneeskrachtige eigenschappen van dit kruid.
(9) Coriander Coriandrum sativum (L). - L. Vandenbussche. ‘Onze Volkstaal voor Kruiden en Artsenijen’, Menen, 1955, blz. 219.
(10) Meijboter wordt als dé beste boter van het jaar aanzien.

Wijnruit[11] of peterselie of een boon op de loock, gegeten verdrijft den steercken adem van den loock.
Loock in de fruijtboomen gehangen verdrijft de musschen en vogels. Veel, of ghedeurigh loock gegeten maackt hooft pijn en onsuijver bloet.
Loock en is niet goet voor d'ooghen.
Loock bint men op S. Jan t' kruijt aan malkander, anders verliestse haer inde aerde.
En op S. Laurensdagh treckt mense uyt de aerde.
Knofloock gekockt en gegeten maeckt een klare stem.
t' stilt de hoest, en ruijmt de borst.
t' verwe(e)ckt den buijck.
t' drijft taije maghen slijme.
t' stilt pijn in de leden
t' verweckt de slaep.
t' verweckt de couragie.
t' stilt pijn in de darmen, en colijck.
t' drijft d'urijn steen, en maentstonden.
t' verdrijft de geel-, en watersucht.
t' verwaermt de verkoude mage.
t' doordringht de koude taije vochtigheijt.
t' opent de verstoppinghen.
t' verdrijft winden, wormen en fenijn.
t' is goet en gesont in spijs, en medecijn,
Loock en is niet goet voor de spene, noch voor de bevruchte, noch sogende vrouwen.
t' Sap met asijn in cathoen nat stilt tantpijn.
Loock in boomolij ghesoden en in de oren ghedrupt, stilt ooren pijn.

G. Vlieghe-Steps

Refectiemeester in Poperinge

Op de vraag in Biekorf 1973, 64.

In Poperinge was de ‘refectiemeester’ zeker geen onbekende. Hij was er stadsambtenaar en opziener van de openbare werken waarvan hij de rekening opmaakte. In 1542 ontvangt de refectiemeester een bijzondere toelage (boven zijn jaarwedde) wegens zijn leiding van baggerwerken in de Poperingse vaart (IJzer-Vleter).

In 1573 is Jan Wyts refectiemeester. In dat jaar ontvangt hij als supplement van wedde een bedrag van 42 pond par. voor overwerk dag en nacht bij werken uitgevoerd aan de vaart en de ‘overdrach’ (overtoom).

De refectiemeester werd meestal gekozen onder de wethouders van de stad. Hij was dus een soort schepen van openbare werken. - Zie J. Opdedrinck, Poperingana 61 65.

(11) Wijnruit: Ruta graveolens (L). - L. Vandenbussche, a.w., blz. 497

B.P.

Aan en rond het IJzerhekken
Vertelling van Mories van de Boneveste (Brugge)
Vervolg van blz. 114

Katoentje en kazerne

't Valt mij nu te binnen, zegt Mories, 'k moest eerst nog gezegd hebben dat er tendend onze reke bij de Gentpoorte, over 't vaartje een katoenfabriekstje stond al de kant van Assebroeke. Over een brede brugge voerden ze op een duiveltje de ballotten die uit het schip in de Gentse vaart gelost werden. De fabriekmeisjes van '*'t Katoentje*' waren meisjes en vrouwen uit de Brugse zijstraatjes. Ik heb genoeg dat vrouwvolk van 't Hoogstuk en de Vulderstrate, de Karmersstrate en 't Vrijbus (Peterseliestraat) voorbij ons huis zien passeren op hunder kletsers, klabetter de better, met de neusdoek met fringen over de schouders en een blauwe schorte, en kèkkelen om ter luidst.

Maar 't geestigste was de vrijdagnoene als de piotten na de grote marche met 't muziek vorenop naar 't kazern over 't IJzerhekken stapten. Dat spektakel was 't ziene weerd want 't Katoentje was dan ook juist gedaan en de meisens liepen erbij: 'Guw-guw 't muziek is daar!' en zij aan het wippen, springen en dansen, arm en arm, sdhudden en zwieren dat de brugge van 't IJzerhekken ervan beefde en aan 't wikkelen ging. De Krabinne, een eerste scheuvel en pierow van de bende, stampte en sprong het stof omhoge: 'Alleeé! guw! we zijn op de brugge!' en ze danste haar kloefen in tweeën.

Ho mens! die twee kazerns en de soldaten dat was wat te zeggen in dat geweste. Ik heb altijd horen zeggen dat de Sasseurs toch de grootste vechtersbazen waren, kijk als zij het op een kaffeetje gemunt hadden, je mag zekers zijn dat ze het in stukken sloegen zo groot als het was. 't Was juist daarom dat de Sasseurs naar Mons verplaatst werden en de Lansiers veelal Walekoppen kwamen nu naar het kazern in de Langestrate, maar... veel meer te betrouwen waren ze niet. Gij weet zo goed als ik hoe dat Sinte-Kruis van de brokken meedeelde, he ja! 't was maar een loopje van de Langestrate en daarbij 't foerazemagazijn van de peerden lag op Sinte-Kruis. 't Is daar omtrent dat ik een 'batajie'

heb bijgewoond, vanzelfs was er alweer een meise in 't spel, want de slanke Lansier was de aantrek van 't jong vrouw volk. Maar zie mens, de Lansiers sloegen het nu een keer al kort en klein, tot zelfs de ramen van de nieuwe kassijns werden uitgetrokken en vlogen de straat op: 'Daar zie, ze kan nu onder de bloten hemel slapen!' Maar een soldaat bleef met zijn sporen haperen en zijn maten riepen: 'Toe! trek er hem uit! den "appel" blaast!' En heel 't bendetje Lansiers trok met veel zwier en grote stappen de Kruispoort in.

Lansiers en piotten

Als ik nog sonneries ken, dat zit zo vast niet meer in mijn oren. 's Nuchtends bliezen ze: 'Te-te-rete-te! te-te-re-te! Kom een keer buiten! Kom een keer buiten!' Aan de sonnerie wisten wij 's avonds hoe laat het was. Hurkt een keer 't is al zo late, ze blazen den *avolie*, en we zongen dat zelfs mee in 't frans: 'Alleei mizamie, le plizier is finie, avolie!'

De Lansiers hadden een muziek te peerde, de muziekanten reden op witte peerden, veste met witte *brandeboers* en *bonniplie* met witte flosse, 't was schoon om zien hoe ze alzo gereden kwamen blazend op de trompet met korre en flosse versierd. Maar wij, aan 't IJzerhekken zagen veel meer de klerongblazers van de Piotten, 't voetvolk of de 'Zandstuivers'. Dat kazern lag immers neffens 't IJzerhekken en als ze op eksersies trokken, stapte 't groepje klerongblazers vorenop en wij zongen op dezelfde voois dat airtje mee: 'Pier pak jen hond vast, dat hij niet en bast!' Op grote marche hadden ze een schoon muziek, de stad door gekend en de aantrek van groot en klein.

Ik zie nog de tenue voor mijn ogen: grijze broek met rode striep, blauwe veste met senturon en koperen plakke en haak, een rond mutsje met kokarde. Op marche, een tole sjako met klip en rode bollen, een blauwe kapote met opgetrokken hoeken voor 't gemak van de stap, een zware ransel in gebloemd koevel op de rug. Deze zware ransel was hun hoofdkussen binst de 'ripow' onder de blote hemel als zij op nachtmarche trokken.

Lijk of ik al zei, de vrijdag trok heel de kompajie met muziek op marche voorbij ons huis, ze gingen eerst aan de Gentpoorte de generaal opwachten die ginder aan de 'Bo-

tanieken hof' in een ouderwets huis met houten gevel woonde. Zohaast de klerong de gardevoe blaasde was het seffens: 'presenteert arm' met 't geweer voor u, en wij jongens zongen: 'Porteei arm, schijt je in je broek, 't is warm'.

Rond de Kazerne

Hoe dat het stond met de straatjes rond het kazern? Alleszins niet fameus, toen had de aanpalende Vuldersstrate geen al te goede reputasie, 't was daar ook 'gardevoe' vooral 's avonds niet aan te raden... 't zat er maar sohuw. De vrije Piotten trokken regelrecht de Vuldersstraat in, er was daar plézier in de danszaal in de Ballong, maar om te dansen moet ge met tweeën zijn. En daar zie, als de Lansiers ook binnen vielen dansten zij het meisje af... ze rakleerden altemee heel 't kafeetje, de politie kwam daar niet tussen... ze werden gescheiden door een pieket soldaten. 'k Heb zelfs nog gehoord dat een officier buiten met zijn strafboekstje stond op te tekenen... seffens kwam een felle Iansier buiten gesprongen en door zijn zwierige gang viel boekstje en potlood op straat... 't was gedaan met optekenen... maar 't arrest volgde.

Geen wonder dat de Vuldersstraat soms aan de soldaten verboden werd, een waoht stond dan 'plantong' aan de ingang bij de Langestrate en de Kazernveste. Rechtuit gezegd een vreemdeling moest zich niet in de zijstraatjes aldaar reschieren, gelijk in de Duivelshoek alwaar de achterpoort van 't kazern uitkwam, noch in de aanpalende Balsemboomstraat. Ge mocht nog niet scheefkijken of ze vielen u allen tegelijk op de nekke, mannen gelijk de Beers al gebroers, monteurs in de 'Bruzwaze'.

Wadde geen kaffees aldaar? Zeg je gij dadde? En de *Blauwe Duive* van Pol Bakkers de vismarsjang in de Balsemboomstraat, en dat was bovendien een beetje serieuzer want Pol zat er niet mee verlegen om de vechtersbazen buiten te roefelen, hij woonde rechtover 't slunsekot van Marie de Slimme. En wat gezeid van *'t Groot kanong*, het droog loziest voor die niet wist waaruit of waarin, mannen meest rondleurders zonder kluis nooh thuis, daar kosten zij voor een klute boven op de zolder met de ellebogen op de touwe slapen, en 's nuchtends met een komme warme koffie ontnuchteren. En ten slotte was er nog de *Prins Albert* tendend

de Vuldersstrate met een terrasse op de veste, deze kaffee werd alleen door onderofficiers gefrekenteerd.

Wasblekers en hoveniers in de oude Rame

Op de Veste was het eerder stille: van aan de Vuldersstraat tot aan de Ganzestrate lag ‘van ensen tensen’ de blekerij van Bankaard met een groot toegangshekken. Het woonhuis stond innewaarts midden 't bleekgars met zijn brede grachten, en heel de doening was met een hage en nog een gracht van de strate afgesloten. Maar de blekerij liep nog verder bachten de huizen van de Vuldersstrate, bleker Bankaard deed goede zaken, er werkten veel meisjes - allee wasschegen en strijksters - kortom de zake floreerde. 'k Zie nog de bleker op hoge kloefen langs de brede grachten 't wasgoed begieten dat daar te bleken lag. De gieter, een houten schippe met hoge boorden aan een lange steert, was blekers instrument: hij schepte alzo een halve emmer water ineens, die hij met een zwierige beweging over het wasgoed smeet dat daar te bleken lag en vochtig gehouden moest worden. In droge zomers en bij waterschaarste was het zware arbeid: per kortewagen kuipen water gaan scheppen in de Gentse vaart, en als 't nood een volle bak op de goeste van een beerbak, die met een kous langs achter het water in de kuip loste.

Langs die kant van de Ganzestraat was het geweste al even rustig met de hoveniersdoeninge van Symoens, dat strekte garantie wel honderd meters verder. De hovenier voerde een peerd, molk drie koeien, had een schone boomgaard naast zijn hoveniershof maar verkocht niet in het klein. Neen, hij leverde aan anderen die op de groenselmarkt zaten rond de teater of aan 't Pannereitje, binst het seizoen reed hij 's nuchtends vroeg met een vol geladen traamkarre groensel naar de kust te Blankenberge.

Weet ge wie er rond die tijd aldaar een fabriekstje gezet heeft? Pietje Klerk, de blekslager uit het Kerzenboomstraatje, het vrouwvolk moest de blekken paandertjes en kinderemmertjes schilderen.

Symoens' doeninge strekte algelijk nog verder, zelfs tot aan het achterste van de Rame. Je weet toch nog wel, door de Ganzepoorte liep je rechte in de oude Rame; dieper in stonden nog de vervallen schoolpoorte en de ledige klassen met de galerie, de kindervertrekstjes en de lindebomen van

de speelplaats. Deze stadsschool was toen al gesupprimeerd en naar de Zeruzalemstrate verhuisd, de stad gebruikte de verlaten plaats om heur straatmateriaal, allee kasseien, blauwe schorren en arduinbrokken, op hopen te smijten.

Links stonden er nog enigte bewoonde kleine huizetjes. G'hadt daar van Cleven de timmerman en Mussche die met de traamkarre en een koppel grote trekhonden te voet naar

Rechtover 't IJzerhekken: Maatje Scherre en den Bejjen (Verrecas).

de vismijn van Oostende ging, hij vertrok's nachts en met den klaren stond hij al bij zijn baas Verrekas op de ‘mijne’ van de grote vismakt te Brugge alwaar de vislutten van de kleine vismarkt per benne kwamen kopen.

Wel te verstaan die Verrecas was gelapnaamd *Sissen de Bok*, want zijn broer, algemeen als de Beijen gekend, deed ook viskommersie, maar hij woonde aan 't IJzerhekken: 't laatste huis op het hoekstje van de lange reke naast Sinte-Kruis. Hij had daar een rokerietje om over winter schardijn te roken en Frans de Zot reed met de mandetjes gerookte schardijn naar de tramstatie aan 't Boldershof bij de Kate-

lijnepoort. Op de grote vismarkt kwamen de vislutten van de kleine vismarkt per benne kopen.

Sissen Norrow was konsiërge in de oude Rame, hij onderhield ook de kleine sasdeurtjes van de binnenreitjes. Met de viertand aan een lange perse over de sohouder ging hij de vuiligheid van de roosteringe aftrekken en zuiveren.

Naar school in de nieuwe Rame

Hoe ik dat allemaal weet? Wel doodeenvoudig omdat het op mijn weg naar school lag: over het IJzerhekken langs de Kopeure en de Zandarmerie naar de Molenmeers, oftewel door de Ganzestrate of de Vuldersstrate naar de Langestraat en door 't Kerzenboomstraatje naar de nieuwe stadsschool *de Rame* bij 't Zeruzalem.

Als zesde en jongste kind mocht ik tot aan mijn veertien jaar naar school gaan, mijnheer Dubois was oppermeester. Ik ken ook nog de namen van de andere meesters; mijn heren Plasman, Caljow, Norrow, Van Haecke, Theunis en Andries, mijnhere Verhaege woonde neffens de school. Onderweg bleef ik dikwijls haperen in 't Kerzenboomstraatje, mijn nonkel Feliks werkte toen nog in de reke huizetjes, de blekslagerij Pietje Klerk. Ik drumde het liefst langs de huizetjes om niet ene 't oog uit te terten, want al de overkant langs de hoge blinde muur lagen er veel santinils zonder geweer. Nonkel Feliks wachtte mij op en dievelinge duwde hij een handsvol ronde blekstjes in mijn hand, uitgeperste bommetjes van drinkpullen. In een wip was ik met dat speelgoedje op de speelplaats en wij schoten de rechtgezette ronde blekstjes met onze marbels omver.

Ik was het enigste kind in mijn gebuurte dat niet naar de parochieschool op de Madelene ging en dat kwam omdat mijn vader een beetje al de rode kant helde. Reeds in 't jaar 1905 las hij de Vooruit en hij liet zich insohrijven in het Werkerswelzijn in de Kuiperstraat, maar verder deed hij niet mee aan politiek, maar vader was en bleef een viesman. Je gaat gaan horen: voor mijn eerste kommunie, aan mijn elf jaar, had ik zoals de andere kinders goed de lering gevolgd en de katekismus kende ik op mijn duim van buiten. Nu in de opvraging bleef in aan, en ik mocht met de drie langst aangebleven kinders kampen en was de tweede maar op de plechtige dag zat ik... op de laatste rij. Ja, ja dat was dan zo een strijd, mijn moeder verstond dat, maar vader

zou eens zijn gedacht aan de pastor zeggen: ‘Menere pastor heeft onze Mories goed geantwoord ja of neen? Hij was toch ook een schaapje van je kudde, waarom zet gij hem als een zwart schaap heel langs achter?’ Maar... 't bleef erbij, vader had zijn gedacht gezegd en ik zou naar de zondagschool niet gaan.

Dat kwam wel een beetje omdat vader niet van alhier was, hij kwam van Bienkom bij Leuven en had als Sasseur te Brugge moeder leren kennen. Moeder woonde toen op 't Hoogstuk in een bierhuis zonder ‘anseing’ maar de klanten zegden gewoonweg: ‘We gaan naar 't Bijtertje’. Dat was de lapnaam van grootvader Warten, die hij gekregen had als werkman in de suikerfabriek langs de Damse vaart te Sinte-Kruis. Gelijk naar gewoonte kwam hij een zaterdagavond langs de Kruisveste met zijn weekloonbeurzetje op zijn herte naar huis gegaan, wordt hij daar niet aangerand dan, en in de vaart gesleurd tewege. Grootvader verweerde hem in 't vlotgars, beet de schobbejak schier de duim af tot hij loste en zwom naar de overkant om langs 't IJzerhekken naar 't Hoogstuk te gaan, maar hij is het Bijtertje gebleven.

Wandel en handel op 't Hoogstik

Het Hoogstuk - tussen de Koppeure en de Ganzestraat - was een verlaten vuil zijstraatje, want de bewoners smeten toen nog hun vuiligheid op straat. Margot, de baas van de vuilkarre, kwam maar een keer te weke met driewielkarre en peerd door de zijstraatjes gereden en hij durfde al een keer schrikkelen, zodat de vuiligheid bij hoopjes in 't midden van de straat bleef liggen. Ja, ja, bij zoverre dat ge 's zomers best uw broekspijpen toebond voor vlooien en ander ongediertje, want er lagen daar rotte viskoppen tussen de vette van keunekoten en een uitgerafelde slunse of een gebroken teljoor. En zeggen dat de oude Bosman nog die vuilhoopjes kwam uitrakelen op zoek naar een slunse, een soepebeen of een gekleurd brokje gleiers om op een bloempot te plakken.

Grootvader Warten van Izegem hield, zoals ik zei, een bierhuis open en was slunsemarsjang in zijn vrije tijd: dagelijks deed hij zijn ronde, zijn kortewagen bleef op ieder straathoek staan en hij de straat in met de zak over de schouder: ‘Slunsen en benen! koper en tin! he je geen keune-

vellen!' Thuis in de boeie sorteerde hij alles in drie zakken: merinos, slechte broeken en voeringe; de konijnenvellen hing hij op een houten spriet aan een ijzerdraad te drogen gelijk de waste. Wekelijks verkooht hij zijn slunsen aan Marie de Slimme in de Balsemboomstrate, zij woog op de baskuul al de profijtige kant: hard gemeten en achter de duim gesneên, en bekende vlakaf: 'Alleei! zere toe, elk zorgt voor 't zijne dat is kommersie, en niemand is gedwongen hier te komen, ik kan die pezewevers en azijnzekers best missen, is 't alzo niet?' Ge mag zekers zijn Marie had haar lapname, de Slimme, niet gestolen, zij deed goede zaken, had veel vrouwvolk in 't werk om de slunsen te sorteren om per kabiong naar de stasie te laten vervoeren.

Grootvader deed maar slunsekommersie in het goed seizoen als er te profiteren viel, want hij was van gedachte: Als de slunsekommersie goed draait, dan is het goed voor iedereen omdat 't volk aan tijden weggooit, het kan ervan af om nieuwe dingen te kopen...

't Vervolgt

M. Cafmeyer

Hebs Cruyce op Ingooigem

Aansluitend bij Biekorf 1973, 96 (artikel over Tempeliersgoed te Anzegem).

De Flou schijnt wel degelijk ook de vorm 'Hebs Cruyce' te kennen. In deel III, kol. 1103 staat er: '*Eps-Kruis*'. Een krais te lande, te Vichte, O. *Hebs Cruys*. 1744 (Carte Frickx). // *Eps-Kruis*. 1901 (Lijst).

De heer L. Blockeel, Meiweg 28, Kortrijk deelde mij in verband met de kapel nog de volgende bijzonderheden mede.

De kapel stond eigenlijk op Ingooigem en was afhankelijk van de heerlijkheid van Vichte. Zij werd o.a. begiftigd door de heren Vander Vichte. Zij wordt reeds vernoemd in 1500. In 1539 werd zij vergroot en tijdens de Franse omwenteling afgebroken. De vergrote kapel was 20 m. lang, 8 m. breed en 15 m. hoog. Er werd mis in gelezen en ze bezat een orgel. Naast de kapel werden doodsbeenderen gevonden, wat wijst op een begraafplaats. De landerijen die tegenover de kapel lagen, heetten 'Kraiswater'. Er is ook sprake van 'Tiende-Kruiswater'. De kapel wordt ook vernoemd in een zoending (het jaartal is mij ontsnapt!). De heren van Vichte hebben de kapel begiftigd van 1680 tot 1715 (?). De kapel heette eigenlijk O.L. Vrouw van Epskruis'.

Fr. Nackaerts

‘Sterte’ en ‘de Sterkte van Verbant’ te Nieuwpoort

Op de vraag in Biekorf hiervoor, blz. 127.

De verklaring van die naam sluit een hele, vrij ingewikkelde geschiedenis in. Onderstaande werd voor een groot deel aan gegevens van K. Loppens ontleend (o.m. uit ditzelfde tijdschrift *Biekorf*, 43e jaargang, 1937, blz. 169 en v.v., en 266 en v.v.).

1. - In 1414 werd aan de Nieuwpoortse havengeul, ongeveer ter plaatse van het uiteinde van het huidige ‘schiereiland’, de *Kleine Vierboete* (vierboete = vuurtoren) tot dan toe enkel een houten stelling, in steen opgericht. (De stenen *Grote Vierboete* bestond reeds, en bevond zich vlakbij, 260 m. meer landinwaarts, op het huidige ‘schier-eiland’ ter hoogte van de voormalige sluis der Vlotkom).

In 1593 werd de Kleine Vierboete omringd door een fort of sterkte, die dan ook het *Fort van de Vierboete* werd genoemd. Later werd dit fort uitgebreid en in 1691 door de befaamde Franse krijgsingenieur Vauban merkelijk vergroot en aangepast. In de volksmond heette het dan ook de *Sterkte van Vauban*.

Ten gevolge van zware beschadigingen tijdens de belegering van Nieuwpoort door de Fransen in 1793 en 1794 werd de Kleine Vierboete in dat laatste jaar afgebroken. Ook de Grote Vierboete raakte door dezelfde omstandigheden in 1793 buiten gebruik, tot wanneer ze, na herstelling en modernizering, in 1863 opnieuw haar taak vervullen kon.

Omstreeks de jaren 1670 was op beide vierboeten een zekere Verbanck als bedieningsman van de verlichting aangesteld geworden; tot bij de buitendienststelling van beide torens in 1793 was die funktie van vader op zoon overgegaan, de familie Verbanck (ook Verbant in de omgang) heeft dan ook meer dan honderd twintig jaar in de Grote Vierboete gewoond. Dit verklaart waarom het Fort van de Vierboete, ter oorzaak van een toevallige naamsgelijkenis, behalve als *Sterkte van Vauban* door het volk ook als *Sterkte van Verbanck* en *Sterkte van Verbant* werd aangeduid.

Het vestingswerk brak men in 1817 af. De grondvesten echter bleven nog een zeventigtal jaren bepaald goed bewaard - en al die tijd leefden de benamingen *Sterkte van Vauban* c.s. op die plaats voort - tot ook die fundamenten

er in 1891 met het graven van de toegangsgeul tot de Vlotkom moesten aan geloven.

2. - Om voorlopig een gedeelte van de taak van beide uitgeschakelde vierboeten over te nemen werd in 1795 een signaalmast voor dagsignalizatie (vlagbediening) opgericht. Dat was langs de havengeul, doch dichter bij zee, namelijk ongeveer daar waar de huidige Louisweg op de havengeul uitkomt (dus in de omgeving van het huidige *Oesterpark* te Nieuwpoort-Bad); destijds was dat het zeewaartse einde van de havendijk, die aldaar op de duinen aansloot.

In 1825 kwam daar nachtsignalizatie (tijvuur) bij. De bediening werd toevertrouwd aan de... Verbancks, namelijk aan Frans (vulgo Cissen Verbant).

Wat wonder dan dat met de funktie ook de naam overging, al bleef die insgelijks op de oude plaats voortleven? Een nieuwe *Sterkte van Verbant*, of kortweg *Sterkte*, was geboren, al viel daar van enige versterking ook niets te ontwaren.

Hier even een korte uitweiding. Het oord werd met nog een andere benaming begiftigd. Anna Cornelis, weduwe van Philip Van Severen, exploiteerde er een café. (Aldaar heeft inderdaad een oud café *In den Vuertoren* gestaan; mogelijks gaat het om hetzelfde). Tot 1856 was Nieuwpoort garnizoenstad, en in dito café kwam veel kanonniersvolk van het garnizoen over de vloer; het zal wel een vriendelijke bazin zijn geweest, want ze werd met de bijnaam *Anne Totje* versierd. Dra werd het café en later de hoek evenzo genoemd.

In 1863, met het opnieuw in werking stellen van de Grote Vierboete, werd de signaalmast ‘aan Anne Totjes’ verlaten.

Sterkte en *Sterkte van Verbant* gingen echter nog geruime tijd ter plaatse mee.

3. - Doch omstreeks 1860 had men, in wat enkele jaren later het centrum van Nieuwpoort-Bad worden zou, een tweede signaalmast, enkel voor dagsignalizatie, opgesteld. Het is de ‘oude signaalpers’ van vraagsteller. Ze stond op een hoog duin, 18 m. boven zeepeil, 50 m. westwaarts van de later aangelegde steenweg naar stad, en zowat ter hoogte van de huidige Elisalaan.

Van meet af aan werd weer Cissen Verbant met de bediening belast.

En opnieuw kwamen de namen *Sterkte* en *Sterkte van Verbant* - alweer zonder-verband-met-een-sterkte - meteen over, al handhaafden ze zich op de vroegere plek eveneens.

De *Sterte* van vraagsteller is dan ook eigenlijk de *Sterkte*.

4. - In april 1868 neemt voorgaande mast dan de wijk naar het oostelijk uiteinde van de Zeedijk, bij het staketsel, dus in de omgeving van het huidige Loodswezen. Daar hebben we dan vragers 'nieuwe signaalpers'.

- Uit dit alles blijkt dat eenzelfde naam hier drie verschillende plaatsen dekte, niet alleen opeenvolgend, maar gedurende een bepaald tijdperk ook gelijktijdig.

Een meldenswaard geval van dubbele plaatsnaamverhuizing. Niet ieder toponiem is zo maar begenadigd met het voorrecht der 'trilokatie'.

A. Vanhuyse

Aardenburg als bedevaartplaats 1464

De nieuwe stad Middelburg-in-Vlaanderen, in 1452 gesticht door Pieter Bladelin, dreigde aldra de belangen te schaden van de naburige (4 km) stad Aardenburg, die als aloud Mariaheiligdom in Vlaanderen zeer veel pelgrims aantrok. Knelpunt was het mogelijk verlies van accijnzen, daar de pelgrims - en zelfs de eigen inwoners van Aardenburg - in het nog niet omwalde Middelburg gingen drinken. Waren de grafelijke privileges aan Bladelin toegekend niet te verregaande? Daarover hielden de kommissarissen van de Rekenkamer in april 1464 een enkwest. Ze hoorden o.m. de zestigjarige Anthonis Helichgheest, vrijlaat, sergeant van IJzendijke, wonend in Aardenburg-Ambacht, prochie Sint-Kruis. Alleen zijn getuigenis is bewaard gebleven. (ARB. Charters Graven van Vlaanderen, carton nr. 28).

Op de vraag van de commissie of Aardenburg finantieel benadeeld wordt door Middelburg zegt Helichgheest dat hij dat niet kan weten. Wat ik wel weet, zegt hij, is dat men in Middelburg een stoop wijn zes groten betaalt, in Aardenburg 8 groten, dus 25 % duurder. En natuurlijk gaan pelgrims liever drinken in Middelburg, en inwoners van Aardenburg gaan ook wel eens een (voordelige) kruik wijn gaan halen in Middelburg. Maar om te zeggen dat de accijnzen van Aardenburg daardoor gedaald zijn, dat weet ik niet, herhaalt de sergeant, (de stadsklerk is daar om dat te weten, dacht hij).

De omwalling van Middelburg, waarmee in 1464 begonnen werd, zal zeker aan het profijtelijke 'buitendrinken' van de Aardenburgers en hun pelgrims een einde hebben gesteld.

E.N.

Uit Meetkerkse liederverzamelingen
IV. Het tweede repertorium van Petrus Deloddere

Wij hebben reeds vroeger de inhoud bekend gemaakt van het eerste (het oudste) repertorium van de Meetkerkse zanger Petrus Deloddere (Biekorf, 1972, blz. 169-172). Onlangs kregen we inzage van drie notaboekjes (formaat: 1: 14,5 × 9,5 cm; II: 13 × 8 cm; III: 14 × 8 cm) waarin Deloddere als soldaat onder wereldoorlog I, en zijn echtgenote na de oorlog, een nieuwe reeks liederen hebben opgeschreven. Geen enkel lied uit de vroegste verzameling werd in de tweede hernomen. Aan de soldatentijd herinneren tien van de zesendertig liederen, waaronder vier franstalige.

Deze tweede verzameling is wel bijzonder waardevol omdat het hier gaat om liederen die in hoofdzaak door een frontsoldaat uit de eerste wereldoorlog werden genoteerd.

J. Geldhof

Overzicht van de inhoud

(I)

1. Den *IJzer*
   Drie zesregelige strofen.
   Aanv.: Door 't verwoeste Vlaanderen...
2. *Het wit Kleedje*
   Drie twaalfregelige strofen en drie zesregelige refreinen.
   Aanv.: Ze waren niet tevree in een huisgezin...
3. *'s Nachts na twaalf uren*
   Drie zestienregelige strofen.
   Aanv.: Wanneer den dag plaats maakt voor den nacht...
4. *Werkmanslied*
   Drie veertienregelige strofen.
   Aanv.: Pas veertien jaar en reeds die kleine...
5. *'t Molentje van 't zaaien*
   Vier achtregelige strofen.
   Aanv.: Een knaapje stond bedrukt te zien...
6. *Morgen zijt gij soldaat*
   Vier veertienregelige strofen en vier achtregelige refreinen.
   Aanv.: Den droevigen dag is eindelijk aangekomen...
7. *De Gazette*
   Vier veertienregelige strofen en vier achtregelige refrienen.
   Aanv.: Wat hoort men in de gazette..
8. *Moeder lief*
   Drie achtregelige strofen en vierregelig refrein.
   Aanv.: Dagelijks loop ik langs de straten...
9. *Marollen*
   Vier tienregelige strofen en achtregelig refrein.
   Aanv.: Toen ik onlangs naar Brussel ging...

10. *Ramscapelle*
    Acht vijfregelige strofen en vijfregelig refrein.
    Aanv.: Op den weg al van Parijs...
11. *De slag van Haelen*
    Vijf achtregelige strofen en vijf vierregelige refreinen.
    Aanv.: Ik smeek U hier mijn albehoeder...
12. *Lied van den oorlog*
    Vijf achtregelige strofen en vijf zevenregelige refreinen.
    Aanv.: Wat hoort men in ons rustig land...
13. (Zonder titel)
    Vier achtregelige strofen en vier vijfregelige refreinen.
    Aanv.: Men vind de wereld zoo raar geschapen...
14. *Minnelied*
    Drie zesregelige strofen en achtregelig refrein.
    Aanv.: Ik min haar zoo zeer, met liefde teer...
15. (zonder titel)
    Vier achtregelige strofen en achtregelig refrein.
    Aan.: Op een bal lusschen vele heeren...
16. *Werkmanslied*
    Drie achtregelige strofen en achtregelig refrein.
    Aanv.: In de vroege morgenstonden...
17. *Roosje blijft in ons dorpje*
    Drie negenregelige strofen en tienregelig refrein.
    Aanv.: Hoe zoo Roosje, U mijn beminde...
18. *Clown*
    Vier achtregelige strofen en vier vijfregelige refreinen.
    Aanv.: Met zijn haardos rood en wit...
19. *Gij zoudt de pijp aan Maarten geven*
    Zes twaalfregelige strofen.
    Aanv.: Gij zijt zoo rond de 20 jaren...
20. *De twee gebroeders*
    Drie achtregelige strofen en drie achtregelige refreinen.
    Aanv.: Broeder, hoe vreeselijk dwaal ik hier op deze wegen...
21. *Den Beenhouwer*
    Vier elfregelige strofen en zevenregelig refrein.
    Aanv.: 'k Heb goede zaak, ik kap maar af...
22. *Aan 't Kanon*
    Drie tienregelige strofen, achtregelig refrein en slotrefrein.
    Aanv.: Als 't slaat middernacht...
23. *Het Zeemanslied*
    Drie achtregelige strofen en refrein.
    Aanv.: Een klein lief knaapje zoo lief en teer...

(II)

1. *Quand Madelon*
    Drie achtregelige strofen en achtregelig refrein.

Aanv.: Pour le repos, le plaisir du militaire...

2. *Si vous voulez des gosses*
   Drie achtregelige strofen en refreinen.
   Aanv.: Quand la lutte sera finie...
3. *Martyre des serments*
   Drie achtregelige strofen en refrein.

Aanv.: Je t'avais et pour toujours...
4. *Ferme tes jolies yeux*
   Drie tienregelige strofen en achtregelig refrein.
   Aanv.: Dans son petit lit blanc et rose...
5. *Madelon*
   Drie elfregelige strofen en achtregelig refrein.
   Aanv.: Ik voel mij vol geluk en opgetogen...
6. *Den droom van den schildwacht*
   Vier achtregelige strofen en refreinen.
   Aanv.: Ver van zijn beminde teer...
7. *Het verloren knaapje Robert*
   Vier achtregelige strofen en vierregelig refrein.
   Aanv.: Reeds lang geleden die verdween een knaapje klein...
8. *Blijde bruilofslied*
   Zes tienregelige strofen.
   Aanv.: D'historie van 't leven...

(III)

1. *Mijn ander broek*
   Vijf achtregelige strofen en vijf vijfregelige refreinen.
   Aanv.: Perdjampee, 't was al weerom twee...
2. *De kus in de vier jaargetijden*
   Vier twaalfregelige strofen.
   Aanv.: Zij vijftien, hij zestien de jaartjes van droomen...
3. *De scheiding*
   Vier vijfregelige strofen en vier achtregelige refreinen.
   Aanv.: Ik ben der pas gescheiden van mijn wettelijke vrouw...
4. *Drinkt*
   Twee achtregelige strofen en refreinen.
   Aanv.: Het drinken dat is een gewoonte...
5. *Het lied van Moeder*
   Zes achtregelige strofen.
   Aanv.: Het schoonste in de wereld, het heiligst bezit...

Gloria Postuma in Brugse straatnamen

De tijd spoedt heen... en de namen van groot- en beroemdheden die metodisch en pedagogisch aan nieuwe straten werden (worden) toegekend dreigen heel snel voor de opkomende generaties een pantheon van onbekenden te worden. Wie staat er in mijn straatnaam? Op die vraag van de belangstellende bewoner vooral uit de kwartieren met nieuwe namen brengt *Koen Rotsaert* een vlot lezend en gedokumenteerd antwoord in een keurige bloemlezing van 14 biografieën van wetenschapsmensen en politici (die blijken het snelst in vergetelheid te raken). De jongere halen het met 10 tegen 4, en onder hen wordt Leon de Foere († 1851) een

topfiguur die de auteur bijzonder (en terecht) heeft geboeid en omvangrijk in de bladzijden staat. Voor velen een welkome uitgave die voortzetting verdient. -
A.V.

- *Brugse straten, Brugse namen*, 64 blz. Prijs 90 F. bij overschrijving op P.C. 8854.36 (Koen Rotsaert, Brugge).

De houtsprokkelaar op de maan

De Legende van 't Manneke uit de Mane in Vlaanderen[1] werd geschreven door Karel M. De Lille van Ieper, verlucht door Jozef Flipts van Roeselare, gedrukt door Vonksteen van Langemark en het is meteen het eerste boekdeeltje van de 'Bibliotheek 't Manneke uit de Mane'. In drie hoofdstukken wordt deze maanreis afgerond: een onderzoek over de volksoverlevering in verband met de houtsprokkelaar; een peiling doorheen de verscheidenheid van deze volksoverlevering in Vlaanderen; een schets over de andere overleveringsvormen in Vlaanderen over hetzelfde onderwerp.

De auteur is een van de bekendste Westvlaamse maanreizigers, die sinds 1964 met de medewerking van enkele andere Westvlaamse astronauten jaarlijks het Mannetje uit de Mane plukt en over onze gewesten lanceert. Het is altijd welkom. Ook de eerste zachte landing in boekvorm is geslaagd, maar zoals bij opdrachten van pioniers gebruikelijk is, bleken ook hier kleine stoornissen onafwendbaar.

Waarom 'legende' als groepsbepaling van dit vertelverschijnsel, op voortreffelijke wijze ook in de moderne volksmond aangetroffen, werd verkozen, blijkt niet heel duidelijk. Het is mogelijk gebeurd onder de bekoring van het Franse 'légende étiologique', in een verouderde vorm door 'oorsprongslegende' vertaald, maar thans duidelijker te omschrijven als 'natuurverklarend sprookje'. Indien men met enige nadruk het omzwerven van een godheid op aarde als voornaam motief in dit vertelsel wil onderscheiden, dan valt het Manneke te rangschikken bij de 'legendarische sprookjes'. Onder de dekmantel van het sprookje kon het Manneke even aantrekkelijk verschijnen.

Het is voldoende de verchristelijkte overlevering van gissingen omtrent het maanverschijnsel, dat reeds in de Oudheid bekend bleek, in Germaans verband vast te leggen om verschillende stellingen te onderscheiden. De natuurverklarende sprookjes leveren een duidelijke beschrijving. Mensen die oorspronkelijk, ondanks uitdrukkelijke waarschuwingen, arbeid bij maanlicht verrichten, worden bestraft. In de verchristelijkte overlevering heten deze zelfde overtreders Zondagschenders en de diefstal, hoe miniem houtsprokkelen als misdrijf ook is, op de dag des Heren wordt als een bezwarende omstandigheid aangerekend. Deze toestand verergert als niet op een gewone zondag, maar tijdens een hoogdag, vooral Kerstdag, wordt gezondigd. Het bestraffen in de verchristelijkte overlevering wordt niet meer door de beledigde maan zelf verricht, maar het is meestal Ons Heer op wereldse wandeltocht, die zich met de bestraffing belast van de op heterdaad betrapte sukkelaar. Diefstal en heiligschennis worden hier gelijktijdig en zwaar bestraft, het is een voorbeeldige echt middeleeuwse straf.

De verscheidenheid van de verzamelde dokumenten is zo ruim, dat ze tot een nog strengere schifting had kunnen leiden. De varianten van het sprookje van de houtsprokkelaar blijven in voldoende

(1) Ieper, 1973, 60 blz. Te bestellen op prk. 1302.16 van 't Manneke uit de Mane, vzw. Ieper, prijs 80 fr.

aantal bereikbaar om de selektie door te drijven van de verteltypen, die lopen van in de Oudheid tot in de moderne tijden. Daarbij is het mogelijk een onderscheid aan te tekenen tussen het oude materiaal, dit is hetgeen werd genoteerd en gepubliceerd in volkskundige bronnen, en het moderne materiaal, dit is het resultaat van het persoonlijk enkwest, dat de auteur heden ten dage heeft gevoerd. Om nog grondiger het prettige onderwerp te bewerken kan mogelijk de medewerking ingeroepen worden van het Instituut voor Volkskunde te Antwerpen, dat steeds bereidwillig zijn steun verleent aan algemene volkskundige enkwesten.

Waar ook gewezen wordt op de Duitse overlevering, zelfs in persoonlijke notities door de auteur in vakantieoorden verkregen, valt vooral de minder bekende dissertatie van Werner Wolf, Der Mond im deutschen Volksglauben (Buhl, Baden 1929, 91 blz.) als nuttige gids aan te prijzen(2).

De auteur eindigt bij de maanreiziger Edgar Mitchell, kleinzoon van Marten Michiels van Roesbrugge. In het legendarisch domein van het volksvertelsel heeft ook Karel M. De Lille de maan bezocht, zij het met minder levensrisico's en reiskosten dan de Amerikanen of de Russen. Ook hij verzamelde voldoende maanstof om zijn Westvlaamse lezers te plezieren en om zelf in nieuwe expedities te volharden.

H. Stalpaert

Welweters

Een welweter is ‘een neuswijze, een die 't al best wil weten, die gewoonlijk 't gezegde van een andere wil verbeteren en nauwkeuriger voorstellen’. Ook *welweet, welwete,* met dezelfde betekenis. ‘Hij is een welwete. Die welwete van die vent heeft er altijd iets bij te voegen of af te doen’. Zo tekende De Bo aan in 1870.

In Oedelem is zo iemand een *profeet:* ‘'t is ne profeet, zo'n profeet’: spottend gezegd van een die alles wil best kennen, 'nen *alleskender*. Karel Kouse was zo'ne profeet, hij wist met alles remedie: ‘'t is heel eenvoudig, zei hij, *met straffe kaffie*’. En daarmee was alles gezegd: (Maar nog niet genezen!). - Over profeet in de volkstaal, zie Biekorf 1972, 327.

Een die alles best wil weten van de beesten is, te Oedelem, een *perenexpèrs:* peer(d)enexpèrs. (Wvl. expert = veearts).

W.D

Veters

Veters? wat zijn dat? zegt Mie Vantomme die heel haar leven al de markten doet. ‘Nestels’, zeg ik en dat verstaat ze seffens, maar zegt ze, te Gistel zeggen ze *schoestrekken*, te Rollegem-Kapelle *schoelinten* en in Kortrijk vragen ze *riekoorden:* die *rijgsnoeren* vragen zijn van de Scheldekant.

A.P.

(2) Bij de bewerking van de literatuur ontbreekt: A. Viaene, De man in de maan, in Biekorf 1971, blz. 257-261, waar verdere Internationale bronnen over het onderwerp worden aangewezen.

Mengelmaren

Geschiedenis van Ertvelde
Een merkwaardige dorpsmonografie

Het samenstellen van een gemeentegeschiedenis is niet meer eenvoudig. De eisen worden steeds zwaarder en de bibliografie en het vakmanschap welke de samensteller onder de knie moet hebben, steeds omvangrijker, ja steeds onoverzichtelijker en onbereikbaar.

Nu heeft meester Ach. De Vos, voorzitter van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, die reeds verscheidene baanbrekende werken op zijn naam heeft staan, een grondige historie gewijd aan Ertvelde, dat oudtijds in Assenede-Ambacht (onder de Vier Ambachten) gelegen was en kerkelijk tot het bisdom Utrecht behoorde. Belangrijke stukken uit deze studie werden reeds voordien afzonderlijk bekroond door Pro Civitate (1969) en door de Provincie Oostvlaanderen (1969). Het boek bevat eveneens de geschiedenis van *Kluizen* (voormalige gemeente) dat sinds enige jaren met Ertvelde werd gefusioneerd.

Zoals in zijn tijd de Geschiedenis van Opwijk van Dr. J. Lindemans een modelwerk is geworden, en nader bij ons de Geschiedenis van Pittem van V. Arickx voor West-Vlaanderen een blijvende baken en leidraad voor alle lokale historiografen is, zo zal het werk van A. De Vos tot voorbeeld gelden voor al wie op een eerder uitvoerige en grondige wijze de geschiedenis van zijn gemeente wil aanpakken.

Wij zeggen uitvoerige wijze, want het boek telt meer dan 1.000 bladzijden tekst, meer dan 100 grafieken en statistieken, 34 kaarten en bijna 400 illustraties. Het werk heeft daardoor het uitzicht van een zware baksteen gekregen. Het weegt ook zwaar op de hand, letterlijk en figuurlijk. De tekst is enerzijds zeer leesbaar, maar anderzijds strict wetenschappelijk. De moderne tijden krijgen natuurlijk (en verdiend) het leeuwenaandeel, maar bewegen zich op dezelfde afgemeten, kritisch gehouden en genuanceerde toon als de oudste tijden, waarover niet alles kon worden gevonden, zodat de eruditie van de schrijver meer laat vermoeden en verder aanvult, terwijl hij in de moderne tijden met eenzelfde eruditie en zin voor relativiteit het overvloedige heeft geschift en geselecteerd.

In deze geschiedenis komen enkele hoofdstukken voor die nieuw zijn in een dorpsmonografie en alleen konden geschreven worden door iemand die een vernieuwd inzicht heeft verworven in de zin en de betekenis van een dorpsgeschiedenis en het materiaal grondig beheerst. Enkele dezer hoofdstukken zijn: het eigenlijke boerenbedrijf (vóór 1795), de evolutie van de grote pachthoven, het analfabetisme, het landwegennet, peiling naar de levensstandaard, enz.

Met West-Vlaanderen had de thans bloeiende gemeente Ertvelde vroeger weinig uitstaans. Evenmin Kluizen. Het is dus een Oostvlaamse geschiedenis geworden, voor West-Vlaanderen niettemin zeer interessant als vergelijking.

Wat wij tenslotte aan alle belangstellenden aanbevelen zijn de

bladzijden over het ontstaan en de ontginning van beide gemeenten in het licht van de feodaliteit. Spijtig genoeg al te beknopt ontwikkelt de schrijver hier een hoofdstuk streekgeschiedenis dat door de gevolgde methode en de resultaten van zijn onderzoek ver uitstijgt boven de grenzen van één enkele gemeente, maar tot voorbeeld mag worden genomen door alwie zich met dergelijk onderwerp inlaat. Dat hij niet tot het uiterste detail een kaart geeft waarin lenen en heerlijkheden uitgestippeld staan, doet niets af van de waarde van dit hoofdstuk. Alleen reeds hiervoor zijn wij A. De Vos dankbaar en zullen vele generaties lokale historici naar zijn werk dankbaar blijven opzien, en ook het gemeentebestuur van Ertvelde loven dat de keurige uitgave van een werk van dit gehalte heeft verzekerd.

L. Van Acker

- Achiel De Vos. Geschiedenis van Ertvelde. Uitgave Gemeentebestuur van Ertvelde, 1971. LIV-1084 blz.; 397 illustraties + 145 tabellen, kaarten en grafieken.

Komen in oude prentkaarten

De uitgeverij ‘Europese Bibliotheek’, te Zaltbommel, befaamd om haar talrijke uitgaven van historische prenten, heeft zich ook in ons land doen kennen door de verspreiding van albums, telkens getiteld ‘... in oude prentkaarten’. In dit tijdschrift is er reeds gesproken over ettelijke daarvan en als het op het huidige tempo voortgaat, zal er weldra geen vlek van enig belang in Vlaanderen meer zijn die niet kan fier gaan op zijn Album. We moeten veronderstellen dat de idee van dit soort publikatie vruchtdragend is, want, na de Vlaamse steden, komen nu ook de Waalse en als dusdanig bekende oorden aan bod.

Na de stad Wervik, waarvan we het Album hier besproken hebben in 1972, blz. 181-183, is thans haar Leiegebuur, Komen, aan de beurt. De samensteller, inleider en kommentator, is de in wetenschappelijk historische kringen goed bekende jonge Komenaar, *Jean-Marie Duvosquel*, meteen de zeer verdienstelijke historikus van zijn geboorteplaats.

Zoals voor Wervik is het hier ook de Leie die op de voorgrond treedt. Immers, de Leie was, voor Komen, meer dan voor Wervik, van ouds de levensader, met zijn sas, zijn ‘Wael’ (dok) en de ‘Doo(de)leie’, oude geleding die men wil doen doorgaan als een oude gracht, zoals er een bestond aan de overzijde, in Frankrijk nu, maar die misschien wel de oude bedding ervan is, vernauwd door ongebruik en wegens gemis aan waterstuwing, en de huidige loop van de Leie een zeer oude rechttrekking, zo oud dat er geen andere geheugenis van overblijft dan de naam ‘*Dode Leie*’, naam die, naar o.i. wel het bewijs is dat het om de Leie zelf gaat. Misschien is de huidige Leie gegraven geweest, wellicht eerst als stadsgracht, om te Komen, de grens vast te leggen tussen de kasselrijen Ieper en Rijsel, want het gebied tussen de twee waters was kasselrij Ieper en het gebied aan de andere kant van de huidige Leie was kasselrij Rijsel. Om deze tweeledige administratieve indeling zijn de oude heren van Komen eeuwen lang in betwisting geweest met het schependom van de kasselrij (en Zaal) van Ieper.

De samensteller is zijn uiteenzetting begonnen met een zeer - volgens ons tè - bondige historische beschrijving van de plaats, nl. alleen Komen-België. Dan volgen een goede zeventigtal reprodukties van oude prentkaarten, met telkens een kort degelijk kommentaar, zo dat de beschouwer van de zichtprenten telkens goed weet waarom het gaat, en in de eerste plaats niet minder dan zestien kaarten waar de rivier en de binnenwaters bij te pas komen. We zien dan achtereenvolgens de twee oude straten - de stad Komen (België) begon met deze twee straten, als een aanhangsel, op de linker Leieoever, van de eigenlijke stad Komen (thans Frankrijk); de beperke nijverheid die er in Komen altijd geweest is; de later gekomen woonstraten, uitbreiding door de vlek genomen hoofdzakelijk wegens de immigratie van Westvlaamse arbeiders die hun korst brood in de textielbedrijven van het Franse Komen gingen verdienen; zichten op de twee kerken die dit Komen heeft gehad; zichten op de gehuchten, o.m. het belangrijke gehucht ten Brielen met eigen kerk, een groot dorp op zich zelf; enkele nog bestaande of verdwenen water- en windmolens, o.a. van de windmolen in volle stadsgedeelte, gebouwd boven op een huisdak bij gemis aan plaats om een mote er voor op te werpen. Vergeten we ook de vele binnenzichten niet van de kerken en de oude kapellen, en alleszins niet de prachtige weergave van de goed bewaarde, fraaie foto van een der oudste hoeven uit de streek, het *Hof te Schoonvelde*, zetel van een oude heerlijkheid van die naam, heerlijkheid die gehouden was van het feodaal hof en heerlijkheid ten Oosthove te Wervik.

De samensteller heeft de gelukkige gedachte gehad meestal zijn prentkaarten volgens onderwerp bijeen te brengen. Zo zien we de evolutie van het beeld, vanaf de 19e eeuw, over de vernielingen van de oorlogsperiode 1914-18 tot de herrijzenis, soms vernieuwd, maar ook soms, helaas, een blote kopij van het voordien bestaande. Het is een album dat het menselijk wel en wee gedurende twee a drie of vier generaties weergeeft.

Voegen we hier nog aan toe dat, op enkele schaarse uitzonderingen na, het niet gaat om halfgedempte beelden, maar meestal om uiterst goed bewaarde en duidelijke zichten van hetgeen de schrijver en samensteller ons heeft willen tonen en aldus heeft hij onze innige belangstelling weten op te wekken. Het is een goede tegenhanger geworden, in al zijn bescheidenheid, van de publikatie van die andere Komenaar, André Schoonheere, thans meier van Wervik-Frankrijk: ‘Comminium, Flandriae oppidum Amoenissimum, Atlas historique de Comines’ (Debrez Frères, Comines (Nord), 1960), dat de Franse stad Komen behandelt.

Het Album ‘Comines en cartes postales anciennes’ in kwestie is te verkrijgen in de boekhandel tegen 255 Frs en zal welkom zijn, niet alleen bij de aktuele Komenaars en geburen, maar ook bij de velen, en hun afstammelingen, die gedurende de eerste Wereldoorlog, op de dool moesten en nooit naar hun oude haardstede zijn kunnen terugkeren. Vele zijn dat er ook, en ze zijn veelal Vlaams gebleven.

J.R.

Verdrinken in het vestingwater
Bij De Westpoort in Diksmuide
1450

Drie inwoners van Diksmuide, waaronder de stadsbode, verdrinken zich ‘uut desperatie’ in de stadsvesting bij de Westpoort, wat ten noorden ervan, aan de Cleenen Hudevettersdyc (latere Kleinendijk). De baljuw wil het ‘gerecht van desperatie’ toepassen, d.i. de verdronkene als zelfmoordenaar aan een spriet ophangen voor zijn huisdeur, en zijn goed aanslaan. Tussen baljuw en rewart (stedelijk hoofd van politie) enerzijds en de familie van de verdronkene anderzijds wordt een vergelijk getroffen. De stadsmessagier, Jacob Potterin, mag in gewijde aarde worden begraven; de twee andere (niet met naam genoemde) mannen krijgen een begraafplaats op een grond dichtbij de plaats van verdrinking, toebehorend aan de Duinenabdij). De vastgestelde som voor dit vergelijk kennen we niet.

Wat later in 1450 verdrinkt zich de huidevetter Pieter Seppin in de looiputten van zijn ambacht die in de buurt van de Westpoort gelegen waren. Ook ditmaal komt tussen zijn familie en de baljuw (samen met de rewart) een geldelijke overeenkomst tot stand, met toelating van begraving.

Grote beroering verwekt ten slotte, nog steeds in 1450, de desperatie van de ‘meester ende gouverneur’ van het Magdeleenehuis (leprozerie) buiten de stadspoort. Deze geestelijke had zich uit wanhoop in een gracht binnen de stad verdronken. Met de familie komt ook hier een vergelijk tot stand, de baljuw laat de begraving toe mits goedkeuring van de kerkelijke rechter. (Gilliodts van Severen, Cout. petites villes VI 534-539).

- Over het ‘gerecht van desperatie’, zie o.m. Biekorf 1956, 252 (geval te Kuurne); 1959, 62 (geval te Nieuwpoort).

P.B.

‘Cleene scolen’ in Kortrijk
1496-1567

Reeds ca. 1546 hielden schoolmeesters in Kortrijk een persoonlijke betalende ‘cleene scole’, d.i. een school ‘van cleenen kinderen om die te leerene leesen ende scriven’. Zulke meesters waren in 1496: Jan Pijpe, Willem Ghembier, Hannekin Sanders, Guillaume vande Putte, Andries Mondet. De scholaster van de Kapittelkerk maakte alsdan aanspraak op een recht van 6 groten per kind, waartegen de meesters gezamenlijk in verzet kwamen. Door de keizerlijke ordonnanties op de orthodoxie zou het toezicht van het kapittel verder worden uitgebreid. Ook de zelfstandige schoolmeesters hadden voortaan de toestemming van het Kapittel nodig om ‘cleene scole’ te houden.

Op 14 aug. 1546 verkrijgt Martinus Craye, alias De Pachtere, de toelating om voort kinderen te onderwijzen in het alfabet en de moedertaal. Bij het vernieuwen van die toelating in 1550 wordt Craye genoemd ‘de meester van de kleine vlaamse scholen’ (magister parvarum scholarum flamingarum).

In aug. 1550 vraagt en bekomt Joos Broersseune, poorter van de stad, de toelating om aan jongens en meisjes het alfabet te leren en daarna het lezen en schrijven in de moedertaal. Van de stad ontvangt hij daarvoor in 1552 een vergoeding van 4 lb. par. Als ‘schoolgeld’ voor Hanskin van Lauwe, dat een jaar bij hem ‘ter schole ghecommen hadde’ wordt hem in 1582 een som van 6 pond par. betaald uit het sterfhuis van kapelaan Ogiers.

Ook meester Jan van Thomme, die in 1562 met een school voor weesjongens was gestart, richt zich in 1567 tot het Kapittel en verkrijgt de toelating om geld in te zamelen voor aankoop van brood en boeken voor de kinderen: op zon- en feestdagen mag hij onder de hoogmis met de busse rondgaan. Later zal ook aan huis voor de weeskinderen worden ingezameld.

- RAK. O.L. Vrouwkapittel. Acta 1532-64, f. 131^{v}-132 154 155; 1564-1632, f. 18. De Potter, Gesch. v. Kortrijk III 12 16 36. -

A.V.

Bescherm de landschappen in West-Vlaanderen

Het Ministerie van Nederlandse Cultuur publiceerde (1972) een inventaris van alle tot nu toe wettelijk beschermde landschappen in de Vlaamse provincies. Een lijvige verzameling van grote 215 × 215 luchtfoto's, genomen in juli 1792 met telkens een aflijnende calque naar de kadastrale plans.

Uit West-Vlaanderen staan daarin de volgende landschappen die bij koninklijk besluit gerangschikt zijn en onder de bescherming van de Staat gesteld.

Adinkerke: Domein Cabourg.
Alveringem: kerk en kerkhof.
Assebroek: beukendreef (Kasteel).
Avekapelle: lindeboom (op het kerkhof).
Brugge: begijnhof met omwalling en beplanting;
St.-Sebastiaans schuttershof (gebouwen en hovingen); het geheel gevormd door de St.-Jansmolen, de molenwal tussen de Kruispoort en de Carmersstraat, de Kruispoort, het Guido Gezellemuseum en de Sint-Sebastiaansgilde.
Damme: St.-Kristoffelhoeve en omgeving.
De Panne: duinencomplex.
Harelbeke: New-Foundland-park.
Ingelmunster: Kasteelpark en vogelreservaat.
Knokke: Zwinreservaat;
's Grave-Jansdijk.
Kortemark: beukeboom.
Kortrijk: Patersmote.
Langemark: Duits militair erekerkhof.
Marke: Kasteel met omgeving.
Middelkerke: duinenweg.
Ooigem: park en vijver (Oud kasteel).
Rumbeke: Park van het kasteel; vogelreservaat.
Sint-Michiels: Herenkasteel van Tillegem.

Spiere: park en kasteel.
Stuivekenskerke: ensemble te Oud-Stuivekens (kapel, torenruïne, gedenkstenen, oud kerkhof).

Wenduine: Hubertsmolen en omgeving.
Werken: Hoge Andjoen en kerk met kalvarie, omgang en kapelletjes

De luchtfoto's - een merkwaardige reeks - werden voor deze uitgave ter beschikking gesteld door het Ministerie van Openbare Werken.

B.

De abt-generaal van Clairvaux in de Duinenabdij Brugge 1663

Een visitatiereis voerde Claude Vaussin, abt-generaal van Clairveaux, in 1663 naar de dochterabdij Ter Duinen die alsdan aan de Potterierei in Brugge was herbouwd. Hij was een 'lorayn', zegt onze kroniekschrijver, en hij deed zijn intrede op 14 September, komend van Clairmarais, waar abt Gerard de Bare hem was tegemoetgegaan.

De Duinheren onthaalden hem met veel staatsie aan de Smedenpoort 'met wel dertich carrossen, onder andere twee met ses peerden ende twee met vier peerden, ende waren alle peerden ende carrossen die sy daer toe hadden gheleent om eenen staet te formeeren'. Dwars door de stad reed deze luisterrijke cavalcade.

'Ende dan wiert in de abdije drije daeghen gheviert met brandinghe van lanternen op hun torre ende oock pecktonnen op de straeten ontrent de voornoemde abdije, ende oock met lossen van dyversche earners (kartetsen) ende cleene canonkens, alles tot dien eijnde gheleent'.

De abt-generaal verliet Brugge op 18 September 'alles met groote magnijficentie'.

- Handschrift (Rare Geschriften) van Jacques Inbona, p. 167. - N. Huyghebaert in Monasticon Beige III-2, p. 426.

A.V.

De Latijnse school van Despauterius Komen 1520

Twee zonen van Ferry de Gros, heer van Ooigem bij Kortrijk, waren in 1519-1520 kostleerlingen bij de befaamde meester Despautere (Despauterius) in Komen. Dit blijkt uit de rekeningen van de Heerlijkheid van Oyghem, berustend (voorheen) in het Rijksarchief te Brugge (Acquisitions, 2878, XI en XII). De volgende uitgaafposten komen daarin voor.

'Item paiet a maistre Jehan Despoutere, maistre des escoles a Comines, pour la table desdits enffans [de noble seigneur Ferry le Groos, escuier, seigneur de Nieulande et Ooyeghem etc.] pour un an eschut en Decembre dernier passé 1519, 100 lb. par.

Item payet pour les enffans de mondit seigneur estans aulx escoles a Comines... (Rek. 1519, f. 7).

Premiers, paiet a maistre Jehan Despoteris, maistre des escoles a Comines, pour la table de deux enffans qui ont demoré a Comines pour ung demy an, 50 lb. par.' (Rek. 1520, f. 11).

- Over de faam van Despauterius' school zie o.m. L.J. Messiaen, Histoire de Comines III 461 (Kortrijk 1892). -

P.D.B.

Kleine verscheidenheden

GLASEVEINSTER. - Raam dat van in lood gevatte glazen ruiten (en/of ronden) voorzien is. Over *rute* en *ronde*, zie Biekorf 1967, 123, s.v. gescreven ruten; 1969, 252-253, s v. rondooghe, storieronde, wapenronde - Wouter de Puud 'glesewerkre' wordt in 1305 betaald voor het plaatsen van 'ghelesevenstren up d'oude halle' te Brugge. Voor dezelfde Halle worden in 1338 door Emond den glesewerkere twee 'glesveinstren' gemaakt 'die hilden 20 voeten, van elken voete [glas] 3 sc.' (Stadsrek. 1305, f. 23; 1338, f, 121^{v}). - In 1407 levert Jan van der Scelle een 'ronde glasveistre' die geplaatst wordt 'ant oost hende van der stede huse' in Oudenburg; de smid Boudin Stier levert daartoe twee ijzeren roeden en nagels. Belangrijk herstellingswerk wordt in 1410 in hetzelfde schepenhuis uitgevoerd: een 'glaswerkere van Brucghe' ontvangt in dit jaar een som van 3 lb. 4 sc. 'van der west glasveinstre te vermakene up scepencamere, dewelke al te male inghewayen was ende te broken, van te andren steden der stede glasen te stoppene ende vanden traelgen ghemaect vor de vorseide glasveinstren of ende an te slane'. (Feys-Vande Casteele, Hist. Oudenbourg II 237 272). - De bouwrekening van het stadhuis van Damme vermeldt in 1467 de volgende betaling gedaan aan Willem Lombaert: 'Van drie glaseveynsters die hy in de winckelken vanden portale ghestelt heift; noch van drie veynsters ghestelt in de wentelsteeghere, beloopen tsamen 30 voeten, te 4 grooten den voet, valent 6 lb. par.' (Rek. 1467-68, ed. L. Devliegher, p. 65). - In 1493 levert de 'glaswerkere' Henric van Hophuuse, werk van groter formaat voor de Lakenhalle te Ieper, nl. 'een groote glasveinster in de nieuwe standvenstre op t'oosthende vander Halle, houdende 68 voeten glas te 4 s.p. van den voete, comt 15 lb. 6 s.' (Ypriana II 77). - Voor het stadhuis van Blankenberge werkt in 1497 'Pieter de glasemaker'; hij ontvangt 7 s. 6 d. groten 'van een nieu glas staende ander westzyde, boven up der steden huus, ghewapent metter wapene van onsen prinche, ende beneden, inden vierscaere, twee glaseveynsteren te vermakene ende andersins te stoppene'. (La Flandre VII 40). - De Beurzemakers en Witte Leertouwers te Brugge hadden hun ambachtskapel in de O.L. Vrouwekerk (kapel van het Kindsbedde). In deze kapel plaatsen ze in 1485 een 'glazeveister... ende daerin te stellene de wapene vanden ambachte met nieuwen Vrancxen glazen... (zich verbindend) de voorseide glazeveistre te onderhoudene van winde ende van watere'. (Gailliard, Inscriptions N.-D. 267). - In 1486 werken twee 'ghelaesmakers' in de schepenkamer (stadhuis) van Aalst: Franchois vanden Bossche plaatst er 'een nieuwe ghelaesveynstere verchiert met ymagen'; Jan Carpentier wordt betaald 'van dat hy ghemaect ende ghelevert heeft eenen pand nieux glas, in eene vande veynsteren upt scepenhuus, daerin staende tpersonaige vanden grave van Aelst, verwapent metten wapene daertoe dienende'. Een halve eeuw later, in 1538 plaatst Heinric van Heestert 'ghelaesmakere' aldaar 'eene ghelaesveynstere in nieuwe loot, ende daerinne ghemaect de wapene van Vlaenderen'. Belangrijker is de versiering in hetzelfde schepenhuis van Aalst uitgevoerd door de 'ghelaesmakers' Franchois vanden Bossche en Olivier de Neve: in 1543 ontvangen zij een som van 68 lb. par. 'van zekere ghelaesveynsteren die zy ghelevert hebben in scepenenhuis vander stede van Aelst, verchiert metten wapenen vande twee steden ende den vive roeden van den lande van Aelst'. (De Potter, Gesch. Aalst II 64-65). - In 1531 wordt het kontrakt gesloten tussen de 'ghelaesmakere' Pauwels van Hansbeke en de schepenen van

Oudenaarde voor het maken van ‘alle de ghelasveynstren van de Scepenen camere ende van der grooter zaele’ in het nieuwe stadhuis. In

kamer en zaal worden in totaal dertig ‘paerchen’ met de wapens van de prinsen en de koninkrijken versierd. (Aud. Meng. III 434-435). - In 1532-1533 werkt de ‘glasewerckere’ Pieter Dappere voor het St Janshospitaal te Brugge. In 1532 plaatst hij in de zaal ‘jeghens de reye’ vier nieuwe ‘glasevensters inde nieuwe cassynkins [gemaakt door Jan de Temmerman] houdende tsamen 29 voeten te 4 gr. den voet, comt 5 lb. 16 s.p.’ Dezelfde vakman plaatst vier ‘glaseveinsteren’ in het pastoorshuis, en ontvangt in 1533 een som van 8 lb. 12 sc. par. voor ‘diverssche glaseveinsters vermaect up mevrauwe camere, upden zusters dormtere, int pertstal ende upde ghezellecamere, ende daer inne ghedaen ende ghestopt 70 nieuwe ruuten, mids twee ghescreven sticken inneghedaen...’ Nog in april 1533 heeft Pieter Dappere allerlei werk in het hospitaal uitgevoerd ‘ende ghelase ghelevert ende oude glaseveinsters verbinloot ende scoone ghemaect te wetene boven ende beneden int yckhuus mids aldaer ghemaect ende ghelevert 2 nieuwe ronden, inde reiftere ten broeders 2 glase veinsters vermaect ende 4 ghescreven sticxkin daer inne ghedaen, 3 glase veinsters vermaect inde duere vanden portale int hospitael ter voorstrate ende vele diverssche ruuten inne ghedaen al omme binden godshuuse tot 142. ruuten ende van anderen diversschen wercke...’ (SJH Rek. 1532-1533, f. 11 12^{v} 13^{v}). - In het ‘nieuwe werck’ van de Sint Janskerk (nu Sint Baafskerk) te Gent worden in 1554 door een groep van acht ‘ghelaesmaekers deser stede, 22 ghelaesveynsteren’ geplaatst in het koor en in de beuken. (De Potter, Gent V 319). - De rekening van het Godelievekloosterte Gistel heeft in 1564 de volgende uitgaafpost: ‘Bethaelt Pieter van Paerboome van dat hy de glase veinsteren in de kercke ghestopt heift ende van 2 veinsteren up mer vrauwen camere ende 2 veinsteren in haer contoir ende de glaseveinsteren up tpriesters camere ghemaect thebbene, over al tsamen, 5 lb. 15 sc.’ (Rek. 1564, p. 10; hs. de Flou). - Op stadskosten wordt in 1591 in de Minderbroederskerk te Ieper door Thimotheus Babinga geplaatst ‘een glasveinster in de capelle van onse Vrauwe van Thune met 93 voeten ghescreven glas te 27 sc. par. den voet, ende 92 voeten wit glas te 10 sc. par. den voet’. (Ypriana V 64). In 1623 wordt door Vincent Andries in de ‘capelle vynstere van de nieuwe comptoiren van de Lakenhalle te Ieper een ‘glasvynstere’ geplaatst ‘inde welcke gheschildert wordt een crucifix, een bildt van Onse Lieve Vrauwe, ende van St. Jans, van Maria Magdalena ende de stadt van Jerusalem daer onder’. (Ypriana I 161). - Over de oude glazeniersterm *verbinlooden*, zie Biekorf 1969, 253. - De mnl. term *glaseveister* veronderstelt de vensters zonder glas, nl. de ‘veinsteren van termentine, ghetermentynde veinsteren’ (d.i. met een raam van geolied linnen of papier, met een *blafture*) die tot laat in de 15e eeuw zeer in gebruik waren.

KISDAM. - Houten waterwering bij het aanleggen of bouwen van een kaai. - Op de Reie bij het St. Janshospitaal te Brugge worden in 1536 de volgende werken uitgevoerd en in rekening gebracht. ‘Betaelt... over tzaghen van 1800 voeten eecken plancken verbesicht ande kaye ende ande kisdammen te 14 gr. thondert, draecht mids 48 s.p. van de bullen te beslane, 15 lb. par. - Betaelt Jan de temmerman... ghewrocht an de kisdammen omme tmaken vander caye;... plancken ende stylen omme de kisdammen ghezaecht’. - ‘Betaelt 2 stoopen wyns den ghezellen gheschoncken midts dat zy by nachte ande kisdammen ghewrocht hebben, 12 s.p.’. - ‘Joos Azelaere, ghewrocht omme thuutdoen vanden kisdammen 4 daghen, draecht 20 s.p.’ (SJH.

Rek. 1536, f. 9 en 13). - In 1584 schrijft de Brugse kroniekschrijver Guilliame Weydts dat de Gentenaren zo rijk zijn dat zij de bestraffing van

hun oproerige stad weten af te kopen met ‘een tonne goudts’, het is zelfs een oud spreekwoord ‘dat dye van Ghendt hebben eenen gouden kysdaem in de Leyhe ghescoeten’. (Chronique, ed. Varenbergh 151). Dit laatste is een zinspeling op het beruchte voorrecht van de doorvaart op de Leie.

PANEEL. - Term uit de zadelmakerij. Zadelkussen, onderzadel. Een stuk laken of kussen geplaatst onder het zadel om de rug van het paard tegen het afschaven te beschermen. Eng. panel; fr. housse de selle; hd. Satteldecke. - Een uitgave voor de Brugse militie in 1340 (expedite tegen Kamerijk) betreft 10 sc. 6 d. grote ‘van goreelen ende van paneelen’. - Het reglement van de nering van lijn- en gareelmakers te Gent bepaalt in 1408 o.m. het volgende: ‘Ende vort de paneele die sy sullen vullen, de cusseneele... met scuerhaere ende tderdendeel coehaer, up dat zy willen, ende tcoehaer vorst vanden parden lichende; ende tbedde daer op dat men sidt, dat moghen sy vullen met stroe...’ (SAG. Ordonnantien en Wijsdommen van Dekenen, f. 52^{v}). - Het Hof van Schoeringe te Zuienkerke betaalt in 1446 een som van 12 sc. par. ‘van eenen panneele ende vercusseneelen ende van 2 gordynghen’, en verder nog 28 sc. par. ‘van eenen panneele metter gordynghe ende met eenen braydel daer toe’: twee posten staande onder de rubriek gareeltuig voor de paarden. (SJH. Rek. 1446, f. 120^{v} 121). - De Brugse aangevulde keure van de zadelmakers beschrijft in 1441 uitvoerig de regels bij de afwerking van een zadel: ‘Zo wie die van nu vortan maken zal eene nieuwe zadel, wert ghehouden den bodem van diere wel te zenewen; ende bovendien twee nieuwe banden an te slane, dezelve binnen, jeghens tpanneel, te houssieren ende te nemen ghedobbeert besaenledre omme tpanneel te makene, daertoe nieuwe lijnwaet ende tdexel van nieuwe besaenledre...’ (Ann. Em. XVIII 38). - De gareelmaker Pauwel van der Lende wordt in 1512 betaald door het St. Janshospitaal te Brugge voor het volgende werk: ‘Van een nieu goreel vermaect, een nieu deccleet, een singhele ende een paneel vermaect, tsamen 36 sc. par. Noch van diversschen wercken ende goreelen metten nieuwen goreelclippels ende tpanneel vermaect, tsamen 28 sc. p.’ (SJH. Rek. 1510-12, f. 63). Een andere betaling door hetzelfde gasthuis in 1536 luidt: ‘Pauwels van der Lende, gorreelmakre, van een nieu gorreel, diversche gorreelen ende panneelen vermaect, bassen, buuczeelen, breydels ende anders binnen desen jaere hier ghemaect ende ghelevert, 4 lb. 19 sc. p.’ (SJH. Rek. 1536, f. 4^{v}). - In zijn Langhen Adieu van 1560 wenst de Brugse rederijker Eduard De Dene ‘Adieu an alle waghenaers elk met zyn panneel’. - Literaire teksten bij Verdam Vl 85. Vgl. De Bo s.v. paneel. - Mlat. panellus (zadelkussen) komt voor in 1130-1400 (Baxter-Johnson). Ofr. penel bij de zadelmakers te Amiens in 1393 (Gay II 224). Middeleng. panel (subsellium) in 1300-1483 (Oxford ED. VII-1, 420).

SLAEPERSMESSE. - Mis te lezen laat in de voormiddag. Fondaties verzekerden het lezen van die mis o.m. te Ieper (St. Maartens), te Veurne (St. Walburga) en te Geraardsbergen. - De stichting te Ieper was uitgegaan van een rijke poortersvrouw, Margareta van der Muelne; de beheerders van de stichting betaalden in 1441 wekelijks de kapelaan ‘vander capelrie ghenaemt Slaepers messe’. De twee wekelijkse missen werden in 1498 aangevuld door een nieuwe stichting van vijf missen, zodat Ieper voortaan zijn dagelijkse renteniersmis had, die zal beginnen ‘ten thiene hueren ende half... ende wert ghenaemt Slaepers messe’. Zie daarover en over de slapersmis van

Veurne: Biekorf 1965, 382-383. - Het ‘goet van de slaepersmisse’ in de parochiekerk van

Geraardsbergen was gelegen te Schendelbeke en paalde er west aan goed van het gasthuis. (Devos, Hospitaal 538). - Het vastgestelde uur (10.30) was een laat uur door het feit dat kerkehjk officie (getijden) en conventuele mis dan zeker ten einde waren.

STAGGHE. - Hengst. Onder de uitgaven voor het groot Hof van Schoeringe te Zuienkerke staat in de rekening over 1309: 'Van enen stagghe te Zuyenkerke, 35 lb. 5 s.'; rekening 1310: 'Van eenen stagghe te Zuwenkerke, 35 lb. 10 sc.' In hetzelfde archief van het St. Janshospitaal te Brugge noteert het Handboek van Schoeringe in 1347 de uitgave: 'Vertert te Houdemburgh metten stagghe, 7 sc. 6 d.'. De inventaris van de paarden op Schoeringe, opgenomen in mei 1360 vermeldt: 'In den eersten 1. stagghe. Item 22. truckemarien. Item 5 velken...' (Biekorf 1963, 210). - Vgl. middeleng. stagge, staghe met bet. jong, ongedresseerd paard, in Noord-Engeland bekend in 1318-1483 (Oxford ED. IX-1, 756). WNT XV 483 kent ww. staggen (gezegd van tochtige koeien): steigeren, op de rug van een andere koe springen.

VERTINNEN - Met gesmolten tin bestrijken, vertinnen, overtinnen. - In 1513 laat het St. Janshospitaal te Brugge een slot en een aantal hengsels en deurkrukken, die door de smid geleverd worden, vertinnen. Dit blijkt uit de volgende uitgaafposten: 'Betaelt Gillis de Vloghe (smid) van 4 paer stercke ghehangen ende vertynt twee handhaven ende een slot met twee slotels met datter toebehoort, tsamen 6 lb. 12 sc. par. - (Aan dezelfde) van noch 10. handhaven, de vier met updduwers, ende 6. clyncken, 6 crammen ende 6 haecken daertoe, ende noch een aude handhave vermaect ende al vertynt, tsamen 3 lb. par.' Nog in 1531 worden aangekocht 'een vertinde motalin pot groot 4 stoop, eenen yser lepele ende een vispaen, 3 lb. 12 sc. par.' (SJH. Rek. 1513-14, f. 60 69^{v}). Het Brugse hospitaal had reeds in 1502 vertinde kook- en ketelpotten. In dit jaar leverde een koperslager (ghelughietere) van Mechelen 'eenen ketelpot binnen vertint omme vleesch in te ziedene, weghende 51 pondt, te 7 sc. par. tpondt'. Daarbij kwam nog een uitgave van 24 sc. om een andere 'ketelpot te vertinnene'. Nog in 1502 noemt de rekening 'een copere pot weghende 8 pondt' en eveneens 'binnen verteent'. (SJH. Rek. 1502, f. 75; vgl. Biekorf 1965, 255). - Vgl. MnW IX 152 waar geen vindplaatsen uit Vlaamse bronnen zijn opgenomen.

VOORBOUTEN. - De buitenwijken van een stad, voorstad (buiten de vestingen of palen). Te Gistel, zoals te Brugge en elders, was het 'butendrincken', d.i. gaan drinken (of bier gaan halen) buiten de poorten (en daardoor de accijns te ontduiken) strafbaar. De overtredingen te Gistel staan in 1525 onder de volgende rubrieken ingeschreven. 'Van buten te drincken. Van bier buten te halen met kannen. Van dat zylieden buter stede int voorbouten ghedroncken hebben. Van bier in kannen te haelen inde voorbouten vander stede ende hier bin der stede te bringhen'. (RAB. Gistel. Pandtbouc f. 124 130 140). - Mnl. voreborch vertoont veel varianten en spelvormen, voorbout(en) is niet in MNIW IX 960 ss. opgenomen. Voor het wvl. noteerde De Bo de vormen voorburg, voorbucht, voorbocht, voorboecht, voorboeft en voorbough, dit laatste uit de Cromke van Despars.

WATERSLACH. - Handeling van het ‘water slaan’, d.i. water putten bij middel van een schepemmer. In 1412 betaalt het hof van Schoeringe te Zuienkerke 6 schellingen ‘van eenen nieuwen hemmer te waterslaghe’’. Toelichting brengt de volgende uitgaafpost op dezelfde hoeve

in 1409: ‘Een hemmer daen men water met slaet met yser besleghen’ (SJH. Archief, varia). - Over *water slaan* zie De Bo s.v. slaan. - Misschien moet waterslach worden opgevat als de plaats waar men water slaat, een waterschep, een watersteger?

WICH. - Wigvormig tarwebrood, wegge. - Het huisboek van het St. Janshospitaal te Brugge noteert in 1383 de volgende regeling voor de spijzen gedurende de grote Vasten: ‘Dit is men den zieken sculdich te ghevene inde iiij. capuenidaghe: up ten wonsdach ende up ten vridagh enen natten ende eenen droghen arinc, ende up de andere twe daghe j. natten of j. droghen. - Dit es men den broederen ende den zusteren sculdich te ghevene inde iiij. capuenidaghe wich ende j. natten ende j. drogen arinc daer toe, den messter ende mer vrouwen dobbel’. Een aanvulling van die regeling luidt: ‘... ende den zieken j. natten ende j. droghen [arinc] hover haren wichs...’ (SJH. Rek. 1383-84, annex). - MnlW IX 2050 heeft onder wegge geen vindplaats uit Vlaamse bronnen. - Over capuenidaghe, zie Biekorf 1972, 123.

VASTENSPISE. - Levensmiddelen gedurende de (oude) Veertigdaagse of Grote Vasten gebruikt om het door de kerkelijke wet verboden zuivel (en eieren) te vervangen. Ook vastentspise, vastelspise; mnd. vastelspise, vastelkost; ofr. vivres de quaresme; mlat. cibi quadragesimales. Vastenspise, ingevoerd uit het Zuiden, kwam op de markt in februari-maart en omvatte: vijgen, rozijnen, dadels, noten, amandelen, gedroogd fruit, siropen en olijfolie, alsook droge haring en droge vis. De Grote Vasten impliceerde niet alleen de onthouding van vlees (zoals de gewone vastendagen in het jaar), doch ook de onthouding van zuivel (melk, boter, kaas) en eieren gedurende veertig dagen. Deze speciale onthouding leidde tot de invoer van genoemde vervangingsprodukten die *als vastenspise* bekend staan. Vis was op al de vastendagen veroorloofd en valt dan ook niet onder die speciale *vastenspise*, hoewel hij een basis van de vastenvoeding vormde. Onze bepaling rectificeert de bepaling in MnlW VIII 1305, die de term *vastenspise* niet in zijn historisch verband heeft bekeken. - In het voorjaar van 1458 vergaat in de haven van Sluis een schip volgeladen met vastenspijs (fruits de caresme). Biekorf 1961, 89. - In Brugge werd jaarlijks, op de vooravond van de Vasten, bij hallegebod de marktvrijheid verleend aan de handelaars in vastenspijs: op 20 februari 1507 luidt het hallegebod: ‘... dat alle de ghuene die van nu voordan binnen deser stede commen sullen willen, omme eeneghe vastenspise of andere vitaille te coopene ofte vercoopene, dat din zullen moghen vrij ghaen ende keeren... svrindaechs ende tzaterdaechs in elke weke tot alf vasten’. (SAB. Hallegeboden 1503-1513, f. 117). - In een klein kalender geeft kapelaan Jacob de Hondt van Axel (1510-25) de wijze raad vastenprovisie aan te leggen vanaf Sint Veltensdag (14 februari): ‘Coopt vastenspijse post Valentini’. (Mnl. Ged. en Fragmenten, ed. de Pauw, II 353). - Was de toevoer van vastenspijs uit het Zuiden door oorlog of onweer verhinderd, dan kondigde de bisschop van Doornik de toelating van zuivel af voor al de personen ‘die ghoelike gheene vastene leifluchten hebben en moghen’: zo luidt de tekst in de dispensatie van het harde jaar 1491 in Brugge. En ook in de volgende jaren komt de dispensatie terug in 1523 ‘omme de dierste vanden vastenspijse ende datmer ooc zeere lettel vynd’; in 1524 ‘omme de groote dierste vanden vastenspijse ende cleene menichte van dien’. (SAB. Hallegeboden 1490-1503, f. 50; 1513-1530, f. 349^{v}, 387^{v}). - Op Sint Valentinusdag 1561 rijdt de

rentmeester van het grote Kloosterhof te Zande bij Hulst (afhangend van de Dumenabdij) naar Antwerpen om er voor monniken en personeel ‘te coopen vastenspyse

ende dyes van noode was'. Zijn aankoop vormt een afzonderlijk kapittel in zijn rekening: 'Andere uytgheven ende betalinghe ghedaen van vasten spyse', de items ervan betreffen 'fyguen, rosynen, amandelen olie van olyfven, een tonneken zwarte olie, een mueken mostaertzaet drooghen harynck en droogen visch'. (ASB. Duinenabdij, Rek. Zande nr. 13, f. 70, 80-81). Alleen droge haring en droge vis worden meegerekend. - De boursier van de Duinenabdij te Koksijde zendt op 24 februari 1568 zijn 'cnape' (dienstbode) naar Duinkerke voor inkoop van belangrijke 'partien van vastenspyse' die in zijn handboek worden gedetailleerd.. (Biekorf 1963, 86). - In sommige gemeenten ontstond het gebruik bij de wethouders om aan ambtsgenoten en vrienden een 'present' van vastenspise te zenden bij het begin van de Vasten; de grafelijke commissarissen noteerden in 1391 o.m. het volgende in de instructs die ze bij de stadsrekening van Middelburg toevoegden: 'Item, dat men ofdoe alle ghiften van vastenspisen, die men langhe gheploghen heeft te ghevene ter Sluus, te Brugghe ende elre, vele diversen lieden, ende die grote sommen beliepen...' Alleen voor de burgemeesters van Brugge werd een uitzondering gemaakt 'alzo langhe als minen here [de graaf] ghelieft'. (Bijdragen Z.-Vl. IV 6). - Over vastenspise in het kader van de Grote Vasten, zie Biekorf 1932, 46-53. Over Sluis als importhaven van zuidvruchten als vastenspijs, zie vooral O. Mus, De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15e eeuw, p. 24 57 61 110 et passim (overdruk uit Hand. Em. dl. 101, 1964).

CHAMPTIVELT. - Varianten: Santevelde, Santingfelt, Santtivelt. - De plaats Saint-Inglevert, Pas-de-Calais, arr. Boulogne. Op deze plaats worden in 1404 onderhandelingen gevoerd tussen de Vlaamse steden en de Engelsen inzake de zeeroverij in het Kanaal. Op 17 sept. 1404 trekken de Brugse schepenen naar Gent om er te beraadslagen 'up tfait vander dachvaert die wesen soude te tSantevelde met den Inghelschen'. Ze bepalen er de punten van bespreking op dat 'parlement... dat men houden sal te Santingfelt tusschen de partien van Ingeland ende van Vlaendren'. De schepenklerk van het Brugse Vrije noteert eveneens de uitgaven voor die reis naar Santtivelt, hij geeft echter een voorkeur aan een vorm '*Champtivelt*..; de dachvaert gheoordeneert te Champtivelde'. (Prevenier, Staten van Vlaanderen 333). - De fr. vorm Saint-Inglevert is ontstaan uit de oude germ, plaatsnaam Sontingeveld (1140), Santingheveld (1244); deze naam heeft niets te maken met *saint* noch met een (niet bestaande) Inglevert. Zie Vincent, Toponymie de la France nr. 331 908.

VRANKEVOORD. - De stad Frankfort aan de Main, in Groothessen DB. - In 1418 worden Tassin de Bosschere en gezellen te Oudenaarde wegens ruzie veroordeeld 'te doen eene pelgrimaige in propre personne t'Onser Vrauwen te Vrankevoorde'. (Aud. Meng. IV 426). In 1426 krijgt Gillis Hoofstoel te Aalst zijn kwaadsprekerij uit te boeten door een bedevaart naar 'O.L. Vrouw te Vrankenvoorde'. (De Potter, Aalst I 365). - De Brugse anonieme dagboekschrijver noteert in 1485 de vergadering van de keurvorsten 'in de stede van Vrankevoord' en verhaalt verder hoe hertog Maximiliaan 'ontfync... de crone van den Roomschen ryke, in de grote kerke van Vrankevoord'. (Boeck van Brugghe 104 105). - Deze naamvorm zet de traditie voort van de Brugse schepenklerk die in 1393 een vergoeding inschrijft voor de stadsbode 'van Vrankevoorde commende met lettren an de stede'. (SAB. Rek. 1393, f. 46^{v}).

De spelling evolueert naar Vrancfoort in de Brugse rekening van 1486 (f. 169). -
Vgl. de parallelvorm Vranckerycke voor Frankrijk.

A.V.

Vraagwinkel

Het 'Walsch Parlement' van Mechelen

Vanwaar is de benaming 'Walsch Parlement' uitgegaan, de volks naam gegeven aan de Grote Raad die in 1473 door hertog Karel de Stoute te Mechelen werd ingesteld? Men weet dat dit centrale hof van beroep voor alle bourgondische landen bijzonder in Vlaanderen (graafschap) slecht werd onthaald. De dood van de hertog (januari 1477) bracht, sneller dan verwacht, de gelegenheid om de verfoeide kreatie op te doeken. Dat gebeurde reeds een maand daarna te, Gent, waar Maria van Bourgondie gedwongen werd in het Groot Privilege de oude vrijheden te herstellen. Vooraan in het Vlaamse eisenpakket stond de afschaffing van dat Parlement. - Als beroepshof was '*parlement*' tevoren nooit in Brabant noch Henegouwen bekend, wel echter in Oud-Vlaanderen dat (samen met Artesie en Doornik) naar het aloude Parlement van Parijs in beroep ging. - De benaming *walsch* slaat op de eentaligheid van die centrale bourgondische Grote Raad. Door de afschaffing van 1477 keerde Vlaanderen ipso facto en zonder spijt terug onder de bevoegdheid van het Parlement van Parijs dat dit Vlaamse regionalisme zeer waardeerde. De vraag is nu: in welke gelijktijdige Vlaamse kronieken komt de benaming 'Walsch Parlement' voor?

C.B.

Twaalf Apostels

Dezer dagen kreeg ik een ruiker gladiolen in voile bloei. Mijn buurman van Kortrijk zag ze en noemt dat *twaalf apostels*. Inderdaad zitten aan elke stengel twaalf bloemen.

Hebben de gladiolen elders (en waar?) bij 't volk, ook die benaming?

G.P.B.

Vensteriers

Wat waren de 'vensteriers' die in Dendermonde oudtijds bij de nering der lakenwevers waren aangesloten?

B.P.

Les Enfants du Nord

Omstreeks 1853 - nog vóór de oprichting van het Comite Flamand de France - waren de in Parijs gevestigde Frans-Vlamingen verenigd in een 'Société des Enfants du Nord'. Is er iets meer bekend over die Vereniging, inz. over haar medewerking met het Comité Flamand?

L.C.

Stevens Kaarle

Op de naam Stevens Kaarle staat het werk *De Landtwinninge ende Hoeve* dat in 1566 door Christoffel Plantijn te Antwerpen werd uitgegeven. Was die auteur een Vlaming of een Brabander? Ik vind hem in geen van onze biografische woordenboeken.

W.D.

Onze Lieve Vrouw ter Radiën

In de St. Katelijnekerk te Brugge werd in 1638 een confrerie gesticht

ter ere van O.L. Vrouw ter Radiën, onder de titel ‘Gewillige Slavernij’ Is ‘ter Radien’ hier een ikonografische aanduiding (in stralen of nimbus) van het beeld? Of kan het een plaatsnaam zijn?

B.P

Bekelmoer - Beke Lamour te Aartrijke

De Bekelmoer-Vyvere op Aartrijke verschijnt in 1702 als *Beke Lamour, Viver,* en dat wordt later den *Beke d'Amour* en *den Beck-Lamoer* De oudste vermelding van de Bekelmoer-vijver (bij DF I 638) is uit 1695 Zijn er ergens oudere vindplaatsen van die vijvernaam voorhanden?

D.S

De drie Rozebeken van Vlaanderen

Een ervan ligt in Oost-Vlaanderen, bij Oudenaarde. West-Vlaanderen heeft twee Rozebeken: een bij Tielt en een bij Roeselare die in de oude teksten zonder onderscheid voorkomen en dikwijls met elkaar worden verward. De onderscheiding *Oost-* en *West-* is modern en nog heden in de gewestelijke omgang niet gebruikelijk. In de historische literatuur wordt de ‘*slag van Rozebeke*’ waar Filips van Artevelde in 1382 met zijn leger verslagen werd, zeer gevarieerd toegekend aan een van die drie Rozebeken, eerst in de vorige eeuw begon men er geografisch klaar in te zien. Werd de geschiedenis van die verwarring ooit onderzocht? In mijn Winkler Prms Woordenboek, ed. 1959 (p. 1018) lees ik nog: ‘Rozebeke, gemeente in Oost-Vlaanderen: 400 inwoners. In de slag bij *Rozebeke* (1382) werden de Vlamingen verslagen door de Fransen’. Tegelijk wordt (p. 1234) aan Westrozebeke recht gedaan door de bepaling: ‘gemeente in West-Vlaanderen, 1910 inwoners. *Slag bij Westrozebeke* (27 nov. 1382), Filips van Artevelde door Karel VI verslagen’. Oostrozebeke is hier met langer kandidaat voor de veldslag.

C.B.

Haut-Kerselaer

De rederijkers van Sint-Pieterskapelle bij Nieuwpoort waren in 1769 - ten tijde van Maria-Theresia - zeer aktief. Gedurende de meimaand van dat jaar speelden ze zevenmaal de tragedie van *Robertus stantvastigheyt*, gevolgd door het blijspel van ‘den Vroomen en kloekmoedigen Pierlala’. Hun groepering draagt in dat jaar de naam: *De Rymkonstvoeders van Haut-Kerselaer*. Is deze laatste naam een plaats- of wijknaam? of waardoor werd hij ingegeven? In de toponymie vond ik totnogtoe geen uitleg.

E.V.S

Renne

Van renne met bet. kooi uit traliewerk of schettewerk geeft De Bodrie samenstellingen: keunerenne, verkensrenne, zwijnerenne. Zijn er nog andere samenstelhngen bekend en in leven? en waar?

R.L.

[Nummer 7-8]

Abdijen in West-Vlaanderen

Het Commissariaat Generaal voor Toerisme heeft het jaar 1973 uitgeroepen tot het ‘jaar van de abdijen en begijnhoven’ opdat een aanzienlijk gedeelte van ons nationaal patrimonium beter en ruimer zou bekend geraken.

Met dit doel werd een plan uitgewerkt waarbij de massa belgische toeristen naar onze nog bestaande abdijen en begijnhoven wordt geleid. In een brochure ‘Abdijen en begijnhoven’ werden een aantal historische gegevens omtrent de 47 kloosters in België, benediktijnen, cisterciënzers en premonstratenzers en omtrent de 19 begijnhoven samengebracht; inlichtingen van praktische aard werden afzonderlijk uitgegeven: het merendeel van deze kloosters werden op bepaalde dagen en uren opengesteld; geleide bezoeken werden voorzien en exposities werden georganiseerd; om slechts één voorbeeld te noemen: de benediktinessen van de Boeveriestraat te Brugge hebben hun rijke kunstschatten van 6 tot 31 mei tentoongesteld.

De brochure uitgegeven door het Commissariaat Generaal voor Toerisme geeft hier en daar wel aanleiding tot kritiek. Trouwens, waarop kan men om duizend en één redenen geen kritiek uitbrengen? Wat hier vooral te verwijten valt is het feit dat deze brochure te veel de nadruk legt op het aantrekkelijke, het pittoreske, op het ‘spectaculaire’ in het belgische kloosterleven; terwijl minder aandacht wordt besteed aan het beeld van het verleden. De toerist vindt er wel waar hij een aangename namiddag kan doorbrengen maar de aandachtige lezer vindt er geen precieze historische reconstructie van het verleden; hij zal er ook - en dit is evenzeer te betreuren - geen klare visie opdoen van de heropleving van het monachisme in de 19e eeuw; niet alleen omdat de twee bewegingen hier totaal werden verward,

maar ook omdat vele 'moderne' instellingen (bv. de abdi) te Steenbrugge en het merendeel van de cisterciënzerkloosters) van oordeel waren dat zij zich best van deze toeristische campagne afzijdig konden houden, en dit om redenen die wij niet behoren te beoordelen.

West-Vlaanderen werd in deze brochure betrekkelijk goed behandeld; het wordt erin vertegenwoordigd door 7 kloosters: de twee Duinenabdijen, die te Koksijde en die te Brugge; de schuur van Ter Doest, de abdij van Zevenkerken; de twee St.-Godelieveabdijen, die te Gistel en die te Brugge (Boeveriestraat) en de St.-Trudoabdij, heden te Male gevestigd.

In werkelijkheid was de kloosterinplanting in onze provincie onder het aneien régime veel intenser en meer verscheiden van aard dan de brochure laat vermoeden. Daar kan men zich van vergewissen bij het doornemen van de twee verschenen volumes van deel III van het *Monasticon Belge*[1] (volume III: premonstratenzers en reguliere kanunniken is in voorbereiding voor 1974).

Wat meer is, de kloosterkaart van West-Vlaanderen toont zekere particulariteiten, waarover de brochure 'Abdijen en begijnhoven' niet heeft kunnen uitweiden. Een analyse hiervan vindt men terug in de Inleiding tot deel III van het *Monasticon Belge*, dat meer bepaald aan de kloosters van deze provincie gewijd is.

Historisch Overzicht

De huidige provincie West-Vlaanderen maakte helemaal deel uit van het oude graafschap Vlaanderen en ressorteerde in die hoedanigheid tot 1526 onder de Franse kroon. Van uit kerkelijk standpunt diende onze provincie te wachten tot 1834 om een geheel te vormen. Tijdens de middeleeuwen was het huidige West-Vlaanderen verdeeld tussen twee bis-

(1) Het Monasticon Belge is een gedeeltelijke herwerking voor België van het beroemde Gallia Christiana, 13 volumes in folio, en dit in het kader van de moderne provincies. Begonnen m 1890 door dom Usmer Berlière van Maredsous († 1932) en onderbroken bij zijn dood, werd het werk in 1950 hernomen door het Centrum voor Kerkgeschiedenis, op initiatief van prof. F.L. Ganshof; cfr. N.N. Huyghebaert, Une entreprise nationale: le Monasticon Belge, in Annales de la Soc. royale d'archéologie de Bruxelles, 50, 1961, pp. 104-112. Twaalf volumes zijn reeds verschenen, 3445 blz. in-warto in totaal. Deze volumes zijn te bekomen op het secretariaat van het Centrum: rue du Péry, 41, B-4000 Liège.

dommen: het leeuwenaandeel hing af van de bisschopsstoel te Doornik, het westelijk gedeelte, vanaf Warneton op de Leie en Diksmuide op de IJzer, viel onder het machtsgebied van de bisschop van Terwaan.

Vanaf 1559 werd de provincie echter verdeeld tussen twee nieuwe bisdommen: de bisschop van Terwaan moest zijn aartsdiaconaat in Vlaanderen prijsgeven aan een nieuwe stoel te Ieper; de bisschop van Brugge kreeg gans het noordelijk gedeelte van de provincie toegewezen; Doornik moest zich in West-Vlaanderen met de oude dekenij Kortrijk tevreden stellen. De situatie zoals ze uit deze herverdeling was gegroeid, bleef ongewijzigd tot het concordaat van 1801.

Geen enkele abdij in de provincie West-Vlaanderen dateert van vóór het einde van de 11e of het begin van de 12e eeuw; geen enkele, met uitzondering van de cisterciënzers van Ter Duinen in Koksijde, beheerde er ooit een domein dat het grootgrondbezit van de oude merovingische abdijen evenaarde. Een voor de hand liggend feit, indien men weet dat de grote abdijen uit Noord-Frankrijk van oudsher bij ons uitgebreide bezittingen hadden; zelfs na de verwoestende invallen van de Noormannen en na het wederrechtelijk inbeslagnemen van talrijke goederen door de eerste graven van Vlaanderen.

Corbie behield de priorij van Houthulst; St.-Amand kon de proosdij van Kortrijk tot aan de Franse revolutie behouden - tijdens de karolingische periode strekten de goederen van deze laatste abdij zich trouwens uit van aan de Leie tot bij Brugge. Ten slotte slaagde de St.-Bertijnsabdij erin de priorij Roksem en de belangrijke proosdij van Poperinge van Arnulf de Grote terug te bekomen. Kortom, het kloosterbezit was in onze gewesten reeds al te aanzienlijk om nieuwe abdijen nog rijkelijk met schenkingen te bedenken. Degenen die spijt dit alles vanaf het einde van de 11e eeuw toch opdoken - Oudenburg, St.-Andries, St.-Niklaas, de Duinen, Ter Doest - komen uitsluitend voor in het noordelijk gedeelte van de provincie[2]. Wat erop neerkomt dat hun grondbezit zich hoofdzakelijk lokaliseert in de *terra nova*, de nieuwe gronden die vooral op het einde van de 9e eeuw op de zee werden veroverd. Daarenboven dient opgemerkt dat ten minste drie van de voornoemde abdijen oorspronkelijk gewone priorijen waren.

(2) De instellingen van de reguliere kanunniken, die talrijk voorkwamen in het zuiden van de provincie, worden verder behandeld.

Kleine priorijen en landelijke kapittels

Het veelvuldig voorkomen van kleine priorijen is een van de particulariteiten van de kloosterverspreiding in West-Vlaanderen. Aan de basis van dit fenomeen liggen minstens twee hoofdoorzaken. De enen werden gesticht om de administratie waar te nemen van uitgestrekte domeinen die ver afgelegen waren van de moederabdij. Het belang van proosdijen als Kortrijk en Poperinge lag eveneens op economisch vlak; deze stichtingen bestonden van oudsher en hielden stand tot op het einde van het ancien régime.

Van totaal andere oorsprong waren de kleine priorijen die afhingen en als het ware uitstraalden van de St.-Bertijnsabdij te St.-Omaars: Eggewaartskapelle, Roksem, Koekelare en Bas-Warneton, ook de priorij van St.-Andries kan hierbij gerekend worden en zelfs de abdij van Oudenburg en de priorij van Ter Doest te Lissewege mogen tot op een zekere hoogte als dusdanig beschouwd worden. Deze priorijen ontstonden precies gedurende de jaren die het concordaat van Worms voorafgingen en men ontdoet zich moeilijk van de indruk dat hun stichting of op zijn minst hun organisatie zijn oorsprong vindt in een overlegde aktie uitgaande van de bisschoppen-hervormers die in het begin van de 12e eeuw de Kerk in het graafschap Vlaanderen bestuurden. Lambert van Doornik (1114-1123) en Jan van Terwaan (1099-1130) hebben ongetwijfeld steun gezocht bij de invloedrijke monniken om de levenswijze en de zeden zowel van de seculiere geestelijkheid als van de gelovigen uit hun Vlaamse gewesten te verbeteren. De visie en het standpunt van deze hervormers werd blijkbaar met geestdrift bijgetreden door Lambert, abt van St.-Bertijn (1096-1125), overigens een goede vriend van Jan van Waasten.

Laatstgenoemde, bisschop van Terwaan, deed niet alleen beroep op de aktie van de benediktijnen, hij rekende nog meer op de invloed van kleine kapittels gevormd door reguliere kanunniken. De opkomst en het succes van deze instellingen was op het einde van de 11e eeuw vrij aanzienlijk. Jan zelf was reguliere kanunnik geweest te Mont-Saint-Eloi, waar hij de invloed van Yvo van Chartres had ondergaan. Toen hij bisschop werd stichtte of hervormde hij kapittels in Ieper, Veurne, Lo, Eversam, Wameton, Voormezele en Zonnebeke. Met uitzondering van St.-Maarten te Ieper dat in 1559 kathedraal (bisschoppelijk) kapittel werd,

hebben al deze kapittels stand gehouden tot aan de Franse revolutie; hun lokalisatie en concentratie in deze hoek van het oude Morinië is ongetwijfeld een van de meest karakteristieke elementen in de kerkelijke geografie van West-Vlaanderen.

Hoewel Joannes van Waasten geenszins tegen het klassieke traditionele monnikenwezen gekant was, gaf hij blijkbaar duidelijk de voorkeur aan nieuwe formules. Toen sommige kanunniken van de St.-Walburgakerk te Veurne naar een reguliere levenswijze wilden terugkeren, nam hij hun verdediging op en gaf hen de toelating zich vlakbij de St.-Niklaaskerk te vestigen. Zijn opvolger, Milo I, nam hen rond 1135 op in de orde van Prémontré, waarvan hijzelf deel uitmaakte. 'Veurne de geleerde' is een der mooiste parels van het Westvlaamse kloostersieraad; jammer genoeg blijft er weinig van over.

Joannes van Waasten kende de start van de kleine gemeenschap van *pauperes Christi* die gevestigd werd in de duinen van Koksijde vlakbij de mysterieuze kapel van St.-Laurentius. Nog vóór zijn dood namen de ermieten de cisterciënzerregel aan. De Duinenabdij is het oudste en merkwaardigste cisterciënzerklooster van de provincie. Op hetzelfde tijdstip ontstond te Brugge, in het bisdom Doornik, een gemeenschap van dezelfde aard. Het waren de *pauperes Christi* van de Eeckhoutabdij; rond 1145 traden ze toe tot de orde van Arrouaise, een kloosterleven dat dit van Cîteaux benaderde. De kanunniken van Waasten behoorden tot dezelfde congregatie, evenals de kanunniken van Cysoing, bij Rijsel, die vanaf de 12e eeuw de proosdij Hertsberge bij Oostkamp bezaten.

De initiatieven die uitgingen van Jan van Waasten beperkten zich trouwens niet tot het verlenen van steun aan de stichtingen van St.-Bertijns en tot het creëren van een net van landelijke kapittels: Wouter van Terwaan, zijn aartsdiaken en biograaf, prijst de bisschop voor het feit dat door zijn toedoen een reeks nonnenkloosters werden geopend; twee van deze creaties lagen binnen het territorium van West-Vlaanderen: Merkem en Nonnenbossche. Onder het bisdom Doornik lag slechts één vrouwenklooster, St.-Godelieve, maar ook dit ontstond in dezelfde periode: in het begin van de 12e of op het einde van de 11e eeuw.

De opkomst van de cisterciënzerregel tijdens de 12e eeuw laat er nog vier andere opduiken: Spermalie, Wevelgem,

Groeninge en Hemelsdale verschijnen in een korte tijdspanne van veertig jaar en het scheelde weinig of de abdij van Gistel ging eveneens over tot het witte habijt.

Het Reveil na de storm van de 16e eeuw

Tijdens de 17e eeuw kwam er opnieuw leven en geestdrift in de benediktijnse kloosters ten gevolge van het toepassen in de Nederlandse bisdommen van de hervormingsvoorschriften van de concilie van Trente(3). De abdij van St.-Jansberg vestigde zich in 1598 naast de St.-Niklaaskerk te Ieper; alhoewel achtereenvolgens overgebracht van Terwaan naar Belle en van Belle naar St.-Omaars, ging het hier in feite over een gans nieuwe gemeenschap gevormd met hulp van de monniken uit St.-Andries. De St.-Godelieveabdij te Brugge in de Boeveriestraat is eveneens een volledig nieuw klooster, hoewel het zich de erfgenaam noemt van de abdij te Gistel. De bisschop van Ieper, Mgr. de Prats wilde graag Engelse benediktinessen te Ieper, hij bekwam er uit Ierland. Te Poperinge vestigden zich de benediktinessen uit Fauquembergues in Artesië, deze verbreidden zich tot Menen. Eigenaardig genoeg hebben deze vier kloosters de franse revolutie overleefd. De Dames uit Ierland verlieten West-Vlaanderen in 1914 voor hun vaderland(4). De drie andere zijn gebleven. Daarenboven werd de St.-Godelieveabdij te Gistel in 1899 gerestaureerd *ad locum martyrii;* de benediktinessen van het Heilig Sacrament uit Boulogne zochten hun toevlucht in 1906 te Ooigem (nu te Rumbeke) en in 1921 stichtte de abt van de St.-Andriesabdij, dom Théodore Nève, te Loppem het klooster van de benediktinessen-missionarissen van Bethanië.

De benediktijnen waren evenwel niet de enigen die voordeel hadden uit de vernieuwde kristene vroomheid die tijdens de 17e eeuw tot uiting kwam. Binnen de Brugse stadsmuren worden drie kloosters van reguliere kanunnikessen opgericht. De religieuzen van de St.-Trudoabdij kochten de refuge van St.-Baafs, ze vestigden zich er na 1588. De Engelse Dames uit Leuven vestigden zich in 1629 in het gast-

(3) F. Willocx, L'introduction des décrets du concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la principauté de Liège, Leuven, 1929; A. Hodum, De kloosters in het bisdom Brugge in de XVIIe eeuw, in Collationes Brugenses, 36, 1936, pp. 205-212.

(4) Nu te Kylemore, graafschap Galway.

huis van Nazareth en de kanunnikessen uit Biervliet namen him intrek in het herenhuis van Saint-Pol aan de Langerei Ieper van zijn kant zag enerzijds de zusters van Moorslede Coninckscdale stichten en anderzijds de kanunnikessen van Roesbrugge binnen haar muren komen. Deze verplaatsingen gingen meestal gepaard met een heroprichting van de communiteit en met het invoeren van nieuwe gebruiken: zij mogen als nieuwe stichtingen beschouwd worden.

Tenslotte een toelichting omtrent de karthuizers. West-Vlaanderen telde drie stichtingen van deze orde, een te Brugge, een te Nieuwpoort en een derde te St.-Andries van karthuizerinnen, deze laatste verhuisde later naar het Brugse stadscentrum zelf. Trouwens, daar waar de vrouwelijke branche van de orde van de heilige Bruno nogal sterk vertegenwoordigd was tijdens de middeleeuwen, bleven er slechts zeven over in 1507, terwijl er aan de vooravond van de franse revolutie nog amper vijf bestonden. St.-Anna was één van deze bevoorrechten, hier bleven nog religieuze tradities voortleven, die opklommen tot de hlg. bisschop Cesarius van Arles[5].

Het karthuizerklooster te Nieuwpoort was voorbehouden aan de Engelsen. Het feit dat engelse karthuizers, engelse kanunnikessen en benediktinessen uit Ierland in onze provincie aanwezig waren is trouwens een particulariteit, eigen aan het karakter en het aspekt van het Westvlaamse kloosterwezen; de nabijheid van de Noordzee is hier de voor de hand liggende uitleg.

Heropleving in de negentiende eeuw

Uiteindelijk rest er de meer recente periode. De 19e eeuw, gedurende dewelke men in België ware geestdrift aan de dag legde voor de ‘gotische middeleeuwen’, heeft een verbazende heropleving van het monachisme gekend - hoewel men zou kunnen vermoeden dat dit met de franse revolutie was uitgedoofd. Het is slechts sinds de laatste jaren dat men voor dit feit belangstelling kreeg; verleden jaar werd

(5) Door het opnemen, rond 1145, in de kartuizerorde van het nonnenklooster Prébayon (Frankrijk, Vaucluse), een huis dat in de VIIe eeuw de regel van de hlg. Cesarius volgde, zie Dictionnaire du droit canonique, III, kol. 626-632; en C. Lambot, Le prototype des monastères cloîtrés de femmes: l'abbaye Saint-Jean d'Arles (VIe siècle), in Revue liturgique et monastique, 23, 1937-1938, pp. 169-174.

te Maredsous een congres gehouden waarop dit probleem van naderbij werd bekeken; dit naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van deze abdij[6]. De trappisten brachten de beweging op gang. Westmalle, trouwens niet vermeld in de brochure *Abdijen en begijnhoven*, werd gesticht in 1814, nog tijdens de franse bezetting. West-Vleteren, dochterabdij van Katsberg en de enige cisterciënzerabdij in West-Vlaanderen, is een van de eerste stichtingen uit de 19e eeuw. Het scheelde weinig of de abdij van Steenbrugge, opgericht in 1879 en bevolkt door monniken van Dendermonde, was een premonstratenzerklooster[7]. De abdij in West-Vlaanderen, is een van de eerste stichtingen slechts officieel gesticht in 1901; met een zekere hoogdravendheid eigen aan de romantiek noemde zij zich de erfgename van de oude priorij die destijds gesticht werd door Robrecht II van Jeruzalem - trouwens waar in Vlaanderen wordt nog jaarlijks officieel gebeden voor een van onze vroegere graven? In feite is deze stichting de getuige van een ander verschijnsel op religieus gebied: de buitengewone geestdrift die in West-Vlaanderen aan de dag werd gelegd voor het missioneringswerk van de katolieke Kerk in de 20e eeuw, waaraan de benediktijnen ook wilden deelnemen. Hetzelfde geldt voor de priorij van de benediktinessen van Bethanië, gesticht te Loppem in 1921.

Om nog even op de benediktinessen terug te komen, het is merkwaardig dat van de achttien of twintig benediktinessenabdijen of priorijen die in 1940 in België bestonden, bijna een derde in West-Vlaanderen gevestigd was. Wellicht was dit te veel: één onder hen heeft er sindsdien in 1966 de orde verlaten: de benediktinessen van Poperinge, die de herinnering van de befaamde mystica Jeanne Deleloë (1604-1660) levendig houden, zijn met de zusters penitenten van dezelfde stad versmolten; dit om zich de nodige roepingen te verzekeren.

Hebben de kloosters nog toekomstmogelijkheden? Het blijkt van wel, in een wereld die er zich dagelijks meer re-

(6) In de Revue bénédictine, 83, 1973, nr. 1-2 en in een speciaal volume van de Bibliothèque de la Revue d'Histoire ecclésiastique van Leuven, werden de rapporten van het Internationaal colloquium van Maredsous (12-14 oktober 1972) gepubliceerd. Voornamelijk het inauguraal rapport van prof. R. Aubert, La restauration monastique dans l'Europe occidentale au XIXe siècle, valt na te kijken.

(7) A.-T. van Biervliet, Pastoor Filip Pollet en de stichting der abdij van Steenbrugge, in Het Brugs Ommeland, 12, 1972, pp. 96-119.

kenschap van geeft dat de wedloop naar technische vooruitgang haar geestelijk verarmt. Eén ding staat vast: zowel monniken als klooosterzusters zoeken niet meer naar het pittoreske en weelderige decor dat de toerist bekoort. Hebben zij dan in dezelfde mate afstand gedaan van het streven naar alle vormen van schoonheid? Moest dit waar zijn, dan zouden zij ongetwijfeld een kostbaar gedeelte van hun erfenis hebben prijsgegeven.

Nikolaas Huyghebaert, O.S.B

Toelichting bij terloops geciteerde Noordfranse abdijen

Arrouaise: abdij van augustijner kanunniken, gelegen te Transloy, in het bisdom en arrond. Atrecht (Pas-de-Calais). Gesticht ca. 1090 groeide deze instellmg tijdens de 12e eeuw uit tot een belangrijke kloostercongregatie. Daarover: L. Mills, L'ordre des chanoines régulars d'Arrouaise. Son histoire et organisation de la fondation de l'abbaye-mère (ver 1090) à la fin des chapitres anulés (1471). Brugge 1969.

Sint-Amands: belangrijke benediktijnerabdij (Elnone), gesticht in de 7e eeuw; gelegen in de stad Saint-Amand-les-Eaux, op de oevers van de Scarpe en de Elno, arrond. Valenciennes (Nord). Tijdens de middeleeuwen bisdom Doornik, nu bisdom Kamerijk.

Sint-Bertijns (Sithiu), eveneens een stichting uit de merovingische tijd (7e eeuw), gelegen op de Aa bij Sint-Omaars (Pas-de-Calais). Vroeger bisdom Sint-Omaars, nu bisdom Atrecht.

Corbie: benediktijner stichting uit de merovingische tijd (7e eeuw) onder het patronaat van Sint-Pieter; rond deze ‘koninklijke’ abdij ontstond de stad Corbie, gelegen tussen de Somme en haar zijrivier de Ancre, in het Somme-departement, arrond. Amiens.

Cysoing: abdij gesticht in de 9e eeuw, onder het patronaat van de hl. Calixtus; ging vanaf de 12e eeuw over tot de orde van de reguliere augustijner kanunniken. Gelegen te Cysoing, oudtijds graafschap Vlaanderen, Rijselambacht; heden arrond. Rijsel (Nord); vroeger bisdom Doornik, nu bisdom Kamerijk.

Mont-Saint-Eloi: abdij van reguliere augustijner kanunniken, gelegen op de Scarpe, arrond. en bisdom Atrecht (Pas-de-Calais).

Sint-jansberg (Sint-Jan-op-de-Berg): benediktijnerinsteliing opgericht op een heuvel, ten n. van de oude bisschopsstad Therouanne (Terwaan), bij Sint-Omaars (Pas-de-Calais). Na de verwoesting van deze stad in 1553 door Keizer Karel V werd de abdij naar Ieper overgebracht.

Prémontré: de moederabdij van de orde der premonstratenzer-kanunniken (witheren), gesticht in 1121 door de hl. Norbertus; gelegen bij Coucy-le-Château, arrond. Laon (Aisne); vroeger bisdom Laon, nu Soissons. Zie daarover N. Backmund, Monasticon Premonstratense, 3 dln. Straatsburg 1949-1960.

H.A.

Op genezing naar Waarschoot 1568-70

In de disrekeningen van Ardooie uit de jaren 1500, die bewaard zijn van 1553 tot in 1584, komen enkele posten voor die erop wijzen dat er vanuit Ardooie naar Waarschoot in Oost-Vlaanderen disgenoten werden gestuurd op kosten van de armentafel om er genezen te worden. Waarschoot ligt bij Eeklo, halfweg Brugge en Gent en ressorteerde onder de Oudburg van Gent.

In bijlage geven we deze rekeninguittreksels. Zeer veel valt er eigenlijk niet uit te rapen. Het eerste geval dat nogal uitvoerig in de rekening verschijnt, betreft de huisvrouw van Willem de Vacht. Deze persoon werd reeds jaren naeen door de dis ondersteund (o.a. in 1566-67). Zijn vrouw was ziek en werd naar Waarschoot gevoerd om er behandeld te worden. Over de aard van de ziekte zijn we niet nader ingelicht. In dezelfde jaarrekening kreeg Willem de Vacht ‘biere ende botere... inde ziecte van zynen wyfve’ voor 43 schellingen par. Ook de tweede disgenoot die het jaar daarop naar Waarschoot werd gezonden, Gillis Harout, was iemand die regelmatig door de dis werd geholpen.

Er blijkt dat de vrouw naar Waarschoot werd gebracht en er in een bad werd ondergedompeld. Het verblijf te Waarschoot, blijkens de verblijfkosten voor haar betaald, zal verscheidene dagen hebben geduurd. De pastoor en de koster van Waarschoot werden vergoed voor hun dienst. Dismeester van Caloen trok waarschijnlijk mee om de rekening van verblijf en behandeling te betalen. Gedurende het verblijf van de zieke te Waarschoot was er een Ardooienaar, Pieter Temmerman, die bij haar bleef en vergoed werd ‘van wakene’.

De genezing te Waarschoot vertoont een opvallende gelijkenis met het geval van een Tieltenaar die in 1552-53 op kosten van de dis van Tielt, genezen werd door onderdompeling te Sint-Baafs-Vijve[1]. Ook daar worden koster en pastoor van Sint-Baafs-Vijve vergoed voor hun dienst, is er sprake van een waterbad en een verblijf van meer dan een dag.

V. Arickx veronderstelt dat er een bad in de kerk van

(1) V. Arickx, Genezing van een Tieltenaar te St.-Baafs-Vijve in 1552-1553, Biekorf 1955, 284-285.

Sint-Baafs-Vijve stond. Dit komt ons nochtans minder waarschijnlijk voor, als men weet dat er te Sint-Baafs-Vijve nog in het begin van de jaren 1600 een kapel met een putje stond, de H. Born genoemd, waarin 'ghehangen heeft een cadrol met ysereketen en lepel tot gherief der pelgrims', die bediend werd door de pastoor en de koster van Sint-Baafs-Vijve. De pelgrims gebruikten het water uit de bron van Sint-Baafs-Vijve 'als geneesmiddel tegen koorts en an dere kwalen'(2).

De zieke uit Tielt zal wellicht in deze plaats behandeld zijn en er genezen zijn door onderdompeling. Te Sint-Baafs-Vijve was er in de jaren 1600 in de kerk niets meer te vinden wat wijst naar baden of mirakuleuze genezingen. Echter wel de plaats genoemd de Heilige Born.

Te Waarschoot nu is er in het geheel niets bekend over genezing door water, noch binnen noch buiten de kerk. In de 'Geschiedenis der Gemeenten in Oost-Vlaanderen' van F. De Potter en J. Broeckaert, waarin Waarschoot een uitvoerige monografie kreeg, staat alleen dat er in de kerk, die eerder klein en benepen was, altaren stonden van Sint-Ghislenus (kerkpatroon) en van Onze-Lieve-Vrouw. Er bestond een confrerie van de H. Geest en één van Onze-Lieve-Vrouw, beide reeds vermeld in 1450(3). Pastoor Jan de Pau, die verschijnt in de disrekening van Ardooie, was pastoor te Waarschoot van 1556 tot 1597.

Sint-Ghislenus wordt gediend tegen de vallende ziekten, lamheden en stuipen, o.m. te Brugge in Sint-Janshospitaal(4).

Naar alle waarschijnlijkheid vond de behandeling van de huisvrouw van Willem de Vacht met waterbaden geen plaats in de kerk; er werd immers door de dis opzettelijk betaald 'van water ghehaelt ten diversche stonden omme huer inne te bane'. Maar van een verdere vermelding van een bron is te Waarschoot in het geheel niets bekend. Het bestaan van een bron of putje te Waarschoot in die jaren is nochtans niet onmogelijk.

In latere tijden, na de Geuzentijd, schijnt het succes van genezing door onderdompeling, iets wat eerder mid-

(2) M. English. Kunstschatten te St.-Baafs-Vijve, in Hand. Emulatie, 1932, 79.
(3) Reeks 1, deel 7, 108 blz.
(4) W. Giraldo, Folklorica uit Kan. Tanghes 'Noodpatroonen', Biekorf 1956, 268.

deleeuws aandoet, achteruitgegaan te zijn. Vele van die putten en bronnen bestonden later en zelfs nu nog en hun water werd verder als geneeskrachtig aangezien.

In West-Vlaanderen tellen wij nu nog enkele putjes en bronnen met meestal miraculeus geneeskrachtig water, waarvan de oorsprong oploopt tot zeer oude tijden zoals de putjes te Gistel (Sint-Godelieve), Beernem (Sint-Amand), Wulpen (Sint-Willebrord), Tiegem (Sint-Arnout), Alveringem (Sint-Omaar) en Koekelare (Sint-Maarten). Van het putje te Sint-Baafs-Vijve blijft nu niets meer over.

Zulke bron of put kan er dus ook te Waarschoot gelegen hebben. Dat men er in de jaren 1500 vanuit midden West-Vlaanderen naartoe trok, wijst erop dat het een vermaarde plaats was. Wij vragen ons af of er over deze genezingen en 'wonderen' te Waarschoot toch niet ergens iets mag bewaard zijn gebleven. Voor zoverre wij het konden nagaan bestaat er over deze devotie te Waarschoot en haar bekendheid in West-Vlaanderen zo goed als niets dat gedrukt of uitgegeven werd.

L. Van Acker

Bijlage

Rekening dis Ardooie 'tot barnesse 1568':

Item betaelt heer Jan de pau pastor van Waerschot ende den costere aldaer voor huerlederen salaris omme de huusvr. Willem Vacht	6.0.0
Item van verteerde costen by de zelve vrauwe aldaer verteert ten huuze van P^{r} van Cottem	7.4.0
Van water ghehaelt ten diverschen stonden omme huer inne te bane	0.9.0
Item betaelt Antheunis van Caloen fs. Jans van verteerde costen by hem onder weghe verschoten als de vrauwe naer huus ghehaelt was	9.4.7
Item betaelt Anthuenis van Caloen fs. Jans voor zyne dacheure int vaceren aldaer	24 s.p.
Item betaelt Lyman de Cleercq van verteerde costen by hem verschoten, als de zelve vrauwe naer Waerschot ghevoert was midsgaeders een hemde voor huer daerinne begrepen tsaemen	15.12.0
Item betaelt Boudin de Coop vander zelve vrauwe naar Waerschot te voerne ende wederomme naer huus te halene ts.	6.12.0

Pieter Temmerman van wakene te Waerschot ende anders voor zynen salaris tsamen	4.0.0

Rekening dis Ardooie 1569-1570:

Gillis Harout betaelt by laste van mynen heere van Hardoeye ende den pasteur, omme zyne huusvr. te helpen tot Waeschot, metten ander costen aldaer ghesciet zoot blyct by billiette tsamen	18.1.0

Als de overheid zorgt voor monumenten..

Op 11 oktober 1850 overleed te Oostende de eerste koningin der Belgen, Louise-Marie d'Orléans, in de leeftijd van 36 jaar. Een van haar laatste wensen was in Laken begraven te worden.

Op 14 oktober wordt een Koninklijk Besluit gepubliceerd tot oprichting van een nieuwe kerk te Laken, die als laatste rustplaats zal dienen voor de koningin. Dezelfde dag vertrekt het stoffelijk overschot per trein uit Oostende naar Laken, waar de kist gedurende twee dagen wordt tentoongesteld, en op 17 oktober voorlopig begraven.

Een Koninklijke Kerk te Laken 1850

Op 20 oktober richt Minister van Binnenlandse Zaken, Charles Rogier, aan de Provinciegouverneurs een brief waarin hij meedeelt dat de gedachte een monument op te richten ter ere van de koningin spontaan en gelijktijdig ontstaan is in alle streken van het land... 'L'âme du peuple s'est révélée toute entière dans cette unanimite...' Maar er doen zich meningsverschillen voor over de wijze waarop dit aandenken kan bestendigd worden. De regering wenst zich niet in dit debat te mengen, maar wenst wel tussen te komen 'pour régulariser le mouvement'. Zij roept dan ook een werkgroep samen, bestaande uit één afgevaardigde van elke Bestendige Deputatie en de burgemeester van elke provinciehoofdstad, om de drie voor de hand liggende mogelijkheden te onderzoeken: ofwel een nationaal monument oprichten, ofwel in ieder provincie een afzonderlijk initiatief nemen, ofwel aan diverse lokaliteiten een gedeelte van de uitvoering van een nationaal monument toe vertrouwen[(1)].

De vergadering heeft plaats op 24 oktober. Unaniem min twee onthoudingen stelt de werkgroep voor het geld dat zal ingezameld worden in één fonds, met één bestemming samen te brengen, 'en leur assignant une seule et même destination, l'on parviendrait le mieux à garantir le caractère national qu'a revêtu la manifestation'. Er doen zich meningsverschillen voor over de aard van die bestem-

(1) Deze en volgende gegevens zijn ontleend aan het Archief van de Provincie West-Vlaanderen, 1e Afdeling n° 58, Rijksarchief Brugge.

mimg. Een lid stelt de oprichting voor van een centraal tehuis voor behoeftigen, - men vergete niet dat het hoogtepunt van de krisis in de nijverheid en de voedselvoorziening nauwelijks achter de rug is. Anderen willen deelnemen in de kosten van de door de koning besliste oprichting van een kerk te Laken. Het eerste voorstel wordt van de hand gewezen uit humane overwegingen [sic]: 'l'insuffisance des fonds,... les inconvénients du transport des malades ou des infirmes..., les effets fâcheux de leur isolement loin de leur familie etc. etc.'. Het voorstel wordt ingetrokken, en met uitzondering van drie leden spreekt de werkgroep zich uit voor de kerk te Laken.

In het verslag van deze vergadering onderlijnt de regering twee punten die als leidraad dienen voor deze (en andere gelijkaardige) initiatieven: 'Une des considérations est de cimenter, chaque fois que l'occasion opportune se présente, l'esprit d'union et de force nationale'. Ook moet de kerk het symbool zijn van de gehechtheid van het land aan zijn instellingen en zijn dynastie. Bovendien zal deze kerk voor de Belgische kunstenaars een gelegenheid zijn tot wedijver 'et une source longtemps ouverte à de nobles inspirations et à des travaux dignes de leurs talents'.

Charles Rogier kon niet vermoeden hoezeer zijn woorden zouden bewaarheid worden...

Aandeel van de Provincie West-Vlaanderen

Op 31 oktober 1850 keurt de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen de tekst goed van een brief aan alle gemeentebesturen van de provincie: 'In vele plaatsen zijn er reeds inschrijvingslijsten uitgegeven geweest en giften verzameld. Het is dan ook behoorlijk dat in de andere gemeenten de plaatselijke overheid dien openbaren drift begunstige en maatregelen neme om de ontvangen gelden te storten in handen der provinciale overheid...' Tegen het einde van de maand november moeten de gemeentebesturen hun initiatieven in deze laten kennen.

> Als eerste reageert het gemeentebestuur van Sint-Michiels op 29 november, met de mededeling dat er in de gemeente 37,70 Fr opgehaald werd.
> De volgende dag laat het stadsbestuur van Oostende weten dat aangezien de koningin te Oostende overleden is, de gemeenteraad, overeenkomstig de unanieme wens van de bevolking, besloten heeft

zelf een herinneringsmonument op te richten ‘dans une chapelle à construire attenante à l'église paroissiale’. Derhalve kan geen steun verleend worden aan het projekt Laken. Dit is de eerste kink in de kabel.
Dezelfde dag verontschuldigt het stadsbestuur van Menen zich voor de geringe bijdrage die werd opgehaald (265 Fr) en wijst erop dat ‘divers fonctionnaires et autorités tant civiles que militaires n'ont point signé [les listes] parce qu'ils avaient déjà souscrit celles qui leur avaient été presentées par leurs chefs respectifs’. Een bemerking die wij herhaaldelijk terugvinden.
Op 6 december stuurt het stadsbestuur van Wervik de gedetailleerde lijst op van de inschrijvingen voor een globaal bedrag van 176,75 Fr, waaruit wij de spontaneïteit van de schenkers zó kunnen aflezen: de burgemeester en de vrederechter geven elk 20 Fr, de twee schepenen en de notaris 10 Fr, 1 gemeenteraadslid 15 Fr, een ander 5 Fr, de overigen en de secretaris 2 Fr. De pastoor 5 Fr, de onderpastoor en de kerkmeesters (op 1 na die 10 Fr geeft) elk 2 Fr. De plaatsvervangende vrederechter, de postmeester, de ontvanger van de hospicen en deze van het weldadigheidsbureel elk 2 Fr, de gemeenteontvanger 1,75 Fr, de deurwaarder van de rechtbank en de politiecommissaris elk 1 Fr. Blijven over 6 personen die te zamen 21 Fr geven (waaronder 2 drukkers met respectievelijk 0,25 en 0,75 Fr). In totaal 36 bijdragen voor een bevolking van meer dan 6.500 inwoners.
Tweede kink in de kabel: op 17 december deelt het gemeentebestuur van Izegem mee dat het op zijn kosten een requiemmis ter ere van de koningin heeft laten opdragen, waarna er gelegenheid was de inschrijvingslijsten te tekenen. Er werd echter geen enkele inschrijving genoteerd, omdat de pastoor tijdens de dienst meegedeeld had dat de opbrengst van de offerande bestemd was voor een herinneringskapel te Oostende, en indien dit projekt niet gerealiseerd werd voor de bouw van de kerk te Izegem.
De arrondissementscommissaris van Kortrijk bevestigt op 18 december, dat het bedrag van 2203, 90 Fr dat door 1406 personen geschonken werd, zo gering is, omdat de clerus, die aanvankelijk gunstig stond tegenover het projekt, ‘des ordres venus de Bruges’ ontvangen heeft, ‘leur prescrivant de diriger leurs efforts vers un autre but. celui de la construction d'une église à Ostende’. Om dit te vergoeden voegt hij met zeer veel nadruk een som van 20 Fr aan het bedrag toe ‘montant de ma souscription personnelle’.
Stad Kortrijk zelf bracht 2103,35 Fr bijeen, waarvan 100 Fr benomen op de stadsbegroting, 761,35 Fr verzameld onder de officieren en manschappen van de Burgerwacht, en 582 Fr van privé-personen.
Dezelfde boycot van het officieel initiatief stellen wij vast in het arrondissement Veurne-Diksmuide, waar, naast Veurne (462 Fr), Diksmuide (533 Fr) en Nieuwpoort (106,25 Fr), in totaal 175,80 Fr werd opgehaald. Van 7 gemeenten werd de opbrengst overgemaakt aan de bisschop van Brugge voor de kapel van Oostende, en 10 gemeenten hebben eenvoudig niet gereageerd.
Ook het arrondissement Roeselare-Tielt dat tijdens de krisis bijzonder veel geleden had, marcheert niet. Naast Roeselare (215,50 Fr) en Tielt (691,12 Fr) wordt er 422,60 Fr bijeen gezameld voor de

kerk te Laken. Vijf gemeenten laten weten dat de opbrengst aldaar bestemd is voor de kapel te Oostende, het gemeentebestuur Ruiselede deelt mee dat het op zijn begroting een krediet van 100 Fr uitgetrokken heeft voor het aanbrengen van een gedenkplaat in de kerk van Ruiselede, Oekene bestemt de opbrengst van de inzameling voor steun aan een plaatselijk liefdadig werk, en in Desselgem en Markegem werden met de opbrengst brooduitdelingen gehouden aan de armen van de gemeente. In zijn fabriek te Roeselare heeft een Brusselse industrieel, Berlemont aîné, een lijst laten circuleren, waarop 305 handtekeningen werden geplaatst en 40 Fr verzameld, 'réuni spontanément', die hij afzonderlijk aan de gouverneur opstuurt, waarvoor hij het verwachte complimentje krijgt (geen sprake van de arbeiders in deze brief).
Over het arrondissement Ieper zijn wij niet ingelicht, behalve voor Waasten (136 Fr), Menen (265 Fr), Wervik (176,75 Fr), Poperinge (225,50 Fr) en Ieper stad (2156,06 Fr), waaraan de bijdrage van de Handelskamer Ieper-Diksmuide dient toegevoegd ten bedrage van 253 Fr, waarvan 100 Fr op haar begroting.
Behalve voor Sint-Michiels (37,70 Fr) en Torhout (46 Fr, met een speciale inzameling onder de onderwijzers van het 2e provinciaal ressort die 88,75 Fr opbrengt) vernemen wij niets over het arrondissement Brugge.
De grote uitzondering vormt de stad Brugge, waar parochiale comités werden opgericht die zo maar even 7.500,34 Fr inzamelden voor de kerk te Laken en nog 426,50 Fr voor de kapel te Oostende(2).

Naar schatting kan de omhaling in de Provincie tussen de 20 en de 25.000 Fr hebben opgeleverd.

De eerste steen van de O.L. Vrouwkerk te Laken werd door de koning gelegd op 27 mei 1854. De kerk, gebouwd naar plannen van Joseph Poelaert, werd ingewijd op 7 augustus 1872. In 1908 werden de werken, op initiatief van Leopold II hervat, en werden, naar plannen van de Duitse architekt von Schmidt, een drieledig voorportaal en een spits eraan toegevoegd, die circa 1935 klaar kwamen. Het beeldhouwwerk aan de kerk werd nooit uitgevoerd.

De kapel te Oostende werd niet gebouwd. Wel werd in de oude Sint-Pieters en Paulus in 1859 een gedenkteken aangebracht gebeeldhouwd door Fraikin. Op 14 augustus 1896 brandde de kerk, op de toren na, volledig af. Het gedenkteken bleef ongedeerd en werd in de nieuwe kerk (1901-1907) in een afzonderlijke kapel achter het hoofdaltaar opgesteld. De binnenversiering van deze kapel werd nooit voltooid.

(2) Dit is een veelvoud van wat Brugge in 1973 gaf voor het monument van de Westvlaamse Sjouwer te Aalbeke.

Bijdragen voor de Kongreszuil 1850

Gelijktijdig met de inschrijvingen voor de kerk te Laken was men ook gestart met inschrijvingen voor de oprichting van de Kongreszuil te Brussel, waartoe in September 1849 besloten was, en waarvan op 25 September 1850 de eerste steen was gelegd. Over deze geldinzameling vernemen wij in het archief van de Provincie bitter weinig: de handelskamer van Ieper-Diksmuide heeft op haar begroting een zelfde bedrag van 100 Fr uitgetrokken als voor de kerk te Laken; in het arrondissement Veurne-Diksmuide werd 219 Fr opgehaald (tegen 175,80 Fr voor Laken) en in het arrondissement Kortrijk werd in 13 gemeenten 347,71 Fr opgehaald, waarvan 54 Fr bij privé-personen. Zes gemeentebesturen vragen de toelating om de door hen uitgetrokken bedragen te mogen inschrijven in de begrotingen 1851 en/of 1852. De Kongreszuil werd op 26 September 1859 ingehuldigd.

Monument Koning Leopold 1866

In 1866 werd alweer officieel een geldinzameling georganiseerd, ditmaal voor een monument ter ere van Leopold I. Ook hier wordt het initiatief genomen om te antwoorden aan de ‘voeu... surgi de toutes parts, d'une souscription patriotique et nationale’. Toch schijnt de overheid ondertussen één en ander geleerd te hebben. Vooreerst worden de inzamelcomités gestruktureerd: één provinciaal comité, één per arrondissement en één per gemeente, - om te vermijden dat diverse inschrijvingslijsten elkaar zouden overlapped Bovendien neemt de gouverneur zijn voorzorgen en schrijft op 7 maart 1866(3) een brief aan de bisschop van Brugge om diens medewerking te vragen, in de hoop dat ‘à l'exemple de leur premier Pasteur, M.M. les curés et autres membres du clergé tant régulier que séculier *s'empresseront* de prêter leur concours et de prendre part à l'oeuvre de reconnaissance dont il s'agit’. Na nadere uitleg verkregen te hebben omtrent de aard van het monument, gaat de bisschop op het verzoek van de gouverneur in, en geeft aan één van zijn vicarissen opdracht in het provinciaal comité te zetelen. Ook in de andere comités komen geestelijken

(3) Archief van de Provincie, 1e Afdeling n° 122.

voor. Het duurt echter ook tot 1880 voor dit monument in het park te Laken gerealiseerd wordt, nadat de regering op haar begroting een krediet van 1 miljoen voorzien had voor de aanleg van het monument en het park[4].

De Basiliek van Koekelberg

Moeten wij nog herinneren aan de jarenlange omhalingen voor de Nationale Basiliek te Koekelberg? In 1903 had Leopold II het idee van een herdenkingsmonument voor de 75e verjaring van de Belgische Staat aan kardinaal Goossens toegespeeld. Op 12 oktober 1905 werd door de koning de eerste steen gelegd. 'Met de grootste zorg streek de Koning de mortel uit, de verschillende hoogwaardigheidsbeklеders deden evenzo'[5]. Zij bleven echter niet voort metselen, en de mortel kon drogen tot in 1926 met de eigenlijke werken gestart werd.

Ondertussen was de Basiliek in 1919 van bestemming veranderd, en werd toegewijd aan het H. Hart, als dank voor de bevrijding van België in 1918. In oktober 1951 plechtig ingewijd, werd de basiliek pas in 1971 voltooid.

De Westvlaamse Sjouwer

Ofschoon veel bescheidener van proporties, willen wij er toch op wijzen dat het overheidsinitiatief tot oprichting van een gedenkteken ter ere van de Westvlaamse Sjouwer langs de E3 te Aalbeke, in 1971 gelanceerd, reeds in 1973 wordt gerealiseerd. Ditmaal werd het initiatief niet voorgesteld als beantwoordend aan de algemene wens van de bevolking, maar werd er rond voor uitgekomen dat het monument bedoeld was om de bevolking te herinneren aan het lot van haar voorouders. Naar schatting zullen de bijdragen van deze bevolking het miljoen overschrijden.

Het is interessant de opbrengst van de inzamelingen in 1850 en 1973 even met elkaar te vergelijken.

Circa 1850 kost een brood (1,5 kg) 0,.50 Fr; in 1973

(4) Liane Ranieri, Leopold II Urbaniste, Bruxelles 1972, p. 48.
(5) Paul Rome, De Nationale Basiliek van het H. Hart. Een halve eeuw geschiedenis, Brussel z.d., p. 2.

kost een brood (1 kg) 16,50 Fr. Dus mogen wij aannemen, - dit wordt ook op andere wijzen bevestigd - dat 1 Fr anno 1850 de waarde heeft van ongeveer 50 Fr in 1973. Als wij nu de opbrengst van de inzameling van 1850 (20 à 25.000 Fr) omzetten in de hedendaagse munt zien wij dat zij identiek is aan de opbrengst van de inzameling voor het monument van de Westvlaamse Sjouwer.

Met andere woorden in de loop van 120 jaar schijnt de Westvlaamse spontaneïteit dezelfde gebleven te zijn, wat, Goddank, niet kan gezegd worden van de Westvlaamse levensstandaard.

Luc Schepens

Henry Parker, negende baron Morley, in ballingschap Brugge 1570-1577

Duinkerkse vissers ‘mackereel-vaerders’ dreven op woensdag 7 juni 1570 hun haven binnen met aan boord een Engels edelman. Onderweg van hun visgronden hadden ze ontmoet ‘een cleen Inghels sceepken met twee scippers, commende uut Inghelant, waerin dat was een edelman uut Inghelant’ die zich bekend maakte als ‘*heer van Morley*’. Hij was uit Engeland gevlucht, zo verklaarde hij, ‘ter cause van de catholycke religie, dewelcke hy begeerde te observeren’. Hij maakte nog bekend dat zijn vrouw, die in Engeland was achtergebleven, de dochter was van de graaf van Derby. Hij was echter vergezeld van zijn broeder en van een achttal dienaars, en had ook bij zich ‘zekeren schat van gelde ende vesselle (tafelservies) van zelvere’.

Morley vernachtte in Duinkerke om reeds's anderendaags door te reizen naar Brussel, waar hij de Spaanse gouverneur ontmoette. Kort daarop kwam hij in Brugge wonen, waar hij een herenhuis had aangekocht, in welke stadswijk weten we niet.

Morley - eigenlijk Henry Parker, negende baron Morley - was een aanzienlijk edelman, ridder van de Bathorde, die betrokken was in de ‘uprysinghe in de Noordt-Coste’, d.i. de opstand van de adel van het Noorden (the Rising of the North,

in de Engelse terminologie) tegen koningin Elisabeth, onder de leiding van de graven van Northumberland en Westmorland en van de hertog van Norfolk. Morley was gevlucht voor de repressie en zijn vlucht naar de Spaanse Nederlanden werd beschouwd als een hoogverraad.

Baron Morley onderhield inderdaad betrekkingen met het Spaanse Hof. Met zijn broeder Edmund reisde hij naar Madrid, waar hij door Koning Filips werd ontvangen en geldelijk gesteund. Hij reisde ook naar Lissabon, en vertoefde enige tijd in Parijs en in Maastricht. Intussen bleef hij in voeling met de hertog van Norfolk, totdat deze laatste, in 1572, als leider van de revolte zou worden onthoofd.

Over zijn verblijf te Brugge zijn enkele bijzonderheden bekend. In zijn herenhuis ontving hij de eveneens uitgeweken gravin van Northumberland. Zijn vrouw Elisabeth (dochter van Edward Stanley, graaf van Derby) en zijn dochter kwamen hem in Brugge vervoegen. Hun vakantie gaan ze samen doorbrengen in Spa. Voor zijn zoon Edward koopt hij drie rijpaarden en laat hij in Brussel een kostelijke wapenrusting vervaardigen. Niet alle katholieke réfugié's in Brugge - en er waren er een aantal uit de Engelse adel - hadden het zo breed als Morley.

Baron Morley overleed op 22 oktober 1577, op de vooravond van de grote revolte in Vlaanderen. Zijn zoon Edward volgde hem op als tiende baron Morley.

- Kronyk van Duinkerke, ed. Piot, 375 398 517. - R. Lechat, Les réfugiés anglais dans les Pays-Bas espagnols 43 52 79 116 204 (Leuven 1914). - Dict. National Biography, XV 240.

A.V.

Lijndraaier te Nieuwpoort. 1554

De *drayplaetse* bij de Stegherpoorte te Nieuwpoort, waar Fransois Carpentier tevoren had gewerkt, was vrijgekomen. De schepenen verpachten die ‘drayplaetse’ aan de lijndraaier Omar Colen, voor een termijn van negen jaar ingaande op Lichtmis, tegen 48 ponden parisis 's jaars. Daarvoor moet Colen ook de drayplaetse opgeven die hij totnutoe had gebruikt. Hij zal ‘het *drayhuus* bij de Stegherpoorte maken zoot behoort omme in te werken ende tzelve achterlaten ten proffite vande stede ten afschedene van de pacht’. - SAN. Camerboek 1552-1554, f. 267.

E.N.

Van boerewerkman tot fruitenier

Dit levensverhaal begint te Zuienkerke anno 1888. Daar werd Frans Zwaenepoel de zevende juni van dat jaar geboren, vierde in een reeks van vijftien kinderen, allemaal ontsproten uit het huwelijk van Frans Zwaenepoel (ook filius Francisci!), gehuwd met Juliana De Coster uit Gits. Dat huizenierde allemaal op een koeiplekske van acht gemete in de nu afgesneden Brouwerijstraat, niet ver van de Zwaenepoelse ruime bakermat, de hoeve ‘Vijf Pypenhof’. Sissen - zo noemen we voortaan de held van dit stuk - liep zoals iedereen op zijn holleblokken naar de Zuienkerkse Gemeenteschool bij meester Warden Verleye waar de schoolmeesters vrouw en dochter zich in de zomer met de kleinsten onledig hielden.

Méér dan gewone aanleg voor cijferen openbaarde de kleine Sissen (in zijn vijfentachtigste levensjaar lost hij nog gezwind de vraagstukken op van de kleinkinderen) maar, wat wil je, allerhande verplicht absenteïsme - o.m. de ganse maand juli de kiekens wachten als de vruchten in 't graan stonden - hebben hem verhinderd langs dien kant carrière te maken.

Twaalf jaar min één maand was Sissen toen hij zijn plechtige Communie deed en dus als afgestudeerd werd beschouwd. Hij trok twee dagen na de plechtige inlijving bij het Godsvolk zoals ze dat nu noemen, naar de Mallebergplaats in Brugge, waar hij bij een zekere Inckelberghe, melkventer en patattenmarchand, in dienst trad.

Met het jok op de tengere schouders trok Sistje dagelijks - zondag inkluus - er op uit voor de melkronde in stad, een toer die ging tot aan de Guldenvlieslaan en de Claradreef. Daarna allerlei huishoudelijk werk in de keukenkelder van vrouw Inckelberghe. Verdienste: zes frank per maand plus kost en inwoon.

Enkele maanden nadien trad hij in dienst bij Richard en Louis Troffaes, bakkers in de Ezelstraat. In ditzelfde huis (heden patisserie Spegelaere) woonde immers zijn grootvader Frans Zwaenepoel x Stina Rotsaert die te Zuienkerke zijn hof aan een aankomende zoon had overgelaten en nu brood verkocht bij de gebroeders Troffaes. Sissen trad er in dienst met het oog op de broodronde die 't jaar door met de hondenkar geschiedde en in de winter bij sneeuwval met de slede. De resterende uren moest Sistje helpen deeg uitwegen

en tegen de hoogdagen de koekeplanken helpen vullen en de patacons aanbrengen op het feestgebak. Al dat tuig staat nu in 't nieuw folkloremuseum. Ik ben daar met Sissen naartoe geweest en al die attributen uit zijn leerjongenstijd - de houten melkpinten van baas Inckelberghe, jok, koekeplanken en patacons - riepen veel herinneringen op uit de jeugd van de man die nu geld en goed bezit, maar die als knaapje van dertien ziek werd aan de knienoten ten gevolge van de broodronde door de sneeuw op een paar schamele sluffertjes met lederen riemtjes.

Lediggang is des duivels oorkussen, zo oordeelden de wijze opvoeders van vroeger, en daar Sissen tijdelijk te zwak bleek om te werken werd hij - gezien zijn gekende mathesisknobbel - naar St. Leo gezonden en toevertrouwd aan de zorgen van E.H. Henri Barra, die omwille van zijn corpulente gestuiktheid het expressieve pseudoniem ‘de knol’ had verworven.

Maar de reeks der vijftien Zwaenepoelse telgen was nog aan 't geboren worden en dus moesten de studies onderbroken worden doodgewoon omdat de minne vrouw Zwaenepoel niet wilde verzorgen zo er niet een mannelijke werkkracht haar plaats ging innemen. Zo werd Sissen dien zomer poester en de winter daarop scheuredarser thuis. En ondertussen nog - als 't niet regende - grachtendelver bij boer Beyaert aan tien centiemen de roe. En later nog boerewerkman bij Jozef Zwaenepoel en Constant Vanhove waar hij 's winters dors ‘aan achttien frank te maande en de dobbeltjes’. Een dubbeltje was twintig centiemen in die schamele monetaire tijden en dit muntstukje verdiende je door flink te werken en aldus een ‘hoet’ (2 hectoliter) gerst, haver, bonen of erweten of een half ‘hoet’ tarwe (dat dors immers taaier af!) méér te slaan dan de gebruikelijke dorsersproduktie.

Dat was echter maar een krotterig inkomen. Ondernemende, werkgrage handen zagen uit naar de grote *travaux*. En zo verzeilde Sissen te Zeebrugge waar niet lang voordien ‘de have’ was geïnstalleerd en nog veel opschikkingswerk te verrichten viel. Ondertussen sloegen die klauwierende tieners hun winterkamp op in de boereschuren om altijd maar te ‘darsen’. In den uitkomen stond Sissen en zijn trawanten te Wenduine zand te lossen aan negentig centiemen per dag, toen de baan van Blankenberge naar Wenduine in aanleg was. Daarna nog een intermezzo in de Brugse

‘have’ in ‘den das’ bij de hangaars om palen in te heien aan vier frank per dag. En dat verblijf bij haven en schepen deed hem verder kijken, over de plas, naar dat overzeese wonderland Amerika. Men kon daar schatten verdienen, zei men. En zo verkocht Sissen op zekere dag zijn velo, zijn enig bezit, en was tewege 's morgens om vier uur er van onder te muizen op zoek naar beterbetaalde arbeid. Maar moeder Juliana die met haar vijftien kinderen nooit veel had geslapen, en al met het kankerzeer in 't lijf liep waar ze op drieënveertigjarige leeftijd zou aan sterven, greep haar achttienjarige bij de kraag en zei ‘hier blijven’.

Naar de hoofdstad

Kon de sprong niet gedaan naar het land met vorstelijk loon voor slavenarbeid, dan was daar tooh nog onze nationale grootstad Brussel. Maar eerst moest een oefenronde gereden: de taal leren, de streek verkennen, onder de mensen komen. Bijgevolg belandde Sissen te Ukkel-Neerstal waar hij koeien molk in een dan nog voorstadse stalmelkerij aan 25 frank per maand. Geen schitterend loon, geen Amerikaanse wonderen, maar leergeld betalen voor wat nog komen zou, later.

Ondertussen gaan loten. Erin geloot maar afgekeurd voor een halve horzelvoet. Terug naar Brussel: met een handjevol Marollenfrans dienst gaan doen in de Rue Van Artevelde bij Coppens Frères, Distillerie, waar Sissen genever hielp versnijden, flessen spoelde en in de drukke bezoekuren met een paar grote werkmansbottienen aan en een blauwe voorschoot in het café ‘good snick’ of ‘Halve Schuit’ en ‘Striep bruinen’ (bier) inschonk.

Dan sterft vader Frans die als levensboodschap dit ene had nagelaten: dat je zonder werken wel vijftien kinderen op de wereld kunt schoppen maar als je de centen van de uitgevente melk in Zuienkerkedorp in bier omzet, je kroost bij gemis aan felle bankrekeningen wel werken moet.

En altijd nog Brussel, na een mislukte exploratie van de arbeidsmarkt te Rijsel. Nu bij een aardappelmarchand in de Rue d'Anderlecht. Aan 45 frank per maand. Kolen en aardappelen uitvoeren in de grootstad en wagons gaan lossen in 't station. Wat later met Arseen Govaert in een fouragemagazijn om stro, hooi, haver en gerst uit te voeren naar de Brusselse kasteelheren en naar het plaatselijk cirkus in de Rue de l'Enseignement.

En toch komt in zijn tweeendertigste jaar het beloofde land al een klein beetje in 't zicht: brouwersknecht in de Brasserie d'Haecht aan vier frank per dag zonder de ‘pourboire’ en de nieuwjaarse ristournes. En daar ook trouwen met Irma Swartelée uit Wachtebeke die hij in de Brusselse danszaal ‘De Marteko’ (De Metteko!) had leren kennen.

De weg terug

‘Sed nihil ad Brugas’. Dat had de Zeeuwse humanist Adrianus Barlandus in de dageraad der Renaissance verkondigd. De stad met haar wenkende torens had altijd op de Polderse adellijke landpaupers als een paradijslijke betovering gewerkt. Terug dus naar Brugge om daar de sprong te wagen. Een kruidenierszaakje in de Moerstraat nummer twee. Te weinig inkomen nu nog en dus gaan werken bij broer Pieter Zwaenepoel die in de Smedenstraat (de huidige florissante bakkerij) zijn kansen was begonnen. Aan de pétrin draaien en knutselen aan ladders, broodrekken en bloemtrechters: de basis leggen van een alzijdige knutselvaardigheid lang vóór dat de ‘Doe-het-zelf-bedrijven’ bestonden.

Doorbijten. Een jaar of drie werken in de brouwerij Cambrinus langs de Maalsesteenweg op St. Kruis. En dan de oorlog met opeisingen van mankracht: aanleg van het vliegplein op Meetkerke en Koolkerke. Strafcompagnie gedurende 17 maanden met stationnement bij de Zwarte Coppens aan de Herdersbrugge. En dan de Spaanse griep op de nek krijgen waar broer Pieter, de bakker, in jaar '18 zou aan sterven.

En na de oorlog heilig zwaren dat hij niet meer zou werken. Want dat had Sissen op het eind van de oorlog ervaren: met handel drijven kon je in één maand méér verdienen dan met een gans jaar slavenarbeid.

Hij gaat dus in de St.-Jacobstraat bij het Pompje een herberg openen met aardappelhandel. Op stap dus naar de boeren in het noorden om de goede, zo gegeerde noorderse ‘blommers’ op te kopen, te Houtave, Nieuwmunster, Dudzele, Westkapelle en Sluis. De boerenwagens stoppen bij zijn deur. Irma verkoopt de lading per kilo. Zeventien centiemen de kilo inkopen en aan 25 centiemen van de hand doen. Vermenigvuldig echter met vele duizende (in 1920 verkocht Sissen daar op één week eens 7000 kgr. aardappelen!) maakt toch een rond sommetje(*).

(*) Aardappelen: voetnoot bij blz 216
De meest verhandelde soorten waren · Waaltjes of Weldoeners (in Holland hadden ze de naam van Frieselaars), Zaailingen, Blauwneuzen (Kruger), Bonte star, Rode star, Olifanten, Muizen (ook Ergenhemer genoemd), Industrie, Puiden en Hinnekens.

En dan eindelijk in de bloei der jaren - de dertig een boogscheut voorbij - de zaak van je leven aanpakken fruitenier worden (bij Vandaele staat ‘fruitenier’ geboekstaafd als zuidnederlands met de betekenis ‘wesp’. Wij weten beter en beseffen dat die haast middeleeuwse benaming zoveel betekent als groothandelaar in fruit).

Sissen als fruitenier

Handel drijven en riskeren. Ganse boomgaarden opkopen. Ziehier trouwens de topografische bijzonderheden van deze fruittrafiek. Sissen Zwaenepoel kocht boomgaarden op in volgende plaatsen:

Appelen

1. *Op St. Pieters*
   Anthierens: 14 gemeten, uitterhand gekocht.
   De Baene: 3 1/2 gemeten, uitterhand gekocht.
   De Rinck: 6 gemeten, uitterhand gekocht.
   De Wulf Henri: 8 gemeten, uitterhand gekocht.
   van Caloen: 4 gemeten, uitterhand gekocht.
   De Kolveboomgaard: 8 gemeten, bij venditie verkocht
   Den Dooven Mattheus: 2 gemeten, bij venditie verkocht

2. *Te Watervliet-Boekhoute* (appelen en peren)
   De Rycke Emiel
   De beide Gilissen
   Van Praet Eduard
   Buysse Emiel
   Savaete

Kersen

De Rinck: 3000 kgr. per jaar.
De Wulf Henri: 3000 kgr. per jaar.
Bruynooghe: 1500 kgr. per jaar.
Bossaert Jerôme: 1200 kgr. per jaar.

Nota bene: er werden per seizoen en per boomgaard een aantal kersenwachters met ratelaars aangesteld om de vogels te verjagen aan 15 frank per dag.

Genoteerde rekordopbrengsten van fruitbomen waren de volgende:
kerselaar (puidekoppen): 505 kgr. per boom;
peren (Betten): 1050 kgr. per boom;
appelen (Ramboer) 250 kgr. per boom.
De boomgaarden te Watervliet werden doorgaans na de bloei per jaar aangekocht en dadelijk betaald. Op St. Pieters daarentegen kocht Sissen Zwaenepoel doorgaans de boomgaarden voor drie jaren (twee goede en één slecht jaar). Zelfs in wintertijd werden dergelijke overeenkomsten afgesloten.

In de oogsttijd van het fruit trok Sissen dan met een drietal plukkers naar de boomgaarden. Hij had zijn zelfgemaakte ladders mee. Die werden vervaardigd van groene Riga-sparren onderaan gespoord met ijzeren pinnen die een stevige plaatsing in de grond verzekerden en uitglijden moesten voorkomen. Die ladders telden van 30 tot 56 treden die aangebracht waren op een afstand van 22,5 centimeter. De gewone terden waren ‘waterwerven’, ronde laddersporten gemaakt uit een soort wilgenhout uit de Meetkerkse Moere. Om de vijf sporten werd een ‘moersport’ aangebracht, platte laddersporten uit droog eikenhout die dwars door de ladderschacht staken omwille van de stevigheid. Daar de Riga-sparren groen werden bewerkt en de moersporten droog, groeiden beiden als het ware in elkaar. In een schaduwrijke, koele bergplaats werden de ladders na gebruik weggeborgen. Veel zorg diende aan de ladders besteed want het leven van de plukkers was er mede gemoeid.

Er ging met die fruithandel veel uithuizigheid gepaard. De fruitoogst te Watervliet met een vijftal boomgaarden van om en bij de zeven gemeten elk, duurde verscheidene dagen. Sissen kocht in 1932 een eigen vrachtwagen voor het vervoer van al dat fruit naar Brugge. Voordien werd het met boerewagens ter plaats gebracht in de St. Jacobstraat.

Niet van gevaar ontbloot was dit plukken. Sissen viel in zijn leven zesmaal uit een fruitboom. Noten slaan in het najaar was een bijzonder lastige karwei die je pijnlijk in de armen kon voelen. In de hoge kruinen der notelaars moest harde mankracht worden aangewend met de lange lenige persen. Jaarlijks verkocht Sissen om en bij de 100.000 noten die in de groothandel werden verhandeld per ‘grootduizend’, dit is 1100 voor de prijs van duizend.

En dan de voortverkoop. Allereerst ten huize in de St. Jacobstraat. Ook op de Brugse Zaterdagmarkt, maar in de drukke fruitmaanden was er iedere dag ‘kersenmarkt’ op

de Simon Stevinplaats waar ook peren, appelen en pruimen verkocht werden.

Volgende variëteiten werden verhandeld:
Vroege peren: witte kriekperen, bruine kriekperen, Brugse meisjes, klaps favorit, Zomer keizerin, précoce de Trévoux, bon Chrétien Williams, double Philippe, beurré superfin, beurré d'Amelis, soldat laboureur, jefkes peer, durandeau, beurré hardi, kalabas à la reine, beurré Diel, beurré claiseau, beurré hardemson, Joséphine de Malines.
Late peren: Jules Dairol, winter keizerin, kraaiperen, kalabas verte, kalabas bosse, stoofpeer, kadulak, pompeer, St. Remi, donderpeer, bonne Louise d'Avranche, Mahieuperen, Betten.

Frans Zwaenepoel: 86 jaar en nog steeds vaardig knutselaar

Appelen: oogstappel (transparant), transparant groseil, Calvile, kattekoppen, strieping, kaneeling, Pieperappel, nunnebillen, Ramboer, ramboer papulé, keiïng, wiening, courtpendu, Trese Meyers, ciderappel, zoete Holaert, Paradijs, dubbele fleur, enkele belle fleur, rebbing, groening, pladijs, rode korneling, blauwe jan, goudrenet, Kaprijkse belle fleur, palingskop, grijze renet, ruischaarsappel, vijverappel, mastelappel, Jacques le bel.

Toen Sissen er halverwege de jaren dertig al warmpjes in zat en meerdere huizen in Brugge bezat, kocht hij op St. Pieters op de splitsing van de Oostendesteenweg en de Blauwe

Torenstraat twee hectaren grond voor de ronde som van 150.000 frank. Daar plantte hij in 1936 zijn eigen boomgaard met plantsoenen die hij kocht bij Blondeel te Vivenkapelle. In 1938 bouwde hij er zijn huis ‘Veldzicht’ dat hij in 1945 zelf betrok toen hij op rust ging. De ervaring met de bomen had hem wijs genoeg gemaakt om te weten wat hij te doen had en te laten. Hij was een gelukkig man die van klein was begonnen en geleerd had dat wie langzaam gaat of klimt veilig is. Toen hij trouwde had hij veertien hele Belgische franken op zak. Nu kocht en verkocht hij wat hij wilde. Zonder veel blagaai of grootdoenerij. Rustig knutselend in zijn loods passeerde hij zijn dagen, zijn pijpje rokend, graag in gesprek, kwistig met goede raad en gedegen advies, zich vermeiend in kwinkslagen en vraagstukken uit nieuwe schoolboeken.

Heeft hij het geluk gesmaakt in goede gezondheid een gezegende leeftijd te bereiken, in 't jaar 1973, toen hij haast dag op dag 85 was, is men zijn schone boomgaard ten gronde komen afzagen. Voor amateur-fruitkwekers met hoogstammige, moeilijk te besproeien bomen was er geen plaats meer in onze welvaartmaatschappij waar iedere appel nu in een papiertje zit lijk de appelsienen. 't Ministerie betaalt nu geld om die bomen te laten verdwijnen. Dagenlang heeft de kettingzaag de mooie haast veentigjare bomen geveld. Het was een pijnlijke steek in zijn fruiteniershart. Maar Sissen weet beter dan wie ook dat de tijd niet stil staat. Komen en gaan dat weet de man die met niets dan met een gezonde kop en twee kloeke boerenhanden startte en daardoor tot iets kwam. Zijn leven en werk werd daarom hier beschreven uit eerbied voor 't oude, het echte, het schone en het goede.

Jozef Geldhof

Abacuck

Deze voornaam wordt in 1611 gedragen door een van de pachters van het Duinenhof te Kloosterzande in Hulsterambacht. Zijn familienaam is Duymisen. Deze Abacuck Duymisen heeft een broer die heel normaal Jan heet. In de bijbel is Habakuk een van de (heel) kleine profeten die alleen bekend was uit de historie van ‘Daniël in de leeuwenkuil’. Als kristelijke voornaam (doopnaam) is Abacuck onvindbaar. Is Duymisen misschien een joodse familienaam?

B.P.

De bedevaart naar Saint-Claude (Jura)
Een curiosum uit de Vlaams-Bourgondische periode

Een van de Gentenaren die in 1540 betrokken was in het beruchte Cresers-oproer was een zekere Lambrecht van de Velde. Als 'mercenier' behoorde hij tot de groep van de 14 ambachtslieden die tot een pelgrimage plus een jaar ballingschap werden veroordeeld. Lambrecht werd als boete opgelegd 'eenen wech te doene *tot Sente Glaude* ende aldaer te resideren een jaer'. Zo noteert de Chronycke van Jan den Vivere c.s.; het Memorieboek van Gent vermeldt ook dit vonnis: Lambrecht moet een jaar of meer gaan wonen 'te Sente Ghelaude in Borgondien, ende sijn goet verbuert'[(1)].

De pittoreske bergstad Saint-Claude, op de toeristische route Dijon-Geneve (via de Col de la Faucille), was toenmaals geen onbekende in de Nederlanden. In 1469 beboeten de schepenen van Rijsel een van hun poorters met een strafbedevaart naar '*Saint-Glaude en Bourgoigne*', die hij tegen de prijs van 2.000 bakstenen kan afkopen[(2)]. Saint-Claude is echter alhier wat te laat bekend geraakt om in de officiële tarieflijsten van onze steden te worden opgenomen. Wel staat 'Saint Glaude en Bourgogne' in een evaluatielijst van bedevaarten, met opgave van de afstanden, die in 1507 te Bergen in Henegouwen werd opgesteld. En ook de schepenen van Valenciennes hadden Saint-Claude in hun boetelijst staan[(3)].

De faam van de 'heilige wonderdoener' uit de Jura was reeds bij het begin van onze Bourgondische eeuw doorgedrongen naar Normandië (Gisors), Pikardië (Amiens), Henegouwen en Vlaanderen[(4)].

Saint-Claude lag toenmaals in het *graafschap* Boergondië - het Vrijgraafschap (Franche-Comté), meestal genoemd

(1) Chronycke van Gent door Jan van den Vivere, ed. F. De Potter, p. 173 (Gent 1885). - Memorieboeck der stadt Ghendt II 205 (Gent 1852; uitg. Vl. Bibliophilen. - Het vonnis in foutieve tekst (naar latere kopie) bij J.B. Cannaert, Bydragen oude strafrecht, p. 111 (Gent 1835).

(2) Dela Fons-Mélicocq in Archives du Nord XVI, 1854, p. 307.

(3) E. Vanden Bussche, Roc-Amadour. Les pèlerinages dans notre ancien droit pénal, in Bulletin CRH. 4e série, t. XIV (1887), p. 73. De afstand Bergen-Saint Claude berekend op 127 mijlen. - E. Van Cauwenberg, Les pèlerinages expiatoires et judiciaires..., p. 142 (Leuven 1922).

(4) L. Réau. Iconographie de l'art chrétien III-1, p. 319-321 (Parijs 1958).

la Comté zonder meer - met hoofdstad Besançon en hogeschoolstad Dôle. Saint-Claude was de 'heilige stad' van dit graafschap. De kerk van de 'Francs-Comtois' te Rome was toegewijd aan 'Saint-Claude des Bourguignons'[5].

De (nu schijnbaar zonderlinge) alliantie van de ver uiteenliggende graafschappen Vlaanderen en Bourgondië was ontstaan op heel normale (dynastische) wijze in de persoon van graaf Lodewijk van Male, die het Vrijgraafschap had geërfd van zijn moeder om het bij zijn dood te laten overgaan aan zijn enige dochter Margareta, laatste erfdochter van Vlaanderen. Margareta's echtgenoot Filips, hertog van Bourgondië, mocht aldus in 1384 zonder slag of stoot het graafschap Bourgondië met zijn hertogdom verenigen.

Onze Bourgondische landsheren hebben dan ook de naam en faam van hun bedevaartstad uit de Jura bekend gemaakt in onze Lage Landen. Bij de patronen van de Gulden Vliesorde wordt de heilige bisschop Claude als vijfde in de bond toegevoegd, zoals blijkt uit het lange gedicht van Smeken over het 18e Ordekapittel dat in 1516 werd gehouden in de Sint Goedelekerk te Brussel: de verzen 85-96 beschrijven de relieken die het altaar versieren: vooraan staan Andreas (patroon van de Orde), Maria, Barbara; dan volgen:

> 'Ende sent Joris, Gods ridder ghetrouwe,
> Sente Glaude, rijckelick van beschauwe'[6].

Wanneer aartshertog Filips in 1503 met zijn gevolg - waarin Nederlandse edellieden een goede plaats hadden - uit Spanje naar de Nederlanden terugkeert, gaat hij (over Lyon) te Bourg-en-Bresse zijn zuster, Margareta van Oostenrijk, alsdan hertogin van Savoye, bezoeken. Vandaar gaat de reis naar Saint-Claude. De jonge aartshertog leed dan reeds aan de koortsen die hem twee jaar later zouden wegslepen. Had hij gelofte van bedevaart gedaan, zoals koning Lodewijk XI die in 1482 met grote hofstaat het (tijdelijk veroverde) Saint-Claude had bezocht? De Nederlander Antoine de Lalaing, die de reis meemaakt, noteert in zijn dagboek dat Filips zijn blijde intrede doet 'en sa Franche-Comté de Bourgoigne'. De eerste stad die hij aandoet is '*Sainct-*

(5) Réau a.w. III-1, p. 320. - Over de abdij van Saint-Claude zie Cottineau, Répertoire II 2635-36 (met bibliografie).

(6) N. de Pauw. Middelnederlandsche gedichten en fragmenten II 412 (Gent 1903-1914; uitgave KVAcad.). G. De Groote. Gedicht op de feesten ter eere van het Gulden Vlies te Brussel in 1516, p. 6 (Antwerpen 1946).

Glaude', waar hij, zoals in Vlaanderen een aantal ballingen en veroordeelden begenadigt. Op de drempel van het klooster wordt hij begroet door 'l'abbé de Saint-Glaude et les moisnes' die hun landsheer op heerlijke wijze onthalen. 's Anderendaags woont de prins de mis bij vóór het reliekschrijn in de abdijkerk 'où il y a grandt aport et beau pèlerinage'. Lalaing ziet ook de vele kramen rond de abdij die allerlei houten speelgoed verkopen, fluitjes, pollepels, houten telen, en wat hij bijzonder noteert: paternosters en heiligenbeeldjes of eigen lokale pelgrimstekens die men '*sainct-glaudes*' noemde(7).

Als doopnaam kende *Glaude*, zeker in de hogere kringen van het graafschap Bourgondië, reeds vóór 1500 een ruime verspreiding. Op zijn doorreis door het Vrijgraafschap in 1503 wordt aartshertog Filips begroet o.m. door Glaude de Boval; Glaude de Wauldrey, heer van Rochefort bij Dôle; Glaude de Salins: allemaal Bourgondische heren(8).

Voor de verspreiding van de naam in Vlaanderen lag de weg open, een politiek-dynastieke weg die de Granvelles uit Besançon, de Carondelets uit Dôle heeft verbonden met de geschiedenis der Nederlanden. In dezelfde periode gingen Vlaamse juristen hun vorming voltooien en hun carrière in de hoge ambten voorbereiden te Dôle. Als doopnaam wordt *Glaude* (gelatiniseerd Claudius) gedragen in de hogere stand te Arras (Despretz, Bricourt), Saint-Omer (Dausque), Douai (Carnin)(9).

De bourgondisch-franse naamvorm *Glaude* (in plaatsnaam en doopnaam) handhaaft zich als officiële vorm in de kanselarij: zowel in de brief van de procureur aan de hertog (uit Rome 12 juli 1515) aan de hertogin Margareta als in het betoog van Margareta aan de hertog van Savoye (aug. 1518) is de benaming *Sainct-Glaude*(10).

In Diets-Vlaanderen breekt de naam ook door naar ambacht en nering. Te Brugge werkt in 1521 de schilder Ghe-

(7) L. Gachard. Collection des voyages des souverains des Pays-Bas, I 295 (Brussel 1876; ed. CRH). - Het fluitje (schuifelet) behoort tot de ikonografie van de hl. Glaude: zie Réau t.a.p.; afbeelding van een bedevaartpenning (of munt) bij Cahier, Caractéristiques des saints II 669.

(8) Gachard, Voyages a.w. 294 300 307.

(9) Valerius Andreas. Bibliotheca Belgica 139-141 (Leuven 1643).

(10) M. Bruchet. Marguerite d'Autriche, duchesse de Savoie, p. 396 415 (Rijsel 1927). - Over de alliantie Claude Carondelet (uit Dôle) met de familie Joigny de Pamele, zie Gailliard, Bruges et le Franc III 440.

laude Hutasse; een meester Glaude le Febure is in 1580 grondeigenaar in dezelfde stad.

Een zekere Glaude Pierre levert in 1611 schapenvlees aan het kloosterhof van Zande (Kloosterzande) bij Hulst.

De kunstschilder, meester Glaude Ogiers (al. Rogier), wonend te Woumen bij Diksmuide, werkt in 1646-1653 in de kerken van Klerken en Beerst. Een zekere Glaude Vermeulen is in 1648 'chorael' te Keiem.

Het Brugse patriciaat zoekt distinctie in de vorm *Claude*, naam die gedragen wordt door twee de Brunes (overleden in 1614 en 1671), een Claude Maes (ca. 1660), twee de Cortes (overleden in 1724 en 1759)[11].

Inmiddels had Miraeus zijn hagiografisch werk over de Nederlandse en Bourgondische heiligen (*Fasti Belgici et Burgundici;* Brussel 1622) aan de aartshertogin Isabella opgedragen en daarin (p. 285-286) de gevierde heilige van het Vrijgraafschap opgenomen.

Als meisjesnaam verschijnt *Claudina* in de persoon van Claudina van Saillant, dochter van Willem Hugonet II, die in 1537 aantreedt als de (nogal roerige) Vrouwe van Middelburg-in-Vlaanderen, de Bourgondische stichting van Pieter Bladelin. In 1593 is Jonkvrouw Claudina van Liedekerke houdster van het schoutetendom van Lokeren[12].

De Vlaamse Claudina's liggen in de lijn van een Bourgondische naamgenote van groot formaat, te weten *Claudine de Chalon*, dochter van Jean de Chalon, prins van Oranje, en tweede echtgenote van Hendrik van Nassau. De machtige erfenis van die Claudine uit de Franche-Comté is, door een samenloop van omstandigheden, in 1544 ten deel gevallen aan een twaalfjarige neef Willem die, bij testament van zijn eigen neef René de Chalon, de bezittingen van Chalon-Oranje-Nassau (Breda) op zijn naam zou verenigen: dezelfde Willem die later in de Nederlanden als prins van Oranje (de Zwijger) de opstand tegen Spanje zou leiden[13].

(11) Ch. Vanden Haute, La corporation des peintres à Bruges 63 79 (Brugge 1910). - Gilliodts. Registres des Zestendeelen 70 93 121 266 290 (Brugge 1893; t. 43 Hand. Em.). - ASB. Fonds Duinen, Zande, Rek. 1611, f. 91. - J. Weale. Eglises doyenné de Dixmude 198 212 238 430 474 (Brugge 1874). - Gailliard. Bruges et le Franc II 389; IV 175. - Bethune, Méreaux des familles brugeoises 197 240 265 (Brugge 1890).

(12) K. Verschelde, Geschiedenis van Middelburg 77 81 167 (Brugge 1867). - De Potter-Broeckaert. Geschiedenis van Lokeren 56 (Gent 1884).

(13) F. Rachfahl. Wilhelm von Oranien und der Niederlandische Aufstand I 88-89, 115-117 (Halle a.S. 1906).

Zijn providentiële suikertante Claudine de Chalon hing met haar naam vast aan twee plaatsen van het Vrijgraafschap: aan het vereerde Saint-Claude en aan Chateau-Chalon, het romantisch heuvelstadje in de Jura waar toen het kasteel van haar familie (samen met dat van Nozeroy) nog overeind stond(14).

Als we nu de hogere wereld van weleer verlaten en tot onze Vlaamse naamdragers terugkeren, blijkt dat de doopnaam *Glaude, Ghelaude* (Brugge 1520-1580; Diksmuide ca. 1650) ook een familienaam is ge worden die tot heden heeft standgehouden(15). De opkomst van die naam ligt nog vóór de opkomst van onze oudste doopregisters, zijn frequentie kunnen we vóór 1600 (en zelfs voor 1650) niet berekenen. Misschien is het de laatste - of een van de allerlaatste - heiligennamen die, historisch nawijsbaar, een familienaam is geworden(16). Liturgie noch kalender hebben iets tot zijn verspreiding bijgedragen. De bedevaart naar Saint-Claude kan er voor iets tussenzitten, maar meer nog dit soort dynastieke 'jumellage' van de graafschappen Vlaanderen en Bourgogne dat in de schitterende Vlaams-Bourgondische begrafeniskerk van Brou zijn bekroning zou vinden.

A. Viaene

(14) De geslachtsnaam *Chalon* (en met Châlon, noch Châlons) is bewaard in de huidige stadjes Château-Chalon en Nozeroy (kasteel). Ook de kasteelruine Arlay bij Lons-le-Saunier was weleer een burg van de Chalons. In onze Nederlandse geschiedschrijving over Willem van Oranje is de verwarring van de plaatsnaam algemeen en bij de besten: Châlons bij Pirenne (1907), Dr. A. Erens, Ter Laan (Woordenboek); Châlon bij Blok (1896), Knappert (1933). De bakermat van het geslacht Chalon in het Vrijgraafschap moet met worden verward met de riviersteden Chalon (op de Saône) en Châlons op de Marne, in de Champagne). Exact is alleen de Duitse historicus Rachfahl.

(15) F. Debrabandere De naam G(e)laude, in Naamkunde IV (1972) 333-335. Uit het onderzoek van de auteur in Oost- en West-Vlaanderen blijkt dat de familienaam Gelaude, Glaude tegenwoordig voorkomt 'vooral en het talrijkst in de volgende gemeenten in de buurt van Tielt: Aarsele, Meulebeke, Pittem, Ruiselede, Schuiferskapelle, Tielt, Vinkt, Wingene, Wontergem. Niet in de onmiddellijke buurt, maar toch vrij dicht, liggen Oostkamp, Torhout, Waregem, Zulte'.

(16) Door W. von Wartburg in FEW II 571 wordt s v. claude alleen gewezen op de romeinse naam Claudius, niet op de bourgondische heiligennaam (en plaatsnaam) die de bron is van de historische verspreiding van de naam Claude-Glaude vanaf de late middeleeuwen. - Over de taalkundige verhouding Claude-Glaude, zie de aangehaalde studie van F. Debrabandere

De heilige Godelieve van Gistel en het mirakel (Archief der Godelieven, Brugge)

In Biekorf (1970) verscheen er een bijdrage over 'De heilige Godelieve van Gistel en het mirakel (1050-1719)', met de studie van de Bollandist Sollerius (Antwerpen, 1720) als uitgangspunt. Met een vrij uitvoerige opsomming van wonderen uit verscheidene bronnen samengebracht, o.a. ook uit het archief van de Godelieve-abdij te Brugge, besluit Sollerius zijn studie.

Welnu, bij opzoekingen in dit rijk archief kregen we van zuster Godelieve, archivaris, een omslag met wonderen in handen. Het waren losse attestaties op papier en een schriftje met kopieën: alles samen 11 verschillende wonderen, gesitueerd tussen 1641 en 1674[1].

De originelen zijn deels eigenhandig op papier gesteld - een ervan zelfs in het Frans door een soldaat - deels door gezagsdragers geacteerd, wanneer het analfabeten betrof. Samengevat en vertaald zijn ze terug te vinden in Sollerius.

Het schriftje - 12 beschreven blaadjes, 14,5 × 18,5, in perkamenten kaftje - bevat alleen maar afschriften van wonderen. Acht in getal, zijn ze gespreid over een tijdspanne van een luttele 13 jaar (1641-1654). Belangrijker is dit wel omdat het eigenlijk drie tot nu toe onuitgegeven wonderen bevat. We vermoeden dat de Bollandist ze niet opnam omdat het maar om afschriften ging, waardoor de geloofwaardigheid zou kunnen aangevochten worden. Verder hebben ze ook nog het nadeel dat ze expliciet te Brugge gesitueerd worden en de auteur zich blijkbar de beperking opgelegd had van zich te houden bij Gistel alleen; zo gaat hij bijvoorbeeld ook niet in op wonderen die te Gent en te Ieper zouden gebeurd zijn.

In bijlage maken we kennis met deze drie onuitgegeven wonderen (1643: ogen, 1652: keel en hals, 1654: keel); ze vormen het onderwerp van deze bijdrage.

Tekst van de drie mirakelen

1. Noch een ander miraculeuse Ghenesinghe. /1654/.

Int jaer ons heeren. In de maent van meije. Is een schippers dochter ghenaemt Marie, filia Nicaesen Hendrickx, woonachtich tot brugghe, en gheboortich van St. omaers. gheaffligeert gheworden van een quade keele; waer in was wassende eenich nieuw ende overtollich vlees; t'welck haer alreede de halve keele verstopt hadde, ende haer het swelghen belette, als ook ander tormenten was doende.

Welcke door den raet van den doctor noch het ghebruiken van sijne medicamenten, als ook het meesteren vanden cerurgijn, gheen hulpe noch secours vindende, heeft haeren toevlucht ghenomen tot de heijlighe maeghet ende martelaeresse Godelieve, ende haere heijlighe reliquien; besouckende haer neghen daeghen in pilgrimagie, inde kercke van haer clooster, der oorden vanden heijlighen Bene-

(1) Een twaalfde wonder - ook onuitgegeven - waarvan een Brugse vrouw eigenhandig getuigenis aflegt, laten we hier buiten beschouwing. Het gebeurde in 1774 en werd pas 34 jaar later neergeschreven.

dictus binnen brugghe ende naer de eerste neghen daeghen niet gheholpen wesende, mits sij noch eenich betrauwen op lichaemelicke medicijnnen scheen te houden, die sij weder hoe wel sonder eenich secours was ghebruickende, heeft ten lesten haer eenighe hope op godt ende heijlighe Godelieve stellende den doctor ende cerurgijn met al hunnen raet ende medicamenten verlaeten;

ende met meerder betrauwen van nieuws wederom beghonnen neghen daghen haer pilgrimagie te doen inde voornoemde kercke toonende oock haere devotie in waslichten ende andere ghifte ter eer vande h. Godelieve, versoeckende oock met traenende oogen, van de religieusen des selven clooster een brijsel /brokje/ vant ghestolt bloet der voorseijde h. t'welck (: ten aensien vanden grooten noot:) gheiont is ende soo haest als sij dit h. bloet heeft inghenomen, (: zonder enighe andere medicijne:) soo is het ghewassen vlees, ofte het ghonne den tijt van 6 weken haere keele verstopt hadde, neder gheschoten; ende haere keele is teenemael gheopent soo dat sij ghemackelick alle spijse heeft connen swelghen, blijvende alleene de platse daer het vlees ghestaen hadde wat rauw. maer de dochter hiertoe oock gheen ander medicamenten ghebruickende, als volherende in haer devoot pilgrimagie, drinckende daeghelickx nuchteren wat van het water, daer bloet van S^{te}. Godelieve in rust, inde selve kerke; heeft daeghelickx de beteringhe van haere quaele ghewaere gheworden, ende op het einde van de neghen daeghen is sij heel van die pijne oock verlost gheweest, ende volcommelick ghenesen, t'welck sij is ghetuighende met de ghetuighenisse van haer hantteeken.

2. Miraculeuse Ghenesinghe van een dochterken met eenen slommen hals. /1652/. Onuitgegeven.

In het jaer ons heeren 1652. Inde maent van october, is Joanna Labie, filia Jans, (procureur inden raet, woonachtigh tot ghent) in pilgrimagie ghekommen, inde kercke van het clooster van S^{te}. Godelieve in brugghe. sijnde omtrent elf jaeren out; ende gheaffligeert met een quade kele ende slommen hals (soo dat haer hooft scheen op de eene schouder ghekeert te wesen, t'welck ghedeurt hadde omtrent een half jaer; ende was eijndelinghe sulck eene pijne ende verstoppijnghe in de kele ghecommen dat sij selfs met pijne qualick eenigh suvel (?) cost innemen; sonder eenighe vrome spijse te konnen doorswelghen; waerom de ouders seere bedroeft sijnde (hebbende veel remedien van diversche doctors en medicijns sonder eenighe baete ghebruickt);

soo is hun gheraeden gheweest hun kijnt in pilgrimage te senden tot de heijlighe Godelieve; t'welck sij terstont mit een groot betrauwen doende; deden belofte dat waert dat hun dochterken sijne volle ghenesijnghe vercreghe sijlieden tot dankbaerheijt daeraf souden een beelt oft pourtraict doen schilderen om inde selve kercke tot vereeringhe vande heijlighe Godelieve aen haeren autaer te laeten hanghen;

ende siet door de ghenaede godts ende de voorbede der h. Godelieve, soo heeft het voornoomde dochterken soo haest als het sijn pilgrimagie begonst heeft; beghonnen appetijt te crijghen ende be-

quaeme vrome spijse hertelick daeghelickx te heten en door te swelghen, ende den hals allenskens ontslakende heeft het hooft op sijne bequaeme platse ghekeert ende dat daeghelickx meer en meer indervoeghen dat sij op t'eijnde der neghen daeghen volcommentlick ghenesen is gheweest ende tot groote blijtschap haerder houders is sij ghesont naer huis vertrocken;

welcke ouders tot voldoenijnghe haerder belofte hebben een pourtraict van t'selve dochterken doen schilderen ende in het selve het verhael des voorseijden miraekel, ghetuighende in het selve dat hun voorseijde dochterken mits het ghewilt accident van de medicijnen te vooren verlaeten was; welck beelt tot memorie ende attestatie inde selve kercke is hanghende.

3. Miraculeuse Ghenesijnghe van een dochterken met een perel op de een ooghe. /1643/.

Alsoo Isabelleken dochter van Mijnheere Balde (out burghmeester der stede van brugghe ende van J^{u}. Marie christiaens sijne huisvrauwe.). out sijnde omtrent de 6 jaeren, int jaer 1643. gheaffligeert gheworden was met eene perel op een van sijne ooghen, welcke soo groot gheworden was dat sij teenemael was bedeckende het strael vande ooghe, inder voughen dat sij daer ghegheel blent in was gheworden; ende soo haere ouders seer sorghvuldelick vee[1] medicijnen ghebruickt hebbende gheene baete ghevonden en hadden,

soo heeft Mevrauwe haere moeder voor gheraedig ghevonden van eenighe devotie te doen eenighen heijlighen dienende; maer stont int twijffel aen wat sanct oft sanctinne dat sij haer best hadde moghen addresseren; waerentusschen het dochterken bevalligh teghen sijne moeder seijde Mama wij moeten Ste Godelieve dienen ende naer pitkens ghaen, de moeder hieraf verwondert sijnde; heeft alle haere huisghenooten voorsichtelick ondervraeght ofter hiemant inde teghenwoordigheijt van het kijnt mochte ghesproken hebben van S^{te}. Godelieve ofte het pitken. twelck niet connende achtehaelen heeft de woorden des kijnts voor eene inspiratie godts ontvanghende, haeren toevlucht tot de selve heijlighe ghenomen;

doende het kijnt neghen daghen sijn pilgrimagie doen in de kercke van het nieuw clooster inde bouveriestraete, offerende aldaer 2 silver ooghskens ende waslichten etc, wassende daeghelicks sijn ooghskens met het water van de selve heijlighe, ende hebben terstont beternisse ghewaer gheweest t'welck daeghelicks meer ende meer toenam;

ende om de devotie des kijnts te voldoen, sijn sij met t'selve ghereist naer ghistel ter platse daer eertijts t'clooster ghestaen heeft; alwaer den put staet daer de h. Godelieve in versmoort is gheweest, met welck waeter het dochterken selve met eene uutnemende hertelickheijt sijne ooghskens ghewassen heeft ende heeft eijndelijnghe sijne volle ghenesijnghe ontvanghen, sonder de selve perel, oft eenigh letsel ande selve ooghe meer te erijgen.

Dit mirakel was van .5 oft 6 persoonen onderteeckent.

Ook hier is het doel dat men zich voor ogen hield maar al te duidelijk: men wil vooral aantonen dat de heilige onbetwistbaar

en in een veelal uitzichtsloze situatie redding bracht aan diegenen die vol betrouwen haar aanriepen en dienden. Maar het wonder - net zoals met diploma's en certificaten in een sollicitatiebrief - wil men een overtuigend bewijs leveren dat men het contacteren waard is...

Zo zal men er de nadruk op leggen waar, wanneer, met wie en hoe het allemaal precies gebeurde. Naast de naam en voornaam van de genezene leren we nog die van de ouders kennen, hun sociale positie (oud-burgemeester van Brugge, procureur en schipper), en soms nog de gang van de ziekte. Dit laatste was vooral bedoeld om het hachelijke van de situatie aan te tonen waarin men al verkeerde toen men er aan dacht troost te zoeken bij Sinte Godelieve. Zo leest men dan: 'hebbende veel remedien van diversche doctors en medicijns sonder eenighe baete ghebruickt' (1652) of 'door den raet van den doctor noch het ghebruicken van sijne medicamenten, als ook het meesteren vanden cerurgijn gheen hulpe noch secours vindende' (1654), waardoor niemand nog twijfelen kan aan het machtig bovennatuurlijk ingrijpen in ons aards bestaan.

Uit de wonderliteratuur leert men ook welke houding men aannemen moet en wat men het best doet om het wonder mogelijk te maken. Zo is bijvoorbeeld het wonder van 1654 op het eerste allesbehalve dubbelzinnig: 'ende naer de eerste neghen daeghen niet gheholpen wesende, mits sij noch eenich betrauwen op lichaemelicke medicijnnen scheen te houden, die sij weder hoe wel sonder eenich secours was ghebruickende, heeft ten lesten haer eenighe hope op godt ende de heijlighe Godelieve stellende den doctor ende den cerurgijn met al hunnen raet ende medicamenten verlaeten'

Naast de zuivere houding moeten nog in de relatie heilige en troostzoekende - het is bijna een spel van 'geven en krijgen' (do ut des) - enkele rituele handelingen aangestipt worden. Zo bijvoorbeeld het doen van een *noveen* (1654), waarbij soms nog komt 'wasschende daeghelickx sijn ooghskens met het *water* van de selve heijlighe' (1643) of 'drinkende daeghelickx nuchteren wat van het water, daer bloet van Ste Godelieve in rust' (1654)[(2)].

Om de heilige goedgunstig te stemmen of ook nog op zijn dank te betuigen offert men *'geloftegiften' of 'ex-voto's':* 'silver ooghskens[(3)] ende andere ghifte' (1654).

Dit 'doen van commerce' met een heilige bij het beloven kan oneerbiedig klinken, maar daarnaast toont het misschien ook wel goed aan dat men de heilige heel concreet aanwezig voelt. Ook in het wonder van 1652 is het 'alles of niets' in de belofte: 'wast dat hun dochterken sijne volle ghenesijnghe vercreghe sijlieden tot dankbaerheijt daeraf souden een beelt oft pourtraict doen schilderen om inde selve kercke /Boeveriestraat, Brugge/ tot vereeeringhe van de heijlighe Godelieve aen haeren autaer te laeten hanghen'.

(2) Het water wordt hier gewijd door een ander 'sacrum' of indirecte reliek, gewijd door aanraking. Op dezelfde manier blijft het Godelievewater in het Putje te Moerbrugge gewijd (1973).

(3) De zilveren ex-voto-oogjes werden tot vóór W.O II verkocht in de abdij terwijl de wassen nog in 1965 te verkrijgen waren.

Hier hebben we het enige - tot nu toe - gekende bewijs van het bestaan van een votiefschilderij in verband met sinte Godelieve en het is dan enkel nog in een archiefbron. Toch is deze duidelijk genoeg want ze geeft ons een goed idee van hetgeen voorgesteld wordt, het is namelijk ‘een portraict van t'selve dochterken /.../ ende in het selve het verhael des voorseijden miraekel, ghetuighende in het selve dat hun dochterken mits het ghewilt accident van de medicijnen te vooren verlaeten was; welck beelt tot memorie ende attestatie in de selve kercke is hanghende’(4).

Tenslotte leren we ook nog uit deze drie wonderen dat men ‘*waslichten*’ brandt om de heilige te overhalen. In de volksdevotie is dit nu nog een belangrijk element, hetzij om de heilige te eren, hetzij uit gelofte of dank.

Door een wonder - nu door Sollerius wel uitgegeven - wordt dit belang dat men hecht aan het waslicht wel degelijk geïllustreerd. We moeten hiervoor echter teruggrijpen naar het origineel dat nu nog bewaard is in bovenvermeld archief en dit omdat de tekst van de Bollandist te beknopt is en derhalve eerder onsamenhangend of tenminste onduidelijk. Het betreft een wondere genezing van een ooglijdster (1650) die al drie weken tevergeefs op genezing wacht, hoewel ze zich al had laten inschrijven in de confrerie en iedere dag haar ogen betrouwvol met het wonderwatertje gewassen had. In de tekst valt echter op dat men vooral benadrukt dat de vrouw noch ‘het licht des hemels’ noch ‘het licht der keerse’ zien kon en hoe de vrouw Sinte Godelieve ‘te lesten vereert met eene wassen keerse seer ootmoedelick biddende dat zij door haer voorspraeke bij den Almoghenden heere haer soude believen te vercrighen het licht haerder ooghe het welck sij hielt als verlooren’.

Het is een geïsoleerd voorbeeld in de vrij rijke Godelieve wonderliteratuur waar zo expliciet gewezen wordt op het belang van het waslichtoffer, want de vrouw geneest pas op het moment dat de kaars, ter ere van Sinte Godelieve geofferd, aan het uitbranden was. Dat de zieke een verband legt tussen het licht van een kaars en het licht van haar ogen zal wel niet toevallig zijn; we durven het daarom beschouwen als een geval van ‘sympathie’(5).

Dirk Callewaert

(4) Over mirakelschilderijen en ex-voto-schilderijen vindt men nadere inlichtingen in: H. Stalpaert: ‘De heilige Godelieve in de volksverering’. Brugge, 1970, p 15. - H. Stalpaert: ‘De studie van de legende in het Vlaamse land’, Ons Heem, 1971, p. 64 (West-Vlaams materiaal). - Een onuitputtelijke bron is natuurlijk het standaardwerk: L. Kriss-Rettenbeck: ‘Ex-Voto’ Zurich, 1972, 420 pp. + ill.

(5) Vergelijk: Godelieves ongelukkig huwelijksleven en patrones voor de vrede in het huisgezin; Godelieve wordt gewurgd - keelpijn; het margaretalint - bevalling (binden en ontbinden); in de pateen kijken - geelzucht (kleur); Sint-Jan en keelpijn of hoofdpijn (onthoofd); H. Cornelius - hoornvee; H. Nepomucenus - drenkelingen; Sint-Elooi - en nagelgaten;.. Voeg daarbij nog de vele voorbeelden waarbij een heilzaam verband tussen ziekte en heilige of plaatsnaam op grond van de gelijkluidendheid: Sint-Valentijn en vallende ziekte of Oost- en West-Rozebeke tegen de roos.

Het moedertaal-handboek van het Roeselaars Klein-Seminarie in 1814

In 1814 verscheen bij drukker Beyaert-Feys te Roeselare een dun boekje van 32 bladzijden, getiteld: '*Vlaemsche Déclinatien en Conjugatien, met eenige aenmerkingen tot de zelve betrekkelyk*'. Het tijdschrift 'Spectateur Belge' van Leo de Foere (zelf oudleraar van 't Roeselaars Klein Seminarie tussen 1807 en 1810) wijdde in zijn eerste jaargang (1815) een korte vermelding aan dat taalboekje, waar- uit blijkt dat het een uitgave was van het Klein Seminarie te Roeselare.

Hier volgt De Foeres (nederlandstalige) tekst: '*'t Is dan waer dat Nederlanders elkanderen hunne gedagten in eyge tael zullen mededeelen; evenwel de hoop wast aen; onzen volksgeest word meer vaderlandsch; de poogingen verdobbelden om de taele een stellig aenwezen te géeven en om déze aen onze jonge Vlaenderlingen smaeklyk te maeken. De bisschoppelyke Collegiën opgeregt te Gent, te St. Nicolaes, t' Aelst, te Roesselaere*[1] *leggen er zig zonderlinge op toe. Het Collegie van Roesselaere verdient eene bezondere melding; zyne poogingen tot het opbouwen onzer tael zyn uytgestrekter: onlangs gaf het een werkje uyt, onder den tytel van: Vlaemsche Déclinatien en Conjugatien*'.

De Foere beloofde een bespreking in een volgend nummer, maar zo ver is het niet gekomen.

Het Klein Seminarie van Roeselare was er dus vroeg bij om, na Napoleons nederlaag te Leipzig (en vóór zijn terugkeer naar Waterloo), aandacht te besteden aan het onderwijs der moedertaal, die onder de jarenlange Franse overheersing erg geleden had. Het instituut aan de Mandelboord, sinds 29 juni 1812 (onder superior Pieter Jan de Simpel) gesloten door het regime-Napoleon, was heropend op 14 juni 1814, en Bernard Jozef Nachtergaele was de nieuwe superior[2].

(1) Tegen de meerderheid die "Rousselaere" spelde, heeft Leo de Foere in "Spectateur Belge" gedebatteerd. Hij verkoos "oe" boven "ou".

(2) Zie J. P(ollet), Het Superioraat van B.J. Nachtergaele (1814-1849), - De Heraut (Oudleerlingenblad Moderne Humaniora Klein Seminarie Roeselare), VIII (1955).

Het antifrans gevoel moet toen in brede klerusrangen hebben geheerst, en ook te Roeselare, ondermeer ten gevolge van de Wezelse ballingschap van tientallen seminaristen uit het bisdom Gent in 1813. In Nachtergaeles instituut was de retorikaleraar van juni 1814, Desiré Verduyn, één van die slachtoffers geweest, alsook zijn opvolger vanaf oktober 1814, de latere Jezuïet Jozef Vander Moere(3).

Met Verduyn en Vander Moere zijn zeker mogelijke auteurs van het moedertaalboekje genoemd. Een ander 'kandidaat' is poësisleraar Jan Baptist Annoqué(4). Zijn zij, of andere priesters-leraren, ernstiger aanspraakmakers op het auteurschap dan de lekeleraar Jan Baptist van Steenkiste (Rumbeke 1792-1883)? Deze onderwijzer had zijn loopbaan ingezet als hulpleerkracht in de Torhoutse school van Pieter Behaegel, in het Nederlandse tijdperk de bekende kamper voor een Vlaams-gekleurde taal tegen het 'Hollands' Nederlands.

Een uiting van dat sinds 1815 groeiend antihollands taalkompleks bij vele Vlamingen was hun voorkeur voor de term 'Nederduits' boven 'Nederlands'. Men zie bijvoorbeeld de titel 'Nederduytsche Spraekkunst', door Pieter Behaegel gegeven aan zijn omvangrijk werk, waarvan het eerste deel verscheen in 1817.

De hérdruk van het Roeselaars taalboekje, in 1818, droeg in zijn titel de sporen van die taal- en spellingsevolutie. Het boekje, weer gedrukt bij Beyaert-Feys, maar nu aangegroeid tot 54 bladzijden, heette thans (hoofdletters door ons): '*NEDERDUYTSCHE Déclinatien en Conjugatien, volgens de VLAEMSCHE en HOLLANDSCHE spelling, met aenmerkingen en régels tot de zelve betrekkelyk*'.

Deze heruitgave somde stelselmatig de onderlinge afwijkingen op tussen 'Vlaamse' en 'Hollandse' spelling. De inleiding zelf van de heruitgave beklemtoonde de éénheid van taal tussen het noorden en het zuiden van het Verenigd Koninkrijk, maar ze was zelf in de (in Vlaanderen verdedigde) Des-Roches-spelling gesteld: '*Onze aloude néderduytsche tael, moedertael van meer als vier millioen menschen, kond van sommigen aenzien worden als voórkomende van het hoogduytsch, daer alles opdoet dat zy alleenlyk met*

(3) Jozef vander Moere was retorikaleraar tot 9 okt. 1816.
(4) Zie A.C. De Schrevel, Histoire du Petit Seminaire de Roulers, 1906, p. 244 e.v.

déeze en die van andere noorsche volken uyt eenen zelven stam gespróoten is. Maer teenemael ongegrond hebben anderen, onzer tael gansch onkundig, gevóorderd dat de vlaemsche en hollandsche onderscheydene spelling niet eene zelve néderduytsche tael is; belachelyk by gevolg hebben zy ons eene landtael ontkend'.

In 1822 is die heruitgave nog eens verschenen, 56 bladzijden dik, toen bij David Van Hee, die te Roeselare het Klein Seminarie als klant had overgeërfd van de inmiddels naar Kortrijk verhuisde Beyaert-Feys. Aan het spellingsstandpunt van 1818 was geen verandering toegebracht.

Men mag aannemen dat men te Roeselare de leerlingen zowel met de zuidelijke als met de noordelijke spellingswijze vertrouwd zocht te maken, maar dat de sympatie eerder uitging naar het partikularisme van Behaegel-De Foere, dan naar de noordelijke Siegenbeek-spelling.

In die tijd leefde in de streek Pieter Jozef de Ré, pastoor te Oostnieuwkerke, die zich op zijn beurt heeft bemoeid met het taal- en spellingsprobleem. In zijn 'Gronden der Nederlandsche Spel- en Taelkonst', in 1820 uitgegeven bij David van Hee te Roeselare, ontwierp hij een strikt persoonlijke, originele spelling, wars van het Des Roches-systeem(5). Zowel het boekje 'Déclinatien...' van het Klein Seminarie als de spraakkunst van Behaegel gaf hij daarin een veeg uit de pan. Tegen de 'Déclinatien' maakte De Ré meer bepaald bezwaar omwille van de term 'Nederduytsch': die volgens hem beter 'Nederlandsch' ware geweest.

Jozef Huyghebaert

De stadsbeul van Brugge als gastbeul. 1570

Bij gemis aan eigen stadsbeul deed Diksmuide beroep op de scherprechter van Brugge, die in 1570 driemaal naar de Boterstad werd ontboden voor de volgende strafoefeningen:

in januari geselt hij de trosknecht Hanskin de Ryncourt en een zekere Hans Compt; op 18 augustus voert hij de geseling uit van Gille Coillet, Jan Trouve en Jan Lemetre; in September wordt hij door de schepenbank geroepen om Gyllein van Brugge en een tweede beklaagde op de pijnbank te folteren. Boven de reisvergoeding van drie dagen werd hem 4 pond per gegeseld of gefolterd persoon betaald. - RAB. Vrije; portef. nr. 31.

C.B.

(5) Zie J. Huyghebaert, Pieter Jozef de Ré en de Spellingskwestie 1820, - Biekorf 1972, p. 70-74

Uit oude kook- en keukenboeken
‘Soppen’ naar ieder zijn smaak

‘Le potage se mange...’, ‘la soupe se trempe’, ‘trempez la soupe’ zijn uitdrukkingen uit de oude Franse keukentaal. Hiermee hebben we dadelijk, naast ‘pottagiën’ - ‘pot-eten’[1] de betekenis van ‘soppen’ en en het onderscheid tussen beiden.

De oudste verklaring van ‘soppen’ vinden we in de ‘Ménager de Paris’ van 1393[2]. ‘On appelait *soupes* les tranches de pain destinées à être trempées dans du bouillon, dans du vin, dans une sauce...’.

Uit 1743[3] stamt de bepaling:

‘Sop is een kost, waar van 't voornaamste is brood aan kleine sneedjes gesneden en geweekt in melk of nat. Men heeft verscheidene soorten van soppen. De ene zijn vet, de andere mager. Men weet, dat men om nat te maken, moet koken vlees of kruiden in water, daar zout en boter bij doen, zo 't nodig is....’

Ook wordt ‘sop’ als armenvoeding vermeld:

‘Die zich in desen staat (arm zijn) bevinden, kunnen zich voeden met een half pond brood, zonder ander voedsel, door middel van sop voor gezondheid...’[4]. Dit sop heet ‘Sop of nat, dat weinig kost voor Armen’.

Dichter bij de huidige tijd - 1867 - citeert een uitgebreid keukenboek het onderscheid tussen ‘potages’ en ‘soupes’[5].

Sommige oudere lieden in Vlaanderen kennen de ‘soppen’ nog. Ze worden bereid zoals het destijds bij de grootouders gebruikelijk was[6].

Het brood wordt gebrokkeld in een kom. Er wordt een weinig zout aan toegevoegd (geen suiker). Hierop wordt kokend water gegoten. Laten doortrekken, doorsoppen. Voor

(1) Biekorf 1973, 97.
(2) Uitgave 1846 door le baron J. Pichon onder de titel ‘Ménager de Paris, traité de morale et d'économie domestique composé vers 1393 par un bourgeois parisien, contenant des préceptes moraux, etc... quelques faits historiques, des instructions sur l'art de diriger une maison, etc...’
(3) Volgens het ‘Huishoudelijk Woordboek’ van Chomel, Leiden 1743, deel II, p. 1010.
(4) Ibidem, idem, p. 1019.
(5) Le Livre de Cuisine par Jules Gouffé, Paris, 1867.
(6) Bereidingswijze van soppen komt uit Oordegem, O.-Vl.

het opdienen wordt op het geweekte brood, koude melk of koude karnemelk gegoten.

In het Waalse landsgedeelte bestaat de 'trempée' in allerlei vormen. Bv.: als ontbijt: koffie waarin brood gebrokkeld, wordt uitgelepeld uit een boltas.

Soppen uit een kookboek van 1605[7]

Een Spaensche Soppe te maken.

Neemt Wittebroot, snijt, de corsten af ende snijdet in ronde sneden, roost u broot dan wel in een panne met Boter, neempt dan het broot drooch uit de panne, ende doet by de selve Boter inde panne, eenen croes rijnschen ofte rooden wijn, ende een schotel vol Criecken de steenen uitgedaen, sietse wel morwe inde panne, alsse nu worme zijn, soo doeter Suyckerdayen, Caneelpoeder ende wat Gengeber by, latet tsamen en walleken op sieden, gietet dan over u broot, ende maket soo soet ende so sterck als ghy wilt, ende dienet op.

Om Queden in Soppen, met March te bereyden.

Neempt de Queden, scheltse ende doet het clockhuys uit, doeter March, Corinten, Suycker, ende rijnschen Wijn by, latet so stoven tot dat het ghenoech is, harst dan snedekens Wittebroots, leght die onder inde schotel, gieter u sop over, ende setter de Queden op, dient se dan also ter Tafel.

Een Wijnsoppe te maken

Neemt Wittebroot, snijt de corsten af, ende snijdet in ronde sneden, bradet dan op den rooster sonder verbranden, botert u gheharst broot dan wel, ende stroyt op elke laghe wel Suycker, Canneel, ende Ghengheber, wildy, doet u schotel vol Bastaerts[8] of anderen goeden Wijn, latet so inde schotel staen sieden op colen tot dat u dunct dattet genoech is, ende werdet te drooge, so doeter meer Wijns in, strooyter Suycker ende Caneel op, ende dienet also ter tafelen.

Een Ajuynsoppe te maken.

(7) Zie: 'Eenen schoonen ende excelenten gheapprobeerden Cocboek' - (zie Biekorf 1971, p. 48).

(8) Bastaerts: MnlW, I, 593, 'eene soort van zoeten wijn', in de 17e eeuw nog basterd genoemd.

Neempt Ajuyn, snijt die in schijven, ende roost hem in olye met de corsten vanden broode, als dit nu wat ghesoden heeft, soo doeter wat Azijns by, Eyers, Suycker, ende Gengheber, laet die tsamen sieden, tot dat het begint dick te werden, ende alsdan inde schotel gedaen, ende gegeten.

Sopkens van March te maken.

Neemt Rijnschen wijn, ende March uitter Pijpen gedaen, siedet t'samen, alst nu een poosken gesoden heeft, so doeter in Suycker, Corinten, Caneelpoeder, wat Ghengeber ende wat Nagelpoeder, ende laet die t'samen sieden tot datter ghenoech is, neempt dan cleyn snedekens gheharst Wittebroot ende legget in cleyn schotelkens, giet dit sop daer over, ende strooyter Caneel oft Gengeberpoeder op ende dienet ter tafelen by het gebraet.

Om een Wijnsop te maken.

Neempt een uperken[9] Rijnschen wyn, wat Boter, wat Gengeberpoeder, wel suycker, laet dit tsamen een weynich sieden in een schoon potteken, harst dan vier of vijf sneden wittebroot, legtse in een schotel, gieter dan dit over, ende settet op Tafel, ende ist dat ghy wilt soo legt op elck stucxken broot, oock eenen halven ghebraden appel, het Clockhuys ende schellen af gedaen, stroyter Caneel op.

Om sop tot eenen Capoen of Hamelenbout te maken

Neempt de borste of Capoen, doetse te vyere met schoon water, ende wat Souts, schuymtse schoon, ende alsse half ghenoech ghesoden is, so verslaetse ende legt een cruymken wittebroot te weycke int selve sop, doetet door eenen stromijn, ende doeter dan by het ander sop ende doeter wat Verjuys by, met wat Ghengeberpoeder, wat Saffraens, ende eenen tack Rosemarijn, leght hier de Borste in ofte Capoen, ende latet also voordts te samen stoven tot dattet ghenoech is, met een lanck sop, rechtet op ende dienet ter tafelen, stroyter Gengeberpoeder op.

Dit sop is op een gesoden Hinne of Capuyn.

Ter wijle dat de Hinne, of Capuyn siedet so neempt Hamelensop, doet daer in een vierendeel Corinten, Foelie, ende wat Peper, half gebroken, ende wel Suycker, laet dit tsamen in een potteken alleen sieden, ende als u dunckt dat genoech is, so neemt eenen doyer van een Ey, ende cloppet wel cleyn met Verjus, ende wat Hamelensop, doet het by de Caroten, ende neempt een half pont Pruymen, sietse alleen in een panneken met water,

(9) Uperken: naam van een kleine inhoudsmaat voor natte waren - (zie Biekorf, 1970, 182).

ende als de Pruymen ghenoech ghesoden zijn, so ghietse door een trese(e)rbecken[10], ende laet het water wel cleyn uitverleken, *neempt dan een Wittebroot, snijt daer soppen af*, legtse in een schotel, ende leght de Hinne of Capuyn al heet uit de pot, op de soppen inde schotel, ghiet dan Sausse, ende Pruymen daer op, ende stroyter Caneelpoeder ende Suycker op

(10) Trese(e)rbecken: stramijn, stramien, vergiettest

Diversche soorten van soppen. 1612[11]

Ordinarisse Corent-Sop.

Neempt naer discretie half Wyn, half water, disghelycer corenten daerby, laetse staen weycken een ure lanck, ende laetse dan een walleken opsieden, neempt dan vyf oft ses snekens oubacken wittenbroot, van eenen dach te vooren ghebacken, ende herstse by het vier, legtse dan in een schotel, ende gietter wat van desen warmen wyn met corenten op, ende strooter wel suycker over, ende als den wyn ingedroncken sal wesen, gietter dan wederom anderen op uit 't potteken, ende weer als voor, bestrootse met suycker, ende canned: ende ist dat noch indrinckt, doet het selfde de derde reyse, tot dat mense ter tafelen seyndt. Sommighe nemen ooc spaenschen wyn, maer is voor vele liedens te hittich.

Andere Soppen van drooghe vruchten.

Neempt gedroochde Pruymen, laetse weycken in lauw water, doet dan de steenen uit, ende doetse in eenen pot half witten wyn, half water, ende daer by suycker, naghelen, noten, ende canneel, onder malcanderen gestooten, ende laet dit wat t'samen staen preutelen, op een ghestadich coolvier, ende teghen dat het ghecockt sal wesen, maeckt u schotel ghereet met gheherst broot, ende giet het daer over, strooter dan suycker over. Op de selfde maniere maeckemen ooc soppen van ghedroochde kriecken, Vyghen, dayen[12] ende andere Soppen.

Soppen van diversche versche vruchten.

De krieken, oft kersen, swart of root, doetmen eersten de steenen uit, ende op datse sop souden maecken, laetmense wat staen stoven met wat wyn, boter, suycker, canneel, sultse soo laeten preutelen, naer discretie: andere laeten de steenen daer in, ende doense soo inden pot, met de voorseyde ingredienten, ende latense staen, tot datse sieden, dat de kriecken bersten: dan neempt mense uit den pot, ende men leytse op snekens wittenbroodt gheherst, ende inde boter ghefruyt, met wat van t' selfde sop daerover. De Persen sal men nemen wat hertachtich, ende niet heel ryp, men salse schoon maecken, ende snyden in cleyn stuckens, ende laetense in dat sop vande kriecken wat stooven, met noch wat witten wyn, suycker, canneel, ende naghelen: ende alsmen sien sal, datse ghenoech sullen syn, maer niet te pletteren, dan sal mender oock soppen van maecken als voor. De cleyn Pruymen neempt men heel, de groote deeltmen, ende wel gewassen synde

(11) Zie: Kookboec oft Familieren Keukenboec, Gemaect door M. Antonius Magirus, tot Loven, 1612.

(12) Dayen: dadels

in warm water, siedt mense een walleken op, met witten wyn, suycker, canneel, ende men diense disgelycer op Broot, aen d'een syde geherst, ende wat inde Boter

geroost, met allen het sop mede. Op des selfde maniere canmen oock Abricokes, ende andere vrucht-soppen toerechten.

Soppen van Muskesperen, ende andere, ooc van Appelen ende Queden[13]

Neempt muskes-peerkens, oft Minnebruers-peerkens, ende steecktse onder het roefken uit, ende siedtse een walleken op in schoon water, daer naer settse te stoven, met wat witten Wyn, met suycker, ende wat canneel, ende naghelen, allebeyde heel. Maer de Bargamotten[14], oft Lysebetten[15] oft andere, die laetmen aen het vier wat braden eerst, ende dan doetmen hun de schelle af, soo datse ghecouleure syn, ende die koockemen heel, oft oock in stucken, ghelyc de voorgaende: men machse ooc laeten een walleken opsieden, naer datse gheschelt syn, De weecke appelen, als syn, Walsgaerden ende dierghelycke, die braeytmen oock een weynich maer de Keyinghen, Puppinghen[16] ende andere dierghelycke, die wat herter syn, die moetmen oock, naer datse wat gebraden syn, wat opsieden, ende als dese vruchten sus ghereet syn, dan salmense dienen op broot, gelyc de voorgaende.

Een seer sunderlinge Sop, geheeten *vergulde Sop:* op syn Italiaans, *Suppa dorata*.

Neempt soete amandelen, droochtse wat op een schuppe over t' vier, maer siet wel toe, datse niet en verbranden, ende vryftse dan tusschen eenen grauwen doeck, tot dat de verbrande schellen af syn, ende tot elck pont amandelen, neemt vj (zes) oncen blauw rosynen, ende dry oncen ordinarisse kooc rosynen, twee oncen mustacciolen (?), een van canneel, ende een van geconfytte aranischellen[17] ende als dit t' samen sal ghestooten syn in eenen mortier, met een pont ende half suycker daer by, tempert dat met sap van soete aranien[18], ende malvesie[19], ende by faute van soette aranien, nemt wat renschen wyn, doetter oock wat verjuys by, passeert dit altesamen door een stramyn, ende sal ghelyck een gemoeyich papken syn: als dit soo doorghedaen is, laet het dan eens in eenen ketel wat op sieden, roerende altyts, hebt dan gereet een schotel met cleyn snekens gheherst broot, ende ghefruyt in olie van soete amandelen, oft ten minsten olyfolie die seer goet

(13) Queden: Kwee-appel of kweepeer; vrucht van de kweeboom.
(14) Bargamotten: Peren-vareteit.
(15) Peren-varieteit.
(16) Walsgaerden, Keyinghen, Puppinghen: appelsoorten.
(17) Aranischellen: Oranjeschillen.
(18) Aranien: Sinaasappelen, oranjeappelen.
(19) Malvesie: Wijnsoort.

is, ende giettet de sop over. Met dit selfde sop machmen ooc sommighe ghebraden visschen over saucen, ende ooc gesoden.

G. Vlieghe-Steps

Aan en rond het IJzerhekken
Vertelling van Mories van de Boneveste (Brugge)
Vervolg en slot van blz. 170

Op de Bloemmolen

Wat dat mijn vader deed? Hij was een molenaarszoon van Bienkom boven Leuven, eerst vond hij werk op de bloemmolen van Geeter op Sint Gillis, wat later werd hij op de bloemmolen van mijnhere Delecluze bij de Katelijnepoorte, als sefmolenaar aangenomen. Zijn weekloon kreeg hij in kardoezen censen(1) uitbetaald, dat kwam omdat de bakkers ook per kardoezen hun bloem kwamen afrekenen. Hoe kan dat anders? Zes sens voor een kroptje en negen eens voor een kielootje (wit brood), de bakker was vergeven van de cenzen. Vader droeg zijn kardoezen in het eetketeltje: 21 frank te weke dat was toch goed betaald in die tijd?

Mijnhere Delecluze was een nerveus koleriek heertje als er iets tegen zijn goeste uitviel: stak hij de hand in de bloem dan wisten de knechten algauw hoe laat het was, het zat scheef. Hij wreef de onvoldoende bloem op de knie van zijn zwarte broek om te tonen dat er te veel gruis inzat, in zijn kolere smeet hij zijn hoed op de grond en stampte: ‘Dju! ik verkoop bloem en geen gruis, verstaan hé?’ Anders een eerste klasse baas, hij vertrouwde mijn vader als zijn eigen volk en beweerde zelfs: ‘Donze, als ik weg ben, zijt gij hier de baas, hier zijn de sleutels’. Ja maar 't is niet omdat het mijn vader is, maar was hij een vies man, eerlijk en recht voor de vuist was hij meteen. Allee om een keer een staaltje te geven: als het schip met terwe gelost werd, hield vader nauw toezicht en vergeleek de schippers vrachtbrief.

Wie dat het schip loste?... Dat weet je toch: gezworen korendragers, zij werden per duust kiloos betaald, dat was trouwens anterpriezewerk en zij betaalden zelfs hun hulpe: de wilde korendragers. Ze vulden per ‘vat’, schreepten het graan effen af met de steel van de houten graanschup en de zak werd gevuld. Met het wit lijnwaden kapje op het hoofd en in de leên vastgebonden liep de korendrager met

(1) Cent: koperen muntstuk van 2 centiemen.

de zware zak op de rug over de plank naar de bloemmolen alwaar vader alles nawoog. Hij zag algauw dat de schipper gezeurd had, op het laatst waren 200 kilos graan te kort geleverd en de schipper bleef voor goed afgedankt.

Ik zei al dat de weduwe Callewaert in onze reke ook een bloemmolen had en dat zij ganzen in het vaartje hield. Nu, vader had rond die tijd al bemerkt dat de gewarige ganzen altijd rond hetzelfde uur aan het kwetteren gingen. Hij schoot een keer alles op zijn eentje af: twee mannen, de eerste bruggedraaier en de molenknecht sleurden elk een zak graan in bruggedraaiers huis, bovendien lag er rechtover de molen een schip op anker. Vader had tijd, wachtte rustig het moment af en tekende alles juist op per dag en uur: alzo werden er 21 keers graanklutsen weggedragen. Toen kwam de zaak voor de juge want mijnheer Delecluze was op de hoogte gebracht, de uitspraak luidde: 21 dagen prizong en 21 keers 26 frank te betalen.

Enige tijd nadien is de bloemmolen van de weduwe Callewaert stille gevallen, deze doeninge werd verkocht en als azijnfabriek ingericht. De konsierge Mories die met een dochter Vande Casteele getrouwd was, woonde er neffens en verkocht naast azijn ook likeuren en korte drank. Hoe dat azijnfabriekstje later aan de broer Vande Casteele gekomen is, kan ik zo juist niet zeggen, maar in elk geval hij was er totdat het fabriekstje voor enige jaren onteigend en afgebroken werd.

Na zeventien jaar trouwe dienst als sefmolenaar heeft vader op zekeren avond bij het naar huis komen zijn been gebroken over een tramriggel. 't Was gedaan en voor goed: hij bleef krepelen, maar zijn brood wilde hij verdienen, hij speelde barbier en hield een scheerhuis. Menslief! dat was nu gelijk een herbergstje bij ons, heel 't geweste van 't IJzerhekken en nog een uur in het ronde werd daar in 't scheerhuis besproken en overlegd. Vader is binst de oorlog in het jaar 1917 gestorven 62 jaar oud.

Kommersie langs de Coupure

Vanzelfs woonden er ook kommersanten langs de Koppeure. Wacht een keer! op onze kant voorbij 't Hoogstik bij 't Pleintje daar bachten de lindebomen eer dat ge de Koppeurebrugge toekomt: eerst twee aannemers neffens malkaar: Ooenraad en Deboeg die metser en timmermans-

baas was, de werkwinkel lag langs achter maar de geladen steekkar stond meestal op straat. De jongste zoon is bij mij soldaat geweest bij de zenie.

Voorbij de aannemers hadt gij de Waalse steenhouwer Roesow: grote arduinen blokken werden op de platte wagen met kleine wieltjes naar het pleintje gevoerd, alzo kost het arduin gemakkelijk afslieren zonder breken. Daar op 't pleintje werden met lat en beitel ‘rinneuren’ getrokken en met de houten hamer geklopt zodat het arduin in gepaste brokken spleet gelijk glas. Langs achter in de werkwinkel werd verder alles bewerkt en gewreven tot grafzerken en schouwtabletten met staanders.

Ik mag de kuiper in de herberg *De Walvis* niet vergeten, die met zijn zoon op zijn grote koer kuipte. De woensdag en de zaterdag reed hij met een lange smalle steekkarre, op de goeste van een brouwerskar, vol geladen met grote en kleinere waskuipen naar de markt. De Walvis was meteen ook goed gekend voor zijn grote bolbanen.

Haringrokerij

De grote kommersant van de Koppeure woonde eigenlijk al de overkant bij de Boneveste, daar hadt gij de grote rokerie Vanden Abeele, de haringroker Kootje Rau uit de Karmersstrate kost daar niet aan, in het haringseizoen wrochten daar 'k weet niet hoeveel vrouwen. Het schipje met haring en schardijn had veel moeite aan 't IJzerhekken om zijn korte draai en zwaai te halen en zonder ievers tegen te dokken de Koppeure binnen te varen naar de overkant tot bij de barkadene Vanden Abeele langs de kaaie. De grote bruinwissen manden vol vis werden aan de twee oren vastgemaakt, met een ‘kaperstrang’ (kaapstand) opgedraaid tot aan het platvorm van de eerste verdiepingf. Mannen kuisten de haring in sementen bakken en de vrouwen moesten ze op de tafel aan stokstjes door de kieuwen steken om ze alzo in de kave te roken te hangen. Ze rookten met zaagmeel en boomschorse, van uit ons huis kosten wij de vele kaven met kapje op boven de rokerie zien staan. Fonsen Jonckeere uit 't Hoogstik was roker en bleef daar met een man of drie buiten het haringseizoen in het werk, want 's zomers lag dat al verre stil, maar de rokeriereuke bleef door de muren stralen, ze kwam u tegen als de wind diende.

Je mag zekers zijn dat de zaak goed draaide en veel afzet had, met een koppel peerden en kabions voerde de dikke koetsier de mandetjes gerookte haring en schardijn, rolmops en elebut ter plaats of naar de statie. Baas Vanden Abeele was goed gezien en liep en kommandeerde in de rokerie gekleed lijk een here met hoed op, hij zat er goed voor en bewoonde een groot huis met inrijpoorte naast de rokerie, want hij voerde treing.

Steenlossers

En zeggen dat ik nu nog over de steenlossers niet verteld heb, dat waren alleszins de mannen van 't geweste, want er kwam wekelijks een schipje met stenen, sement en kalk voor de Grave, de kommersant in bouwstoffen aan de Prekersbrugge. Zeg dat was ook nog een hele toer voor de schipper om door 't sas aan de Koppeurbrugge te varen. Sarel de sasmeester woonde achter het water neffens de school van de Marullen, en sasmeester zijn was geen kinderspel, dat was een serieuze post weet je. Hij moest goed opletten wanneer 't water moest verhogen of zakken, al naarvolgens dat er water verspeeld was, langs de kaaimuur was de lat met nummers vastgemaakt. In de sasput maakte de schipper dikwijls van zijn neuze: ‘Zeg! kan je me nu eigenlijk niet doorlaten, 'k lig hier al mijn schone tijd te verspelen?’ maar de sasmeester was niet te overhalen: ‘Ik heb mijn orders ziet ge, ik weet wat ik te doen en te laten heb’.

In rode baai, panen broek, een sluier met fringen rond de leên, stonden de steenlossers op de kloefen daar met de kortewagens al op wacht bij de driewielkar om te lossen aan de Zandarmerie. De steenlossers, de mannen van 't Hoogstik, met Wannes den Hane een echte vechtersbaas aan de kop: 't Koperhoofd, de Appelzak, de Struik, de Snee, de Kokkerutte, de Witten, de Strontboer en de Werkman, al mannen van in 't ronde, echte stielmannen in stenen smijten, vangen en klasseren op de kortewagen en driewielkar, gene van beter. Twee op het schip, twee om een kortewagen over de planke te voeren en de andere bij de driewielkarre om de bakstenen hoeksgewijze te klasseren. Alzo geklasseerd boezeerden de stenen voor niets, de karre mocht nog over een hobbelige kasseie dokkeren. Maar een keer het schip gelost, waren de steenlossers niet meer te temmen, ze hadden trouwens geld op zak en dat was gevaarlijk. Zon-

der verletten reden ze met de kortewagen naar de Tievoli aan de Katelijnepoorte om een kwartje bier en 't was drinken en klinken zonder weerkeren, zingen en springen en daarna aan 't battevieren en vechten slag om slinger, iedereen wist het: de steenlossers hebben een schip gelost. Ja ja! absoluut een volkstje apart en bovendien weren ze goed akkoord met de steenlossers uit de Karmersstrate, maar van een gezworen steenlosser heb ik bij mijn weten niet gehoord.

Koolwegers

Wel kende ik gezworen biervoerders en ook nog gezworen koolwegers met de grove zakkap op het hoofd, halve negers als zij aan het lossen waren, maar dat was eerder al de kant van de Kruispoorte of de Gentpoorte alwaar koolmarsjangs woonden. 'k Heb genoeg de schepen zien voorbij varen: grote ijzeren kassen van vierhonderd ton en kleiner houten schepen van tweehonderd ton. Sommigen werden door 't schippersvolk zelf getrokken: twee mannen aan de lijne of drie de schippersvrouw meegeteld, deze scheepstrekkers met hun verweerde gezichten lagen in de schouderband en zwakten regelmatig van het ene been op het andere. Toch ketsten ze reeds veel meer met de peerden, 's zomers droegen deze een gevlochten koordennet met gekleurde flossen over de borst om de vliegen te weren. Een Waalse schipper had stal aan boord en de vermoeide ketsepeerden stapten 's avonds gedwee over de planke het schip in, om 's nuchtends vroeg weer voor de pinne te komen. Ik heb die seremonie meer dan eens gezien want 't schip bleef aan 't IJzerhekken overnachten, juist rechtover Millekams winkeltje in onze reke alwaar schippers vrouwe avondeten kwam kopen.

De brugge aan 't IJzerhekken werd in 1916 door de Duitsers opgeblazen en is nooit herlegd, nog erger: voor een paar jaar werd heel ons geweste opgeruimd, huizen en bomen en fabriekstje hebben plaats moeten maken voor het modern verkeer, voor de ringlaan, het Zuidervaartje ligt nu overkoepeld.

M. Cafmeyer

Westvlaamse zantingen
(Vervolg van blz. 104)

S

STAKE LANGDE (ofwel stakelangde). ‘Als je 's winters vereet (: opeet) wat da'je 's zomers verdient, je bluuft altijde stakelangde’, d.i. ge geraakt niet vooruit. *Langde* wvl. voor lengte. Dus: ge blijft maar zo lang als een staak lang is. Adinkerke 1971. Ook te Stavele 1972: ‘hij bleef altijd stake langde’: gezegd van een boer die altijd ter plaatse bleef trappelen, die in zijn geboerte niet vooruitkwam.

- Niet bij De Bo.

STAPPEN. ‘Hij stapt lijk een hert’, d.i. flink, rechtop. Heule 1964.

- Niet bij De Bo.

STAVOOI. ‘Kom, we zijn stavooi!’, d.i. we gaan opweg. Poperinge 1925. Steekt daarin wellicht fr. *voie?*

- Niet bij De Bo.

STEPERÉGE. In 't Poperingse: de vrouw die stepert, d.i. het huis schoonmaakt. In 't Kortrijkse de *kuischinge*.

- Vgl. Loquela s..v. alsook *steperweke*, d.i. week van de grote schoonmaak, als er gesteperd wordt voor de hoogdag of de kermis, Ieper, Poperinge, Watou.

STERVEN. ‘Zou je nie sterven in jen hemde alsof je geen an en hadde!’ zegt men over iemand die veel beslag maakt, die ‘den groten uithangt’ zonder iets te bezitten. Ramskapelle 1972.

- Niet bij De Bo.

STIEREWEER. 't Is 'n echt stierewere, d.i. grimmig, bitsig weer. Wulveringem 1973. - Niet bij De Bo.

STOELDRONKEN. Hij was stoeldronken (uitgesproken: stoeldroenke) d.i. hij was zat, hij was perloere. De Panne 1971.

- Niet bij De Bo.

STOK. 1. Een keer op een stok, d.i. een keer op een weg. Ramskapelle 1971. - Niet bij De Bo.

2. Een stok aan iets hebben: ‘je gaat er deze keer een stok aan hên’, d.i. 't gaat u moeilijkheden berokkenen. Westouter 1971. - Niet bij De Bo.

STOVEN. ‘Al ruttelen en al stoven zijn ze buitengegaan’: stoven hier als synoniem van ruttelen, d.i. ruzie maken, kibbelen. Ramskapelle en elders in de Westhoek.

- Niet bij De Bo in die betekenis.

STREK. ‘Dat valt in een strek’, d.i. in duigen. Hulste 1972. Niet in die bet. bij De Bo.

STROP. ‘Er was veel volk, maar het was niet strop’, d.i. niet overvol, niet stroppende vol. Ramskapelle 1970.

- Niet bij De Bo, die wel het ww. stroppen en ‘stroppende vul’ kent..

Vreemd dat De Bo wvl. *stroppen* niet vermeldt in de zo bekende betekenis van het bruiloftsgebruik: de misdienaars die de bruidslieden stroppen, d.i. met een koord bij de kerkuitgang afwachten, om van hen een fooi te bekomen.

STROP AF STROP AAN. ‘Als hij thuis kwam 't was strop af strop aan naar den boer’: zo hoorde ik een vrouw van een boerenarbeider vertellen die op zijn zondags van een feest thuiskwam, en gauw zijn weekdaagse klederen moest aantrekken om bij

de boer die in nood zat bij te springen. ‘Hij kwam thuis van zijn werk en strop af
strop

aan naar 't stik'. Passendale 1963.

- Niet bij De Bo. Vgl. strop-uit, strop-an (vlugge omkleding) te Zwevezele, in Biekorf 1968, 287.

STIK. 'Op stik (stuk) van zaken', d.i. om kort te gaan, kortom De Panne 1971. - Niet bij De Bo.

SUIKERDEPEK. In gans de Westhoek gebruikt voor: kalissiebrood, hoestekoek. Niet verwarren met *zoetestok*, d.i. gesuikerd hout waarop kinderen knabbelen uit snoeplust.

Geen van beide woorden bij De Bo.

L. DEVLOO

Westvlaamse spreuken
Zanting 1970 II

1. Hij is niet brillijk. Vlamertinge (= Vl.). Pollinkhove.
   - Het is niet mogelijk hem een bril of breidel waaraan de bril vastzit, op te zetten. Hij is niet temmelijk, is onhandelbaar.
2. 't Was vroeger echt nen deurbuischer. Vl.
   - lemand die in niets zeer hoofd maakte, er alles kommerloos doordraaide.
3. Als het dondert op den doorn, zwart vlas. Rumbeke.
   - Als het dondert wanneer op de doornhagen nog geen groene bladeren staan, maar alleen nog doornen (dus als het een late 'uitkomen' is) dan zal het een nat jaar zijn, zodat het vlas zwart (rot) wordt op de akker. Weerspreuk.
4. 't Is fersette eten. Vl.
   - Een rouwmaaltijd met vlees en groenten, in tegenstelling met een die enkel bestaat uit een bord soep en een belegd broodje, of koffie met koekeboterham.
5. Je gaat geete zijn. Vl.
   - Geete: geit. Je zult bedronken zijn. Vgl. 'een geete gezet zijn': bedrogen worden. Rumbeke. Zie Biekorf 1968, 18.
6. Als hij zijn hoed afdoet, j'is kale. Vl.
   - Hij hangt den rijken uit, maar is thuis een arme kribbebijter.
7. Huizen zijn goud, land is diamant. Vl.
   - Vgl. Huizen zijn ruizen (ook: kruisen), landen zijn panden.
8. Hij zal moeite hebben om zijn karre te trekken. Nieuwpoort.
   - Om zijn schulden te betalen.
9. Hij gaat naar Niekerke. Kemmel.
   - Gaat niet naar de kerk.
10. Hij is over zijn toeren. Vl.
    - Bezit zichzelf niet meer van geweld en zenuwachtigheid.
11. Strooi aan den heerd schiet eerst of laatst in brande. Roeselare.
    - Gezegd van een man en een vrouw die veel bij elkaar zijn.

III

1. Man, 't ga schoo'were zijn vandage, de buiten passeren, Poperinge. - Volksgeloof.
2. Met familie wandelen, maar niet handelen. Ieper.
   Met familie wandelen, met vreemden handelen. Vl. Ruddervoorde.
3. Mijn geld is piep. Oostkamp.
   - Verdwenen, gestolen.
4. 't Wordt tijd dat hij over d'hage ligt. Ieper.
   - Dat hij op 't kerkhof ligt, hij kan toch niet meer genezen, en wij zijn dood-op van dag en nacht hem te verzorgen.
5. Dat waren mannen met baarden. Hooglede.
   - Slotuitdrukking vol lof, nadat men verteld had over krachtmensen uit de oude tijd en het reuzenwerk dat ze verricht hadden.
6. Hij is gaan mollen roven. Ieper.
   - Ligt al begraven. Vgl. ‘Hij hoort noene luiden door de mollegaten’. Poperinge

M. Vermeulen

In de eikebossen van Wijnendale 1701

Een inwoner van Brugge, met name Charles Pouchet, verschijnt in de rekening van het Land en de Heerlijkheid van Wijnendale, einde april 1702 opgemaakt door de keurvorstelijke ontvanger Balthasar Schollenberg. Uit het 18e hoofdstuk van de rekening (handelend over het Bos van Wijnendale) blijkt dat Pouchet pachter is van het driftrecht op de eikels in heel het bosdistrikt van Wijnendale: het kontrakt kent hem de ‘defructuatie’ van de eikels toe, ten gerieve van een kudde zwijnen die hij in de bossen zal drijven en vetmesten. De termijn van de ‘eekeltijt’ was gewoonlijk van Allerheiligen tot Kerstavond. Het pachtkontrakt met Pouchet is ruimer: de termijn omvat het achterseizoen van 1701 en loopt tot de Vasten van 1702. De pachtsom bedraagt 200 pond par. (Gilliodts, Cout. Petites Villes II 185).

De boswachter moest niet alleen beletten ‘het kappen ende wegvoeren van Hout ende 't snyden van Kruyden’ maar ook - volgens vroegere plakkaten van 1519 en 1535 - ‘het raepen van Eeckelen’. Geen beesten mochten het bos binnen, de overtreder had voor een koe zes ponden par. te betalen ‘by Dage ende 't dobbel by Nagte’. Voor een varken in contraventie was de boete twee pond par. nog later in de Oostenrijkse tijd, volgens een ordonnantie van 1744 op ‘de Bosch-schenderye’.

E.N.

De vensteriers te Dendermonde

> '*Wat waren de vensteriers die te Dendermonde bij de nering der lakenwevers waren aangesloten? B.P.*' (Vraagwinkel, blz. 191)

Vensterier - niet in Verdam, alwaar 'vensteriere: vensterbank (?)'[1] - is hij die zijn koopwaar voor het venster tentoonstelt; - vgl. 'fenestrier, -ière, adj.: qui fait des fenêtres: ouvrier fenestrier; qui a des fenêtres: maison fenestrière' (Larousse).

De stadsrekeningen boekten de ontvangsten 'van der assysen van der veynsteren/van der veynsterie assysen'[2].

De vensterierstoorts - met Sint-Niklaasbeeld - wordt in het Museum bewaard.

In onze Gedenkschriften (noteer dat het stadsarchief in September 1914 door brand werd vernield) treffen we aan dat:

1° De St.-Niklaaskapel op de Markt, vermeld in het Cijnsboek van St. Blasiusgasthuis - 1328, die toebehoorde aan de nering van de vensteriers, in 1634 openbaar werd verkocht[3].

2° 'Deken en gesworene, mitsgaders gemeene supposten van het Veynsteriers ambacht' schepenen en kapittel er per brief aan herinnerden dat zij hun, in 1750, mondeling om de toelating hadden verzocht 'tot decoratie van de hoofdkercke (...) te stellen een nieuwen autear ende desselfs annexe embellissementen'; niet in het St.-Niklaaskoor omdat het te klein was, maar in de zijingang waar het H.-Kruisaltaar en de armendis waren. Wat werd toegestaan op 6.6.1752, mits ook de verplaatsing van altaar en die te bekostigen[4].

In verband hiermede noteerde de ontvanger van de Armentafel in de rekening 1750-53: 'Gevende den rendant te kennen dat den autaer van de venteriers binnen dese stad by consent van beede de collegien, mitsgaeders vande dekens der selve venterier neiringe aen desen Armen gegeven ende inde capelle van den heijligen geest gestelt is, met conditie dat den selven autaer sal blyven in statu quo, met de schilderinge daerop synde om in cas van noode die derselve neiringe hun daer van te mogen bedienen. Memorie'[5].

Volgens E. Derboven werden altaar en zitsel bekostigd door 'het genootschap der Lakenverkoopers'[6], terwijl E. Dhanens het altaar toeschrijft aan 'het ambacht der vensteriers' en de dis aan 'de nering der lakenwevers en "vensteriers"'[7].

(1) Vensteriere: vr. van vensterier = winkelierster?
(2) Zie J. Broeckaert: De oudste stadsrekening van Dendermonde (1377-1378) gevolgd van die over 1392-1393 (Gedenkschr. Oudh. Kring Dendermonde, 2e r, dl XIII, blz. 176-288).
(3) A. De Vlaminck, De straten van Dendermonde (GOKD, 1e r., 1865/2, blz. 9).
(4) J. Broeckaert, Het St.-Nicolaasaltaar..., GOKD, 2e r., dl. XIII, blz. 98-100.
(5) Archief OKD, f° 70r°-v°. Zie M. Bovyn · Dendermondse Armentafel - Rekening 1783-86 (GOKD, 3e r., dl. X, blz. 138, alwaar noot 92. venteriers = venters (verkopers).
(6) Historisch verhael over de voorheen kollegiale kerk van Dendermonde...', 1861, blz. 25.
(7) 'Kunstpatrimomum van Oostvlaanderen' IV - Dendermonde, 1961, blz. 88 en 91.

Aannemelijk is dat de vensteriers-lakenverkopers ‘oudtijds’ aangesloten zijn geweest bij de nering van de lakenwevers. Toen er geen lakenweverij meer was[8], vervoegden ze denkelijk de vensteriersnering.

Het énig document dat we in handen kregen i.v.m. het St.-Niklaas-altaar geeft duidelijk ‘venteriers / venterier neiringe’ (vensteriers / vensterier neiringe). Bij Derboven's ‘lakenverkoopers’ en Dhanens' ‘lakenwevers’ stellen we een vraagteken!

M. Bovyn

Rozebeke

Op de vraag in Biekorf 1973, 192.

De benaming Roosebeke sloeg inderdaad vroeger zowel op Oost- als op Westrozebeke. Het oostvlaamse Rozebeke is ook nu nog in de streek van Tielt en Roeselare niet bekend.

Vroeger onderscheidde men beide Rozebekes op een andere manier. Westrozebeke werd gewoonlijk *droog Rozebeke* genoemd (Rosebecca sicca); Oostrozebeke was *Rozebeke op de Mandel*. De naam *nat* Rozebeke heb ik nergens ontmoet. Westrozebeke ligt inderdaad hoog (en droog) tegenover Oostrozebeke dat aan de lage mandelmeersen ligt.

Te Oostrozebeke dient men voor Onze-Lieve-Vrouw ter Roos tegen de roos. Sommige schrijvers beweren zelfs dat men te Oostrozebeke diende tegen de natte roos, en te Westrozebeke tegen de droge roos. Te Westrozebeke bestaat er eveneens een Onze-Lieve-Vrouw, de bekende O.L.Vr. van Westrozebeke. Deze Onze Lieve Vrouw was zo beroemd dat in verscheidene steden confrerieën bestonden van Onze-Lieve-Vrouw van Westrozebeke (Brugge, Menen, Burburg,...).

Beide Rozebekes doorlopend te onderscheiden in Oost en West is zeker modern. P. Didier (Geschiedenis van het Mirauleus Beeld en der Kerk van O.L.V. van West-Rozebeke, 1923, p. 10) beweert dat deze gewoonte ontstond rond 1825.

Niettemin werd Rozebeke op de Mandel in 1365 reeds aangeduid, nu eens als Rosebeke, dan als Oost-Rozebeke. (Th. de Limburg-Stirum, Coutume de la ville et de la chât, de Courtrai, 1905, p. 10 vv.). Dit veronderstelt meteen dat *droog Rozebeke* dan ook reeds als West-Rozegeke bekend was. Maar het gewone gebruik kende zeker minder dan in onze dagen de onderscheiding Oost en West.

Voor alle geschiedschrijvers is er oplettendheid geboden en verwarring is niet uitgesloten.

De Flou (die ik niet bij de hand heb) moet hier zeker de oplossing aan geven. In de Indices van P. Rommel), die ik wel bezit, staat trouwens droech (Roosbeke-le-sec) vermeld.

L.V.A.

(8) Zie M. Bovyn: Dendermonde in 1572-85 (GOKD, 3e r., dl. XIII blz. 183-186)

Mengelmaren

Wafelbak op de kerktoren
Veurne 1609

De uitroeping van het Twaalfjarig Bestand (getekend te Antwerpen 9 april 1609) werd ook te Veurne plechtig gevierd. De geburen van de wijk Spreeuwen Burch kregen van de wethouders een mooie toelage voor een populair (en niet ongevaarlijk) nummer van volksvermaak. De Rekening van Veurnambacht (1608-1609, f. 41) noteert daarover het volgende:

'Betaelt aen Charles Quinjet omme de ghebeuren vanden wycke ghenaempt Spreeuwen Burch, van vier ghemaeckt thebben up thoochste vande torre van St. Nicolais ende aldaer ghebacken waefers (ter uutroeping vanden trefves), by 2 billetten, 64 pond'.

- Welk stadsdeel omvatte die wijk Spreeuwenburg? Ook Diksmuide kende reeds in 1478 een *Spreeuwenburg*, doch als huisnaam.

B.P.

Nicolaas du Jardin, kasteelheer van Anzegem
1659

Een zekere Heer Nicolaas du Jardin, geboortig van Breda, wordt in Biekorf 1973, 95, vernoemd als kasteelheer van Hemsrode op Anzegem.

Deze Nicolaas is de vader van de bekende predikheer Thomas du Jardin (Den Haag 1653 - Gent 1733), doctor in de teologie en hoogleraar te Leuven, militant antijansenist, auteur van een aantal teologische en polemische werken.

Thomas du Jardin (zijn doopnaam was Joannes) vertelt in een van zijn werken (Spoore der Catholycke; Gent 1715; deel II, p. 1075) hoe zijn vader uit Holland naar Vlaanderen is overgekomen en kasteelheer van Anzegem is geworden.

Grootvader Dujardin was, zoals zijn vrouw, protestant en woonde in Den Haag. In 1651 had hij zich tot het katolicisme bekeerd en overleed in Den Haag in januari 1654. Grootmoeder Dujardin was drie jaar later haar man in de bekering gevolgd en overleed eveneens in januari 1654.

Die bekering van de grootouders werd blijkbaar ingeleid door de bekering van hun zoon Nicolaas, de latere kasteelheer van Anzegem.

Nicolaas werd geboren te Breda op 20 juni 1620. Het gezin Dujardin was zeer welgesteld. In zijn twintigste jaar mocht Nicolaas een Italie-reis ondernemen. Gedurende zijn verblijf te Rome in 1640 besloot hij tot het geloof van zijn voorvaderen terug te keren. Op de terugreis naar Holland hield hij stil te Parijs om er, in de sakristie van de Notre-Dame, voor getuigen de katolieke geloofsbelijdenis af te leggen.

Op 21 oktober 1647 huwde Nicolaas te 's Gravenhage een katoliek meisje uit de deftige stand, Franchoise Agnes Helman. Uit dit huwelijk sproten twee zonen en twee dochters.

Na de dood van zijn ouders (1654) verlaat Nicolas du Jardin

Holland om zich met zijn gezin te gaan vestigen te Mechelen (1655). In 1659 volgt de verhuizing naar Gent. Nicolaas verkocht alsdan zijn bezittingen in Holland en belegde zijn fortuin in eigendommen in Vlaanderen. Zo kocht hij o.m. het (vervallen) kasteel van Hemsrode te Anzegem, dat hij reeds in 1660 herbouwde. (Omstreeks 1850 stond het jaartal nog op het kasteel te lezen).

De aankoop van dit kasteel ging gepaard met de verheffing in de adelstand op 14 februari 1659. Nicolaas du Jardin wordt Heer van Anseghem en de familie verschijnt sindsdien als *du Jardin de Hemsrode* (Rietstap). Het wapen was: in zwart vier gouden sterren 2 en 2.

Nicolaas du Jardin de Hemsrode overleed te Gent in 1671, oud 51 jaar. Wanneer het kasteel Hemsrode naar een andere familie is overgegaan weten we niet.

Hoe was de familie Dujardin naar Holland overgekomen? Een Nicolaas Dujardin uit Valenciennes was omstreeks 1590 naar het Noorden geëmigreerd en heeft, als Nicolaas *du Gardijn*, in Amsterdam een fabriek van goudleer opgericht die in 1607 door Hans Le Maire zou worden voortgezet. Sluiten de Dujardins 'van Anzegem' rechtstreeks aan bij de émigré uit Valenciennes? Mogelijk brengt een genealoog de gewenste opheldering.

E.N.

- Ph. Blommaert. De Nederduitsche schryvers van Gent 330-332 (Gent 1861). - BN. VI 265-267. - NNBW. I 1216-1217. - J.L. Eggen. De invloed van Zuid-Nederland op Noord-Nederland 178 (Gent 1908).

Blauw hardsteen van Arquennes

Bij de bouw van het gewezen Landhuis (nu Gerechtshof) te Veurne in 1613 waren de wethouders zeer gesteld op degelijk werk. Het beste steen was goed genoeg, en het nieuwe Landhuis zou uit blauw hardsteen (arduin) van Arquennes worden opgetrokken. De 'cooplieden ende leveraers' in Gent en in Brugge lagen met hun prijzen voor Arquennes-steen aan de hoge kant, daarom besloten de Veurense wethouders zelf naar de steengroef te gaan. En zo trok Jonker Antheunis van Zegherscappel, burgemeester en landhouder van de commune, naar de steengroeven van Arquennes (bij Seneffe, prov. Henegouwen; alsdan gelegen in het hertogdom Brabant, meierij Nijvel). Als kooplieden in hardsteen ontmoette hij daar Jonker Jean Lenglez, baljuw van Arquennes, en de plaatselijke griffier Franchois Dubois.

De koop werd gesloten: voor een bedrag van 196 pond zou geleverd worden 't'blauw hardt steen noodich tot het nieuwe gheconcipieerde Landhuys', en de twee steenleveranciers van Arquennes kwamen over naar Brugge om er met de Veurense griffier Roeland Schinkele en de architekt Sylvin Boulin het bouwplan van het Landhuis in te zien. De architekt zou ook de 'formen in grote volume' leveren naar de welke de steenhouwers van Arquennes het steen dienden te kappen. (RAB. Veurne. Rekenynghe van Veurnambacht 1613-1614. f. 32^{v} - Vgl. De Potter, Gesch. van Veurne I 200).

Voor het bouwen van de stadhuistoren van Middelburg Z. wordt in 1510 een hoeveelheid steen uit Arquennes aangekocht; in genoemd jaar reist Oele Willemszone naar ‘Brabant boven Brussele te *Erckene* aldaer men den blauwen steen bereet, dienende an den nyeuwen thoren van der stadt huys’. (Biekorf 1967, 315).

In de Vlaamse bouwrekeningen wordt vooral het steen van het naburige Ecaussines (met een grote verscheidenheid van naamvormen) ingeschreven.

A.V.

Een kerker in het kasteel van Gistel. 1523

Baljuw van Gistel was in 1523 Joncheer Gautier de Massiet. Op vrijdag 17 april van dat jaar kwam hij voor burgemeester en schepenen van de stad het volgende betogen.

Wegens een (met nader bepaald) misdrijf had hij een zekere Jerom Nans aangehouden ‘ende in vanghenesse gheleit binnen den casteele van Ghistel, ter zulcker plecke daer men de ghevanghenen van crime van ouden tyden ghecostumeirt es te legghene’.

Het kasteel had blijkbaar geen funktionele kerker, in de plaats daarvan diende ‘t'gat ofte t'roockvaeutkin staende inde grote vaute onder de grote keukin van den casteele’. Om de bewaring van zijn gevangene volstrekt te verzekeren had de baljuw ‘den zelven Jerom gheleit in yserin boeyen zyn voeten’ en meer nog ‘an eene yserin keten commende vander crune vanden zelven vautkin uute’, het geheel ‘alsoo wel slotvast met yserin maelsloten ghesloten’.

De vorige dag, donderdag 16 april, had de baljuw in het bijzijn van de schepenen, de beklaagde Jerom Nans onderhoord betreffende ‘zynen meshuusen ende delicten’. Dit onderhoor was ten einde gelopen omstreeks elf uur voor de middag. Dan werd Nans ‘gheboyt ende gheketent wederomme inde manieren als vooren int zelve vautkin ghedaen’.

Vanmorgen was de gevangene in dat ‘vautkin’ niet meer te vinden, zegt de baljuw: hij heeft middel gevonden, ik weet niet hoe of waarmede, ‘omme hem te helpen uuten voornoemde boyen, ketene ende yser’. Ik vermoed, zo betoogde hij, dat de gevangene ‘vresende t'riguer van justicien ende omme te ontgane confuselicke ofte scoffiereghe doot, hem heift laten zyncken naect zonder cleederen duere eene hemelicheit (beerput, privaatput) ende vandaer gherocht duer een aisementgat ten watere ende gracht vanden castele ende alzo verdroncken’. De schepenklerk mocht dus een streep trekken onder de zaak Jerom Nans. (ARB. Fonds Gistel, Pandtbouc 1525-1541, f. 133).

Het oud kasteel van Gistel staat in het stadsplan ca. 1560 getekend door Jacob van Deventer (facsimile in 1893 met toelichting van L. Gilliodts-van Severen). Afgebroken in 1831; een afbeelding van de ruine in 1832 in de studie van P. Lansens, Antwerpen 1864). -

A.V.

Kleine verscheidenheden

HOOCHPENNING. - Premie van hoger bod bij een openbare veiling of bij de jaarlijkse verpachting van accijnzen. - De kerkrekening van de St. Niklaaskerk te Diksmuide boekt in 1552 een ontvangst van 12 s. par. ‘van hoochpenninghen commende van een deelkin int Beerkin vercocht bij der kerse’. (Weale, Egl. Dixmude 17). - Te Oudenburg ontvangt Jan Andries in 1548 een som van 48 pond ‘voor syn hoochpenning’ als pachter van de bieraccijns voor 1549. In 1550 is het Christoffel Keyaert die 18 pond ontvangt als hoogste bieder ‘byder eerste keerse’ in 't verpachten van de bieraccijns. (Hist. Oudenbourg I 515). - Volgens het Keizerlijk Reglement voor de stad Diksmuide, uitgevaardigd 22 april 1773, hadden de bakkers als graanaccijns op de markt een stuiver per raziere te betalen, plus 1 stuiver op elke raziere ‘als Hoog-penningen’. (Zesden Plac. Boek van Vlaenderen 578). - Vgl. Stallaert I 609, met verwijzing naar Verhoochpenningen.

BEUVIN VLEESCH. - Rundvlees. De perkamenten rolrekening van het O.L. Vrouwegasthuis te Kortrijk over het jaar 1370-71 heeft de volgende uitgaafpost: ‘Item omme versch wederin ende beuvin vleesch 7 sc.’ - Over de term beuvenvleesch - beugevleesch, zie Biekorf 1963, 43-44, met teksten 1450-1568 uit de Leiestreek (Kortrijk, Menen, Wervik, Waasten). De bovenstaande Kortrijkse tekst uit 1370 is veruit de oudste die we totnogtoe hebben ontmoet en wordt hier als aanvulling medegedeeld.

BINDEN. - In de koperslagerij. Een versleten ketel met metalen banden te versterken. Het St. Alexiusbegijnhof te Dendermonde boekt in 1472 de volgende uitgaafpost: ‘Van eenen groote ketel doen te bindene, 4 /12 gr. ende doen te lappene den selven ketele, 2 gr.’ (St. Alexiusbegijnhof, ed. M. Bovyn, 75). - Vgl. ketelbonder (ketelbinder) en ketelboeter (ketellapper) bij Verdam III 1405.

PROCHIECHOOR. - Gedeelte van een kathedraal, van een kollegiaalkerk of van een kloosterkerk voorbehouden en ingericht voor de kerkdiensten van een parochie (kerkelijke gemeente). - In 1602 verzetten zich de parochianen van de St. Denijskerk te Veurne tegen de fusie van hun parochie met die van St. Niklaas binnen Veurne. (Deze fusie hing samen met de ontworpen bouw van een nieuwe Duinenabdij op de St. Denijsparochie). Deze parochianen van St. Denijs eisten van de bisschop van Ieper dat hun parochie als zodanig zou blijven bestaan en dat ten minste in de kerk van de ontworpen abdij een; van de koren voor hun parochie zou voorbehouden blijven ‘om aldaer by hunnen pastor ende sijnen supposten de gewone godsdienstoefeningen te onderhouden, ende alle de jaergetijden, besetten ende andere lasten dal hunnen voorouderen in hunlieder prochiekerke gesticht hadden te volbrengen’. Als argument voerden ze aan dat de bisschop dit met kon weigeren daar er ‘selfs in sijn cathedrale [de Ieperse St. Maartenskerk] een prochiechoor was’. En zo'n ‘prochiechoor’ was er ook in de Sint-Jansabdij te Ieper, in de kollegiaalkerk van St. Walburga te Veurne, in de kloosterkerken van Lo, Waasten ‘ende in die van veel andere plaetsen’. (P. Heinderycx, Jaerboeken van Veurne IV 24). - Prochiechoor stemt hier overeen met *altare parochiale* in het kerkelijk recht; vgl, hd. Pfarraltar.

GAMASCHEN WYN. - Bourgondische wijn van een bepaalde wijn stoksoort (cépage); nl. de *gamay*, reeds bekend in de middeleeuwen en tegenwoordig verspreid in heel de Beaujolais. - In 1456 wordt te

Blankenberge een partij ‘Gamaschen ende anderen wine’ aangeslagen als smokkelwaar die door lokale vissers was aangevoerd. (La Flandre VII 388). - De erkende beste wijnstoksoort was de *pinot* De hertogen van Bourgondie werkten de aanbouw van de gamay-soort tegen. In 1393 vaardigde hertog Filips de Stoute een ordonnantie uit tegen de gaamez die hij als een ‘mauvais plants’ bestempelt. Hij deed dit op aandringen van de wijnboeren van Dijon en Beaune, die het bij de *pinot* wilden houden. Toch is de (produktievere) gamay-soort doorgebroken en nog heden bekend in een viertal varieteiten: le gros gamais, le gamais rond, le gamais bâtard, le gamais de Chevrey..

WATERGELT - Belasting door de brouwers aan de stad te betalen voor waterverbruik in hun brouwerij. Dit *watergelt* was te Oudenburg een van de verpachte ‘kleine accijnzen’. - De brouwer Jan Verpoorter betaalt aan de stad Oudenburg een ‘watergelt’ van 7 pond over de jaren 1624-1626. Willem Barde betaalt in 1629 een florijn ‘watergelt’ per brouwte, en zo doet ook Jan Verpoorter tot in 1638, terwijl de brouwer Jan Boudts weigert enig *watergelt* te betalen omdat hij zijn water trekt van buiten de stad. In 1664 was Jan de Meyere pachter van het *watergelt* in Oudenburg. (Feys-Vande Casteele, Hist. Oudenbourg I 525). - Over *watergelt* met bet. opbrengst van de ingelanden voor de kosten van een waterschap, zie Biekorf 1963, 223.

SLACHGELT. - Belasting aan de stad te betalen voor het slachten van vee, slachtrecht; fr. droit d'abatage. Werd te Oudenburg afzonderlijk verpacht, soms ook met groter accijnzen verenigd. Bij afzonderlijke verpachting in 1669 bracht het *slachgelt* in Oudenburg niet meer op dan 1 pond 6 schellingen en 3 groten. (Feys-Vande Casteele, Hist. Oudenbourg I 525).

YZERE - IJzeren werktuig waarmede men tinnewerk merkt, merkijzer, stalen slagstempel. In 1503 betaalt het O L. Vrouwhospitaal te Geraardsbergen een som van 20 sch. ‘van eenen yzere te doen stekene om tenenwerk mede te teekene’. (Devos, Invent 352). Vgl de post uit de Dordtse gilderekemng van 1583 (bij Dubbe, Tin en tinnegieters): ‘Item betaelt dien ijsersnijer in die munt, van dat merckijser om ons tinnewerck mede te merken’.

CLAUTUERE - Getimmerde afsluiting. In november 1533 worden de zager ‘Luuc de Wilde ende zyn ghezelle’ door het St. Janshospitaal te Brugge, geprivilegieerde azijnleggers waren. In een partijdig betoog de clautuere omme t'ofluucken tmiddelste hospitael jeghens de noordt reke’. Daarop volgt de timmerman die drie dagen werkt ‘int stellen vander vorseide clautuere’. Ten slotte volgt de zwaarste rekeningpost van de smid: ‘Betaelt Christoffels de Vlooghe, smidt, over tmaken van 2 paer ghehanghen met verkeerde knoopen, 1 slot met twee slotels ende een almeye (grendel) met twee crammen omme de vorseide clautuere, tsamen de somme van 7 lb. 4 sc. par. (SJH. Rek. 1533, f. 10). - Afleiding van ofr. closture, clôture.

CUYPERSAZIJN - Bierazijn gemaakt door de nering der Kuipers die, te Brugge, geprivilegieerde azijnleggers waren. In een partijdig betoog spreken de kaarsgieters zich in 1589 minachtend uit over ‘de slechte waere ende crancken azyn, wesende scuypersazijn, zoo snoode ende slecht, dat die veerthien daeghen ofte dickwils vele

min gheleghen hebbende, becaent ende quaet wort, met vellen ende anders, dat die es onghebruyckelick'. (Vandevelde, Kuipersambacht 21). In 1521 waren

‘de cuupers der stede van Brugghe’ bevestigd in hun aloud voorrecht ‘te bringhene, te hebbene ende te ontfaene vreemde zuere ende verlaeten bieren, te wetene bieren met drinckelic, daer geen ghisl, ghyl, noch moer up en es, omme daerof azijn te maekene’. (RAGent Sententien Raed van Vlaenderen, f 352). De bierazijn werd, meestal liggende achteraan in de hoven van een brouwerij, verkregen ‘by crachte van zonne ende lucht, zonder hantghedaet of smenschen industrie’ (anno 1589), in andere versie ‘ghewonnen by de sonne ende beneficie van lucht’.

MERYESTAL - Stal voor kweekmerries, fokmerries. In november 1539 wordt op het groot Hof van Schoeringe te Zuienkerke het volgende werk uitgevoerd: Gilie, de timmerman van het Sint-Janshospitaal werkt er vijf dagen ‘int maken van een groote nieuwe duere omme tmerye stal’; hij ontvangt (boven de kost) 8 sch. daags. Een andere betaling betreft de smid ‘int hanghen vander nieuwer staldueren vanden meryestalle’. (SJH. Rek. 1539, f. 111). Over paardenfokkerij op het Hof van Schoeringe in 1360, zie Biekorf 1963, 210, alsook 1973, 188, s.v. stagghe.

OBYTENBOUCK - Boek waarin de ‘obiten’ en jaargetijden staan ingeschreven die in een bepaalde kerk gefundeerd zijn en er geexonoreerd worden; lat obituarium. Stichters van obiten en jaargetijden zijn vooral de plaatselijke heren en aanzienlijke families. Het ‘obitenboek’ is een belangrijke bron voor geschiedenis en genealogie. - In 1550 bezoekt de wapenheraut Cornelis Gailliard de St. Michielskerk in Roeselare; hij noteert dat ‘in de obijtenboeck van de kercke es memorie ende hebben jaerghetijden; Loovijs vande Kerckstede, Jan de Langhe, f. Pieters; Adolphe ende mer Philips van eleven, heere van Ravestijn, Wijnendaele; Pieter Simoens ende Vincentius van Poucke; mer Jan van Cleve, den gouverneur, ende vrau Josijne van Lichtervelde; Pieter ende Andries van Zijnghene’. (Bethune, Epitaphes 245). In de 16e eeuw blijken veel landelijke kerken een obitenboek te bezitten, de wapenheraut vermeldt er een o.m. voor de kerken van Snellegem, Eke, Hofstade, Idegem, Pollare, Gijzegem, Welden, alsook in de abdijkerk en de Karmerskerk te Geraardsbergen - Over de obiits (rouwblazoenen) in de kerken, zie J. Pieters, Doods- en rouwgebruiken in het arrr. Dendermonde 111-112

OFLIJE - Een eenheid van belasting (oorspr. een cijns) uit te keren in graan met soms een toevoegsel van een of twee hoenders. Zie daarover Biekorf 1967, 189; 1968, 189, 1972, 253. De aldaar medegedeelde citaten kunnen we aanvullen met de volgende, oudste vindplaats uit de rolrekening van het O.L. Vrouwhospitaal te Kortrijk, anno 1370. ‘Item 12. oflijen elke gheloest 2 sch heift 24 sch.’ (GOK. n.r. 1930, 145). - Over de geografische verspreiding van mnl. oflije en varianten, zie Biekorf 1972, 253.

VATENE - In bijzondere toepassing met bijen: inkorven. In 1472 vermeldt de rekening van het begijnhof te Dendermonde een uitgave van 3 gr. voor aankoop van ‘twee corven om bien in te vatene’. (M. Bovyn, Alexiusbegjinhof 37). - Mnl. vatene, d.i. in een vat doen. In 1454 wordt door de boursier van de Potterie te Brugge een bedrag van 20 sch. par. betaald voor plaatsing bij een pachter te Oedelem van een korf bijen ‘van eenen vate byen staende tonser stede t'Houdeleem’. (Biekorf 1962, 63). Mnl. vat betekent ook ‘lichaam, buik’ (Verdam VIII 1313) en valt daarin samen met *buuc* in biebuuc (bijenkorf). Nog heden is ‘biebuker’ een imker in het Land van Axel.

VERKINSBUSTELEN - Varkenshaar, stekelhaar. Bij het bouwwerk van het stadhuis te Oudenaarde in 1530 worden door Gilles Meynfroet geleverd '12 pont verkinsbustelen omme quispels te makene' tegen 2 sch. par. het pond. (Aud. Meng III 416). Het Gents Naembouck van 1562 vertaalt de 'quispel van metsers' als fr pinceau, Plantin (1573) stelt bij 'een metsers quispel' de vertaling 'un pinceau de masson à blanchir murailles'.

WULLEBOYE - Bergplaats of pakhuis voor wol. - Het Zwarthuis in de Spanjaardstraat te Brugge bestond in 1574 uit 'vier huijsen met hueren toebehoorten, twelcke vier wulleboyen zijn, danaf de drie staen ten voorhoofde deen neffens den anderen in de Langhe Wynckle, die men noompt de Spaingnaerdstrate..' Omstreeks 1580 wordt dit Zwarthuis herbouwd in baksteen met een verdieping daardoor werd het aantal 'wulleboyen' van vier op acht gebracht, vier beneden en vier boven In 1590 worden die 'vier huusen ofte boeyen' beschreven als 'elck respectivelick wesende twee boeyen, deene boven den anderen, te gader staende deen neffens den andren, eertijds ghenaempt t'Zwart Huus ende nu de Vier Evangelisten' (Biekorf, 1962, 360-362, J. Marechal, La Casa Negra) - Over boede, boeye, vgl. Biekorf 1970, 124.

ZOUTBOEYE - Bergplaats of loods waar zout opgeslagen wordt, zoutkeet. In mei 1778 wordt te Gent de verkoping aangekondigd van 'een huys, stede ende erve, alsmede een kleyn huyzeken ende eene zoutboeye, daermede gaende, genaemd het Hof van Elzegem' en gelegen aan de Predikherenlei (De Potter, Gent III 459)

COOPWYF - Vrouw die handel drijft, handelaarster. Het tolreglement van Brugge bepaalt anno 1614: 'Item, soo wie dien anderen sinen coopman ofte coopwyf onttreckt ofte ontleedt van voor syn winckele ofte stal, soude verbeuren 20 sc. par.' (Gilliodts, Cart. Tonlieu 304). - In het 'Spel van de ghemeenne neerrynghe' van Cornells Everaert, door de Brugse kamers opgevoerd in 1530, is de hoofdpersoon gekostumeerd als een 'coopwyf' De regienota van Everaert luidt. 'Ghemeene Neerrynghe: een vrauwe chierlic ghecleedt als een coopwyf behanghen an huer habyt met dyveersche halaemen dienende ter neerrynghe der draperie als scietspoelen, caerden ende dierghelycke'. De cnape (knecht) die haar vergezelt is 'gheladen met een besloten meerscorf gheheeten *Allen Dynghen*' (Spelen, ed. Muller-Scharpé 438-439).

JOCGAT. - Halsboet. Drie minderjarige 'butendrinckers' worden in 1520 te Brugge veroordeeld om 'gheleyt te worden elc in een jocgat te watere ende te broode eenen dach ende eenen nacht'. (Gilliodts, Mémoriaux I 125). Om de accijnzen op wijn en bier te ontgaan gingen inwoners van de stad drinken in de taveernen buiten de stadspoorten (doch gelegen binnen het schependom).

EDELBERGHE. - Heidelberg, de Duitse stad op de Neckar. - Op 4 april 1422 komt 'Pieter f. Coenraerds de Duutsche van Edelberghe upten Ryn' zich in Brugge vestigen en wordt er als poorter ingeschreven 'omme paerden te verhuerene ende paerden te vertierene'. (Parmentier Poorterboeken I 66).

A V.

Vraagwinkel

Petrullen

In de jaren 1700 werd in Diksmuide, waar een zeer ingewikkelde fiskaiiteit in voege was, een recht van 6 stuivers per pond gr. geheven bij de invoer van breziliehout, aloe en koperrood. Dit recht verschijnt in de ordonnantie van 1773 als ‘het recht genaamd *Petrullen*’. Komt die zonderlinge benaming ook elders voor?

B P

Niet buitenslands

Alleen kooplieden voor hun zaken en pelgrims voor een bepaalde bedevaart mochten over de grenzen vor het Land van Vlaanderen trekken. Zo werd in 1358 beslist door graaf Lodewijk van Male in overeenstemming met zijn raad en met de drie steden Gent, Brugge en Ieper. Op overtreding stond verbeurte van lijf en goed. En de reizende studenten dan? Ze worden met genoemd, misschien omdat ze steeds vrij verkeer hadden naar de hogescholen? Noodgedwongen, daar Vlaanderen noch Brabant alsdan een universiteit hadden.

L.C

De schreve

Waar, bij en rond onze landgrens, is *de schreve* mondgemeen in West- en Frans Vlaanderen om die grens aan te duiden? Ook in heel Zeeuws-Vlaanderen spreekt men van ‘de schreve’ voor de Belgische grens.

G D

Ulenspiegel

In 1970 werd in de Opéra van Rijsel het stuk *La Ballade d'Ulenspiegel* opgevoerd door het gezelschap ‘Théâtre Populaire des Flandres’. Hetzelfde stuk werd in juli-augustus 1969 ook gespeeld in het kader van het dertiende festival *Nuits des Flandres* in openlucht vóór het stadhuis van Roubaix. Werd de tekst van dit toneelstuk - een werk van Cyril Robichez - volledig uitgegeven, en waar te vinden?

L.v.M

Kortrijkse Almanak 1757

Warzée beschrijft in 1852 (Almanachs belges, p. 143) een ‘Almanach volgens het Bisdom van Doornick, voor het Jaer... 1757. Gemaeckt ende gecalculeert op den

meridaen van Kortryck door meester Lucas van den Lande. Kortryck, Joannes Beernaerts. In-32'. Hij verwijst naar het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel dat, volgens Zech-Du Biez (p 500), in 1902 daar met meer te vinden was. Wanneer wordt een algemene bibliografie van onze oude almanakken aangepakt?

C.B.

[Nummer 9-10]

Duinkerkse herdrukken van volksboeken 1684-1800

Duinkerke heeft lang moeten wachten op een eigen drukkerij. Zo lang zelfs, dat de stad - door de afkoping van 1662 - uit Engels bezit was overgegaan naar de Franse kroon toen de eerste drukker er zich in 1674 kwam vestigen. Jan Weins is de naam van die eerste drukker. Hij is de stamvader van de Weinsen die, van vader op zoon, tot in 1838 te Duinkerke hebben gedrukt. De afstamming van Jan Weins loopt over Pieter (1691), Balthazar (1714), Nikolaas (1746), Balthazar-August 1777-1822 (en dezes weduwe die het bedrijf tot in 1838 voortzette).

Bibliografisch bekeken heeft deze late vestiging voor gevolg dat de geschiedenis van de drukkerij en uitgeverij in Duinkerke zich geheel afspeelt op Frans grondgebied. Duinkerks drukwerk uit de Spaans-Nederlandse tijd van Duinkerke bestaat niet. De Duinkerkse uitgaven, drukken en herdrukken in de 'moedertael' zijn talrijk en liggen alle, zonder uitzondering, in de periode na de aanhechting van 1662.

Waar werd vóór 1662 het officieel drukwerk - ordonnanties, bekendmakingen e.a. - voor de stad uitgevoerd? Duinkerke richtte zich daarvoor naar Sint-Omaars waar sedert 1602 een drukkerij was gevestigd (en waar tot in de 18e eeuw Vlaams drukwerk van de pers kwam). Ook Sint-Winoksbergen, waar Pieter van Ouwen in 1656 een eerste drukpers had opgericht, heeft soms voor de Duinkerkse administratie gewerkt.

In 1690 - zestien jaar na Jan Weins - kwam de Aalstenaar Antonius-Franciscus van Ursel (die te Antwerpen zijn leerjaren had doorgemaakt bij Godgaf Verhulst) naar Duinkerke over. Hij werkte er vier jaar in dienst van de drukker Reynier Lenfant (die te Duinkerke werkzaam

was 1679-1694) en werd in 1694 zijn zelfstandige op volger.

Onder het uithangteken *Sint-Ursula* was van Ursel werkzaam tot in 1719. Het bedrijf, voortgezet door zijn weduwe, ging in 1724 over op Jan Octaaf Laurenz, herkomstig uit Dendermonde, die een dochter van Ursel had getrouwd.

De Sint-Ursuladrukkerij werd door het geslacht Laurenz (alias Lorenzo) voortgezet tot in 1879, achtereenvolgens in de Kerkstraat, op de Grote Markt en in de Jan Bartstraat[1].

Bij Weins noch bij van Ursel-Laurenz is enig werk van de befaamde Duinkerkse dichter Michiel de Swaen († 1707) gedrukt geworden. Allebei waren ze gesteld op rendabele druk en herdruk met ruime afzet, niet op oorspronkelijke uitgeverij. De Brusselaar Pieter Labus, zelf rederijker, zal de enige drukker worden die het gedurende zijn lange aktiviteit (1705-1745) aandurft een werk van de Swaen (postuum) op een Duinkerkse pers te leggen.

En zo hebben we de drie Duinkerkse drukkers(families) genoemd die gedurende de periode 1684-1790 talrijke Vlaamse volks- en sahoolboeken herdrukken.

Emile van Heurck heeft op zijn langdurige speurtochten niet meer dan twee Duinkerkse drukken van volksboeken ontmoet: een Schoone Historie van den vromen Ridder Malegys, ca. 1710 gedrukt door A.F. van Ursel, en Den nieuwen Vocabulaer, ca. 1790 herdrukt door Emmanuel Laurenz. Duinkerke is bij van Heurck niet tot zijn recht gekomen omdat de auteur zijn sistematisch onderzoek niet ‘over de schreve’ tot in de Franse Westhoek heeft uitgebreid.

In de volgende lijst worden 22 Duinkerkse herdrukken samengebracht. Met dat cijfer verkrijgt Duinkerke onder de steden van Oud-Vlaanderen de plaats die hem toekomt: Gent staat natuurlijk vooraan, dodi de tweede plaats komt toe ex-aequo aan Duinkerke en Brugge. Volgens de staat van onze tegenwoordige kennis zelfs met een lichte voorsprong voor Duinkerke.

(1) Over drukkers en drukkerij in Duinkerke handelen: J.J. Carlier, Jean Wyns, fondateur de l'imprimerie à Dunkerque, in Bulletin de l'Union Faulconnier XVI, p. 172-224. - A. Lesmaries, Imprimeries et ateliers typographiques à Dunkerque (1674-1750). Duinkerke 1926. - Dr. L. Lemaire, Bibliographie de l'histoire de Dunkerque, p. 449-451. Duinkerke 1929.

De 22 herdrukken omvatten 18 titels. Vier titels komen met twee Duinkerkse herdrukken voor: Historie van David, Genoveva, De Vrouwe Peerle en Nieuwen Vocabulaer.

Samen met het volksboek in de strikte zin gaat het oude schoolboek dat naar de vorm (druk en uitgave) er volkomen mee overeenstemt.

Lijst van Duinkerkse herdrukken

Afkortingen.

ACFF: Annales du Comité Flamand de France.
VH: Van Heurck Emile, met verwijzing naar zijn werken.
VH. *Livres pop:* Les livres populaires flamands. Antwerpen 1931.
VH. *Voyage:* Voyage autour de ma bibliothèque. Antwerpen 1927.
VH. *Catalogue:* Veilingscatalogus van zijn bibliotheek. Antwerpen 1931.

1

Het Leven van de H. Nederlandsche Susanna, ofte princesse Genoveva, huysvrouwe van den doorluchtigen Palatyn Sifridus, vol godtvruchtighe leeringhen om te bewysen de goddelycke voorsichtigheyt, seer nut voor alle staeten, ende gedruckt tot grief der jonckheyt om in de schoolen te leeren; gemaect in het fransch door den E.P. Renatus de Cerisiers, ende vertaelt in het nederduyts door den E.P. Carolus Van den Houcke, beyden priesters der societeyt Jesu. - Tot Duynkercke, gedruckt by Pieter Weyns, stadts-drucker, woonende by de P.P. Jésuiten.
In-4, 80 p. - ACFF. II 361.
Het Leven van de Heylige Nederland,tsche Susanna, ofte princesse Genoveva.... - Tot Duynkercke, By Joannes-Octavius Laurenz, Boeck-Drucker, woonende in de Kerck-straete, neffens het Gouvernement.

In-4, 80 p. 2 kol. got. - Approbatie z.d. van de Brugse boekenkeurder B. de Crits. - Op keerzijde van titel grote houtsnede: een portret van ‘Sifridus den Palatyn’ in humanistendracht. (In partikuliere verzameling). - Zie ook ACFF IV 424.

2

Het Leven ende Martelie van den heyligen Carolus Bonus, graeve van Vlaenderen, sone van den H. Canutus ende eersten martelaer van Denemarcken. Uyt verscheyde oude ende nieuwe, soo geschreven als gedruckte historie schryvers achter-haelt, ende by een gebracht; door den eerw. heer Joannis Gooris, canoninck der cathedrale kercke van

Sint-Donaes, binnen Brugge. - Tot Duynkercke, in Sinte-Ursula, by E. Laurenz, op de Groote Marckt.
In-4, 96 p.; 42 kapittels. - ACFF. I 285.

3

De Historie van den koninglyken propheet David, van zyn leven victorien ende wonderlyke werken, getrokken uyt het eerste ende tweede boek der Koningen. Op nieuws met groote neerstigheyd overzien, en nae den lesten roomschen text verbetert door de doctooren der Godtheyd in d'Universiteyt te Loven. Alle mensen zeer profytelyck ende genoegelyk om te lezen. Dezen lesten druk vermeerdert met de kloeke daeden, Edeldom-Brief, ende Lyk-gedicht van den Vlaemschen Zee-Held en ridder Heer Jan Bart.

- Gedrukt tot Duynkerke, by P. Labus, drukker van syne doorluchtige Hoogheyd Den Admirael van Vrankryk.
In-4°, 78 p. - ACFF. 1 277.
Historie van den koninglycken propheet David, syn leven, victorien ende wondere werken... - Tot Duynkercke, by E. Laurenz, op de groote Marckt, in Ste-Ursula.
In-4, 96 p. - ACFF. II 354; IV 423.

4

Het Wonderlyck Leven van de Heylige Maget ende Martelaeresse Godelieve... - Tot Duynkercke in Ste Ursula. By E. Laurenz, woonende op de groote Marckt.
Exemplaar - het enig bekende - in de bibliotheek de Béthune (Marke). Emm. de Béthune was zo vriendelijk ons de beschrijving van het exemplaar met afbeeldingen toe te zenden. Waarvoor oprechte dank. Hier volgt de medegedeelde beschrijving.
‘In mijn bibliotheek heb ik een eksemplaar van hetzelfde boekje gedrukt te Duinkerke en eertijds eigendom van Ignace de Coussemaker.
De Coussemaker schreef op de eerste bladzijde volgende nota: ‘Autre édition de la vie de Sainte Godelieve imprimée à Dunkerque. Les planches diffèrent des autres éditions; de plus on y a ajouté des poésies flamandes en l'honneur de la Sainte’.
Dat boekje heeft nog andere kenmerken:
1. Alhoewel van hetzelfde formaat (18 × 15), van hetzelfde lettertype (2 kol. gotische letter en tussenkopjes in romein) bedraagt het boek 94 bladzijden. De reden hiervan is dat het ‘enkel’ leven (volgens Drogo) het ‘dubbel’ leven voorafgaat. De paginering is echter doorlopend: van blz. 1 à 36 voor het ‘enkel’ leven en van blz. 37 à 94 voor het ‘dubbel’ leven.

2. De zes platen, titelplaat niet meegerekend, worden in de twee levens gedrukt met een inversie voor de vijfde en de zesde plaat’.

5

- De Vrouwen-Peerle, ofte dryvoudige historie van Helena de Verduldighe, Griseldis de Sachtmoedighe, Florentine de Getrouwe... genoomen uyt de oude historien, ende nieuwelyck tot profyt van der joncheyd by een vergadert, oversien ende seer verbetert. -

HET WONDERLYCK LEVEN
VAN DE HEYLIGE
MAGET ENDE MARTELAERESSE
GODELIEVE,
Wiens Heylige Reliquien zyn ruſtende in de
Prochiale Kercke tot GHISTEL.
Waer in verhaelt wordt haer Heyligh ende Goddelyck Leven, als mede vele ſchoone Miraeckelen, die ſy in haer leven ende naer haere dobdt gedaen heeft, de welcke geapprobeert zyn van verſcheyde God vruchtige manren, als namentlyck van den Eerweirdigen Heer Biſſchop van NOYON, en van den Eerweirdigen Heer Biſſchop van BRUGGHE, ende meer andere.
Nieuwelyckx uyt de Latynſche Beſchryvinge van den Eerw. Heer DROGO over-geſet:
Seer dienſtigh ende bequaem om alle Chriſtenen aen te wackeren
in vervolginge des levens.

TOT DUYNKERCKE IN Sra. URSULA,
By E. LAURENZ, woonende op de groote Marckt (12)

Wonderlyck Leven van de H. Godelieve Duinkerke ca. 1750
(Huisarchief de Bethune, Marke)

Ghedruckt tot Duynkercke, by Pieter Labus, vertaelder en drukker van syne doorl. Hoogheyd den Admirael van Vrankryck.
In-4, 56 p.; houtsneden in de tekst; berijmd voorwoord van de drukker. - ACFF. II 352. VH. Livres pop. 41.
- De Vrouwen Peirle, ofte Dryvoudige historie... - Tot Duynkercke, by E. Laurenz, op de Groote Marckt.
In-4, 56 p. - ACFF. IV 423.

6

Het Leven Ons Heeren Jesu-Christi, gedeylt in dry deelen...; getrocken uyt het spaens der eerweirdige vaderen Petrus de Rabadineira ende Louys de Puente, priesters der societeyt Jesu. Overgeset in onse nederlandsche taele, door F.B. tot het gebruyck der jonckheydt. Desen lesten druck nieuwelycx oversien ende verbetert. - Tot Duynkercke, by E. Laurenz, woonende op de Groote Marckt, in Sinte-Ursula.
In-4, 56 p. got. - ACFF. I 284.

7

Een schoone historie van den Vromen Ridder Malegys die 't vervaerlijck Ros beyaert won... Tot Duynkercke, By Ant. Franciscus van Ursel [ca. 1710].
In-4, 176 (?) p. op 2 kol.; gotische letter, de tussenkopjes in romein. Ex. in Museum Plantin-Moretus Antwerpen. - VH. Voyage 199.

8

De Historie ende vrome daeden van Julius Cesar en de Romeynen, hoe sy dese Nederlanden eerst gekregen ende gewonnen hebben, en daer naer wederom uyt gedreven zyn... - Tot Duynkercke, in Ste-Ursula, by E. Laurenz, woonende op de groote marckt.
In-4, 88 p. - ACFF. II 354.

9

Nieuwen Nederlandschen voorschrift-boek, alwaer onder vier honderd twee-en-dertig zoo op maet-gestelde als rymlooze voor-schriften, vele schoone leeringen, zin-spreuken, ende zede-lessen zyn te vinden, met eenige kort-beknoopte nieu-Jaers Brieven; waer zyn by gevoegt eenige korte verhandelingen op de verbastering der nederduytsche tael, op de misnoeming van sommige letteren, ende eenige noodwendige waer-nemingen in de spel-konst. Alles zeer bekwaem voor de School-Meesters, School-Meesteressen, ende leerlingen zelve; opgestelt ende by een vergadert door A.S. School-Meester der stede van Cassel. Dezen tweeden druck van nieuws overzien, verbetert, en met een kleyn maer aen-merkelyk byvoegsel vermeerdert. [Jaarschrift 1734], - Gedrukt voor den schryver, tot Duynkerke, by P.

Labus, vertaelder en alleen drukker van syne doorluchtige Hoogheyd, M'Hr. den Opper-admirael van Vrankryk. [1734].
In-4, 128 pp. - ACFF. I 276.
Dit werk van Andries Steven kende een herdruk te Tielt in 1793 en een achtste herdruk te Veurne (bij Morael-Depage) in 1821. De eerste editie (vóór 1734) werd zeer waarschijnlijk ook te Duinkerke gedrukt.
Deze tweede druk is gedateerd door een 'dubbel' jaarschrift in het titelblad, waarvan de som 3468: 2 = 1734. Daardoor is deze tweede druk een van de weinige gedateerde Duinkerkse herdrukken.
Over het Voorschrift-boek van A. Steven, zie G. Schmook in VMKVAcad. 1965.

10

Den Nieuwen Vocabulaer; inhoudende de rechte Grondt-regelen, Declinatien ende Conjugatien om de Fransche ende Vlaemsche Taele wel ende gemackelyck te leeren. Getrocken uyt verscheyde goede Auteurs, volgens den nieuwen Styl, ende alles op een gemackelycke Order gestelt, door E.L. Den derden Druck. - Le nouveau Vocabulaire contenant les Solides Fondemens, Declinaisons et Conjugaisons, pour bien et facilement aprendre la Langue Françoise et Flamande. Tirés de divers bons Auteurs, suivant le nouveau Stile, et le tout rangé dans un très-bon Ordre, par E.L. Troisième Edition.
- Tot Duynkercke; In Ste Ursula, By E. Laurenz, op de groote Marckt. [ca. 1790].
In-4° 96 p. op 2 kol. rom. en kursief. - VH. Voyage nr. 134; Catalogue nr. 435.
Den Nieuwen Vocabulaer... Den vierden druck.... - Tot Duynkercke; In Ste Ursula, By E. Laurenz, op de groote Marckt. [ca. 1800?]
In-4°, 96 p. op 2 kol. rom. en kursief. - ACFF. I 284; II 355.

11

Nieuwe gemeyne sendtbrieven seer profitelyk voor de jonghe scholieren, am ordentlyk te leeren schryven alle soorten van brieven. Hier zyn oock achter bygevoeght eenige bemerkingen op de vieruyterste. - Tot Duynkercke, in Sinte-Ursula, by E. Laurenz, op de Groote Markt.

In-4, 56 p. 2 kol. got. civilité en cursief. Approbatie te Leuven 15 april 1750. Bevat briefmodellen gedateerd te Duinkerke 1766 en 1767. - ACFF. I 284.

Over dit werkje van Petrus Haeck, eremijt op St. Anna bij Kortrijk en bekend schoolman, zie Biekorf 1957, 341 (bibliografie). Verscheidene herdrukken te Gent.

12

De parochiale Schoole leydende tot de hemelsche wysheyt... Door

J.B.V.L.P. Seer dienstigh voor de catholyke schoolieren, ghedruckt tot Duynkercke, by Pieter Labus, in den Bloemkorf.
In-4. In de Gentse editie van J. Begyn, met approbatie van 1811, telt dit boekje 56 pp.). ACFF. II 354.
De auteur is 'Jan Baptist Van Lokeren Pastor' (1658-1731); hij was onderpastoor in Pittem en pastoor in Ardooie en Wingene. Van hem is ook *De kleyne christelyke Academie*. Over hem en zijn twee schoolboekjes, zie E. Van Heurck in De Gulden Passer IV (1926) 159-164; 248-249.

13

Den Nieuwen Spiegel der Jonckheydt, ofte Gulden A.B.C. Voor de Leer-gierige Jonckheydt... In Rym verthoont door den Eerw. Heer Ferdinandus Loys... Den derden wel-gereguleerden Druck door eenen Reden-konstenaar van menige Druck-fauten gecorrigeert ende verbetert. Tot Duynkercke z.d.
In-4; approbatie van 1718. - Geciteerd door Dr. J. Smeyers in zijn belangrijk werk 'Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidned. geestesleven van de 18e eeuw', Gent, 1959 (bekroond door KVAcad.), p. 25. - Drukkersnaam niet opgegeven.
Ferdinand Loys, prior van het klooster der Guilielmieten te Peene, vernieuwde titel (en inhoud) van een oudere 'Spieghel der ionckheydt', toegeschreven aan H. Aerts van Boxtel. Zie Van Heurck, Livres pop. p. 30; Voyage p. 253.

14

Den Nieuwen Dobbelen Zielen-Troost... - Tot Duynkercke, in Ste-Ursula, By E. Laurenz.
Approbatie Antwerpen 1758. - Verzameling van dhr. Mare Goetinc.

15

Dobbel Cabinet der christelyke wysheydt... - Tot Duynkercke, in Sinte-Ursula, by E. Laurentz (sic), op de Groote Marckt.
In-4, 27 ff. niet gepagineerd; talrijke houtsneden. Approbatie van 25 febr. 1725. - ACFF. I 287.

16

Den nieuwen Bloemhof der jonge kinderen.... - Tot Duynkercke, by E. Laurenz.
In-4, 80 p. Approbatie van 25 jan. 1745. Het werkje geeft twee reeksen levens van jonge martelaren, jongens en meisjes. - ACFF. I 287.

17

Christelyke Academie ofte oeffenplaetse der geleertheydt, bequaem om de schoolkinderen te oeffenen in de christelyke manieren...; vergadert door J.B.V.L.P.... - Tot Duynkercke, in Ste-Ursula, by

Emmanuel Laurenz, boekdrucker, woonend op de groote Marckt.
In-4. - Over de auteur J.B.V.L.P. zie boven onder 'De parochiale Schoole'.
- ACFF. II 354.

18

Ghemeyne T'samen koutinghe van *Jan Berthout* Besluytende dry schoone ende profijtighe Dialoguen van Maeltijden ende verscheyde Coopmanschappen / Boven dese / de maniere om alle soorten van Brieven / Obligatien ende Quitancien te dichten, met eenen nootelijcken I ende van alle dinghen mellende Vocabulaer. Van nieuws oversien ende verbetert.
- Collocutions Familieres de Jean Berthout... Tot Duynkercke, Gedruckt by Jan Weins, woonende by de P.P. Jesuiten 1684.
On-4; ongepag. Omvat 5 katernen ABCDEF van elk 8 bladen (80 bladzijden). 2 kol. got. (nederlands), romein (frans). Groot vignet (houtsnede) op titel. Approbatie Antwerpen 10 maart 1623, voor herdruk 'van nieuws oversien ende ghecorrigeert'. - De auteur, Jan Berthout, schoolmeester te Brussel, heeft zijn conversatieboekje opgesteld ca. 1545-1550 en verdient een bijzondere studie.

Vergeleken met de volksboek-produktie in andere steden van West-Vlaanderen steekt Duinkerke duidelijk boven door het aantal verschillende titels, nl. 18 titels op de 22 samengebrachte herdrukken.

Brugge heeft op 20 herdrukken niet meer dan 9 titels, waaronder: Nieuwe Spiegel der Jongheyd 5, Historie van Joseph 4, Dobbel Cabinet 3, Carolus Bonus 2, Vrouwe Peerle 2, Nieuwe gemeyne zendbrieven 2.

Ieper heeft op 5 herdrukken slechts één titel (Voorschrift-boek van Steven) die er tweemaal van de pers komt.

Op de drie Kortrijkse herdrukken brengen er twee het Wonderlyk Leven van de hl. Godelieve.

De drie Veurnse herdrukken van 1820-1833 zijn evenveel verschillende titels[(2)].

Aan de spits van de produktie in de 18e en 19e eeuw staan natuurlijk de grote centra Gent en Antwerpen. Zowel door het aantal titels als door het aantal herdrukken beheersen ze de markt.

Voor Duinkerke weten we niet in welke oplaag het volksboek er werd gedrukt. Uit de registers van de Gentse drukker Bernard Poelman (1787-1723) zijn de volgende cijfers bekend[(3)]:

(2) Voor Brugge, Ieper, Kortrijk en Veurne: telling naar de inhoud en beschrijving van de Collectie Van Heurck.
(3) F. Vanderhaeghen. Bibliographie Gantoise IV 343-345. (Gent 1862)

1787:	Historie van David 5000; Historie van Helena (Vrouwe Peerle) 4000; Historie van Caesar 5000.
1788:	Historie van Helena 4000; Historie van Caesar 6000.
1792:	Helena 5000; Caesar 6000.
1795:	Historie van David 6000.
1797:	Helena 6000.
1819:	Caesar 5000.

Waarschijnlijk lag de oplaag bij de Duinkerkse drukkers (- en uitgevers) hoger dan bij de Gentse, toch lijkt een oplaag van 2000 exemplaren het minimum te zijn om tegen konkurrerende prijs op de markt (en via de leurhandel) een vlotte afzet te vinden.

A. Viaene

In de keuken van Jehan Gryseel Brugge 1469

Een voorbeeld van een rijk gestoffeerde keuken biedt de inventaris van de wisselaar Jehan Gryseel ‘diemen heet Perchevael’, opgesteld 12 februari 1469. (RAB. Proosdij 1292, f. 128; 1293, f. 17).

‘*Inde cuekene*.

Item 1 scaprade sluutende met 2 slooten, 1 hanghele, 2 branders, 1 tanghe, 2 speten, 3 wendepannen, 3 roosters, 3 staelysers, 5 mottalen kethelen, 2 mottalen becxkins, 2 mottalen vispanen, 3 mottalen cafforen, 1 groote mottalen becxkin, 2 mottalen pannen, 1 yseren panne met een steerte.

Een cleen tafelkin met eenre scraghe, een mottalen verghaet ketelkin, 3 mottalen becken ende 3 loppynen.

Drie groote platte candelaren, drie cleene platte candelaren, noch 8 candelaren, 2 candelaers die voor onse vrauwe staen, 1 mottalen croone met tacken.

Item voort 2 groote thenin platteelen, 3 andre thenin plattheelen die mindere zyn, 6 thenen middelplattheelen, 12 thenin cleene plattheelen, 12 thenin viercante telioren, 18 thenin ronde teillioren, 12 thenin platte scuetelen, 12 thenin diepe scuetelen, 12 groote thenin saussieren, 6 cleene thenin saussieren, 2 thenin commen.

Twee wynstopen, 1 thenin pot van 3 pinten, 3 thenin wynvierendeelen, 2 thenin wynpinten, 1 thenin dardendeel, 2 thenin alve pinten.

Een thenin bierstoop, 2 thenin biervierendeelen, 2 thenin bierpinten, 3 thenin waterpotten.

[In 1472 bijgevoegd:] twee potheysen, 2 houtin hemmeren, 1 steenin mortier, 2 stoelen, 1 ydel thonnekin, 1 kerscoorf ende andre plusynghe van outen ende eerden platteelen ende potten’.

Jehan Gryseel bewoonde het huis *De Zwarte Leeuw*, gelegen op de Garenmarkt, ten zuiden van de leenbank *De Pauw* (nu Hotel Portinari). Zie J. Marechal, Bankwezen te Brugge, p. 22.

Waarheen met de gemeentewapens?

Het gevierendeeld wapen van de gefusioneerde gemeente *Koolkerke* (met Brugge, 1970) verenigt in één wapen: Brugge, 't Vrije, Sijsele en Dudzele, wapen dat bij K.B. van 6 XI 1956 aan deze gemeente werd toegekend (1).

Het illustreert de samenstelling van Koolkerke's grondgebied bij haar inrichting

1

in 1795. Vooral het 2de kwartier: van zilver een rechterschuinbalk van azuur, wat van het Brugse Vrije (1436) is, trekt onze aandacht. Waar vinden we ‘het Vrije’ in zijn geheel terug in de heraldiek der westvlaamse gemeenten? Westkapelle (2): van zilver een rechterschuinbalk van azuur. Als schilddrager een wildeman, van natuurlijke kleur, omringd met

2

twee distels van sinopel elk gebloemd met twee stukken purper, (K.B. 29 VII 1963).

Klerken (3): van zilver een rechterschuinbalk van azuur. Als sohilddrager een wildeman van natuurlijke kleur, a.d. voet begeleid van twee distelplanten van sinopel, gebloemd van purper, (K.B. 6 XI 1956).

Stene (4): van zilver ©en rechterschuinbalk

3

4

van azuur. Het schild geplaatst op een distelplant van sinopel, gebloemd van purper. Als schilddragers twee griffoenen van goud, (K.B. 21 XI 1960).

Bij Albert Visart de Bocarmé, Recherches sur les sceaux du Franc de Bruges (1926) treffen we de drie zegeltypen van 't Brugse Vrije. Ontegensprekelijk gingen de samenstellers der hogervermelde wapens deze oude zegels (B, C, D) nazien als enige bron voor inspratie.

Inderdaad de gemeenten Koolkerke, Klerken, Stene en Westkapelle maakten eertijds allen deel uit van ‘het land van den Vrijen’. Zij voeren nu vrij jonge wapens, hun toege-

kend bij K.B. in de periode na wereldoorlog II. Dat men echter binnen éénzelfde provincie tot driemaal toe identiek dezelfde veldbezetting gebruikt heeft, wat verwarring schept en evenzeer van weinig verbeeldingskracht getuigt, kunnen we alleen maar afkeuren. Des te meer daar we ook in een reeks wapens van Zeeuws-Vlaanderen het '*stuk*' terugvinden, - zij het mits respectievelijk een kleine indicatie, een *breuk* of toevoeging van een zwarte hoofdletter (wat al evenmin originele of zuivere heraldiek kan genoemd worden). Het betreft de gemeenten (6): *Schoondijke, Cadzand Retranchement* en *Zuidzande:*

5

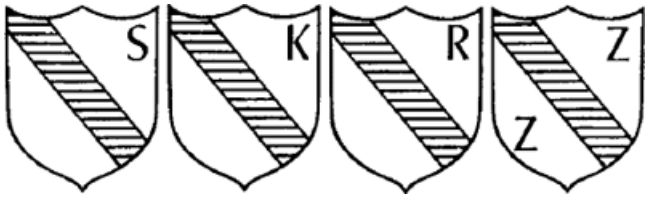

6

Groede (5), ten omechte 'met zwarte schuinbalk', i.p.v. met 'rechterschuinbalk van azuur', beschreven bij J.A. de Boo (Fibulareeks 26/1967), nam het oorspronkelijk wapen van ''t Vrije van Sluis' over. *Sluis* was tot voor de inname van Oostende (1604) deel van 't Brugse Vrije, nadien (1669) behield het echter het schild van 't Brugse Vrije, overtopt met drie distelplanten, gehouden door een wildeman en een wildevrouw elk een knots dragend. Onder het schild een banderolle. (Momenteel voert Sluis een totaal ander wapen).

7

8

Ook de schilddragers in Groede's wapenfiguur zijn mits het toevoegen van enkele attributen dezelfde gebleven: de wildeman steunt op zijn knots, de wildevrouw is echter een Justitie-figuur geworden met een zwaard in de ene, en een weegschaal in

de andere hand. Groede, Schoondijke en Zuidzande zijn thans onder het bestuur van Oostburg,

9

Retranchement en Cadzand onder het bestuur van Sluis.

Sprekender wapens zijn eveneens de eertijds tot ‘het Vrije’ behorende Zeeuws-Vlaamse gemeenten: Sint-Kruis (7) en Heille (8) waarvan de blazoenering als volgt klinkt:

St. Kruis: van zilver een rechterschuinbalk van azuur vergezeld *in hoofd en punt* van een breedarmig kruis van sabel. En voor *Heille:* van zilver een rechterschuinbalk van azuur, over alles heen een gegolfde dwarsbalk van zilver.

Eerder zelden ontmoeten gemeentewapens dubbelgangers. Naast de reeds hoger geciteerde gevallen kennen we in West-Vlaanderen ook nog Zedelgem en Veldegem, terwijl Koekelare, Eernegem(9) en Ichtegem, net als de genoemde Zeeuws-Vlaamse gemeenten, zich nauwelijks van elkaar onderscheiden door een *breuk*, met name de letters: K, E, I. Veel familiewapens en *streekwapens* werken veelvuldig met herhalingen, maar dan bijna altijd met *stukken* die slechts één onderdeel van het *veld* bezetten. Markante voorbeelden daarvan zijn de golvende dwarsbalk in Zeeland, de smalgedwarsbalkte schilden in B.-Limburg, de raap in 't Land van Waas, de disselbijlen in Walonië, de zalm in 't land van Altena (N), het ‘contrepotencé’ in Champagne e.a.

Sinds jaren volgen we Max Servais' gewaardeerde ‘Zegelbeschrijving en Wapenkunde’ in het driemaandelijks tijdschrift van Gemeentekrediet van België; nog steeds worden aan gemeenten wapens toegekend. Terzelfder tijd dat men ‘de toekomst van het verleden’ predikend, tal van gemeentewapens bij K.B. toekent of in ere herstelt, terwijl nog heel wat meer gemeenten, gravend en bladerend in eigen verleden en legenden, een zinvol wapenschild zouden kunnen voorstellen, bekommert ons terecht de pertinente vraag: ‘Wat met de wapens der reeds af geschafte en nog af te schaffen gemeenten?

Uit ons recent onderzoek in Zeeuws-Vlaanderen bleken behalve in Schoondijke de hoger vermelde gemeentewapens totaal uit het geheugen. Een gepensioneerde gemeenteontvan-

(9) Eernegem: Van azuur met drie gouden bezanten, de eerste hoek beladen met letter E van hetzelfde, is het wapen bij K.B. van 31 08 1838 toegekend. Maar inmiddels prijkt reeds op het gemeentehuis van Eernegem (fusie met Bekegem en Ichtegem zijn voorzien) een wapenschild als volgt: gedeeld, rechts doorsneden 1: van zilver een rechterschuinbalk van azuur (wat van het Brugse Vrije is!!) 2: van azuur met drie gouden bezanten (wat, mits de letter E die weggevallen is, van Eernegem is); links van goud een geplante boom van sinopel op een rijzende heuvel van hetzelfde.
Bij ons weten voerde Bekegem tot nog toe geen erkend wapen. Eertijds behoorde het, onder het Ambacht Gistel samen met Moere, Zande, Zevekote, Westkerke, St. P.-Kapelle, Roksem en Ettelgem tot het Vrije. (Sceaux et Armoiries/de Ghellinck Vaernewyck).

ger en een gemeentebediende wisten er nog een en ander over. De voortdurende fusies zijn ontegensprekelijk een bedreiging voor deze cultuurhistorische kleinodiën! Een verarming te meer... Naast Stene, Klerken, Westkapelle en Koolkerke zijn er nog een 50-tal meer die geleidelijk aan weggefusioneerd worden. En er volgen er meer, (± 50!) al hebben ze niet allemaal een gemeentewapen. Wellicht zal Biekorf er eerlang een 'in memoriam' aan wijden...

Het oude *Esen* (10) 'van azuur een opvliegende zwaan van zilver, het schildhoofd van hermelijn' nu reeds uitgevaagd!... En *Avekapelle* (11) met zijn 3 ossekoppen! *Booitshoeke* (12), Bovekerke en Krombeke: jachthorens van keel, beslagen met zilver! *Noordschote* (13), van azuur met gouden pers en kuipen. Woumen, De Moeren, Hoeke en *Vinkem* (14) verdwijnen ook...

10

11

12

13

14

Uitkerke, in zilver met Sint Jacobsschelpen van goud op een kruis van sabel - en meer andere.

Allen stuk voor stuk *beladen* en geladen met symbolen, tekens of *sprekende figuren*, uit eigen cultuurerfgoed. Het in onbruik raken van tal van wapens, werkt evenzeer afbrokkeling der ‘streekfiguren’ in de hand. En dit alles blijkt gedoemd te zijn om eerlang te verdwijnen.

+

Merken en herkenningstekens zijn nochtans uitermate *in*. Veel moderne pictogrammen, vakkundig en goed ontworpen

+ Symbolen (15-18) voor de Municipal Hospitals of New York (E.C. Klumb Associates Inc., Industrial and Graphic Design Consultants)
15: medicaal onderzoek.
16: zuigelingen-afdeling. 17: hydrotherapie. 18: urologie.
19: Basler Verkehrsverein, embleem (letter-beeld monogram).
20: Merkteken van de Firma Bekaert/Zwevegem (M.G. Vosselman).
21: Waarschuwingsteken ‘gasmasker verplicht’ (M. Fog).
22-23: verkeersborden ‘claxoneren verboden’, en ‘paardrijden verboden’.
24: sport-aanduidingsteken ‘diepzeeduiken’ (A, Brys).
25: horeca-embleem ‘restaurant’ (A. Brys).

15

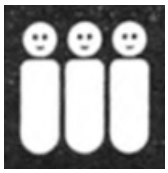

16

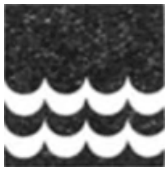

17

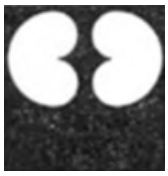

18

19

20

21

22

23

24

25

door *graphic designers* laten een nieuwe (beeld-)taal ingang vinden; soms analoog aan het heraldische qua eenvoud, leesbaarheid of trefzekerheid. We denken aan beeld- en lettermonogrammen, verkeersborden en zoveel andere (15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25).

In deze bloeitijd van toerisme, met alles wat daar kan bijkomen aan belangstelling voor 't resterend kultuurbezit en aan verklarende geïllustreerde boeken of folders tot en met stickers toe: *juist nu* dreigen veel van onze nog overlevende heraldische tekens te moeten verdwijnen uit omgang en geheugen...

Hechten wij er geen waarde aan?... Zijn ze niet europees genoeg?... deze decoratieve, betekenisvolle met volk en gemeente vergroeide statussymbolen: schitterend in brandglas en medaillon, kunstvol uitgevoerd in schrijn- of houtsnijwerk: Scherpe tekens of motieven in een zuiverheid van

vranke kleuren en metalen, levendige dragers van historisch erfgoed: *zwarte blomme op geluwveld!*

Of willen we ze slechts elders gaan ontdekken? Moet het van over de grenzen komen? van Burgos of Hastings? De gouden leeuw van Marcus van Venetië; de beer van sabel: Berlijn of Bern. De lelie, gracieus sieraad van Firenze of 't zilveren karveel, met in het *hoofd* van azuur de gouden lelies: Parijs!

Arno Brys

(26) De Vlaamse leeuw van oudsher (zie Gelre-XVIe eeuw): van goud een leeuw van sabel, getongd en genageld van keel.

Jaargetijde en fundaties in de kerk van Aalter voor 1600

In de kerk van Aalter bestonden er voor de godsdienstoorlogen een groot aantal jaargetijden en fundaties waarvan de voornaamste gesticht waren door de heren van de Woestijne.

Jaargetijde van Geraard van Gistel en van Jan IV van Gistel

In 1365 stichtten Jan IV van Gistel, heer van de Woestijne, en zijn echtgenote Margriet van Longueval, een jaargetijde voor henzelf en voor de eerste echtgenote van Jan IV van Gistel, Yolande van Maldegem. Daartoe bezetten ze een rente van 3 pond par. 'op den molen van Haeltre ende op moelnage diere toebehoerd'. In diezelfde oorkonde herinnert Jan IV van Gistel eraan dat zijn ouders Geraard van Gistel en Katelijne van Drongen ook 3 pond par. bezet hadden op de molen en de maalderij van Aalter voor het celebreren van een jaarmis. Verder bepaalde Jan IV van Gistel nog dat het jaargetijde moet gedaan worden met 'dyaken ende subdyaken'(1).

De beide jaargetijden werden samen gedaan op de zondag vóór vastenavond. Tijdens de mis werden er vier 'stallichten' opgesteld en offerde men twee pond kaarsen. De pastoor ontving 4 sch., de beide kapelanen ieder 3 sch. en de koster 3 sch. voor hun dienst. Verder voorzag de stichting nog 6 sch. voor de miswijn en 2 sch. voor het misbrood(2).

Jaargetijde en fundatie van Jan van Vlaanderen

Een tweede belangrijk jaargetijde was dat van Jan van Vlaanderen, heer van de Woestijne, en van zijn echtgenote Johanna van Reigersvliet. De jaarmis werd gedaan op de woensdag na vastenavond door de pastoor en zijn kapelaan, waarvoor ze respectievelijk 12 sch. en 3 sch. kregen. De koster ontving 3 sch. voor zijn dienst. Tijdens de requiemmis stelde men 'de lijckschraghen over tgraf met vier stallichten daerop beerende' en offerde men één pond kaarsen en dienden de priesters en de koster 'te grave te gaene metten wie-

(1) Pastorij-archief Aalter, oorkonde van 1365.
(2) Rijksarchief Cent Kerkarchief Aalter nr. 27 f° 134 r°.

roook ende metten wijwatere lesende miserere ende de profundis'[3].

Jan van Vlaanderen had ook nog 'de officie ende de dienst van den heylighen sacramente' gesticht. Elke dag van het octaaf waarop de pastoor de mis en de getijden zingt, krijgt hij 4 sch. 9 d. en de kapelaan krijgt elke dag 3 sch. op voorwaarde dat hij 'zal helpen zijnghene de ghetijden de octave lanc ende de epistele ende de evangelie'. De koster moet ook meehelpen 'zijnghene de ghetijden ende messe' en verder moet hij nog elke dag 'luudene ter messe ende telcken ghetijde' opdat 'de parochiaenen dies devocie hebben moghen commen'. Daarvoor ontving hij dagelijks eveneens 3 sch.[4]. Ook de hofkapelaan van de heer van de Woestijne kreeg 12 d. wanneer hij de getijden kwam meezingen.

Om het jaargetijde en het officie en de dienst van het H. Sacrament te betalen had Jan van Vlaanderen een rente van 7 p. 16 sch. par. bezet.

Fundatie van Jan van Pumoortere

Jan van Pumoortere schonk aan de kerk van Aalter 30 p. gr. om twee missen per week te doen ter ere van Sint Niklaas. Met die som hadden de kerkmeesters een jaarrente gekocht waarmee dan de kapelaan werd betaald. In 1541 ontving kapelaan Roeland Brune 20 p. par. om 'twee messen te weke te doene over Pumoortere van Sint Jansmesse 1540 tot Sint Jansmesse 1541'[5]. We mogen die Jan van Pumoortere waarschijnlijk vereenzelvigen met 'Jehan de Pudemortere' die in het begin van de vijftiende eeuw baljuw was van het land van de Woestijne[6]. Een Jacob van Pumoortere fs. Jans bezat in 1463 een leen van 5 gemet gelegen in Aalter[7]. Sint Niklaas was de patroon van de handelaars, zodat het goed mogelijk is dat de familie

(3) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr 27 f° 161 r°

(4) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 27 f° 162 r° en v^{o}. In 1540 ontvingen de kapelaan en de koster ieder 24 sch. par. 'vanden octave te helpen zijnghene van de Sacramente'. Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 8 rek. 1540-1541 f° 2 r°.

(5) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 8 rek. 1540-1541 f° 2 r°.

(6) J. Van Rompaey, Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode, Verh. Kon. Acad. van Belgie, enz., nr. 62, Brussel (1967) blz. 298.

(7) Algemeen Rijksarchief Brussel Rekenkamer nr. 1089 f° 116 r°.

Pumoortere door handel geld, bezit en aanzien had verworven.

Jaargetijde van Josijne van Praet

Mevrouw Josijne van Praet, gestorven in 1546, echtge note van Lodewijk IV van Vlaanderen, had een rente van 38 p. 8 sch. par. bezet voor een jaarmis die voor het eerst gedaan werd 'swoensdaechs van Sinte Nicasiusdach 1547'[8]. Dit was een rijke dotatie zodat gemakkelijk aan de pastoor 1 p. 4 sch., aan beide kapelanen ieder 12 sch. en aan de koster 18 sch. voor hun dienst kon betaald worden[9]. Na het jaargetijde van 1557 deelde men aan de armen 200 broden uit; in elk brood staken '6 dobble stuvers' of 2 sch.![10].

Jaargetijde en fundatie van Lodewijk IV van Vlaanderen

Voor het jaargetijde van Lodewijk IV van Vlaanderen, gestorven in 1555, was er een jaarrente bezet van 24 p. par. op het goed te Lake te Knesselare. De jaarmis werd in 1557 gecelebreerd 'swoensdaechs voor Sinte Martensdach' door pastoor Lauwereins Dripont, kapelaan Clays De Vos, 'heer Claeys, capelaan te Loo' en 'heer Christiaen, prochipape in Knesselare'. De pastoor van Aalter ontving 1 p. 4 sch., iedere kapelaan 12 sch. en de pastoor van Knesselare 6 sch.[11]. Na het jaargetijde van 1558 werden er '45 provens ghedect' voor de armen in de herberg De Zwaan. Die provens waren waarschijnlijk broden, want in elke proven staken geldstukken ter waarde van 4 sch.[12].

Dezelfde Lodewijk IV van Vlaanderen bezette in 1548 ook nog 19 p. 8 sch. par. op zijn hof van Praet om op elke zondag de vespers te zingen en het lof te doen. De pastoor verdiende daar 5 p. 4 sch. per jaar mee, de kapelaan 3 p. 6 sch. en de koster 5 p. 4 sch.[13].

Lodewijk IV van Vlaanderen had ook nog een jaarrente van 18 p. par. bezet om twee missen per week ter ere van Sint Cornelius te celebreren. Die missen werden de *'meule-*

(8) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 8 rek. 1547-1558 f° 13 v°.
(9) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 2 f° 6 v°.
(10) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 8 rek. 1557-1558, f° 28 v°.
(11) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 8 rek. 1557-1558 f^{o} en 28r^{o} en v^{o}.
(12) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 8 rek. 1558-1559 f° 41 v°.
(13) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 2 f° 6 v°.

missen' genoemd, omdat die rente op de molen van Aalter was Bezet[14].

Deze Lodewijk IV van Vlaanderen of Lodewijk van Praet, zoals hij vaak in de bronnen wordt genoemd, was een belangrijk personage aan het hof van Karel V. Hij was ridder van het Gulden vlies, en tweede kamerheer van de keizer. Hij bekleedde verschillende hoge ambten zoals hoogbaljuw van Brugge en het Vrije en van Gent[15]. In 1534 vergezelde hij Christina van Denemarken, nicht van Keizer Karei, op haar reis naar de hertog van Milaan, haar toekomstige echtgenoot[16].

L. Stockman

Twaalf apostels

Op de vraag in Biekorf 1973, 191, betr. zwaardlelie, gladiolus.

Een vriend lezer van Biekorf lichtte mij de gladiolen (te Kortrijk en elders: twaalf apostels) nader toe.

Er zijn 90 soorten van gladiolen, in Kaapland, de landen van de Middellandse zee en Azië. Ze werden in de Oudheid door de zwaardvechters gedragen als amulet en de knol werd gebruikt tot het helen van de wonden.

In het begin onzer eeuw waren vooral de Gentse gladiolen (Gladiolus Gandavensis) gekend en geprezen. Aan de stengel zitten twaalf bloemen; op de top staat een nog niet ontloken knop. Dat is Judas.

G.P.B.

Uit zomerse tuingesprekken

Kwaad. - We zaten in de hof in de schaduw van een beuk. De kleinkinderen speelden op het grasplein. Ze deden voetzoekers knallen en richtten allerlei kattekwaad uit. 'Zwijg mij van die joengers' zei grootvader Bonte, een Bruggeling, 87 jaar 'mijn vrouwe zei alsan: ze schijten kwaad'.

De galge. - Hij zei ook: Kakelaars, bosprokureurs, ze zouden een mens aan de galge klappen. En nog: 'n ondertekent nooit een stuk oningevuld, je kan joen aan de galge tekenen.

G.P.B.

(14) Rijksarchief Gent Kerkarchief Aalter nr. 8 rek. 1557-1558 f° 26 v° en f° 31 r°.

(15) A. Verhoestraete, Leenroerig overzicht van Aalter, Appeltjes van het Meetjesland nr. 15 (1964) blz. 230.

(16) Algemeen Rijksarchief Brussel Rekenkamer nr. 46.942.

De schuttersgilden van Noordschote en Zuidschote

Noordschote en Zuidschote zijn twee kleine gemeenten. Ze liggen dicht bijeen en leven nauw met mekaar. Wat de ene doet wil de andere.

In 1715 nu kwam iemand op de idee te Zuidschote een schuttersgilde op te richten. Zuidschote is de kleinste van de twee parochies. Het is dan ook begrijpelijk dat Noordschote nog hetzelfde jaar eveneens uitkwam met een handbooggilde van Sint-Sebastiaan.

Pieter Pieters, uit wiens merkwaardig memorieboek Biekorf reeds het ene en het andere publiceerde, geeft in detail het relaas van de oprichting van beide gilden.

In het ancien régime kon geen schuttersgilde worden opgericht zonder toelating van de vorst of van de plaatselijke heer. De koene Zuid- en Noordschotenaren wendden zich niet tot de koninklijke majesteit, maar tot de abdis van de adellijke benediktinessenabdij van Mesen, die Vrouwe was van Noordschote en van Zuidschote. Mevrouwe van Mesen kende voorzeker beter de ‘noden’ van haar onderhorigen dan de verre majesteit, te Brussel en te Gent vertegenwoordigd door Raden en Hoven, die heel wat kieskeuriger en meer nauwlettend acht gaven op de werkelijke noodzakelijkheid van een schuttersgilde. Zij was zelfs zo toeschietelijk dat ze ‘Caerte ende artickelen’ der gilde van Mesen liet gebruiken door de aanvragers uit de acht prochiën, die haar voor die gunst te voete vielen.

In 1697 telde Noordschote 500 en Zuidschote 311 inwoners. Er waren respectievelijk slechts 79 en 51 volwassen mannen. Er waren daarenboven nog 20 arme huisgezinnen[1]. Voorwaar een magere bodem om ineens zo maar twee schuttersgilden in te planten en ze tot wasdom en bloei te brengen!

Van enige verdere vermelding van deze gilden is er later dan ook nergens iets te vinden.

L. Van Acker

Bijlage. Zie volgende bladzijde.

(1) J. De Smet, De volkstelling van 1697 in de acht prochiën van het Veurneambacht (Biekorf, 1929), 281; cf. D. Dalle, De volkstelling van 1697 in Veurneambacht (Hand. Em. 1954), 18-54.

Bijlage
Uit het Memorieboek van Pieter Pieters
1715

‘Alsnu becommen hebbende den gulden tydt van vrede, die den bermhertijghen godt ons heeft gejont om den gheest vanden mensch wat te verblijden, soo hebben de Inwoonders van zuijdtschoote geresolveert te maecken eene nieuwe gilde ter eere godts ende den heijlighen Ste Sebastiaen met de handtboge ende sijn gegaen in marte 1715 naer meessen ende mevrauwe te voete vallen om te vercrijghen haer consent om te moghen een nieuwe gilde oprechten. Mevrauwe heeft het selve gepermijteert ende toegelaten ende verleent een copie vut de Caerte artickelen vande gilde van meessen om tselve na te volghen.
De inwoonders van noortschoote siende dat sij coppabelder waren als die van zuijdtschoote hebben oock geresolveert te maecken een nieuwe gilde ende hebben oock de permissie van mevrauwe van meessen vercreghen ende hebben jn meije 1715 de gilde begonnen, een vendel, trommel en sotkleet ende twee doelhuijsen doen maecken op de plaetse van noortschoote, soo dat de gilde gemonteert ende jn staete was jegens de nootschoote kermijs vanden selven Jaere, ende het hooghweerdich vereert jnde processie met hunne tegenwoordigheijt ende met trommel, vendel ende fuijfelaere een schoone processie gedaen ter eere godts dat weerdich is om prijsen, het welcke noit op noortschoote en hadde gesien geweest.
Ende tot bevint van de pennijnghen omde voormelde gilde van noortschoote te monteren ende in staete te stellen hebben het gelt te rente genomen twelcke beliep tot ontrent 75 ponden grooten vlaems, ook wesende een gilde van Sinte Sebastiaen met de handtboghe gelijck de gonne van zuijdtschoote, ende ten jaere 1717 hebben eenighe van de confreren van noortschoote hun doodtschult opgeleijt en daermede vermindert het Capitael tot ontrendt twee derden.
Oock heeft de gilde van noortschoote vooreerst de gaeij geschoten inde doelen opden 8e 7bre 1715 ende den eersten Coninck is geweest Laurens Meles, ende de gilde van zuidtschoote heeft eerst de gaeij geschoten jnde sinxendaghen op de gaeijperse op de meulen jnt jaer 1716 ende haeren eersten coninck js geweest Joannes Vieren.

Zeggeld en leggeld.

- Miel spreekt gaarne over al zijn geld, en als hij van de keunevellenmarkt komt verlegt hij in d'herberg, al sprekend, duizenden met de macht. Zegt de baas dan, al knipogend: Er is meer zeggeld dan leggeld.

Of: Er gaan veel zeggen in een zak, en nog meer in een peerdenande zonder bo(de)m.

G.P.B.

Onveilige wegen in de streek van Ieper 1669

Op 2 mei 1668 werd te Aken het verdrag gesloten dat een einde stelde aan de zgn. Devolutieoorlog. Een deel van Vlaanderen werd bij Frankrijk ingelijfd, o.m. Ieper en Wervik. Wervik-Zuid, of Overleie, is sindsdien Frans gebleven.

De ondertekening van het vredesverdrag betekende daarom niet dat het weer rustig en vredig werd in de streek, verre van daar. Militaire maraudeurs bleven de bevolking teisteren, zoals bvb. blijkt uit de aangifte die op 9 april 1669 door baljuw, burgemeester en schepenen van de ‘stede, keure ende prochie van Wervycke’ werd geakteerd. (Oud Stadsarchief Wervik, 677e).

Overval te Zillebeke

Jan Baptiste Gheers, Adolf de Somere, Franchoys du Gard, Joncvrauwe Marie Catelyne Mooreels en Anthonette Danels, kwamen verklaren dat zij, daags te voren, op maandag, 8 april, rond vier uur in de namiddag, terugkerende uit Ieper en gaande naar Wervik, de twee eersten te paard en de twee vrouwen op de wagen van Pieter Pareet f^{s} Jans in Wervik, gemend door de genoemde Franchoys, door twee ‘ruyters te peerde’ overvallen werden ter hoogte van de molen van Zillebeke, op de weg naar Wervik. Anthonette Danels, die jongedochter was, speelde daarbij een gouden ring kwijt die haar van de vingers afgetrokken werd, meteen vier s. gr. (4 £ pars) haar afgenomen werd evenals een brief, dit alles boven nog andere ‘jnsolventien ende rudessen’. De voerman werd door een degenslag van zijn paard gestoten. Bij het ter hulp snellen van de twee eerstgenoemde reizigers, die te paard waren, Gheers en de Somere, werden deze, toen ze wilden tussenkomen, aangetast door nog zes andere ruiters en ‘met forse en gewelt’ geplunderd, waarbij Gheers vijf ponden groot kwijt raakte en de Somere negen guldens, een koppel pistolen, de tomen van zijn paard en ‘diverssche papieren van jmportentie’. Pieter Pareet zelf, blijkbaar de eigenaar van de wagen, en een Adriaen Behaghele, kwamen dan nog verklaren dat zij van de wagen waren weggegaan aan de gezeide molen te Zillebeke en dat zij de feiten ‘van verre’ hadden zien gebeuren. Die twee waren dan misschien wel van af het eerste ogenblik van de feiten lopen gegaan.

Uit dit relaas blijkt hoe onveilig de wegen alsdan waren. Zelfs over kleine afstanden (Ieper-Wervik, ongeveer 15 km) reisden de mensen in 'n soort kleine konvooien. Hier vijf man, waarvan vier te paard, en twee vrouwen. Twee van de mannen gingen lopen bij het eerste onraad.

De weg Ieper-Wervik, gaande voorbij de molen te Zillebeke, liep van uit de Rijselpoort te Ieper, naast het dorp Zillebeke en over Houtem naar Komen, vanwaar Wervik op korte afstand bereikbaar was. Voorbij de molen van Zillebeke was de streek dicht bebost in die tijd en nog lang daarna, en daar kon allerlei gespuis zich schuilhouden en gereed zijn voor een harde slag zodra de gelegenheid daartoe kwam.

Pieter Pareet f^{s} Jans, de eigenaar van de overvallen wagen, was te Wervik één der tiendpachters in 1658 en 1661. In 1658-59 woonde hij in de Magdalenastraat, waarschijnlijk onder de heerlijkheid van de 'Seulpit', want wij hebben vastgesteld dat hij optrad als griffier van het Laathof van deze heerlijkheid. In genoemd jaar betaalde hij in de stad de betrekkelijk hoge contributie van 22 pond pars. en in de zettingboeken, enkele jaren later, staat hij ingeschreven met een 'taux' van zes honderd lands wegens zijn bedrijf of standing en nog voor het gebruik van 15 a 17 bunders land. Hij was gehuwd geweest met een Franchoise Follet en hij is mogelijk de Pieter Pareet die op 92-jarige ouderdom overleed in 1698. Franchois du Gard, de 'carton' van zijn wagen, vonden we in 1662-1666 in de Ooievaarstraat, aangeschreven met een 'taux' van twee honderd lands in de zettingboeken, het minste bedrag.

Adriaan Behaghele, de man die samen met Pieter Pareet was gaan lopen, was de herbergier van 'De Koevoet', gelegen op de hoek van de Magdalena- en Koestraten, eveneens onder genoemde heerlijkheid van de Seulpit en aldus waren ze wel naaste gebuurs. Behaghele betaalde in 1666 een 'taux' van twaalf honderd lands wegens het bedrijf van zijn herberg en nog voor het gebruik van tien honderd lands.

Jan-Baptiste Gheers, één van de twee reizigers te paard die wel de moed hadden om tussen beide te willen komen, blijkt 'n Gentenaar geweest te zijn met relaties en bezittingen in Wervik, terwijl zijn gezel, de Somere, evenals de twee genoemde vrouwen ons onbekend zijn, alhoewel de familienamen te Wervik te dien tijde wel voorkomen.

J. Roelandt

Rees en rees

Gezelle hoorde in 1889 te Kortrijk 'van iemand die lange t'Iper uitgeweund heeft': Die twee waters, muren, hopen steen stonden rees en rees met malkaar. - 't Water stond rees met de strate.

Rees en rees, elders *reis en reis* (reizereis), *reis met*, met bet. gelijk, op gelijke hoogte met, komt reeds voor in het Gents Naembouck (ed. Verdeyen 163) als *reyse an reyse*, fr. ric-à-ric.

Eigenaardig is de dubbele versie die voorkomt in een tekst op de kaart van de Duinenabdij in 1580 geschilderd door Pieter Pourbus; die tekst luidt als volgt:

'Onder welcke dormter is *rees a rees* de sanctuarie, daer in twee capellen staen elck met zijn altaer, daer of den inganck is *rees à rees* de kercke in 't zuijden. Daer na *reec a reec* (sic) de groote pandt'. (L. Devliegher in Biekorf 1960, 223).

De laatste versie *reec a reec* is mogelijk ingegeven door ofr. ric a ric, dat echter meest voorkomt in de uitdrukking 'payer ric a ric', d.i. strikt nauwkeurig.

B.P.

Nogmaals over de plaatsnaam ‘De Keuvele’ te Knokke

Ik heb hier een tijdje geleden (1972, blz. 153-154) betoogd dat de naam van de oude boerderij ‘*de Keuvele*’ te Knokke blijkbaar moet worden afgeleid van het oude woord *kove* = hut, woning, hoeve. *Keuvele* is een diminutief van kove met umlaut onder de invloed van de diminutiefuitgang.

Kove betekent eigenlijk een hut of woning met een kap of dak. Het woord is verwant met kuif. Keuvel staat tegenover kuif zoals heuvel tegenover huif. Waarschijnlijk is het gelijkluidend woord *keuvel* (kap, speciaal monnikskap) van dezelfde stam. Hierbij is al heel vroeg verwarring opgetreden met het woord *kogele* (kap), dat teruggaat op een Romaanse vorm van het Middellatijn *cuculla*, Lat. *cucullus*.

Bij deze nieuwe verklaring van *Keuvele* (boerderij) wordt de traditionele volksetymologische verklaring ‘monnikskap’ verworpen, wat niet wegneemt dat de woorden keuvele (boerderij) en keuvele (kap) wellicht met elkaar verwant zijn, zoals ik zo juist kom te zeggen.

Zoals het weleens meer voorkomt stuit het verwerpen van traditionele, ‘dierbare’ volksetymologische verklaringen op wrevel en verzet buiten de vakkringen. Dat is begrijpelijk. Een volksetymologische verklaring spreekt meestal tot de verbeelding. Ze is schijnbaar eenvoudig en doorzichtig en lijkt voor de hand te liggen. Wetenschappelijke verklaringen daarentegen zijn meestal nuchter en zakelijk, vergen taalkundige kennis en vakkundige ‘flair’. Ze zijn niet altijd eenvoudig en lijken vaak een beetje spitsvondig en esoterisch voor de niet-toponymicus. Dat is de reden waarom volksetymologieën vaak een onuitroeibaar leven leiden buiten de vakkringen... en soms ook in de vakliteratuur.

> Een fraai voorbeeld daarvan is de gemeentenaam *Lissewege*, sinds jaar en dag verklaard als ‘weg tussen het lis (iris’ en waaraan ik een studie zal wijden. Een tweede voorbeeld is de naam *Koolkerke*, waar het element *kool* niets te maken heeft met de heiligennaam Nikolaas, maar zoiets betekent als ‘hoger gelegen land’ (B. 1956, blz. 155-156). Dus ‘kerk op een stuk hoger gelegen land’.

De moderne toponymie geeft de voorkeur aan nuchtere, zakelijke verklaringen boven ‘dichterlijke’, romantische, fantaisistische verklaringen, ten minste voor zover die laatste niet voor de hand liggen of met zekerheid bewezen zijn. Dit is het geval bij hoevenamen zoals ‘de Vogelenzang’, huis- en herbergnamen, kloosternamen (bijv. Rozendaal), na-

men van stukken land e.d. Echter opgepast met namen als *Vagevierpolder* te Knokke (vroeger in het bezit van de familie de Vagheviere), *Bloelozendijk* (genaamd naar een pachter *de Bloelose*), *Plakkenhul* (een duin te Knokke = polakkenhul, z.g. omdat ooit een vreemdeling, 'de polak' genaamd, in een hut aan de voet van het duin woonde), enz.

De volksetymologie heeft ook menig toponymicus perten gespeeld en ik heb mij ook wel eens bezondigd aan een verklaring die later volksetymologie bleek te zijn. Errare humanum est!

Naast de volksetymologie heb je de z.g. 'geleerde' etymologie. Dat zijn vergezochte, niet voor de hand liggende, kunstmatige, wetenschappelijk niet verantwoorde verklaringen van sommige auteurs. Een fraai voorbeeld daarvan is het toponiem *Dulleweg*. Ik heb die naam vroeger verklaard als 'krinkelende weg' (volksetymologie!), maar later de juiste verklaring gevonden: grensweg! Door een historicus die blijkbaar Biekorf niet leest, werd sindsdien de verklaring 'd'heuleweg' voorgesteld. Dat is 'geleerde' etymologie! Met zo'n systeem kun je alles bewijzen!

'Geleerde' etymologieën zijn ook de oude verklaringen van Knokke (uit het Keltisch cnoc), Wenduine (uit het Keltisch gwen = wit), Varsenare (uit het Latijn fraxinarium = essenbos) enz.

> *Naschrift*. Een hartelijk woordje van dank tot E.Br. Van den Broucke van de St.-Sixtusabdij te Westvleteren, die mij een interessante brief geschreven heeft in verband met mijn artikel over de Keuvele. Hij schrijft mij o.a. het volgende:
> 'De benaming *keuvel* of *kovel* is namelijk nog in gebruik bij de hedendaagse monniken: benediktijnen, cisterciénsers, trappisten. Rechtstreekse verwantschap van die benaming met *kuif*... lijkt mij uitgesloten. Immers de huidige vormen *kovel* of *keuvel* (Nederlands), *cowl* (Engels), *coule* (Frans), *Kukulle* (Duits) stammen zonder enige twijfel af van het Latijn *cuculla*, da,t voorkomt in de regel van Sint- Benedictus en in de gehele oude en meer recente monastieke literatuur... Na al de vorige beschouwingen en gezien vooral de parallelbenamingen Meunikendijk en Klooster-van-Vauxellisdijk, vraag ik mij af of de eerste opinie, steunend op Opdedrinck (= monnikskap), toch niet de meeste kansen heeft...'.
> Ik geef graag toe dat het niet onmogelijk is dat de Knokse boerderijnaam een fantaisienaam met de betekenis van monnikskap is. De toponymie is vaak een zeer konjekturale wetenschap en de toponymicus moet vaak kiezen op grond van intuïtie, persoonlijke instelling e.d. Ik kies in het onderhavige geval voor keuvele = boerderij en betwist niemand het recht vast te houden aan de naar mijn gevoel volksetymologische verklaring keuvele = monnikskap!

J.E. De Langhe

Bijenteelt in Leiegouw en Meetjesland in de Oostenrijkse tijd 1725-1750

In Lentemaand van 1725 liepen in het Kasselrijhuis te Kortrijk dagelijks klachten binnen uit de Leiedorpen stroom afwaarts. De lokale bijenhouders zagen er zich zeer benadeeld door de bijen ‘die met hunne korven van buyten in deselve casselrye [van Kortrijk] te voesteren ghebroeht worden’. Die ‘vreemde bien’ usurperen de plaats van de ‘inlandsche’ bijenhouders, en aan de kasselrij betalen ze daarvoor standgeld noch belasting.

De klachtbrieven zeggen niet, hetgeen in het voorjaar vanzelfsprekend was, dat die vreemde korven naar het Leieland kwamen voor de honighaal op de vroege koolzaadbloei. In dat deel van de Leiestreek werd koolzaad op grote schaal verbouwd.

De Heren van de Kasselrij bleven niet onverschillig. Op 26 maart 1725 verzoeken ze de parochiebesturen aan hun inwoners voortaan het aanvaarden van ‘vreemde’ bijen te verbieden en te beletten. Bij kerkgebod werd dit bevel gedurende de Paasdagen overal in de kasselrij gepubliceerd. Blijkbaar zonder duurzaam resultaat.

In de parochies immers stonden de lokale bijenhouders tegenover dorpsgenoten die standplaatsen of zelfs een eigen bijenstal verhuurden aan ‘vreemde korven’. Belangen waren in strijd, en de lokale overheid liet dan ook liefst de dingen hun gang gaan. En zo deed ook het kasselrijbestuur, waar men zeker wist hoe in andere Vlaamse en Brabantse kasselrijen dit verkeer van bijenkorven van streek naar streek zelfs op kommerciële wijze was ingericht en moeilijk te remmen.

> Zeven jaar later, in 1732, nemen een achttal bijenhouders van Sint-Baafs-Vijve de pen in de hand om de Kasselrijheren aan hun verbod van 1725 te herinneren. Nu vonden ze het toch al te kras dat hun dorpsgenoot Robert Goemaere niet minder dan 48 korven vreemde bijen in zijn bijenstal had opgenomen, waardoor hun eigen bijen door gebrek aan voedsel ten onder gingen. En erger nog: wanneer de vreemde bijen vertrekken, dan zien ze hun eigen bijen ‘ten deele mede vertrecken’. Vandaar de nieuwe suppliek, getekend door Adriaen Devos, Stephanus Goemaere, Guillaume Gillewijn, Joannes de Bo, Cornelis Goutsmet, Joannes van den Bogaerde, Maerten Buchier en Joseph Tailly ‘respective insetenen der prochie van Sinte Baefs Vyfve’.

Tien jaar verliepen en het bijenprobleem blijkt nog steeds aktueel genoeg om het archief van de Kasselrij van Kortrijk met een nieuw stuk te verrijken.
De lente (en koolzaadbloei) van 1742 naderde en een groep 'inlandsche biehoeders' uit Bavikhove, Beveren, Deerlijk, Harelbeke, Hulste, Kuurne en Ooigem, betogen in een suppliek 'hoe dat de vremde biegasten jaerlykx commen te usurperen den honigh op onse casselrye en onse biekens soo te niet doen...'. Het reglement van 1725 wordt niet toegepast, de baljuws laten zich door niet-bijenhouders wijsmaken dat de vreemde bijen niemand deren en zo zien ze 'de scaede door de vingeren'.
Bedenkelijker dan de slappe houding van de veldpolitie is, volgens het betoog, de scheuring in de groep van de lokale imkers: 'men noteert ook datter eenighe particuliere biehoeders deser casselrye hun commen te allieren met de vremde biegasten ende vrimde byen uyt te geven voor hun eyghen, tot groot nadeel van veel andere'.
Die verdeeldheid tussen de bijenhouders was zeker niet van aard om de Kasselrij voor hun zaak in opwinding te brengen.
De brief brengt ons wel de interessante bijzonderheid dat 'de vrimde bien gemeenelick gewoon sijn van comen op t'einde van dese maent February of int begin van Meert': tegen de koolzaadbloei.
Dit stuk van februari 1742 is getekend door de volgende bijenhouders:
Bavikhove: Maryn Dont, Fransoes Sertaz, Guillaeme Scherpereel.
Beveren: Pieter Sercruyse.
Deerlijk: Joannes Calewaert.
Harelbeke: Aendris Staetvader, Joannes Courtens, Guillaeme Carpentier, Olyvier Verchure, Rogier Claerryse, Josep van den Briarde.
Hulste: Maerten de Meyer, Jacobus Steenkiste, Jacobus de Meyere, Joos Van de Putte.
Kuurne: Joseph Juudte, Ludovycus Coelembier, Gillis Veys, Haernoet de Laenghe.
Ooigem: Denys de Pape, Marie Magdaleena Maertens filia Jans, de weduwe Jacobus de Smet.

De bloeiende koolzaadvelden van het Kortrijkse schijnen inmiddels van jaar tot jaar meer 'vreemde' bijenkorven te hebben aangetrokken, de 'pastorale bijenteelt' (zoals Dr. P. Lindemans die noemt) gaat in onze Leiestreek naar een hoogtepunt in 1749, zoals blijkt uit een brief van twee Harelbeekse imkers die weerom de vreemde invasie aanklagen. En ditmaal wordt de streek genoemd die dat grote aantal korven naar de bijenweide van de Leiestreek uitzendt: het Meetjesland.

Hier volgt de tekst van hun klaagschrift.

'Aen mijn Edele heeren hooghpointers ende vryschepenen der casselrye van Cortryck.

> Supplierende verthoont reverentelick Pieter Servagie en Joannis Stadtsvader, geauthoriseerde van de biehoeders deser casselrye, hoe dat alle jaeren comen te setten de vrimde biehoeders van *mittiens lant* wel ontrent de duysent biecorven op dese casselrye, gelyck sy nog eens gecomen sijn van desen jaer;
> alwaer staen ten huyse van Laurins Mesure op *Haerelbeke* buyten ontrent de vyftigh biecorven en wel drye hondert op de prochie van *Bavicove* en een groote quantiteydt op *Wilsbeke* en op andere plaetsen, tot een excessive scaede van de biehoeders deser casselrye, mits sij comen uyt te rooven de biebuycken van Ued. getrauwe ondersaeten, soo datter veel aerme biehoeders groote moyte hebben van hun lasten te conen betaelen.
> T'is oock scaede voor de rechten van Hare Majesteit mits sij den honich in groote quantiteyt van hier wech voeren op de grinsen (sic) van Hollant.
>
> Daer syn oock biehoeders op de prochie van *Curne*, Francis Tiers en ander, die onder den deckmantel van hun eigen bien, alle jaeren aenveirden wel ontrent de hondert vrimde biecorven, tot groote scaede van hun gebeuren;
>
> recommanderen ons in ul. protectie, om met den eersten de vrimde bien te doen vertrecken, mits sy met het verlaeten van de blomme van 't coolsaet op een rooven setten sullen... Twelck doende...
> 't mercq van Pieter Cervage
> Johannes Stadsvader.

Het slot van de suppliek klaagt de rovende bijen aan, de '*roovers*', die dikwijls aanleiding waren tot ruzie tussen de 'inlanders' en 'vrimden'. In zijn bekend traktaat 'Van de Byen' wijdt Clutius een heel hoofdstuk aan de bestrijding van die plaag: 'Hoemen de rovende Byen het roven beletten sal'.

De ruzie tussen bijenhouders van Meetjesland en Leieland betreft ook dit roven: als de bloei van het koolzaad is afgeweid, dan zetten de vreemde bijen het 'op een rooven', ook ten nadele van de autochtonen.

Zulke ruzie was niet nieuw. Reeds in 1664 gaf het College van het Brugse Vrije een ordonnantie uit tegen de misbruiken. Daaruit blijkt dat sommige personen zich verstouten 'te brynghen uyt het noordtquartier van desen lande (het Vrije) ofte van elders groote quantiteyt van biekorven met bien, daer van het seem te vooren in deele ofte geheele is uytgenomen, ende die bestellen ofte besteeden in prochien van het zuytquartier, welcke vremde en verarmde bien rooven het zeem van het zelve zuytquartier, tot groote schaede ende intrest van de inwooners van dien...'. De magistraat verbiedt dan ook 'aen een igelick dusdaenighe vremde biekorven te brynghen uyt het een geweste in het ander...'.

De verplaatsing Meetjesland - Leieland liep echter van kasselrij naar kasselrij, en dat bemoeilijkte en begrensde uiteraard het optreden van de wethouders.
Na het koolzaad kwam de boekweit, en het Meetjesland was dan ook een streek van bijen en honig. Een streek ook waar de imkers verenigd waren in broederschappen (Ambrosiusgilden), zoals er bekend staan voor Assenede (1737), Bassevelde, Wachtebeke in noordelijk Oostvlaanderen.

Opmerkelijk is ten slotte de bekendheid van de streeknaam Meetjesland *(mittiens lant)* bij de imkers van de Leiestreek: hun suppliek van 1749 moet wel een van de oudste geschreven getuigen zijn van die naam.
Nota.
In 1830 zal Vander Maelen vaststellen dat de bijenteelt vroeger in sommige kantons van Oostvlaanderen een grote bloei had gekend. Nu is ze helaas zeer teruggelopen, zo konstateert de auteur, en hij noteert Kaprijke, Poeke, Zomergem, Ursel en vooral Wachtebeke als gemeenten met (in 1830) een noemenswaardige bijenteelt. Voor intensieve teelt was, zo vervolgt hij, de verplaatsing der korven van kanton naar kanton noodzakelijk: in het voorjaar was vooral de koolzaadbloei onmisbaar; half mei konden ze naar de (met vertraging bloeiende) polders overgaan om er in juni, bij de bedwelmende bloei van de plattebonen, te worden weggehaald; hun laatste standplaats was dan in de eigen boekweitkantons. Zo noteert de auteur, en hij voegt erbij dat de kleine bijenhouders per parochie samenwerkende verenigingen hadden gesticht om kollektief de transportkosten van de korven te dragen.

A. Viaene

- RAK. Kasselrij Kortrijk nr. 6525. - Hand. Em. dl. 61, 1911, 270-275 (C. Van den Haute). - P. Lindemans, Gesch. Landbouw II 270-274; 453-462. - De Leiegouw II, 1960, 100 (A. Viaene; koolzaad in het Kortrijkse). - Gilliodts, Cout. du Franc III 193-194. - De Potter-Broeckaert, Assenede 201-204. - Dr. E. Tieleman, De naam Meetjesland, in Appeltjes van het Meetjesland I 1949, 29-42. - P. Vander Maelen, Diet, géographique de la Flandre Orientale 178-179 (Brussel 1834).

Zantekoorn

Kwaad vel. - Hij is in een kwaad vel, hij 'n is maar d'ogen meer toe te duwen of hij is er aan gelijk kalk aan de muur.

Muilpeer. - Wanneer iemand muilperen uitdeelt en plots en onverwacht zijn hand op de kake legt dan zegt hij (in de Leiestreek) altijd daarbij: *Lappe, Sophie*. Dat zet meer kracht bij.

G.P.B.

Meetgebruiken op Westvlaamse lijnwaadmarkten anno 1822

De linnenindustrie kende in West-Vlaanderen onder het Hollands Bewind een kortstondige heropbloei. Het oude linnencentrum Izegem zette zich in die jaren schrap om zijn vroegere luister te heroveren. De belangen van de plaatselijke lijnwaadmarkt werden door een gilde van linnenkoopmans behartigd. Toen het stadsbestuur van Izegem in 1822 van plan was de meettafels te laten scheiden van de lokale marktplaats, tekenden de hogergenoemde linnenhandelaars krachtig protest aan omdat zij oordeelden dat dit onvermijdelijk kwade gevolgen zou hebben. Woordvoerder van de plaatselijke handelaars was Augustinus Ignatius De Monie-Bouckaert die van 1835 tot 1839 te Izegem burgemeester zou worden. Om hun mening te staven gaven ze in deze brief aan het stadsbestuur een overzicht van de meetgebruiken op de belangrijkste door hen bezochte linnenmarkten van ons gewest. Daarom is de publikatie van deze brief dan ook bijzonder belangrijk.

J. Geldhof

[*Brief van de Izegemse linnenhandelaars aan het gemeentebestuur van Izegem: 25 november 1822*]

Aen Mijnheeren Burgemeester ende scheepenen der stad Iseghem
Edele ende agtbaere heeren
De ondergeteekende koopmans in lijnwaeten der stad Iseghem, hebben d'eere ul. met eerbied te vertoonen. als dat zij door een thans loopende gerugt verstaen hebben, dat gl. Mijnheeren, reeds beslooten hebt, of staet te besluyten; te weeten: van in de aenstaende verpagting der meettafels, te gedoogen, als dat de gezeyde tafels, van de lynwaetmerkt zullen mogen afgescheiden en verwydert worden, om te verplaetsen volgens willekeur van den pagter.
Om deze redenen, ende bezielt om de minste stoot af te weeren, die aen d'Iseghemsche nog zwakke, ende maer onlangs opgeregte lynwaetmerkt zoude konnen toegebragt worden, is het, dat zy deze opmerking gedaen hebben, wegens het meeten, der te merkt verkogte lynwaeten, in deze volgende plaetsen, die zy d'eere hebben ul. hier, Edele ende agtbaere heeren voor oogen te stellen.
[*Kortrijk*]
1. Zy beginnen met ul. te laeten zien, dat het stadsbestier van de koopryke stad Kortryk, om baet, nimmer de meettafels van de lyn-

waetmerkt laet afscheyden - behalvens de twee jaeremerkten word altoos gedeurende het jaer, de lynwaetmerkt op de stadshalle gehouden, alwaer de meettafels ook geplaetst zyn -. Men heeft gezien op zommige jaeremerkten, wanneer de lynwaetmerkt op de halle niet en konde gehouden worden (om dat gedeurende de jaeremerkten de halle opgepropt is van jaeremerktkraemen enz.) en wanneer Ste Michielskerke der gezeyde stad, nog voor den heyligen Godsdienst geslooten was, door Vrankryks geweldenaery, dat alsdan de lynwaetmerkt verplaetst wierd op het pleyn van Ste Michielskerke; eensgelyks wierden stadsmeettafels mede verplaetst ende gestelt in die genaemde kerke. Nu word dikmaels gedeurende de jaeremerkten de lynwaetmerkt verplaetst na het begynhof, of op de haever- en appelmerkt by de halle, - gelykelyk word dito merkt gehouden in 't begynhof men zal aldaer de verkogte lynwaeten meeten. Word die gehouden op de haever- en appelmerkt, dan meet men in de casernen, zoo dat aldaer de meettafels en de lynwaetmerkt altoos gezaementlyk verplaetst en nimmer van een gescheyden en zyn.

[*Ieper*]

2. Wend het gezigt op het gebruyk der lynwaetmerkt van de stad ieper, en gl. zult den verkooper, zyn verkogte lynwaet zien doen meeten, geen vyftig stappen van de plaets alwaar hy dit verkogte.

[*Brugge*]

3. Eensgelyks, slaet het oog op de brugsche lynwaetmerkt, deeze zult gl. zien houden in 't beluyk der stadshalle, en onder gezeyde halle digt aen die merkt ziet gl. er ook de lynwaeten meeten.

[*Gent*]

4. De berugte lynwaetmerkt der stad gend word gehouden op de vrijdagmerkt, en daer ziet gl. het meetershuys op dito vrijdagmerkt, zoo naby, waer de lynwaeten verkogt worden, als het mogelyk is.

[*Tielt*]

5. De thans ryke ende bloeyende lynwaetmerkt der stad thielt (weenig jaeren te rug keerende, en gl. zult die niet uytsteekender bevinden als d'Iseghemsche nieuws opgeregte merkt) in haer begin wierd die gehouden op de groote plaetse der zelve stad, waer het stadsbestier, gedeurig bezorgt zynde om alle gemak en voordeel aen de zelve te verschaffen, het meeters-huys dan heeft geplaetst, digt aen des zelfs merkt. Als er de lynwaetmerkt (lof aen de schrandere ende zorgvuldige handhaving van 't gezeyde stadsbestier) zoo zeer aengegroeyt was, dat ter nauwernood de plaetse den verkooper met den kooper konde bevatten, en waer door het aental der verkogte lynwaeten in het meetershuys niet meer en konden beslooten worden, by zoo verre dat honderden van verkoopers elken merktdag hunne beurt van meeten op de kalseyde moesten afwagten, nog en wilderer in zoo moeyelyke omstaendigheyd, de stads regeering geen ruymer

meetplaets bezorgen, om dat die moeste van de merkt afgescheyden zyn, tot eyndeling de meettafels ende de merkt gezamentlyk in een gevoeglyker beluyk verplaetst zyn geworden.
[*Meulebeke*]
6. Eyndelinge, beschouwt nu de vervallene lynwaetmerkt van meulebeke. In haere opkomst wat beloofde die niet? Een groot getal te verkoopen lynwaeten lokte den koopman uyt de stad, alwaer hy eene goede merkt dede. Daer, den wever, den verkooper kreeg er de gelegentheyd van op zyne ofte zyne aengelegene prochie voor zyn geweven of gekogte lynwaet en met minder onkosten, dien prys te krygen, die hy wel eer moeste gaen zoeken in eene afgelegene stad. Haeren toevloed van verkoopers en koopers was een goed voorteeken, maer het geene men van haer verwagte heeft ons als een herssen-schim bedroogen. Te meulebeke deze merkt en bestaet niet meer. Wat zult gl. mogelyks zeggen, is de oorzaek van den ondergank dezer merkt? En dan zullen wy ul. antwoorden: des pagters toegelaetene en willekeurige verplaetzing der meettafels, heeft tot haeren ondergang haer den hardsten slag gegeven.
Uwe zorg en regtschaepen billykheyd, Edele ende Agtbaere heeren, verzekert de ondergeteekende, dat gl. hunne vertoogen zult geweerdigen in overweging te nemen.
Iseghem dezen negen en twintigsten november, des jaers achtthien-hondert twee en twintig.
A.J. De Monie
(verder)
J.J. Parmentier, J.F. Thibau, J.B. Nyse, P. De Backere, J.B. Haese, H. Thibau.

De graanmaten van Deinze en van Tielt 1674

In het Ontfanckbouck van de proosdij Hertsberghe 1674-1676 heeft de ontvanger voor eigen gebruik de volgende vergelijking van graanmaten ingeschreven.

‘*Omme te wetene ende kennen de maete:*

Vier Deynssche maeten, 't zy groot of cleene, maken drye Thielsche vaeten.

Vier Deynssche halsteren maken drye rasieren Thielsche.

Een halstere Deynsche, maect drye vaeten Thielsche.

Vier muekinen Deinsche maken drie vaeten Thielsch, twee viertalen maken drye vaeten Thielsch.

In een mueken Deynsche gaen vier pinte of vier vierendeelen.

Een achtelinck oft twee pinten, maken een half mueken Deynsch.

Twee viertaelen Deynsch of vier muekins, maken een halstern Deynsch.

Een rasiere Thielsche maete houdt inne 16 pinten, 4 vaeten.

Vier pinten Thielsch maken een vaet. Vier vaeten maken een rasiere’ (RAB. Fonds Hertsberghe). - C.B.

Geluveld in het bisdom Doornik

In ‘Waarom Geluveld onder het bisdom Doornik bleef, 1559’ (zie Biek. 1973, blzz. 58-59) wordt gezegd, onder verwijzing naar Slosse, dat Geluveld niet grenst aan Geluwe omdat er een splete van Wervik tussen ligt, een gebied van niet meer dan tien meter breed. Bovendien schreef Slosse nog dat Geluveld het veld van Geluwe was Slosse heeft de zaken aldus bij het haar getrokken, heeft wel waarheid gezegd, maar dan toch niet de gehele waarheid

De begrenzing

Er is vooreerst het feit dat thans, tussen Geluwe en Geluveld inderdaad ook een deeltje Wervik ligt, met aan de uiterste noordelijke punt een ongeveer rechthoekige strook landerijen met een breedte van meer dan tweehonderd vijftig meter, aldaar dan de afstand tussen Geluws en Geluvelds gebied, over een diepte van ongeveer honderd meter. Maar dit is en was niet de enige scheiding tussen Geluwe en Geluveld.

Tussen Wervik en Geluveld heeft zich vroeger, namelijk in 1697, een grensregeling voorgedaan, waarvan Em. Huys gewag maakt in de tweede uitgave van zijn Geschiedenis van Geluwe, op blz. 100, volgens het gemeentelijk archief van Geluwe, boek 22, f° 143. Tot nog toe hebben we over deze grensregeling spijtig genoeg niets kunnen terugvinden in het Oud Werviks Stadsarchief. Huys zei dat het ging om een ‘striepken lands’ dat tussen Geluwe en Geluveld lag, grensregeling dat de aaneenpaling van Geluwe en Geluveld (ten bate van Wervik) zou onderbroken hebben. De overeenkomst zou gesloten geweest zijn wegens betwiste erven liggende in het gescheid van de drie gemeenten Geluveld, Wervik en Geluwe. Het komt ons in de eerste plaats voor dat het ‘striepken lands’, waarover Huys het had, moeilijk te identificeren kan zijn met de voornoemde oppervlakte van 250 op 100 m.

Derhalve, om maar verder over dat striepken lands te zwijgen, ligt er tussen Geluwe en Geluveld heel wat meer dan het kleine Werviks gebied waarover we het hadden. Tussen beide gemeenten en voormalige parochies ligt vooreerst Beselare, dat het gehele gebied van Geluveld afscheidt van het noordelijk gedeelte van Geluwe. Bovendien ligt ook nog, tussen de zuidkant van Geluveld en de westkant van Geluwe, een uitgebreid Werviks en (oud-)Komens parochiegebied, o.m. de grootste gedeelten van de uitgestrekte oud heerlijkheid Kruiseik, welke lag, niet alleen op Wervik en Komen, maar nog op Geluveld en Geluwe. Dit Werviks en Komens gebied maakt thans de wijken Kruiseik uit op Wervik zelf en op (oud-) Komen, thans ook Wervik. Ook nog, sedert ettelijke jaren de parochie Kruiseik, de ‘*Oude Kruiseik*’, een herberg en plaats op Oud-Komens gebied, op de kruising van de weg van Beselare naar Wervik met de oude Ieperse Heerstraat naar Menen, en een ‘*Nieuwe Kruiseik*’, eveneens herberg en plaats, op de kruising van de zelfde Beselarestraat met de onder Maria-Theresia gebouwde steenweg Ieper-Menen, deze laatste plaats liggende op Geluveld.

Geluveld, het veld van Geluwe?

Slosse gewaagde van Geluveld als van een ‘verwezen veld van of nevens het weeldige Geluwe’. Wat kunnen we daarvan maken?

Geluwe is, voor zover bekend, voor het eerst vermeld in 1085. en als parochie in 1146. Voor Geluveld zijn het de jaren 1109 en 1173 (Zie K. De Flou, Toponomisch Woordenboek van Westelijk Vlaanderen, s.v.) Praktisch verschijnen zij ongeveer gelijktijdig in de geschiedenis. In die tijd was er reeds een Deruth van Geluwe en een Eggebertus van Geluveld, dus bestonden de beide plaatsen, wat ze alsdan ook mogen geweest zijn, zelfstandig en afzonderlijk van elkaar.

En als we het goed voor hebben, betekent het ‘-uwe’ in Geluwe en in Gelu(we)veld, anders niet dan water, dus een waterloop of beek. Er is ter plaatse de Geluwebeek, één van de grote beken op de linker Leieoever, met een loop van ongeveer 12 km. Ze heeft haar bron in het noordelijk gedeelte van de gemeente Geluveld, loopt dwars door de gemeente Geluwe van noordwest naar zuid-oost, om, over het grondgebied van Menen en met een halve cirkel rond deze stad, in de Leie uit te monden. Deze beek wordt thans, over een groot gedeelte, namelijk van zijn bron tot de dorpskom van Geluwe, de Reutelbeek genoemd.

Het komt ons voor dat de parochie en latere gemeente Geluwe haar naam aan de beek zelf ontleend heeft. Een der oudste teksten spreekt derhalve van Geluwedorp, t.t.z. het dorp aan de beek Geluwe genaamd. Wij menen ook dat Gelu(we)veld betekent: het veld aan of nabij het water genaamd de Geluwe, en aldus zou de plaats Geluweveld niets anders met de plaats Geluwe gemeens hebben dan de naam, beide verkregen door de aanwezigheid van de Geluwebeek. Bijgevolg is Geluveld niet het veld of woestenij van of toebehorende aan Geluwe, noch afhankelijk ervan. Ook is de afstand tussen beide dorpskernen, iets meer dan zes kilometers over de rechtlijnige steenweg Ieper-Menen, veel te groot om zoiets zelfs maar te kunnen veronderstellen.

Administratieve en leenroerige indeling

De parochie Geluveld behoorde tot de kasselrij Ieper en deze van Geluwe tot de kasselrij Kortrijk. Dit gaat heel zeker terug tot de oudste administratieve en gerechtelijke indeling van de streek. Tot de kasselrij Ieper behoorden nog Beselare, Komen benoorden de Leie en bijna het gehele Wervik benoorden dezelfde rivier. Geluwe, kasselrij Kortrijk, paalde aan Menen in dezelfde kasselrij, maar was van het gedeelte kasselrij Kortrijk in Wervik gescheiden door het gedeelte, in deze laatste parochie, van de kasselrij Ieper, o.m. het gebied van de hiervoren genoemde heerlijkheid Kruiseik, de heerlijkheden Oosthove en ter Kruisse. Het is moeilijk aan te nemen dat, bijaldien Geluveld aanvankelijk het veld - in de zin van een afhankelijkheid - van de parochie Geluwe zou zijn geweest, het in een andere administratieve indeling zou zijn terechtgekomen.

Ook op leenroerig gebied was de verhouding anders in beide besproken plaatsen, alhoewel dit eventueel op zichzelf geen bezwaar

zou zijn voor een oorspronkelijke ondergeschiktheid van het een aan het ander, gezien feodale en administratieve indelingen met elkaar niets gemeens hebben; het waren indelingen van volstrekt verschillende aard, volkomen vreemd aan elkaar, gegrond, de administratieve op oorspronkelijke bewoning, de feodale op louter familiale eigendomstitels. Geluwe was dan in hoofdzaak een rechtstreeks leen van het feodaal hof van het kasteel van Kortrijk en was één der burchtgenoten ervan, terwijl Geluveld een rechtstreeks leen was van het grafelijk leenhof, de Zaal van Ieper, en zijn bezitter gekend was als één der vazallen aan deze Zaal verbonden, zoals ook de Werviks-Komense heerlijkheid Kruiseik.

We mogen dus besluiten dat Slosse's bewering over de verhouding Geluwe versus Geluveld, elke grond mist.

De diocesane administratie en de nieuwe bisdomindeling, 1569

Wat nu te denken over de bewering van Pasture-Jacques, als zou het bisdom Doornik, dat de keus had tussen 'Ghelevelt' en 'Gelue', de eerstgenoemde plaats verkozen heeft wegens de langere naam, menende aldus de voornaamste parochie in bezit te houden? We mogen dit, denken we, gerust tot de belachelijke dommemanspraat rangschikken.

Indien er, ten tijde van de bespreking van de nieuwe bisdomindeling, één instantie was die de waarde van elke parochie grondig kende, dan zal dit wel het diocesane bestuur geweest zijn, anders zouden we wel tot het besluit moeten komen dat dit bestuur samengesteld was uit een schaar onbevoegde beheerders. Derhalve ligt Hollebeke, dat eveneens tot Doornik bleef behoren, nog heel wat dichter bij Ieper dan Geluveld. Er zullen zeker wel heel wat andere beweegredenen gegolden hebben bij de besloten indeling, en misschien wel in de eerste plaats de drang van Doornik om, in de gegeven omstandigheden, zo weinig mogelijk te verliezen, zoveel mogelijk te behouden, waar het ook mocht gelegen zijn.

Het komt er, op geschiedkundig gebied, ook op aan de vele vertelsels en romantische beschouwingen van vroeger, die welig in onze geschiedenis blijven woekeren, zo goed als maar mogelijk is, te niet te doen.

J. Roelandt

Oude spreekwoorden I

- Men moet van den sac nemen, daer hi mede ghelappet wort.
- Lants sede is lants ere.
- In den oest syn die hoenre doof.
- Hi moet lanc gapen die den oven overgapen sal.
- In allen landen vint men ghebroken potten.
- Onwillich bode es een goet propheet.
- Ten is gheen coopman, hi en biet die helft.
- Half huus half helle.

(anno 1500)

De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden

Koninklijke Bibliotheek Albert I

De verrukking die uitgaat van de uitstalkasten in de zaal Houyoux is gelijktijdig deze van een volmaakte bladspiegel, de penetrante kleur van de inkten, de met waterverf verhoogde houtsneden en burijngravures, de precieuze boekband, alle handprestaties waaraan onze contemporaine drukateliers niet meer kunnen denken, een paar Britse, Zuid-Franse privédrukkerijen, en de Officina Bodoni, daar gelaten.

De enorme catalogus (580 blz., 147 ill.) die deze manifestatie begeleidt wordt pas doordringbaar na herhaald contact, en levert daarna een zo grote reeks gegevens zowel op het vlak van de lektuurtitels, op het eind van de XVe eeuw, als op economisch, cultureel en esthetisch vlak, dat alle geuite kritiek tenslotte alleen secundair blijft. Het is meteen een begeleiding en een commentaar op de enorme prestatie van de Hellinga's. Graag brengen wij hieronder de nieuwe data, losse bedenkingen en inleidende nota's die voornamelijk op Brugge zijn geaxeerd, Brugge dat net als met het Erasmusjaar opnieuw geen evocatie bracht, dit in tegenstelling tot Gent, Brussel, werpen...

Dat het boekbedrijf in de 15e eeuw een kapitaalintensief bedrijf was had als resultaat dat de drukgeheimen van Gutenberg - als aanvangsjaar voor zijn productie (de kleine Donaat) neemt men nu aan 1453-54, - vanaf 1457 konden worden overgenomen door zijn voormalige vennoot P. Schoeffer, die nu naast Gutenberg te Mainz drukte. Het procédé verspreidde zich daarna uiterst snel over Europa. 1460 naar Straatsburg en Bamberg met J. Mentelin en A. Pfister, 1464 naar Keulen met U. Zell, gewezen vennoot van P. Schoeffer nu, 1465 naar Subiaco en 1467 naar Rome, met Sweynheim en Pannarts, 1468 naar Bazel, 1469 naar Venetië, 1470 naar Parijs, met Gering, Krantz en Friburger, nog altijd Duitsers, om plots in 1473 de Nederlanden te bereiken.

De eerste generatie in de Lage Landen

In 1473 verschijnen D. Martens (ev. in 1472) en J. van Westfalen te Aalst, en N. Ketelaer - G. de Leempt te Utrecht als boekdrukkers in navolging van de Venetiaanse drukkersateliers, die precies in 1473-75 een crisis doorstaan; de ateliers van W. Caxton te Brugge en J. Veldener te Leuven, van dezelfde datum, gaan terug op de Keulse ateliers, waar Caxton reeds in 1472 het *De proprietatibus rerum* van B. Anglicus zou hebben gedrukt, en Veldener optrad als lettersnijder. Deze laatste zou overigens blijven functioneren als leverancier van letterkasten voor Caxton. Brussel volgt daarna in 1475 met een atelier van de Broeders van het gemene leven, Gouda, Deventer en Delft in 1477, Sint-Maartensdijk - in Zeeland in 1478, Hasselt in 1480, Antwerpen in 1481, Gent in 1483 met het atelier

van A. De Keysere, dat reeds in 1480 te Oudenaarde was gestart e.a.m. Bemerk dat drukkerswerkplaatsen in Luik of Wallonië pas vanaf de twintigerjaren der 16e eeuw voorkomen.

De fraaiste boekproducties uit deze 15e eeuw werden geleverd enerzijds wat de Nederlanden betreft door de Boccaccio van Mansion waarbij toegegeven wordt dat de kopergravures ev. niet voor die druk waren bedoeld, terwijl het fraaiste boek uit de wellicht gehele geschiedenis van het gedrukte boek de Boccaccio van het atelier van Aldus werd te Venetië.

In tegenstelling met wat, D. Martens in zijn colophons wilde laten geloven was niet hij de eerste Nederlandse drukker, gezien wordt aangenomen dat hij zijn vakkennis opstak bij een Gentse landgenoot, de gewezen cantor te Treviso en daarna grammaticaleraar te Venetië: Girardus de Lisa, die sinds 1471 een privédrukkerij bediende. Voor wat bovendien de fraaie (ook qua inhoud) Nederlandse drukken betreft, worden daaronder ook hier niet de folio-uitgaven gerekend van J. Bade van Asse, die in 1499 een atelier opende te Parijs, doch vooraf reeds als corrector en drukker actief was te Lyon.

Startte hogervernoemde P. Schoeffer zijn activiteiten, net als Mansion, J. van Westfalen, J. Brito e.a.m. als calligraaf, dan had hij als rugsteun voor de financiële inspanningen zijn toek. schoonvader J. Fust. Eenzelfde gelukkig lot trof b.vb. Mansion niet met zijn *compère* Lod. van Gruuthuse, terwijl wij anderen zich zien haasten: U. Zell in 1464 om op de Keulse, 1473 J. van Westfalen om op de Leuvense, D. Martens in 1497 om op dezelfde matrikels te worden ingeschreven. Op deze manier verzekerden zij zich (of werden zij expliciet geroepen, zoals de vroegste Parijse drukkerij) van kundige correctores, een gegarandeerde afzet, investeerders onder de kloosterorden, faculteiten of hoogleraren zelf. In de 16e eeuw b.vb. zouden hoogleraren als R. Rescius en F. Raphelingen resp. te Leuven en Leiden zelf de persen van Martens en Plantin overnemen en leiden. Caxton daarentegen zou zich binnen de omheining van de abdij van Westminster in de *Red Pale* vestigen, Mansion binnen het kloosterpand van Sint-Donaas, op die manier het klassieke publiek voor boeken uit de 15e eeuw bereikend, niet het nieuwe publiek der humanisten. Caxton (in 25) en ook Mansion traden bovendien zelf op als vertalers van het werk dat zij op de pers legden, doch deden dit naar het Frans en Engels, hierbij niet aansluitend bij het prehumanisme, wat b.vb. wel in Utrecht gebeurde, waar de planning in handen was van de vroege humanist Willem de Heze. Het is duidelijk dat D. Martens later met zijn tekstpublicaties van Erasmus, More en Vives de tijdsgeest en het nieuwe publiek beter had begrepen. Hij begon overigens te Aalst met het drukken van o.m. A. Sylvius en B. Mantuanus de model auteur voor P. De Ponte.

Eerste drukkers in Brugge

Wat nu meer specifiek Brugge aangaat, de tentoongestelde atlassen uit de collecties van Gruuthuse en R. De Mercatel op zij latend, is vooreerst duidelijk hoe overbodig plots de concurrentie is geworden tussen de Utrechtse (1400-1510) en Brugse (1457-1560)

schrijfateliers, concurrentie die vanaf 1457 expliciet was gesteld. Beide steden voerden gelijktijdig in 1473 de boekdrukkunst in, doch het werd vlug duidelijk dat de middeleeuwse centra werden verlaten voor de nieuwe intellectuele en commerciële polen als Venetië (Aldus), Keulen (een stad met een even grote bevolking als Brugge doch met een universiteit), Bazel (de Frobens), Lyon, Parijs (Jenson), zelfs Leuven, dat erin slaagt vóór 1500 270 drukken te leveren, om daarna te worden opgevolgd als boekencentrum door Antwerpen dat in 1555 zijn eerste Plantindruk beleefde doch, tussen 1500 en 1540, 2254 titels had afgeleverd. Opmerkelijk is bovendien dat de boekdrukkunst te Brugge start met niet minder dan 4 drukkers (Caxton, Mansion, Brito en ev. de drukker van de Flavius Josephus), om na de dood van Brito (1484) over geen enkel drukker (?) meer te beschikken - de enige druk van Hendrik van den Dale (zoon van Jan?) uit 1503: de *Figurae* van D. Lupi uitgezonderd - tot de eerste publicatie van H. de Croock in 1522. Een gelijkaardig fenomeen doet zich overigens ook te Leuven voor, waar tussen 1501 en 1512, de terugkeer van D. Martens, evenmin één drukker bekend is.

Er is echter onder de vroegst gedrukte titels behoorlijk veel Brugs werk, het vertaalwerk van Mansion en Caxton daargelaten. Zo is de eerste druk te Brussel, 1475 de *Opuscula* van J. Gerson, deken (ca. 1400) van St.-Donaas; het Utrechtse atelier drukt in 1473 de Brugse (Latijnse) vertaling van Reynaert de Vos, een prestatie van de 13e eeuw Brugse notarius Balduinus Juvenis. De ‘drukker van Haneron’ is uiteraard een volgend atelier dat naar de editie van *De Epistolis brevibus edendis* van de proost van Sint-Donaas A. Haneron zijn naam kreeg, en die ook in 1475 een ander werk te Utrecht gedrukt zag. In 1486 drukt Martens de allocutio te Brugge gehouden bij de blijde inkomst van Maximiliaan, de vroegste te Brugge uitgesproken klassieke redevoering. In 1477 drukt J. van Westfalen te Leuven het gemoraliseerde schaakspel van Jan vanden Berghe. De eerste druk bij A. De Keysere te Oudenaarde verschenen, bevatte de sermoenen van H. Steenkin, 15e eeuwse rector van de Karthuize van Sint-Anna ter Woestijne, druk overigens hernomen door Jan van Westfalen na 1484.

Tot slot van deze kleine inleiding nog volgende opmerkingen.

In hogervernoemde catalogus komen L. Gilissen en M. Th. Lenger, onder voorbehoud, terug op hun vroegere (1961) toeschrijving van de Valerius Maximus aan Mansion, om dit werk voorlopig te rangschikken onder het atelier van de ‘Drukker van Flavius Josephus’, die zij niet onvoorwaardelijk aan Brugge onthouden, en die tussen 1475-77 wordt gesitueerd. Er komt verder een uitvoerig commentaar voor, met betrekking op de *Ovide moralisé* van dezelfde Mansion, doch de hypothese van de technische verwantschap tussen de gevluchte Mansion, 1484, en het Lyonese atelier van Guillaume Leroy, de stijlgelijkenis van de *Ovide* met het werk van de graveur, eveneens te Lyon, Jan de Dale, worden niet gesuggereerd. Over het drukatelier te Abbeville, dat kort daarna opent, geen woord, hoewel de verwantschap wordt beklemtoond tussen de *Bible des poètes* (1493) van A. Vérard te Parijs en Mansions Ovide. Caxtons publicatie uit 1473-76 *Recoeil des histoires de Troyes* wordt het

eerst gedrukte boek in de Franse taal genoemd, hoewel de hogervernoemde Valerius Maximus, vóór 1477 geplaatst, eveneens een Franse vertaling was. Gezien tenslotte de twijfel bestaat over het ontwerpen van de kopergravures en de Boccacio ware het wellicht beter dit werk van Mansion niet meer expliciet het eerste drukwerk met kopergravures te noemen.

A. Dewitte

Bibliografie

De vijfhonderdste verjaring van de Boekdrukkunst in de Nederlanden, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, 1973.
W. en L. Hellinga, The Fifteenth-century Printing Types of the Low Countries, 2 delen, Amsterdam, 1966.
Le Livre, Bibliothèque Nationale, Parijs, 1972.
La Réserve Précieuse, K. Bibl. Albert I, Brussel, 1961.
Liber Librorum. 5000 jaar Boekkunst, Arcade, 1973.
J. Machiels, Meesterdrukker Arend de Keysere, 1480-1490, Gent, 1973 (te verschijnen).
Dirk Martens 1473-1973. (Catalogus), Aalst, 1973.
Noordnederlandse miniaturen, K. Bibl. Albert I, Brussel, 1971.
500 Jahre Buch und Zeiting in Koln, Keulen, 1965.

De schroever te Ramskapelle bij Nieuwpoort

Het is van ouds geweten dat op veel plaatsen vroeger de nieuwe kinderen per boot werden aangevoerd. Te Ramskapelle gebeurde dat vóór de eerste wereldoorlog met de *Schroever*. De Schroever was een schip dat, met kolen geladen, de haven van Nieuwpoort aandeed. Hij werd van verre herkend aan zijn laag en langgerekt gefluit. ‘Horkt!’, zeiden de kinders te Ramskapelle, ‘de Schroever is daar! D'r gaan weer kindjes mee zijn!’

Wantje Abram - de vrouw van de schoenmaker Abram, de achterwarege, - droeg de kindjes naar de huizen. Ze had blonde, zwarte, rosse mee; soms, als ze een beetje klein uitgevallen waren droeg ze er twee naar hetzelfde huis voor de prijs van één groot. ‘Wantje, heb je geen meisje voor ons?’, vroeg Marietje Soete, die zo gaarne een zusje gekregen had. - ‘'t Spijt mij, maar deze keer waren 't allemaal mannetjes, maar de volgende keer zullen er wel meisjes bij zijn!’.

Beweerde Maria Steenland, een boeremeisje, niet dat zij voor een verder gelegen hof bestemd was, maar dat Wantje daar de deur had gesloten gevonden, zodat zij per abuis elders beland was? Zo hadden haar oudere broers het haar verteld, en die moesten het toch weten!

Nu gaat het allemaal met de helikopter van Koksijde, en dat is zoveel duurder dan het vervoer met het schip. Dat zal wel een van de redens zijn waarom er nu heel wat minder kinders gekocht worden dan vroeger.

L.D.

De beschilderde grafkelder en grafzerk opgegraven op het St. Annakerkhof te Brugge in 1880(*)

Tijdens het graven van een put op het St. Annakerkhof te Brugge, in september 1880, voor het plaatsen van een bliksemafleider, stootte men op een uit baksteen gemeltselde grafkelder(1).

De grafkelder

Het graf was twee meter lang en 42 cm diep. De breedte aan het hoofdeinde bedroeg 62 cm, aan het voeteneinde 42 cm. Dergelijke graven of 'wiegen' waren doorgaans trapezoïdaal van vorm, een traditie die teruggaat op de Karolingische zandstenen sarcofagen en opklimt tot de klassieke en Gallo-Romeinse sarcofaagvorm.

De bodem van het graf bestond uit zand waarop een skelet lag met de voeten naar het noord-oosten. Het betreft hier wellicht een gewone W-0 begraving die minder nauwkeurig werd uitgevoerd.

Van een kist werden geen sporen teruggevonden. Mogelijks werd het lijk niet bijgezet in een kist maar in doeken of stro gewikkeld, een methode die in de middeleeuwen en zelfs veel later zeer algemeen was.

Op de kalklaag van de binnenwanden van het graf waren rode kruisen geschilderd. Volgens de beschrijving van A. Duclos eindigden de kruisen op een klaverblad terwijl tussen de kruisarmen een rode straal liep. Soortgelijke klaverbladvormige kruisen werden aangetroffen in beschilderde graven opgegraven in de St. Salvatorkerk, het graf van Guillaume de Monbléru, overl. 1468, ontdekt 16 sept. 1887 in de voormalige St. Nicolaas- of Schilderskapel en het graf van Hieronymus Lauweryn, overl. 1509, in 1893 opgegraven in de kerk van Watervliet.

In de grafschilderkunst komen vele soorten enkele of samengestelde kruisen voor, zoals: Ieliekruisen, Jerusalemkruisen, Andreas- en Griekse kruisen, het Latijns kruis, rozen- of klaverbladkruisen, het Malthezerkruis, enz. en dit zeer dikwijls herkruist.

Behalve de klaverbladvormige kruisen kwamen geen andere voorstellingen voor in het graf van het St. Annakerkhof.

Doorgaans komt op de westzijde (hoofdeinde) een Calvarievoorstelling voor, aan de oostzijde (voeteneind) een Maria met Kind. Op de lange zijden (noord- en zuidwand) komen meestal wierookvat zwaaiende engelen voor, daarnaast ook engelen met kaarsen, muziekinstrumenten en passiewerktuigen. Andere figuren op de langszijden zijn voornamelijk heiligen. Het begraven van doden in beschilderde grafkelders gebeurde vooral in het vroegere graafschap Vlaanderen gedurende de 14e-16e eeuw. Buiten het graafschap kennen we nog

(*) Deze bijdrage verscheen reeds eerder, maar zonder bronverwijzingen, in 't Schrijverke, maandblad van de Kulturele Kring Sint Anna, Brugge, jg. 2, nr. 12, p. 10-14.

(1) A. Duclos, Vondsten op Sint-Annakerkhof. In: Rond den Heerd, jg. 15, 1880, p. 337-338. Iem, Bruges, histoire et souvenirs. Brugge, 1910, p. 558.

vindplaatsen in Noord-Nederland (bijv. Loosduinen, Den Haag). Duitsland, Frankrijk en Italië. In Engeland, een gebied dat wij daarvoor speciaal onderzochten, drong dit gebruik nooit door.

De meeste vindplaatsen treft men aan in de huidige provincie West-Vlaanderen. Alleen al in Brugge werden er in vijftien verschillende kerken en kapellen ontdekt.

Meestal werden deze keldertjes aangelegd beneden het vloerpeil van de kerk. Naast de kerkbegraving kwam ook wel begraving voor op kerkhoven zoals blijkt uit deze vondst op het St. Annakerkhof.

Ook op het kerkhof van de St. Salvatorkerk en het kerkhof van Sint Kruis-Brugge werden beschilderde graven aangetroffen.

Het graf van St. Anna was afgedekt met platen van arduinsteen. Behalve dit type van vlakke afdekking kennen we ook graven die overwelfd werden met een bakstenen segmentvormig tongewelfje, zoals te Aardenburg, Kortrijk en Waasten.

Het grondgebied van de huidige St. Annaparochie behoorde eertijds tot de parochie van St. Kruis. Het is op de plaats van ‘'t Hof ter Veere’ dat de St. Annakerk in 1497 werd gesticht als hulpkerk en afhangende van de moederkerk St. Kruis(2). De scheiding van beide parochies zou pas definitief worden op 24 juli 1668. Het beschilderd graf kan bijgevolg gedateerd worden omstreeks 1500 maar zeker niet vóór 1497.

Spijtig dat Duclos hier verzuimd heeft om de baksteenformaten te noteren. Dit had kunnen bijdragen tot het vaststellen van een nauwkeuriger datering. Het is bekend dat de stenen in de 13e en 14e eeuw veel groter zijn dan na 1400. De grote moeffen van 32-29 cm worden omstreeks of vóór 1300 gedateerd. Een steenmaat van 27 cm lengte is niet ouder dan begin 14e eeuw, enz. Betrouwbare gegevens aangaande de gebruikte baksteenformaten kennen wij de laatste jaren vooral door de onderzoekingen van dr. L. Devliegher en ir. J.A. Trimpe Burger.

In ieder geval mogen we de St. Annaparochie opnemen in de rij van vindplaatsen van beschilderde middeleeuwse grafkelders.

De grafzerk en het grafschrift

Behalve de beschilderde grafkelder vond men tevens een grafzerk (160 cm × 80 cm × 9 cm) in Doornikse steen, die overigens niet bij elkaar horen. De grafzerk vermeldt de namen van twee overledenen terwijl de grafkelder een éénpersoons keldertje was en ook één skelet bevatte. Daarenboven was het keldertje afgesloten met stenen platen en het was niet de gewoonte om daar nog eens een grafzerk op te plaatsen. De opgravingen in de voormalige St. Nicolaaskerk van Hannekenswerve (bij Sluis) in 1964 hebben aangetoond dat de zerken rechtstreeks op de grafkelders rustten(3). De in 1880 opgegra-

(2) A. Duclos, Bruges, o.c. p. 557. J. Buysschaert, Sint-Annakerk. Gidsenbond-Brugge, z.j. p. 5-6.

(3) J. van Hinte, De opgraving te Hannekenswerve. In: Jaarboek van de Heemk. Kring, West-Zeeuwsch-Vlaanderen, 1963-1964, p. 44-82. - W.P. Dezutter, Enige bijzonderheden betreffende de opgravingen in de St Nicolaaskerk van Hannekenswerve. Ibidem, 1969-1970, pp. 138-161.

ven zerk vertoont op het middenveld een staande wildeman die twee schilden vasthoudt. In de rechthoekige omlijsting staat het grafschrift op de vier hoeken onderbroken door vierlobben met de evangelistensymbolen.

> Hier leghet d.../Jooris hoornewedere, f. wille(m)s die starf
> a^{o} xiiii^{c}xcix. de(n) xxvj^{en} dach. j(n). maerte.
> Sepulture va(n) jo(n)cvr./barbele
> f. cornel(is) va(n) Scadewijcs voors. wijf
> die starf up de wech van roome/
> de(n) xv^{en} dach i(n) april a^{o} xv.

Joris Hoornewedere stierf dus op 26 maart n.s. en zijn echtgenote op 25 april 1500.

Deze zerk wordt besproken door A. Duclos in Rond den Heerd, 1880, p. 338 alsmede door dr. V. Vermeersch[4] in zijn doctoraatsverhandeling onder nummer 387 op p. 454.

Het bijzondere van deze steen is wel dat het grafschrift vermeldt dat Barbele van Scadewijc stierf op de weg van Rome. Ongetwijfeld stierf zij op doorreis of op de terugreis van een bedevaart naar Rome. Haar lijk werd dan overgebracht naar de St. Annakerk te Brugge.

Rome was één van de belangrijkste bedevaartplaatsen die tijdens de middeleeuwen vanuit Vlaanderen bezocht werden. Velen gingen op weg ‘te Sente Pieters ten Hoghen Rome’[5].

Rome, Compostella en Sint Gilles zijn de drie bedevaarten die in het oude Vlaanderen reeds vóór 1300 bekend waren. In feite bestonden er drie soorten bedevaarten: de devotie-, verdrag- en strafbedevaart. Ook bestonden er reisgidsen voor de pelgrims. Een bekende Brugse reisgids voor de Rome- en Jerusalemvaarders is die van Rombout de Doppere uit 1491[6].

De zerk van Barbele van Scadewijc is echter geen unicum. Het summum van zo'n parallel vormt wel de zerk van Gert Pitersen uit Nieuwpoort (Zuid-Holland) die op zijn grafsteen liet schrijven:

> ‘Gert Pitersen - Hamer - ende het ghewest ens tot IERUSALIM ende 2 mal tot Romen 2 mal tot S. IACOP en is ghesteurven den 25 April anno 1602’[7].

Ook in de grafschilderkunst kunnen we verwijzen naar iets dergelijks. In graf VII, opgesteld in de St. Baafskerk te Aardenburg, komt op de oostzijde de voorstelling voor van Maria met kind waar-

(4) V. Vermeersch, Grafmonumenten te Brugge vóór 1578. Doctorale dissertatie. Gent, 1970-71, in drie delen. Deze voortreffelijke studie zal dit jaar worden uitgegeven door de uitgeverij ‘Raaklijn’ te Brugge.

(5) A. Viaene, De bedevaart ‘ten hoghen Rome’ en de reisroute Vlaanderen-Avignon 1322-1540. In: Biekorf, 1967, p. 5-14. Idem, Vlaamse Bedevaarders ‘Ten Hoghen Rome’ 1350-1532. Biekorf, 1968, p. 294-296.

(6) A. Viaene, Een Brugs Vademecum voor de Rome- en Jerusalemvaarder, samengesteld door Rombout de Doppere, 1491. Handelingen ‘Société d'Emulation’, C. 1963, p. 301-322.

(7) J. Belonje, Stenen Charters. Amsterdam, 1948, p. 71.

naast Jacobus de Meerdere wordt voorgesteld. Jacobus houdt in de rechterhand de staf met schelp. Sint Jacob kan hier gewoon bedoeld zijn als patroonheilige van de overledene maar anderszins is het ook mogelijk dat hier een pelgrim begraven werd die ooit, hetzij als straf of uit persoonlijke devotie, een bedevaart had ondernomen naar Compostella.

De zerk van Barbele van Scadewijc en Joris Hoornewedere werd door de kerkfabriek van St. Anna veertien dagen na de ontdekking reeds overgedragen aan het Archeologisch Genootschap van Brugge dat het overbracht naar het toenmalig Museum van Oudheden(8).

Dit museum was toen nog maar juist ingericht in de oostvleugel van de Halletoren op het gelijkvloers. Op zondag 14 juni 1880 werd het museum voor het eerst toegankelijk gesteld voor het publiek. Het zou voortaan iedere zondag open zijn 'voor alleman' van 11 u. tot 13 u.(9). Van 1900 af konden de collecties van het Genootschap worden overgebracht naar de zalen van het Gruuthusehof. Vanaf 1 januari 1955 werd Gruuthuse een stedelijk museum(10).

De zerk bevindt zich thans in het Gruuthusemuseum, afd. Steenmuseum.

W.P. Dezutter

De barometer van pastoor Wielmaecker. 1808

Het jaar 1808 bracht een ongehoord hete julimaand en een droogte zonder weerga. Onweders gingen voorbij maar braken de hitte niet.

Op het schutblad van een Brugse almanak voor het jaar O.H. 1808 schreef een hand de volgende nota:

'De barometer van mr. Wielmaeker, pastoor van de potterije tot Brugghe is van de hooghe warmte gheborsten in julij, sijnde 7. graden hoogher dan hij van geheel sijn levensgeheugenisse geweest hadde'.

Jacob Wielmaecker, een geboren Bruggeling, was een tijdlang missionaris en onderpastoor geweest in Sluis; hij was pastoor van de Potterie in 1789-1814, zoals staat te lezen onder zijn portret in het museum van het godshuis.

B.P.

Oude spreekwoorden II

- Ten duurde noyt mei seven maenden.
- Wat sal ghedingt, als men niet copen wil?
- Valt die hemel, so ist al verloren (*var*.: so stervet al).
- Verlanc (langzamerhand) rijc, dat is staende have.
- So meer honden so wee den been.
- Versengde catten leven lanc.
- Die quaet spriet, verliest een goet swighen.

(anno 1500)

(8) Zie: A. Duclos, Rond den Heerd, 10 okt. 1880, p. 359
(9) Rond den Heerd, 6 juni 1880, p. 224.
(10) V Vermeersch, Gids Gruuthuse, Brugge, 1969, p. 12.

Westvlaamse zantingen
Vervolg van blz. 245

T

TAKKELING. Zo noemde een vogelliefhebber de vogel uit een tweede of derde nest, die zwakker uitvalt dan die uit het eerste nest en daarom bv. minder gewapend is voor de jaarlijkse trek. Geh. Wulpen 1972.

- De Bo kent het w. in de engere betekenis van ‘een jonge vink die in 't najaar gevangen wordt’.

TAP. ‘Een (iemand) 'n tap aftrekken’, d.i. iemand plagen. De Panne, Ramskapelle 1971.

TATSETREIN. Gehoord te Poperinge 1925: - Moeder, gaan we gaan met den trein? - Jaje (uitspraak: joaje, d.i. ge ziet van hier, gekunt dat gaan peinzen), met den tatsetrein!’ Schertsend voor: te voet. (Taats: schoenagel).

- Niet bij De Bo. - Vgl. bv. (op het einde van de aardbezientijd). We gaan onze frezetand moeten uittrekken.

TEGENLANDER. Uitspr. egenlander. Iemand die met zijn land aan dat van een ander paalt, die dus zijn land heeft tegen dat van een ander. Wulveringem 1973.

In de Westhoek zegt men *egenkomen* voor tegenkomen (bv. 'k hên vele egeèkommen). Het oude gebruik (nog bestaande?) in Veurne-Ambacht was dat, bij een begrafenis, al de *egenlanders* op de begrafenismaaltijd uitgenodigd werden.

- Niet bij De Bo. Gezelle hoorde ca. 1885 van een Veurneambachter: ‘'t Is aardig dat Boer Jan in Boer Cijs zijn'begravinge niet en was: hij is zijn tegenlander’. (Loquela).

Vgl. *tegenlander* met bet. aanpalende eigenaar of gebruiker, in de Costume van Belle anno 1632 (Biekorf 1968, 125, waar ook verwezen wordt naar de optekening van het woord door K. de Flou).

TEMPEL. In de bet. van: slaap van het hoofd; fr. les tempes. Komt voor bij middelned. schrijvers, o.m. Jan Yperman (Verdam, Mnl. Wdb. VIII 225). De Bo citeert het woord alleen uit een gedicht van de Gentse Jezuïet Lieven de Meyer (1725). Het woord (gehoord te Ramskapelle 1973) blijkt echter wel tot het levend taalgebruik van de Westhoek te behoren.

TERD. ‘Hij had toch zijnen terd’, hoorde ik in Heule zeggen over iemand die over een muur wilde klimmen en een ton of bak had die tegen de muur stond om de afstand te overbruggen. Dus *terd* in de zin van: hetgeen helpt om te terden, hetgeen steun geeft om te terden.

TÈTEWÊTE (of teiteweite te schrijven?). Een kind dat traag en a.h.w. met tegenzin eet. Syn. van teeuwelare. Poperinge 1972.

De Bo geeft teeuwelare aan als syn. van teeuw (voor zover ik weet niet te Poperinge gebruikt).

Tètewète staat in De Bo met bet. van ‘een vrouw die vroeg oud en voor de tijd verslenst is’ (bv. ten gevolge van te veel te drinken).

Vgl. tettewetterije door Gezelle opgetekend in Ieper met bet. ingebeelde ziekte, kwakkelziekte (Loquela).

TEUTELIJK. Ongesnuisterd, niet helemaal in zijn draai; ook: slordig, maar half verzorgd. Ramskapelle en elders in de Westhoek 1971.

‘Hij ziet er teutelijk uit’ kan zowel op de lichamelijke conditie wijzen als op de verzorging van de kledij, haartooi enz. Bij De Bo duidt het w. uitsluitend op een karaktereigenschap: lastig, gemelijk, ofwel lichtgeraakt.

TOEGEPLOOID. Dubbel, het dubbele. Beauvoorde 1972. ‘De instel van dat huis was 575.000 frank, de toeslag 1.020.000 frank: 't was bijkans toeèplooid’.

TONG I. ‘Die is ook niet op zijn tong gevallen!’ - ‘Neen, die heeft ook twee bladjes gekregen de die...’. (Welbespraakt zijn). Ramskapelle 1971.

- Niet bij De Bo.

TONG II. ‘Zijn tonge is gepeld van een akster’, d.i. van de spanader gesneden. Kortrijk 1965.

De Bo geeft s.v. akster ‘kunnen klappen lijk Peelaerts akstere’. (Diksmuide en omstreken).

TOP. In verschillende uitdrukkingen:

1. ‘Z'hên den top afgedronken’, gezegd bv. van koffie waarmee reeds de eerste tas werd volgeschonken’. Ramskapelle 1960.

2. ‘De top is af’: gezegd van een maaltijd waarin een voorgerecht voorkomt. Met het voorgerecht is de eerste honger af.

3. ‘Z'hên vergeten den top uit te nijpen’: wordt in heel de Westhoek (en elders?) schertsend gezegd van een zeer hoog opgeschoten persoon. Ramskapelle 1970.

4. Iemand ‘op den top van zijn tong dragen ’d.i. voortdurend kwaad van iemand spreken: ‘Ze draagt de koster op den top van haar tonge’. Ramskapelle 1964.

- Niet bij De Bo.

TRANEN. Een wonde *traant*, gezegd wanneer er een waterachtig vocht uitkomt. Ramskapelle. Te Heule heet dit: *weien*.

- De Bo geeft tranen in dezelfde bet. maar toegepast op een wijngaard of andere bomen.

TRAPPELTJE. ‘Tien trappeltjes op een telloor’: gezegd van iemand die kleine stapjes zet. Ramskapelle 1964.

TREUTENEUTEN. Ze vertellen altijd alles in treuteneuten, d.i. met alle nodige en onnodige bijzonderheden, met kanten en abouten (uitspr. aboeten), zoals ze te Poperinge zeggen. Gehoord te Heule 1956.

Ook bij De Bo, enigszins in andere betekenis.

TRIMARS. ‘Ze zijn hele dagen op de trimars’, d.i. op den dool, op schok, Heule 1964.

- Niet bij De Bo.

TUIT. ‘Nog een ende en een tuit en 't jaar is uit’. Ramskapelle 1971.

L. DEVLOO

't Manneke uit de Mane 1974

Welgekomen Manneke! en altijd op tijd! Waar vind-je nog 'n almanak die honderd bladzijden lang kalender is en echt almanak, te beginnen met twaalf maanden dag voor dag stroppende hekeldichte vol heiligen, zaligen en dienaren Gods, waarvan de (minder kanonieke) overmaat kreatief wordt opgevangen in de Goe-en-Kwaweremaren waarmee Manneke, dat daar omhoge konstant rond Sint-Pieter draait, zijn lezers en lezereskens profetisch komt voorlichten. Wie ooit het mysterie van Mannekes charisma wil doorgronden moet zeker belanden in een voorgeborchte waar de geest van Vanhee alle problemen, zonder paneel- of andere gesprekken, de lucht inzendt. Dank-je beste Manneke, deugddoende profeet, met uw toemaat van goe'dingen in gebonden en ongebonden stijl: 't moet niet al steen en stof zijn dat uit de Mane komt.

- Inschrijving (lidgeld 25 F) bij Karel De Lille, Cantonstraat 40, Ieper. (+ 5 F indien per post verstuurd).

Mengelmaren

Een onbekende druk van ‘Den Troost der Armen’ Brugge ca. 1754

In de verzameling van Reizende Bibliotheek te Ieper berust een exemplaar van het remedieboekje ‘Den Troost der Armen’, dat de drie in Biekorf (1973, 134-136) aangehaalde Brugse drukken komt aanvullen.

De titel stemt overeen met die van de in Biekorf afgebeelde druk van 1723 (Andreas Wydts). Het adres op de titel is:

‘Tot BRUGGE, by JAN BAPTISTE MACQUE', in de Breydel-straete in het gekroont Sweerd’.

Op de kaft van het boekje staat geschreven:

‘Desen Bouck behoort toe aen Andries... (onleesbaar) tot Wontergem, anno Dom. 1754’.

Dit gedateerde exlibris in het ongedateerde drukje laat toe de jaren van de bedrijvigheid van de drukker J.B. Macqué in Brugge nader te bepalen. Van hem zijn drukken bekend tussen de jaren 1765-1783; hij was echter deken van zijn Ambacht in 1761-62. Het Iepers exemplaar in Reizende Bibliotheek stelt nu vast dat Jan Baptist Macqué zeker in 1754 (en mogelijk vroeger) in de drukkerij van de Breidelstraat werkzaam was.

Opmerkingen

1. In deze Macqué-druk ontbreekt de opdracht ‘Aen de Edele... Heren... der stede van Cortryck’. Het werkje is anoniem. Het bevat de *Voor-Reden* (bl. 3); het gedicht ‘*Tot den Leser*’ (bl. 4-5) zonder naam van auteur; de ‘*Goet-Keuringe*’, 29 juni 1712 door Joannes Verslype (bl. 5).

2. In deel II komt voor: ‘Remedie voor de Witte-heylige, of...’ (bl. 50). Na deel II volgen ‘*Byvoeghsels*. Alle dese naervolgende Remedien en syn in de voorgaende Drucken noyt gedruckt geweest’ (bl. 52-53). (Komt overeen met de vermelding op titelpagina).

3. Titel en motivering van deel III (bl. 54-57) stemmen overeen met deze in de druk van 1723.

4. De korte ‘*Sluyt-Reden*’ (bl. 57) bevat eveneens dezelfde tekst als in 1723. Dan volgt de ‘*Tafel* der Remedien en Recepten in dit Medecyn-boecxken begrepen’ (bl. 58-60).

5. Noot over de auteur.

Door Th. Sevens, Vlaamsche Dichters en Prozaschrijvers van Kortrijk 1545-1885 (Kortrijk, Eug. Beyaert 1885, 143 bl.) wordt de auteur van *Den Troost der Armen* vermeld als *Willem Simons* (bl. 49). De korte noot wordt besloten met deze regel: ‘Simons overleed den 20 mei 1678’. (bl. 50). Zou J. Bethune, ruim een kwarteeuw later, deze aanduiding van zijn voorganger als bibliothekaris te Kortrijk gebruikt hebben? En waar vond Theodoor Sevens die (precieze aanduiding van de) overlijdensdatum?

K.v.E. Ieper

Het groothonderd als getalmaat

Honderd was oudtijds niet altijd 10 × 10, doch ook 12 × 10, d.i. 120 ofte een 'groothonderd'. De houthandel biedt het meest en het langst voorbeelden van dat oude kommerciële *honderd*. Die getalmaat - het duodecimale honderd der Germanen - biedt het voordeel van het gemakkelijk deelbare getal 12 (ons onverwoestbaar dozijn!) en wist zich lang te handhaven in de Duitse landen, in Engeland en in de Nederlanden.

Hier volgt een kleine reeks vindplaatsen die de omgang met die oude term toelichten.

1398 Oudenburg. - Bij bouwwerk 'ter alleye' aan de noordzijde van het schepenhuis worden o.m. aangekocht: 'twee grote hondert barden, 18 lb. 12 sc. thondert'.

1405 Oudenburg. - Voor bouwwerk aan halle en schepenhuis worden door Pietre Plantoen geleverd: 'drie grote honderde tienvoete barden, 19 lb. 10 s. par. van den hondert'. (Hist. Oudenbourg II 175 226). - Tienvoethout: spieshout, wagenschot; wvl. gekwartierde eik..

1512 Brugge. - Op 21 aug. betaalt het St. Janshospitaal aan Michiel van Coorden een som van 8 lb. 5 sc. gr. voor 'een groodt hondert waghescots'. (Rek. 1510-14, f. 79).

1514 Brugge. - Betaling door hetzelfde hospitaal aan 'Cornelis de Smidt beeldesnyder van een half groodt hondert waghescot, 48 lb. 18 sc. parisis'. (Rek. 1510-14, f. 79).

1550 Brugge. - De Ordonnantie op het 'pondgeld' (tol) bepaalt: 'Wagheschot, prussche deylen, elc groot hondert, 4 grote; dheltscheede ende quartier, na advenant'. (Cart. Tonlieu I 162).

1594 - Brugge. - De gewijzigde tekst van de tol-ordonnantie luidt: 'Pruyssche Deylen, het hondert van hondert en twintigh sticken, incommende 4 groten, uutgaende 8 groten. - Noordsche ende Meydenburgsche, tgelijcke hondert 3 gr./6 gr.' (Ordonnantie, herdruk Brugge 1649, s.v.).

In Engeland was *the great hundred* gedurende de 14e eeuw zeer in gebruik niet alleen in de houthandel, doch ook voor vis, schapen en bij het transport met paard en wagen. (H.J. Hewitt, Mediaeval Cheshire 190; Manchester Univ. Press 1929). Ook in de graafschappen Worcester, Norfolk en Somerset is *the great* - ook *the long* - *hundred* lang in gebruik en bekend gebleven.

Als handelsterm is het hd. *Grosshundert* in het duitse kustgebied algemeen verspreid geweest (ook in de turfhandel en op de fruit- en eiermarkten).

De helft van een groothonderd is een schok, d.i. meestal zestig stuks. De term is nog bekend in de hollandse houthandel. De helft van een schok is een kwartier.

Ook hd. *Schock* vertoont varianten in de betekenis: een oud schok (altes Schock) is 20, een nieuw 60, een licht schok is 40. *Schockweise* is per 60.

De oude engelse landbouwterm *shock* (hoop hooi, ook: struik van

12 tot 16 schoven) is ook als handelsterm voor sommige ingevoerde koopwaren (met betekenis 60) bekend geweest.

Zowel *groothonderd* als *schok* behoren tot de handelstaal van de hanzeatische havens, van Brugge tot Bremen en Lübeck (en tot in Zweden toe) met, aan de overzijde, de Engelse havens van Portsmouth tot Newcastle.

Op te merken is, dat *groot* in teksten betr. houthandel niet altijd wordt uitgedrukt: in veel gevallen mag of moet *honderd* - zeker in verband met planken, delen, grenen- en allerlei timmerhout - worden verstaan als het courante, vanzelfsprekende, *groothonderd*. Althans tot in de 17e eeuw.

Naast groothonderd kent het hoogduits ook een grootduizend (*Grosstausend*) dat 1200 stuks telt. In het middelned. kennen we geen term 'grootduizend', doch die getalmaat zelf schijnt bij ons niet heel onbekend te zijn geweest. J. Geldhof vertelt dat zijn Brugse zegsman, Sissen Zwaenepoel, in de jaren 1930 de okkernoten in de groothandel verhandelde '*per grootduizend*', dat is elfhonderd voor de prijs van duizend. (Biekorf 1973, 218). Misschien hangt dit samen met het *groot dozijn* (dertien in een dozijn) dat op sommige markten (o.m. voor eieren) in voege is geweest.

- SJH. = Brugge. Archief St. Janshospitaal. - WNT V 1063; VI 908-910;; XIV 775. - De Vries, NEW 622. - Oxford ED. VIII-2, 719-720. - Kluge-Mitzka, Etym. Wtb. s.v. Grosshundert, Schock, Dutzend. - Trübner-Mitzka, Dt. Wtb. VI 192.

A.V.

Het klooster 'ten Bunderen' te Moorslede 1269-1971

In 1969 vierde men te Moorslede de zeven eeuwen waarvan men zeker is dat het gasthuis-klooster van O.L. Vrouw ten Bunderen bestaat. De aanwezigheid van een passantenhuis van die naam, aldaar, is immers vastgesteld sedert ten minste 1269. Thans heeft Mej. A. Barbaix (Zr. Marie-Paul in haar klooster) de geschiedenis geschreven van deze stichting[1] en het is een kanjer van belang geworden; bij de 770 blzz. met een groot aantal goed geslaagde en leerrijke illustraties.

Zuster Marie-Paul vatte het plan op de geschiedenis van haar klooster te schrijven op suggestie van Prof. Dr. R.C. Van Caenegem, toen deze, in januari 1969, een historische evocatie ter plaatse bijwoonde. Zij is dan daarbij te werk gegaan met veel zorg, geduld en liefde. Zeker, niet alles is geschiedenis in haar boek. De hoofdbrok is de oprichting en de ontwikkeling van de huidige gemeenschap (blzz. 297-594) te Moorslede, eerst als kleine schoolinrichting om uit te groeien tot de grote instelling die ze nu is. Maar hetgeen voorafgaat is 'n schone brok Vlaamse geschiedenis. Het boek is

(1) A. Barbaix (Zr. Marie-Paul), Zeven eeuwen ten Bunderen, 1269-1971. Uitgave 1973 verkrijgbaar mits overschrijving van 550 fr. op de girorekening 412.95 van het Klooster van O.L. Vr. ten Bunderen, Moorslede.

drieledig opgevat, aldus beantwoordende aan elk van drie wel gescheiden periodes in het bestaan. Elk dezer periodes is ingedeeld in hoofdstukken over verblijf, bezittingen, de materiële kant dus, het geestesleven en levenswijze aan de andere kant, met een uiteenzetting van gebeurtenissen. Het geheel is dan gevolgd door een aantal bijlagen waarvan we het Jaarboek (van het begin tot 1753) van de priorin (prieure) Agnes de Wilde moeten vermelden, jaarboek dat gewis verdiende in openbaarheid gebracht te worden. De stelster van dit jaarboek heeft zeker kunnen gebruik maken van talrijke dokumenten uit het vroegere archieffonds van Ten Bunderen.

Het bestaan van een passantenhuis te Moorslede is, zoals gezegd, vastgesteld sedert 1269. Het was gelegen bezijden de baan van Brugge naar Rijsel, over Roeselare en Menen. Het bleef ongeveer aldus tot in de tweede helft van de zestiende eeuw. De zusters moesten een eerste maal vluchten bij de Beeldenstorm in 1566, toen hun klooster deerlijk gehavend werd. Reeds teruggekeerd in 1568, werd hun de strijd tussen Staatsen en Malcontenten in de Leiestreek fataal. In 1578 moesten ze voorgoed uitwijken, gedeeltelijk naar St.-Omaars en gedeeltelijk naar Rijsel. Dit was het einde van de eerste periode van hun geschiedenis.

Toen de rust in Zuidelijk Westvlaanderen gedeeltelijk was hersteld, kwamen ettelijke zusters uit het klooster weer samen en vestigden zich, in 1587, te Ieper, alwaar ze zich bezighielden met apostolisch werk, de pelgrimszorg vervangen zijnde door ziekendienst, om later over te schakelen naar het onderwijs. Het ‘Ieperse’ klooster van O.L.Vr. ten Bunderen werd opgeheven, als ‘onnuttig’ in 1783 en de kloosterzusters gingen uiteen: enkele bleven te Ieper, andere gingen naar Elverdinge, Langemark en Reningelst. En dit was dan het einde van Ten Bunderen, tweede uitgave. De bezittingen, waarvan sommige stamden uit de tijd van de oprichting in Moorslede, in of vóór 1269, werden beheerd door de zgn. Religiekas.

Een derde periode kon echter kort daarop beginnen. Dit was reeds in 1785, twee jaar na de opheffing, en ditmaal zou het opnieuw de bakermat wezen. In 1777 was te Moorslede een ‘Armenschool’ opgericht en de leiding ervan werd, in 1785, toevertrouwd aan gewezen zusters van het gesloten Ieperse klooster. In 1815 werd een Franstalig pensionaat bij de inrichting gevoegd. Frans was alsdan mode. Langzamerhand kwam de uitbreiding, eerst door de oprichting van filialen in talrijke Vlaamse plaatsen. Ook een Instituut voor doofstommen en blinden kwam tot stand, instituut dat later naar Ieper werd overgebracht. En daarna nam de uitbreiding toe om de veelomvattende grootheid te worden die thans ook haar inplantingen heeft in de Republiek Zaïre.

Het is een prachtig boek geworden dat we gerust ter lezing kunnen aanbevelen, niet enkel aan degenen die zich voor het godsdienstig leven interesseren, maar ook aan liefhebbers van geschiedenis en aan degenen die de detailontwikkeling van een kleine gemeenschap tot een uitgebreid kompleks van instellingen willen kennen En hier denken we dan vooral aan het derde gedeelte van dit zeker merkwaardige boek.

J. Roelandt

Oud-Kortrijk: beeld van een afbraak

P. DEBRABANDERE, Kortrijkse gevels van de zestiende eeuw tot het Empire. In-8, 172 blz.; 178 platen. (Verhandelingen uitgegeven door De Leiegouw. IV. Kortrijk 1973).

Deze monografie, keurig uitgegeven met de steun van de Kommissie voor het Kunstpatrimonium van de stad Kortrijk, is er gekomen a.h.w. om de sloping van de laatste stijlgevels in de monotone straten van Oud-Kortrijk te konstateren. Een kunsthistorische studie van de gevels van 1500-1820 was dan ook een moedige onderneming, een soort oefening in het luchtledige, die uit grafische dokumenten het gelaat van het oude Kortrijkse burgerhuis tracht te hertekenen.

De auteur, die de dankbaarder gebieden van de schilder- en beeldhouwkunst van zijn stad in voortreffelijke monografieen heeft ontgonnen, mag ook voor dit uitstekend werk worden gefeliciteerd. Zijn gecomenteerd album dat alle bereikbare dokumenten van oude gevels, hoe fragmentarisch en geschonden ook, bijeenbrengt is een leerrijke inventaris die tegelijk archeologisch en kultuurhistorisch belangrijk is.

Gekeerd naar het verleden is deze studie een audio-visuele aanklacht. De nonchalance van de Leiestad inzake stedenschoon is overigens in Vlaanderen spreekwoordelijk geworden. Het werk moge dan ook een profetische stem zijn - hopelijk geen Cassandra! - in een welvarende stad waar de parkeerhonger zelfs het gezicht van het bloedeigen stadssimbool - de Broeltorens - heeft aangevreten, waar de monumentale Nieuwe Hallen zonder inspraak werden uit de weg geruimd, - en de litanie gaat verder, van jaar tot jaar, in de executie van de laatste typische gevels. Een geluk dat de restauratie van de beproefde grafelijke O.L. Vrouwekerk werd ter hand genomen door een pastoor De Cuyper die, samen met een hoogstaande kerkraad, het monument nummer één van het Kortrijkse kunstpatrimonium in nieuwe luister heeft gezet. Noblesse oblige. De Sporenstad moet haar geslonken bouwkundig erfgoed niet verder vergooien. - A.V.

De landtwinninge van Kaarle Stevens

In de Vraagwinkel van Biekorf, 74, 1973, 5-6, p. 191, wordt de vraag gesteld naar de nationaliteit van Kaarle Stevens van wie *De landtwinninge*... bij Plantijn in 1566 verscheen.

Het werk is de Nederlandse vertaling uit het Frans van *L'agriculture et maison rustique* (Parijs 1564), op zijn beurt een vertaling uit het Latijn, *Praedium rusticum* (Parijs 1554).

De auteur Kaarle Stevens, met zijn Latijnse naam Carolus Stephanus, is de Fransman Charles Estienne (1504-1564) uit het beroemde Parijse drukkersgeslacht der Estienne's. Charles Estienne, zelf ook drukker, publiceerde als auteur verscheidene werken, waaronder *Praedium rusticum*, behalve in het Frans en het Nederlands, ook in het Duits, het Engels en het Italiaans vertaald.

Elly Cockx-Indestege

Nationaal Biografisch Woordenboek

Planmatig, om de twee jaar, verschijnt een statig deel van deze akademische uitgave die als een van de historisch-wetenschappelijke topondernemingen in Vlaanderen mag geroemd worden. Dankzij redactiesecretaris Prof. Dr. J. Duverger ontmoeten al onze (oude en nieuwe) provincies elkaar in dit pantheon van hun gedenkwaardige zonen. Een nieuwe generatie tekent met een nieuwe kijk op mensen en dingen.

In deel V komen, zoals in de vorige delen, een goed aantal Westvlamingen aan de beurt. Een selektief overzicht kan hier, als wegwijzer, nuttig zijn.

De oude schilderkunst is vertegenwoordigd door de Kortrijkse schilders Jan en Marcus van Ghistel, Pieter Vlerick, Erasmus Causse (P. Debrabandere) en Bernard de Rijckere (F. De Vleeschouwer). In verband met Jan van Eyck moge verwezen worden naar de biografie van kanunnik Joris van der Paele (R. De Keyser). Naast de moderne grootheden Permeke en Spilliaert komen ook bescheidener figuren van schilders en beeldhouwers, nl. Clemens Carbon (A.T. Van Biervliet), Alfred Wallecan, Karel Laloo en Yvonne Serruys (F. De Vleeschouwer), in goed gedocumenteerde biografieën tot hun recht. Een bijzondere vermelding voor het artikel van M. Smets over de baanbrekende architekt Huib Hoste.

In de rijk gevulde kolommen over Rodenbach en Streuvels ontleedt André Demedts ook de evolutie in de waardering van mens en werk: een aspekt dat door akademische historici al te zeer wordt verwaarloosd. Een simpatieke trits mindere goden zijn Arthur Coussens, Delfien Vanhaute en René Vermandere, en bij hen aansluitend, het verdwaalde talent van een Géo d'Aconit uit het Tieltse (F. De Vleeschouwer).

Prof. Lodewijk Scharpé wordt veelzijdig in 't licht gesteld. (J.F. Vanderheyden). Voor de editie van Cornelis Everaerts Spelen (Leiden (1898-1920) mocht wel worden aangestipt dat de oorlogsomstandigheden de medewerking van Scharpé hebben onderbroken en dat daardoor Prof. J.W. Muller de Brugse informatie van zijn Brugse medewerker heeft moeten missen om alleen nog in een paar gevallen door KareL de Flou te worden geholpen. Dit verklaart de Brugse tekorten in de Aantekeningen (afl. 3, 1920) van deze onmisbare Everaert-uitgave.

Ook Frans-Vlaamse figuren treden weer in de rij met J.M. Gantois (André Demedts) en Jozef Tillie (C .Moeyaert).

Door A. Verberne worden de orgelmakers Hooghuys behandeld en M. De Bruyne tekent naar verdienste de Roeselaarse komponist en muziekleraar Johan de Stoop.

De oude Brugse drukkers Jan Brito en Gillis van den Rade (A. Schouteet) ontmoeten in dit deel de moderne drukker-uitgever Joris Lannoo van Tielt (J. Ducheyne).

Op de calvinistische predikant Jan Hendricks van Alveringem (J. Decavele) volgt de Ieperse teoloog Christianus Lupus (N. Teeuwen), terwijl de zeer concordataire deken P.J. De Pauw van Torhout (W. Munier) in één band steekt met de stevenistische ijveraar Pieter Speeckaert, wiens biograaf (A.T. Van Biervliet) ook abt Ger-

winus van Oudenburg en de missionaris Frederik Muylle van Gits in de ekumenische ontmoeting betrekt. Het bewogen apostolaat en direktoraat van F. Corselis wordt door F. Simon helder samengevat.

De natuurwetenschappen zijn vertegenwoordigd door de bioloog Prof Paul van Oye en de dierenarts Prof. J.L. Vandevelde.

Onder de hoge ambtenaren van betekenis defileren Diederik Gherbode van Wervik (R. de Keyser), Ferdinand Nipho van Tielt-Ardooie (L. Ceyssens) en Jan d'Oudegherst, vader van de bekende kroniekschrijver (J. van Rompaey).

De betreurde Prof. Egied Strubbe staat in dit vijfde deel van het NBW waarvan hij, vanaf de stichting, een aktief promotor is geweest (W. Prevenier). Tot zijn generatie en werkkring behoren de historicus en archivaris Etienne Sabbe en de historicus Prof. H. de Sagher die in Algemeen Rijksarchivaris C. Wyffels hun biograaf vinden. Dezelfde auteur levert het ontroerende levensbericht van de Ieperse archivaris Emile Henri de Sagher waarin de dramatische 'dood' van het stadsarchief van Ieper en het noodlot van een 'archivaris in hart en nieren' gekondenseeerd worden.

Last not least, een van onze graven, Lodewijk van Nevers (Crécy) staat waardig in de rij (M. Van der Maesen). Onze helden van 1302, Breidel en de Coninc, vinden in Dr. J.F. Verbruggen hun onvervangbare biograaf. Met alleen een tekort: geen woord wordt gerept over hun groei in de legende, hun romantische dimensie, hun verheffing tot simbool - figuren die, als geen ander, nieuwe geschiedenis hebben gemaakt met neerslag in woord en beeld midden ons. De biografie moet de gloria postuma, ook de legendarische, in haar kritisch overzicht niet verwaarlozen.

A.V.

- *Nationaal Biografisch Woordenboek*. Uitgegeven door de Kon. Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van Belgie, Deel V (1972), 1022 kol. VIII + XX pp. Prijs: 900 F. Verkrijgbaar door overschrijving op P.R. nr. 352.57 (Kon. Vl. Academie, Kunstlaan 43, Brussel).

De drie Rozebeken van Vlaanderen

Aansluitend bij Biekorf 1973, 192 en 248.

De bewering als zou de onderscheiding Oost- en West- bij Rozebeke modern zijn, is volgens mij relatief.

In de archiefstukken van het Kortrijkse wordt Oostrozebeke meermaals aangeduid als 'Roosbeke op de Mandel': 'Jan vanden Nyeuwenhuus gheseit de Bane... is ontvryt vander zynder poorterie van Audenaerde, wonende nu tertyt... in Roesbeke up de Mandele. Actum II maerte 1523' (Poorter en Struuckboek van Pamele-Oudenaerde, f° 136 v.).

Toen deze familie wat later naar Brugge afzakte, vinden wij in het register 1578/1585, van de aanvaarding der nieuwe poorters (te Brugge) op f° 82 v: 29 sept. 1582, 'Joos van Nyeuwenhuyse... ghebooren van Oostroozebeke...'

G. van Nieuwenhuyse

De roeselaarse rederijker Robert Lawet zijn Judith-spel van 1577

In verband met deze bekende rederijker 'gildebroeder ende componist van de weerdige edele retoricke binnen der stede van Rousselaer' moeten we hier verwijzen naar een door de Kon. Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde bekroonde monografie. '*Het Judith-thema in de Nederlandse letterkunde door Anna Marie Musschoot*. (276 blz.; Gent, Secretariaat der Academie).

In onze middelnederlandse literatuur kreeg het bijbelse verhaal van Judith geen zelfstandige literaire bewerking. Anders ligt het in de rederijkersperiode waar Lawet in 1577 een 'spel van zinnen' componeert met een eigentijdse visie op de figuur van Judith.

De compositie van Lawet omvatte eigenlijk twee spelen zoals blijkt uit de volledige titel: '*Twee schoone speelen van zinnen van de vroome vrauwe judich ende van holifernes den prince der asschierschen leghere rethoryckelick gestelt naert uutwysen der bybelen*'. Alleen het eerste spel van dit 'tweeluik' is bewaard gebleven, in handschrift, in het Museum Plantin-Moretus.

Lawets *Judith* is een bijbelspel in de traditie van het middeleeuwse mysteriespel, een scenische voorstelling van het bijbelse gebeuren, die evenwichtig is samengesteld en blijk geeft van dramatisch kunnen en literaire uitdrukkingskracht. Judith en Holofernes verschijnen in hun allegorische funktie, als personifikatie van het goede en het boze beginsel, van God (of zijn instrument) en de duivel. De auteur geeft een uitvoerige ontleding van het stuk blz. 78-86 om het dan, waarderend en vergelijkend, te situeren in de literaire evolutie van het Judith-thema.

In dit werk brengt de auteur ook bijzonderheden voor de volkskundigen onder onze lezers, namelijk over de plaats die Judith heeft veroverd in het volksboek-schoolboek, in gezelschap van de (eveneens exemplarische) bijbelfiguur Tobias (blz. 71-75).

Voor de middeleeuwen mag aanvullend worden verwezen naar de plaats van Judith in de paraliturgische wijdingsformule van het ridderzwaard (12. eeuw) en de duivelbanning uit het Missale Gallicanum (7.-8. eeuw) waar Judith als de hand Gods 'de duivel in Holofernes doorsteekt'. Twee bijzonderheden die de voorstelling van de auteur komen staven.

Met zijn Judith-spel introduceert Lawet de naam en faam van zijn vaderstad Roeselare in de geschiedenis van onze Nederlandse letterkunde. Wanneer wordt de uitgave van dit nog steeds onuitgegeven rederijkersspel aangepakt?

A.V.

Steengilden in Frans-Vlaanderen

Te Meteren bij Belle (Bailleul) bestonden oudtijds zogenaamde *Steengilden*. Het doel van die verenigingen was het beheer en het onderhoud van de stapstenen *(pierres de pas)* die te regentijde de modderige wegen dienden begaanbaar te houden.

Die stapstenen waren zware stenen van ca. 70 × 30 cm en werden geplaatst met tussenruimten van 30 & 40 cm elk. De vereniging

bezorgde, elk in zijn vak of wijk, de aankoop van de stenen en stelde gildeleden aan voor de uitvoering van het werk.

Voor die regeling kwamen de leden der verschillende wijkgilden jaarlijks bijeen in een herberg waar dan een gildemaal, de zogenaamde *Theyre*, werd gehouden. Op die vergadering werd de rekening voorgelezen en goedgekeurd.

De Steengilden waren eigenaar van een stuk land waar hun voorraad stapstenen werd gestapeld. Te Meteren had dit stuk land een oppervlakte van iets meer dan drie gemeten. Daar werden de stapstenen getast van de vijf Meterse steengilden, met name: Hoogenacker, Clapbanck, Fonteyne, Hoegemeerschen, Bertheloot.

Nog in 1786 hielden de Steengilden van Meteren hun *Theyre* in de Zwarte Leeuw, nadat ze de jaarlijkse gildemis hadden bijgewoond in de parochiekerk.

In franstalige dokumenten heten die Steengilden in 1780: la Société des marche-à-pieds.

Ook in Belle bestonden in 1789 Steengilden voor de Folystraet en de Ballasche(?)straet.

- R. Béhague in Annales Com. Flamand de France t. 38 (1932) 240-242, coll. p. 85. - Dr. L. Lemaire, in Bulletin de l'Union Faulconnier t. 29 (1932) 166-167.

A.V.

'T Beertje. Volkskundige Almanak voor 1974. Uitgegeven door de Bond van Westvlaamse Volkskundigen. 100 blz. met 12 platen. Prijs 50 F (P.C.R. 4512.63 Bond Westvl. Volkskundigen Brugge).

Beertje XXXIII verkondigt in top de gebeurtenis van het jaar 1973: de opening van het Stedelijk Museum voor Volkskunde in de Balstraat (St. Annakwartier) te Brugge, met een historiek van de Bondsperiode van het Museum in de Concertzaal en in de Hallen (Schermzaal) door hofdman Hervé Stalpaert. Het volksleven in Ramskapelle bij Heist herleeft in een boeiend hoofdstuk waarin de lokale ‘garde’ niet ontbreekt (M. Cafmeyer). Op het historisch overzicht van het meervoudige Brugse ambacht ‘van den Ledere’ (J. de Smet) volgt een requiem voor de stoomtram van Leke. Historisch en volkskundig belangrijk is het hoofdstuk over de Apostolijke Zondagschool te Brugge (H. Demarest), een gebied waarover nog veel te zanten valt. Een vertelling als een sprookje (of als stof voor een roman) moge meer dan één vervolg krijgen (G. Franchoo). Heeft de jaarlijkse kalender zijn vaste voet in Beertje verloren, dit jaar steekt hij de kop boven in de volkskundige weelde van een berijmde ‘Noortschen’ pastoorsalmanak uit de pruikentijd (J. Geldhof). En dan nog een slotstuk over de stoomtrans van Brugge-Zeeuws-Vlaanderen en Heist om van te snoepen. (E. Buysse). Met boekennieuws en mengelmaren als bekroning. ‘Coopt my, en steekt my in uw sack - Ick ben een dienstig Almanak’! (Rijmpje van Meester Caesmes in zijn Hemel-Meter voor het jaar 1671).

B.

Laatste mandevlechter in Lo

Toen Aloïs (Wiesten) Verstraete in Lo op 6 september 1972 zijn hoofd neerlegde, was de beschrijving van zijn ambacht juist klaargekomen om op de studiedagvan de BWV te Male te worden voorgedragen (11 november 1972). In woord en beeld (o.m. een filmischtechnische reeks van prachtige kleurdia's) heeft *Ir. W.E.F. Verlonje* het handwerk van de mandevlechter doen herleven. Grondstof, beroep, gereedschap, vlechtwerk worden er ‘van wisse tot mande’ gevolgd, afgekeken, vaardig getekend, ook met notering van het lokale vakwoord. Als werkstuk kreeg de *kattekniezer* de eer tot in de laatste details te worden behandeld.

Deze modelstudie is opgenomen in *Schrift 3* van de Bond van Westvlaamse Volkskundigen (57 bl. tekst + XII bl. illustratie). Dit Schrift brengt tegelijk een samenvatting van de referaten over Urbanisme en Volkskunde (H. Stalpaert) en De Molinologie, d.i. een algemeen werkschema van hetgeen de technische ‘molenkunde’ op internationaal vlak wil bereiken. (C. Devyt).

A.V.

Westvlaamse spreuken
Zanting 1970 IV

1. De boter was al bruin in de panne. Kemmel.
   - Ze had al met een andere man omgegaan eer ze trouwde.
2. De strate is buiten voor ons. Vlamertinge.
   - Wij bemoeien ons niet met wat op straat of elders gebeurt, om desgevallend niet te moeten getuigen over iets dat in het gebuurte voorviel.
3. Hij was door de noene gevallen. Pollinkhove. Vlamertinge.
   - Was blijven drinken over noen en avond.
4. 't Is een kluchte met een oor aan. Oedelem.
   - Hij wil kluchtig doen, maar 't is te gezocht ... erbij gesleurd.
5. Hij is niet mistrouwd, maar hij heeft mispakt. Rumbeke.
   - Is rijk getrouwd, maar zijn vrouw is niet de ‘ideale’ voor hem.
6. Met rullen en prullen kom je niet ver. Vlamertinge.
   - Herbergpraat brengt geen baat.
7. Er is daar geen een die een steke laat vallen. Langemark.
   - Iedereen volbrengt perfekt het aangewezen werk.
8. Hij springt lijk een peerd voor de sporen. Vlamertinge.
   - Is seffens bereid voor 't werk dat men hem aanwijst, soms wel uit schrik voor de baas.
9. Hij was in een sterre. Vlamertinge.
   - In een opgejaagde toestand.
10. Liever een kort zwijnsleven dan een lang hondeleven. Vl.
    - Spreuk van een wallebak, een zwierbol.
11. Hij zal veel zand moeten hên om den brand te blussen. Vl.
    - Gezegd waar er spraak was van een vader die zijn dochter wilde doen afbreken met een jongen die ze gaarne zag.

M. Vermeulen

Kleine verscheidenheden

BROETOMMEGODES - Benaming in Sint-Omaars van ‘ghewillighe aerme vrouwen’ die oorspronkelijk (13e-14e eeuw) in convent samenleefden, in de Lombardiestraat, buiten het begijnhof (dat aan de Quenestrate gelegen was). Ze gingen, m geest van armoede, hun brood bedelen ‘omme God’ en verzorgden de zieken en lijdenden ten huize Worden in de 14e eeuw franciskaanse tertiarissen met de naam ‘Zwarte Zusters’ die bij epidemie de verzorging van de pestlijders verzekerden. (Mogelijk als ‘Cellezusters’?). In 1415 schenkt de stad een jaarlijkse aalmoes ‘as povres seurs que on nomme Broetommegodes, demourans en le rue de le Lombardie...’ (Stadsrek. 1415-16). - Het Zusterhuis werd in de 17e eeuw een klooster van Zusters Conceptionnisten. (J. de Pas, Vieux Saint-Omer, 86 , Mém. Antiq. Morinie XXX 263).

BUFFET. - In de oude betekenis, tot ca. 1400: een laag zitbankje, meestal drievoetig. - Twee rekeningposten te Ieper in 1326 betreffen de huisraad van Jhan vander Beke ‘van een buffette’ en van Jhan van Beislare ‘een buffetkine, 1 diskelkin, 2 quade scraghen’. (Comptes Ypres II 647-648). - De inventarissen uit het repressiejaar 1383 belichten duidelijk het oude buffet. Bij de barbier Staessin te Brugge zijn verbeurd: ‘3 zetelen, 4 boffetten, 3 beckine’; in de kleine huizen bij Sint-Gillis ‘3 scrinen, 2 zetelen ende 4 boffetten’; bij Pauwels Scokaerd, een kordewagenkruier, ‘vive zittecussene, 3 boffetten ende een oorcussene’; bij Willem Koucke · beddegoed, hout, turf en ‘6 boffetten’; by de hostelier Joris van Roengeville · ‘Inden vloer beneden: een lys, 1 tafle, 2 scraghen, 1 zetel, 3 bancken, achtien boffetten’; in de herberg van de makelaar van den Eesine . ‘zesse boffetten, eenen zetele .’. (Hand Em. 84, p. 98 101 106 114; Froissart, Baljuwrek. ed. de Pauw, 176) - In de 15e eeuw wondt mnl. buffet de naam van een grote zitbank, een officiële zitbank (van magistraat, vierschaar, ook van kerk- en disheren), en weldra ook van het bekende kastmeubel (een kombinatie van kredensmeubel en dressoir). Men vergelijke de evolutie van mnl. contoor, comptoir (teltafel en meubelstuk) naar kantoor (rekenkamer). - Het middelengels kent *bofet, buffate* met bet. drievoetstoel (15e e.); ook in samenst. buffet-stool, buffet-form. In Noord-Engeland heeft *buffet* nog heden de bet. ‘lage stoel’; ook Schotland kent heden nog *buffet* als een speciale stoelnaam. (Oxford ED 1-2, 1158). - De evolutie van mnl. en ndl. buffet loopt, naar de inhoud, parallel met ofr. en fr. buffet. Zie Gay I 232-233

DRONCKAERT STOEL - Stoel met gebogen onderstel waarin men op en neer kan schommelen, schommelstoel. - In de keuken van een burgerhuis te Brugge worden in 1522 bevonden: ‘een scaprade met vier dueren, een rondeelkin, een cavyken, een dronckaert stoel ende diverssche andere stoelen’ (SAB. Reg. 4° civ. sent 1522-23, f. 137^{v}). Onder het huisraad van Margriete de Roy te Brugge worden op 19 dec. 1543 bevonden: ‘Een tafereel, noch een tafereel hanghende ooc voor tcafcoen, eenen lys, eenen dronckaert, eenen hooghen leenstoel ende twee cleene stoelkins’ (SAB. Reg. 4° civ. sent. 1543-44, f. 70). De inventaris van Marie van Marivoorde anno 1549 te Brugge vermeldt (p. 19): ‘Een naeymande. Een cleen stoelke. Een dronckaert stoel. Een kindercoetse. Een kynder tafelstoel’.

INNOCENT. - Iemand met een zwak hersengestel; zwakzinnige, halve krankzinnige, idioot. De ‘innocent’ was ongevaarflijk, werd niet (zoals de krankzinnige of *dulle*) opgesloten. Leefde van aalmoezen

en droeg daartoe het bedelaarsteken. Werd in de steden door de stadsregering of door partikulieren gekleed; op het kleed was het simbooi van zijn weldoeners aangebracht. - In 1502 wordt door de Gentse wethouders laken aangekocht 'daer de arme innocente ende diversche cruepele, blende... cleederen af hadden' Het kleed van de innocenten wordt bijzonder verzorgd, blijkens de betaling gedaan aan 'Gillis van den Bossche, borduerwerckere, van twaelf leeukins te borduerne, die up de habijten vanden innocenten ghenaeyt waeren'. (SAG. Stadsrek. 1502-1503). Voor de 14 innocenten van de stad worden in 1543 aangekocht '53 ellen roodts lakens, 12 ellen dobbel pije, 5 ellen zwarte voeringhe, daermede ghecleedt waeren (volgen de 14 namen) alle innocenten deser stede'. Lievin de Dorpere wordt daarenboven betaald 'voir t'fautsoen van 12 innocente leeukins'. (SAG. Stadsrek. 1543-44) Die geborduurde 'leeuwtjes' waren het stadswapen van Gent ('van sable metten silveren Leeu'). - In 1563 wordt in het Hospitaal van Geraardsbergen opgenomen 'een aerm scamel innocent ghenaempt Callyne, wiens ouders meneghe tyt aldaer ghetrouwen dienst ghedaen hebben...'; onder de uitgaven tekent de priorin o.m. aan 'een scootcleet voor Callyne d'innocente'. (Devos, Hospitaal 278). - In een esbattement van 1526 laat de Brugse rederijker Cornells Everaert de twee hoofdfiguren - Boerdelic Pleghen ende Ghenoughelic Voortstel - optreden 'als twee innocenten ghecleedt'. (Spelen, ed. Muller-Scharpé 235). - Te Kortrijk gingen in 1550 en volgende jaren de 'innocenten deser stede' in de jaarlijkse processie, opgeleid door de nar van de stad. (De Potter, Gent VII 132) - Een *innocent* kon ook een sociale promotie krijgen wanneer hij door de prins werd ingeschakeld in de krans van zijn narren, zotten en zottinnen, die er met grote titels van joncheer, meestere, vicomtesse mochten pronken. Hertog Filips liet dan, terwijl hij in het Prinsenhof te Brugge resideerde, zijn narren kleden en reden op stadskosten, zoals blijkt uit de volgende rekeningpost anno 1471: 'Betaelt... ter causen van 5½ ellen groen lakens daer of dat eenen keerde ghemaect was omme eenen persoon innocent uten Hove gheheeten Neve... Item van 64 lamvellen die in den voorseiden ghevoert waren...' (SAB. Rek. 1471-72, f. 119). - Latere teksten (Delft 1616) met innocent zn. in WNT VI 1832.

INVAL - Smeedwerk. Haak of neus voor een deurklink. Een betaling aan de smid door het St. Janshospitaal te Brugge in 1565 betreft: 'twee crammen, een clyncke ende een inval, tzamen 4 sc. 6 d. par.' (SJH. Rek. 1565, f. 127^{v}). - Vgl. klinkhaak: 'ijzeren haak waar de klink van een deur in valt' (Vuylsteke, Ambacht van de smid 81), alsook Vandale NGW s.v. klink.

LOECHHUUS. - Huis of loods waar de loogkuipen staan, behorend bij een linnenbleek. - Het Sioenklooster te Kortrijk bezat reeds in 1532 een 'bleeckerye ghenaemt de krieckerye buuten der bailie van Groeninghe'. Die blekerij omvatte niet alleen een 'bleecpleyn' en een lochting, maar ook zekere gebouwen die mede in pacht werden uitgegeven. Bij het einde van de pacht van Jan Verkinderen in 1543 neemt het klooster de waardevermeerdering over, o.m. de beplanting alsook 'het loechhuus, het waechuus met noch 2 elnen behancxkins, den zwynsbac, de poorte metten plankyst, noch den tausteen ende den watersteen voor 6 lb. 2 sc. 6 d. gr.' (Rek. 1543, f. 331). - Ook het Sint-Niklaasgasthuis verpachtte in 1545 zijn blekerij die gelegen was in de Langhemeere. (E. Sabbe, Belgische Vlasnijverheid I 216). -

In de loogkuipen werd de loog (uit potas of uitgeloogde houtas) bereid voor het logen (de loogbaden) van de stukken lijnwaad.

LUVEYNSTER - In een toren: venster van de luidkamer of klokkenkamer. Het kontrakt met meester-timmerman Bouden van der Capellen betr. het belfort van Dendermonde in 1378 verbindt hem o.m. ‘eene van de luveynstren af te doene, ende weder te makene, ende wel te slutene an de vorseide metselrie’. (Oudste stadsrek. ed. Broeckaert 61) Terzelfdertijd krijgt meester Bouden de opdracht ‘een camerken te makene, ende alleene af te schuttene, daer d'engien van der huerclocken inghestelt ende ghesloten staet’. Buiten dit kamertje van het tadsuurwerk hing de ‘draperienschelle’ (werk- en marktklok).

ONGHEVALUWEIRT - In de geldhandel. Gezegd van een munt die buiten koers gesteld is - Joos Lambrecht drukt te Gent in 1544 een geillustreerd muntboekje onder de titel: ‘De Onghevaluweirde gauden ende zelveren munten van veel dyverschen Conijncryken, landen ende Steden’. De franse paralleltekst luidt: ‘Les monnoyes d'or & d'argent non vajuées...’. (BG I 76). In een gewijzigde Antwerpse herdruk van 1575 luidt de titel? ‘Donghevalueerde gouden ende silveren Munte van diveersche Coninckrijcken’. (Cat. Vander Straelen I 251). - Het tegenhangertje van de gangbare munten draagt als titel: ‘Calculacye oft sommeringhe van allen den gouden ende zilveren gevalueerden penningen cours ende ganck hebbende in desen Nederlanden’; Antwerpen, 1547 (Cat. id. I 250).

ORILLIOENEN - Pelterijterm. Keelstukken van sommige pelsdieren. Var. orrillioen, orlioen, orguillioen, orgueillon. Veronderstelt een otr oreillon. - In het sterfhuis van de Brugse kapelaan Henricus van Grevelynghe woiden in 1527 verkocht: ‘Eenen grauwe kerle met puysoten van vossen. Eenen kerle met orlyoenen van vossen’. (ABB St Donaas, Testam.). Op 23 dec. 1541 wordt in Brugge ‘in pande ghegheven zekere pelterie, te wetene: 21 dosynen Romenysche vellen ende vier pelsen van orlioenen van maerthers’. (Hand. Em. 80, 106). Een Brugse inventaris van 1541 vermeldt o m. ‘een graeu laken keerle gevoert met orguillioenen van vossen’. (Stallaert II 317). Een andere Brugse inventaris ook in 1541 noteert: ‘Een zwarte alfossetten keerle ghevoert met orrilioenen van fluwynen’. (Invent Marivoorde 13). In 1543 koopt meester Jan Canys in het sterfhuis van kanunnik Jan Metteneye te Kortrijk ‘een camelotten keerle met orgueillons van fluynen’. (Caullet, Testaments 76). - Brabantse varianten met verwarde toelichting bij Stallaert I 597, II 317. - Orillioen is, als pelterijterm te stellen in de rij van de vaak voorkomende *ruggen, poten, kelen* van bepaalde pelsdieren. Een Kortrijkse inventaris uit 1483 noemt ‘een kerle vyolet met kelen van maerters’, te vergelijken met de bovenstaande ‘orlioenen van maerters’. - Over rugge (rugvel) als pelterijterm zie Verdam VI 1679. ‘Kelen van maerters’ als voering van een abyt worden genoemd in de Brugse stadsrekening van 1465. (Gailliard, Gloss. Flam. 137).

PALMSCHULT. - Benaming van een cijns te betalen op Palmzondag. De inwoners van Hooglede hadden oudtijds een jaarcijns van 28 ponden, 11 stuivers, 8 deniers te betalen aan de abt van de St.-Amands-abdij (bij Doornik) die het patronaatsrecht over de parochie Hooglede bezat. De abt was, als ‘pastor primitivus’ begever van de pastorij Dit recht werd bevestigd in een uitspraak gegeven te Doornik op 16 mei 1688 waarin staat dat die cijns moet worden betaald op de vervaldag, zijnde ‘au

pasque fleury de chascun an, et pour ce sujet appelé en thiois *palmschult*..' - Ofr.
pasque fleury (pâques fleuries): mlat pascha florum, pascha floridum: Palmzondag.

PELSROC - Bonten bovenkleed. Bij testament te Gent geschreven in 1385 legateert Mergriete van Machline aan Mergriete Smeeds ‘minen mantel ghevoedert metter pelse, ende minen pelsroc’. (Cart. Beg St. Elisabeth, ed. Bethune, 113). - Pelsroc blijkt hier duidelijk een bovenkleed aan te wijzen, niet de voering ervan. Pelsrock bij Kiliaan (1599), ofr. pelisson.

PERMISSIEGHELT. - Munt die, krachtens een keizerlijke ‘*permissie*’, d.i. een tijdelifke tolerantie, aan een hogere koers mag worden uitgegeven dan in de vorige ordonnantie is vastgesteld. - Een plakkaat van 3 november 1548 brengt een moderatie ‘op de (vorige) permissie van der munte’ en bepaalt dat men alle huurgelden, cijnzen en renten ‘zal moghen betalen met Permissie ghelde’. (Plac. v. Vlaend. I 520) - De permissie is tijdelijk ‘by maniere van Permissie ende Tollerancie (1548), by vorme van Permissie ende voor eenen zekeren tijd’ (1552). De termijn wordt meestal in beraad gehouden (1548), soms op zes maanden vastgesteld (1559). De naam *permissie* wordt overgedragen op de ordonnantie zelf. De boekhouders schrijven soms de tarieflijst van de Permissie in hun handboek over, zo deed in 1559 de monnik Mattheus De Smedt van de Duinenabdij die als watergrave van Veurne-Ambacht fungeerde: ‘Permysie vanden ghelde incommende martini 1559 tot den eersten in meye 1560’, zo noteert hij op een bijblad, naar de tekst van de gedrukte ordonnantie. Zowel te Gent als te Antwerpen werden de muntordonnanties gretig gedrukt en herdrukt. Joos Lambrecht in Gent publiceerde de ‘Ordonnantie, statut ende Permissie’ van 1548 tot driemaal toe. (BG I 91-92). Ook Hans de Greve, gevestigd ‘inde Maecht van Triecht, op de Lombaerde veste Thantwerpen’ drukte in 1548 de ‘Ordonnantie, statuyt ende permissie der K.M. vanden Gouden ende Silveren penninghen’ (Cat. Vd Straelen I 250). In 1571 verschijnt bij Christoffel Plantijn ‘sConincx Drucker, inden gulden Passer’ het Placcaet des Conincx ‘inhoudende permissie vande Duytsche dalers’ - Over permissie en permissiegeld in de volgende eeuw, zie Stallaert II 254; WNT XII-1, 1245

SPAENSCHE STOEL. - Stoel met lederen zitting en lederbeslag op op de rug. De zitting kan ook van gevlochten rotan (spaans riet) zijn. In de grote, met spaans leder behangen eetkamer van het bisschopshuis te Brugge bevinden zich m 1567: ‘een dresschoirt..., een cleene scabelle tafelkin, zes scabelle bancken, twee spaenskin stoelen, twee izer branders...’ (Invent. Curtius 184). - Onder het meubilair van het grote herenhuis van de Vrouwe van Diksmuide noemt de inventaris van 1574 o.m. de volgende meubels staande in de salette: ‘Een scabellebancxken. Een mans spaensche stoel... Een vrauwen spaensche stoel’. (Biekorf 1961, 337). - In het sterfhuis van kanunnik Jan Mettenye te Kortrijk in 1543 staan een grote spaanse stoel of zetel (magnam sedem quam vocant hispanicam) en een kleine *sedes hispanica*. (Caullet, Testaments 74).

TIERSCHELENE. - Een soort van zijden stof, gelijkend op doch zwaarder dan smdael in de 14.-15. eeuw. - In de kerkschat van het St. Donaas kapittel in Brugge bevinden zich in 1424: ‘Een casule stole ende manipule, met groenen semite ghevoedert, t'laken rood zidin flueelin, de boorden van rooden zidin lakene dat men heet tierschelene... Een corporaelbuerse... ghevoedert met roder tierschelene ende elleve amousen daeran’. (Beffroi I 327). - De Keure der Merseniers in het groot register der Keuren van

Brugge (RAB. f. 390^{v}) noemt ca. 1450 ‘alle manieren van sindalen ende tersenellen’.
- Bij een betwisting

tussen een Spaanse makelaar en twee kooplieden van Ronse nopens balen fijne en fijnste wol komt in 1545 te Brugge een vergelijk tot stand waardoor de baal fijnste wol wordt vervangen door een baal '*tierche de laine*'. (SAB. Memoriael van den Camere 1544-45, f. 187). - Textielterm ontleend aan ofr. *tiercelin* bn. met bet 'bestaande uit drie soorten garen' en toegepast op sindael: 'cendal tiercelin in 1380, 1387, zn. cendal azuré appelé tiercelin 1382 , 3/4 aulne tercellin pers 1419; tersellin blanc 1450; var. tiercelaine, terchenel, tursenel, tersenet'. Godefroy VII 70, Gay I 295, II 398 , Havard IV 1287 1318 - Tierschelene was 30% duurder dan *sindael* en werd gebruikt voor behangsels, dekkleden voor paarden, banieren, paramenten, soms beschilderd of met goud belegd. De grootste breedte was 1 ¼ el

VEYSTERWERCK - Stenen lijst van een venster In 1521 betaalt het Sioenklooster te Kortrijk een som van 11 pond 2 sc. 6 d grote voor 'tveysterwerck van ordune in den nieuwen pant met ten twee dueren van ordune dier in sy' (Rek Sioen 1521-22, f 26).

WASWYF - Oorspronkelijk vrouw die in een kerk of kapel het was (kaarsen en toortsen) verzorgt, met inbegrip van levering door en afrekening (wisseling van oud en nieuw was) met de kaarsengieter. Gedurende de 15e eeuw blijkt haar taak in vele kerken te zijn verruimd, o m tot het verzorgen van het altaarlinnen en het leveren van miswijn. Het ambt werd in pacht uitgegeven (tegen 20 pond par. 's jaars in Brugse parochiekerken) De vrouw kon deftig leven en een zeker bezit vormen. - De H. Bloedkapel te Brugge had een eigen zorgster in jan. 1512 overleed en werd begraven in St. Jakobs 'Maykin God, waswyf van den heleghen bloede' (Rek. St. Jacobskerk, nr I, f. 275^{v}). De St. Jacobskerk zelf betaalt in 1512 'den waswive van coorden ende t'lynwaet'. Meer bijzonderheden brengt de kerkrekening van 1524 · 'Betaelt Verpleune twaswyf vander kercke van sent Jacops, ter cause van den abyten up ende an te nayene, wasschen ende messewyn te leverne voor een jaer verschenen kersmesse 1524, de somme van 20 sc. gr - Betaelt den vooornomde Verpleune t'waswyf van coorden, te repareren t'linwaet ende anderssins binden voornomden jare, 10 sc. gr.' (Rek. nr. I, f. 547). In 1525 heeft 'Verpleune twaswyf van nieux ghemaect ende ghenayt ende ghescepen ende in tcamerkin ghelevert twee groote alven, vier cleene alven, zes handwalen, drie kilctezacxkens, zes amicten' Het lijnwaad daartoe werd haar geleverd, voor haar werk ontvangt ze 4 pond par. (Rek. nr. I, f. 547). Het werk van de vrouw strekt niet verder dan het linnen, de eigenlijke paramenten zijn toevertrouwd aan Raphael van Houcke 'den sceppere ende casuulmakere' die een jaarlijks 'pencioen' van 6 pond par ontvangt 'om te reparerene cappen, casuuflen ende andere diversche abyten' - Als waswijf van de St. Gilliskerk in Brugge verschijnt in 1525 Baerble van Ghyseghem fa Pieters Haar roerende goederen schenkt ze bij testament aan de kerk. De verkoping ervan bracht 78 pond par. op, zoals blijkt uit de kerkrekening anno 1533 in de rubriek 'Ontfanck ghecommen van den catheyllicken goedinghen wylen toebehoorende Baerble t'waswyf vander voornoomde kercke, die zoe upghedreghen ende ghetransporteirt heeft der zelver kercke...' (La Flandre II 54 68 203). - De standing van die vrouwelijke kerkbediende blijkt nog uit de verdeling van de paaswijn 'n de kerk van Damme in 1462-78: het 'waswijf' krijgt er een stoop wijn, zoals de grotere kerkbedienaars, terwijl de drie kosters samen één stoop wordt

toegewezen, en de orgelblazer en roededrager met een vierendeel worden tevredengesteld (Biekorf 1959, 353). Het Brugse Schauwboec vermeldt nog in 1571 een ‘Margriete filia Jan Habout,

waswyf binder kercke van sinct Jacobs... woonende in Roosendale' (Biekorf 1963, 127).

WERP. - Overdracht van (onroerend) goed voor een gerecht van leenmannen en baljuw, of voor de schepenen van een stad. De term *werp*, voorkomend alleen in romaanse oorkonden in Oud-Vlaanderen, veronderstelt de halmwerping (mlat. effestucatio, werpitio) waardoor het verlaten van het goed door de oude eigenaar simbolisch werd voorgesteld. De nieuwe verkrijger hep of reed, na het wegwerpen van een halm of het overgeven van een tak of spaan, vervolgens over dat goed, liet visnetten in de grachten werpen of nam een deurklopper in de hand, waardoor de feitelijke inbezitneming werd voorgesteld. Dit middeleeuwse formalisme (per festucam abdicare, werpire) is in de notariele term *werp* tot in de 18e eeuw blijven voortleven, zo o.m. in de kasselrij van Rijsel (Thomas, Textes historiques sur Lille 385). In de akten wordt *werp* dan gewoonlijk gepaard met *desheritance, desheritement*. - In Sint-Omaars vormt het archief van de werps (*le greffe des Werps*) een massa van meer dan 2000 chirografen. De naam van de handeling is hier overgegaan op de oorkonde ervan. Ieder *werp* werd vóór de schepenen in drievoud ingeschreven op een perkamenten blad, na doorsnijding ervan kregen de twee partijen elk een deel, het derde stuk werd neergelegd op de griffie, waardoor dit belangrijke archief van de *Werps* totstandkwam. Voor het opmaken van het oude kadaster, de geschiedenis van het grondbezit en de toponymie in Sint Omaars vooral in de periode 1360-1400 is die verzameling van de Werps een onvervangbare bron. Zie V. Giry, Histoire de la ville de Saint-Omer 186 (Parijs 1877). J. de Pas, Saint-Omer, vieilles rues, vieilles enseignes, p. VI-VII (1911). - Romaanse oorkonden bieden de volgende varianten: h *wers* (1243 Doornik), *werps* (1250 Douai, 1256 Rijsel); *werp* (1281 Arras, 1316 Valenciennes, 1360-1400 Sint-Omaars, 1458 Burburg); zie Godefroy VIII 331. - Nog in 1807 werd door A.P. Merlin een artikel *Werp* opgenomen in zijn Répertoire de Jurisprudence (Parijs 1807). - Dietse oorkonden kennen wel het verbale 'werpen ende halmen', alsook de zn. *halminge* en *werpinghe:* zo o m. in een akte betr, goed te Wingene in 1370: 'bi wetteliker werpinghen'. De term *werp* voor handeling en/of oorkonde is uit geen dietse dokumenten bekend. - Over halmen en werpen zie MnlW s.v. alsook Kiliaan die onder *halmgoedinghe doen, den halm schieten* noteert dat de Vlamingen zeggen 'stroyken werpen'.

CORTSCRUUT. - Kruid waarvan het aftreksel als middel tegen koorts gebruikt wordt. - In een tweetalig remedieboek (handschrift geschreven te Gent ca. 1570; familiebezit) komt het volgende recept voor, 'Pour guarir les fiebvres. Prenez du Rute et blanc alronne et de la saille nostrey... et une herbe que nous appellons *elleborus nigri* en flameng *corts cruut* deux fois aultant que des aultres herbes...' - Heileborus niger L. komt bij De Bo, Paque en Heukels niet meer als 'koortskruid', voor, als koortskruid zijn een aantal andere kruiden bekend (o.m. betonie, duizend guldenkruid, wilde salie)

SYNGULEERD. - Bijzonder, partikulier. De boursier van het Sint-Janshospitaal te Brugge noteert in zijn rekening van 1393-94 dat hij beschikt over gegevens 'van eneghen synguleerden personen van broedren ende van zustren maer niet van allen die ghestorven zyn int godshuus'. Vgl. singulaer bij Verdam VII 1152.

A.V.

Vraagwinkel

Napoleonisten in de processie

Op 11 juli 1870 vierde de stad Gistel de 800-jarige jubilee van de hl. Godelieve met een luisterrijke stoet en processie. Vier profane groepen openden de optocht: de 'Wapenbroeders van Napoleon met vaandels', gevolgd door de twee schuttersgilden (Guillaume-Tell en Sint-Sebastiaan) en de Gilde der Bolders. Zijn de oudstrijders van Napoleon ook in andere steden in groep opgetreden in stoet of processie?
G H

Sint Hubertus

In de St.-Niklaaskerk te Veurne bestond er in de jaren 1700 een confrerie van Sint Hubertus Is er iets over de oorsprong van die lokale Hubertusverering te vinden?
P.B

Ruytersche blancken

De blank was in de 14-16. eeuw de naam van diverse zilverstukken van goed (blank) zilver. Omstreeks 1580-90 verschijnen *Ruytersche* blanken. Blanken met een ruiter als beeldenaar? Komt die naam in oude muntboeken voor?
B P.

Laeden van Oudenaerde

In de Tol-Ordonnantie van Brugge anno 1594 staat onder de rubriek Gaerne het volgende artikel: 'Twijn oft Spinnael wit ofte van colueren, per ballot ofte laeden van Oudenaerde, vier groten incommende, acht groten uutgaande' Is *laede* hier een kist van een bepaalde inhoud? Hoeveel bedroeg een laede?
L D

Crucesignatus

Wat betekent de (middeleeuws-) latijnse term crucesignatus in verband met kruistocht? Eigenlijk: met het kruis gemerkt, getekend, d i. iemand die het kruis aanneemt, dienst neemt onder de kruisvaarders Werd iemand die louter de gelofte deed naar het Heilig Land te trekken ook soms *crucesignatus* genoemd? althans in de 13e eeuw?
L G.

Dodendans

Vanaf 1595 ging in de processie van St.-Jansdag (24 juni) te Menen een nieuwe spelende groep die de Dodendans uitbeeldde en daarvoor sommige kostuums uit Rijsel ging ontlenen. Het was een echte Dodendans, en niet een uitbeelding van de legende van de Drie Levenden en de Drie Doden, zoals in de jaren 1400 in de H. Kruisprocessie te Veurne gespeeld werd. Waar elders dan in Menen komt in Oud-Vlaanderen een Dodendans als processiespel voor?

G.H.

Spijt u Bachuijs

Is er iets bekend - historie of legende - over de oorsprong en betekenis van die benaming gehecht aan een sterkte te Sint-Anna-ter-Muiden, zijnde een onderdeel van het Fort van Sint-Donaas en vermeld door De Flou in 1730-1748?

G.R.

Fouillebout

Deze familienaam werd naar Zeeuws-Vlaanderen overgebracht door Franse protestanten die na 1685 naar het Noorden zijn uitgeweken. Kan die naam overeenstemmen of verwant zijn met de bij ons bekende fna. Volbout en Follebouckt?

V.B.

Christiaen Ghyselen

Deze Veurenaar was lid van het lokale rederijkersgilde 'Arm in de beurs en van zinnen jong'. Een van de esbatementen in 1593 door de retoricijnen op de markt te Veurne opgevoerd was: 'Een man die sijn wijf ter schole leede om geleerd te worden, uytgevrocht by Christiaen Ghyselen' Is er nog meer werk van deze rederijker bekend.

P.D.

Look op drogenhrood

Het pauperisme in Brugge is een tema dat zowel in de spelen van Cornelis Everaert als in de refreinen van Eduard De Dene terugkeert. In zijn refrein: 'Daer en es gheen bermherticheyt upder eerden' klaagt De Dene in 1561 op scherpe wijze de vrekkigheid van de rijken aan. Het 'zuvele' (melk, boter en kaas) is zo 'buten der regule' in prijs gestegen dat sommige mensen 'drooghen broodt eit(en) met loock ghewreven': zodanig is de gaande man 'thenden huutghemolcken'. Een 'wreef' look in plaats van boter op het brood: heeft De Dene dat beeld aan de bijbel ontleend of aan de werkelijkheid rondom hem?

E.N.

O L. Vrouw van Kerselare

Vóór 1800 bestond te Kortrijk een confrerie van O.L. Vrouw van Kerselare die jaarlijks in mei op bedevaart ging naar het vermaarde heiligdom te Edelare bij Oudenaarde. Wanneer werd die confrerie in Kortrijk - blijkbaar in de St. Maartenskerk - opgericht? Door welke plaatsen liep de bedevaartweg Kortrijk - Edelare?

E.D.V.

[Nummer 11-12]

De herleving van de kant en het kantwerksterslied

In mei 1973 vielen twee belangrijke kanttententoonstellingen te noteren. Te Brugge organiseerde het Provinciaal Comité voor Kunstambachten en Industriële Vormgeving van 8 april tot 7 mei een tentoonstelling in het Huidevettershuis onder de titel ‘De kant herleeft’. Zowel oude als nieuwe kant was daar te zien, terwijl ook aandacht geschonken werd aan combinaties met andere technieken.

In de zalen van een bankinstelling in het vlascentrum Kortrijk kon men de tentoonstelling ‘Vier eeuwen kant’ bezichtigen van 8 mei tot 28 mei 1973. Ook hier kreeg men een overzicht te zien vanaf de 17e eeuw tot het hedendaagse kantwerk. Belangrijke stukken waren herkomstig uit het Nationaal Vlasmuseum (verzameling Kirsstein) en het Stedelijk Museum (verzameling de Béthune). Het Nationaal Vlasmuseum te Kortrijk herbergt sinds enige jaren een belangrijke sectie ‘Kant en Vlaslinnen’’.

Reeds in 1955 werd te Brugge de eigentijdse kantproduktie in de kijker geplaatst ter gelegenheid van de Internationale Kanttentoonstelling in het Gouvernementspaleis.

Deze belangstelling duurt nog steeds onverminderd voort, hetgeen blijkt uit de aanwezigheid van een drietal kantscholen te Brugge.

Het Kantcentrum van de Zusters Apostolinnen in de Balstraat, waar een toonzaal aanwezig is en demonstraties worden gegeven, verheugt zich op een ieder jaar stijgend aantal bezoekers. Enige tijd geleden werden hier zelfs een viertal meisjes als beroepskantwerksters in dienst genomen tegen loonvoorwaarden die algemeen gelden voor de werknemers in de textielnijverheid. Om die reden is het Kantcentrum thans voor het publiek toegankelijk van 9-12 u. en van

16-18 u., tijdens de werktijden van de kantwerksters. Daar naast blijven de demonstraties plaatsvinden op zaterdag van 14-16 u. Gesloten op zon- en feestdagen.

De openingsuren konden hierdoor enigszins aansluiten bij die van het Stedelijk Museum voor Volkskunde dat zich recht tegenover dit Kantcentrum bevindt. In toonzaal zes van dit museum (zie Biekorf, 1973, p. 65-72) wordt eveneens aandacht geschonken aan de Brugse kant maar niet door het exposeren van kantwerk zelf hetgeen reeds gebeurt in het Kantcentrum maar vooral in de Kantzalen van het Gruuthusemuseum(1).

Het Museum voor Volkskunde legt het accent op de toestellen en materialen die nodig zijn om het eindprodukt te verkrijgen: de verschillende soorten klosjes, patronen, een overzicht van de volkse benamingen van de kantsoorten, speciale strijkijzers, plisseertoestellen, ordinalen, e.d. Tevens bestaat de gelegenheid om aandacht te schenken aan de folkloristische aspekten zo bijv. de spellewerkliedjes.

Op deze wijze vullen beide collecties elkaar aan zonder in doublures te vervallen. Een reden temeer voor de kantliefhebbers en de andere museumbezoekers om het museum én het Kantcentrum met een bezoek te vereren. Daarnaast bestaat te Brugge nog een Werkgroep Modern Kantwerk bij de Zusters Maricolen en een kantschool in het Sint-Godelieve-Instituut. In West-Vlaanderen wordt verder nog kantonderwijs gegeven te Ieper, Ingelmunster, Tielt en Poperinge.

Over de geschiedenis van de Brugse kant, vooral met betrekking tot het volksleven, verschenen daarenboven enige waardevolle studies zoals die van J. Rotsaert(2) en het Spellewerknummer van 't Beertje, Volkskundige Almanak van 1969.

Het is overigens niet alleen in West-Vlaanderen dat geijverd wordt voor de handhaving en herleving van dit oude kunstambacht.

In Gent bestaat een zeer actieve Kantwerkstersclub Sint-Katelijne die reeds vijf jaar ijvert voor de heropleving van het kantwerk.

(1) V. Vermeersch, Gids Gruuthuse Museum. Brugge, 1969, p. 80-88

(2) J. Rotsaert, Van Herenhuis tot Spellewerkschool. Het Brugs Omland, 1971, nr. 2, p. 43-89.

Eén van de Gentse lesgeefsters exposeerde trouwens op de Brugse kanttentoonstelling. Maar ook in Ravels (Antwerpen) en St. Truiden (Limburg) bestaan er kantscholen. Toch moet gezegd dat in Gent bijzondere inspanningen worden geleverd. Van 13 okt. tot 30 nov. 1973 organiseerde de Kantwerkstersclub Sint-Katelijne van de Kon. Bond van Oostvlaamse Volkskundigen in het museum voor volkskunde te Gent een tentoonstelling onder de titel: 'Kantwerksters en kantwerk herleven!'.

Tevens verscheen een interessant boekwerkje over 'De Gentse kant' van M. van Broeckhove. (Gent, 1973, 36 blz.).

Met deze herleving van de kant gaat echter ook een heropbloei van het kantwerksterslied gepaard. Te Gent worden in het derde jaar (eerste jaar Cluny-kant) volgende liederen aangeleerd:

'*Speldenwerksterslied*' van C. de Visschere en E. Hullebroeck.

'*Scherrewerkje*' uit oude Ieperse en Poperingse kantwerkstersliederen.

'*Vóór het kantkussen*' van René de Clercq en Jaak Opsomer.

'*Wij hebben ons kussentje*' en *St. Annadag*'[3].

Tevens willen we nog even verwijzen naar de recente bijdragen van M. Steels over 'De Kantwerkscholen in Oostvlaanderen en te Gent in de 19e eeuw'[4] omdat hierin ook belangrijk cijfermateriaal voorkomt voor West-Vlaanderen en dit goeddeels op basis van rapporten die niet geciteerd worden in de (overigens voortreffelijke) analytische bibliografie van Marie-José Verbeke[5].

Tot slot wijzen we nog op de in sept. 1973 gehouden tentoonstelling 'Creatieve handenarbeid en hobbies van de Derde Leeftijd' die plaats vond in het Provinciaal Hof te Brugge op initiatief van het Provinciaal Verbond van de Derde Leeftijd. Hier kon men kantwerk zien en demonstraties meemaken van ouderen dit terwijl in dezelfde periode jeugdige Brugse kantwerksters op rondreis waren in Luxemburg en Nederland waar zij op uitnodiging van een inter-

(3) Zie: Mededelingenblad van de Kon. Bond der Oostvl. Volkskundigen, 1973, nr 6, p 4-5.

(4) In: Ghendtsche Tydinghen, Maandblad van de Heemkundige Kring 'Gent', jg 2, 1973, nr. 4, p. 72-78 en nr. 5, p. 97-103.

(5) M.J. Verbeke, Kantwerk in Belgie vervaardigd. Provincie Brabant. Provinciale Leergangen voor Bibliotheek- en Documentatiewetenschappen, Brussel, 1970.

nationale hotelonderneming demonstraties gaven in het kantklossen.

De niet-machinale kantvervaardiging, vele eeuwen een belangrijke tak van de kunstnijverheid en huisvlijt, blijkt dus nog springlevend te zijn en dit niet alleen in schoolopleidingsverband maar ook bij particulieren. Bij de moderne artistieke vormgeving zijn natuurlijk wel de volkskundige aspekten naar de achtergrond verdrongen. Dit is overigens een gezonde evolutie; artistieke vernieuwing en folkloristische herleving gaan hier moeilijk samen. Daarom zijn er musea om te bewaren wat eens was, hoewel men ook de hedendaagse artistieke produkten niet uit het oog mag verliezen. Bij een recente enquête over het kunstambacht in België werden 66 vragenlijsten verstuurd aan beoefenaars van de bedrijfstak ‘Kant, parels, poppen’[(6)]. Wij dienen dus wel degelijk een onderscheid te maken tussen de herleving van het traditionele kantwerk (bijv. het ‘Valencyns’, het ‘toveressewerk’, enz.) beoefend in schoolverband of als vrijetijdsbesteding (maar toch bestemd voor de verkoop) en anderzijds de produkten uit de sector van de kunstambachten, expositiestukken, die eveneens kooplustigen proberen aan te trekken.

Belangrijk is hier ook dat zou voorzien worden in een bestendige mogelijkheid tot kunstopleiding. Het Kantcentrum (Balstraat, Brugge) richt met het oog hierop een monitricecursus in (op woensdag- of zaterdagmiddag), een cursus die loopt over twee jaar en waar naast het algemeen kantonderricht (techniek) ook aandacht geschonken wordt aan didactiek, tekenen en kunstgeschiedenis.

De opleiding van kantleraressen is een eerste vereiste wil men de huidige opbloei niet zien teloor gaan.

W.P. Dezutter

Jan Alverdoet

Gheeft hem heden een os, en morghen een peerdt,
wat hij ook krijgt, 't is terstond verteerdt.
(anno 1606)

(6) Enquête van de Dienst Kunstambacht van het Economisch en Sociaal Instituut voor de Middenstand. Brussel, 1971, p. 15.

De anonieme kapucijn over de taal van Winoksbergen ca. 1645

Er zullen wel meer lezers van Coornaerts *La Flandre française de langue flamande* (Parijs, 1970) met Goethe verzucht hebben: 'Sie haben schrecklich viel gelesen' (Faust I, v. 46). Wekt de geest van dit ongetwijfeld erudiete werk een zekere kregeligheid op, de manier waarop Prof. Coornaert geschiedschrijving pleegt, leidde, althans bij mij, tot vermoedens die voor de wijze waarop de auteur zijn massa gegevens heeft geschift niet zo vleiend zijn. Sporadische belangstelling voor het literair verleden van Frans-Vlaanderen leverde mij een aantal gegevens op, waarvan ik niet zou durven beweren dat E. Coornaert ze niet kende. Eén ervan wil ik in deze bijdrage uitvoeriger toelichten, mede omdat het bewuste dokument een kleine maar interessante aanvulling kan zijn op de overigens vrij zwakke hoofdstukken vijf en zes uit het derde deel van Coornaerts boek.

Reeds in 1860 wees Charles Delardière in de *Mémoires de la Société Dunkerquoise* (t. VII, 358-88) vrij uitvoerig op het bestaan van een 17e-eeuwse kroniek van Sint-Winoksbergen, die een lof van de Nederlandse taal bevat. E. Coornaert heeft deze *Mémoires* naar zijn zeggen integraal gelezen (blz. 385). Bovendien heeft L. Harrau het geschrift in zijn prachtige *Histoire politique et religieuse de Bergues Saint-Winoc* (Bergues, 1906-1912) benut. In zijn geschiedenis van *De kapucijnen in de Nederlanden en het Prinsbisdom Luik* (Antwerpen, 1945-1956), die voor de historiografie van Frans-Vlaanderen onschatbare gegevens bevat, bracht P. Hildebrand de kroniek ter sprake (IX, 351) en stelde, zij het met enige aarzeling, als auteur de kapucijn Bernardus van St.-Winoksbergen voor.

Het hs. berust thans in de Kon. Bibl. te Brussel (sign.: 7440). De kroniek vangt aan met de 'oude ghesteltenisse' van de stad en haar bekering tot het christendom (cfr. *Tot den Leeser*, fol. 1r) en loopt tot het jaar 1647. De zinspeling op 'den langhen gheweynsten paeijs' (van Münster in 1648) (fol. 1r) kan erop wijzen dat de auteur zijn werk niet heeft kunnen besluiten. De kroniekschrijver gebruikt t. III van Sanderus' *Flandria Illustrata*, zodat het hs. tussen 1644 en 1647 valt te dateren. Precies omwille van zijn eklektische en selektieve werkwijze aarzelt hij zijn boek een kro-

niek te noemen. Over de gebeurtenissen die het stadje na de Franse verovering van Atrecht in 1640 is hij bijzonder goed op de hoogte en in 1646 verbleef hij bij de Spaanse troepen die ten Oosten van Kortrijk aan de Gassion weerstand boden (fol. 148v), waarschijnlijk als verpleger of veldaalmoezenier. Hij neemt een vaderlands, d.w.z. Spaans of Nederlands standpunt in. (Winoksbergen zal eerst in 1667 onder de Franse kroon komen).

Onder de inleidende rubrieken, die de eigenlijke kroniek voorafgaan, bevindt zich het stukje *Vande taele van die van winnoxberghe* (fol. 2v-3v). Het volgt op een geografische situering van de stad, gesteund op Sanderus (fol. 2r-v).

> Om diversche redenen acht ik het een interessant, alhoewel niet spektakulair stukje. Geschreven tot *verheffinghe ende verciersel van onse taele* mag het niet worden geïnterpreteerd als een dokument van een nationalistische taal- of kultuurstrijd. Het is zeer rustig gesteld en de kapucijn stelt sereen de vooruitgang vast van de *waelsche taele* die hij trouwens van het Frans onderscheidt naar de normen van de toenmalige taalwetenschap. Men dient dergelijke geschriften altijd zeer voorzichtig te duiden en men mag ze zeker niet vanuit een moderne mentaliteit of hedendaagse toestanden beoordelen. In deze optiek heeft Coornaert van Maerlants louter literair op te vatten 'Wat walsch is, valsch is' zonder meer misbruikt (blz. 135). Onze kroniek neemt geen strijdend maar een voor die tijd wetenschappelijk standpunt in. De summiere maar toch niet geheel onbelangrijke beschrijving van de taaltoestanden bevestigt de gegevens die wij uit andere bronnen kennen. Zo werd de beroemde Nederlandse prozaïste uit Hazebroek, Maria Petyt, in 1634 op elfjarige leeftijd naar St.-Omaars gestuurd *om de tale* (d.w.z. Frans) en *goede manieren te leeren*. Haar ouders waren kooplieden, die de kennis van het Frans uiteraard op prijs tselden. De bondige sociologische verklaring die de kroniekschrijver van de voortschrijdende verfransing geeft, blijkt derhalve betrouwbaar. Van de tweetaligheid van St.-Omaars in de 17e eeuw biedt hij een interessant getuigenis.
> De hoofdbrok van het betoog vormt evenwel de historische taalbeschouwing. De auteur blijkt tamelijk goed op de hoogte van de stand van de toenmalige Nederlandse 'taalwetenschap': de knettergekke etymologieën zullen het de lezer van de kroniek vlug duidelijk maken waarom wij het woord tussen aanhalingstekens plaatsen! Het zou echter onrechtvaardig zijn zulk linguistisch amateurisme elke erkenning te ontzeggen. Verwierf Joannes Goropius Becanus (1518-1572) in dat opzicht een allesbehalve benijdenswaardige faam, de eerbied die deze Noord-Brabander, lijfarts van de zusters van Karel V, voor de moedertaal kon opwekken, bezit onmiskenbare historische verdiensten. Als geen ander uit de humanistenkring heeft hij de belangstelling voor en de studie van de volkstaal bevorderd. In zijn *Origines Antwerpianae* (1569) en de postuum uitgegeven *Hermathene* (1580) beweert hij dat het Nederlands de oer-

moedertaal is, de paradijstaal *(Duyts = Douts):* geen taal is dus meer geschikt om tot de ware aard der dingen door te dringen zoals hij met zijn ludieke woordverklaringen poogt aan te tonen. De kroniekschrijver aarzelt evenwel de teorieën van de vernuftige van Gorp volledig te onderschrijven. Met een ietwat dubbelzinnige wending slaagt hij erin bewondering met afkeuring te verbinden: de teologie beweert immers dat het heilig Hebreeuws de eerste taal is, ook al wordt zulks door geleerden als Theodoretus van Kyrrhos (± 393 - ± 460) en rabbi Mozes ben Maimon (1135-1204) betwist. De eerste kiest als nationaal bewuste Syriër voor het Syrisch als oudste taal (*Questiones in scripturam sacram*, 11,1; Migne P.G., 80,165 e.v.), terwijl de Arabischschrijvende Jood en dienaar van de Arabische adel de primauteit van het Hebreeuws eer 'verzwijgt' dan 'ontkent' (*Dalalat al -Cha' irin, De gids voor verdoolden*, geschr. in 1190). Toch gaven de Nederlandse 'linguisten' zich tegenover de affirmaties van de ongenaakbare bijbelwetenschap niet zomaar gewonnen. Was dat Hebreeuws de eerste taal, het Nederlands leunde onmiddellijk aan bij de taal der patriarchen! De kroniek verwijst hierbij naar Adriaan van Schrieck (Schri(e)ckius) (1560-1621); met evenveel fantazie begiftigd als Becanus nam deze Ieperling het standpunt in: *Hebraicam esse divinam, Teutonicam secundam*. Daarmee was de eer meer dan gered! In zijn oervorm was het Nederlands de taal van Japhet, een soort Hebreeuws dialekt, de basis voor alle Europese talen (*Van t' beghin der eerster volcken van Europen,* Ieper, 1614, een boek opgedragen aan de 'rechte Nederlanders' en *Monitorum secundorum libri V,* Ieper, 1615).
Stemt zulke wetenschap ons meewarig, haar gloedvol engagement in een tijd waarin het Latijn en het Grieks de voertalen waren van de intellektuele elite, is betekenisvol. Ter illustratie van de teorieën van Schrickius haalt onze kroniekschrijver een middeleeuws auteur aan, wiens geschriften voor de taalwetenschap ernstiger mogen worden genomen, nl.: aartsbisschop Roderick Jiménez de Rada van Toledo (± 1180-1247). De bewuste aanhaling is echter niet akkuraat. Toletanus bevestigt wel de eenheid van het Duits, het Engels en het Nederlands, waarmee hij doorgaat voor de ontdekker van de westgermaanse taaltak, maar hij onderscheidt deze talen uitdrukkelijk van de skandinavische groep. De opvattingen van de Spanjaard werden verspreid in de *Hispaniae illustratae seu rerum urbium Hispaniae... Scriptores varii,* die in 1603-1608 te Frankfurt o.l.v. de jezuïet Andreas Schottius verscheen (Bd. 2,28 e.v.)
Ook de autoriteit van Justus Lipsius, die het overigens niet eens was met de chauvinistische spelletjes van Becanus, wordt ter bevestiging van de oudheid van onze taal ingeroepen. In zijn briefwisseling toont de humanist een 'gelijkenis' aan tussen 35 woorden in het Perzisch en het Nederlands. De echte wetenschappelijke bijdrage van de taalwetenschap uit die tijd betreft evenwel de ontdekking en de overlevering van het Gotisch. Op deze ontdekking, o.m. door Ogier van Busbeek (Fr.-Vl.) zinspeelt de kroniek vrij uitvoerig. Het geval is te bekend om het opnieuw te vertellen. De identificatie met 'onse oude vlaemsche mouringher taele' en de beweringen van

> sommige auteurs (o.m. van Jacobus Marchantius in zijn *Flandria Commentariorum lib. IV descripta,* Antwerpen, 1596) over Vlaamse woorden in 'India Mexicana' zijn inderdaad 'wonderlijcke dinghen', al zal de verwondering van de belezen kapucijn wel van een andere aard geweest zijn dan de onze.

Uit dit alles mag blijken dat de kroniek verre van origineel is. Het stuk biedt een goed voorbeeld van een bewuste liefde voor de eigen taal, maar van een direkte afwijzing of bestrijding van het Frans is echter geen sprake. Dit lijkt me merkwaardig omdat de schrijver, hetzij door de historische omstandigheden (de Franse invallen in de Westhoek), hetzij door zijn bronnen, zich hiertoe gemakkelijk had kunnen lenen. Taalgeleerden of historici als Marchantius, Schrickius en zelfs de bezadigde Lipsius ('Romana illa corrupta'!) hebben dat immers wel gedaan. Intussen is het jammer dat de lezers deze kroniek, met zoveel andere dokumenten waarop ik bij gelegenheid hoop terug te komen, in Coornaerts boek moeten missen.

Wij geven de tekst, die weinig moeilijkheden biedt, ongewijzigd uit(1). Ook de zintekens werden niet veranderd.

Dr. K. Porteman

Bijlage
De tekst uit het handschrift in Kon. Bibl. Brussel

Vande taele van die van winoxberghe

> Die van berghe Ste winnox spreeken vlaemsche taele, ghelijk de oude mouringher volcke, eertijts ende noch heedensdaeghs spreecken, onder wiens ghebiet heerschappije, ende landen sij was, al hoe wel dat die van de gewesten van bouloigne, calis, ende St. omaers, hunne taele metter tijt verandert hebben inde waelsche: hetwelcke gheschiet is door de veranderinghen van familien, door huwelijcken, coophandelen, ende regeringhen. nochtans in die ghewesten is tegenwoordighlijck noch seer int ghebruijck de vlaemsche taele, soo een ijghelijck wel weet, die in die zelven ghewesten handelen, iae in het gheheel voorghebout van St omaers en spreeken sij anders niet als vlaemsch, soo oock binnen de stadt, ende elders.
>
> Hoe oudt dat onse westgersche vlaemsche taele is, kendtmen verstaen uijt de meeninghe van veele aucteuren, die hier op seer kunstichlijck gheschreeven hebben: onder andere is eenen Joannes goropius, den welcken met sware vernuftheijt pooght door sijne gheschreeven boecken op dese materie, te proberen dat de vlaemsche

(1) *Woordverklaring:* mouringher volcke: de Morinen, de oude bewoners van de Vlaamse kuststreek - calis Calais - voorghebout: voorstad - proberen: bewijzen.

taele d'eerste is des werelts: soo dat sij noch ouder soude weesen, als de hebreuwsche taele, tot welcker preuve in sijnen konstighen boeck veel helpen diversche sijne uijtlegginghen der eerste woorden vander scheppinghe des werelts met haere creaturen, die hij tot eenen seekeren sin pooght voort te bringhen, ende eenformelijck uijt te legghen met de saeke, de welcke dien sin bediet. bij ghelijckenisse, Adam, dit woordeken wildt hij gheseijt te zijn, (fol. 3r) hat dam, dat is eenen dam van haet ofte nijt, int latijn agger invidie. eua, al oft het waere eu vat, dat is een vat der eeuwigheijt, int latijn vas saeculi, ende soo voort, maer aenghesien dat ons de heijlige schrijfture anders schijndt te kennen te geeven, op deese, ende andere des vernuften goropii woordens beginsel, sin, ende oorspronck, bij hem voortghebrocht, moetmen hier maer aenmercken het cloeck ende wijs verstandt des aucteurs: want alle de godtsgheleerde eenpaerlijck houden dat de hebreuwsche taele d'eerste is van alles: al hoe dat theodoretus van hunne meninghe wijckt, ende houdt dat de sirijacsche, ofte d'arameusche taele d'eerste is. ende rabbi moijses eenen egiptiaen ontkent d'hebreuwsche taele d'eerste te weesen. nochtans ick en wil niet afwijcken vande gemeene opinie der godtsgeleerde, ende met de vaeders stelle ick de hebreuwsche taele voor de vlaemsche: ende segghe met adrianus schrieck ende andere, dat de vlaemsche taele met de hebreuwsche soo over een komt, dat sij in de eerste confusie der taelen maer alleenlijck dialecto verandert is, vande die, de welcke de eerste is, dat is, dat sij maer verandert zijn van malkanderen in maniere van uijtspreeken, ofte prononcieeren, met eenighe woorden, sijllaben, ofte letteren meer ofte min, ghelijck de brabantsche met de vlaemsche, ende de waelsche met de fransche taele verschilt van malkanderen, ende segghe dat onse vlaemsche taele ghesprooken is naer de confusie der taelen uijt de afcommeren van Japhet, soone van den aertsvaeder noë.

Hoe ghemeen dat onse vlaemsche taele, bij nae aen allen volcke gheweest is, dat komen wij claerlijck verstaen uijt Rodericus toletanus, den welcken meer dan over vier hondert iaeren schrijft in deeser voughen teutonica, dacia, norwegia, swetia, flandria, et anglia, unicam habent linguam, licet idiomatibus dignoscantur dat is: duijtschlandt, dacien, noorweeghen, sweeden, vlaendren, ende inghelandt, hebben al eene taele, al hoe wel sij door eene bijsondere eijghentheijt van uijtspreeken van malkanderen verschilt worden, het welcke ons oock bevestight het heedensdaeghsche ghebruijck.

oock seght Justus lipsius dat de longobaerden ende de saxen onse taele oock ghebruijckt hebben, ende adrianus schrieck seght dat de gotthen in hunne dialecto, met de onse een ghelijck (fol. 3v) fondament ghehadt hebben, het welcke men ghenough kendt bemercken in alle hunne naemen, ende oprechte gotsche woorden, wederom Justus lipsius bringht voort veele persche, hebreuwsche, griecksche, ende latijnsche woorden, seer ghemeene aen onse taele, de welcke al voort te bringhen, is teghen onse materie: de nieuwschierijghe geesten moghen de die leesen inde bovenghenaemde autheuren.

Het is wonderlijck het gheene ons den konstighen schrijver goropius van onse taele verhaelt, te weeten, dat hij verstaen heeft uijt de mont van Augerius gislenius van Busbeeke, eenen vlaemschen

ridder, eertijts pedagoge van onsen aertshertogh Albertus pius, den welcken soo hij tot constantinopelen bij de grooten Turck ghesandt was, dat hij al daer familierlijck ghesproocken heeft met eenen inwoonder van Asien des stadts Euxino, aenden soo ghemeen was onse westersche Vlaemsche taele, soo dat hij schreef ende prononcieerde, niet seeven, elve, tweelve, ghelijck de gentenaars prononcieeren, maer seijde, prononcierde, ende schreef, seevene, elleveene, twaelve, op de maniere van ons westquartier, ende onse oude vlaemsche mouringher taele; welcke taele sommighe autheuren toeschrijven aen eenighe volcken van Mexico in Indien.
Veele meer andere wonderlijcke dingen souden wij konnen voortbringen tot verheffinghe ende versiersel van onse taele, maer mij dunckt dat dit genough sal weesen, om den nieuwschierighen leeser gheen verdriet aen te doen.

Bibliografie:

Borst (Arno), Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinurgen über Ursprung und Vielfait der Sprachen und Völker, Stuttgart, 1957-1963, 6 vol.
Deblaere (Albert), *De mystieke schrijfster Maria Petyt (1623-1677)*, Gent, 1962.
Van den Branden (Lode), *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16e eeuw*, Gent, 1956.
Vanderheyden (Jan), *Geschiedenis van de Germaanse Filologie*, Deel I, (8e uitgave), Leuven, 1968 (niet in de handel).

Paasfeest in het Lyceum te Brugge. 1812

Op een affiche 36 × 36 cm. gedrukt bij Bogaert-Dumortier, Filipstokstraat nr. 51 kondigde het Brugse Lyceum - voortzetting van de Ecole Centrale - de viering van het Paasfeest 1812 aan in twee talen. Hier volgt de Nederlandse tekst van de brief. (In partikuliere verzameling).

Kerke van 't Lycée
Feeste van Paesschen

Zondag toekomende 29 Maerte, zal'er gecelebreerd worden in de Kerke van 't Lycée, de Solemniteyt van Paesschen.

Om elf ueren groote Misse met Muziek.

'S naer-middags om vier ueren en half Sermoen in 't fransch door Mynheer *Gosselin*, Aelmoessenier van 't Lycée.

Om vyf ueren Vespers, en vervolgens Compleeten. Naer de Compleeten Lof van het Heylig Sacrament.'

(Het Lycée was alsdan gevestigd in het Kapucijnenklooster op de Vrijdagmarkt. Het had de Duinenabdij aan de Potterierei verlaten in 1804, toen deze als Militair Hospitaal werd ingericht).

E.N.

Veelnamig Vlaanderen
Vervolg en slot van 1972, 212

Zeekantigh Vlaenderen

De latijnse benaming 'Zeevlamingen' van Galbert van Brugge, de *Flandrenses marini* (1127), *Flandrenses maritimi* (1128) waarmede de Brugse annalist ten tijde van Karel de Goede de inwoners van het Land van Brugge (het Vrije) aanduidt, is nooit in het middelnederlands doorgedrongen. Ook niet in een alternatieve vorm zoals de 'Kustvlamingen' uit onze Romantiek van de vorige eeuw. Dat kon ook niet. Ndl. *kust* is immers, zoals bekend, een leenwoord uit ofr. *coste* (rib, zijde, kant, uit lat. costa). De term *zeecost(e)* verschijnt eerst ca. 1470 in de kanselarijtaal van het Brugse Vrije.

De term *seecant* is een eeuw ouder dan *seecuste* en zal eerst in het einde van de 16e eeuw door de nieuwe opkomer *custe, seecuste* verdrongen worden. Mnl. *cant*, eveneens uit het oudfrans ontleend, zal zich als ndl. term in velerlei toepassingen handhaven en ontwikkelen, alleen zijn maritieme betekenis gaat in de schrijftaal verloren aan het neologisme coste, custe (dat zelf tot de maritieme betekenis zal beperkt blijven)[(101)].

Uit de volgende teksten blijkt hoe levend en verspreid de term zeecant is geweest gedurende meer dan een eeuw.

De zeecant van Vlaenderen

Benaming van de zeekust van Kadzand tot Grevelinge.

De archiefteksten laten we voorafgaan door een paar voorbeelden uit de Vlaamse Kroniek van de 15e eeuw.

Filips van den Elzas 'reet al den zeecant van Normendien' en er was een grote overstroming 'aen den zeecant van Vlaenderen (zodat) die dycken an die zeecant innebraken'. Na zijn dood, bij de driedeling van het graafschap, krijgt Machtild van Vlaanderen geheel Waals-Vlaanderen 'met vele andere steden daer ontrent gheleghen, als Cassele, Watene, Berghen, Borburch ende alle den zeecant tot Nyeuport'. (Exc. Cronike f. 34).

(101) Biekorf 1963, 260

Uit de Handelingen (notulen) van de Leden en Staten van Vlaanderen 1400-1404, volgende citaten.
1400 Brugge. - De schepenen van het Vrije dringen aan ‘omme avis te hebbene hoe men de zeecanten bewaren zoude [tegen de Zeelanders] up twelcke scepen haestelicke omboden waren omme te lecghene voor t' Swin’.
1403 Brugge. - Op 22 maart komen gedeputeerde uit Gent en Ieper in Brugge voor besprekingen inzake ‘rovers ter zee’; ze trekken ‘ter Sluus waerd, ende van danen al duere up den zeecand westwaerd tot Greveninghe’. Op 18 april herhalen dezelfde gedeputeerde dezelfde verkenningstocht van ‘ter Sluus, ende alsoo voort omme westwaert up den zeecand’ en onderhandelen er met de zeelieden ‘al omme up de zeecanten’. In november gingen de schepenen van het Vrije zelf ter plaetse ‘t'Oostende, Walravenshyde, ter Nieupoort, te Hughevliete, te Biervliete ende al omme up de zeecanten’.
1404 Brugge. - De schepenen van het Vrije dringen aan op maatregelen tegen de Engelse zeerovers ‘omme de bewaernesse van den lande ende van den zeecanten’. Nadat een lading wol door Nieuwpoortse zeelui was genomen op kooplieden van Duitsland en Brabant, eisen de gedeputeerde van Gent op 3 mei dat de Leden ‘bevelen up de zeecanten dat sghelijx niet meer en gheschiede’[(102)].
1467 Brugge. - Op 29 aug. trekt de baljuw van het Proossche naar Wenduine ‘omme aldaer tvolc te stellene in ordonnancie hoe zy waken zouden jeghens den loop van der zee, mids den grooten gheruchte dat sdaghes te vooren alle de zeecant duere alle de clocken over een boort gheslegen waren’. (Bij dreigende vloedgolf werd over heel de kust alarm geklept)[(103)].
1468 Oudenburg. - In de stadsrekening heet het kustgebied ‘tvorseide land van Vlaenderen lancx den zeecante’[(104)].
1470 Ieper. - De Staten van Vlaanderen beraadslagen o.m. ‘up de provisie (verdediging) van den zeecant van Vlaendren’. Over de kustverdediging wordt ook weer in januari 1471 onderhandeld met ‘den smallen steden upden zeecant stands van Vlaendren’[(105)].
1471 Blankenberge. - Op initiatief van de schepenen worden in februari naar Blankenberge ontboden ‘alle de Leden van der zeecant’. In april gaat een deputatie van Blankenberge naar Brugge overleg plegen inzake de uitrusting van oorlogsschepen ‘omme te wetene wat capiteyns dat men up de zeecant ende al Vlaenderen duere best stellen zoude’[(106)].
1485 Brugge. - Na de inneming van Oudenaarde door Maximiliaan

(102) W. Prevenier. Handelingen van de Leden en de Staten van Vlaanderen (1348-1405). Brussel 1059 (Uitg. Kon. Commissie Geschiedenis). De aanigehaalde teksten komen voor op blz. 193 253 257 291 296 315.
(103) La Flandre V 46.
(104) Feys-Vande Casteele, Histoire d'Oudenbourg II 446.
(105) W.P. Blockmans. Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1467-1477). Brussel 1971 (Uitg. Kon. Commissie Geschiedenis), blz. 105 114.
(106) Blockmans a.w. blz. 116 125.

beveelt de magistraat van het Proossche 'dat men ter zeecant al omme goede bewaernesse doen zoude'[107].
1520 Brugge. - Een algemeen keizerlijk mobilisatiebevel (31 aug.) noopt het Proossche om 'wake te houdene up de zeecant'. Wenduine brengt zonder uitstel 140 man op de been. Ook het Vrije neemt maatregelen 'nopende de provisie (verdediging) vander visscherie omme de smalle steden vanden zeecant', d.i. Wenduine, Heist, Walravensijde)[108].
1521 Blankenberge. - De schepenen trekken naar Brugge 'omme metten smalen steden, up den zeecant gheleghen' te onderhandelen. Besloten wordt 'eene dachvaert vanden ghedeputeerden van den steden up den zeecant gheleghen' samen te roepen te Nieuwpoort[109].
1536 Veurne. - In juni trekken twee kasselrijheren naar Adinkerke, Oostduinkerke, Koksijde en Wulpen, 'omme te voorsienen uut elcker prochie diverssche mannen te paerde ende te voet omme te waken up de zeecant van de casselrie' tegen een mogelijke Franse invasie[110].
1540. - De ordonnantie op de visserij van 19 maart moet zonder uitstel worden gepubliceerd 'langhs den zee-cante van onsen vorseyden lande van Vlaendren'. (Plac. v. Vl. I 353).
1586 Veurne. - Mannen uit Veurne waken bij nacht 'langhest den zeecandt by t'clooster vanden Duynen jeghens d'invasien van den vyandt'[111].

Vlaenderen aen den kant van de zee

De Vlaamse kasselrijen werden, na de annexatie van 1668, door de Franse administratie ingericht als een *intendance* of *département* afhangend van de Franse kroon. Reeds in 1668 verschijnt de benaming: *Intendance des Flandres du costé de la mer*, naast de synoniemen: *Département de Dunkerque* en *Intendance de la Flandre Maritime*[112].

Ook na de traktaten van 1713 - waarbij het geannexeerde gebied werd teruggebracht tot ongeveer de huidige arrondissementen Duinkerke en Hazebroek - ontmoeten we die benaming 'Flandres du costé de la mer', en wel in het Registre van Magistraet van de stad St.-Winoksbergen[113] waarin we het volgende lezen:

'14 juli 1708. Mr. Charles Steven Maignand rudder, mar-

(107) La Flandre V 54.
(108) La Flandre V 62. - RAB. Vrije, Rek. 1521-22, f. 29.
(109) La Flandre VII 161.
(110) Kasselrijrekening 1536 s.d. - Fragmenta II 11.
(111) Kasselrijrekening 1586, f. 36. - E. Vlietinck, Oude Oostende 261.
(112) Biekorf 1963, 257-258.
(113) Kultuurbibliotheek voor Westvlaanderen, Brugge. Afd. Handschriften.

quis van Bernières, Intendant in Vlaenderen aen den kant van de zee, is geworden Intendant van Ryssel'.

'21 maert 1739. Heer ende Meester Pieter de Hau, raed ende greffier van weezen, subdelegué generael van 't departement van Vlaenderen an den cant van de zee'.

Het zeekantig Vlaenderen

1. *Het Zeekantig Vlaenderen onder de Franse kroon.*

De benaming 'Vlaenderen aen den kant van de zee' vertoont een bondiger variant in de term *Zeekantig Vlaenderen*, die ca. 1750 opkomt. Het aangehaalde Registre van Magistraet van St. Winoksbergen noteert in oktober 1765 de benoeming van 'de prince de Robecque, Lieutenant Generael des armées du Roij' en tegelijk 'Commandant van Dunkerque ende van Geheel *het zeekantig Vlaenderen*, in plaetse van M'her den chevalier de Mazieres, ende heeft sijne residentie tot Duijnkercke genomen'.

Nota.

> Het *Flandre Maritime* van de Franse administratie, dat door de lokale kanselarijen in de bovenstaande nederlandse versies werd overgenomen, werd niet geintegreerd in de nationale ekonomie van het koninkrijk: de tolbarrière van Colbert werd voor die wingewesten niet opgeheven, ze bleven op ekonomisch gebied 'provinces réputées étrangères', d.i. een stuk buitenland. Met het buitenland mochten ze vrij handel drijven, met Frankrijk echter hadden ze bij in- en uitvoer tolrechten te betalen zoals hun stamgenoten in Oostenrijks Vlaanderen. Duinkerke als vrijhaven was aan landzijde door een tolbarrière van Frankrijk afgesloten(114). Voor de smokkelhandel via Veurne-ambacht en de kasselrij Ieper bood die toestand mogelijkheden die voor de Oostenrijkse douane een bestendige verontrusting waren.

2. *Het Zeekantig Vlaenderen in de Oostenrijkse tijd.*

Benaming door de Oostenrijkse kanselarij te Brussel ca. 1750 in omloop gebracht als equivalent van *Veurne-Ambacht*.

Tussen de hoofdcolleges 'van het West-Vlaenderen en van het Zeekantig Vlaenderen' waren betwistingen ontstaan inzake de armenzorg. Een reglement van 6 juni 1750 bepaalt dat de nieuwe regeling moet worden uitgevoerd door

(114) Dr. L. Lemaire, in Bulletin de l'Union Faulconnier, t. XXIX Duinkerke 1932, p. 184 195.

'de Directeurs van de departementen van West-Vlaende ren en van *het Zee-kantig Vlaenderen*'.

Deze nieuwe term blijft beperkt tot de officiële stukken uit de periode 1750-1770. Op 18 april 1761 wordt een 'concordaet oft conventie gemaekt tusschen *het zeekantigh Vlaenderen* (en het Brugse Vrije) nopende het onderhoudt van den aermen'. De magistraat van Veurne zendt een kopie van deze conventie naar de magistraat van Brugge met *Zeekantigh Vlaenderen* als bestuursterm voor Veurne-Ambacht.

De stadspensionaris van Diksmuide was zeker niet ingenomen met *zeekantigh*. Op 25 aug. 1750 formuleerde hij de toetreding tot het reglement van de armenzorg als volgt: 'de Hooft-Collegien ende Magistraeten van West- ende *Zee-kustig Vlaenderen*'. Van deze term hebben we geen navolgers ontmoet[115].

Zee-Vlaenderen

De Franse Jacobijnen die, gedurende de eerste bezetting (1792-93), een strikte eerbied betoonden voor de volkstaal, stonden op hun beurt voor de vertaling van dat weerbarstig *Flandre Maritime*.

Commissaris Sibuet tekent op 13 februari 1793 een tweetalige proclamatie (affiche-formaat, gedrukt te Brugge) als volgt:

'Le commissaire civil de France dans la Belgique pour la Flandre Maritime. Sibuet.

Den borgerlyken Commissaris van Vrankryk in het Nederland voor de *vlaemsche zeekusten*. Sibuet'.

Enkele weken later (6 maart), bij de verkiezing van de representanten in de O.L. Vrouwekerk, is zijn titel:

'Georges Sibuet, commissaire-national du pouvoir exécutif de la République Française pour la Flandre Maritime.

Georges Sibuet, commissaris-national van de uytwerkende Magt der Fransche Republicque voor het *Zee-Vlaenderen*'[117].

Sibuets ambtsgenoot, commissaris Gadolle, zocht op zijn manier naar een soepeler term voor een voorgesteld 'Vlan-

(116)

(115) A. Viaene, Zeekantig Vlaanderen, in Biekorf 1963, 257-260. Met bibliografie.
(117) Gedrukte proclamaties, in partikuliere verzameling.
(116) Biekorf 1971, 239-240.

deren aen de Zeekust'. In een redevoering, gehouden te Oostende in februari 1793, richt hij zich 'aen het Belgisch Volk van *'t Littorale Vlaenderen*'[118].

Deze Jacobijnse vondsten hadden een kort bestaan. De naam Vlaanderen zou weldra als provincienaam worden weggeveegd door de nieuwe departementsnamen Noord en Leie.

Zeeuwsch Vlaanderen

Sedert 1815 de naam van het vaste land van Zeeland, dat vóór 1795 *Staats-Vlaanderen* genoemd werd. Zie boven s.v. Staets-Vlaendre en Noordelijk-Vlaanderen (Biekorf 1971, 242 en 253).

Zuyd-Vlaenderen

I. De oudste onderscheiding Noord-Zuid komt voor in het '*Cyferbouck* / Inhoudende vele nieuwe / fraye / ende gherievighe Practijcken van Arithmetica... Vergadert ende ghemaect by Adriaen Vander Gucht, in-gheboren Poorter der stede van Brugghe, ende schoolmeester aldaer. Gheprent te Brugghe, by my Pieter De Clerck, Int Jaer ons Heeren, 1569'.

In dit zeldzame boekje doet de Brugse schoolmeester opmerken dat de voet als lengtemaat in het '*Noorde Vlaemsch*' elf duimen gold, in het '*Zude Vlaemsch*' enkel tien duimen.

Onder *Noorde Vlaemsch* of Noord-Vlaanderen stelt hij. Gent, Brugge, Damme, Sluis, Oostende, Aardenburg, Oostburg, Hulst, Axel, Deinze, Ieper, Roeselare, Oudenaarde, Kortrijk, Dowaai, Rijsel, Bethune, Armentiers, Ariën (Aire), Steeghers (Estaires), Mereghem (Merville).

Onder *Zude Vlaemsch* of Zuid-Vlaanderen met tiendelige voet staan:

Nieuwpoort, Diksmuide, Broekburg, Grevelinge, Duinkerke, Sint-Winoksbergen, Veurne, Poperinge, Sint-Omaars[119].

II. Het *Curieus Thresor* van maten en gewichten, gedrukt te Brugge in 1704 bij Judocus van Pee, overziet de lengtematen met vermelding van de bijzondere waarde voor Noord- en Zuyd-Vlaenderen. Deze opgave luidt:

(118) Zie boven, p. 29 en 65

(119) E. Gailhard. De Keure van Hazebroek IV 115 (Gent 1899).

‘In *Noord-Vlaenderen*. Een ghemet is 3. lijnen. Een lijne is 100. roeden. Een roede is 14. voeten. Eenen voet is 11. duymen’.

Dit zijn de landmaten eigen aan Brugge, het Brugse Vrije en Veurne-Ambacht: de gebieden door de (anonieme) auteur beschouwd als ‘Noord-Vlaenderen’.

‘In *Zuyd-Vlaenderen*. Een bunder is 4. daghwanden. Eenen daghwand is 100. roeden. Eene roede is 20. voeten, oft 18. Eenen voet is 10. duymen.

Deze landmaten zijn in gebruik in de kasselrij Oudenaarde en in het graafschap Aalst: gebieden die, volgens de auteur, ‘Zuid-Vlaenderen’ uitmaken.

- Zie boven onder Noord-Vlaenderen.

III. In de grote bladen van de kartografie van het graafschap Vlaanderen (Atlas van Blaeu, 1650-1700) omvat het ‘zuidelijke’ blad ‘*Flandriae Comitatus pars australis*’ de Waalse kasselrijen. Het blad ‘*pars occidentalis*’ brengt de dietse kasselrijen van het Westland in kaart.

In de 19e eeuw (die buiten ons bestek valt) zullen geleerden als Dr. Kruse (‘Südflandern mit Lille’, 1854) en Prof. Blok (Geschiedenis van het Nederlandsche Volk II, 1884) uit de kaartenatlas van Blaeu de (latijnse) benaming Zuid-Vlaanderen bovenhalen met de betekenis Waals-Vlaanderen (de drie kasselrijen van de Gallo-Flandria, zelfs met inbegrip van het Henegouwse Valenciennes). De bron van het 19e eeuwse ‘Zuid-Vlaanderen’ bij sommige buitenlandse geleerden is de *Flandria Australis* uit de Atlas van Blaeu.

Vlaenderlant

Onder het trefwoord ‘Het Land van Vlaendren’ (Biekorf 1971, 238-239) wordt verzonden naar het verder te behandelen *Vlaenderlant*, dat als samenstelling in het gelid komt staan met Nederland, Gelderland, Friesland en veel andere -landen.

Reeds in de 14e eeuw komt *Vlaenderlant* voor bij Maerlant, Velthem en Boendale. Een dankbaar woord voor de berijming, dat door onze rederijkers in de 16e eeuw (en later) graag wordt gehanteerd. En dat dan ook, in onze lange reeks, een komfortabele plaats verdient, als aanhangsel, in een volgend nummer.

A. Viaene

Plaatsnamen te Sint-Pieters-op-De-dijk

Aansluitend bij de uitvoerige kritische bespreking van het recente werk van M. Coornaert 'De Topografie, de geschiedenis en de Toponimie van St. Pieters op de dijk tot 1899'(1) door F. Debrabandere in het tijdschrift 'Naamkunde'(2) heb ik dienaangaande ook een duit in het zakje te doen. Het bedoelde werk is een zeer verdienstelijke publikatie, maar het toponymische deel ervan is, hoe interessant ook, op talrijke plaatsen vrij zwak o.a. wegens het vooropzetten van onjuiste trefwoorden, het geven van onaanvaardbare verklaringen en het verwaarlozen van de toponymische literatuur. De volgende opmerkingen mogen hier en daar een beetje meer klaarheid brengen. De nummers zijn die van het alfabetisch plaatsnamenregister van het boek.

36. Het juiste trefwoord is niet *Diederik f. Diedele hofstede*, maar *Diederiks f. Diedellen hofstede* blijkens het excerpt uit 1279. Wat *Diedellen* is, dat moeten de anthroponymici uitmaken.
42. Het trefwoord moet luiden *Darsers gemet* of liever nog *Darschers gemet* en niet *Dorsers gemet*. Het westvlaamse woord voor dorsen is immers darschen (uitspraak daschen).
50. *Duivestuk*. Ik lees echter *duverstic* (1501), dus *Duiverstik* of *Duiverstuk* als trefwoord. Duiver, mannelijke duif (doffer), kan ook een lapnaam zijn.
52. *Dulleweg*. De verklaring 'd'heuleweg' kan niet door de beugel. Ik heb die oude dijk- en wegnaam verklaard als 'grensdijk, grensweg'(3). Het element *dul, doel* is bij verre na geen onbekende in de toponymie (cfr. *Dullaart, Dollard* e.a.). Het is overbodig daarover verder nog uit te weiden.
56. Niet *Eiesluis*, maar *Heiensluis!* De schrijfwijze *Eiesluis* berust op interpretatie.
59. Faillebos. Wij moeten met het element *faille* zeer voorzichtig zijn. Het heeft twee verschillende betekenissen: 1) falie (kapmantel), uit het frans faille = sluier (oorsprong onzeker); 2) loof, gebladerte, loofhout en,

(1) Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle, Brugge, 1972.
(2) Naamkunde, 5e jg. (1973), blz. 199-202.
(3) J. De Langhe Biekorf, 1968, blz 264.

daaruit afgeleid, ook landhuis (*familienamen de la Faille, Verfaillie*), uit latijn *folia*[4].

Talrijke perceelnamen zijn ongetwijfeld falie-namen maar de meeste faillebossen zijn faille-namen (faille = loof), dus 'loofbossen'. Sommige veldnamen met het element faille of falie zijn m.i. geen falie-namen (eerste betekenis), maar faille-namen (tweede betekenis) als gerooide faillebossen. Er bestaat dus gevaar voor verwarring. Omgekeerd kunnen ook faillebossen faliebossen zijn (eerste betekenis) als beboste falie-akkers. Dat is blijkbaar het geval hier te S.P.-op-de-Dijk.

60. Niet *Garnaalmarkt*, maar *Geernaart-* of *Geernaar*-markt! Garnaal is geen westvlaams woord.
65. *Gentele*. In ieder geval een oude waternaam. Coornaert zegt: 'De etimologie van het woord blijft duister'. Inderdaad als je de toponymische literatuur negeert. Zie mijn bijdrage daarover, mits literatuurverwijzingen, in Biekorf (1967)[5].
71. *Groene Inkelhil* (Coornaert schrijft *Inkelhul*, maar je vindt dit hul nergens tussen de excerpten) of *Grote Inkele. Inkel* heeft drie betekenissen in 't Westvlaams: 1) enkel, enkelvoudig (hier wel uitgesloten); 2) hinkel, hinkelperk (kinderspel); 3) enkel, voetenkel (cheville). De derde betekenis is hier de meest waarschijnlijke: hoger liggend land, hoekvormig uitspringend als een enkel. Verwantschap met het element *enk* in Nederland is niet onwaarschijnlijk.
87. *Hapertje*. Verspreide herbergnaam, ook *Apertje* gespeld: 'In 't Apertje', waar je blijft haperen.
88. *Harde*. De auteur stelt de vraag: 'Of moeten we lezen "aarde", d.i. akker?'. Neen! *Hard, harde, haard* is een toponymisch element dat ook elders voorkomt (Nederland, Duitsland). Volgens Jellingjaus[6] betekent het 'bergwoud'. Elders, wellicht ook hier in Wvl., betekent het 'onbebouwd land, heide'[7].
91. *Heinsweg*. De oudste vorm is *Heindreve* (1369). Hein is hier zeer waarschijnlijk geen persoonsnaam, maar wellicht *heen* of *hein* = zeebies, een bekend toponymisch element, dat ook aanwezig is in *Heenvoorde* (thans *Eevoorde*), naam van waterloop boven Brugge.
92. *Hellebroekstuk*. Er staat *helleburgstik, hellebrugstik*

(4) A. Carnoy: Origine des noms de families en Belgique (blz. 149). Leuven, 1953.
(5) J. De Langhe. Biekorf, 1967, blz. 241.
(6) H. Jellinghaus. Westfalische Ortsnamen, 1923.
(7) H.J. Moerman. Nederlandse plaatsnamen. Brussel, 1956.

en *hellebroekstik*. Ik zou zo maar niet durven zeggen dat het oorspronkelijk *hellebroekstik* was en dat *broek* later door metathesis *brug* geworden is. Maar kom laten wij aannemen met C. dat wij inderdaad te maken hebben met een voormalige *Hellebroek* met broek = moerassige weide. Zeldzaam zijn de broeken in 't Polderland! Daarover ben ik het eens met de auteur. En wat is *hel*? Het adjektief *hel* betekent zeer eenvoudig diep.

93. *Helste hoogte*. Ik lees *helste hooghe* (1567), dus *Helste hoge*. Een hoger gelegen perceel. 'Het eerste lid kan elst, bosje zijn' zegt de auteur. Maar er staat helst met *h* (die kan inderdaad hyperkorrekt zijn) en bovendien elsten of elzenbosjes groeien niet op hoogten, maar in laagten aan de waterkant. Is helst hier de superlatief van *hel* - laag? Dus 'laagste hoogte'? Of betekent hel hier schuin, hellend, geleidelijk oplopend, zoals in andere gelijkaardige plaatsnamen?
154. *Loogland*. Het element *loog* is geen onbekende Het komt ook elders voor, o.a. in de oostfriese plaatsnamen *Loga* en *Logabierum* (ofri. *loch, log;* nfr. *log;* mnl. *loech:* plaats, verzamelplaats)[8]. Maar wat is de juiste betekenis hier bij ons? Er bestaat wel enige twijfel aangaande de verklaring 'moerassige grond'.
234. *Ryseno*. Wat een boeiende naam, waarvan de betekenis helemaal niet duister is. Debrabandere heeft gelijk waar hij hem vergelijkt met de familienamen *Van der Eenoode, Van Eenoo, Vereenooghe*. Een *eenode* of *eenoo* (ook *eenoge*) is een woeste plaats (cfr. Duits Einöde). Er is meer dan één *Eenode, Eenoo* of *Eenoge* in West-Vlaanderen (zie De Flou III, 893). Dus *Ryseno* = rijs-eenode, woeste plaats waar rijshout groeit.
297. *Wale's brug*, verkeerd trefwoord voor *Walenbrugge*.
306. *Wijnenburg*. De oudste vormen zijn *winnenburch* of *wynnenburch*, ook *goet te winne* (1329). Winne = weide.
317. *Zidelinge. Zidelinge* of *Zillinge (Zijdelinge* of *Zijlinge)* is een waternaam. Heeft niets te maken met 'zijdelings', maar is een afleiding van het mnl. *zilen* = lozen[9].

J.E. De Langhe

(8) Idem, blz. 151.
(9) J. De Langhe. Biekorf, 1969, blz. 143

Testament van Adriana van Stavele Burggravin van Veurne 1525

Op 16 augustus 1525 overleed te Veurne, in haar herenhuis aan de Noordstraat, Adriana van Stavele, burggravin van Veurne. Ze was dochter van ridder Willem van Stavele en Eleonora van Poitiers. Willem was heer van Stavele, Pottes, Dottenijs en Crombeke, en had ook de heerlijkheid van Reninge aangekocht. Hij had enige tijd het burgemeesterschap van het Brugse Vrije bediend en overleed in 1505 als burggraaf van Veurne, een titel die ook door zijn vader en grootvader (allebei Willems) werd gedragen. Uit zijn huwelijk met Eleonora van Poitiers overleefden hem twee dochters: Adriana en Anthoinette(1).

Willem en Eleonora lagen begraven in het koor van de parochiekerk van Stavele, onder een hoge graftombe met koperen grafplaat.

Adriana, als oudste dochter, had in 1505 de titels van haar vader geërfd. Zij was eerst gehuwd geweest met Robert de Melun, baron de Rosny (Ronny). Na zijn dood was zij hertrouwd met Jean de Croy, heer van Thou-sur-Marne en zoon van de Vliesridder Philippe, graaf van Chimay. In haar testament verwijst ze naar haar beide overleden echtgenoten met de titels: Monseigneur de Ronny, Monseigneur de Thou.

Het testament van Adriana is, in gelijktijdige kopie, bewaard gebleven in een dossier van de Kortrijkse kanunnik Jacob van Thielt, vicaris van de bisschop van Doornik, die haar testamentuitvoerder was, samen met haar schoonbroeder François van der Gracht (des Fossatis, des Fossez), heer van Iseghem(2).

Het testament van Adriana (zoals ook dat van haar zuster Anthoinette) is franstalig. Door de allianties met de hoge adel uit de Waalse provincies van de Nederlanden hadden de dochters van de burggraaf van Veurne, zoals een groot

(1) Over het geslacht van Stavele, zie J. Gailliard, Bruges et le Franc II" place="foot">333 , V 313. - F. De Potter, c.s. Geschiedenis van Veurne I 55 (Gent 1873). - A. Vanneste, Notes historiques sur Dottignies, in Handelingen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, n.r. XVII (1938), p. 89-91.

(2) RA Kortrijk Fonds O.L. Vrouwekerk. Testamenten. Zie [G. Caullet] Testaments d'une centaine de membres du chapitre de Notre-Dame à Courtrai [Kortrijk 1922], p. 69-72.

deel van de Bourgondisch-Nederlandse adel, het Frans als hun schrijf- en omgangstaal aangenomen. Hetgeen hun kennis van de gesproken volkstaal niet uitsloot.

Hier volgen, in vertaling, de voornaamste beschikkingen van haar testament.

Inhoud van het testament

N.B. - Bij de eerste redactie was de St. Walburgakerk van Veurne als begraafplaats uitgekozen, en de testamentuitvoerders waren twee kapelanen van dezelfde kerk, die de 'buurkerk' van de burggravin van Veurne was. Deze beschikkingen werden in de laatste redactie gewijzigd.

Uitvaart en jaargetijde

'Ik kies mijn begraafplaats in de kerk en het koor van Stavele, bij wijlen mijn vader en moeder.
Bij mijn uitvaart [in de St. Walburgakerk] moeten 32 toortsen worden gedragen door 32 mannen uit mijn dorpen. Deze 32 mannen krijgen elk een rouwkleed, kaproen en kousen in zwart laken van 28 groten de el.
Bij mijn uitvaart moeten drie hoogmissen worden gezongen door drie prelaten, die daarvoor elk een mark zilver krijgen, en hun stafdragers krijgen elk een goudstuk van 56 groten.
Op mijn uitvaartdag moeten, voor uitdeling aan de armen, grote broden worden gebakken uit 24 razieren tarwe, en men zal drie vette koeien slachten om aan dezelfde armen elk een stuk ervan bij hun brood te geven.

In de St. Walburgakerk van Veurne sticht ik een *obyt* (jaargetijde) van zes ponden parisis.
Ik wil dat op mijn graf [te Stavele] worde opgericht een tombe van vier voet hoog, en op die tombe drie personages in koperen grafplaat *(laiton plat)*, zoals deze van mijn vader in de genoemde kerk van Stavele; de drie personages zullen zijn: mijnheer de Thou vooraan met al zijn acht kwartieren en titels, en ikzelf nevens hem met mijn acht kwartieren en titels, en mijnheer de Ronny met zijn acht kwartieren en titels links van mij.
In de kerk van Stavele sticht ik een jaargetijde bezet op de armendis van de parochie.

Schenkingen aan kerken

Ik schenk 72 ponden van 20 groten aan ieder van de volgende parochiekerken: Stavele, Krombeke, Pottes, Dottenijs en Reninge. Met dit geld zullen de genoemde kerken ieder doen maken een reliekschrijn versierd met het wapen van baron de Ronny.

Uit een van mijn zwartfluwelen habijten zal een pelder worden gemaakt
met witsatijnen kruis, die op mijn graf moet liggen totdat

mijn tombe zal voltooid zijn. Na de plaatsing ervan komt dit baarkleed toe aan de kerk van Stavele.

Mandaatfeest gesticht in de Kortrijkse kapittelkerk

Adriana van Stavele had ook een verblijf in Kortrijk, belangrijk genoeg om in haar testament de mogelijkheid van een overlijden in die stad te voorzien: sterf ik in Kortrijk (zo luidt een beschikking) dan wil ik dat, als men mij uit de stad (naar Stavele) wegdraagt, de wethouders van de stad me begeleiden tot aan de stadspoort.

Benevens een aantal vastenaalmoezen voor de armelieden van Kortrijk stichtte de burggravin een *mandatum* (voetwassing met maaltijd) op Witte Donderdag in de kapittelkerk van die stad. Een fundatie die waarschijnlijk werd geïnspireerd door meester Jacob van Thielt, de reeds genoemde kanunnik-cantor van de O.L. Vrouwekerk(3). Die mandaatstichting bedraagt het volgende.

'Dertien armelieden, die geen van de voorziene vastenaalmoezen hebben gekregen, zullen op Witte Donderdag in de kerk de voeten worden gewassen en ik wil dat die dertien armen dan aanzitten aan een gedekte tafel waarop voor ieder een wittebrood van één groot ligt, en op dat wittebrood twee groten in zilver. En daarna zal men aan ieder van die dertien armelieden geven: twee grote pollepels erwten, vier verse of gerookte haringen en twee stopen bier, die ze aan tafel gezeten zullen nutten en drinken. Dezelfde dertien mannen krijgen daarenboven elk een *crakelinc* (mastel) zoals er op de markt worden verkocht, en op ieder krakeling twee pond gewoon rozijn en twee pond gewone vijgen. En na dit eetmaal zullen de genoemde dertien armelieden een paternoster en een avemaria bidden voor mijn zielerust'.

Schenkingen aan personeel

Ik wil dat aan al de dames van mijn gevolg worde gegeven een lang rouwkleed van 50 groten de el.

Verder moet worden gegeven:

aan mijn dienstmeiden elk een rouwkleed van 33 groten de el;

aan mijn goede baljuws, ontvangers en aan mijn kamerdienaar, elk een rouwkleed, kaproen en kousen van 50 groten de el;

aan mijn kapelaan, heer Franse de Wert, kanunnik te Veurne, rouwkleed, kaproen en kousen van 50 groten de el;

aan al mijn dienaren als keldermeester, kok, stalknecht, koksjongen, conchierges van mijn huizen, elk een rouwkleed, kaproen en kousen naar advenant.

(3) Brugge (O.L. Vrouwekerk) had een mandaatfeest sedert 1474; in de St. Jakobskerk te Gent werd het mandaatfeest eerst in 1538 gesticht.

Aan het Gavegasthuis dat paalt aan mijn huis in Veurne schenk ik vijf pond groten.

Aan de bastaarddochter van de heer van Ghelewe, genaamd Josynkin, geef ik 50 guldens van 40 groten.

Juwelen

> Aan mijn zuster Anthoinette schenk ik mijn tafel van diamant die in een gouden ring zit.
> Aan mijn nicht te Sempy (Anna des Fossez, gehuwd met ridder Anthoine de Croy) mijn punt van diamant die ook in een gouden ring zit.
> Aan mijn nicht Adriane, mijn mooie tafel van diamant die eveneens in een gouden ring gezet is.
> Aan haar testamentuitvoerders, kanunnik Jacob van Thielt en François van der Gracht, heer van Iseghem, geeft burggravin Adriana richtlijnen betreffende de likwidatie: de nodige kontanten zullen ze bijeenbrengen door verkoop van roerend goed, te weten zilverwerk, ringen en juwelen. Volstaat dit niet, dan kan haar 'rente van Phalempin' worden aangesproken, d.i. een hypoteek op land en bos in de kasselrij van Rijsel.

Erfgename van Adriana van Stavele was haar enige zuster Anthoinette, die goederen en titels overerfde, ook de titel van burggravin van Veurne. Voor korte weken maar. Anthoinette van Stavele overleed immers te Stavele in de tweede helft van september 1525, haar testament is gedateerd te Stavele 16 september 1525 en werd uitgevoerd door dezelfde twee testamentarissen van haar zuster. Een paar beschikkingen van Anthoinette betreffen de pastoor van Aalbeke (Josse de Poitiers) en de armendis van Moorslede. Deze laatste schenking wijst op de verwantschap met de heren van Moorslede, namelijk met Alard van de Poorte (de la Porte † 1545) die een kleinzoon was van Alard en Catharina van Stavele.

Anthoinette van Stavele was gehuwd met ridder François van der Gracht, heer van Leeuwerghem, burgemeester van het Brugse Vrije (1499), hoogbaljuw van Gent (1521), die ook als 'monseigneur d'Yseghem' voorkomt. Hun dochter Anna vander Gracht, Vrouwe van Leeuwerghem, Stavele, werd dan in 1525 burggravin van Veurne. Door het tweede huwelijk van deze Anna met Antoine de Croy, heer van Sempie, kwam de 'burggravie' van Veurne tijdelijk in het Huis de Croy, om weldra naar het geslacht van Hoorne over te gaan.

A. Viaene

[Bladvulling]

't Is quaet baer-voets duer doornen gaen.

(anno 1606)

Herinneringen aan mijn vader Paul van Biervliet (Gits 1891-1973)

Op 3 februari 1973 overleed te Gits mijn vader Paul van Biervliet, waar hij op 28 juni 1891 geboren was als zoon van Hendrik, postontvanger, en Maria Roelens, en waar hij gedurende bijna een halve eeuw, van 31 augustus 1916 tot 15 april 1965, gemeentesekretaris was in opvolging van zijn oom Karei van Biervliet(1). Op woensdag 9 februari werd hij te Gits begraven, en dit volgens zijn eigen wens, met de wijtewagen.

Bij de begrafenis werden zoveel mogelijk de oude gebruiken in eer gehouden. Op de dag van de uitvaart lag een strooien kruis aan de voordeur. De kist lag op ongedorsen stro. Voorop liep een jongetje met een klein strooien kruis. Aan de straathoeken werd stilgestaan, en terwijl de pastoor een onzevader en weesgegroet voorbad, werd telkens een strooien kruis uit de wagen genomen en op de hoek neergelegd. Vader hield van de oude kristelijke Vlaamse gebruiken, zoals hij ze zelf te Gits had gekend. Hij was ook een verwoed verzamelaar van antikwiteiten, en legde van zijn eigen verzameling een merkwaardige inventaris aan. Een der laatste begrafenissen met de wijtewagen te Gits was deze van smid Emiel Messeyne, die stierf op 13 augustus 1937.

In 1911 eindigde hij zijn grieks-latijnse humaniora aan het Klein Seminarie te Roeselare. Steeds droeg hij zijn vrienden uit het kollege, zijn klasmakkers, zijn studiegenoten en leraars diep in het hart. Op 17 juni 1971 was hij voor de laatste maal aanwezig op het jaarlijks feest van zijn klasgenoten bij apotheker Florent Laleman te Izegem(2). Te Roeselare kwam vader volop in de Blauwvoeterie terecht. Leraars, zoals de bewaker Leo Deleu en de onovertroffen rhetorikaleraar Oskar Verhaeghe, leidden de studenten met nodige omzichtigheid, maar toch zadelvast in de goede Vlaamse richting. De bekende Bretoense bard Théodore Botrel (Dinan 14 sept. 1868 - Pontaven 25 juli 1925) kwam er in Franse liederen zijn liefde voor Bretoense taal en volk bezingen, zoals in ‘Parler n'est plus permis’, en de vergelijking tussen de Bretoense en de Vlaamse strijd lag voor het grijpen.

Vader had er onder zijn medestudenten drie latere ‘petits-vicaires’, die na hun rhetorika de gouden medaille van uitmuntendheid ontvingen: Karel van der Espt (Koekelare 1 dec. 1891 - Oostende 19 april 1938) in zijn klas, Odiel Spruytte (Rumbeke 5 juni 1891 - Slijpe 23 nov. 1940) het jaar voor hem, en Leo Dumoulin (Roeselare 14 juni 1890 - Gistel 15 jan. 1942) twee jaar voor hem. Een van zijn vrienden en medestrijders was Firmin Deprez, student van het vorig jaar, die aan de IJzer zou sneuvelen en in de IJzertoren begraven werd. Torhout en Gits hadden dan samen één studentenbond. Met fierheid bewaarde vader een foto, waarop zij samen

(1) Kwartierstaat door mij opgemaakt, in *Vlaamse Stam*, IX (1973), blz. 531-537.
(2) Van dit diamanten jubileum verscheen een verslag met foto in ‘Eertijds’ (blad der oudstudenten van Roeselare), 3e jg, dec 1971, nr. 2, blz 1-2.

stonden met enkele vrienden van het bekende zoeavenkorps. Firmin Deprez is er vaandrig van de zoeaven, vader garribaldist! En eveneens een briefkaart, die F. Deprez hem op 10 april 1911 schreef voor een meeting voor de vervlaamsing der Gentse hogeschool, en waaruit gans het vooroorlogs flamingantisme spreekt:

> A
> VVK
> V
> Beste Vriend,
> Kunt Ge niet terme propaganda maken onder de studenten van Gits voor de meeting op 2en Paaschdag te Thorhout voor de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool. Ze zouden allen moeten afkomen en om 1 /12 aan de statie zijn, van waar me met 't muziek zullen weggaan - We moeten een goede groep hebben om machtig onze stem te doen dreunen - We moeten Vlaanderen in rep en roer zetten en als 't moet zelfs tot de Revolutie toe bewegen‘
> We rekenen stellig op U!
> U heel Genegen
> Firmin Deprez

De vervlaamsing der Gentse hogeschool was het Vlaamse actiepunt van die tijd. In zijn verslagboek, dat vader op 13 april 1911 opmaakte van de traditionele Hallebedevaart van zijn klasmakkers, die er bij O.L. Vrouw hun toekomst gingen openbaren, zegt hij hoe zij de Kluisberg afdaalden: We kwamen den berg af, en we zongen ‘De Vlaamsche Leeuw’ en onze leus ‘Wij eischen eene Vlaamsche Hogeschool!’ dat het helmde langs de bergflanken, (blz. 16)

Uit die Roeselaarse en vooroorlogse tijd dagtekent vaders letterkundige bedrijvigheid. Ik vond zeker een 22-tal farden en schrijfboeken en omslagen terug met gedichten, prozastukken, ook toneel, het ontwerp van een bijbels spel ‘De groote zondares’ in 5 bedrijven, en vooral het toneelstuk ‘Kaïn en Abel’, weerom een bijbels spel, in Vondeliaanse alexandrijnen! Met een groep studenten ging hij te Gits en in de omliggende dorpen toneelstukken van eigen makelij opvoeren. Een paar toneelstukken uit 1909-1910, die in handschrift bewaard bleven, ‘De Scheerbaas’ en ‘'t Portret’ laten genoeg verstaan dat dit toneel aan de komische kant was. Uit die periode stamt ook zijn vriendschap met letterkundigen, zoals de onlangs overleden dichter Jozef van den Berghe (Roeselare 12 juni 1878 - 30 juli 1973), en vooral de volkschrijver Edward Vermeulen of Warden Oom, die graag studenten, die zich aan letterkunde bezondigden, rond zich verzamelde, en zijn huis te Hooglede gastvrij voor hen openstelde.

Verscheidene van vaders pennevruchten verschenen in tijdschriften. Een eerste blad, waarin hij schreef was ‘*Christen Vlaanderen*’[3] het orgaan van Christen Vlaamsch Verbond, dat in 1904 gesticht werd door advokaat Emiel de Visschere (Ruddervoorde 11 dec. 1861 - Brugge 14 juni 1910) en tot doel had ‘het in stand houden der Christene Vlaamsche zeden en gebruiken, in en door de Vlaamsche taal, alsmede het bestrijden der godslastering en zedeloosheid’, met Sint-Michiel als patroon. Het verbond breidde zich

(3) Romain van Eenoo, De pers te Brugge: 1792-1914. Leuven-Parijs, 1961, blz. 47-48

uit in zeer veel plaatsen, vooral in West-Vlaanderen, en Lod. Dosfel hield er een warm pleidooi voor in de 'Vlaamse Vlagge', in 1909[4]. Vanaf 1904 verscheen *Christen Vlaanderen* viermaal per jaar als Kerstblad, Vastenblad, Groeningeblad en St.-Michielsblad. Op 5 juni 1909 stichtte E. de Visschere eveneens 'Kristen Vlaamsch Volk' als zondagsblad van het verbond onder motto 'Onze L. Vr. van Groeninghe, help ons in den strijd', doch dit blad kende slechts een kortstondig bestaan[5]. In *Christen Vlaanderen*, waarvan ondanks allerlei pogingen slechts enkele nummers werden teruggevonden, en waarin bekende figuren zoals René de Clercq, Cesar Gezelle, Lod. Dosfel, Remi Ghesquiere, Frans Dewitte en zoveel anderen hun pennevruchten lieten verschijnen, schreef vader gedichten, zoals 'Naar Bethlehem' (Kerstblad 8 dec. 1912) en 'Groeninghe' (Groeningheblad 10 juni 1913) en het toneelfragment 'Nijd' uit het bovenaangehaalde bijbelspel 'Kaïn en Abel'.

Een ander blad, waarin vader schreef, was '*De Jonge Wacht*'[6], gesticht in 1913 als 'Maandblad van het Verbond der Katholieke Jonge Wachten van West-Vlaanderen', en waarvan advokaat Georges Claeys (Kortrijk 1 sept. 1870 - 22 feb. 1912) een der eerste voorzitters was. Vader was schrijver van de zeer sterke Gitse afdeling van 'De Katholieke Jonge Wacht' met naam 'Voor Godsdienst en Vaderland'. Op 21 juni 1914 werd het nieuw vaandel gewijd onder de hoogmis, waarin Pater Callewaert, die zelf een propagandabrochure geschreven had[7], de kansel besteeg. Daarna was er vergadering, waarop gouwvoorzitter Achiel Denys het woord voerde, en een stoet, waarin niet minder dan 26 vreemde afdelingen opstapten. In 'De Jonge Wacht' schreef vader vooral proza onder schuilnaam K. van Ommelede[8] en L. Eenbosch[9]. Gewoonlijk zijn het schilderijtjes van volksmensen, die hij waarschijnlijk persoonlijk te Gits had gekend en op rake wijze typeert. De titel van sommige stukken alleen toont dit reeds aan: Kozen, Op zijn schik komen, De doodslag, Zwijnsprocessie, Vertrek, Liefde en wederliefde, Naar 't sermoen, Naar den vreemde, De nieuwe Tram, Op zijn reeuwstrooi, Zieltjesavond, Sarei van Kon ooms, Gierigheid, Mietje Carbon (familie van beeldhouwer Clemens Carbon), en een reeks 'Van Aardige Menschen', waaronder 'Diestje van Groôvaders'[10]. Sommige stukken herinneren ons aan de vertellingen van Warden Oom.

(4) Levensgrootheid. Voordracht op verscheidene studentenvergaderingen gehouden. Door G. Hermans. (De Vl. Vlagge, 1909, blz. 1-20).
(5) R. van Eenoo, a.w., blz. 105
(6) Het maandblad 'De Jonge Wacht' verscheen de 15e van elke maand. Bestuur en opstel: Ooststraat, 60, Roeselare Op de voorpagina een pentekening van Joe English.
(7) Pater L. Callewaert, De Toekomst der Katholieke Jonge Wacht en de Katholieke Jonge Wacht der Toekomst. Antwerpen (Geloofsverdediging), 1913.
(8) Herinnering aan Onlede, heerlijkheid te Gits en Beveren, en aan de (thans verdwenen) Leenbossen te Gits en Kortemark
(9) Herinnering aan Onlede, heerlijkheid te Gits en Beveren, en aan de (thans verdwenen) Leenbossen te Gits en Kortemark
(10) Vergelijk met Warden Ooms 'Grepen uit het Dierenleven I en II' en 'Grepen uit het Menschenleven', die echter slechts in 1922-1924 verschenen.

In ‘De Vlaamsche Vlagge’ verschenen, benevens ‘Kerkhofblommen ter zielerust van Heer Abel Ennaert’ (Kemmel 11 juni 1891 - 29 jan. 1912) de gedichten ‘Inhuldiging’ en ‘'t Gespan’[11] onder schuilnaam Rodolpho[12]. Het tijdschrift echter, waarin naast een novelle ‘Het spook met de vlotten haren’ (1912, blz. 76-78) het merendeel van zijn gedichten verschenen, was ‘*Nieuwe Wegen*’. waarvan hij samen met Warden Oom, Jos. Verhelst, Odilon Demarré, Marcel Breyne (ps. Bertolf Biekens), kan. J. van Steenkiste, Stanne Serneels en nog andere vrienden medestichter was[13]. In jan. 1910 startte ‘Nieuwe Wegen’, Letterkundig maandschrift voor het Volk, te Roeselare. met een hoopvol gedicht 6van Warden Oom van 13 okt. 1909:

> Langs wegen, waar er bloemen staan,
> waar vele vruchten rijzen,
> waar heusche vroeters U de baan,
> al vriend'lijk groeten, wijzen.

Van vader verschenen hier gedichten vanaf de 2e jaargang (1911), weerom onder schuilnaam Rodolpho, en in de 3e (1912) en 4e jaargang (1913) onder eigen naam[14]. Deze gedichten verschenen, behalve een drietal, en aangevuld met enkele andere gedichten, in de bundel ‘*Landeleven*’, die op 15 december 1912 te Brugge van de pers liep bij Joz. Houdmont-Carbonez. Het zijn vijftig schilderijtjes van te lande, meestal te Gits afgekeken, hoewel de meeste plaatsnamen fictief zijn. Warden Oom schreef het voorwoord, gedagtekend van 18 okt. 1912, dat hierop neerkomt: Uw bundeltje was er nodig, omdat het eenvoudig en klaar en voor het eigenlijke volk geschreven is, omdat het volk uw werk zal verstaan en er zijn duimen van zal likken. En hij besluit met de wens: Geluk met uwen eersteling, jonge dichter, en doe voort, doe maar stabiel voort! De dichtbundel viel in goede aarde. ‘Nieuwe Wegen’ maakte er propaganda voor, samen met de werken van Warden Oom, Bertolf Biekens en Noordwacht (Juul Filliaert). Hij kreeg lovende besprekingen van Arthur Coussens in Biekorf (1913, blz. 207-208), van Joris Eeckhout in Jong Dietschland (1913, blz. 219) en van Joz. Verhelst in Nieuwe Wegen (1913, blz. 14). Het oordeel van allen kwam hierop neer: Het is kunst voor ons volk. En allen drukten de wens uit dat het niet bij dit ene werk zou blijven. Joz. Verhelst noemt vaders gedichten ‘schilderijtjes met de ietwat ruwe bosch-

(11) Jg. 1910, 1910, blz. 106, 1911, blz 12-13; 1912, blz. 98.

(12) Vaders oom, Alois van Biervliet, (Gits 8 april 1852 - Gits 5 april 1887), was onderwijzer te Woumen in de tijd van de Schoolstrijd, en schreef op 11 nov 1880 ‘Rodolfo’ of ‘Plicht en Liefde’, drama in 4 bedrijven uit de Geuzentijd, dat in hs bleef, maar na de Schoolstrijd met veel sukses werd opgevoerd. Van hem was waarschijnlijk ook de klucht ‘Rommelaar en Bommelaar’, die eveneens in hs. bleef.

(13) E. Voordeckers, Drukkers en pers in het arrond Roeselare (1847-1914). Leuven-Parijs, 1965, blz 123, 126-129 Schr noemt hier slechts de voornaamste stichters van Nieuwe Wegen op , in feite was het een werk van vele vrienden!

(14) Gedichten van vader in Nieuwe Wegen · 1971, blz. 57, 82, 102, 1912, blz. 16, 31, 35, 44, 55, 66, 71, 78, 93, 102, 118, 127, 146, 1913, blz. 77.

kool van Forain of een Caran d'Ache geteekend en met de verlokkende kleuren van een meester onzer illuministenschool belicht'.

De gedichten van vader zijn geschreven in de typische versmaat van Omaar-Karel de Laey. De Laey had verscheidene navolgers en zelfs Felix Timmermans debuteerde met De Laeyse verzien. C. Heyman heeft de indruk 'dat bundeltjes als "Landeleven" wel eens De Laeys "Van te Lande" in diskrediet zouden brengen', omdat men de indruk krijgt dat die specifiek De Laeyse verstechniek een gemakkelijke aanleerbare verzenbrouwerskneep is. Zoals bij De Laey beginnen de gedichten bij vader eveneens met stoute enjambementen. De plaatsbepalingen zijn talrijker, ook binnen het gedicht, zodat het nog een losser samenhang heeft dan bij De Laey door het naast elkaar plaatsen van details. De stofadjectieven zijn gewoon, doch zijn beelden zijn even verrassend en grappig als bij De Laey(15).

Veel beloftevol letterkundig leven in West-Vlaanderen, '*Christen Vlaanderen*' en '*Nieuwe Wegen*' incluis, liep dood tegen de eerste wereldoorlog. Op 24 okt. 1913 schrijft Juul Filliaert aan vader dat Nieuwe Wegen 'nu geheel op mijn nekke ligt'. Een lastig karweitje, doch hij doet mordicus voort! Hij vraagt hem te helpen met een stukje proza of poëzie, liefst proza, want 'we zwemmen in de poëzie!'. In juli van het oorlogsjaar 1914 evenwel zou het laatste nummer van 'Nieuwe Wegen' verschijnen!

Vaders vriendschap met Warden Oom is gebleven. In 1913 stichtte hij samen met hem de Davidsfondsafdeling te Hooglede voor Hooglede, Gits, Staden en Beveren, en was er de eerste sekretaris van. Het schoonste getuigenis van die vriendschap zijn de woorden, die Warden Oom neerschreef in het dagboek van zijn ballingschap (ontruiming van Hooglede in de frontzone) op 5 augustus 1917(16).

Vaders letterkundige bedrijvigheid zou echter bij die éne dichtbundel blijven. In handschrift liggen nog gelegenheidsgedichten, alsook ontwerpen van gedichten en gedichten voor 'Landeleven II' en 'Van hier en elders'. Het laatstgedateerde gedicht is 'Kerstavond' van 3 jan. 1934. Nochtans zijn er gedichten bij, die voor 'Landeleven' niet moeten onderdoen, en die de moeite waard zijn om uitgegeven te worden.

Aubert-Tillo van Biervliet o.s.b. (Steenbrugge)

(15) Ary Scholleman (ps van C. Heyman). Omer-Karel de Laey. On uitgegeven monografie 1959, blz 83-85, 94-95 - Arthur Coussens zegt dat, onder de epigonen van De Laey, vader degene is die hem het best benaderd heeft en dat de meeste van zijn gedichten door De Laey zouden mogen onderschreven worden.

(16) E. Vermeulen, Dagboek van een banneling (Verzamelde werken, nr 21). Tielt, 1928, blz 21.

> ''s Namiddags bezoek van Alidor Lamote, kunstschilder Koolskamp, en Paul van Biervliet, gemeentesekretaris van Gits. Die twee zijn van mijn vrienden uit het bovenste schof. En gansch dien langen prachtigen namiddag bleven wij samen, als aan elkander gegroeid, zoo gelukkig waren wij en zoo overblij eens samen en bijeen te zijn en ons één te voelen, door oprechte en ingewortelde vriendschap...'

Historielied op het ontzet van Wenen 1683

De tekst van het volgende lied komt voor in een gelijktijdig schrijfboek dat in het bezit is geweest van Catharina Forniaer, begijn in het Groot Begijnhof van Brussel in 1687-1708.. Dit schrijfboek in-quarto - in partikulier bezit in Brugge - bevat de tekst van enkele liederen(1) en recepten die door verschillende handen werden neergeschreven vóór 1687. De genoemde begijn-eigenares heeft het schrijfboek ook zelf aangevuld.

Uit de tekst zelf blijkt dit historielied te zijn opgesteld einde 1683, kort na het ontziet van Wenen en de dood van de Franse koningin.

De keizersstad Wenen, op 17 juli 1683 door Kara Mustafa ingesloten, bood krachtig weerstand onder de leiding van Rüdiger von Starhemberg, en werd op 12 sept. 1683 ontzet door de geallieerde Duitse en Poolse strijdkrachten van Karei van Lorreinen en Jan Sobieski. Ontzaglijk was de weerklank van dit wapenfeit in heel Europa. Het betekende ook het einde van het Turkse gevaar voor de Donaumonarchie.

Het lied is gebouwd als een dialoog tussen de Keizer van Oostenrijk (die alsdan ook de souverein was van onze Zuidelijke Nederlanden) en de koning van Frankrijk. Het weerspiegelt de gezindheid en de stemming in onze provincies: de vreugde om de overwinning van de Keizer is algemeen en uitbundig, en gaat samen met het verwijt tegen Lodewijk XIV dat hij zich in dit heroïsch verweer tegen ‘den Groten Turk’ volstrekt neutraal had gehouden.

Het lied zelf laten we voorafgaan door een bondige toelichting van de inhoud van de strofen.

> Str. 1, vers 5: in alle christen steden werd het *Te Deum laudamus* gezongen als dankzegging voor het ontzet van Wenen. Alleen Frankrijk deed hierin niet mee, immers (str. 2) Lodewijk XIV zag gaarne zijn politieke tegenstrever in Europa, keizer Leopold, in evenwicht gehouden door het ‘tweede front’ van het Ottomanische Rijk.
> Str. 3-5. De keizer had de (onbetrouwbare) tussenkomst van koning Lodewijk van de hand gewezen en de Turk verdreven met de hulp van koning Jan Sobieski.

(1) Zie het historielied op de hertog van Lorreinen in Spaans arrest, in Biekorf 1968, 173-176.

Str. 6: vooral de Nederlanden (de kanonnengieterijen van Antwerpen en Mechelen) hadden het geschut geleverd voor de verdediging van de stad, niet de Franse koning.
Str. 7. Lodewijk XIV, de allerchristelijkste koning, liet geen Te Deum zingen, maar betreurt feitelijk de viktorie van de keizer.
Str. 8, v. 3: gepasseert, d.i. overleden, Marie-Theresia, echtgenote van Lodewijk XIV, was inderdaad op 30 juli, gedurende het beleg van Wenen, overleden. De koning schrijft zijn droefheid toe aan deze rouw.
Str. 10. De koning viel de provincie Vlaanderen binnen in september 1683 en veroverde Kortrijk en Diksmuide nog vóór het ontzet van Wenen.

A.V.

Liedeken

Cijser
1
Wat blyscap aen alle cant
door het heel cristen land,
ieder heeft vreughdevier gebrant,
en elcke cristense stee
den delaudamus dee
en baden godt om pys en vree,
2
Maer gy, louis bourbon,
g'en lost niet een canon
tot lof van die victorie won,
want gy wout doen tertyt
dat ick in desen stryt
waer al myn goet en leven quydt.

Vranckerijck
3
Heer keyser, t'wort u gevraecht,
wat ist dat u mishaecht
dat gy soo seer over my claecht.
Ick heb volck gepresenteert,
gy hebt se niet begeert,
dan ben ick weder om geretreert.

Cijser
4
t'Is waer alsoo geschiet
maer k'en verstont u niet
ick was bevreest voor meerder verdriet,
ick had liever den turck alleen
als vechten tusschen twee,
daerom liet ick u van mij scheen.

Vranckerijck

5

Hoort, Leopoldus vorst
die Weenen hebt verlost,
wat dat ick naer u welvaert dorst.
Had ick mogen begaen,
ick had u bygestaen
en den turck helpen nederslaen.

Cijser

6

Neen, Coninck Lodewijck,
ick ken al u pratyck,
gy soekt geen vreucht int cristenryck,
want al het cannon men vant
voor Weenen stadt geplant
scheen al canon van Nederlant.

7

Den paus doet oock syn beklacht
dat gy niet eenen biddagh
en hebt gehouden voor den slach,
maer tercontrari siet
maeckt gy een groot verdriet
nu de victorie is geschiet.

Vranckerijck

8

Heer Cijser, my excuseert
en my niet en blameert,
weet dat myn vrouw is gepasseert,
haer doot heb ick beschreijt,
dat was al mijn droefheijt
die alle myn vreught heeft neergelijdt.

Cijser

9

Ick weet voor vast gewis
dat sij ghestorven is,
maar seght my eens wat de oorsaeck is:
k' geloof de edele vrou
gestorven is van rouw
als gy den turck gaen helpen wou.

10

Dit can men meroken want
[gij brengt in vier en brandt]

heel Vlanderen aen alle cant.
Is dat voor het geloof
dat ghy maeckt eenen roof
en t'lant bederft tot lesten loof?
11
Gij schrijft oodtmoedelijck
u aldercristen rijck.
Seght my nu eens waer dat dit blijckt,
maer spaert my godt deze rijs,
ick salt maken wijs,
daerom keert wederom naer Parijs.

Ventevrouwen

Bij zijn overzetting van de ‘Vertelsels van toverij’ (Hs. Franse tekst), door Mevrouw de la Chapelle de Ternas, de kasteelvrouw van het Hout ten Niepen (Nieppe, bij Bailleul/Belle) ca. 1900 ter plaatse opgetekend, ontmoette Lodewijk De Wolf de volkszeg over de ‘*dames de vent*’, d.i. de wervelende windjes die in 't voorjaar kruid en blaren doen dwarrelen en waarvan het volk zegt: dat zijn toveressen die ongezien voorbijvaren.

De Wolf vertaalde *dames de vent* als ‘varende vrouwen’; in een nota kwam hij weldra terug op die vertaling: in Beselare, de ‘toveresseparochie’ bij Ieper, waar hij in 1911-1914 gewoond had, zegt men *ventevrouwe*, zo deelde hij mede, met de opmerking dat dit woord nergens geboekt was - hoewel De Bo en Gezelle wel over de *varende vrouwe* weten te spreken - en dat *ventevrouwe* kennelijk als een overname of transpositie van fr. *dame de vent* moet worden beschouwd. (Biekorf 1924, 27 en 71).

Bij dit laatste mag wel de vraag worden gesteld of die uitwisseling op de taalgrens niet in omgekeerde zin is gebeurd: is *dames de vent* niet eerder te beschouwen als een franse weergave van de *ventevrouwen* uit de volkstaal? Uit die taal had M. de la Chapelle het w. ventevrouwen (niet varende vrouwen!) opgetekend, dat ze in haar Franse transpositie door *dames de vent* op de letter heeft weergegeven. Zulk een transponeren is in het frans-vlaamse grensgebied niet ongewoon: men denke aan overzettingen als *prier en-bas* voor ‘aflezen’ (weren van ziekte), *pains-perboles* voor peperbollen (gebak), *louche-a-pot* voor pollepel.

Een vraag om te sluiten. Waar in het taalgrensgebied en in het Westland spreekt men heden nog van *ventevrouwen* en niet van ‘varende vrouwen’? En waar is *dames de vent* als vertaling ervan gehoord of geschreven?

E.N.

De ‘Pieter Verzeyl’-reeks van Jan Baptist Decorte 1837-1852

In Biekorf 1968, p. 192 vroeg C.B. naar de auteur van ‘drie deeltjes samenspraken’ getiteld ‘Deugd en Spaerzaemheyd of de Wysheyd van Pieter Verzeyl’, verschenen in de reeks ‘Kleyne Catholyke Bibliotheek’ bij David van Hee te Roeselare, respektievelijk in 1841, 1844 en 1848.

De auteur was priester Jan Baptist Decorte (Sint-Lievens Houtem 1811 - Brugge 1873), leraar in het Klein Seminarie te Roeselare van 1831 tot 1843, daarna o.m. direkteur der Broeders van Liefde te Brugge van 1843 tot 1845, en principaal van het kollege Den Duine te Brugge in 1845-1846, waar hij als talentvol verteller invloed heeft uitgeoefend op de adolescent Guido Gezelle. (Zie hierover A. Walgrave, Het Leven van Guido Gezelle, 1923, p. 40-41, met portret van Decorte).

Eigenlijk zijn er niet drie, maar vier deeltjes ‘Pieter Verzeyl’ verschenen. De katalogus bij de verkoping der biblioteek van kanunnik Dominiek Verdegem (Brugge 1882), vermeldt (nr. 2099) als data van uitgave 1841, 1844, 1848 en 1852.

Het betreft hier bundelingen, om de vier jaar, van stukjes die Decorte eigenlijk jaar na jaar liet verschijnen in de door David van Hee uitgegeven almanakken, en wel van 1837 tot 1852, dus zestien in totaal. Dit wordt ondermeer bevestigd in Van Hee's almanak van 1859, waar de zestien ‘Samenspraeken’ nog worden te koop geboden, en wel in een - zoals hoger gezegd - vierdelige uitgave.

Om de vier jaar werden Decortes almanak-bijdragen dus gebundeld. Over de uitgave van de éérste bundeling, zijn we toevallig wat nader ingelicht door een brief van drukker David van Hee, op 2 februari 1841, aan een ‘Mynheer den Vicaris’. Van Hee stuurt de vier teksten ter goedkeuring, met volgend kommentaar: ‘Dit boekske behelsd de saemenspraeken die ik sedert eenigte na een volgende jaeren gedrukt heb in myne Almanacks die zoo veél aen de leézers der zelve behaegen’. Als auteur noemt Van Hee hier Decorte, poësisleraar in het Klein Seminarie ‘maer dien heer verzoekt dat gy dit niet zult voortzeggen’. Decorte blijkt de anonimiteit te hebben verkozen omdat de Jezuieten ‘eenigte moeilykheyd gemaekt hebben’ omtrent David van Hee's uitgave van ‘Gebedenboek der Congreganisten’. De daarin opgenomen ‘regels’ weken immers af van ‘die der Congregatie van Rome’. Op vraag van de Jezuieten werkte Van Hee nu (in 1841) aan een ànder werk. ‘Handboek der Congregatien’, vertaald door Gevaert naar ‘Manuel des Congrégations’ (verschenen te Namen). (Deze brief: in Bisschoppelijk Archief Brugge, N 66, sub verbo De Corte).

De Corte blijkt dus ook nà zijn overplaatsing van Roeselare naar Brugge in 1843, nog te hebben meegewerkt aan Van Hee's almanakken. Na 1852 bléven in die almanakken ‘samenspraken’ volgen, zoals in 1859 tussen ‘Jan de Klager, Joos de Leugenaer, Karel Spotbeen, Pieter Welweter, Philippe Koetsepeerd en Boer Spaerpot’. In 1859 was de hele samenspraak bijna uitsluitend gericht tegen de jongste vrouwenmode, de ‘krinolienen rok’, die om vele

redenen werd afgekeurd, ondermeer omdat hij 's zondags in de kerk teveel plaatsruimte innam. Eén nevenfiguur uit deze samenspraak kan geïdentificeerd worden, nl. de Roeselaarse beiaardier Antoon Nono. Hij treedt op als ‘Tone Yesyes’ of ‘Jaja’.

Wie déze stukjes, ‘opvolgertjes’ van de Pieter Verzeyl-reeks, schreef, is een andere vraag. Bléef De Corte verder meewerken, of nam een ander geestelijke zijn taak over? Tussen 1854 en 1860 was Guido Gezelle leraar in het Roeselaars Klein Seminarie.

J. Huyghebaert

Westvlaamse kantscholen in de zestiger jaren

De geschiedenis van de eens zo bloeiende kantscholen in onze gewesten wacht nog steeds op een degelijke historische studie. Ondertussen weze het nuttig sommige verspreide gegevens bijeen te brengen. Zo staat er in de Annalen van het Genootschap der Heilige-Kindschheid van het jaar 1867, bij het overzicht der in het Bisdom Brugge voor dit Misiewerk in 1866 ingezamelde gelden, een vrij volledige opsomming van de destijds bestaande (confessionele) kantscholen, in West-Vlaanderen[1].

Jozef Geldhof

De scholen en hun spaargeld in 1866

Aartspriesterdom van Brugge

Parochie der Hoofdkerk

Kantschool der Zusters Maricollen[2]	5.00 Fr
Kantschool der Jufvrouwen de Vlieghere	42.00
Kantschool van Mejv. C. Van Moere	25.50
Kantschool van Mejv. A. Quaesaet	15.20
Kantschool van Mejv. L. Coopman	9.25
Kantschool van Mejv. M. Eggermont	4.50
Kantschool van Mejv. T. Dupont	5.30
Kantschool van Mejv. De Ruddere	12.00

(1) Annalen van het Genootschap der Heilige-Kindschheid, Nr. 117, Augustus 1867, blz. 163-175.

(2) Wij geven telkens het bedrag der in 1866 gespaarde gelden omdat dit gebeurlijk verhelderend kan bijdragen tot de raming van het belang der school.

Kantschool van Mejv. J. Quaesaet	9.00
Kantschool van Mejv. C. Herrewyn	13.50
Kantschool van Mejv. A. Guidée	9.75

Parochie van O.L. Vrouw

Kantschool van Mejv. Schotte	55.00
Kantschool van Mejv. De Vrieze	30.00
Kantschool van Mejv. Van Elslande	11.00
Kantschool van Mejv. Rheins	8.00
Kantschool van Mejv. Staelens	15.00
Kantschool van Mejv. Blomme	4.00

Parochie van St. Jacob

Kantschool van Mejv. Thibaut	6.50
Kantschool van Mejv. Ernaut	16.00

Parochie van St. Gillis

Kantschool van Mejv. Hooghebladt	30.00
Kantschool van Mejv. Samyn	16.00

Parochie van St. Walburgis

Kantschool der Zusters Maricollen	22.00

Parochie van Ste Anna

Kantschool der Zusters Apostolinnen	63.00
Kantschool der Gezusters Van Oost	15.00
Kantschool van Mejv. A. Truaen	5.00
Kantschool van Mejv. J. De Fraeye	25.10
Kantschool van Mejv. A. Morret	2.00
Kantschool van Mejv. J. Jadam	14.00
Kantschool van Mejv. Cl. Inslegers	3.00
Kantschool van Mevr. Marichal	12.50
Kantschool van Mevr. Staelens	2.50

Parochie van Ste Magdalena

Kantschool van Mejv. A. Godefroy	50.00
Kantschool van Mejv. De Buschere	7.00

Dekenij Brugge-Noord			
	Blankenberghe		
		Kantschool der Zusters van St. Joseph	26.00
Dekenij Kortrijk			
	Stad Kortrijk		
		Kantschool der Zusters van Ste Paulina	29.00
Dekenij van Dixmuide			
	Dixmuide stad		
		Kantschool van Mejv. T. Terryn	7.00
	Keyem		
		Kantschool van Mejv. Sophia Van den Driessche	10.00
Dekenij Veurne			
	Nieuw poort		
		Kantschool van Mejv. S. De Vos	8.50
Dekenij Poperinghe			
	Roudbrugghe		
		Kantschool der Zusters van den H. Joseph	22.15
Dekenij Thielt			
	Oostroosebeke		
		Kantschool bestuurd door M. Pastoor	21.58
	Thielt		
		Kantschool der Zusters Apostolinnen	40.00
		Kantschool van het Geloof	90.00

		Kantschool van den Poelberg	52.60
		Kantschool der Gezusters Vroman	33.54
Dekenij Thourout			
	Hooglede		134.41
		Kantschool der Zusters Maricollen	134.41
		Kantschool van Mr. V.d.W.	36.20

Vlaamse tapijtkunst in het Grand Palais

De hier besproken tentoonstelling, met 89 tentoongestelde werkstukken, hoogtepunten van voornamelijk Zuid-Nederlandse tapijtweefkunst, is het werkresultaat van Geneviève Souchal, conservator aan het Parijse Musée de Cluny. De 221 blz. tellende catalogus(1) kreeg een zeer boeiende inleiding mee van Francis Salet, hoofdconservator aan hetzelfde Museum (de pag. 11-25).

Uit deze inleiding, een waarachtige cursus van historische kritiek, onthouden we dat archiefonderzoek, naast publicatie van oude inventarissen, i.p.v. stijlkritisch onderzoek Hét criterium moet zijn om ev. Arrasse, Doornikse, Brusselse, Parijse, Brugse etc. ateliers uit mekaar te houden; terwijl zelfs deze optiek gedeeltelijk voorbijgestreefd is. Zo toont F. Salet aan dat de *marchant de tapisseries* de opdrachten gelijkelijk over een ganse reeks, ev. veel mijlen uit mekaar liggende, ateliers verdeelde en verdelen moest, wilde hij zowel binnen een behoorlijke tijd de opdrachten afleveren, als wel de stock bij mekaar brengen, die blijkens onomstootbare bronnen, in zijn bezit was. Dit stelt dan op zijn beurt het probleem van chronologie, waarbij niet de datum van bestelling, wel deze van uitvoering moet worden hersamengesteld.

Het is bovendien opvallend dat binnen de catalogus de zo geroemde suite van Cluny zelf, de *Dame à la Licorne*, bij afwezigheid van archiefmateriaal, niet aan een Parijse atelier wordt toegeschreven, wat men bij ons wel beweert.

Verder mag Brugge, als aanmaakplaats, op meerdere plaatsen ondersteld worden, hoewel ons geen produkten vóór de 16e eeuw bekend bleven. Wellicht worden onze eigen historici geobsedeerd door het feit dat Brugge en het Brugse Vrije, bij het gemeenschappelijk aanbieden van de geroemde tapijtsuite met de Trojaanse Oorlog aan Karel de Stoute, en dit vóór 1472, dit te Doornik bestelden, waar de befaamde ‘dynastie’ Grenier o.m. door het onderzoek en een dubbele tentoonstelling van J.P. Asselbergs reliëf kreeg (Doornik 1967 en 1968).

Opmerkelijk is verder dat bvb. van een dergelijke suite, met de Trojaanse Oorlog, op het Louvre een zeldzaam 15e eeuws voorbeeld van patronen bewaard bleef, een ontwerp van de hofschilders *Conrad* en *Henri de Vulcop*.

Namen van schilders als nagevolgde voorbeelden of ontwerpers te over in de catalogus zelf. Het begint al dadelijk met Jan Boudolf uit Brugge (Hennequin de Bruges), die de *Apocalypse* van Angers realiseerde - met het atelier N. Bataille (1377-79); om over de Ieperse Melchior Broederlam namen te krijgen als Vander Weyden, Vander Goes, Memlinc, G. David, Jan Gossaert, B. van Orley, Q. Metsijs en andere meer. Kan het geheel meer op onze streken betrokken?

(1) Chefs-d'oeuvre de la tapisserie du XVIe siècle. Parijs, Grand Palais, 26 okt. - 7 jan. (73-74).

Heel duidelijk wordt bovendien de Brusselse ordonnantie uit 1476 (waarbij de tapijtwerkers wél nog de verdure 'millefleurs' zelf mogen ontwerpen, doch alle figuratie als voorgrond voor de werkelijk schilders moeten laten) als oorzaak aangegeven voor de roem die het Brusselse tapijtwerk in de 16e eeuw, en dan vooral het atelier van Jan van Roome (van Brussel), genoot. Specifiek dit atelier is breder bekend door de aangehouden studie en publicaties van Marthe Crick-Kuntziger.

Wat verder Brugge betreft - wij beschikken slechts over een inleidende studie van M. Versyp uit 1954 - wordt te Parijs niet alleen verwezen naar de *Histoire de Saint Anathoille de Salins*, doch de tentoongestelde tapijtwerken uit Göteborg en uit het Parijse Musée des Arts Décoratifs, met als thematiek *De Vrije Kunsten*, worden heel uitdrukkelijk als ev. produkten uit Brugse ateliers aangewezen, een productie waarvan wij een in qualiteit niet vergelijkbare specimen bezitten in Gruuthuse uit de 17e eeuw. Bemerk bovendien dat ook H. Goltz een serie Vrije Kunsten ontwierp als lettrines voor zijn Brugs atelier in 1563.

Tot zover technisch commentaar, aan te vullen met de opnieuw - en voor hoelang nog - stekelige problematiek omheen de liefdesstrikken-met-initialen, een absolute aanduiding voor herkomst en bestemming van de tapijtensuites, doch waarvoor archivalisch maar geen oplossing wordt gevonden. Dit geldt dan heel speciaal voor de revelatie van de tentoonstelling: *de Eenhoornsuites* (7 tapijten uit 2 series) uit het Amerikaanse Cloisters-museum (in schoonheid de gelijke van de Parijse *Dame à la Licorne*), destijds door John D. Rockefeller jr. te Verteuil aangekocht.

Voegen wij hier nog aan toe dat G. Souchal - dit is blijkbaar een uitzondering bij catalogi - ook een esthetische appreciatie toevoegt aan de bespreking der werken, die een zo grote vreugde brengen bij speciaal de Bruggelingen, die al te exclusief met paneelschilderkunst uit de eigen traditie worden geconfronteerd.

De hier besproken tentoonstelling wordt hernomen tussen 7 febr. - 19 april in het *Metropolitan Museum of Art* te New York. Het is duidelijk dat de Brugse hallen een ideale tentoonstellingsplaats kunnen zijn voor de presentatie van tapijtwerken. Waarom brengen wij niet bvb. in kleinere opzet een tentoonstelling met de fraaiste suites uit de *capilla de Santiogo* te Burgos (de deugden en ondeugden), uit de kathedraal te Palencia (de Salve Regina-suite), uit Leon waar Brugge een drukke handel voerde, en andere meer. Als tegenstelling kunnen dan de Brugse *Gombaut*- en *Macée*-tapijten daar omheen komen, samen de 16e eeuwse patronen en (drie) tapijten uit de Potteriekerk, en het verduretapijt van A. Segow uit Gruuthuse.

A. Dewitte

De wereldt gaet op schaetsen:

als men wonder siet omgaen boven wonder,
als men den blixem siet schieten naer den donder.
Anno 1606.

Samenstellingen met ‘renne’

In Biekorf 1973, p. 192 wordt naar samenstellingen gevraagd met ‘renne’ en als voorbeelden, geciteerd bij De Bo, geeft men: keunerenne, verkensrenne, zwijnerenne.

Dit neemt niet weg dat men ter aangehaalde plaatse (De Bo, Westvlaamsch Idioticon, Gent, 1892, p. 807), maar iets verderop, nog andere samenstellingen aantreft nl. kleer-, vliege-, en voghelrenne.

De *keunerenne* (konijnenren) is thans een verplaatsbaar hok van gaas zonder bodem waarin één of meerdere konijnen kunnen rondlopen om een grasveld kort te eten. Het gaas verving overal de houten latten. Zo verklaarde een oude zegsman: ‘Ik werd hennewachter bij Hinten Kabereel, met een wisse moest ik rond 't hof lopen om de hennen van 't land te houden; ge verstaat dat hé? Ze kenden dan nog geen stekkersdraad en holletjesdraad om 't hof af te maken’[(1)].

De Bo (a.w., p. 545) omschrijft de keunerenne als: ‘een schettebak of groote kooi van planken en riggels, waarin men keunen kweekt’. Onlangs hoorde ik een architect over schetwerk spreken toen hij op een houten omlijsting doelde. Van Dale Groot Woordenboek der Nederl. Taal ('s-Gravenhage, 1961) spreekt op p. 1761 over schetten als een ‘houten afsluiting met tralies’ maar het wordt wel aangeduid als een dialectwoord.

De *verkensrenne* of zwijne-, zwijnsrenne is een houten krat dat diende voor het vervoer van biggen. De Bo p. 1095 omschrijft het als een: ‘groote kooi of soort van houten kist uit riggels, latten of schee'n verveerdigd, waarin men de verkens opsluit om ze aldus op een kar te stellen en naar de merkt te voeren’. Men kan dergelijke exemplaren zien in het in juni 1973 geopende Streeklandbouwmuseum te Sluis-Heille, gelegen op een tweetal kilometer van Middelburg in Vlaanderen.

Voor kleer- en voghelrenne (uit Kiliaan) geeft De Bo geen verklaring. Wellicht betreft het hier resp. een kleerkast met een deur van latwerk en een vogelkooi buitenshuis, een zgn. volière.

Zo sprak men in Zeeland van een ‘rennedeure’, d.w.z. een deur van houten hekwerk die bijv. toegang gaf tot de kelder [(2)].

Op Walcheren en op Noord- en Zuid-Beveland noemde men het houten draagrek waarin de marskramer zijn waren op de rug droeg eveneens de ‘renne’[(3)].

Voor vliegerenne geeft De Bo wel de verklaring (p. 1511): ‘eene koorde die, aan eenen boom of staak vastgemaakt, dient om er zich aanhangende rond te zwieren, fr. pas de géant. De vliegerenne maakt deel van de gymnastiek’. Het heeft dus geen uitstaans met de algemeen bekende tweevleugelige insekten!

(1) M Cafmeyer, Van Gehucht tot Dorp. Bibliotheek van de Westvlaamse Volkskunde, deel IV, Blankenberge, 1971, p. 129.
(2) H. Ghijsen, red Woordenboek der Zeeuwse Dialecten, Den Haag-Brussel, 1968, p. 778.
(3) Ibidem, p. 778.

Daarnaast bestaan er nog andere samenstellingen en dit nog steeds in het levend taalgebruik. Zo wordt in Aardenburg (West-Zeeuwsch-Vlaanderen) de kippenren van metaalgaas '*doenderrenne*' genaamd. (Samentrekking van 'de hoenderrenne').

Zo spreekt men ook over 'd'onderenne', een ren die in verbinding staat met het hok van de niet loslopende hond om het dier toch wat meer bewegingsvrijheid te kunnen geven. Onder invloed van het A.B.N. hoort men wel steeds meer honderen in plaats van honderenne maar wel altijd hoenderrenne en niet hoenderren.

R. Vankenhove (Gent) spreekt over een 'kantwerkster en het door haar "gekweekt" kindje in zijn loopren'(4). Hiermede wordt wellicht de loopbank of leibank bedoeld ofwel het loophek (eng. box).

Oorspronkelijk waren de rennen uit houten latwerk vervaardigd. Dit blijkt onder meer uit het Zeeuwsch-Vlaams '*juunrenne*', de naam voor de bewaarplaats van de uien. Dit bouwsel bestond uit wanden van latten en werd gedekt met riet of pannen. Een afbeelding van de 'juunrenne' treft men aan in het Woordenboek der Zeeuwse Dialecten, p. 389. Wij herinneren ons de tijd (1955-1960) dat men deze rennen alom zag maar stellen vast er in geen jaren meer gezien te hebben. Dit houdt wellicht verband met de afname van de uienteelt en gewijzigde droog- en bewaarmethodes. De uienteelt was zeer arbeidsintensief maar de waarde van het produkt lag dan ook hoger dan dat van aardappelen of suikerbieten. Zeeland bracht in 1900 bijha de helft van de in Nedeland verbouwde uien voort(5).

In het standaardwerk van ir. P. Lindemans over 'De geschiedenis van de landbouw in België' (Antwerpen, 1952, twee dln) vond ik niets vermeld over de ajuinteelt. Ook in recente studies over de Belgische landbouwproduktie trof ik geen cijfermateriaal aan over de uienteelt(6). Bijgevolg is het ook begrijpelijk dat het woord 'juunrenne' bij de Bo niet voorkomt. Bij het compositum 'juunrenne' wijst het substantief 'juun' op de rijke Zeeuwse overvloed van dit landbouwprodukt terwijl 'renne' het West-Vlaamse element vormt van deze samenstelling.

De Zeeuwse streektaal leunt dan ook nauw aan bij het West-Vlaams met uitzondering van het Land van Hulst, een taal-enclave die sterk aan het Oostvlaams verwant is. Een blik op de dialectenkaart(7) verduidelijkt veel.

Tot slot nog iets over de offerhokjes in hout die men kan aantreffen aan de kerken van Dudzele, Hoeke en Ramskapelle en waarin

(4) R. Vankenhove, Het Nieuw Museum voor Volkskunde te Gent, in: Musea van België, Bulletin, 1962-1963, p. 184-185.

(5) P.J. Bouman, Geschiedenis van den Zeeuwschen Landbouw in de negentiende en twintigste eeuw. Wageningen, 1946, p. 261-262.

(6) Zie: E. van Hecke, De evolutie van de Belgische landbouwproduktie in de jaren 1959-1972, in: Wetenschappelijke Tijdingen, 1973, nr. 3, p. 129-154. Dit produkt kan wel vervat zitten in de rubriek 'andere' p. 131.

(7) J. Daan en D.P. Blok, Toelichting bij de kaart: Dialecten en Naamkunde. Bijdr. en Med. der Dialectencommissie van de Kon. Ned. Ak. van wetenschappen te Amsterdam, 1969.

dieren werden geofferd die 's zondags, na de mis, bij opbod werden verkocht ten voordele van de kerk[8]. Zo'n offerhokje wordt doorgaans ‘schettekot’ genoemd.

In 't Beertje (Volkskundige almanak, Brugge) voor 1974 omschrijft een zegsman uit Ramskapelle dit hokje echter als ‘de renne aan de kerkemuur voor een geofferde haan of gans of een kilo boter; dal werd liefst in het duikertje binst de vroegmis in de renne gestoken’[10]. Het bijschrift bij de foto vermeldt dan ook terecht ‘De renne aan de kerk’. Hieruit blijkt dat twee totaal verschillende benamingen kunnen voorkomen voor hetzelfde voorwerp in dezelfde streek.

Aan het lijstje van samenstellingen met ‘renne’ kunnen we dan ook de offerrenne toevoegen[11].

W.P. Dezutter

[9]

Oostenrijks Vlaanderen

Deze benaming heeft een langer leven gekend dan Biekorf (1971, 244) laat vermoeden. Dr. R. Carton handelt in De Winkelse Gids (IX, nr. 2, blz. 69) over de *Attaque-olie*, van chirurgien Ghekiere van Oekene, een olie die heel de 19e eeuw door als remedie tegen de attakken of apoplexie in gebruik is geweest. Zelfs tot tegen de oorlog 1914-18 bestonden er nog reklamebriefjes waarop te lezen stond ‘Hoe men gebruyck moet maeken van den geneesmiddel tegen Apoplexie (geraektheyd), Paralisie (lamheyd) en Lethargie (slaepzucht) van de uitvinding van Sieur Ghekiere, chirurgien op het Dorp van Hooglede bij Rousselaere, in *Oostenrijks Vlaenderen*’.

Chirurgien Ghekiere, geboren in 1741, was dus nog staatkundig onderdaan van de Oostenrijkse Keizer toen hij zijn befaamde olie in Vlaanderen heeft gelanceerd. Over hem meer bijzonderheden, medegedeeld door J. Delbaere, in Biekorf 1960, 153-154.

B.P.

Hazewinddurst. - Op de vraag in Biekorf 1971, 64.

De Bo heeft in 1870 het w. hazewinddurst opgetekend, met bet. honger, zoals bij Kiliaan. Voorbeelden zijn: *hazewinddurst krijgen* van lang te werken; *hazewinddurst hebben* van lang te reizen. De zegswijze is nu uit de levende taal verdwenen. Ontstaan uit de jagerstaal? Best mogelijk, hoewel het verband niet duidelijk is.

D.S.

(8) Zie: J de Smet, Offeranden van dieren en vruchten in West-Vlaanderen. Biekorf, 1947, p 217-221. - L. Devliegher, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, deel 4, De Zwinstreek, Tielt-Utrecht, 1970, p. 31, 74 en 173 met afbeeldingen. - Vgl. ook de mnl. benaming ‘kiekincoye’ in Biekorf, 1972, p. 123-124.

(10) M. Cafmeyer, Te Ramskapelle bij Heist aan Zee. 't Beertje, 1974, p 24 met afbeelding op p. 20

(11) E. Verwijs en J. Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek 's-Gravenhage, 1905, zesde deel, kol. 1276-1277 geven wel samenstellingen met renne (rennebane, rennescip, enz.) maar in de betekenis van rennen = lopen, draven.

(9) M Cafmeyer, Oude Dudzeelnaars vertellen, 't Beertje, 1972, p 52.

Mengelmaren

Onze windmolens in 1973

Op 15 augustus overleed te Gistel Charles Peel (86) en op 8 september te Ingelmunster Robert Vandekerckhove (72), twee molenmakers die een enorme vakkennis meedroegen. Raadgevers die onze windmolens nog volop als werktuigen hebben gekend en hun herstellingswerken op het bedrijf hebben gericht. Dit pijnlijk verschil is duidelijk wanneer men bvb. de wraakroepende herstellingen ziet te Zwijnaarde (1972).

Het Merelaantje te Slijpe werd in juli losgemaakt en overgebracht naar Londerzeel.

Het herstel te Oostkerke bij Damme is beëindigd. Te betreuren is dat de as niet werd vernieuwd in plaats van andere nutteloze kosten zoals o.a. het niet-streekeigen pad rond de molen. Ook komt de molen reeds te veel in de bomen te staan.

De molen van Gijverinkhove werd in mei overgebracht naar Oostvleteren, waar hij in oktober werd opgericht. Het verplaatsen werd uitgevoerd zoals te Brugge de Nieuwe Papegaai, doch met één enkele kraan. De nieuwe kap werd iets hoger gebouwd zodat de inkeping voor het vangwiel niet meer nodig is. Een prachtig herstel waarvoor dit gemeentebestuur mag gefeliciteerd worden.

De staakmolen te Houtave werd opgeschoord onder de hoekstijlen, het kruis werd uitgetrokken en de staart werd vastgezet. Deze werken waren noodzakelijk om instorting te voorkomen: het gebint is zwak. De eigenaar wenst bij volledig herstel de molen wat verder van de baan op te stellen, over de Noord-Ede.

Een verdere strekking tot klasseren (Geluveld, Koekelare, Koksijde, Merkem, Pittem en Zarren-Werken) is waar te nemen, alsook het verwerven in openbaar bezit. Leisele kocht de Stalijzerenmolen. Pittem is eigenaar van de Plaatsmolen die enkel zijn kruis mist en de VVV 't Tieltse was bereid de molen van Aarsele te kopen. Wervik wil de Witte Molen bij het gepland recreatieoord in de zone van openbaar nut betrekken. Men hoopt dat het provinciebestuur dat reeds Damme en Geluveld bezit, ook zou tussenkomen te Lo (Markey-Pollinkhove) en te Menen waar de ‘Goede Hoop’ nu een belangrijke ligging heeft gekregen. De stad Brugge onderhandelt voor de vierde molen op de Kruisvest.

Te Aarsele hadden zich nog moeilijk voor te stellen feiten voorgedaan: in october werd de mote afgevoerd en begon men een woning te bouwen vlak tegen een geklasseerd monument. De olieslagerij in deze molen is nochtans van zeer groot belang voor onze industriële archeologie en verdient het meest nauwkeurige herstel.

Onverwacht en zeer verheugend kwam de beslissing van de stad Blankenberge om de vervallen molen van Impe (O.-Vl.) aan te kopen. De molen wordt volgend jaar onttakeld en naar Blankenberge overgebracht, helaas nog maar om op te stapelen.

De ‘Oude Molen’ te Knokke, bedreigd door verkoop en verkaveling, werd gelukkig aangekocht door één eigenaar.

De molens van Kanegem en Wevelgem tracht men te laten herstellen. Roksem komt in zwaar verval.

Wanneer enkele stenen kuipen nog hersteld worden, en dit is mogelijk te Knokke-Heist (Ramskapelle), Koekelare, Marke, Pittem e.a. zou ons molenbestand nog kunnen gehandhaafd blijven.

Dit jaar verscheen ‘Molenecho's’. een maandelijks mededelingsblad voor de Belgische Molenvrienden, uitgegeven door dhr Leo Smet, Petunialaan 1 te Oostende. Het bracht regelmatig nieuws over de molens, met zeer verzorgde en actuele illustratie, en zal ongetwijfeld een rijke inlichtingsbron worden.

C. Devyt

In memoriam Lucien Dendooven
Oostkerke 1927 - Brugge 1973

‘De kerk hangt zeker nog vol kaarsengeur en wierook van je uitvaart. Je kunt nog niet ver zijn; als ik nu zou sterven, haal ik je nog bij...’

Dit citaat uit het postuum verschenen werk *Ja boer nee boer* doet bijna profetisch aan wanneer men het in verband brengt met het gebeuren in zijn familie: zijn moeder waar hij zoveel van hield, stierf enkele weken voor haar zoon.

Lucien wist dat hij geen hoge top zou scheren. Het stemde hem niet tot verbittering. Hij was te zeer vertrouwd met het gaan en komen in de natuur om zich tegen zijn lot te verzetten. Maar het bezielde hem met de gedachte dat hij het op korte tijd moest doen. Zijn onlangs door Hilda Van Assche in de *Mededelingen van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen* gepubliceerde bibliografie leert ons op hoe verscheiden domeinen hij in zo korte tijd vruchtbaar heeft gewerkt. De constante in dit werk lijkt in de eerste plaats zijn belangstelling en verbondenheid te zijn met de heimat, de Polderstreek waar hij, eerst te Oostkerke en daarna op Ter Doest te Lissewege, de helft van zijn leven doorbracht.

Hoe zeer hij met het behoud van zijn Polderlandschap was begaan moge blijken uit zijn helaas niet gerealiseerd plan een fotografische documentaire publicatie te wijden aan dit gedeelte der Polders dat in de nabije toekomst aan de Zeebrugse havenuitbreiding wordt opgeofferd.

Deze agrarische afstamming vervulde hem met trots en wanneer hij het landelijk leven in zijn scheppend proza of in zijn essayistisch werk verheerlijkte, was hij een schakel in de traditie van de West-vlaamse school met in onze eeuw Streuvels en Demedts.

Uiterst actief heeft Lucien Dendooven zich ook geopenbaard in tal van groeperingen voor kunstenaars. Van het Christelijk Kunstenaarsverbond was hij van 1961 tot 1966 secretaris en in de Vereniging voor Vlaamse Letterkundigen zetelde hij tot aan zijn dood in de raad van beheer.

Nam zijn veelzijdige geest misschien haar schoonste vlucht in zijn letterkundige scheppingen, zijn bijdragen over de volkskunde en de geschiedenis (o.m. Volk uit het Noorden, in Biekorf 1957-1958) geschreven uit oervaste verbondenheid en diepe liefde voor zijn land en volk zijn voor de aankomende generatie op méér dan één punt inspiratie en richtsnoer.

J.G.

In memoriam Jozef Delbaere
Rumbeke 1887-1972

Een jaar geleden, op 23 december 1972, werd Jozef Delbaere in zijn geboortedorp Rumbeke ten grave gedragen zonder veel ronkende redevoeringen, in alle eenvoud - noch bloemen noch kronen - met een stijlvolle rouwdienst opgeluisterd door preconciliaire Latijnse gezangen, bijgewoond door vertegenwoordiging van al hetgeen hij een lang en vruchtbaar mensenleven lang had gesticht, aangemoedigd en tot bloei had gebracht.

Velen zullen op die koude decembermorgen, opstappend van de kerk naar de dodenakker achter 'zijn' fanfare St. Caecilia, gedaan hebben wat Delbaere zelf ook vaak deed: 'wandelen al peinzen'.

Want Jozef Delbaere, hoezeer ook in de daad van het leven betrokken langs zijn groot en schoon gezin, zijn administratie, zijn zaken in Rumbeke-Park, Bouwmaatschappij en de vele culturele organisaties van zijn gemeente, droeg altijd in zich - verborgen achter de bescheidenheid van zijn voorkomen - de grote liefde mee voor zijn volk en zijn heimat, heilig erfgoed en werkveld aangewezen in het Roeselaarse leerhuis waar Gezelle, Verriest en Rodenbach de wekroep van volkse herwording hadden verkondigd.

Toen hij, de vijftig voorbij, zijn eerste geschiedkundige nota in *Park-Rumbeke* publiceerde, had hij in zijn geboortedorp al geschiedenis gemaakt, al conflicten gekend met de plaatselijke geestelijkheid die zijn dynamische inzichten inzake volkse recreatie niet begreep, al mislukkingen beleefd in het uitvoeren van zijn plan voor plaatselijke werkverschaffing, al honderden woonstgelegenheden helpen verstrekken. Hij was met zijn volk verbonden niet slechts door de studie van de vergeelde folianten maar vooral door de dagelijkse omgang met zijn dorps- en streekgenoten. Vandaar dat haast in iedere studie van Delbaere de genealogie van Rumbeke en omgeving zo'n ruime plaats bekleedt. Vandaar ook dat alle zoekers over de plaatselijke geschiedenis van het zuidelijk West-Vlaanderen brieven kunnen voorleggen gestoffeerd met overvloedige antwoordverstrekking en aanmoediging, bereidwillig door de Rumbeekse leerling van pastoor Slosse op papier gesteld. Vandaar ook dat hij, tot aan zijn dood bijna, er zo aan hield aanwezig te zijn op de vergaderingen van de historische kringen te Kortrijk, Roeselare of Brugge en overal waar nieuwe initiatieven gewijd aan de plaatselijke geschiedenis of heemkunde het licht zagen. Zijn bibliografie, door M. De Bruyne in 1968 in het Album-Delbaere gepubliceerd, bewijst de uitgestrektheid van zijn actieradius op dit gebied. In deze middens heeft zijn beschikbaarheid, zijn gevoelsgeladen zachtheid in oogopslag en stemgeluid, zijn trouw aan idealen van zijn jeugd en zijn onverwoestbare werklust hem veel sympathie doen beërven. Alwie bij zijn huldiging te Rumbeke in 1968 aanwezig was, kon vaststellen dat zijn devies 'uyt goede kennisse komt die minne' rijke vruchten had opgeleverd.

In 't hart van West-Vlaanderen begraven in de omgeving van pastoor Slosse en Odiel Spruytte, blijve Delbaere een begrip voor alwie werkende, zoekende en schrijvende wil zijn.

J.G.

Toponymische opmerkingen

1. *Spijt u Bachuijs*. Deze zonderlinge naam van het Fort Sint-Donaas op de linkeroever van het het Zwin, waarover G.R. uitleg vraagt in Biekorf, 1973, blz. 320, komt voor in een ommeloper uit 1730 (Nieuwen Ommelooper van wijlent dhr abraham craijens polder, den polder robbe morreel ende gouverneurs polder bij Sluijs prochie St anne ter muijde, 1730)(1) en is m.i. niets anders dan een verkeerde, 'geleerde' lezing met mythologische interpretatie (Bacchus) van 'Spitaal en bakhuis' = ziekenkamer en bakkerij van het fort. Of vergis ik mij? Wie weet het beter?

2. *Geluwe*. Een opmerking bij het interessante artikel van J. Roelandt, hier onlangs verschenen(2). Geluwe is inderdaad een oude beeknaam. De oudste vormen van de naam zijn Gelewe, Geleve en Gelue(3), dus *Gelewe* (12e en 13e eeuw). De uitgang is niet *-uwe* = water, maar de *w* behoort bij het stamwoord germaans *gelwa* = geel of vaal, waaruit het westvl. gilwe, duits gelb, eng. yellow enz. *Gelewe* is volgens Gysseling de verbogen vorm *gelwôn-* van *gelwa-* en betekent 'gele beek'(3).

Carnoy(4) ontbindt de naam als volgt: geluw-ee = gele waterloop. Volgens Lindemans(5) is het geil-uwe (geil = dartel), uwe = natte weide). De verklaring van Gysseling is wel de juiste.

J. De Langhe

Toerisme op Vlaamse wegen

Een aantal mensen hebben baanbrekend werk verricht voor de Vlaamse toerist in eigen streek. Een paar uitstekende reisgidsen zegen het licht, doch allen vertoonden hetzelfde euvel: geen kaart. Zonder goede kaat verliest elke reisgids een groot deel van zijn nut, dat dan beperkt blijft tot een summa, een inventaris.

Een goede kaart is een vriend in nood, doch vele boekhandelaars sturen de nieuwsgierige toerist de weg op met een verouderd eksemplaar. Het is een wonder dat men zo vele monumenten vindt aan de hand van minder betrouwbare dokumenten.

Een bekende bandenfabriek was tot nu toe toonaangevend op het gebied van routekaarten. Het ware echter zonde moest de Pelgrim in de Nederlanden verstoken blijven van een cartografisch monument: 'Pays du Nord' van het Institut Géographique National - 107, rue de la Boétie, 75008 Paris. Deze kaart dragt het n° 1 in de reeks toeristische kaarten 1/250.000. Deze schaal is ietwat kleiner dan deze aangewend op de gebruikelijke wegenkaart; daarentegen is haar outlay heel wat duidelijker.

(1) Staatsarchief Brugge, nr. 3618 acq.
(2) J. Roelandt, Biekorf, 1973, blz. 290-292.
(3) M. Gysseling, Toponymisch Woordenboek, I, blz. 393.
(3) M. Gysseling, Toponymisch Woordenboek, I, blz. 393.
(4) A. Carnoy, Origine des noms de communes de Belgique, Leuven, 1948, I, blz. 338.
(5) J. Lindemans. Buil. Kon. Commissie Topon. en Dial. 19, blz. 782.

De legende bevat adressen van de musea, de data en de plaatsen van de bedevaarten en religieuze feesten, de plaatsen en data van de volksfeesten. Haar waarde ligt in haar leesbaarheid. De naam der plaatsen met enig toeristisch belang is gedrukt in een speciaal en zeer leesbaar lettertype.

De kaart laat toe eerst de reisweg te plannen en dan de dokumentatie in te zamelen aan de hand van de bestaande gidsen. Zij bestrijkt een landsgedeelte dat als volgt begrensd is:

Noord: de lijn Nieuwpoort/Lier;

Oost: de lijn Lier/Philippeville/Mariembourg/Givet/St. Hubert/Verdun;

Zuid: de lijn Verdun/Varennes-en-Argonne/Reims/Senlis/Gisors/St. Saens;

West: de kustlijn St. Saens/Eu/Nieuwpoort.

Voor de toerist in de ruimte van Oud-Vlaanderen een welkome kartografische gids, die zeker in de opeenvolgende edities zal aangevuld en bijgehouden worden.

P.K.

Vlaamse volksmuziek

De bekendste volkskunstgroep uit ons land, het in 1968 opgerichte ensemble ‘De Vlier’ uit Nederokkerzeel, heeft reeds enkele langspeelplaen met Brabantse volksmuziek uitgebracht. Op deze platen wordt op wetenschappelijke-verantwoorde wijze instrumentale en vokale volksmuznek uitgevoerd o.l.v. de leider van de groep H. Boone, musicoloog verbonden aan het Instrumentenmuseum te Brussel. Het ensemble ‘De Vlier’ bespeelt zelf de oude volksinstrumenten vlier, draaillier, akkordeon, fijfer, fluit, doedelzak, enz. Uit deze platen blijkt dat in Brabant de traditionele volksmuziek langer dan elders bewaard gebleven is en zelfs nu nog beoefend wordt. In sommige streken van Brabant was o.m. de doedelzak nog algemeen in gebruik tot omstreeks 1880.

H. Boone en zijn groep hebben nu hun studieveld uitgebreid: hun zopas verschenen laatste plaat (Alpha 5010) heet ‘Traditionele volksmuziek uit het oude hertogdom Brabant en het oude graafschap Vlaanderen’. Uit Vlaanderen (West-, Oost- en Frans-Vlaanderen) zijn er volksdansen en melodieën gebruiikt bij reuzenoptochten, ommegangen en schuttersfeesten. Ze worden uitgevoerd op traditionele instrumenten, volgens noteringen uit de 19de eeuw of volgens optekeningen van H. Boone zelf. De opname is er een bewijs dat onze volksmuziek - indien goed uitgevoerd - niet moet onderdoen voor de zoveel beter gekende uit Oost-Europa of uit gewesten waar traditionele kunsttakken beter bewaard bleven.

Deze plaat zal ongetwijfeld de liefhebber zowel van ‘folkmusic’ als de heem- en volkskundige aanspreken. Hopelijk komt er nog eens een plaat die ook West- en Frans-Vlaamse vokale volksmuziek bevat.

B.

Middeleeuws hospitaalwezen in Brugge

Sedert het klassieke werk van Dr. De Meyer (1851) werd de studie van de geschiedenis van de geneeskunde en het hospitaalwezen in Brugge niet meer aangepakt. In kroniekvorm, aan de hand van aantekeningen uit het stadsarchief, en aangevuld door een uitgebreid repertorium van Brugse geneesheren, heeft De Meyer een werk geleverd dat de belangstelling van zijn tijdgenoten en hun kindskinderen heeft kunnen voldoen, dat echter verouderd moet voorkomen in een welvarende tijd die de volksgezondheid en de ziekenverpleging fundamenteel in de nieuwe sociale struktuur heeft ingebouwd. Had dokter De Meyer - die het archief van het Brugse St.-Janshospitaal onaangeroerd liet - de flair dat daar voor de eigenlijk 'medische' geschiedwetenschap zeer weinig te vinden is? Dokumenten over bezitsvorming en agrarische uitbating ziijn daar wel in massa voorhanden (en werden dan ook reeds ontgonnen), boekhouding over woning, kleding, voeding van de gemeenschap is er ook in overvloed, zeer schaars zijn echter de bijzonderheden van geneeskundige aard die daaruit kunnen worden bovengehaald.

A. Dewitte werd, in zijn opzoekingen over het onderwijs en de geleerdheid in het Brugge van de late middeleeuwen, zeker uitgedaagd door het 'medisch vacuum' in de geschiedschrijving van zijn geboortestad. De medische literatuur van die periode ligt niet in de (archeologische meestal goed bewaarde) hospitalen doch o.m. in het oude boekenbezit van kapittelkerk en -bibliotheek. De vrucht van een veelzijdige kennis en een extensieve literaire verkenning van handschrift en inkunabel, van kapittelakten (o.m. van St. Donaas) en verspreide hibliografische rariora, werd door de auteur neergelegd in een keurig uitgegeven en oorspronkelijk geïllustreerde monografie: hoofdstukken gewijd aan het medisch basispersoneel, de paramedische beroepen, de volksziekten, het hospitaalwezen, plaatsen ons ditmaal midden in de sociologische kontekst van het onderwerp. Het dokumentaire bijwerk over bibliografie en ikonografie is daarbij een goede wegwijzer, en het glossarium biedt een uitvoerige lijst van oude medische termen die a.h.w. een programma vormen voor verdere opzoeking. Een welkome verrijking voor de geschiedschrijving van een stad die door de humanisten het 'Athene der Nederlanden' werd genoemd.

A.V.

- A Dewitte. De geneeskunde te Brugge in de middeleeuwen. Brugge, Heemkundige Kring M. van Coppenolle, 1973. Formaat 19,5 × 21,5, 80 blz. 18 III Prijs 150 F.

Kalender van tafelgenoegens

Jozef Geldhof, 'herder in 't Noordkwartier', komt ons, op de drempel van '74, vergasten met een zeldzaam lekkerbeetje, bovengehaald uit de reserves van Ten Duine. Onze eigen literatuur is helaas doodarm aan dat genre *Table-Talk*, waarvan James Thornton in 1934 een boeiende en benijdenswaarde Engelse bloemlezing kon

samenstellen. Met het tafelvers is het beter gesteld, dankzij Gezelle: in de intieme kring te Kortrijk kon hij loskomen en, bij zijn

goede vriend advokaat Verriest ‘over tafel, voor de vuist’ een ‘disgenoegelijk’ kniedicht krabbelen dat (zie de Gelegenheidspoëzie, ed. Prof. Baur, 338) een model is in dit genre.

Pastoor Pieter Vleys van Dudzele († 1772) heeft, ten tijde van Maria-Theresia, tot genoegen van zijn konfraters in de pastoraal van 't Noordkwartier - hun groep vormde een ‘kalande’ naar oud model - een berijmde kalender van broederlijke agapen, een *Pacis Calendarium*, opgesteld in het liturgisch metrum van Adam de S. Victore dat ook in de Carmina Burana weerklinkt; zijn latijns factum heeft hij zelf overgezet in dietse rijmen. Deze dubbele ‘*Noortschen Almanack der Liefde*’, die de kalandebroeders van Dudzele en ommeland over tafel heeft geamuseerd, wordt ons hier met de nodige toelichting aangeboden, in een keurige tipografische inkleding. Een brok pittige kollegiale humor, die smaakt naar de trog om nog.

A.V.

- J. Geldhof. Charitatis Calendarium ofte Den Noortschen Almanach der Liefde voor het jaar O.H.J.C. 1758, geschreven door Pieter Vleys, pastoor te Dudzele. Bond der Westvlaamse Volkskundigen, 1974. 44 pp. Prijs: 75 F.

Oorlogsdagboeken 1914-1918

In de reeks oorlogsdagboeken over de eerste wereldoorlog in West-Vlaanderen, uitgegeven door het Genootschap voor Geschiedenis ‘Société d'Emulation’ te Brugge, zagen onlangs, na Rumbeke (1962), Dikkebus (1964-1967) en het dagboek van J. De Cuyper (1968), twee nieuwe delen het licht. *Deel 4* ‘Oorlogsdagboeken uit de streek tussen Leie en IJzer’, samengebracht en ingeleid door L. Devliegher, bevat oorlogsdagboeken en brieven uit Mesen (ingeleid door H. Peers), Wervik (ingeleid door R. Verbeke), Diksmuide (ingeleid door Th. Hosten) en Poperinge (herdruk uit ‘De Poperinghenaar’ 1920-1921). *Deel 5* ‘La vie civile à Comines durant la guerre 1914-1918’ werd bezorgd door J.-M. Duvosquel; het bevat dagboeken van pastoor J.-B. Delporte, van een zuster uit het klooster der zusters van Orléans, van mev. H. Becquart-Ceulenaere en van coadjutor E. Hannicart (in het Nederlands). Beide uitgaven zijn met talrijke onuitgegeven foto's geïllustreerd.

In 1974 zullen twee delen dagboeken over Ieper verschijnen, uitgegeven door J. Geldhof, pastoor te Meetkerke, die ook de drie delen over Dikkebus heeft bezorgd.

Als gevolg van de Provinciale wedstrijd over oorlogsdagboeken, uitgeschreven in 1959, wordt zo stilaan een ganse reeks belangrijk studiemateriaal over 1914-1918 ter beschikking gesteld van heemkundigen en historici. Deze dagboeken zijn verkrijgbaar in het Brugse Stadsarchief (Breidelstraat) en in de boekhandels.

B.

Zo was Warden Ooms Hooglede...

Een kijkboek over Hooglede in vroeger dagen...: zó was het vóór veertien, vóór de vernieling en desolatie van de oorlogsjaren. Foto en prentkaart laten die dagen en jaren herleven, we blikken terug

op mensen en dingen van het oude ‘middeleeuwse’ dorp van toen. Landsdhap, behuizing, straat en school, bedrijf en spel: zó was het vóór veertien, zó waren kleinen en groten gekleed en gereed. De prenten doen het met bondige kommentaar, zelf spreken ze boeken.

De hooggelegen prochie heeft het, in zijn eigen traditie, zelf willen doen en wél gedaan: in beeld en woord een keurig album, con amore samengesteld door *M. Vermeulen*. De geest van Warden Oom hangt over die bladen. Sponsor van de editie is de Davidsfonds-afdeling van Hooglede, die in 1913 door Edward Vermeulen werd gesticht. Zeer aanbevolen. -

A.V.

- M. Vermeulen. Hooglede in vroeger dagen, In-8, 96 blz., 44 platen op kunstdrukpapier.

Meulenaar - Eekrulder

Dat is te Poperinge de nomen genericum, de algemene naam voor de meikever.

De Bo geeft s.v. meulenaar het volgende aan (ca. 1870): ‘Meikever, fr. hanneton. De jongens onderscheiden onder de meulenaars:

1. *de bakkers*, die witte vlerken hebben; 2. de *bakkerinnen*, wier vlerken min of meer wit zijn; 3. de *koningen*, die een weinig rood zijn; 4. de *zeerovers*, die geheel rood zijn.

   In 1928 tekende ik te Poperinge volgende benamingen op, als in zwang zijnde onder de Poperingse jeugd:

1. een *bakkertje:* met vier haartjes op de kop;
2. een *bakkerinnetje:* bruin-wit van kleur;
3. een *boerinnetje:* met zes haartjes op de kop;
4. een *keersedrager:* een meulenaar die, aan een draadje vastgebonden, recht omhoog vliegt;
5. een *eerdekruiper:* een meulenaar die in dezelfde omstandigheid weigert te vliegen.

De laatste twee benamingen laten duidelijk zien hoe kinderen scheppers van woorden zijn.

Ik deed onlangs navraag te Poperinge, waar de jeugd van dat alles niets meer scheen af te weten. Misschien omdat de eekrulders in onze streek - samen met de hagen en beukheesters - bijna uitgestorven zijn.

L. Devloo

Koorddansen op zijn Frans

Iedereen kent het kinderlied:

Meunier, tu dors, ton moulin va trop vite
Meunier, tu dors, ton moulin va trop fort.

Rond de eeuwwisseling zongen de volkskinderen te Maldegem, die dit liedje gehoord hadden van de ‘treffelijke’ kinderen die frans spraken op de zusterschool, volgend klanknabootsend lied bij het koorddansen:

Meujé zidoor, trommelette, trommefitte
Meujé zidoor, trommelette, trommefong.

R.V.B.

Kleine verscheidenheden

DILTSTOCS. - Losse persen (stokken, balken) boven de stal waarop het hooi geborgen wordt. Die ruimte boven de stal heet dilt, hooidilt. Zie: De Bo s.v. - Voor dichtingswenk van de Verschen Dyc in Veurne-Ambacht in 1423 worden de volgende uitgaven in rekening gebracht: 'Pierre Boudins van 12. diltstocs, 750. bond hooys, 40. roeden thuuns .. - Maes Zannaerd van 3 voeder hooys, 650 strooys, van diltstocs, van gloye, van vitsen, van huerden ende van 3 daghen ende 2 nachten ghewrocht anden dyc, van al 22 lb. 2 sc. - [Voor levering van] 650 strooys, 300 voeder hooys, van diltstocs, van gloye, van vitsen...' (Wateringhe van Veurne-Ambacht, Rek. 1423, f. 7^{v} 12^{v}). - Over dit dijkwerk van 1423, zie Biekorf 1966, 285-288. - Vgl. delte, hoydelte bij Kiliaan (1599).

FRUTENIER. - Fruithandelaar. De fruteniers vormen reeds in 1336 te Gent een erkend ambacht, met eigen Fruteniershuus bij de St. Niklaaskerk. Een ordonnantie van 1392 bepaalt hoe 'de fruteniers sullen cavelen', d.i. ide verdeling van hun stallen op de markt regelen. In 1402 is Jan Stuerbout 'deken van de fruteniers'. De 'vryhede vanden ambachte vande fruteniers' wordt in 1441 gekocht tegen 6 pond groten en 'een zelverin scale van eener troyscher maerc, gheamelgiert inden bodem metten wapene vanden zelven ambochte ende den borde vergult...' (De Potter, Gent III 124-125). - Voor de zondagmarkt gaf bisschop Triest van Gent in 1622 een ordonnantie uit waarbij de 'Fruyteniers niet en vermogen op de Sondagen ende Heyligdagen Fruyt in 't Gros koopen ofte verkoopen' gedurende de kerkdiensten. (Plac. van Vlaenderen III 13). - In 1302 ontvangen de 'hoftmans van den Frutiers' in Brugge een vergoeding voor de huur van hun wagens gedurende de veldtocht. (Rek. 1302, ed. Colens, 159). De Brugse *Fruitiers* hadden hun stallen op de Markt bij de St. Kristoffelkerk (ze deden daar hun diensten in de St Joriskapel-ten-Steger). In sept. 1544 verschijnen de 'deken ende eed vande fruteniers' voor de schepenbank te Brugge met een aanklacht tegen een van hun leden, met name Clementie Opsomers, die zich verstout had 'contrarie der keuren, met perckels ter venten te stane ten houcke van der Vlamincstrate', weliswaar in het zicht van de St. Kristoffelkerk, doch buiten de afgemeten standplaats. De schepenen vonden de overtreding zwaar genoeg om Clementie een boete van 20 sc. par. op te leggen. (Gilliodts, Mémoriaux I 386).

KERSEPANNE. - Kaarsepan, blaker. De stadsrekening van Oudenburg noteert in 1427 een uitgave van 7 sc. par. 'van ene yserine kersepanne omme te bezeghene up de scepencamere'. (Hist. d'Oudenbourg II 336). - In het 'achterhusekin' van Gheraert van Durt, wonend onder het Proossche te Brugge, worden o.m. in 1471 bevonden: 'een yserin leple,... een yserin kerspanne'. (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 162).

KERSPIPE. - Ijzeren pijpje om een kaars in te zetten. - De slotmaker Joris Coudruddere levert in 1411 voor de Brugse militie (te velde in Pikardié) een partij van vijftig ijzeren 'kerspipen'. (Stadsrek. 1411; Inv. IV 94). - In de keuken van Gheraert van Durt te Brugge worden in 1471 voor arrest opgetekend: 'een thenin croes, een thenin zoudvat, een handvat, twee yserin keerspypen'. (RAB. Proosdij nr.

1292, f. 162). - De stadsrekening van Middelburg vermeldt anno 1365 een ‘kaerspijppanne’; zie MnlW s.v. - Vgl. verder op pipe.

CUUPZETELE. - Zetel waarvan de zitting een kuip afdekt; voorzien van een rugleuning; het geheel oorspronkelijk vervaardigd uit een wijn- of bierton. Naderhand ook als schrijnwerk uitgevoerd. Niet vóór

1400 bekend. - in 1450 wordt een cuupzetele te Zuienkerke aange kocht tegen 16 sc., dezelfde prijs gelden alsdan ‘zes olmen melcteelen’ of ook ½ hoet (ca. 90 liter) zout. - In Brugge bij Willem Wilderic worden in 1454 bevonden boven in de voorcamere: ‘eenen quaden cuupzetele, item een buffet’. (RAB. Proosdij nr. 1232, f. 106) - In de keuken van Pieter de Neve te Brugge staan in 1478: ‘een rondeelkin, twee spinwielen, eenen cuupzethele, 2 stoelen’. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 63). - In de ‘vloer’ (benedenkamer) van het sterfhuis van Boudin Lammins te Brugge bevinden zich in 1480: ‘een windweechskin, een cuupzethele met eenen kussen daer inne, een quaet tafelkin’. (ARB. Proosdij nr. 1236, f. 96). - Bij de kleinsmid Thuriaen van Riebeke in Brugge staan in 1480 in de degelijk gemeubileerde ‘achtercamere’ o.m.: ‘twee middelbaer branders, 1 tanghe, 1 cupzittel, 1 stoel met 3 peekelen’. (RAB. Proosdij nr. 1294, f. 3^{v}). - In de eetkamer van de gegoede kapelaan Cornells Cryn te Brugge staan in 1503 o.m. ‘een cuupzetelkin ende een cleen leenstoelkin’. (ABB. fonds St. Donaas, testamenten nr. 110. Vgl. Biekorf 1960, 241). - In Zuienkerke, bij Bernard Colins, staan in 1505 in de ‘vloer’ o.m.: ‘een hoghe lys, 1 cupzethele, 1 troch, 1 lys, 1 stande’. (RAB. Proosdij nr. 1294, f. 40^{v}). - In de goed gemeubileerde kamer van het sterfhuis van kapelaan Willem Werbeke te Kortrijk in 1562 staan o.m. ‘een lys met twee sluutsels... eenen cuupzetelen’ Caullet, Testaments 95). - Beeldstormers waren in aug. 1566 ook binnengevallen in de pastorie van Rexpoede (Bergenambacht). Het enkwest stelde naderhand vast dat zij onder andere hadden geroofd ‘vier Philipsdaelders die verborghen laghen in eenen cuupzetele’. (De Coussemaker, Troubles religieux III 93). - De bepaling van Verdam (III 2236): ‘stoel met een geheim gemak’ en de verklaring van Kiliaan (tonnestoel, kackstoel) blijken te eng te zijn: niet ieder cuupzetel was voor die funktie bestemd, hoewel geschiktheid daartoe aanwezig was. De oudste cuupzetel-tekst die we kennen noemt uitdrukkelijk de bijzondere inrichting ervan: in 1442 staan in de goed gestoffeerde huiskamer van Matthys de Meyel te Brugge o.m. ‘3 boffetten, een cuupzetel met eene gate’. (RAB. Proosdij nr. 1230, f. 160). - Over mnl. cacsetel, zie Biekorf 1961, 127. - Over mogelijke verwantschap van dit meubel met de oude kraamstoel, zie de bijdrage van H. Stalpaert in 't Beertje 1967, blz. 47-52.

MATEGHELT. - Recht door de stad geheven op het meten van het graan en andere droge waren. Graaf Lodewijk van Male bevestigt op 26 jan. 1358 de stad Eeklo in haar recht te mogen heffen ‘van mate ghelde van eiken hoede, een goede mite’. Het mateghelt is onderscheiden van het pondelghelt (gewicht), elleghelt (meten van weefsels) en maerctghelt (marktgeld voor het staan met een kraam). Cart. Louis de Male I 605-606. Vgl. Stallaert II 182.

MENEWECH. - Weg geschikt voor wagen en karren, rijweg: ook mennewech. - Een grafelijke oonkonde van 12 dec. 1357 bevestigt de inwoners van Lombardsijde in het bezit van ‘eenen menewech besuden an de galghe toter Nieuwerpoort, die men heet winterwech’; zij hebben daarenboven ‘eenen kercwech, die menewech es, ende alzo zuut te Veurne waert, ende voort eenen andren menewech benoort mijns heren Ferrys, om te oestene ende om andere pourvance te haelne...’ (Cart. Louis de Male I 604-605). Vgl. Beekman in MnlW XI 374-375: tekst uit Groningen anno 1389. Bij Stallaert alleen een nndl. tekst; bij De Bo s.v. mennegat, menneweg.

PIPE - Als onderdeel van het (uit ijzeren platen bestaande) harnas het buisvormige bovenarmstuk, de bovenarmplaat; fr brassard, eng. rerebrace. - Bij Willem Koucke, een gegoed poorter van Brugge (geboren in Engeland) wordt bij de repressie van 1382 aangeslagen: ‘eenen pansier, twee pipen, een huve met kaken...’ (Hand. Em. 84, 1947, 98). - In 1415 bepaalt de ordonnantie voor de wacht (awet) van de timmerlieden te Cent op halfvasten dat elk man moet ‘ghewapent sijnde met eenre witte ghepolijster hoeftwapene, met eenen pantchiere, met eene burstplaten oft een jacke met twee pijpen ende met twee platin hantscoen’ (De Potter, Gent III 438). - Voorwaarde voor de onderwerping van Cassel-ambacht aan de graaf in 1431 is o.m. de aflevering in het kasteel ten Houte van Niepen van ‘al haerlieder harnasch, stocken, engienen van wapenen, te wetene pansieren, lappen, pypen, huven, voetboghen, bussen.. ende anderen verboden wapenen. (Olivier van Dixmude, ed. Lambin, 132). De term *vorepipe* (voorarmstuk) staat in het testament van de Gentse ridder Ywein van Vaernewyck die in 1372 schenkt aan Pieter vander Beke ‘'t pansier, ketelhoed, lappe, vorepipen ende anscoen, dat hy pleecht te voerne.’ (Vad. Museum IV 358). - Bovenstaande teksten zijn duidelijk genoeg om de aarzelende bepaling van Verdam VI 376 te verbeteren.

PIPE - Als onderdeel van een kandelaar huls waarin een kaars geplaatst kan worden. De inventarissen onderscheiden de kandelaar *met pipe(n)* en de kandelaar *met pinne(n)*, vgl. fr. chandelier à godet, à bobèche; pikardisch · ung candeler à pipe; eng socket candlestick - In de nieuwe keuken van kanunnik Jacob Balderan te Brugge in 1460 staan: ‘twee candelaren met twee pypen, drie candelaren met een pype’. (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 27-28). - In de eetkamer van Claeys Lavezeune te Brugge in 1476 staan ‘4 kandelaeren, twee met pinnen ende twee met pipen upt dridsoor’ (ARB Proosdij nr. 1293, f. 48). - Op het buffet (tresoor) van Thuriaen van Riebeke te Brugge in 1480 staat ‘een coperen kandelaer met een pijpe’ (Biekorf 1963, 272) - Onder het ‘eerewerc’ (koperen huisraad) van de Brugse kapelaan Cornelis Cryn noemt de inventaris van 1503 ‘drie candelaers, den eenen met drie pypen’. (Biekorf 1960, 242). - De inventaris van het St. Jakobsgasthuis te Oudenaarde vermeldt als staande in de kapel in 1536, ‘twee lettoenen candeleers ten aultaere dienende, noch eenen met twee pyppen’. (Aud. Meng. V 189). - Aanverwant is de flandro-henegouwse benaming in Doornikse inventarissen ‘ung candeler à deux pippes (1507), ung candeler à pipe (1509); ung candeler à deux pipes (1541)’. (Soil, Inventaires 180). - Afb. bij Havard I 735-742 , Gay I 312-314. - De oude kaarsepijp leeft nog in een paar spreuken: ‘De kaars brandt in de pijp’ (iets of iemand loopt op zijn einde), ‘hij begint in de pijp te branden’ (raakt op, zijn energie vermindert). De spreuk: ‘de keerse brandt in de pype’ was omstreeks 1600 in Vlaanderen mondgemeen, zoals blijkt uit de geschriften van P Jan David en Columbanus Vrancx. Zie WNT XII-1, 1704; De Bo s.v. pijp; Biekorf 1931, 345, alsook Gezelle die in het Oudejaarsgedicht van zijn Tijdkrans de oude spreuk laat rijmen in het vers. ‘'t keerske brandt al in de puipe’ (rijmend op kuipe).

SCIVE. - Platte ronde koek van gezuiverde was. - Op 3 aug. 1486 wordt door de stad Brugge aan de Keizer en zijn zoon Maximiliaan, bij hun plechtige intrede, als geschenk aangeboden ‘elk een pype wyns ende eene scive was, eiken scive zwaer

wegende 12 pond’. (Boeck van Brugghe 129). - Gele was lag nog tot in de jaren 1920 in de winkels alhier te koop in schijven van zes pond. (Werd in 't klein

bij 't gewicht verkocht. Heden ligt gele was in klompen van ½ kg en 1 kg voor). - Vgl. tr. pain de cire; (de bewerkingen van honigraat tot 'brood' beschreven in Dict, des arts et métiers I 281, Amsterdam 1767); eng. cake of wax. - Verdam VII 591 kent *scive* alleen als een hoeveelheid garen, kaarden en goud. - De gewone mnl. handelsmaten van was zijn: bale, bodem; brood (1600 en later).

SCOTDICAIGE - Belasting voor het onderhoud en beheer van de dijken. *Schot* is de aloude belasting als landrente aan de landsheer verschuldigd, *scotvri* is degene die van die belasting (door voorrecht) ontslagen is, zoniet is hij *schotbaer*. Zie MnlW VII en XI s.v. schot en schotvri. - De ontvanger van het Bijloke-klooster te Gent heeft, volgens kontrakt vóór schepenen van de Keure gesloten op 7 februari 1511, te zorgen dat de goederen van het klooster 'in de handen van den schauteete niet en commen voor scotdicaige oft anderssins... [dat zijl die verpachten scotvrij...'. (J. Walters, Bijloke te Gent 11-111, 388). - *Dicaige* zonder meer komt ook soms voor met bet. dijkbelasting, dijkgeschot.

SCUTTERIE - Schuttersfeest, schietwedstrijd. Uit de stadsrekeningen van Oudenaarde: 1410 'ghegheven den 13. dach in ouste, den scutters die ter scutterien trocken t'Sente Amants, 24 lb. Noch den selven scutters doen sy weder van der vorseider scutterie quamen ende een van de prisen brochten ghewonnen, 36 lb.' - 1419. 'Ghegheven Gillis vander Meere, als dekin van St. Joeris gulde, die trac ter scuttenen te Bins (Binche).. 26 lb. par.' - 1428. 'Ghegheven Janne vander Meere, dekin midsgaders den ghesellen vanden voetboghen die trocken ter scutlenen t'Ypere, 24 lb. par. Item den ghesellen van den voetboghe die trocken ter scutterien te Thielt hemlieden ghegheven 12 lb. par' (Aud. Meng. VI 21 28 35). - In dezelfde betekenis (schuttersfeest) staat *scutterie* in latere rekeningen van Oudenaarde als een syn. van *scietspel*, dat maar enkele malen voorkomt. We citeren nog: 'treckene ter scutterien te Ghent (1497); de schutterye van Brugghe', d.i. het schuttersfeest te Brugge gehouden in 1535. - Mnl. scutterie (schuttersfeest) is niet eigen aan de 16e eeuw, zoals in MnlW VII 830 gesteld wordt.

SPLETHAEGHE. - Een haag die twee landgronden van elkaar scheidt Elk van de twee eigenaars knipt één kant. Vgl. scheehage, scheihaag bij De Bo, alsook spletdijk voor scheedijk in Loquela. Uit een oorkonde van 15 april 1635 betr. een akkerland m het Brugse: 'Ende es een lanck stick met twee diepe splethaeghen up tzuudtoosthende daerin ligghende...' (RAB. Vrije, charters voorl. blauw nr. 2190) - Een spletdijk (scheedijk) is een gracht die twee stukken grond van elkaar scheidt. - Over scheihaag zie ook WNT XIV, 362.

UTEGHESTOPT - In de uitdrukking 'wind ende water uteghestopt' toegepast op het verhuren van landgoed, nl. van de gebouwen die er op staan. Met betekenis: dat die gebouwen moeten worden vrijgehouden van schade door regen of wind. De Costume van 15 maart 1557 voor stad en kasselrij Kortrijk bepaalt het volgende: 'Als een goed ghegheven is wind ende water uutghestopt, zoo vermagh de pachtere tselve landt houden ende onderhouden, alsoo hy daer af proffyt hebben wilt: ghereserveert dat hy de huuzynghen houden ende onderhouden moet, ende die leveren t'zynen

afscheedene wind ende water uutghestopt...' Rubr. VII, art. 28; ed. Limburg-Stirum I 30)

A V.

Uit de ‘Nieuwen Nederlantsen Almanach’ voor het schrikkeljaar 1716

Ach wat moet hy al niet lyden
die hem niet wel en kan myden
van den aenghenaemen wyn
die causeert het flerecyn.
Kan de Speelman niet wel spelen,
al de Dansers staen verstelt,
en het komt hun te vervelen,
hy en krygt op 't lest geen geit.
De Zeemeeuwen niet en bringhen
als quaey tydingh door hun singhen,
van quaet weder en tempeest:
daerom worden sy ghevreest.
En geeft geen geloof aen stoffers,
schoon gy teeckens siet van winst:
't is ordinair van boffers,
waerheyt is by hun het minst.

- De *Prognosticatie of Voorsegginge* van de ‘Nieuwen Nederlantsen Almanach’ voor 1716, gedrukt te Gent bij Franciscus Hieronymus vander Ween, ‘gesworen Stadts-drucker op de Cooremerct’, staat op de beruchte naam van Philips Lansberge ‘Vermaerden Matematicien’.

74e Jaargang 1973 - Inhoud

I. Bijdragen

Abdijen en kapittelkerken van de Graven van Vlaanderen. - Chronologisch en topografisch overzicht van de grafsteden 879-1455	A. VIAENE	5
De ‘gewierookte’ Staten van Vlaanderen	C.B.	38
Terra Sigillata. Geneesmiddel, aardewerk en verfstof	W.P. DEZUTTER	39
Medecijn van den honich, naar een zeventiendeeuws handschrift	G. VLIEGHE-STEPS	46
Valckenaes	M. Bovyn	50
Aan en rond het IJzerhekken. Vertelling van Mories van de Boneveste (Brugge)	M. CAFMEYER	51 111 163 239
Kinderspelen, zegswijzen en aftelrijmen te Lombardsijde	JACQUES BEUN	56
Het Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge	W.P. DEZUTTER	65
Halverwegen Vlaanderen-Rome. Een Tirools ‘Nazareth’ op de Fernpass-route	C.B.	72
Het hoogaltaar van de Duinenabdij te Koksijde	N. Huyghebaert	73
De volksmuziek in West-Vlaanderen	G. GYSELEN	77
Handelsverkeer Brugge-Kortrijk-Rijsel per militaire konvooien	A. VIAENE	85
Dichter Gezelle na ‘de kaakslag’ van 1896	K. DE BUSSCHERE	89

Tempeliersgoed te Anzegem. Met aantekeningen over de oude parochie	A. VIAENE	94
Uit oude kook- en keukenboeken. I. Pottagien. II. Soppen	G. VLIEGHE-STEPS	97 234
Westvlaamse Zantingen (alfabetisch) S 101 104 T 301	L. DEVLOO	101
De bevolking van Wervik in 1724	J. Roelandt	105
Nederlandse spellingiana 1750	E.N.	115
Levereter	R. VAN BIESEBROECK	116
De eerste kermis in De Moeren 1842	A. DAWYNDT	118
Joos van Ghistele, de grote Voyagier. Nota over zijn afstammelingen	A. VIAENE	119
Restauratie van glasramen. Gent 1661	E.N.	119
Duurte van de granen in 1557	C.B.	121
Kroniek van het Huys van Pitthem in Brugge	E.N.	122
'Den Troost der Armen'. Bibliografische verkenning van een populair remedieboek 1702-1930	A. VIAENE	129
Pagadoren als indraagsters van panden Brugge 1728	PAUL SOETAERT	139
De 'Psalm': een gedicht uit de 'krisisperiode' in Rodenbachs leven 1879-1880	JOZEF HUYGHEBAERT	145
Een Iepers klokje uit 1669 in de Franse Auvergne	J. ROELANDT	151
Kerkroverij in Brugge 1680	[J. IBONA]	155

De bouw van een spinschool te Blankenberge in 1772	R. BOTERBERGE	156
Ajuin en knoflook. Kruidenremedies uit de 17e eeuw	G. VLIEGHE-STEPS	159
Aardenburg als bedevaartplaats 1464	E.N.	173
Uit Meetkerkse liederverzamelingen. IV. Het tweede repertorium van Petrus Deloddere	J. GELDHOF	174

De houtsprokkelaar op de maan	H. STALPAERT	177
Verdrinken in het vestingwater. Diksmuide 1450	P.B.	182
'Cleene scolen' in Kortrijk 1496-1567	A. VIAENE	183
Beschermde landschappen in West-Vlaanderen	C.B.	183
De abt van Clairvaux in de Duinenabdij Brugge 1663	A.V.	184
De Latijnse school van Despauterius. Komen 1520	P.D.B.	184
Abdijen in West-Vlaanderen	NIKOLAAS HUYGHEBAERT	193
Op genezing naar Waarschoot 1568-70	L. VAN ACKER	202
Als de Overheid zorgt voor monumenten	L. SCHEPENS	205
Henry Parker, negende baron Morley, in ballingschap te Brugge 1570-77	A. VIAENE	212
Van boerewerkman tot fruitenier. Een levensverhaal van Frans Zwaenepoel	J. GELDHOF	213
De bedevaart naar Saint-Claude (Jura)	A. VIAENE	221
De heilige Godelieve van Gistel en het mirakel (archief der Godelieven, Brugge)	DIRK CALLEWAERT	226
Het moedertaal-handboek van het Roeselaars Klein-Seminarie in 1814	JOZEF HUYGHEBAERT	231
Westvlaamse spreuken	M. VERMEULEN	245 312
In de eikebossen van Wijnendale 1701	E.N.	246

De Vensteriers te Dendermonde	M. BOVYN	247
Rozebeke	L. VAN ACKER	248
Wafelbak op de kerktoren. Veurne 1609	B.P.	249
Nicolaas du Jardin, kasteelheer van Anzegem 1659	E.N.	249
Blauw hardsteen van Arquennes	A. VIAENE	250
Een kerker in het kasteel van Gistel 1523	A. Viaene	251
In de keuken van Jehan Gryseel. Brugge 1469	C.B.	266
Waarheen met de gemeentewapens?	ARNO BRYS	267
Jaargetijden en fundaties in de kerk van Aalter voor 1600	L. STOCKMAN	273
De schuttersgilden van Noordschote en Zuidschote	L. VAN ACKER	277
Onveilige wegen in de streek van Ieper 1669	J. ROELANDT	279
Nogmaals over de plaatsnaam 'De Keuvele' te Knokke	J. DE LANGHE	281
Bijenteelt in Leiegouw en Meetjesland in de Oostenrijkse tijd 1725-50	A. VIAENE	283
Meetgebruken op Westvlaamse lijnwaadmarkten anno 1822	J. GELDHOF	287
De graanmaten van Deinze en van Tielt 1674	C.B.	289
Geluveld in het bisdom Doornik	J. ROELANDT	290
De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden	A. Dewitte	293
De Schroever te Ramskapelle N.	L. Devloo	296

De beschilderde grafkelder en grafzerk opgegraven op het St. Annakerkhof te Brugge in 1880	W.P. DEZUTTER	297
De barometer van pastoor Wielmaecker. 1808	B.P.	300
Een onbekende druk van ‘Den Troost der Armen’	K. VAN ELSLANDE	303
Het groothonderd als getalmaat	A VIAENE	304
De drie Rozebeken van Vlaanderen	G. VAN NIEUWENHUYSE	309
De Roeselaars rederijker Robert Lawet. Zijn Judith-spel van 1577	A.V.	310
Steengilden in Frans-Vlaanderen	A.V.	311

De herleving van de kant en het kantwerksterslied	W.P. DEZUTTER	321
De anonieme Kapucijn over de taal van Winoksbergen ca. 1645	K. Porteman	325
Veelnamig Vlaanderen. Vervolg en slot van 1972, 212	A. VIAENE	331
Plaatsnamen te Sint-Pieters-op-de-Dijk	J. DE LANGHE	338
Testament van Adriana van Stavele, burggravin van Veurne 1512	A. VIAENE	341
Herinneringen aan mijn Vader	A.T. VAN BIERVLIET	345
Historielied op het ontzet van Wenen 1683	A. VIAENE	350
De 'Pieter Verzeyl'-reeks van J.B. Decorte 1837-1852	JOZEF HUYGHEBAERT	354
Westvlaamse kantscholen in de zestiger jaren	JOZEF GELDHOF	355
Vlaamse tapijtkunst in het Grand Palais	A. DEWITTE	357
Samenstellingen met 'renne'	W.P. DEZUTTER	359
Onze windmolens in 1973	C. DEVYT	362

II. Zakenwijzer

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS

Brugge 19 24 32 51 59 60-65 87 88 111 116 122-125 134 139 155 163 176 184-189 191 195 198 199 208 211 216 226 233 239 253 255 265 266 287 294 297 300 303 304 313 321 332 335 336

Aalbeke 210 344
Aalter 273
Aalst 185 190
Aardenburg 173
Aartrijke 192
Alveringem 204
Anzegem 94 170

Ardooie 202
Armentières 88
Arras 18 202
Arrouaise 201
Assenede 286
Axel 61 88 119 189
Bassevelde 286
Bavikhove 284
Beernem 204
Beerst 63
Bekegem 270
Belle (Bailleul) 128
Beveren L 284
Biervliet 199
Blankenberge 156 185 332 333
Burburg 19 1
Cadzand 269 331
Caestre 94
Cassel 17 23
Corbie 201
Cysoing 201
Damme 317
Deerlijk 284
Deinze 289
Dendermonde 50 63 136 191 200 252 254 258 314
Desselgem 208
Diksmuide 63 127 182 195 207 209 252 256 316
Dottenijs 342
Dudzele 216
Duinkerke 75 88 132 137 211 257 334
Edelare 320
Eernegem 270
Egem 59
Eggewaartskapelle 196
Emelgem 87
Ertvelde 179
Flines 26 30
Geluvelt 58 290
Geluwe 58 117 290 343
Gent 12 15 38 61 63 85 88 119 123 132 186 187 190 227 250 255 258 265 288 314 316 318 322
Geraardsbergen 124 125 187 253
Gistel 125 186 188 198 204 251 319
Gits 345
Grevelinge 22 331
Harelbeke 284
Heule 119 123
Hooglede 315
Houtave 216

Houthulst 195
Hulst 189
Hulste 284
Ieper 27 61 60 85 151 154 185 187 196 199 201 209 265 279 288 313 322 332
Ingelmunster 322
Ingooigem 96 170
Izegem 87 207
Klerken 267
Knesselare 275
Knokke 281
Koekelare 196 204
Koksijde 73 124 190 195
Komen 180 184
Koolkerke 216 267 281
Kortrijk 33 85 125 127 129 182 195 207 209 233 252 254 256 265 283 287 292 307 314 315 316 343
Krombeke 342

Kuurne 284
Lapscheure 61
Lissewege 124 196 281
Lo 23 196 252 312
Lombardsijde 58
Loppem 198 200
Markegem 268
Marquette 25
Marquise 59
Meetkerke 174 216
Menen 125 207 208 319
Merkem 61 197
Meulebeke 289
Middelburg (V) 126 173
Moeren De 118
Moerkerke 61
Moorsele 130
Moorslede 153 154 199 305 344
Nieuwmunster 216
Nieuwpoort 127 171 192 199 207
Noordschote 271 277
Oedelem 254
Oekene 208
Ooigem 184 198 284
Oostende 64 86 122 127 207 208
Oostrozebeke 248
Orchies 25
Oudenaarde 61 88 126 185 255 319
Oudenburg 39 87 185 195 252 253 304
Passendale 108
Petegem (D) 27
Pittem 59
Poperinge 61 64 127 162 198 200 322
Ramskapelle (N) 296
Reninge 342
Rijsel 15 25 31 32 34 36 37 85 88 128 221 256 318
Roesbrugge 76
Roeselare 19 145 149 207 208 231 233 254 310
Ronse 317
Roksem 196
Rozebeke 192 248 309
Ruiselede 121 208
St. Andries 195
St. Anna-ter-Muiden 320
St Baafs-Vijve 203 283
St. Eloois-Vijve 85
St. Michiels 208

St. Niklaas W 131
St. Omaars 12 14 17 20 23 32 60 71 197 201 226 257 313 318 326 328
St. Pieters-op-de-Dijk 338
St. Rikiers 32
St. Winoksbergen 76 325 333
Sluis 142 216 269
Snellegem 254
Spermalie 197
Stavele 341 342
Stene 267
Tiegem 204
Tielt 64 87 203 207 288 289 322
Varsenare 282
Veurne 61 76 118 187 196 207 209 249 250 252 265 319 333 335 341 343
Vichte 96 170
Vlissegem 86 88
Voormezele 196
Waarschoot 144 202
Waasten 31 195 196 208 252
Wachtebeke 286
Wakken 88
Waregem 94
Watervliet 218
Watten 22
Wenduine 282
Wervik 105 151 207 208 279 290
Westkapelle 216 267
Westrozebeke 248
Westvleteren 200
Wevelgem 197
Wielsbeke 285
Wijnendale 246
Wulpen 204
Zarren 63
Zedelgem 55
Zillebeke 279
Zonnebeke 196
Zuidschote 277
Zuienkerke 187 188 213 254
Zwevezele 87

Onomastica

Toponymica. Bekelmoer Beckelamoer 192 Bertheloot 311 Bloelozendijk 281 Boneveste 51 Boudewijntoren (Tarnavo) 25 Diedellen hofstede 338 Dode Leie 180 Dulleweg 282 Duverstic 338 Eps Kruis 170 Faillebusch 338 Folystraet 311 Fort de

Vierboete 171 Geluwe 365 Geluwhoek 105 Geluveld 291 Gentele 339 Gulwe cant 104 Haut Kerselaer 192 Hebs Cruyce 170 Heenvoorde 339 Heiensluis 338 Heilige Bom 203 Hellebroekstuk Helleburgstuk 339 Helste hoge 340 Hemsrode 95 Hoijvaertstraet 106 Hoogenacker 311 Hoogstic 169 Hondsnest 96 IJzerhekken 51 Inkelhul 339 Keuvele 281 Clapbanck 311 Kapellehoek 105 Cortevlamінckstraet 106 Kruiseikhoek 105 Kruiswater 170 Cruuce 106 Landerghem 96 Leibeekhoek 105 Loogland 340 Mittiens lant (Meetjesland) 286 Oude Kruiseik 290 Plakkenhul 282 Pottebakkerij 110 Ryseno 340 Rozebeke (Oost- en West-) 248 309 Ruhout (Rihout) 22 ter Schaghen 96 Schoonevelde 181 Speldoorn 96 Steenackere 106 Spijt u Bachuijs

365 Sterkte van Verbant 171 Sterte 171 Sukulastraete 113 Tempelhof 94 Termote 96 Vagevierpolder 282 Winnenburch 34 Zidelinge Zillinge 340.

Huisnamen. Altebij 111 Bijtertje 169 Blauwe Duive 165 Groot Kanon 165 Koevoet 280 Mote 113 Prins Albert 165 Walvis 241.

Vreemde namen. Champtivelt Santevelde (Saint-Inglevert) 190 Edelberghe (Heidelberg) 255 Eggermont (Aigues-Mortes) 63 Erckere (Arquennes) 251 Gamache (Gamay) 253 Vernacque (Wanneck) 72 Roetseel (La Rochelle) 62 Vrankevoord (Frankfort) 1190.

Topographica. Noord-Vlaenderen, Noorde-Vlaems 336 337 Zeekantigh Vlaenderen 311 334 Zee-kustig Vlaenderen 335 Zee-Vlaenderen 335 Zeeuws-Vlaenderen 336 Zuyd-Vlaenderen, Zude-Vlaems 336. - Vlaenderlant 337. - Flandre Maritime 334 335 Flandria Australis 337.

Persoonsnamen Abacuck 220 Gelaude Glaude 222 Claudina 224

Familienamen. Duymisen 220 Eeno 340 Faille 339 Fouillebout 320 Gelaude Glaude 225 Scaghe 96 Stadsvader Staetvader 284 285 Verbanck Verbant 171 Vereenoghe 340 Volbout 320

Fiktieve namen. Jan Alverdoet 324 Pieter Verzeyl 354.

Groepsnamen. Inlanders (imkers) 285 Maansoldaten 93 Napoleonisten 319 Vensteriers 247 Vremden (imkers) 285

Bijnamen. Appelzak Den Hane, Kokkerutte Koperhoofd Snee Stront boer Struik Witten 242 Den Beyen 167 Sissen de Bok 167 de Krabinne 163 de Slimme 170.

Molennamen. Goede Hoop Merelaantje Stalijzermolen Witte Molen 362.

Biographica

Abeele Emiel van den, nijveraar 241 Behaegel Pieter schoolman 232 Biervliet Paul van, letterkundige 345 Billet Justus memorialist 119 Boschman (Bosmans) titularis van kroniek 117 Botrel bretoense bard 345 Brito Jan, drukker 295 Burghgraeve Pieter de, schoolman 108 Caxton, drukker 295 Chaudelot generaal 93 Claesman Otto memorialist 59 Corte J.B. de, publicist 345 Crombez grondeigenaar 127 Delbaere Jozef geschiedkundige 364 Deloddere Petrus volkszanger 174 Dendooven Lucien letterkundige 363 Deprez Firmin 346 Despauterius (Despoteris) Joannes 184 Douchelet Frans beiaardier 127 Dujardin Nicolaas kasteelheer 95 Elias van Koksijde abt 73 75 Foere Leo de, 231 Fraats Martinus, publicist 115 Gadolle commissaris 335 Gailliard Cornelis wapenheraut 28 Guido Gezelle 89 Joos van Ghistele 119 Ghyselen Christiaen rederijker 320 Grana de, gouverneur 122 Hee David van, drukker 233 354 Hese Jean van, publicist 93 Huerne Joseph van, 55 Inbona Jaques memorialist 122 Judith van Vlaanderen 15 Kierdorff litograaf 55 Labus Pieter, drukker 258 Omer-Karel de Laey 349 Lalaing Antoine de, memorialist 72 Ledercq Robert abt 71 Macqué J.B. drukker 303 Mansion, drukker 295 Meester Julius de, drukker 149 Meuleman Adriaan historicus 74 Mestdagh Adriaan historicus 74 Moere Jozef van der, historicus 232 Parker Henry (baron Morley) 211 Pieters Pieter, memorieschrijver 277 Reynier Pieter hagiograaf 128 158 Robrecht van Cassel 31 Albrecht Rodenbach 145 Rommel tekenaar 55 Salazar gouverneur 122 Sanderus 14 Schoonheere André publicist 181 Sibuet Georges commissaris 129 303 Leopold Slosse 59 Steenkiste

J.B. van 232 Stevens Kaarle (Charles Estienne) 307 Succa de, tekenaar-genealoog 10 25 Thielt Jacob van, grootvicaris 341 344 Van Ursel, drukker 258 Marcus van Vaernewyck 14 Verduyn Desiré 232 Visch Carolus de, historicus 73 122 349 War-

den Oom 122 349 Wielmaecker Jacob, pastoor 300 Willemin Jean koopman 86 Wree Olivier de, historicus 20 Wulf Jacob de, jurist 64 Wyns, drukkersgeslacht 257 Zwaenepoel Frans 213 - Graven en gravinnen van Vlaanderen (tot 1405) 5-37.

Familiekunde Blieck 107 Caloen 202 Carpentier 154 Cat 109 Croij 344 Dobbelsteyn 119 Doyen 109 Dujardin 249 Elslande 109 Follebouckt 320 Ghistele 119 Gracht 341 Gros 184 Gryson 109 Hau 334 Hellemont 19 Hoorne 344 Pattyn (Patin) 117 144 Poorte (Porte) 344 Rosny (Ronny) 341 Scadewyc 299 Stavele 341 Volbout 320 Waelscappel 154 Werveke 154.

Oudheidkunde en kunstgeschiedenis

Bouwkunst. Burgerlijke en landelijke bouwkunst Brugge pakhuis 255 Kortrijk woonhuis 305 Dendermonde toren 315 Blankenberge school 156 Nieuwpoort vuurtoren 171 Brugge waterwering 186 Lapscheure sluis 61 windmolen 362 officiele monumenten 205.

- Kerken kapellen geestelijke inrichtingen Atrecht abdijkerk 18 Brugge St Donaas 19 32 Cassel St. Pieters 17 Flines abdijkerk 26 Gent St. Pieters 12 Ieper St. Maartens 28 30 Kortrijk kapittelkerk 33 34 Mesen abdijkerk 16 Rijsel kapittelkerk (St. Pieters) 15 32 36 St Omaars abdijkerk 14 Waasten abdijkerk 31

Bouwmateriaal en -termen 39 61 250 255.

Schilderkunst 55 297.

Beeldhouwkunst 36 55 67 73 297 298.

Glas in lood 119-120

Metaal edelsmeedwerk 63 344 munten 315 316 319 klokken 62 151 koper 36 252 342 372 ijzer 253 314 370 tin 188 253 lood 61 wapens 372.

Textiel borduurwerk 61 parament 62 342 kantwerk 321 linnenbleek 314 kleding (zijde) 316. Tapijtkunst 125 357.

Leder 187 pelswerk 315 316 319

Huisraad en inrichting 158 266 317.

Vlechtwerk 312.

Voertuig 60.

Heraldiek ikonografie 27 28 31 31 267-272 (gemeentewapens: Avekapelle Booitshoeke Cadzand Eernegem Esen Groede, Heille Klerken Koolkerke Noordschote Retranchement Schoondijke Sint-Kruis (Aardenburg) Stene Vinkem Westkapelle Zuidzande).

Typographica. Drukkers te Aalst 293 Antwerpen 136 307 Brugge 134 158 264 294 303 Brussel 136 Dendermonde 136 Duinkerke 137 257 Gent 132 265 293 Ieper 128 Kortrijk 256.

Volkskunde

Almanak 120 256 302 312 367 aardappelsoorten 216 ajuinrenne 360 barometer 300 bedelarij 313 Berg van Charitate 139 bijenteelt 254 283 boomladder 218 bospolitie

246 boutjesfeest 128 desperatie (gerecht van-) 182 dodendans 319 exvoto 229 fruithandel 217 geloftegifte 229 gemeentewapens 267 graanmaat 289 groothonderd (getalmaat) 304 haringrokerij 241 houtmaat 304 huiswijn 128 jaargetijde 273 342 kantwerk (herleving) 322 kantwerksters 128 321 kavalkade 184 kazerneleven 164 kermis 118 keukengerei 226 kinderspel 56 369 koffie (als remedie) 178 kook- en keukenboeken 97 234 koolwegers 243 kruidremedies (ajuin en knoflook) 159 lijndraaier 212 lijnwaadmarkt 287 mandaatfeest 343 mandevlechter 312 marktdagen 287 meetgebruiken 287 mirakelboek 226 mirakelschil-

derij 230 Museum Brugge 65 Gent 323 nachtwacht 114 noveen 229 pandjeshuis 139 processie 314 319 schettekot (offerhok) 360 scholen (kleine) 182 schoolboek 265 schoolgeld 183 schutters 127 277 373 seizoenarbeid 59 slapersmis 187 soldatenliederen 174 spinnewiel 158 spinschool 156 stadsbeul 233 stadsnar 314 steengilden 310 steenlossers 242 tafelgenoegens 367 terra sigilata (geneesmiddel) 39 testament 341 vastenspijs 189 ventevrouwen 353 Vlasmuseum 321 volksboeken 132 257 volksgeneeskunde: remedies 48 159 178 remedieboekje 129 volksmuziek (fanfare, harmonie) 77 vontekleed 63 vuurwerk 184 wafelbak 230 waslicht 230 water (geneeskracht) 204 wezenschool 183 windmolens 362 witte donderdag 343 wonderliteratuur 299 wonderputjes. Scheepstrekkers 243. Stroppen (bruiloft) 244

Heiligenverering en -verbeelding

Heiligen: Amand 204 Cornelius 275 Glaude (Claude) 223 Gislenus 203 Godelieve 204 226 Hilarius 127 Hubertus 319 Martinus 204 Nikolaas van Bari 274 Sebastiaan 278 Willebrord 204. O.L. Vrouw ter Radien 191 - van Aardenburg 191 - van Epskruis 170 - van Kerselare 320.

Bedevaartplaatsen Aardenburg 173 Brugge 203 226 Saint-Claude (Jura) 221 Sint-Baafs-Vijve 203 Waarschoot 202.

Ziekten keelpijn 226 koorts 203 lamheid 203 oogziekte 228 stuipen 203 vallende ziekte 203.

Gebruiken: bloedrelikwie 227 exvoto 228 mirakelschilderij 227 230 noveen 228 229 offerande (waslicht) 230 pelgrimsteken 223 wassing (ogen) 228 waterbad 202.

Volkslied en -vertelsel

Volkslied. - Historielied 351 soldatenlied 174 kinderlied 56 369. Aanvangregels: Wat blyscap aen alle cant 351 In de klare mane 56. Repertorium volkszanger 174. Volksmuziek 366.

Volksvertelsel: Manneke uit de Mane 177.

Rijmen: kermisgedicht 118 op de chirurgijns 138 op de duurte van de granen 121. Kinderrijmen: aftelrijmen 56 spotrijmen 56 tergrijm 64. Straatroep 169.

Uit de oude taalschat

Afheymen 123 aisementgat 251 babin 60 baccoghe bachove 60 beuvin vleesch 252 biehoeders 285 binden (vaatwerk) 252 blaetkin 123 bloysche roede 120 broetommegodes 313 butendrinckers 255 buffet (zitbank) 313 chisterne 61 defructuatie 246 decloot 61 diltstoc 370 dronckaert stoel 313 eekeltyt 246 frutenier 370 gamaschen wyn 252 garserye garsinghe 61 ghemost 61 ghetrocken gout 61 glaseveinster 185 groothonderd 304 halminghe 310 hemelicheit 251 hoochpenninc 252 yzere (merkijzer) 253 innocent 313 inval (smeedwerk) 314 jocgat 255 kersepanne

kerspipe 370 kisdam 186 clautuere 253 coopwyf 255 cortscruut 318 crammen 123 cuypersazyn 253 cuupzetele 370 lappershuusken 123 levereter 116 loechhuus 314 luveynster 315 mateghelt 371 meettafel 287 menewech 371 meryestal 254 obytenbouck 254 oflije 254 onghevaluweirt 315 orilioenen 315 pagadoor 139 palmschult 315 paneel 187 pelsroc 316 permissiegelt 316 pipe (harnas) 372 pipe pipe (kandelaar) 372 pottagie 97 priemdonker 128 prochiekoor

252 refectiemeester 162 roetseel (zout) 62 roockvautkin 251 roovers (bijen) 285 scive (was) 372 schok 305 scotdicaige 373 scutterie 373 zeecant 331 seecuste 331 synguleerd 318 slachghelt 253 slaghstal 124 slapersmesse 187 zoutboye 255 spaensche pap 100 spaensche stoel 316 spycwaerder 124 splethaeghe 373 stagghe 188 steengilde 311 styllaers 62 teekenschelle 62 teelen bynden 124 theyre (gildemaal) 311 tienvoethout 304 tierschelene 316 trailde 125 toelge (toillie) 125 uteghestopt 373 valckenaes 50 vastenspise 189 vatene 254 veynsteriers 247 veysterwerc 317 verdure (tapijt) 125 verkinsbustelen 255 vertinnen 188 vontecleet 62 voorbouten 188 waarschootslaken 144 waghescot 304 waterslach 188 waterstoop 63 werp (rechtsterm) 318 werpinghe 318 wich 189 wulleboye 255.

Levende volkstaal

Alleskender 17 barkadene (debarcadère) 113 brandeboers 164 aan de galge klappen 276 grootduist 218 hazewinddurst 361 hoederrenne 360 kaperstrang 241 kardoeze (centen) 239 ketsepeerd 243 keunerenne 359 kilootje (wittebrood) 239 kwaad schijten 276 kwaad vel 286 leggeld 278 mestzate 113 muilpeer 286 pagadder 139 papschole 109 peerdenekspers (veearts) 178 profeet 178 rees aan rees 280 renne 359 riekoorde 178 schoelinten schoestrekken 178 ventevrouwen 359 welwete 178 witte-heilige witteligzeeren (huidziekte) 131 zeggeld 278 eekrulder (meikever) 369 steperweke 244.

Zegswijzen. Scha voor bate 101 zijn schop afkuisen 102 lijk 't peerd voor de schore 102 slag na val 103 slingerziek 103 een spaarmalie 104 stakelangde 244 stoeldronken 244 strop af strop aan 244

Weerspreuken 245 246.

Westvlaamse zantingen Lit. S 101 244 T 301.

Westvlaamse spreuken 245.

Spreekwoorden 290 300 344 358.

Boekennieuws

H. BRUNSTING. Terra Sigillata 39. Beertje. Volkskundige almanak XXXII 120, XXXIII 312. EDWARD VERMEULEN. Volkse verzen 122. KOEN ROTSAERT. Brugse straten, Brugse namen 176. K.M. DE LILLE. Legende van 't Manneke uit de Mane 177. A. DE VOS. Geschiedenis van Ertvelde 179. J.M. DUVOSQUEL. Comines en cartes postales anciennes 180. Beschermde Landschappen (Min. Ned. Cultuur) 183. A. BARBAIX. Zeven eeuwen Ten Bunderen 305. P. DEBRABANDERE Kortrijkse gevels 307. Catalogus 500e verjaring boekdrukkunst in de Nederlanden 293. ANNE-MARIE MUSSCHOOT. Het Judith-thema in de Nederlandse letterkunde 310. Manneke uit de Mane (1974) 302. Nationaal Biografisch Woordenboek, deel V 310. Toeristische kaart 'Pays du Nord' 365. Vlaamse volksmuziek (speelplaat) 366. L. DEVLIEGHER. Oorlogsdagboeken uit de streek tussen Leie en IJzer 367. J.M. DUVOSQUEL. La vie civile à Comines durant la guerre (1914-18) 367. Catalogue Exposition de la tapisserie

du XVIe siècle 357. M. Coornaert. Geschiedenis en toponimie van St.-Pieters-op-de-Dijk 338. J. GELDHOF. Noordtschen Almanack der Liefde (1758) 368. A. DEWITTE. De geneeskunde te Brugge in de middeleeuwen 368. M. VERMEULEN. Hooglede in vroeger dagen 369.

- In memoriam J. Delbaere.
- In memoriam L. Dendooven.

Illustratie

Graat Boudewijn II als abt van Sint-Bertijns 13. Grafmonument van Willem van Normandie 21. Grafstede van Robrecht van Bethune te Ieper 29 Graftombe van Lodewijk van Male te Rijsel 35. - De godshuizen van de Schoenmakers (thans Museum voor Volkskunde, Brugge) 65. Jante van Pardoens (gevelbeeld) 65. - Het IJzerhekken en zijn vertellers te Brugge 111 167. - Iepers klokje uit 1666 te Auzon (Auvergne) 153. Den Troost der Armen, Brugge 1723 (titel) 135. Frans Zwaenepoel fruitenier 219. Wonderlyck Leven van de H. Godelieve, Duinkerke ca. 1750 (titel) 261. - Zegels van het Brugse Vrije 268. Gemeentezegels Westkapelle Klerken Stene 267. Groede Schoondijke Cadzand Retranchement Zuidzande 269. Sint-Kruis (Z) Heille Eernegem 269. Esen Avekapelle Booitshoeke Noordschote Vinkem 271. Moderne symbolen 272.

- Kaarten. Geografische verspreiding van de graftomben der graven van Vlaanderen 7. Verspreiding van de muziekkorpsen in de provincie West-Vlaanderen 81.

Vraagwinkel
Beantwoorde vragen weggelaten

Katte. Sultan van Oman op toneel. Stadspensionaris De Wulf 64. - Voorstad Dixmude. Beiaardier Douchelet in Oostende. Filiers-bloem. Poperinghevaert. Kortrijk-Heule (buurschap). Vaste prijzen 127. Priemdonker. Kantwerkstersfeest. Huiswijn. Sanderyn. Perpetuane 128. - Walsch Parlement van Mechelen. Les Enfants du Nord. Onze Lieve Vrouw ter Radien 191. Bekelmoer. Haut-Kerselaer 193. - Petrullen. Niet buitenlands. De Schreve. Ulenspiegel (toneel te Rijsel). Kortrijkse almanak (1757) 256. - Napoleonisten in de processie. Sint-Hubertus. Ruytersche blancken (munt). Laeden van Oudenaerde. Crucesignatus. Dodendans 319. Fouillebout. Rederijker Christiaen Ghyselen. Look op drogenbrood O.L Vrouw van Kerselare 320.